द्वितीय अध्याय.

(देशनाविधि.)

तृतीय अध्याय.

(गृहस्थधर्मविधि.)

चतुर्थ अध्याय.

(यतिविधि.)

पंचम अध्याय.

(यतिधर्मविधि.)

षष्ठ अध्याय.

(यतिधर्मविषयविधि.)

सप्तम अध्याय.

(धर्मफलविधि.)

अष्टम अध्याय

समाप्त

श्रीसर्वज्ञाय नमः ।

धर्मबिंदुप्रकरणम् ।

प्रथमः अध्यायः ।

प्रणम्य परमात्मानं समुद्धृत्य श्रुतार्णवात् ।
धर्मबिंदुं प्रवक्ष्यामि तोयबिंदुमिवोदधेः ॥ १ ॥

शुद्धन्यायवशायत्तीभूतसद्भूतसंपदे ।
पदे परे स्थितायास्तु श्रीजिनप्रभवे नमः ॥ १ ॥
जयंतु ते पूर्वमुनीशमेघा यैर्विश्वमाश्वेव हतोपतापम् ।
चक्रे बृहद्वाङ्मयसिंधुपानप्रपन्नतुंगातिगभीररूपैः ॥ २ ॥
यन्नामानुस्मृतिमयमयं सज्जनश्चित्तचक्षुः-
क्षेपाद्दिव्यांजनमनुसरँल्लब्धशुद्धावलोकः ।

મૂલાર્થ—શ્રી અર્હંત પરમાત્માને પ્રણામ કરી સમુદ્રમાંથી જલબિંદુની જેમ શાસ્ત્ર-સિદ્ધાંતરૂપી સમુદ્રમાંથી ધર્મનો બિંદુ (લેશ) ઉદ્ધાર કરી આ ધર્મબિંદુ પ્રકરણ નામનો ગ્રંથ કહીશ.

ટીકાર્થ—શુદ્ધ ન્યાયને અનુસરીને જેઓએ સદ્રૂપ જ્ઞાનાદિ સંપત્તિને સ્વાધીન કરી છે અને જેઓ પરમપદ—મોક્ષપદમાં રહેલા છે એવા શ્રી જિન-[1] પ્રભુ—તીર્થંકર ભગવંતને નમસ્કાર હો. ૧

મહાન્ શાસ્ત્ર—સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્રના જલનું પાન કરી પોતાના સ્વરૂપને અતિ પુષ્ટ અને ગંભીર કરેલું છે એવા જે પ્રાચીન આચાર્યરૂપી મેઘોએ આ જગત્‌ને સત્વર તાપ રહિત કરેલું છે, તે આચાર્યરૂપ મેઘ હમેશાં જયવંત થાઓ. ૨

સજ્જન પુરૂષ, જેના નામનું સ્મરણરૂપ દિવ્ય અંજન પોતાના ચિત્તરૂપી

૧ અહીં ટીકાકારે જિનપ્રભ નામના પોતાના ગુરુનું નામ સૂચવી તેમને પણ અવાંતર નમસ્કાર સૂચવ્યો છે.

सद्यः पश्यत्यमलमतिहृन्मेदिनीमध्यमग्नं
गंभीरार्थं प्रवचननिधिं भारतीं तां स्तवीमि ॥ ३ ॥
विदधामि धर्मबिंदोरतिविरलीभूतगर्भपदबिंदोः ।
भव्यजनोपकृतिकृते यथावबोधं विवृतिमेनाम् ॥ ४ ॥

प्रणम्येति । प्रणम्य प्रकर्षेण नत्वा वंदनस्तवनानुचिंतनादिप्रशस्तकायवाङ्मनोव्यापारगोचरभावमुपनीय । कमित्याह । परमात्मानं, अतति सततमेव अपरापरपर्यायान् गच्छतीति आत्मा जीवः स च द्विधा परमोऽपरमश्च । तत्र परमो यः खलु निखिलमलविलयत्रशोपलब्धविशुद्धज्ञानबलविलोकितलोकालोकः, जगज्जंतुचित्तसंतोषकारणं पुरंदरादिसुंदरसुरसमूहाह्रियमाणप्रा-

---

ચક્ષુમાં આંજવાથી શુદ્ધ અવલોક–પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરી, નિર્મલ બુદ્ધિ સહિત હૃદયરૂપી ભૂમિના મધ્ય ભાગમાં નિમગ્ન થઈ ગયેલા ગંભીર અર્થવાલા પ્રવચનરૂપ રત્નના ભંડારને તત્કાલ જોઈ શકે છે, તે ભારતી દેવી (શ્રીપરમાત્માની વાણીરૂપ સરસ્વતી)નું હું સ્તવન કરૂં છું. ૩

હું મારા બોધ પ્રમાણે, ભવ્ય જનના ઉપકારને અર્થે જેમાં સારરૂપ પદ (નિશ્ચયાત્મક વાક્ય) ના લેશ ભાગ ઘણા વિરલ[1] કરેલા છે એવા આ **ધર્મબિંદુ પ્રકરણ** નામના ગ્રંથ ઉપર ટીકા કરૂં છું. ૪

પ્રણમ્ય—એટલે પ્રકર્ષવડે નમસ્કાર કરીને અર્થાત્ કાયાથી વંદન, વાણીથી સ્તવન અને મનથી ચિંતવન–એવા શ્રેષ્ઠ કાયા, વાણી અને મનના વ્યાપારના વિષયમાં પરમાત્માનું મનન કરીને, **પરમાત્મા** શબ્દનો અર્થ એવો છે કે, પરમ–શ્રેષ્ઠ એવો આત્મા તે પરમાત્મા કહેવાય. આત્માનો અર્થ એવો છે કે, अतति કેતાં નિરંતર અન્ય અન્ય પર્યાયને પ્રાપ્ત થાય તે **આત્મા** એટલે જીવ કહેવાય છે. તે આત્મા–જીવ **પરમ** અને **અપરમ** એવા બે પ્રકારનો છે. તેમાં જે પરમાત્મા તે કેવલી–સિદ્ધ–અર્હંત, અને અપરમાત્મા તે સંસારી જીવ. જે પરમાત્મા છે તે સમગ્ર કર્મરૂપ મલનો નાશ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલા શુદ્ધજ્ઞાન–કેવલજ્ઞાનના બલથી લોકાલોકને જોનારા છે, જે આ જગત્ના પ્રાણીઓનાં ચિત્તને સંતોષનું કારણ છે, ઇંદ્રાદિક ઉત્તમ દેવતાઓના સમૂહ જેમને અષ્ટ પ્રાતિહાર્યરૂપ પૂજાનો ઉપચાર કરે છે, અનંતર સર્વ ભવ્ય પ્રાણીઓની

---

[1] આ ગ્રંથ સૂત્રાત્મક છે તેથી સૂત્રમાં ઘણાં વિરલ પદ આવે તે માટે ટીકાની આવશ્યકતા છે એમ ટીકાકારનો આશય છે.

विहार्यपूजोपचारः, तदनु सर्वसत्त्वसमभाषापरिणामिवाणीविशेषापादितैककालानेकसत्त्वसंशयसंदोहापोहः, स्वविहारपवनप्रसरसमुत्सारितसमस्तमहीमंडलाविविततदुरितरजोराशिः, सदाशिवादिशब्दाभिधेयो भगवानर्हन्निति स परमः । तदन्यस्तु अपरमः ततोऽपरमात्मव्यवच्छेदनेन परमात्मानं प्रणम्य । किमित्याह । समुद्धृत्य सम्यगुद्धारस्थानाविसंवादिरूपतया, उद्धृत्य पृथक्कृत्य, श्रुतार्णवात् अनेकभंगभंगुरावर्त्तगहनादतिविपुलनयजालमणिमालाकुलात् मंदमतिपोतजंतुजातात्यंतदुस्तरादागमसमुद्रात्, धर्मबिंदुं वक्ष्यमाणलक्षणं धर्मावयवप्रतिपादनपरतया लब्धयथार्थाभिधानं धर्मबिंदुनामकं प्रकरणं प्रवक्ष्यामि भणिष्यामि । कमिव कस्मात्समुद्धृत्येत्याह । तोयबिंदुमिव जलावयववत्, उदधेर्दु-

---

પોતપોતાની ભાષામાં પરિણામ પામતી વાણીથી સમકાલે તેઓના (પ્રાણીઓના) અનેક સંશયોને જેઓ છેદી નાંખે છે, પોતાના વિહારરૂપ પવનના પ્રસારથી સર્વ પૃથ્વીપર પથરાએલા પાપરૂપ રજોરાશિને જે દૂર કરે છે, અને જે સદાશિવ વગેરે શબ્દોથી બોલાવાય છે એવા ભગવંત શ્રીઅર્હંત તેજ પરમાત્મા છે; અને તેનાથી અન્ય–જુદા તે અપરમાત્મા–સંસારી જીવ છે. એથી અહીં પરમાત્માને અપરમાત્માથી (સંસારીથી) જુદા પાડી પ્રણામ કરીને શું કરવાનું છે તે કહે છે–समुद्धृत्य એટલે સમ્યક્ પ્રકારે જે ઉદ્ધાર કરવાના સ્થાનરૂપ શાસ્ત્રો છે તેમાં જે ઘટતું હોય, અવિરૂદ્ધ હોય તે તેમાંથી જુદું કરીને. તે ક્યાંથી ઉદ્ધાર કરીને? તે કહેછે–શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્રમાંથી. એ શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્ર અનેક પ્રકારની ભંગી–રચનારૂપ ભમરીઓથી ગહન છે, અતિ વિશાલ સપ્તનયરૂપ મણિમાલાથી આકુલ વ્યાકુલ છે અને મંદબુદ્ધિરૂપ વહાણવાલા જંતુઓના સમૂહને અતિ દુસ્તર છે. એવા આગમરૂપ સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરી આ ધર્મબિંદુ નામનું પ્રકરણ કે જેનાં લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા ધર્મના અવયવ–અંશ (બિંદુ) ને પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પરપણાને લીધે પોતાના ધર્મબિંદુ એવા નામને યથાર્થ કરનારા ગ્રંથને હું કહીશ. કોની જેમ ઉદ્ધાર કરીને તે કહે છે. દુગ્ધોદધિ વગેરે જલરાશિ–સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરી જલબિંદુની જેમ. આ ધર્મબિંદુ પ્રકરણને જલબિંદુનું ઉપમેય કહેલું છે તે સૂત્રના સંક્ષેપની અપેક્ષાએ છે. અન્યથા જો તેના અર્થની અપેક્ષા લઇએ તો જેમ ઘડા વગેરેના જલમાં કપૂરના જલનું બિંદુ નાખવાથી તે બધા જલમાં વ્યાપી જાય છે, તે ન્યાયે આ ધર્મબિંદુ પ્રકરણની સર્વ

ग्धोदधिप्रभृतेर्जलराशेरिति, अत्र च तोयबिंदुमिवोदधेरिति बिंदूपमेयतास्य प्रकरणस्य सूत्रसंक्षेपापेक्षया भणिता । अन्यथार्थापेक्षया कर्पूरजलबिंदोरिव कुंभादिजलव्यापनन्यायेन समस्तधर्मशास्त्रव्यापकतास्येति । इह प्रणम्य परमात्मानमित्यनेन विघ्नापोहहेतुः शास्त्रमूलमंगलमुक्तं, परमात्मप्रणामस्य सकलाकुशलकलापसमूलोन्मूलकत्वेन भावमंगलत्वात् । धर्मबिंदुं प्रवक्ष्यामीत्यनेन तु अभिधेयं, धर्मलेशस्यात्राभिधास्यमानत्वात् । अभिधानाभिधेयलक्षणश्च सामर्थ्यात् संबंधः, यतो धर्मबिंदुरिहाभिधेयः इदं च प्रकरणं वचनरूपापन्नमभिधानमिति । प्रयोजनं च प्रकरणकर्तुरनन्तरं सत्त्वानुग्रहः, श्रोतुश्च प्रकरणार्थाधिगमः, परंपरं तु द्वयोरपि मुक्तिः कुशलानुष्ठानस्य निर्वाणैकफलत्वादिति धर्मबिंदुं प्रवक्ष्यामीत्युक्तम् ॥ १ ॥

अथ धर्मस्यैव हेतुं स्वरूपं फलं च विभणिषुः, 'फलप्रधानाः प्रारंभा मतिमतां भवंतीति' फलमेवादौ तदनु हेतुशुद्धिभणनद्वारेण धर्मस्वरूपं चोपदर्शयन्निदं श्लोकद्वयमाह ।

धर्मशास्त्रमां व्यापकता रहेली छे; माटे ते सूत्ररूपे संक्षिप्त छे अने अर्थरूपे विस्तारपणे व्यापक छे.

अहीं 'परमात्माने प्रणाम करीने' ए वाक्यथी विघ्नोने नाश करवामां हेतुरूप शास्त्रमूलक मंगलाचरण कहेलुं छे, कारणके परमात्माने करेलो प्रणाम सर्व जातना विघ्नसमूहने मूलमांथी उन्मूलन करनार छे, तेथी भाव मंगलरूप छे. 'हुं धर्मबिंदु कहीश' ए वाक्यथी अभिधेय कहेल छे, कारणके आ ग्रंथमां धर्मनो लेशमात्र कहेवामां आवशे. तेना सामर्थ्यथी अभिधान अने अभिधेय लक्षण संबंध थाय छे, एटले अहीं धर्मबिंदु अभिधेय छे अने वचनरूपने प्राप्त थयेलुं आ प्रकरण अभिधान छे. अनंतर जे प्राणीओ उपर अनुग्रह थाय ते ग्रंथकारनुं प्रयोजन छे अने आ प्रकरणना अर्थनी प्राप्ति थाय ते श्रोतानुं प्रयोजन छे. परंपराए तो बंनेने मोक्ष थवारूप प्रयोजन छे, कारणके कुशलताना आचरणनुं मुख्य फल निर्वाणज छे, अने एथीज 'हुं धर्मबिंदुने कहीश' एम कह्युं छे. १

बीजा अने त्रीजा श्लोकथी ग्रंथकार धर्मनो हेतु, धर्मनुं स्वरूप अने धर्मनुं फल कहेवा इच्छे छे. तेमां 'बुद्धिमान् पुरुषोना आरंभो फलप्रधान

धनदो धनार्थिनां प्रोक्तः कामिनां सर्वकामदः ।
धर्म एवापवर्गस्य पारंपर्येण साधकः ॥ २ ॥
वचनाद्यदनुष्ठानमविरुद्धाद्यथोदितम् ।
मैत्र्यादिभावसंयुक्तं तद्धर्म इति कीर्त्यते ॥ ३ ॥

धनदेति । धनं धान्यक्षेत्रवास्तुद्विपदचतुष्पदभेदभिन्नं, हिरण्यसुवर्णमणिमौक्तिकशंखशिलाप्रवालादिभेदं च, धनपतिधनर्द्धिप्रतिस्पर्धि, तीर्थोपयोगफलं ददाति प्रयच्छति यः सः । तथा धनार्थिनां धनमन्तरेण गृहिणो न किंचिदिति बुद्ध्या धनविषयातिरेकस्पृहावतां प्रोक्तः शास्त्रेषु निरूपितः, धर्म एवेत्युत्तरेण योगः । तथा कामिनां कामाभिलाषवतां प्राणिनां काम्यन्ते इति कामाः मनोहरा अक्लिष्टप्रकृतयः परमाह्लाददायिनः परिणामसुंदराः शब्दरूपरसगंधस्पर्शलक्षणा इंद्रियार्थाः । ततः सर्वे च ते कामाश्च सर्वकामाः तान् ददातीति सर्वकामदः । इत्थमभ्युदयफलतया धर्ममभिधाय निःश्रेयसफलत्वेनाह । धर्म एव नापरं किंचित्, अपवृज्यन्ते उच्छिद्यन्ते जातिजरामरणादयो दोषा अस्मिन्नित्यपवर्गः मोक्षः तस्य पारंपर्येण अविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानाद्यारोहणलक्षणेन सुदेवत्वमनुष्यत्वादिस्वरूपेण वा साधकः, सूत्रपिंड इव पटस्य स्वयं परिणामिकारणभावमुपगम्य निर्वर्त्तक इति ॥ २ ॥

હોય છે' એમ ધારી પ્રથમ ધર્મનું ફલ દર્શાવી તે પછી ધર્મના હેતુની શુદ્ધિદ્વારા ધર્મનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

ધર્મ, ધનની ઇચ્છાવાલાને ધન આપનારો છે, કામ-ઇંદ્રિયોના વિષયની ઇચ્છાવાલાને કામ-ઇંદ્રિયોના વિષય આપનારો છે અને પરંપરાએ મોક્ષને સાધનારો છે. ૨ પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેવા શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણવાલા યથાર્થ વચનથી જણાવેલું અને મૈત્રી વગેરે ભાવનાથી યુક્ત એવું જે અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય છે. ૩

ધર્મ ધનને આપનારો છે, ધન એટલે ધાન્ય, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, સેવક, પશુ વગેરે અથવા હિરણ્ય (કુંદન), સુવર્ણ, મણિ, શંખ, શિલા (છીપ), પ્રવાલા વગેરે, તેમજ કુબેરની સમૃદ્ધિની સાથે સ્પર્ધા કરનાર, તીર્થોપયોગનું ફલ-તેને આપનારો તે. જો ધનના અર્થી એટલે 'ધન સિવાય ગૃહસ્થને કાંઈ નથી' એવી

वचनेति। उच्यते इति वचनं आगमः तस्मात् वचनमनुसृत्येत्यर्थः। यदित्यद्याप्यनिरूपितविशेषानुष्ठानं, इहलोकपरलोकावपेक्ष्य हेयोपादेययोरर्थयोरिहैव शास्त्रे वक्ष्यमाणलक्षणयोर्हानोपादानलक्षणा प्रवृत्तिरिति तत् धर्म इति कीर्त्यते इत्युत्तरेण योगः। कीदृशाद्वचनादित्याह। अविरुद्धात् निर्देक्ष्यमाणलक्षणेषु कषच्छेदतापेषु अविघटमानात्। तच्चाविरुद्धं वचनं जिनप्रणीतमेव निमित्तशुद्धेः। वचनस्य हि वक्ता निमित्तमंतरंगं। तस्य च रागद्वेषमोहपारतंत्र्यमशुद्धिः तेभ्यो वितथवचनप्रवृत्तेः। न चैषा अशुद्धिर्जिने भगवति, जिनत्वविरोधात्। जयति रागद्वेषमोहस्वरूपानंतरंगान् रिपूनिति जिन इति शब्दा-

---

બુદ્ધિથી ધનવિષયમાં અધિક સ્પૃહાવાલા, એવા પુરૂષોને તે ધર્મ ધન આપનારો છે, એમ શાસ્ત્રોમાં નિરૂપણ કરેલું છે–એમ ઉત્તર પદની સાથે સંબંધથી જાણવું. વલી તે ધર્મ કામી એટલે કામની સ્પૃહાવાલા પ્રાણીઓને કામ આપનારો છે. કામ–ઇચ્છા કરાય તે કામ કહેવાય અર્થાત્ મનોહર, અક્લિષ્ટ પ્રકૃતિવાલા પરમ વિનોદ આપનારા અને પરિણામે સુંદર એવા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ તથા સ્પર્શરૂપ ઇંદ્રિયાર્થ–ઇંદ્રિયોના વિષય–સર્વે એવા ઇંદ્રિયોના વિષયને આપનારો છે. આ પ્રમાણે ધર્મનું ઇહલોક સંબંધી અભ્યુદયફલ કહીને હવે ધર્મનું મોક્ષફલ કહે છે. તે ધર્મજ અર્થાત્ બીજું કોઇ નહીં–તે અપવર્ગ એટલે જન્મ, જરા, મરણ વગેરે દોષોને ઉચ્છેદ કરનાર મોક્ષનો પરંપરાથી સાધક છે. અહીં પરંપરાથી એટલે અવિરતિસમ્યગ્દૃષ્ટિ નામના ચોથા ગુણસ્થાન વગેરેમાં આરોહણ કરવાથી અથવા અનુક્રમે સુદેવત્વ અને મનુષ્યત્વાદિ પ્રાપ્ત કરીને એમ જાણવું. જેમ સૂત્રનો પિંડ પોતે પરિણામી (રૂપાંતરવાલા) કારણ ભાવને પામી વસ્ત્રરૂપે થાયછે તેમ ધર્મ પરંપરાએ પરિણામી પોતે મોક્ષરૂપે થાય છે. ૨

કહેવામાં આવે તે વચન અર્થાત્ શાસ્ત્ર તેથી એટલે તે શાસ્ત્રના વચનને અનુસરીને જે અનુષ્ઠાન. અહીં ' જે ' એટલે જેનું અદ્યાપિ વિશેષ અનુષ્ઠાન નિરૂપણ કર્યું નથી એવું, કારણકે આલોક અને પરલોકની અપેક્ષા કરીને હેય (ત્યાજ્ય) અને ઉપાદેય (ગ્રાહ્ય) એવા અર્થકે જેનાં લક્ષણ આ શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવશે, તેમની ત્યાગ અને ગ્રહણમાં પ્રવૃત્તિ છે, તેવું અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય છે–એમ ઉત્તર પદનો સંબંધ છે. તે શાસ્ત્રવચન કેવું છે? અવિરૂદ્ધ (વિરોધ વગરનું) છે એટલે જેનાં લક્ષણ આગળ દર્શાવાશે એવા કષ, છેદ

र्थानुपपत्तेः। तपनदहनादिशब्दवदन्वर्थतया चास्याभ्युपगमो निमित्तशुद्धभावान्नाजिनप्रणीतमविरुद्धं वचनम्। यतः कारणस्वरूपानुविधायि कार्यं तन्न दुष्टकारणारब्धं कार्यमदुष्टं भवितुमर्हति, निंबबीजादिवेक्षुयष्टिरिति। अन्यथा कारणव्यवस्थोपरमप्रसंगात्। यच्च यदृच्छाप्रणयनप्रवृत्तेषु तीर्थान्तरीयेषु रागादिमत्स्वपि घुणाक्षरोत्किरणव्यवहारेण क्वचित्किंचिदविरुद्धमपि वचनमुपलभ्यते, मार्गानुसारिबुद्धौ वा प्राणिनि क्वचित्तदपि जिनप्रणीतमेव तन्मूलत्वात्तस्य। न च वक्तव्यं तर्हि, अपौरुषेयं वचनमविरुद्धं भविष्यति, कुतो यतस्तस्यापौरुषेयत्वे स्वरूपलाभस्याप्यभावः॥ तथाहि । उक्तिर्वचनं पुरुषव्यापा-

---

અને તાપ ઇત્યાદિ સુવર્ણના જેવી પરીક્ષામાં પ્રસાર થયેલું છે. તે અવિરૂદ્ધ વચન શ્રી જિન ભગવંતે પ્રરૂપણા કરેલું વચન છે, કારણકે તેનું નિમિત્ત શુદ્ધ છે. વચનનો વક્તા તે અંતરંગ નિમિત્ત કહેવાય છે. જે નિમિત્ત—વક્તા રાગ, દ્વેષ અને મોહને આધીન હોય તે નિમિત્ત અશુદ્ધ ગણાય છે, કારણકે તેવા અશુદ્ધ નિમિત્તથી વિતથ—મૃષા વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેવી અશુદ્ધિ શ્રી જિન ભગવંત જેવા નિમિત્તમાં હોયજ નહીં, કારણકે જો તેની અશુદ્ધિ હોય તો જિનપણાને વિરોધ આવે અને રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ અંતરંગ શત્રુઓને જિતે તે જિન એ વ્યુત્પત્તિનો અર્થ ઘટશે નહીં. વળી તપન એટલે તપાવનાર, દહન એટલે બાળનાર—એ શબ્દો જેમ અન્વર્થ—સાર્થક છે તેમ એ જિન શબ્દ પણ છે, તેથી તે જિન સિવાયના બીજા પુરૂષોનું વચન અવિરૂદ્ધ ન કહેવાય, કારણકે નિમિત્ત—વક્તાની અશુદ્ધિ છે. જે વક્તા છે તે રાગ દ્વેષથી ભરપૂર છે; માટે તેનું વચન અપ્રમાણ છે, કારણકે કાર્ય કારણના સ્વરૂપને અનુસરે છે એટલે જેવું કારણ તેવુંજ કાર્ય થાય છે. તેથી દુષ્ટ કારણથી આરંભેલું કાર્ય અદુષ્ટ થતું નથી. લીંબડાના બીજમાંથી કદાપિ સેલડી થાયજ નહીં. જો એમ ન લઈએ તો પછી કારણની વ્યવસ્થાનો નિયમ વિરામ પામવાનો પ્રસંગ આવે.

અહીં શંકા કરે કે કોઈ અન્યદર્શની રાગાદિ દોષે સહિત છતાં અવિરૂદ્ધ વચન બોલે છે તેનું કેમ? ઉત્તર કે, તે અન્યદર્શની પોતાની સ્વેચ્છા પ્રમાણે બોલવાને પ્રવર્તેલો હોય છે પણ ઘુણાક્ષર ન્યાયે કોઇ ઠેકાણે તેનામાં અવિરૂદ્ધ વચન દેખાય છે અથવા કોઈ માર્ગાનુસારી બુદ્ધિવાલા પુરૂષમાં તેનું અવિરૂદ્ધ વચન જણાય છે, તે પણ શ્રી જિનપ્રણીત વચન છે એમ જાણવું, કારણકે અવિરૂદ્ધ વચનનું મૂલ શ્રી જિનેંદ્ર ભગવંત છે. કદિ કહેશો કે જે

रानुगतं रूपमस्य पुरुषक्रियायास्ताल्वोष्ठादिव्यापाररूपाया अभावे कथं वचनं भवितुमर्हति । किंचैतदपौरुषेयं न कचित् ध्वनदुपलभ्यते । उपलंभेऽप्यदृष्टस्य पिशाचादेर्वक्तुराशंकानिवृत्तेर्मानेन तद्भाषितं स्यात्ततः कथं तस्मादपि मनस्विनां सुनिश्चिता प्रवृत्तिः प्रसूयत इति ॥ कीदृशमनुष्ठानम् धर्म इत्याह । यथोदितं यथा येन प्रकारेण कालाद्याराधनानुसाररूपेणोदितं प्रतिपादितं । तत्रैवाविरुद्धे वचने अन्यथा प्रवृत्तौ तु तद्द्वेषित्वमेवापद्यते न तु धर्मः । यथोक्तम् ।

तत्कारी स्यात्स नियमात्तद्द्वेषी चेति यो जडः ।
आगमार्थे तमुल्लंघ्य तत एव प्रवर्त्तते ॥ १ ॥ इति ॥

पुनरपि कीदृशमित्याह । मैत्र्यादिभावसंयुक्तं, मैत्र्यादयो मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यलक्षणा ये भावा अंतःकरणपरिणामाः तत्पूर्वकाश्च

અપૌરુષેય એટલે નિરંજન નિરાકાર ઈશ્વરનું વચન છે તે અવિરૂદ્ધ હશે તે પણ અઘટિત છે, કારણકે તેને અપૌરુષેય કહેવામાંજ તેના સ્વરૂપના લાભનો અભાવ થાય છે. વચન એટલે બોલવું, તેનું સ્વરૂપ પુરૂષના વ્યાપારને અનુસરીને રહેલું છે. પુરૂષની વાણીની ક્રિયા જે તાલવું, હોઠ, વગેરેના વ્યાપારરૂપ છે તેના અભાવે વચનજ શી રીતે ઉચ્ચરી શકાય? એવું અપૌરુષેય વચન કોઈ કાળે પણ ધ્વનિથી ઉપલબ્ધ થાય નહીં. કોઈ ઠેકાણે પુરૂષ દેખાતો ન હોય અને વચન સંભળાય છે, તે અદૃષ્ટપણે રહેલા પણ વચન બોલતા એવા પિશાચાદિકનું વચન હોય છે, પણ તે આશંકાની નિવૃત્તિના પ્રમાણથી ભાષિત થઈ શકે છે. તે પ્રમાણે માની લીધેલા અપૌરુષેય વચનથી સજ્જન પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ નિશ્ચયપૂર્વક કેમ થાય?

વળી કેવું અનુષ્ઠાન—આચરણ ધર્મ કહેવાય તે કહે છે—યથોદિત એટલે કાલાદિકની આરાધનાને અનુસારરૂપ પ્રકારવડે તે અવિરૂદ્ધ વચન—શાસ્ત્રમાંજ પ્રતિપાદન કરેલું, અન્યથા એ પ્રવૃત્તિ કરવામાં તે સિદ્ધાંતનું દ્વેષિપણુંજ પ્રાપ્ત થાય અને જ્યારે દ્વેષિપણું થાય એટલે ધર્મ ન કહેવાય. તે વિષે કહ્યું છે કે "જે જડ પુરૂષ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ આચરણ કરે તે નિયમથી શાસ્ત્રનો દ્વેષી થાય છે, અર્થાત્ શાસ્ત્રોક્ત ધર્મનો દ્વેષી થાય છે, કારણકે શાસ્ત્રના અર્થનું ઉલ્લંઘન કરીને તે વિરૂદ્ધ અર્થથીજ પ્રવર્ત્તે છે."

વલી કેવું અનુષ્ઠાન ધર્મ કહેવાય તે કહે છે—મૈત્ર્યાદિ ભાવસંયુક્ત એટલે

बाह्यचेष्टाविशेषाः सत्त्वगुणाधिकक्लिश्यमानाविनेयेषु तैः संयुक्तं संमिलितं मैत्र्यादिभावानां निःश्रेयसाभ्युदयफलधर्मकल्पद्रुममूलत्वेन शास्त्रांतरेषु प्रतिपादनात्तदेवंविधमनुष्ठानं धर्म इति। दुर्गतिपतज्जंतुजातधारणात् स्वर्गादिसुगतौ धानाच्च धर्म इत्येवंरूपत्वेन कीर्त्यते शब्द्यते । सकलाकल्पितभावकलापाकलनकुशलैः सुधीभिरिति । इदं चाविरुद्धवचनादनुष्ठानमिह धर्म उच्यते । उपचारात् । यथा नड्वलोदकं पादरोगः । अन्यथा शुद्धानुष्ठानजन्या कर्ममलापगमलक्षणा सम्यग्दर्शनादिनिर्वाणबीजलाभफला जीवशुद्धिरेव धर्मः ॥ ३ ॥

મૈત્રી, પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય—એ લક્ષણવાલા ભાવ એટલે અંતઃકરણના પરિણામ અર્થાત્ તત્પૂર્વક એક જાતની બાહ્ય ચેષ્ટાઓ, જેમકે સત્ત્વ-પ્રાણીમાત્ર ઉપર મૈત્રીભાવ રાખે, પોતાનાથી ગુણે અધિક હોય તેને વિષે પ્રમોદ—હર્ષભાવ રાખે, જે દુઃખી હોય તેની ઉપર કારૂણ્યભાવ (દયાભાવ) રાખે અને અવિનયી હોય તેની ઉપર મધ્યસ્થપણું રાખે—તે મૈત્ર્યાદિ ભાવવડે યુક્ત એવું. તે મૈત્ર્યાદિ ભાવ,મોક્ષ અને સ્વર્ગ જેનાં ફલ છે એવા ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનાં મૂલ છે, એમ બીજાં શાસ્ત્રોમાં પણ પ્રતિપાદન કરેલ છે. તે મૈત્ર્યાદિ ભાવથી યુક્ત એવું અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય. વલી દુર્ગતિમાં પડતા એવા જંતુઓને ધારણ કરવાથી અને સ્વર્ગાદિકની સદ્ગતિમાં મૂકવાથી મહાબુદ્ધિવંત પુરૂષો ધર્મ એ શબ્દને વ્યુત્પત્તિથી સિદ્ધ કરી કહે છે, કે જે પુરૂષો સર્વ અકલ્પિત—સત્ય ભાવના સમૂહને જાણવામાં કુશલ છે. *અહીં આ અવિરૂદ્ધ વચનથી જે અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય તે ઉપચારથી છે એટલે આગમને અનુસરીને જે* ક્રિયાકલાપ તે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી ધર્મ કહેવાય છે. જેમ નડ્વલના ઘાસનો સ્પર્શ થવાથી પગે રોગ થાયછે, તેથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી નડ્વલ ઘાસનું પાણી તે પગનો રોગછે એમ કહેવાય છે. જો એમ ન લઈએ તો શુદ્ધ અનુષ્ઠાનથી ઉત્પન્ન થયેલી, કર્મરૂપ મલનો નાશ થવારૂપ લક્ષણવાલી અને સમ્યગ્દર્શન વગેરે નિર્વાણ બીજના લાભરૂપ ફલવાલી જે જીવની શુદ્ધિ તેજ વસ્તુતાએ ધર્મ છે. ૩

अथामुमेव धर्मं भेदतः प्रभेदतश्च विभणिपुराह ।

सोऽयमनुष्ठातृभेदात् द्विविधो गृहस्थधर्मो यति-धर्मश्चेति ॥ १ ॥

स यः पूर्वं प्रवक्तुमिष्टः । अयं साक्षादेव हृदि विवर्त्तमानतया प्रत्यक्षः । अनुष्ठातृभेदात् धर्मानुष्ठायकपुरुषविशेषात् द्विविधो द्विप्रकारो धर्मः । प्रकारावेव दर्शयति । गृहस्थधर्मो यतिधर्मश्चेति । गृहे तिष्ठतीति गृहस्थः, तस्य धर्मो नित्यनैमित्तिकानुष्ठानरूपः । यः खलु देहमात्रारामः सम्यग्विद्यानौलाभेन तृष्णासरित्तरणाय योगाय सततमेव यतते स यतिः, तस्य धर्मः गुर्वन्तेवासिता तद्भक्तिबहुमानावित्यादिः, वक्ष्यमाणलक्षणः ॥ १ ॥

तत्र च गृहस्थधर्मोपि द्विविधः सामान्यतो विशेषतश्चेति ॥ २ ॥

ઉપર કહેલા ધર્મને ભેદ અને અવાંતર ભેદથી કહે છે—

મૂલાર્થ—તે ધર્મ, ધર્માનુષ્ઠાને કરનારા પુરૂષના ભેદથી ગૃહસ્થધર્મ અને યતિધર્મ એવા બે પ્રકારનો છે. ૧

ટીકાર્થ—જે પ્રથમ કહેવાને ઈચ્છેલો હતો તે આ ધર્મ. અહીં 'આ' એ શબ્દથી પ્રત્યક્ષપણું બતાવે છે, એટલે સાક્ષાત્ કર્ત્તાના હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ રીતે વર્ત્તમાન એવો ધર્મ, તે અનુષ્ઠાન કરનાર પુરૂષના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તે બંને પ્રકાર દર્શાવે છે. ગૃહસ્થધર્મ અને યતિધર્મ. ગૃહસ્થ એટલે ગૃહમાં રહેનાર, તેનો નિત્ય એટલે નિત્ય કરવાનો અને નૈમિત્તિક એટલે પર્વાદિકના નિમિત્તે કરવાનો ધર્મ તે ગૃહસ્થધર્મ કહેવાય છે. યતિધર્મ એટલે યતિનો ધર્મ. જે માત્ર દેહમાં આરામ પામી સમ્યગ્વિદ્યા (સમ્યગ્જ્ઞાન)રૂપ નાવિકાના લાભથી તૃષ્ણારૂપ સરિતા—નદીને તરવાના યોગને માટે હમેશા યત્ન કરે તે યતિ કહેવાય, તેનો ધર્મ એટલે ગુરુ સમીપે સતત નિવાસ અને ગુરૂની ભક્તિ તથા બહુમાન ઈત્યાદિ જેનાં લક્ષણો કહેવામાં આવશે તે. ૧

મૂલાર્થ—તેમાં જે ગૃહસ્થધર્મ છે તે પણ સામાન્ય અને વિશેષથી બે પ્રકારનો છે. ૨

गृहस्थधर्मोपि उक्तलक्षणः, किंपुनः सामान्यतो धर्म इत्यपि शब्दार्थः। द्विविधो द्विभेदः । द्वैविध्यमेव दर्शयति। सामान्यतो नाम सर्वशिष्टसाधारणानुष्ठानरूपः । विशेषतो विशेषेण सम्यग्दर्शनाणुव्रतादिप्रतिपत्तिरूपः । चकार उक्तसमुच्चये इति ॥ २ ॥

तत्राद्यं भेदं शास्त्रकृत्स्वयमेवाध्यायपरिसमाप्तिं यावद्भावयन्नाह ।

तत्र सामान्यतो गृहस्थधर्मः कुलक्रमागतमनिंद्यं विभवाद्यपेक्षया न्यायतोऽनुष्ठानमिति ॥ ३ ॥

तत्र तयोः सामान्यविशेषरूपयोः गृहस्थधर्मयोः वक्तुमुपक्रांतयोर्मध्ये सामान्यतः गृहस्थधर्मोऽयम् । यथा कुलक्रमागतं पितृपितामहादिपूर्वपुरुषपरंपरासेवनाद्वारेण स्वकालं यावदायातमनुष्ठानमित्युत्तरेण योगः । पुनः की-

---

ટીકાર્થ–જેનાં લક્ષણ કહેલાં છે એવો ગૃહસ્થધર્મ બે પ્રકારનો છે. મૂલમાં અપિ (પણ) શબ્દ છે તેથી એવો અર્થ થાય કે સામાન્યથી ધર્મ બે પ્રકારનો હોય તેમાં શું કહેવું. તે બે પ્રકાર દર્શાવે છે. પહેલો સામાન્ય એટલે સર્વ શિષ્ટ સાધારણ અનુષ્ઠાનરૂપ અર્થાત્ સાધારણ માર્ગાનુસારી શિષ્ટ પુરૂષોની અપેક્ષાએ આચરવારૂપ ધર્મ અને બીજો વિશેષથી એટલે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ તથા શ્રાવકનાં અણુવ્રત (બાર વ્રત) પ્રમુખ અંગીકાર કરવારૂપ ધર્મ. અહીં ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. २

તેમાંનો પ્રથમ ભેદ જે ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ તેને આ અધ્યાયની સમાપ્તિ સુધી ગ્રંથકાર વર્ણન કરી ખતાવે છે.

મૂલાર્થ–*કુલપરંપરાથી આવેલું, નિંદારહિત, વૈભવાદિકની અપેક્ષાએ જે ન્યાયપૂર્વક આચરણ તે ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ છે.* ૩

ટીકાર્થ–હવે સામાન્ય અને વિશેષરૂપ ગૃહસ્થના ધર્મ જે કહેવાને આરંભ કરેલો છે તેમાં ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ આવો છે. કુલક્રમાગત પિતા, પિતામહ વગેરે પૂર્વ પુરૂષની પરંપરાએ સેવનાદ્વારા પોતાના સમય સુધી ચાલતું આવેલું અનુષ્ઠાન એટલે આચરણ. (તેનો ઉત્તર પદ સાથે સંબંધ છે.) તે કેવું આચરણ તે કહે છે. અનિંદ્ય એટલે નિંદા કરવા યોગ્ય નહીં. અર્થાત્ પરલોકને પ્રધાન માનનારા સાધુજનોને જે અનાદર કરવા યોગ્ય

दर्शं तदित्याह । अनिंद्यं, निंद्यं तथाविधपरलोकप्रधानसाधुजनानामत्यंतम-नादरणीयतया गर्हणीयं । यथा सुरासंधानादि तन्निषेधादनिंद्यं । तथा विभवा-द्यपेक्षया, विभवं स्वकीयमूलधनरूपमादिशब्दात् कालक्षेत्रादिसहायबलं चा-पेक्ष्य । न्यायतो न्यायेन शुद्धमानतुलोचितकलाव्यवहारादिरूपेण आसेव-नीयावसरचित्ताराधनादिरूपेण च । अनुष्ठानं, वाणिज्यराजसेवादिरूपं । इदमुक्तं भवति । सर्वसाधुसंमतन्यायप्रधानस्य, स्वविभवतृतीयभागादिना व्यवहारमारभमाणस्य, राजसेवादौ च तदुचितक्रमानुवर्त्तिनः, कुलक्रमाया-तानिंद्यानुष्ठानस्य, अत्यंतनिपुणबुद्धेः, अत एव सर्वापायस्थानपरिहारवतो, गृहस्थस्य धर्म एव स्यात् दीनानाथाद्युपयोगयोग्यतया धर्मसाधनस्य विभ-वस्योपार्जनं प्रति प्रतिबद्धचित्तत्वादिति । यच्चादावेवानिंद्यानुष्ठानस्य गृहस्थ-संबंधिनो धर्मतया शास्त्रकारेण निदर्शनमकारि, तज्ज्ञापयति । निरनुष्ठा-नस्य निर्वाहविच्छेदेन गृहस्थस्य सर्वशुभक्रियोपरमप्रसंगादधर्म एव स्या-दिति । पठ्यते च ।

તે નિંધ. જેવું કે દારૂનું પીઠું કરવું વગેરે. તેવું નિંધ ન હોય તે અનિંધ. તેમ વળી વૈભવાદિકની અપેક્ષાએ ન્યાયથી આચરેલું. વિભવ એટલે પોતાનું મૂલ ધન (મુડી). આદિ શબ્દથી કાલ તથા ક્ષેત્ર વગેરેની સહાયના બલવાળું; તેની અપેક્ષા કરીને. ન્યાયથી એટલે ભેલસેલ વગર, બરાબર માપ તથા તોલ અને યોગ્ય વ્યાજ લેવું એરૂપ પ્રમાણિકતાથી અથવા સેવવા યોગ્ય પુરૂષોના ચિત્તનું અવસરે આરાધન કરવું, એરૂપ ન્યાયથી જે અનુષ્ઠાન એટલે વ્યાપાર અથવા રાજસેવા (નોકરી) વગેરેનું આચરણ, તે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે. આ ઉપરથી સારાંશ એવો છે કે, જે ગૃહસ્થ સર્વ સજ્જનોને સંમત એવા ન્યાયને પ્રધાન કરી પોતાના મૂલ ધન (મુડી)ના ત્રીજા ભાગમાંથી વ્યાપાર કરે, અને જો રાજસેવા વગેરેમાં જોડાયો હોય તો તે સેવાને ઘટતા એવા ક્રમમાં પ્રવર્ત્તે, કુલપરંપરાથી આવેલું અનિંધ એવું આચરણ આચરે, અતિ નિપુણ બુદ્ધિ રાખે, તેને લીધેજ સર્વ વિઘ્નના સ્થાનથી દૂર રહી શકે તેવા ગૃહસ્થને ધર્મજ થાય છે; કારણકે દીન, અનાથ વગેરેના ઉપયોગને યોગ્ય હોવાથી ધર્મનું સાધન દ્રવ્ય છે, તેને ઉપાર્જન કરવામાં તે ગૃહસ્થનું ચિત્ત પ્રતિબદ્ધ રહે છે.

અહીં પ્રથમ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મમાં 'અનિંધ અનુષ્ઠાન' એમ જે ગ્રંથકારે જણાવ્યું તે એવું સૂચવે છે કે જે ગૃહસ્થ અનુષ્ઠાન રહિત રહે, તે-

वित्तीवोच्छेयंमि य गिहिणो सीयंति सव्वकिरियाओ ।
निरवेक्खस्स उ जुत्तो संपुण्णो संजमो चेव ॥ ३ ॥

अथ कस्मात् न्यायत इत्युक्तमित्युच्यते ।

न्यायोपात्तं हि वित्तमुभयलोकहितायेति ॥ ४ ॥

न्यायोपात्तं शुद्धव्यवहारोपार्जितं हि यस्माद्वित्तं द्रव्यं निर्वाहहेतुः । किमित्याह । उभयलोकहिताय । उभयोः इहलोकपरलोकरूपयोः लोकयोर्हिताय कल्याणाय संपद्यते ॥ ४ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

अनभिशंकनीयतया परिभोगाद्विधिना तीर्थगमनाच्चेति ॥५॥

ને નિર્વાહ—આજીવિકાનો વિચ્છેદ થાય એટલે તેને પછી સર્વ શુભ ક્રિયા વિરામ પામી જવાનો પ્રસંગ આવે અને શુભ ક્રિયા વિરામ પામવાથી અધર્મ-જ થાય. તે વિષે કહ્યું છે કે,

"જે ગૃહસ્થની આજીવિકાનો ઉચ્છેદ થાય, તે ગૃહસ્થની સર્વ ધર્મ-ક્રિયાઓ સીદાઈ જાય છે, પણ જેને આજીવિકાની અપેક્ષા નથી તેવા પુરૂષ-ને સર્વવિરતિથી પરિપૂર્ણ એવો સંયમ (ચારિત્ર)જ અંગીકાર કરવો યુક્ત છે" ૩

કદિ કોઈ શંકા કરે કે ગૃહસ્થને ન્યાયથીજ ધન ઉપાર્જન કરવું એમ કહેવાનું શું કારણ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું ધન આલોક અને પરલોકના હિતને માટે થાય છે. ૪

ટીકાર્થ—ન્યાય એટલે શુદ્ધ વ્યવહાર, તેથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય જે નિર્વાહનું કારણ થાય છે, તેના નિર્વાહથી શો લાભ થાય તે કહે છે. તેથી આલોક અને પરલોકનું હિત—કલ્યાણ થાય છે. ૪

તે ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય બે લોકને હિતકારી શી રીતે થાય? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરવામાં લોકોને તેના ભોક્તા કે ભોગ્ય વસ્તુ ઉપર શંકા ન આવે તેવી રીતે ઉપભોગ કરાય અને જે દ્રવ્યથી વિધિપૂર્વક તીર્થગમન થાય તેવું ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય ઉભય લોકમાં હિતકારી છે. ૫

इहान्यायप्रवृत्तौ पुरुषस्य द्विविधा अभिशंकनीयता, भोक्तुः भोग्यस्य च विभवस्य । तत्र भोक्तुः परद्रव्यद्रोहकार्ययमित्येवं दोषसंभावनलक्षणा, भोग्यस्य पुनः परद्रव्यमिदमित्थमनेन भुज्यत इत्येवंरूपा । ततस्तत्प्रतिषेधेन या अनभिशंकनीयता तया उपलक्षितेन भोक्त्रा परिभोगात् स्नानपानाच्छादनानुलेपनादिभिः भोगप्रकारैः आत्मना मित्रस्वजनादिभिश्च सह विभवस्योपजीवनात् । अयमत्र भावः । न्यायेनोपार्जितं विभवं भुंजानो न केनापि कदाचित्किंचिदभिशंक्यते । एवं चाव्याकुलचेतसः प्रशस्तपरिणतेरिह लोकेपि महान् सुखलाभ इति । परलोके हितत्वं च विधिना सत्कारादिरूपेण, तीर्यते व्यसनसलिलनिधिः अस्मादिति तीर्थं, पवित्रगुणपात्रपुरुषवर्गः दीनानाथादिवर्गश्च, तत्र गमनं प्रवेशः उपष्टंभकतया प्रवृत्तिर्वित्तस्य तीर्थगमनं तस्मात् । चकारः समुच्चये । पठ्यते च धार्मिकजनस्य शास्त्रांतरे दानस्थानम् यथा–

> पात्रे दीनादिवर्गे च दानं विधिवदिष्यते ।
> पोष्यवर्गाविरोधेन न विरुद्धं स्वतश्च यत् ॥ ५ ॥

टीकार्थ—આલોકમાં અન્યાયમાં પ્રવર્ત્તેલા પુરૂષની ઉપર બે જાતની શંકા લેવાય છે. એક ભોક્તા–ઉપભોગ કરનાર ઉપર અને બીજી ભોગ્ય–ઉપભોગ કરવા યોગ્ય વૈભવ ઉપર. તેમાં ભોક્તાની ઉપર 'આ પરદ્રોહ કરનારો છે' એવા દોષની સંભાવના આવે છે અને જે ભોગ્ય વસ્તુ છે તેની ઉપર 'આ પારકું દ્રવ્ય છે તેને આ પુરૂષ આવી રીતે ભોગવે છે' એવા દોષની સંભાવના આવે છે. આવા દોષની શંકા જેમાં ન હોય તે અનભિશંકનીય એટલે શંકા કરવા યોગ્ય નથી એમ કહેવાય. તેવા નિર્દોષ દ્રવ્યથી ઉપલક્ષિત એવો ભોક્તા તેનો પરિભોગ કરે એટલે સ્નાન, પાન, આચ્છાદન અને ચંદનાદિકનું અનુલેપન વગેરે ભોગના પ્રકારથી પોતે અને પોતાના મિત્ર, સ્વજનાદિકની સાથે વૈભવથી ઉપજીવન કરે છે તેથી. ભાવાર્થ એવો છે કે ન્યાયોપાર્જિત વૈભવને ભોગવતા પુરૂષ ઉપર કદિ પણ કોઈ જાતની શંકા લેવામાં આવતી નથી. તેથી અવ્યાકુલ ચિત્તવાલા અને શ્રેષ્ઠ પરિણામવાલા તે પુરૂષને આલોકમાં પણ સુખનો મહાન્ લાભ થાય છે.

વલી તેનું પરલોકમાં હિતપણું એવી રીતે છે કે વિધિ એટલે સત્કાર પ્રમુખ વડે તીર્થગમન. જેનાથી દુઃખનો સમુદ્ર તરાય તે તીર્થ, અર્થાત્ પવિત્ર ગુણનો

अत्रैव विपक्षे बाधामाह–

अहितायैवान्यदिति ॥ ६ ॥

अहितायैव अहितनिमित्तमेव उभयोरपि लोकयोर्न पुनः काकतालीयन्यायेनापि हितहेतुरित्येवकारार्थः । अन्यत् न्यायोपात्तवित्ताद्विभिन्नं अन्यायोपात्तवित्तमित्यर्थः ॥ ६ ॥

कुत एतदित्याह ।

तदनपायित्वेपि मत्स्यादिगलादिवद्विपाकदारुणत्वात् इति ॥ ७ ॥

પાત્ર એવો પુરૂષવર્ગ અથવા દીન તથા અનાથ પ્રમુખ પ્રાણિવર્ગ તે તીર્થ કહેવાય છે. તેમાં ગમન એટલે પ્રવેશ અર્થાત્ ઉપર કહેલા વર્ગને ટેકો આપવાને દ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરવી, તે તીર્થગમન કહેવાય, તેવા તીર્થગમનથી. અહીં च શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. બીજાં શાસ્ત્રોમાં પણ ધર્મી પુરૂષના ધનને દાનનું સ્થાન કહેલું છે. તે આ પ્રમાણે–"પોષ્ય વર્ગને વિરોધ ન આવે તેમ અને સ્વતઃ વિરૂદ્ધ ન હોય તેવી રીતે પાત્ર અને દીન, અનાથ વગેરેને આપવું તે વિધિથી દાન આપેલું કહેવાય છે." ૫

ઉપર કહેલા પ્રકારથી જો વિપરીત પ્રકારે વર્ત્તે તો બાધ આવે તે કહે છે.

મૂલાર્થ–ઉપર પ્રમાણે ન કરતાં જો તેથી અન્ય–જુદી રીતે કરે તો અહિતજ થાય છે. ૬

ટીકાર્થ–અહિતને અર્થે એટલે અહિતનું નિમિત્ત થાય છે. અહીં મૂલમાં एव ' જ ' એમ કહ્યું તેથી એવો અર્થ થાય કે આલોક અને પરલોક–તે બંને લોકનું [1]કાકતાલીય ન્યાયથી પણ તે હિતનું નિમિત્ત–કારણ થતું નથી. અન્ય એટલે ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યથી વિભિન્ન–જુદું, અર્થાત્ અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય; તે આલોક અને પરલોકના અહિતનુંજ કારણ થાય છે. ૬

અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય ઉભય લોકને અહિતકારી થાય છે તે શાથી કહો છો ? એવી શંકા થતાં ઉત્તર આપે છે–

મૂલાર્થ–જો કે અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય કદિ અનપા-

૧ કાગડાનું બેસવું અને તાડનું પડવું, તે કાકતાલીય ન્યાય કહેવાય છે.

तस्यान्यायोपात्तवित्तस्य अनपायित्वं अविनाशित्वमिति योऽर्थः तस्मिन्नपि अन्यायोपार्जितो हि विभवः अस्थ्यादिशल्योपहतगृहमिवाचिराद्विनाशमनासाद्य नास्ते । अथ कदाचिद्बलवतः पापानुबंधिनः पुण्यस्यानुभावात् स विभवो यावज्जीवमपि न विनश्येत्, तथापि मत्स्यादीनां मत्स्यकुरंगपतंगादीनां ये गलादयः गलगोरिगानप्रदीपालोकादयः रसनादींद्रियलौल्यातिरेककारिणः विषयविशेषाः तद्वद्विपाके परिणामे दारुणं तस्य भावस्तत्त्वं तस्मात् । अन्यत्राप्यवाचि–

" पापेनैवार्थरागांधः फलमाप्नोति यत्कचित् ।
बडिशामिषवत्तत्तमविनाश्य न जीर्यति ॥ ७ ॥ इति

ાય એટલે અપાયરહિત અર્થાત્ વિદ્યમાન રહે તોપણ તે મત્સ્ય વગેરેને ગલગોરિ પ્રમુખની જેમ પરિણામે દારૂણ–વિનાશક થઈ પડે છે. ૭

ટીકાર્થ–તે અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યનું અનપાયિતા એટલે અવિનાશીપણું તેરૂપ જે અર્થ તે છતાં પણ એટલે પ્રાયે કરીને અન્યાયોપાર્જિત વૈભવ અસ્થિ (હાડકાં) વગેરે શલ્યથી હણાએલા [1]ગૃહની જેમ થોડા કાલમાં વિનાશ પામ્યા વિના રહેતો નથી. પણ કદિ કોઈ બલવાન્ પાપાનુબંધી પુણ્યના પ્રભાવથી તે વૈભવ યાવજ્જીવ સુધી વિનાશ ન પામે તથાપિ મત્સ્યાદિકને આદિ શબ્દથી મૃગ, પતંગ વગેરેને ગલાદિ એટલે ગલગોરિ, ગાન અને પ્રદીપનો પ્રકાશ ઇત્યાદિ જે જિહ્વાદિ ઇંદ્રિયોની અધિક લોલુપતા કરનારા વિષયો છે તેઓની જેમ પરિણામે દારૂણ ભાવ એટલે વિનાશભાવને પામે છે. ભાવાર્થ એવો છે કે અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય, અસ્થિ પ્રમુખ શલ્ય–દોષવાળું ઘર જેમ ટકે નહીં તેમ તે ટકતું નથી. કદિ જો પાપાનુબંધી પુણ્યના બલથી ટકી રહે તો મત્સ્યાદિકને ગલગોરિ પ્રમુખની જેમ તે પરિણામે વિનાશક થાયછે. રસના ઇંદ્રિયનો વિષયી મત્સ્ય ગલગોરિ (લોઢાના કાંટામાં માંસની ગોલી) થી હણાય છે, શ્રવણ ઇંદ્રિયનો વિષયી મૃગ મધુર ગાયનથી મરે છે અને નેત્ર ઇંદ્રિયનો વિષયી પતંગ દીપકમાં ઝંપલાય છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. તે વિષે અન્ય શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે."

૧ જે ઠેકાણે ઘર બાંધવાનું હોય ત્યાં પ્રથમ શલ્યશુદ્ધિ કરવામાં આવે છે. શલ્યશુદ્ધિમાં અસ્થિ વગેરે પદાર્થો શોધાય છે. જો શલ્યવાલી ભૂમિ ઉપર ઘર બાંધે તો તે ટકતું નથી એમ શિલ્પશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

नन्वेवमन्यायेन व्यवहारप्रतिषेधे गृहस्थस्य वित्तप्राप्तिरेव न भविष्यति तत्कथं निर्वाहव्यवच्छेदे धर्महेतुश्चित्तसमाधिलाभः स्यादित्याशंक्याह ।

न्याय एव ह्यर्थाप्त्युपनिपत्परेति समयविद इति ॥ ८ ॥

न्याय एव न पुनरन्यायोऽपि अर्थस्य विभवस्य आप्तिः लाभः अर्थाप्तिः तस्या उपनिपद् अत्यंतरहस्यभूत उपायः " युक्तायुक्तार्थसार्थविभागकलनकौशलविकलैः स्थूलमतिभिः स्वमायमानावस्थायामप्यनुपलब्ध इति योऽर्थः" परा प्रकृष्टा इत्येवं समयविदः सदाचाराभिधायिशास्त्रज्ञा ब्रुवते ॥ तथाहि ते पठंति–

" निपानमिव मंडूकाः सरःपूर्णमिवांडजाः ।
शुभकर्माणमायांति विवशाः सर्वसंपदः ॥

કોઈ ઠેકાણે અર્થ–દ્રવ્યના રાગથી અંધ થએલો માણસ કદિ અન્યાયરૂપ પાપથી દ્રવ્યનું ફલ મેલવે છે, પણ છેવટે મત્સ્યને આપેલી લોઢાની ગોલીના માંસની જેમ તે દ્રવ્ય તેનો વિનાશ કર્યા સિવાય પચતું નથી. ૭

કદિ કોઈ એમ શંકા કરે કે જ્યારે એમ અન્યાયથી વ્યવહાર કરવાનો નિષેધ કરશો તો પછી ગૃહસ્થને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થશે નહીં અને જ્યારે દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ ન થાય તો પછી નિર્વાહનો વિચ્છેદ થવાથી ગૃહસ્થને ધર્મનો હેતુ ચિત્તસમાધિરૂપ લાભ ક્યાંથી થશે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ–'દ્રવ્યપ્રાપ્તિનો ઉત્કૃષ્ટ અને રહસ્યભૂત ઉપાય ન્યાયજ છે.' એમ સિદ્ધાંતવેત્તાઓ કહે છે. ૮

ટીકાર્થ–ન્યાયજ છે અર્થાત્ અન્યાય નહીં. અર્થ એટલે વૈભવ તેની પ્રાપ્તિનો ઉપનિષદ્ એટલે રહસ્યરૂપ ઉપાય અર્થાત્ વૈભવની પ્રાપ્તિનો રહસ્યરૂપ ઉપાય ન્યાયજ છે. અન્યાય નહીં. જે ઉપાય યુક્ત–ઘટતા અને અયુક્ત–અઘટતા અર્થસમૂહના વિભાગ કરવામાં અકુશલ એવા સ્થૂલબુદ્ધિવાલા પુરૂષોએ સ્વમાવસ્થામાં પણ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, તે રહસ્યભૂત ઉપાય પર એટલે ઉત્કૃષ્ટ છે, એમ સદાચારને પ્રતિપાદન કરનારાં શાસ્ત્રોને જાણનારા પંડિતો કહે છે. તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે–"જેમ દેડકાંઓ કુવાને અને જલચર પક્ષીઓ સરોવરને પ્રાપ્ત થાય તેમ સર્વ પ્રકારની સંપત્તિઓ પરવશ થઇ શુભ કર્મ કરનારા ન્યા-

तथा-नोदन्वानर्थितामेति नवांभोभिर्न पूर्यते ।
आत्मा तु पात्रतां नेयः पात्रमायांति संपदः ॥ ८ ॥
कुत एतदेवमित्याह ।

ततो हि नियमतः प्रतिबंधककर्मविगम इति ॥ ९ ॥

ततो न्यायात्सकाशात् हि यस्मान्नियमतोऽवश्यंभावेन प्रतिबंधकस्य परलाभोपघातजननद्वारेण भवांतरे उपात्तस्य लाभविघ्नहेतोः कर्मणो लाभांतरायलक्षणस्य विगमो विनाशः संपद्यते । यथा सम्यक्प्रयुक्ताया लंघनादिक्रियायाः सकाशात् रोगस्य ज्वरातिसारादेरिति ॥ ९ ॥

ततोऽपि किं सिद्धमित्याह ।

सत्यस्मिन्नायत्यामर्थसिद्धिरिति ॥ १० ॥

યવંત પુરૂષોને પ્રાપ્ત થાયછે." "જેમ સમુદ્ર યાચક થતો નથી તોપણ તે જલથી નથી પૂરાતો તેમ નથી-અર્થાત્ પૂરાય છે. તેમ આત્માને એવો સુપાત્ર કરવો કે જેથી તેનામાં સંપત્તિઓ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય." ૮

સંપત્તિને ઉપાર્જન કરવાનો ઉપાય ન્યાયજ છે, એમ શી રીતે જાણવું? તે કહે છે-

મૂલાર્થ-ન્યાયથી દ્રવ્યની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય કરનારા કર્મનો અવશ્ય નાશ થાય છે. ૯

ટીકાર્થ-તે ન્યાયથી એટલે ન્યાય પ્રમાણે વર્તવાથી પ્રતિબંધક એટલે ભવાંતરે બીજાના લાભને હાનિ કરી તે દ્વારા ઉપાર્જન કરેલા અને પોતાને લાભ કરવામાં વિઘ્નના હેતુરૂપ અર્થાત્ લાભાંતરાયરૂપ એવા કર્મનો અવશ્ય કરીને નાશ થાયછે. દૃષ્ટાંત કે જેમ સારી રીતે લંઘન (લાંઘણ) વગેરે ક્રિયા કરવાથી જ્વર કે અતિસાર પ્રમુખ રોગનો નાશ થાય છે તેમ ન્યાય પ્રમાણે વર્તવાથી પૂર્વે બાંધેલા લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થાય છે. તેથીજ સંપત્તિને ઉપાર્જન કરવાનો ઉપાય ન્યાયજ છે. ૯

તે લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી શું સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ-એ લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી પરિણામે સંપત્તિ મલવાની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૦

सति विद्यमाने असिन्नांतरे प्रतिबंधककर्मविगमे आयत्यामागामिनि काले अर्थसिद्धिः अभिलषितविभवनिष्पत्तिः आविर्भवतीति ॥ १० ॥

एतद्विपर्यये दोषमाह ।

अतोऽन्यथापि प्रवृत्तौ पाक्षिकोऽर्थलाभो निःसंशयस्त्वनर्थ इति ॥ ११ ॥

अत उक्तलक्षणान्न्यायात् अन्यथापि अन्यायलक्षणेन प्रकारेण प्रवृत्तौ व्यवहारलक्षणायां पाक्षिको वैकल्पिकः अर्थलाभः कदाचित्स्यात्कदाचिन्नेत्यर्थः । निःसंशयो निःसंदेहः तु पुनरर्थः अनर्थः उपघातः आयत्यामेव । इदमुक्तं भवति । अन्यायप्रवृत्तिरेव तावदसंभविनी राजदंडभयादिभिर्हेतुभिः प्रतिहतत्वात् । पठ्यते च ।

राजदंडभयात्पापं नाचरत्यधमो जनः ।
परलोकभयान्मध्यः स्वभावादेव चोत्तमः ॥

ટીકાર્થ–તે પ્રતિબંધક એટલે લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી ઉત્તર કાલે એટલે આગામી કાલે અર્થસિદ્ધિ થાય છે, અર્થાત્ ઇચ્છિત વૈભવની સિદ્ધિનો સ્વતઃ આવિર્ભાવ થાય છે. ૧૦

જે ઉપર પ્રમાણે કહ્યું, તેથી ઉલટી રીતે વર્ત્તવાથી દોષ થાય તે કહે છે–

મૂલાર્થ–ઉપરના કહેવાથી અન્યથા રીતે (અન્યાયપણે) વર્ત્તવામાં કદિ અર્થલાભ વિકલ્પે થાય પણ અનર્થ તો નિઃસંદેહ થાય છે. ૧૧

ટીકાર્થ–ઉપર કહેલા ન્યાયથી અન્યથાપણે એટલે અન્યાયના પ્રકારે વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ કરવામાં અર્થલાભ (દ્રવ્યલાભ) પાક્ષિક એટલે વિકલ્પે થાય છે, અર્થાત્ કદિ થાય અને ન પણ થાય, પણ પરિણામે અનર્થ–હાનિ તો નિઃસંદેહ થાય છે, એટલે હાનિ થવામાં કાંઇ સંદેહજ નથી. અહીં મૂલમાં तु શબ્દ છે તે પુનઃ (ફરી) એવો અર્થ બતાવે છે. ભાવાર્થ એવો છે કે પ્રથમ અન્યાયમાં પ્રવૃત્તિ કરવીજ અસંભવિત છે, કારણકે તે રાજદંડનો ભય વગેરે હેતુથી પ્રતિહત છે. તે વિષે કહ્યું છે કે "નીચ માણસ રાજદંડના ભયથી પાપ કરતો નથી, મધ્યમ માણસ પરલોકના ભયથી પાપ કરતો નથી અને ઉત્તમ માણસ સ્વભાવથીજ પાપ આચરતો નથી."

अथ कश्चिदधमाधमतामवलंब्य अन्यायेन प्रवर्तते । तथाप्यर्थसिद्धिरनैकांतिकी तथाविधाशुद्धसामग्रीसव्यपेक्षकपाकस्य कस्यचिदशुभानुबंधिनः पुण्यविशेषस्य उदयवशात्स्यादन्यथा पुनर्नेति । यश्चानर्थः सोऽवश्यंभावी, अन्यायप्रवृत्तिवशोपात्तस्य अशुद्धकर्मणः नियमेन स्वफलमसंपाद्योपरमाभावात् । पठ्यते च ।

अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ।
नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ॥ ११ ॥

अथ गृहस्थधर्मे विवाहप्रकारमाह ।

तथा समानकुलशीलादिभिरगोत्रजैर्वैवाह्यमन्यत्र बहुविरुद्धेभ्य इति ॥ १२ ॥

समानं तुल्यं कुलं पितृपितामहादिपूर्वपुरुषवंशः शीलं मद्यमांसनिशाभोजनादिपरिहाररूपो व्यवहारः आदिशब्दाद्विभववेषभाषादि च येषां

જે કોઈ અધમ અધમતાનું અવલંબન કરી અન્યાયથી પ્રવર્ત્તે તથાપિ તેને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ એકાંતે થતી નથી. કદિ તેની અશુદ્ધ સામગ્રીની વિશેષ અપેક્ષાના પરિણામવાલા કોઈ પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી તે થાય છે; પણ જો પાપાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય ન હોય તો થાયજ નહીં, પણ અનર્થ તો અવશ્ય થવાનોજ, કારણકે અન્યાય પ્રવૃત્તિથી બાંધેલાં પાપ નિયતપણે પોતાનું ફલ આપ્યા વિના ઉપરામ પામતાંજ નથી. કહ્યું છે કે "કરેલું શુભાશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે, સેંકડો કોટી કલ્પે પણ ભોગવ્યા વિના તે ક્ષય પામતું નથી." ૧૧

હવે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મમાં વિવાહનો પ્રકાર કહેછે—

મૂલાર્થ—જે લોકો પોતાની જાતિના કે દેશના લોકો સાથે બહુ વિરોધ કરનારા છે તે લોકો સિવાય કુલ તથા શીલ વગેરે જેમના સરખા હોય અને જે એક ગોત્રના ન હોય તેવા લોકોની સાથે વિવાહનો સંબંધ કરવો. ૧૨

ટીકાર્થ—કુલ એટલે પિતા, પિતામહ વગેરે પૂર્વ પુરૂષોનો વંશ અને શીલ એટલે મદ્ય, માંસ તથા રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવારૂપ વ્યવહાર. આદિ

ते तथा तैः कुटुंबिभिः लोकैः सह, अगोत्रजैः गोत्रं नाम तथाविधैकपुरुषप्रभवो वंशः, ततो गोत्रे जाताः गोत्रजाः तत्प्रतिषेधात् अगोत्रजाः तैः अतिचिरकालव्यवधानवशेन त्रुटितगोत्रसंबंधैश्चेति। किमित्याह। वैवाह्यं विवाह एव तत्कर्म वा वैवाह्यं, सामान्यतो गृहस्थधर्म इति प्रकृतं, किमविशेषेण नेत्याह, अन्यत्र विना बहुविरुद्धेभ्यः कुतोऽपि महतोऽनौचित्यात् बहुभिः तज्जातिवर्त्तिभिस्तत्स्थानतद्देशवासिभिः वा जनैः सह विरुद्धां घटनां गता बहुविरुद्धाः तेभ्यः बहुविरुद्धान् लोकान् वर्जयित्वेत्यर्थः। असमानकुलशीलादित्वे हि परस्परं वैसादृश्यात् तथाविधनिर्व्रणसंबंधाभावेन असंतोषादिसंभवः। किंच। विभववैषम्ये सति कन्या महतः स्वपितुरैश्वर्यादल्पविभवं भर्त्तारमवगणयति। इतरोपि प्रचुरस्वपितृविभववशोत्पन्नाहंकारः तत्पितुर्विभवविकलत्वेन दुर्बलपृष्टोपष्टंभां कन्यामवजानाति। तथा गोत्रजैः वैवाह्ये स्वगोत्राचरितज्येष्ठकनिष्ठता-

---

शब्दथी वैभव, वेष अने भाषा प्रमुख—ए सर्व जेमना सरखा होय तेवा कुटुंबी लोक, वली गोत्र एटले एक पुरुषथी चाल्यो आवतो वंश —तेमां थयेला ते गोत्रज कहेवाय; अने तेवा न होय ते अगोत्रज एटले घणा लांबा कालना व्यवधानथी जेमनो गोत्रसंबंध त्रुटी गयो होय तेवा लोकोनी साथे विवाहकर्म एटले विवाहसंबंध जोडवो. ए गृहस्थनो सामान्य धर्म छे. अहीं शंका थाय के त्यारे शुं तेवा बधानी साथे विवाहसंबंध करवो ? ना, तेम नहीं. जे बहु विरोधी होय तेमने वर्जीने—कोई मोटुं अनुचितपणुं थवाथी बहुनी साथे एटले जातिना अथवा ते स्थानके ते देशना निवासी लोकोनी साथे विरोध करनार लोकोने वर्जीने विवाहसंबंध जोडवो.

जो कुल तथा शील प्रमुख समान न होय तो परस्पर विसदृश—अघटितपणाने लीधे तेवो निर्दोष संबंध न जोडवाथी असंतोष वगेरे दोष थवानो संभव छे. वली बंनेनी वैभवस्थिति सरखी न होय तो जो कन्या पोताना पितानी वधारे समृद्धि होय तो तेथी अल्प वैभववाला पतिनी अवगणना करेछे, अने पुरुष पोताना पितानो वैभव अधिक होय तो तेनाथी उत्पन्न थयेला अहंकारने वश थई कन्यानो पिता वैभव रहित होवाथी ते दुर्बल टेकावाली कन्यानी अवज्ञा करे छे.

जो एक गोत्रमां विवाह करवामां आवे तो स्वगोत्रथी प्रवर्त्ततो नाना मोटानो व्यवहार लोप थइ जाय—जेमके वय अने वैभवादिकथी कन्यानो पिता ज्येष्ठ

व्यवहारविलोपः स्यात् । तथाहि । ज्येष्ठोऽपि वयोविभवादिभिः कन्यापिता, कनिष्ठस्यापि जामातृकपितुः नीचैर्वृत्तिर्भवति । न च गोत्रजानां रूढं ज्येष्ठकनिष्ठव्यवहारं अतिलंघ्य अन्यो वैवाह्यव्यवहारो गुणं लभते । अपि तु तद्व्यवहारस्य प्रवृत्तौ गोत्रजेषु पूर्वप्रवृत्तविनयभंगात् महान् अनर्थ एव संपद्यते । तथा बहुविरुद्धैः सह संबंधघटनायां स्वयमनपराद्धानामपि तत्संबंधद्वारा आयातस्य महतो विरोधस्य भाजनभवनेन इहलोकपरलोकार्थयोः क्षतिः प्रसजति । जनानुरागप्रभवत्वात्संपत्तीनामिति पर्यालोच्य उक्तं "समानकुलशीलादिभिः अगोत्रजैः वैवाह्यमन्यत्र बहुविरुद्धेभ्यः" इति ।

अत्र च लौकिकनीतिशास्त्रमिदम् । द्वादशवर्षा स्त्री षोडशवर्षः पुमान् तौ विवाहयोग्यौ । विवाहपूर्वो व्यवहारः कुटुंबोत्पादनपरिपालनारूपश्चतुरो वर्णान् कुलीनान् करोति । युक्तितो वरणविधानम् अग्निदेवादिसाक्षिकं च पाणिग्रहणं विवाहः, स च ब्राह्मादिभेदादष्टधा । तथाहि ।

હોય અને પોતાના જમાતાનો પિતા કનિષ્ઠ હોય તે છતાં તે કન્યાપિતા તેનાથી નીચ વૃત્તિવાલો–કનિષ્ઠ થઇ જાય છે. આ એક ગોત્રવાલાને રૂઢ એવા નાના મોટાના વ્યવહારનો લોપ થાય એટલોજ દોષ છે. તે સિવાય બીજો વિવાહસંબંધ જોડવામાં ગુણ છે એમ પણ નથી; કારણકે જો તેવો એક ગોત્રમાં વ્યવહાર પ્રવર્ત્તે તો ગોત્રજમાં પૂર્વે પ્રવર્ત્તેલા વિનયનો ભંગ થવાથી મહાન્ અનર્થ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

વલી જે બહુ વિરોધી હોય તેમની સાથે સંબંધ જોડાવાથી પોતે અપરાધી ન હોય તોપણ તે સંબંધ દ્વારા વખતે મોટો વિરોધ આવી પડે અને તેવા વિરોધનું પાત્ર થવાથી આલોક અને પરલોકના અર્થની હાનિ થવાનો પ્રસંગ આવે. 'સંપત્તિઓ લોકોના અનુરાગથી ઉત્પન્ન થાયછે' એ વિચાર કરીનેજ આ 'समानकुलशील' ઇત્યાદિ સૂત્ર કહેલું છે. આ વિષે લૌકિક નીતિશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે–બાર વર્ષની સ્ત્રી અને સોલ વર્ષનો પુરૂષ–એ બંનેનો વિવાહ કરવો યોગ્ય છે. કુટુંબનું ઉત્પાદન અને પરિપાલન કરવારૂપ બધો વ્યવહાર વિવાહપૂર્વકજ થાય છે અને તેથી તે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણને કુલીન કરે છે. યુક્તિથી કરેલું વરણવિધાન અને અગ્નિ તથા દેવની

१ ब्राह्मो विवाहो यत्र वरायालंकृता कन्या प्रदीयते 'त्वं भवास्य महाभागस्य सधर्मचारिणीति'।
२ विनियोगेन विभवस्य कन्याप्रदानात्प्राजापत्यः।
३ गोमिथुनपुरस्सरं कन्याप्रदानादार्षः।
४ स दैवो विवाहो यत्र यज्ञार्थमृत्विजः कन्याप्रदानमेव दक्षिणा।
एते धर्म्या विवाहाश्चत्वारोऽपि गृहस्थोचितदेवपूजनादिव्यवहाराणामेतदंतरंगकारणत्वान्मातुः पितुर्बंधूनां च प्रामाण्यात्।
५. परस्परानुरागेण मिथः समवायाद्गांधर्वः।
६ पणबंधेन कन्याप्रदानमासुरः।
७ प्रसह्य कन्यादानाद्राक्षसः।

સાક્ષીએ કરેલું પાણિગ્રહણ તે વિવાહ કહેવાય છે. તે બ્રાહ્મ વગેરે ભેદથી આઠ પ્રકારનો થાય છે. તે નીચે પ્રમાણે:–

૧ જેમાં અલંકૃત કરેલી કન્યા વરને આપવામાં આવે અને "તું આ મહાભાગ પુરૂષની સમાન ધર્મમાં ચાલનારી થા" એમ કન્યાને કહેવામાં આવે તે બ્રાહ્મ વિવાહ કહેવાય છે.

૨ જેમાં કન્યાનો પિતા વિનિયોગથી દ્રવ્ય આપી કન્યાદાન કરે તે પ્રાજાપત્ય વિવાહ કહેવાય છે.

૩ જેમાં ગાયોનું જોડલું આપીને કન્યા આપવામાં આવે તે આર્ષ વિવાહ કહેવાય છે.

૪ જેમાં યજ્ઞને માટે વરેલા બ્રાહ્મણને દક્ષિણાને બદલે કન્યા આપવામાં આવે તે દૈવ વિવાહ કહેવાય છે.

ઉપરના ચાર પ્રકારના વિવાહ ગૃહસ્થને યોગ્ય એવા દેવપૂજન વગેરે વ્યવહારના મુખ્ય કારણ હોવાથી તેમજ માતા, પિતા અને બંધુજન તેવા વિવાહને પ્રમાણરૂપ ગણે છે તેથી તે ધર્મ વિવાહ કહેવાય છે.

૫ જેમાં પરસ્પર સ્ત્રી પુરૂષના અનુરાગથી સંબંધ જોડાય તે ગાંધર્વ વિવાહ કહેવાય છે.

૬ કોઈ જાતનું પણ કરીને કન્યા અપાય તે આસુર વિવાહ કહેવાય છે.

૭ જેમાં બલાત્કારે કન્યા લેવાય તે રાક્ષસ વિવાહ કહેવાય છે.

८ सुप्तप्रमत्तकन्यादानात्पैशाचः ।

एते चत्वारोऽधर्म्या अपि नाधर्म्याः, यद्यस्ति वधूवरयोरनपवादं परस्पररुचितत्वमिति ।

शुद्धकलत्रलाभफलो विवाहस्तत्फलं च सुजातसुतसंततिः अनुपहता चित्तनिर्वृतिः गृहकृत्यसुविहितत्वं आभिजात्याचारविशुद्धत्वं देवातिथिबांधवसत्कारानवद्यत्वं चेति ।

कुलवधूरक्षणोपायाश्चैते गृहकर्मविनियोगः, परिमितोऽर्थसंयोगः, अस्वातंत्र्यम्, सदा च मातृतुल्यस्त्रीलोकावरोधनमिति ।

रजकशिलाकुर्कुरकर्परसमा हि वेश्याः कस्तासु कुलीनो रज्येत । यतो दाने दौर्भाग्यं, सत्कृतौ परोपभोग्यत्वं, आसक्तौ परिभवो मरणं वा, महोपकारेप्यनात्मीयत्वं, बहुकालसंबंधेपि त्यक्तानां तदैव पुरुषांतरगमनमिति वेश्यानां कुलागतो धर्म इति ॥ १२ ॥

---

૮ જેમાં સુતેલી અથવા ગફલતમાં રહેલી કન્યાનું હરણ થાય તે પૈશાચ વિવાહ કહેવાય છે.

આ ચાર અધર્મ વિવાહ છે તોપણ જો તેમાં વધૂ અને વર વચ્ચે પરસ્પર કાંઈ અપવાદ વગર રૂચિ હોય તો તે અધર્મ નથી.

શુદ્ધ કુલીન સ્ત્રીનો લાભ તે વિવાહનું ફલ છે; અને શુદ્ધ કુલીન સ્ત્રીના લાભનું ફલ સુજાત એવી પુત્રસંતતિ, ચિત્તની અપ્રતિહત સ્વસ્થતા, ગૃહકાર્યની સુઘડતા, કુલીન–પવિત્ર આચારની શુદ્ધિ અને દેવ, અતિથિ તથા સંબંધીઓનો નિર્દોષ સત્કાર કરવો એ છે. કુલવધૂનું રક્ષણ કરવાના આ પ્રમાણે ઉપાય છે. હમેશાં ગૃહકાર્યમાં તેની યોજના કરવી, તેની પાસે દ્રવ્યનો યોગ પરિમિત રાખવો (પૈસાની છુટ ન આપવી), સ્વતંત્રતા આપવી નહીં, અને હમેશાં માતાતુલ્ય સ્ત્રીઓના કબજામાં રહે તેમ કરવું.

(કદિ કોઇ કહે કે તેવી વિવાહની ઉપાધિ શામાટે કરવી? વેશ્યાઓને રખાત તરીકે રાખવામાં શું નુકશાન છે? એ શંકાનું સમાધાન કરે છે.)

વેશ્યા સ્ત્રીઓ ધોબીના ખડકા જેવી અને કુતરાની ચાટય જેવી છે. તેવી સ્ત્રીઓમાં કયો કુલીન પુરૂષ રાગ કરે? કારણકે જો તેને દાન આપીએ તો દુર્ભાગ્ય થાય, તેનો સત્કાર કરવામાં આવે તો બીજાને ઉપભોગ્ય થાય, જો તેમાં આસક્તિ રાખે તો પરાભવ અથવા મૃત્યુ થાય, મોટા ઉપકાર કરે તોપણ

अथ गृहस्थधर्मे वर्त्तनप्रकारमाह ।

तथा–दृष्टादृष्टबाधाभीतता इति ॥ १३ ॥

दृष्टाश्च प्रत्यक्षत एव अवलोकिताः अदृष्टाश्च अनुमानागमगम्याः ताश्च ता बाधाश्चोपद्रवाः दृष्टादृष्टबाधास्ताभ्यो भीतता भयं सामान्यतो गृहस्थधर्म इति । तदा च तद्भयं चेतसि व्यवस्थापितं भवति, यदि यथाशक्ति दूरत एव तत्कारणपरिहारः कृतो भवति, न पुनरन्यथा । तत्र दृष्टबाधाकारणानि अन्यायव्यवहरणद्यूतरमणपरदाराभिगमनादीनि, इह लोकेऽपि सकललोकसमुपलभ्यमाननानाविधविडंबनास्थानानि । अदृष्टबाधाकारणानि पुनर्मद्यमांससेवनादीनि शास्त्रनिरूपितनरकादियातनाफलानि भवंति । किं भणितं भवति, दृष्टादृष्टबाधाहेतुभ्यो दूरमात्मा व्यावर्त्तनीय इति ॥ १३ ॥

તે પોતાનો ગણે નહીં અને બહુકાલનો સંબંધ હોય તે છતાં જો તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તત્કાલ બીજા પુરૂષ સાથે ગમન કરે—આ વેશ્યાઓનો કુલપરંપરાનો રિવાજ છે. ૧૨

હવે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનું વર્ત્તન કહે છેઃ—

મૂલાર્થ—પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે અને જોવામાં ન આવે એવા ઉપદ્રવોથી બીતા રહેવું. ૧૩

ટીકાર્થ—દૃષ્ટ એટલે પ્રત્યક્ષપણે જોવામાં આવેલા અને અદૃષ્ટ એટલે અનુમાન તથા આગમ પ્રમાણથી જોયેલા જે ઉપદ્રવો–તેઓથી ભય રાખવો એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે. જો યથાશક્તિ દૂરથીજ ભય થવાના કારણનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તે ભય ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થવાજ પામતો નથી. કદિ ઉત્પન્ન થાય તો સ્વતઃ શમી જાય છે; તે સિવાય બીજી રીતે તે કદિ પણ શમતો નથી. તેમાં અન્યાયથી વ્યવહાર કરવો, જુગાર રમવો અને પરસ્ત્રીગમન કરવું ઇત્યાદિ દૃષ્ટ ઉપદ્રવનાં કારણો છે. તે આલોકમાં પણ સર્વ લોકોની વચ્ચે જાણ થતાં વિવિધ પ્રકારની વિડંબનાઓના સ્થાનરૂપ થાય છે. વળી જે મદ્ય માંસનું સેવન ઇત્યાદિ કુકર્મ કે જેઓનું ફલ શાસ્ત્રમાં નરકાદિની યાતના–પીડા થવાનું જણાવ્યું છે, તે અદૃષ્ટ ઉપદ્રવનાં કારણો છે. એ ઉપરથી એમ

तथा—शिष्टचरितप्रशंसनमिति ॥ १४ ॥

शिष्यंते स्म शिष्टाः, वृत्तस्थज्ञानवृद्धपुरुषविशेषसंनिधानोपलब्धविशुद्धशिक्षा मनुजविशेषाः तेषां चरितं आचरणं शिष्टचरितं । यथा ।

लोकापवादभीरुत्वं दीनाभ्युद्धरणादरः ।
कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं सदाचारः प्रकीर्त्तितः ॥
सर्वत्र निंदासंत्यागो वर्णवादश्च साधुषु ।
आपद्यदैन्यमत्यंतं सद्वत्संपदि नम्रता ॥
प्रस्तावे मितभाषित्वमविसंवादनं तथा ।
प्रतिपन्नक्रिया चेति कुलधर्मानुपालनम् ॥
असद्व्ययपरित्यागः स्थाने चैव क्रिया सदा ।
प्रधानकार्ये निर्बंधः प्रमादस्य विवर्जनम् ॥
लोकाचारानुवृत्तिश्च सर्वत्रौचित्यपालनम् ।

જાણવું કે દરેક ગૃહસ્થે દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ ઉપદ્રવોના હેતુઓથી પોતાના આત્માને દૂર રાખવો. ૧૩

મૂલાર્થ—હમેશાં શિષ્ટ-સાધુ પુરૂષોના આચરણની પ્રશંસા કરવી. ૧૪

ટીકાર્થ—શિક્ષા પામે તે શિષ્ટ પુરૂષ એટલે સદાચારમાં રહેલા જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરૂષોની પાસે રહી શુદ્ધ શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યો, તેઓનું ચરિત-આચરણ તે શિષ્ટ ચરિત કહેવાય. જેમકે " લોકાપવાદથી ભય, દીન જનનો-ઉદ્ધાર કરવામાં આદર, કદર જાણવી અને સારૂં ડહાપણ—એ સદાચાર કહેવાય છે."

" સર્વની નિંદાનો ત્યાગ, સજ્જન પુરૂષોની પ્રશંસા, આપત્તિમાં પણ હિંમત, સંપત્તિમાં નમ્રતા, પ્રસ્તાવે મિત ભાષણ, વૃથા વિવાદનો ત્યાગ, જેની કબુલાત કરી હોય તે કરવું, કુલધર્મનું પાલન, નકામા ખર્ચનો ત્યાગ, જ્યાં ઘટે ત્યાં કરવું, મુખ્ય કાર્ય કરવામાં આગ્રહ, પ્રમાદનો ત્યાગ, લોકાચારમાં અનુસરવું, સર્વ ઠેકાણે યોગ્યતા રાખવી અને કંઠે પ્રાણ આવ્યા હોય તોપણ નિંદિત કામમાં

प्रवृत्तिर्गर्हिते नेति प्राणैः कंठगतैरपि ॥
इत्यादि तस्य प्रशंसनं प्रशंसापुरस्कार इत्यर्थः । यथा च ।
गुणेषु यत्नः क्रियतां किमाटोपैः प्रयोजनम् ।
विक्रीयंते न घंटाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥

तथा ।

शुद्धाः प्रसिद्धिमायांति लघवोऽपीह नेतरे ।
तमस्यपि विलोक्यंते दंतिदंता न दंतिनः ॥ १४ ॥ इति

तथा–अरिषड्वर्गत्यागेनाविरुद्धार्थप्रतिपत्त्येंद्रियजय इति॥१५॥

अयुक्तितः प्रयुक्ताः कामक्रोधलोभमानमदहर्षाः शिष्टगृहस्थानामंतरंगोऽरिषड्वर्गः तत्र परपरिगृहीतास्वनूढासु वा स्त्रीषु दुरभिसंधिः कामः । अविचार्य परस्यात्मनो वापायहेतुः क्रोधः । दानार्हेषु स्वधनाप्रदानमकार-

---

પ્રવૃત્તિ ન કરવી–ઇત્યાદિ શિષ્ટાચારની પ્રશંસા કરવી અર્થાત્ પ્રશંસાપૂર્વક તેના ગુણ ગ્રહણ કરવા." તે વિષે કહ્યું છે કેઃ—

"ગુણ ગ્રહણ કરવા યત્ન કરો, મોટા આડંબરનું શું પ્રયોજન છે? દૂધવગરની ગાયો મોટી ઘુઘરમાલ બાંધવાથી વેચાતી નથી, પણ તે દૂધના ગુણ ઉપરથી વેચાય છે."

"કદિ હલકા હોય પણ જો તે શુદ્ધ હોય તો પ્રસિદ્ધિમાં આવે છે અને બીજા મોટા હોય પણ જો તે અશુદ્ધ હોય તો પ્રસિદ્ધિમાં આવતા નથી. જેમ હાથીના દાંત અંધકારમાં પણ દેખાય છે અને હાથીઓ દેખાતા નથી." ૧૪

મૂલાર્થ—કામ ક્રોધાદિ અંતરંગ શત્રુઓનો ત્યાગ કરી અવિરુદ્ધ અર્થનો અંગીકાર કરી ઇંદ્રિયોનો જય કરવો. ૧૫

ટીકાર્થ—યુક્તિ વગર યોજેલા એટલે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ ગેરઉપયોગમાં લીધેલા કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષ–એ છ શિષ્ટ ગૃહસ્થોના અંતરના શત્રુઓ છે. તે આ પ્રમાણે–બીજાએ ગ્રહણ કરેલી અથવા અવિવાહિત કુમારી સ્ત્રીઓ ઉપર દુષ્ટ અધ્યવસાય કરવો તે કામ કહેવાય છે. બીજાને અથવા પોતાને, વિચાર્યા વગર જે નાશનો હેતુ થાય તે ક્રોધ કહેવાય છે. દાન

णपरधनग्रहणं वा लोभः । दुरभिनिवेशामोक्षो युक्तोक्ताग्रहणं वा मानः । कुलबलैश्वर्यरूपविद्याभिरात्माहंकारकरणं परप्रधर्षनिबंधनं वा मदः । निर्निमित्तमन्यस्य दुःखोत्पादनेन स्वस्य द्यूतपापर्द्ध्याद्यनर्थसंश्रयेण वा मनःप्रीतिजननो हर्षः । ततोऽस्यारिषड्वर्गस्य त्यागः प्रोज्झनं तेन अविरुद्धानां गृहस्थावस्थोचितधर्मार्थाभ्यां विरोधमनागतानामर्थानां शब्दादीनां श्रोत्रादीन्द्रियविषयभावापन्नानां प्रतिपत्तिः अंगीकरणं अविरुद्धार्थप्रतिपत्तिः तया इंद्रियजयः अत्यंतासक्तिपरिहारेण श्रोत्रादींद्रियविकारनिरोधः । सर्वेन्द्रियार्थविरोधेन पुनर्यो धर्मः स यतीनामेवाधिकरिष्यते । इह तु सामान्यरूपगृहस्थधर्म एवाधिकृतस्तेनैवमुक्तमिति ॥ १५ ॥

तथा—उपप्लुतस्थानत्याग इति ॥ १६ ॥

उपप्लुतं स्वचक्रपरचक्रविक्षोभात्, दुर्भिक्षमारीतिजनविरोधादेश्वास्व-

---

કરવાને યોગ્ય એવા પાત્રને પોતાનું ધન ન આપવું અથવા કારણ વગર પરધનનું ગ્રહણ કરવું તે લોભ કહેવાય છે. દુરાગ્રહ છોડે નહીં અને ઘટિત વચનને માને નહીં તે માન કહેવાય છે. કુલ, બલ, ઐશ્વર્ય, રૂપ અને વિદ્યાથી પોતાને અહંકાર કરવો અથવા બીજા પર ધસારો કરવો તે મદ કહેવાય છે. કારણ સિવાય બીજાને દુઃખ ઉપજાવી અથવા પોતે દ્યૂત, મૃગયા વગેરે અનર્થનો આશ્રય કરી મનને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવી તે હર્ષ કહેવાય છે. આ છ અંતરના અરિવર્ગનો ત્યાગ કરીને, અવિરૂદ્ધ એટલે ગૃહસ્થાવસ્થાને યોગ્ય એવા ધર્મ અને અર્થ સાથે વિરોધને ન પામેલા (ધર્મ અને અર્થ એ બેના સાધનને બાધ ન કરતા) એવા શ્રવણાદિ ઇંદ્રિયોના વિષયભાવને પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ વગેરેનો અંગીકાર કરવો તેને અવિરૂદ્ધ અર્થનો અંગીકાર કહે છે અને તેવડે ઇંદ્રિયોનો જય કરવો એટલે અત્યંત આસક્તિ છોડી દઇ શ્રવણાદિ ઇંદ્રિયોના વિકારનો નિરોધ કરવો (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે). સર્વ ઇંદ્રિયોના વિષયનો નિરોધ કરવાના ધર્મનો અધિકાર તો યતિયોનોજ છે. તે આગલ કહેવાશે. અહીં તો ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનોજ અધિકાર છે, તેથી એમ કહેલું છે. ૧૫

મૂલાર્થ—ઉપદ્રવવાલા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. ૧૬

ટીકાર્થ—સ્વચક્ર અને પરચક્ર એટલે પોતાના રાજ્યના અને પર

स्थीभूतं यत्स्थानं निवासभूमिलक्षणं ग्रामनगरादिस्तस्य त्यागः । अत्यज्यमाने हि तस्मिन् धर्मार्थकामानां तत्र प्रवृत्तोपप्लववशेन पूर्वलब्धानां विनाशसंभवेन नवानां चानुपार्जनेनोभयोरपि लोकयोरनर्थ एवोपपद्यते इति ॥ १६ ॥

तथा—स्वयोग्यस्याश्रयणमिति ॥ १७ ॥

स्वस्यात्मनो योग्यस्योचितस्य रक्षाकारणस्य राजादेरपूर्वलाभसंपादनलब्धरक्षणक्षमस्य आश्रयणं रक्षणीयोहं भवतामित्यात्मसमर्पणं । यत उक्तं । "स्वामिमूलाः सर्वाः प्रकृतयः, अमूलेषु तरुषु किं कुर्यात्पुरुषप्रयत्नः" इति । स्वामी च धार्मिकः कुलाचाराभिजनविशुद्धः प्रतापवान् न्यायानुगतश्च कार्य इति ॥ १७ ॥

રાજ્યના સૈન્યના વિક્ષોભથી, તેમજ દુકાલ, મહામારી, [१]૭ ઇતિ અને લોકવિરોધ વગેરેથી અસ્વસ્થ થયેલા પોતાના નિવાસ સ્થાનરૂપ ગામ, નગર પ્રમુખનો ત્યાગ કરવો. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) જો તેનો ત્યાગ ન કરાય તો પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલા ધર્મ, અર્થ અને કામનો વિનાશ થવાનો સંભવ અને બીજા નવીનનું ઉપાર્જન ન થવાનો પણ સંભવ તેથી ઉભય લોકમાં અનર્થજ ઉત્પન્ન થાય, માટે તેવા ઉપદ્રવવાલા સ્થાનનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઇએ. ૧૬

મૂલાર્થ—પોતાને યોગ્ય એવા પુરૂષનો આશ્રય કરવો. ૧૭

ટીકાર્થ—પોતાને યોગ્ય અને રક્ષાનું કારણ જે રાજા પ્રમુખ અપૂર્વ લાભનું સંપાદન અને પ્રાપ્ત કરેલાનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ હોય તેનો આશ્રય કરવો એટલે 'હું આપનો રક્ષણીય છું' એમ આત્મ સમર્પણ કરવું. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) કહ્યું છે કે "સર્વ પ્રજાનું મૂલ સ્વામી છે. જેમ વૃક્ષ મૂલ વગરનાં હોય તો તે પર પુરૂષનો પ્રયત્ન શા કામનો!" તેમ સ્વામીરૂપ મૂલ સારૂં ન હોય તો પછી પ્રજારૂપ વૃક્ષ શી રીતે ટકી શકે! તે સ્વામી ધાર્મિક, કુલાચારથી શુદ્ધ, પ્રતાપી અને ન્યાયી હોય તેમ કરવો. ૧૭

---

૧ અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, ઉંદર થાય, ટીડ આવે, શુડા આવે, સ્વચક્ર અને પરચક્ર–એ ૭ ઇતિ ગણાય છે.

तथा–प्रधानसाधुपरिग्रह इति ॥ १८ ॥

प्रधानानामन्वयगुणेन सौजन्यदाक्षिण्यकृतज्ञतादिभिश्च गुणैरुत्तमानां साधूनां सदाचाराभिनिवेशवतां परिग्रहः स्वीकरणं । क्षुद्रपरिवारो हि पुरुषः सर्पवानाश्रय इव न कस्यापि सेव्यः स्यात् । तथा उत्तमपरिग्रहेणैव गुणवानिति पुरुषस्य प्रसिद्धिरुत्पद्यते । यथोक्तम् ।

गुणवानिति प्रसिद्धिः संनिहितैरेव भवति गुणवद्भिः ।
ख्यातो मधुर्जगत्यपि सुमनोभिः सुरभिभिः सुरभिः ॥
इति ॥ १८ ॥

तथा–स्थाने गृहकरणमिति ॥ १९ ॥

स्थाने वक्ष्यमाणलक्षणास्थानविलक्षणे ग्रामनगरादिभागे गृहस्य स्वनिवासस्य करणं विधानमिति ॥ १९ ॥

મૂલાર્થ—ઉત્તમ અને સદાચારી પુરૂષોનો સંગ કરવો. ૧૮

ટીકાર્થ—ઉત્તમ એટલે વંશનો ગુણ અને સૌજન્ય, દાક્ષિણ્ય અને કૃતજ્ઞતા વગેરે ગુણોથી યુક્ત એવા અને સાધુ અને સદાચારમાં આગ્રહ રાખનારા પુરૂષોનો સ્વીકાર કરવો, સંગ કરવો, કારણકે નીચ, હલકા પરિવારવાલો પુરૂષ સર્પવાલા ઘરની જેમ કોઈને સેવવા યોગ્ય હોતો નથી. તેમ વલી ઉત્તમ પુરૂષના સંગથીજ પુરૂષની ગુણવાનપણાની પ્રસિદ્ધિ થાય છે. કહ્યું છે કે " જો ગુણવાન્ પુરૂષો સાંનિધ્ય હોય તો પુરૂષની ગુણવાનપણાની પ્રસિદ્ધિ થાય છે. જેમ વસંત ઋતુ સુરભિ–સુગંધિ પુષ્પોથી જગતમાં 'સુરભિ' એવા નામથી પ્રખ્યાત થયેલી છે. " ૧૮

મૂલાર્થ—સારે ઠેકાણે નિવાસને માટે ઘર કરવું. ૧૯

ટીકાર્થ—જેનાં લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા નઠારા સ્થાનથી વિલક્ષણ એવા ગ્રામ નગર વગેરેમાં પોતાનું નિવાસ ગૃહ કરવું. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) ૧૯

अस्थानमेव व्यनक्ति ।

अतिप्रकटातिगुप्तमस्थानमनुचितप्रातिवेश्यं चेति ॥ २० ॥

तत्रातिप्रकटमसन्निहितगृहांतरतयाऽतिप्रकाशं, अतिगुप्तं गृहांतरैरेव सर्वतोऽतिसंनिहितैरनुपलक्ष्यमाणद्वारादिविभागतयाऽतीव प्रच्छन्नं, ततः अतिप्रकटं चातिगुप्तं चेत्यतिप्रकटातिगुप्तम् । किमित्याह । अस्थानमनुचितं गृहकरणस्य, तथा अनुचितप्रातिवेश्यं च, प्रतिवेशिनः सन्निहितद्वितीयादिगृहवासिनः कर्म भावो वा प्रातिवेश्यं, अनुचितं द्यूतादिव्यसनोपहततया धार्मिकाणामयोग्यं प्रातिवेश्यं यत्र तदनुचितप्रातिवेश्यम् । चः समुच्चये । किं पुनः कारणमतिप्रकटादि अस्थानमित्युच्यते । अतिप्रकटे प्रदेशे गृहं क्रियमाणं परिपार्श्वतो निरावरणतया चौरादयो निःशंकमनसोऽभिभवितुमुत्सहंते । अतिगुप्तं पुनः सर्वतो गृहांतरैरतिनिरुद्धत्वान्न स्वशोभां लभते । प्रदीपनका-

---

કેવું સ્થાન ખરાબ કહેવાય તે કહે છે:—

મૂલાર્થ—જે સ્થાન અતિ ખુલ્લું હોય અથવા અતિ ગુપ્ત હોય અને જેનો પાડોશ ખરાબ હોય, તે રહેવાને અનુચિત સ્થાન જાણવું. ૨૦

ટીકાર્થ—જે સ્થાન અતિ ખુલ્લું હોય એટલે બીજાના ઘર પાસે ન હોવાથી અતિ ઉઘાડું લાગે તેવું હોય, તેમ અતિ ગુપ્ત એટલે ચારે તરફ ખીચોખીચ આવેલાં બીજાં ઘરને લીધે જેના દ્વારાદિ વિભાગ ઓળખાય નહીં તેવાં હોય, તે સ્થાન ઘર કરવાને અનુચિત છે. વળી પ્રતિવેશી એટલે નજીક આવેલા બીજા ગૃહાદિકમાં રહેનાર પાડોશી, તેનું કર્મ વા ભાવ તે પ્રાતિવેશ્ય એટલે પાડોશ કહેવાય છે. તે પાડોશ જેનો અનુચિત હોય એટલે જેમાં જુગાર વગેરે વ્યસનો થતાં હોય તેથી ધાર્મિક માણસને રહેવાને અયોગ્ય હોય. તેવું અનુચિત પાડોશવાળું સ્થાન પણ રહેવાને અનુચિત છે. અહીં "च" શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે.

અતિ ખુલ્લું, અતિ ગુપ્ત અને ખરાબ પાડોશવાળું સ્થાન નઠારૂં કહેવાય તેનું શું કારણ? તે કહે છે. જો અતિ ખુલ્લા પ્રદેશમાં ઘર કરેલું હોય તો પડખાની બાજુએ આવરણ ન હોવાથી ચોર વગેરે નિઃશંક મનેથી પ્રવેશ કરી

द्युपद्रवेषु च दुःखनिर्गमप्रवेशं भवति । अनुचितप्रातिवेश्यत्वे पुनः "संसर्गजा दोषगुणा भवंतीति" वचनात् कुशीलप्रातिवेशिकलोकालापदर्शनसहवासदोषवशात् स्वतः सगुणस्यापि जीवस्य निश्चितं गुणहानिरुत्पद्यते इति तन्निषेधः ॥ २० ॥

स्थानेऽपि गृहकरणे विशेषविधिमाह ।

लक्षणोपेतगृहवास इति ॥ २१ ॥

लक्षणैः प्रशस्तवास्तुस्वरूपसूचकैर्बहलदूर्वाप्रवालकुशस्तंबप्रशस्तवर्णगंधमृत्तिकासुस्वादजलोद्गमनिधानादियुक्तक्षितिप्रतिष्ठितत्ववेधविरहादिभिः उपेतं समन्वितं तच्च तद् गृहं च तत्र वासः अवस्थानम् । निर्लक्षणे हि गृहे वसतां सतां विभवविनाशादयो नानाविधा जनप्रसिद्धा एव दोषाः संपद्यंते, गृहलक्षणानामेव समीहितसिद्धौ प्रधानसाधनत्वात् ॥ २१ ॥

પરાભવ કરવાને ઉત્સાહ કરે. જો અતિ ગુપ્ત હોય તો ચારે બાજુ બીજાં ગૃહોના નિરોધથી તે પોતાની શોભા પ્રાપ્ત કરે નહીં, તેમ વલી જો અગ્નિ પ્રમુખનો ઉપદ્રવ થાય તો મુશ્કેલીથી નીકલવું કે પેસવું બને. જો પાડોશ ખરાબ હોય તો 'ગુણ અને દોષ સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થાયછે' એ વચન પ્રમાણે નઠારા પાડોશી સાથે બોલવું, જોવું અને સહવાસના દોષને લીધે સ્વતઃ ગુણવાન્ એવા જીવને નિશ્ચે તેના ગુણની હાનિ થઈ જાય. એથી આ નિષેધ કરેલો છે.૨૦

યોગ્ય સ્થાને પણ ઘર કરવામાં વિશેષ વિધિ કહે છે.

મૂલાર્થ—વાસ્તુનાં સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત એવા ગૃહમાં વાસ કરવો. ૨૧

ટીકાર્થ—વાસ્તુના ઉત્તમ સ્વરૂપને સૂચવનારાં લક્ષણો જેવાં કે જ્યાં ઘણા દ્રોના અંકુરા હોય, દર્ભના સ્તંભ (ભોથા) થતા હોય, મૃત્તિકાના વર્ણ અને ગંધ સારા હોય, સ્વાદિષ્ટ જલ નીકલે તેમ હોય અને જેમાં દ્રવ્યના ભંડાર રહેલા હોય એવી પૃથ્વી ઉપર ઘર બાંધવું જોઇએ, તેમજ કોઇ જાતનો વેધ આવતો ન હોય તેવાં લક્ષણોથી યુક્ત એવું ઘર હોય તેમાં વાસ કરવો. જો ઉપર કહેલાં લક્ષણોથી રહિત એવા ઘરમાં વાસ કરવામાં આવે તો વૈભવનો વિનાશ ઇત્યાદિ વિવિધ જાતના લોક પ્રસિદ્ધ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે; કારણકે

ननु कथं गृहलक्षणानामेव निःसंशयोऽवगम इत्याह ।

निमित्तपरीक्षेति ॥ २२ ॥

निमित्तैः शकुनस्वप्नोपश्रुतिप्रभृतिभिः अतींद्रियार्थपरिज्ञानहेतुभिः परीक्षा । परीति सर्वतः संदेहविपर्ययानध्यवसायविज्ञानदोषपरिहारेणेक्षणमवलोकनं गृहलक्षणानां कार्यमिति ॥ २२ ॥

तथानेकनिर्गमादिवर्जनमिति ॥ २३ ॥

अनेके बहवः ये निर्गमाः निर्गमद्वाराणि, आदिशब्दात् प्रवेशद्वाराणि च, तेषां वर्जनं अकरणम् । अनेकेषु हि निर्गमादिषु अनुपलक्ष्यमाणनिर्गमप्रवेशानां तथाविधलोकानामापाते सम्यग्गृहरक्षाभावेन स्त्र्यादिजनस्य वि-

---

ગૃહસ્થને ઇચ્છિતની સિદ્ધિમાં ગૃહ બાંધવાનાં સારાં લક્ષણો એ મુખ્ય સાધન છે. ૨૧

અહીં શંકા કરે કે ઉપર કહેલાં ગૃહનાં લક્ષણો સંશય રહિત શી રીતે જણાય? તે કહે છે–

મૂલાર્થ—નિમિત્ત–શુકનનું બરાબર અવલોકન કરવું. ૨૨

ટીકાર્થ–નિમિત્ત એટલે શુકન, સ્વપ્ન અને શબ્દ શ્રવણ વગેરે કે જેઓ ઇંદ્રિયોના વિષયમાં ન આવે એવા અર્થનું જ્ઞાન કરવાના હેતુરૂપ છે, તેવડે પરીક્ષા કરવી. પરીક્ષા પરિ કહેતાં સર્વ રીતે એટલે સંદેહ, વિપરીતપણું અને અનિશ્ચય એ યથાર્થ જ્ઞાનના દોષને છોડી ગૃહનાં લક્ષણોનું ઇક્ષા (ઇક્ષણ) અવલોકન કરવું, તે પરીક્ષા કહેવાય છે. ૨૨

મૂલાર્થ–જવા આવવાના ઘણા રસ્તા જેમાં ન હોય તેવું ઘર કરવું. ૨૩

ટીકાર્થ–ઘણાં નીકલવાનાં દ્વારથી અને આદિ શબ્દ છે તેથી ઘણાં પ્રવેશ કરવાનાં દ્વારથી વર્જિત એવું ઘર કરવું. જો જવા આવવાનાં દ્વાર ઘણાં હોય તો લોકોનું જવું આવવું જાણવામાં ન આવવાથી સારી રીતે ગૃહની રક્ષા થઈ શકે નહીં, તેથી ઘરનાં સ્ત્રી પ્રમુખની લજ્જાની અને વૈભવની નુકશાની-

भवस्य च विप्लव एव स्यात् । निविडतरगृहद्वाररक्षयैव तेऽनवकाशा भवंति, परिमितप्रवेशनिर्गमं च गृहं सुखरक्षं भवतीति ॥ २३ ॥

तथा–विभवाद्यनुरूपो वेषो विरुद्धत्यागेनेति ॥ २४ ॥

विभवादीनां वित्तवयोऽवस्थानिवासस्थानादीनामनुरूपः लोकपरिहासाद्यनास्पदतया योग्यः, वेषः वस्त्रादिनेपथ्यलक्षणः । विरुद्धस्य जंघार्द्धोद्घाटनशिरोवेष्टनांचलदेशोर्ध्वमुखन्यसनात्यंतगाढाङ्गिकालक्षणस्य विटचेष्टास्पष्टतानिमित्तस्य वेषस्यैव त्यागेन अनासेवनेन । प्रसन्ननेपथ्यो हि पुमान् मंगलमूर्त्तिर्भवति मंगलाच्च श्रीसमुत्पत्तिः । यथोक्तम् ।

श्रीर्मंगलात्प्रभवति प्रागल्भ्याच्च प्रवर्द्धते ।
दाक्ष्यात्तु कुरुते मूलं संयमात्प्रतितिष्ठति[2] ॥ २४ ॥

---

१ मूलमित्यनुबंधं । २ प्रतितिष्ठतीति प्रतिष्ठां लभते ।

જ થાય. જો ઘરની રક્ષા બરાબર ચોકસાઇથી થઈ હોય તો તેવા લોકોને કોઇ જાતનો અવકાશ મલે નહીં અને જો ઘરમાં જવું આવવું પરિમિત–અલ્પ થઈ શકે તેમ હોય તો તે ઘરની રક્ષા સુખે થઇ શકે છે. ૨૩

મૂલાર્થ–પોતાના વૈભવ વગેરેની સ્થિતિને યોગ્ય એવો વેષ રાખવો અને વિરૂદ્ધ વેષનો ત્યાગ કરવો. ૨૪

ટીકાર્થ–વૈભવ તથા આદિ (વગેરે) શબ્દથી દ્રવ્ય, વય, અવસ્થા અને નિવાસસ્થાન વગેરેને યોગ્ય એટલે લોકને ઉપહાસ્યનું સ્થાન ન થાય તેવો ઉચિત વેષ એટલે વસ્ત્ર પ્રમુખનો પહેરવેશ રાખવો (સારાંશકે પોતાની દ્રવ્યસ્થિતિ, વય, અવસ્થા અને નિવાસસ્થાનને ઘટે તેવો અને લોકમાં ઉપહાસ્ય ન થાય તેવો વેષ ગૃહસ્થે પહેરવો.) અને વિરૂદ્ધ એટલે પગની જંઘા અડધી ઉઘાડી રાખવી, માથે બાંધેલા ફેંટા ઉપર છોગું મૂકવું અને અત્યંત સજ્જડ (તડાતડ) અંગરખું પહેરવું–ઇત્યાદિ જાર કે છાકટાની ચેષ્ટા જેમાં સ્પષ્ટ જણાઇ આવે તેવા વેષનો ત્યાગ કરવો. જેનો વેષ પ્રસન્ન હોય તે પુરૂષ મંગલ મૂર્ત્તિ કહેવાય છે અને મંગલથી લક્ષ્મીની ઉત્પત્તિ થાય છે. કહ્યું છે કે "લક્ષ્મી મંગલથી ઉત્પન્ન થાય છે, ચાતુર્યથી વૃદ્ધિ પામે છે, ડહાપણથી ઉંડાં મૂલ બાંધે છે અને સંયમથી પ્રતિષ્ઠા મેલવે છે." ૨૪

तथा–आयोचितो व्यय इति ॥ २५ ॥

आयस्य वृद्ध्यादिप्रयुक्तधनधान्याद्युपचयरूपस्य उचितः । चतुर्भागादितया योग्यः वित्तस्य व्ययः भर्तव्यभरणस्वभोगदेवातिथिपूजनादिप्रयोजनेषु विनियोजनम् ॥ तथा च नीतिशास्त्रम् ।

पादमायान्निधिं कुर्यात्पादं वित्ताय घट्टयेत् ।
धर्मोपभोगयोः पादं पादं भर्तव्यपोषणे ॥
आयादर्द्धं नियुंजीत धर्मे समधिकं ततः ।
शेषेण शेषं कुर्वीत यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥

आयानुचितो हि व्ययो रोग इव शरीरं कृशीकृत्य विभवसारमखिलव्यवहारासमर्थं पुरुषं करोति । पठ्यते च ।

आयव्ययमनालोच्य यस्तु [1]वैश्रवणायते ।
अचिरेणैव कालेन सोऽत्र वै श्रवणायते ॥ २५ ॥

---

१ वैश्रमणायते इत्यपि पाठः तदा साधुवदाचरतीत्यर्थो विज्ञेयः ।

મૂલાર્થ—આવક પ્રમાણે ખર્ચ રાખવો. ૨૫

ટીકાર્થ—આય એટલે વ્યાજ પ્રમુખે કરી વધારો કરવાને યોજેલા ધન ધાન્યની વૃદ્ધિરૂપ આવક, તે પ્રમાણે, યોગ્ય એટલે આવકનો ચોથો ભાગ ખર્ચ કરવો. અહીં ખર્ચ એટલે જે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય કુટુંબ હોય તેના ભરણપોષણમાં, પોતાના ઉપભોગમાં અને દેવ અતિથિના પૂજન વગેરેના પ્રયોજનમાં વપરાય તે. તે વિષે નીતિશાસ્ત્ર લખે છે કે "ધનની આવકના પ્રથમ ચાર ભાગ કરવા, તેમાં એક ભાગને ઘરમાં અનામત રાખવો, એક ભાગ વ્યાપારમાં જોડવો, એક ભાગ ધર્મ અને પોતાના ઉપભોગમાં વાપરવો અને એક ભાગ કુટુંબના ભરણપોષણમાં વાપરવો."

વળી કોઈ ઠેકાણે એમ કહ્યું છે કે "ધનની આવકના બે ભાગ કરવા, તેમાં કાંઇક અધિક ભાગ ધર્મમાં વાપરવો અને બાકી રહેલા ભાગને આલોકના તુચ્છ કાર્યમાં પ્રયત્નથી વાપરવો."

આવક ઉપરાંત કરેલો વ્યય (ખર્ચ) શરીરને રોગીની જેમ સારરૂપ વૈભવને કૃશ કરી નાખી પુરૂષને બધા વ્યવહાર ચલાવવામાં અસમર્થ કરે છે.

तथा—प्रसिद्धदेशाचारपालनमिति ॥ २६ ॥

प्रसिद्धस्य तथाविधापरशिष्टसंमततया दूरं रूढिमागतस्य देशाचारस्य सकलमंडलव्यवहाररूपस्य भोजनाच्छादनादिचित्रक्रियात्मकस्य पालनं अनुवर्त्तनं, अन्यथा तदाचारातिलंघने तद्देशवासिजनतया सह विरोधसंभवेनाकल्याणलाभः स्यादिति । पठंति चात्र लौकिकाः ।

यद्यपि सकलां योगी छिद्रां पश्यति मेदिनीम् ।
तथापि लौकिकाचारं मनसापि न लंघयेत् ॥ २६ ॥ इति ॥

तथा—गर्हितेषु गाढमप्रवृत्तिरिति ॥ २७ ॥

गर्हितेषु लोकलोकोत्तरयोरनादरणीयतया निंदनीयेषु मद्यमांससेवन-

કહ્યું છે કે "જે પુરૂષ આવક અને ખર્ચ જોયા વગર વૈશ્રવણ-કુબેર ભંડારીની જેમ પ્રવર્ત્તે છે તે થોડા કાલમાં શ્રવણ માત્ર થઈ જાય છે—એટલે તે ધનાઢ્ય હતો એમ સાંભલવા માત્ર રહે છે." ૨૫

ભૂલાર્થ—પ્રસિદ્ધ દેશાચાર હોય તે પાલવા. ૨૬

ટીકાર્થ—પ્રસિદ્ધ એટલે શિષ્ટ પુરૂષોને સંમત હોવાથી ઘણા કાળથી રૂઢિમાં આવી ગયેલા દેશાચાર એટલે ભોજન, વસ્ત્ર વગેરેની ક્રિયારૂપ સર્વ મંડલનો વ્યવહાર તેનું પાલન કરવું, એટલે તે પ્રમાણે પ્રવર્ત્તન કરવું. અર્થાત્ ગૃહસ્થે પોતાના પ્રખ્યાત દેશાચાર પ્રમાણે વર્ત્તવું. જો તેમ ન વર્ત્તે એટલે કે તે દેશાચારનું ઉલ્લંઘન કરે તો તે દેશના રહેવાસી જનસમૂહની સાથે વિરોધ થવાનો સંભવ થતાં અકલ્યાણનો લાભ થાય તે વિષે બીજા લૌકિક પુરૂષો કહે છે કે "યોગી પુરૂષ બધી પૃથ્વીને છિદ્રવાલી જુવે છે અર્થાત્ પૃથ્વીના લોકોને દૂષિત જુવે છે, તથાપિ લૌકિક આચારને મનથી પણ ઉલ્લંઘન કરતો નથી." ૨૬

ભૂલાર્થ—નિંદિત કાર્યમાં અતિશય પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં. ૨૭

ટીકાર્થ—ગર્હિત એટલે આલોક અને પરલોકમાં અનાદરપણાને

परदारामाभिगमनादिषु पापस्थानेषु गाढमत्यर्थं अप्रवृत्तिः मनोवाक्कायानामनवतारः । आचारशुद्धौ हि सामान्यायामपि कुलाद्युत्पत्तौ पुरुषस्य महन्माहात्म्यमुत्पद्यते । यथोक्तम् ।

न कुलं वृत्तहीनस्य प्रमाणमिति मे मतिः ।
अंत्येष्वपि हि जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥ २७ ॥

यतः निपानमिवेत्यादि०

तथा–सर्वेष्ववर्णवादत्यागो विशेषतो राजादिष्विति ॥ २८ ॥

सर्वेषु जघन्योत्तममध्यमभेदभिन्नेषु प्राणिषु अवर्णवादस्य अप्रसिद्धिप्रख्यापनरूपस्य त्यागः परिहारः कार्यः, विशेषतः अतिशयेन राजादिषु राजामात्यपुरोहितादिषु बहुजनमान्येषु । सामान्यजनापवादे हि स्वस्य द्वेषभावो भूयानाविर्भावितो भवति । यत उच्यते ।

લીધે નિંદવા યોગ્ય એવા મદ્ય, માંસનું સેવન અને પરસ્ત્રીગમન વગેરે પાપસ્થાન, તેમાં ગાઢ એટલે અત્યંત પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં, અર્થાત્ મન, વાણી અને કાયાને પ્રવર્ત્તાવવાં નહીં; કારણકે જો આચાર શુદ્ધ હોય તો કદિ સામાન્ય કુલાદિકમાં ઉત્પત્તિ થઈ હોય તોપણ તે પુરૂષનું મોટું માહાત્મ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે "જે પુરૂષ સદાચાર રહિત હોય તે પુરૂષનું કુલ પ્રમાણરૂપ નથી એમ હું માનું છું. કદિ અંત્ય જાતિમાં થયેલા હોય તોપણ તેમનામાં જો સદાચાર હોય તો તે સર્વથી વિશેષ થાય છે."

તે ઉપર निपान०એ પૂર્વે કહેલા શ્લોકો પણ લાગુ પડે છે. ૨૭

મૂલાર્થ—સર્વ પ્રાણીઓનો અવર્ણવાદ કરવો છોડી દેવો, તેમાં રાજા પ્રમુખ માન્ય વર્ગનો તો વિશેષપણે છોડી દેવો. ૨૮

ટીકાર્થ—સર્વ એટલે ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ટ એવા ભેદવાલા પ્રાણીઓનો અવર્ણવાદ કહેતાં અપ્રસિદ્ધ અપવાદને પ્રસિદ્ધ કરવો તે, તેનો ત્યાગ કરવો. તેમાં વિશેષપણે રાજા, મંત્રી અને પુરોહિત (રાજ્યગુરુ) વગેરે બહુજનમાન્ય એવા વર્ગના અવર્ણવાદનો ત્યાગ કરવો, કારણકે સામાન્ય લોકાપવાદમાં તેને પોતાને ઘણો દ્વેષભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિષે નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે "પારકા અવર્ણવાદ સિવાય બીજાનો દ્વેષ કર-

न परपरिवादादन्यविद्वेषणे परं भैषजमस्ति
राजादिषु तु वित्तप्राणनाशादिरपि दोषः स्यादिति ॥ २८ ॥

तथा—असदाचारैरसंसर्ग इति ॥ २९ ॥

असदाचारैः, इहलोकपरलोकयोः अहितत्वेन असन् न सुंदरः आचारः प्रवृत्तिर्येषां ते तथा, ते च द्यूतकारादयः तैः असंसर्गः असंबंधः प्रदीपनकाशिवदुर्भिक्षोपहतदेशादीनामिव तेषां दूरतो वर्जनमित्यर्थः ॥ २९ ॥

एतदेव व्यतिरेकत आह

संसर्गः सदाचारैरिति ॥ ३० ॥

प्रतीतार्थमेव। असदाचारसंसर्गवर्जनेऽपि यदि सदाचारसंसर्गो न स्यात्तदा न तथाविधा गुणवृद्धिः संपद्यते इत्येतत्सूत्रमुपन्यस्तम् ॥ उक्तं चैतदर्थानुवादि ।

वानुं बीजुं औषध नथी अर्थात् बीजाना द्वेष करवानुं औषध (उपाय) पारको अवर्णवाद छे अने राजा प्रमुखनो अवर्णवाद करवो तेथी द्रव्य अने प्राणादिकनो नाश थवारूप दोष पण थाय छे." २८

મૂલાર્થ—સદાચાર વગરના પુરૂષોની સાથે સંસર્ગ રાખવો નહીં. ૨૯

ટીકાર્થ—અસત્ એટલે આલોક અને પરલોકમાં અહિતકારી હોવાથી નઠારો એવો આચાર એટલે પ્રવૃત્તિ છે જેમની એવા પુરૂષો. જેવા કે—જુગારી લોક વગેરે તેમનો સંસર્ગ એટલે સંબંધ રાખવો નહીં અર્થાત્ બલતા અગ્નિ, ઉપદ્રવ અને દુકાલથી પાયમાલ થતા દેશની જેમ તેવા પુરૂષોને દૂરથીજ છોડી દેવા. ૨૯

ઉપર કહેલી બાબતને વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે—

મૂલાર્થ—સદાચારી પુરૂષોની સાથે સંસર્ગ રાખવો. ૩૦

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ પ્રતીત થાય તેવો છે. વિશેષ એટલું કે સદાચાર વગરના પુરૂષનો સંસર્ગ છોડી દીધો હોય પણ જો સદાચારવાલા પુરૂષની સાથે સંસર્ગ ન હોય તો તેવા ગુણની વૃદ્ધિ થતી નથી, એથીજ આ સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે. તેવાજ અર્થને અનુસરતું બીજું શાસ્ત્રવચન છે.

यदि सत्संगनिरतो भविष्यसि भविष्यसि।
अथासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ ३० ॥ इति ॥

तथा—मातापितृपूजेति ॥ ३१ ॥

मातापित्रोः जननीजनकयोः पूजा त्रिसंध्यं प्रणामकरणादि। यथोक्तम्।
पूजनं चास्य विज्ञेयं त्रिसंध्यं नमनक्रिया।
तस्यानवसरेऽप्युच्चैश्चेतस्यारोपितस्य तु ॥
अस्येति-माता पिता कलाचार्य एतेषां ज्ञातयस्तथा।
वृद्धा धर्मोपदेष्टारो गुरुवर्गः सतां मतः ॥
इति श्लोकोक्तस्य गुरुवर्गस्य।
अभ्युत्थानादियोगश्च तदंते निभृतासनम्।
नामग्रहश्च नास्थाने नावर्णश्रवणं क्वचित् ॥ ३१ ॥

"જો તું સત્સંગ કરવામાં તત્પર થઈશ તો આબાદ થઇશ અને જો તું અસત્પુરૂષની ગોષ્ઠી (ગમત)માં પડીશ તો તું પણ પડીશ અર્થાત્ આબાદીમાંથી પડીશ." ૩૦

મૂલાર્થ—માતાપિતાની પૂજા કરવી. ૩૧

ટીકાર્થ—માતાપિતા—પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર જનની અને જનકની પૂજા કરવી એટલે ત્રિકાલ પ્રણામ વગેરે કરી ભક્તિ કરવી. કહ્યું છે કે "અવસર વગર પણ ઉંચે પ્રકારે ચિત્તમાં આરોપણ કરેલા ગુરૂજનવર્ગ-(વડિલવર્ગ)ને ત્રણે કાલ પ્રણામ કરવો એ તેમનું પૂજન છે." એ ગુરૂજનવર્ગમાં કયા ગણવા તે કહે છે—"માતા, પિતા, કલાચાર્ય (શિક્ષાગુરૂ), તેમનાં સગાં સંબંધી, વૃદ્ધ અને ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર, એ ગુરૂવર્ગ સત્પુરૂષોએ માનેલો છે." ગુરૂવર્ગને શી રીતે માન આપવું તે કહે છે—"ગુરૂજન આવે ત્યારે ઉભા થઈ સામા જવું, આદિ શબ્દથી સુખ—શાતા પૂછવી, તેમની પાસે નિશ્ચલ થઈ બેસવું, અસ્થાને—અઘટિત સ્થાને તેમનું નામ લેવું નહીં અને તેમની નિંદા સાંભળવી નહીં. ૩૧

अथ मातापितृविषयमेवान्यं विषयविशेषमाह ।

आमुष्मिकयोगकारणं तदनुज्ञया प्रवृत्तिः प्रधानाभिनवोपनयनं तद्भोगे भोगोऽन्यत्र तदनुचितादिति ॥ ३२ ॥

आमुष्मिकाः परलोकप्रयोजना योगा देवतापूजनादयो धर्मव्यापारा आमुष्मिकयोगास्तेषां कारणं स्वयमेवामुष्मिकयोगान्मातापित्रोः कुर्वतोर्हेतुकर्तृभावेन नियोजनम् । यथा । नातः परं भवद्भ्यां कुटुंबकार्येषु किंचिदुत्सहनीयं, केवलं धर्मकर्मप्रतिबद्धमानसाभ्यामनवरतं भाव्यमिति । तथा । तदनुज्ञया मातापितृजनानुमत्या प्रवृत्तिः । सकलैहिकामुष्मिकव्यापारकरणं । तथा । प्रधानस्य वर्णगंधादिभिः सारस्य अभिनवस्य च तत्कालसंपन्नस्य पुष्पफलवस्त्रादेर्वस्तुनः उपनयनं ढौकनं मातापित्रोरेव । तथा । तद्भोगे मातापितृभोगे अन्नादीनां भोगः स्वयमासेवनं । अत्रापवादमाह । अन्यत्र अंतरेण तदनुचितात् तयोः प्रकृतयोरेव मातापित्रोरनुचितात् कुतोऽपि व्रतादिविशेषादिति ॥ ३२ ॥

હવે માતાપિતા વિષે બીજી વિશેષ બાબત કહે છે.

મૂલાર્થ–માતાપિતાને પરલોકના ધર્મવ્યાપારમાં પ્રેરણા કરવી, તેમની આજ્ઞાથી આલોક અને પરલોકના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. કાંઇ શ્રેષ્ઠ નવી વસ્તુ મલે તે પ્રથમ તેમને ભેટ કરવી અને જે વસ્તુ તેમણે વ્રત નિમિત્ત છોડી દીધી હોય તે સિવાયની વસ્તુનો ઉપભોગ તેમના કર્યા પછી કરવો. ૩૨

ટીકાર્થ—આમુષ્મિક એટલે પરલોક સંબંધી યોગ એટલે દેવપૂજન વગેરે ધર્મવ્યાપારને કરાવવા અર્થાત્ માતાપિતા પોતે પરલોક સંબંધી ધર્મવ્યાપાર કરતા હોય, તેઓને તે કાર્યમાં પ્રેરણા કરવી. જેમકે—"હવેથી આપ પૂજ્ય વડિલોએ કુટુંબના કાર્યની ચિંતા રાખવી નહીં, નિરંતર કેવલ ધર્મકર્મમાંજ મન જોડવું." વળી તે માતાપિતાની આજ્ઞાથી આલોક અને પરલોકના સર્વ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. પ્રધાન એટલે વર્ણ તથા સુગંધ વગેરેથી શ્રેષ્ઠ અને અભિનવ એટલે તત્કાલ પ્રાપ્ત થયેલી પુષ્પ, ફલ કે વસ્ત્ર વગેરે તાજી વસ્તુઓ તે માતાપિતાને ભેટ કરવી. જે અન્નાદિ વસ્તુનો પ્રથમ માતાપિતા ઉપભોગ કરે તેનો પછી પોતે ઉપભોગ કરવો. અહીં એટલો

तथा–अनुद्वेजनीया प्रवृत्तिरिति ॥ ३३ ॥

स्वपक्षपरपक्षयोः अनुद्वेजनीया अनुद्वेगहेतुः प्रवृत्तिः कायवाङ्मनश्चेष्टारूपा कार्या । परोद्वेगहेतोर्हि पुरुषस्य न क्वापि समाधिलाभोऽस्ति, अनुरूपफलप्रदत्वात्सर्वप्रवृत्तीनामिति ॥ ३३ ॥

तथा–भर्तव्यभरणमिति ॥ ३४ ॥

भर्तव्यानां भर्तुं शक्यानां मातापितृसमाश्रितस्वजनलोकतथाविधभृत्यप्रभृतीनां भरणं पोषणं भर्तव्यभरणं । तत्र त्रीणि अवश्यं भर्तव्यानीति मातापितरौ सती भार्या अलब्धबलानि चापत्यानि ॥ यत उक्तम् ।

અપવાદ છે કે તે માતાપિતાને કોઈ વ્રતાદિકને લીધે જે વસ્તુ અનુચિત હોય (ખપતી ન હોય) તે સિવાયની વસ્તુ, એટલે કે જે વસ્તુ માતાપિતાએ વ્રતને લીધે સજી હોય તે સિવાય બીજી વસ્તુનો ઉપભોગ પ્રથમ માતાપિતા કરે તે પછી પોતે કરવો એ ભાવાર્થ છે. ૩૨

મૂલાર્થ—કોઈને ઉદ્વેગ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરવી. ૩૩

ટીકાર્થ–પોતાના કે પારકા પક્ષને ઉદ્વેગ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિ એટલે મન, વચન અને કાયાની ચેષ્ટા કરવી. જે પુરૂષ બીજાના ઉદ્વેગનો હેતુ થાય તેને કોઇ ઠેકાણે પણ સમાધિલાભ થતો નથી, કારણકે સર્વ જાતની પ્રવૃત્તિઓ પોતપોતાના સરખું ફલ આપે છે, એટલે જેવી પ્રવૃત્તિ તેવું ફલ મલે છે. ૩૩

મૂલાર્થ—જે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય હોય તેમનું ભરણપોષણ કરવું. ૩૪

ટીકાર્થ–ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય જેવાં કે માતાપિતા, પોતાના આશ્રિત સ્વજન (સગાવાલાં), તેવાજ સેવક વગેરે તેમનું ભરણપોષણ કરવું. તેમાં માતાપિતા, સતી સ્ત્રી અને બલ (નિર્વાહ કરવાની શક્તિ) વગરના છોકરાઓ–એ ત્રણ અવશ્ય ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય છે. તે વિષે લૌકિક

वृद्धौ च मातापितरौ सतीं भार्यां सुतान् शिशून् ।
अप्यकर्मशतं कृत्वा भर्तव्यान् मनुरब्रवीत् ॥
विभवसंपत्तौ चान्यान्यपि । अत्राप्युक्तम् ।
चत्वारि ते तात गृहे वसंतु श्रियाभिजुष्टस्य गृहस्थधर्मे ।
सखा दरिद्रो भगिनी व्यपत्या ज्ञातिश्च वृद्धो विधनः कुलीनः ॥ ३४ ॥ इति

तथा–तस्य यथोचितं विनियोग इति ॥ ३५ ॥

तस्य भर्तव्यस्य भृतस्य सतः यथोचितं यो यत्र धर्मे कर्मणि वा समुचितः तस्य तत्र विनियोगः व्यापारणं । अव्यापारितो हि परिवारः समुचितानुष्ठानेषु निर्विनोदतया द्यूतादिव्यसनमप्यभ्यस्येत् निष्फलशक्तिक्षयाचार्किंचित्करत्वेनावस्त्वपि स्यात् एवं चासौ नानुगृहीतः स्यादपि तु विनाशित इति ॥ ३५ ॥

શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે "વૃદ્ધ માતાપિતા, સતી સ્ત્રી અને શિશુવયના છોકરાઓનું સૈકડો અકર્મ (ન કરવાનાં કામ) કરીને પણ ભરણપોષણ કરવું એમ મનુ કહે છે". જે ઘરમાં સંપત્તિ હોય તો ઉપરના સિવાય બીજાં પણ ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય છે એમ કહેલું છે. "હે તાત, ગૃહસ્થધર્મને વિષે સંપત્તિથી યુક્ત એવા તમારા ઘરમાં દરિદ્રી મિત્ર, છોકરા વગરની બેન, કોઇ પણ વૃદ્ધ જ્ઞાતિજન અને નિર્ધન થઈ ગયેલો કુલીન માણસ એ ચાર હમેશાં નિવાસ કરીને રહો." ૩૪

મૂલાર્થ—તે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય એવા લોકોને તેને યોગ્ય એવા કાર્યમાં જોડવા. ૩૫

ટીકાર્થ—તે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય એવા લોકોને તેમને યોગ્ય એવા કાર્યમાં એટલે જે ધર્મ કે કર્મ તેમને લાયક હોય તેમાં વિનિયોગ કરવો એટલે તેમની યોજના કરની. જે પરિવાર અવ્યાપારમાં એટલે તેને અઘટતા વ્યાપારમાં જોડવામાં આવ્યો હોય તે પોતાને યોગ્ય એવા આચરણમાં વિનોદ–આનંદ ન આવવાથી નવરો પડી દ્યૂત વગેરેના દુર્વ્યસનનો પણ અભ્યાસી થાય અને નિષ્ફલ રીતે શક્તિનો ક્ષય થવાથી—પોતાના યોગ્ય કામની શક્તિ નિષ્ફલ જવાથી

तथा–तत्प्रयोजनेषु बद्धलक्षतेति ॥ ३६ ॥

तस्य भर्तव्यस्य प्रयोजनेषु धर्मार्थकामगोचरेषु चित्तरूपेषु बद्धलक्षता नित्योपयुक्तचित्तता । ते हि तस्मिंश्चिताकरे नित्यं निक्षिप्तात्मानः, तेनाचिन्त्यमानप्रयोजनाः सीदंतोऽप्रसन्नमनस्कतया न स्वनिरूपितकार्यकरणक्षमाः संपद्यंते इति ॥ ३६ ॥

तथा–अपायपरिरक्षोद्योग इति ॥ ३७ ॥

तस्यैकभर्तव्यस्य अपायेभ्यः अनर्थेभ्यः ऐहिकामुष्मिकेभ्यः परिरक्षा सर्वतस्त्राणं तत्र उद्योगो महानुद्यमः । एवं हि भर्तव्यान् प्रति तस्य नाथत्वं

કાંઈ પણ કરી શકે નહીં, તેથી તે અવસ્તુ એટલે નિરૂપયોગી થઈ જાય અને જ્યારે નિરૂપયોગી થાય ત્યારે તેના ઉપર અનુગ્રહ કર્યો ન કહેવાય પણ ઉલટો તેનો વિનાશ કર્યો કહેવાય. ૩૫

મૂલાર્થ–તે પોષ્ય વર્ગના ધર્મ, અર્થ અને કામના પ્રયોજનમાં હમેશાં લક્ષ રાખવું ૩૬

ટીકાર્થ–તે પોષ્ય વર્ગના વિવિધ જાતના ધર્મ, અર્થ અને કામ સંબંધી પ્રયોજનમાં બદ્ધલક્ષ થવું, એટલે હમેશાં તેમાં ચિત્તનો ઉપયોગ રાખવો. જો પોષણ કરનાર પુરૂષ તેમના પ્રયોજનની ચિંતા રાખે તો તે હમેશાં પોતાને બતાવેલા કાર્યમાં આત્મા–હૃદયને જોડે છે અને જો તેમના કાર્યપ્રયોજનની ચિંતા ન રાખવામાં આવે તો તેઓ સીદાઈ જાય છે અને તેને મનમાં નાખુશી થવાથી પોતાને જે કાર્યમાં યોજ્યા હોય તે કાર્ય કરવાને સમર્થ થતા નથી. ૩૬

મૂલાર્થ–અનર્થમાંથી તે પોષ્ય વર્ગની રક્ષા કરવાનો ઉદ્યોગ કરવો. ૩૭

ટીકાર્થ–તે પોષ્ય વર્ગની આલોક તથા પરલોકના અનર્થમાંથી સર્વ રીતે રક્ષા કરવામાં મહાન્ ઉદ્યમ કરવો. જો એવી રીતે રક્ષા કરવાથી

स्याद्यदि सोऽलब्धलाभलक्षणभरणं योगं लब्धरक्षारूपं च क्षेमं कर्तुं क्षमः स्यात् योगक्षेमकरस्यैव नाथत्वादिति ॥ ३७ ॥

तथा–गर्ह्ये ज्ञानस्वगौरवरक्षे इति ॥ ३८ ॥

गर्ह्ये गर्हणीये कुतोऽपि लोकविरुद्धाद्यनाचारासेवनान्निंदनीयतां प्राप्ते भर्तव्ये । सामान्यतो वा सर्वस्मिन् जने किं विधेयमित्याह । ज्ञानं, संशयविपर्ययानध्यवसायपरिहारेण यथावस्तुस्वरूपनिश्चयः । इदमित्थमिदमित्थं न वेति परस्परविरुद्धार्थतया द्विविधं ज्ञानं संशयः, 'यथाहमात्मा किं वा शरीरं' इत्यादि । इदमित्थमेवेति वस्तुस्वरूपाद्विरुद्धतयैकरूपज्ञानं विपर्ययः, 'यथाहं शरीरमेव' इत्यादि । इदं किमप्यस्तीति निर्द्धाररहितविचारणेत्यनध्यवसायः, 'यथाहं कोऽप्यस्मि' इत्यादि । स्वगौरवरक्षा स्वेनात्मना गौरवं पुरस्करणं स्वगौरवं तस्य रक्षा अनिवारणं ततो ज्ञानं च स्वगौरवरक्षा च ज्ञानस्वगौर-

---

પોતાના પોષ્ય વર્ગ પ્રત્યે ધણીપણું પ્રાપ્ત થાય તો તે પોષ્ય વર્ગ અપ્રાપ્ત વસ્તુના લાભરૂપ યોગ અને પ્રાપ્ત વસ્તુની રક્ષારૂપ ક્ષેમને કરવા સમર્થ થાય છે, કારણકે જે યોગ ક્ષેમ કરી શકે તેનામાંજ ધણીપણું ઘટે છે. ૩૭

મૂલાર્થ–જો તે પોષ્ય વર્ગ નિંદા કરવા યોગ્ય થાય તો પછી ગૃહસ્થે પોતાના જ્ઞાન અને ગૌરવપણાની રક્ષા કરવી. ૩૮

ટીકાર્થ–તે પોષ્ય વર્ગ કોઇ લોકવિરૂદ્ધ અનાચારના સેવવાથી નિંદા કરવા યોગ્ય થાય એટલે સામાન્ય રીતે ઘરના બધા લોક હલકાં કામ કરનારા થાય તો શું કરવું તે કહે છે. જ્ઞાન એટલે સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એ ત્રણ દોષને છોડી યથાર્થ સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવો તે. 'આ આમ હશે, કે આમ' એમ પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થનું બે પ્રકારનું જ્ઞાન તે સંશય કહેવાય છે. જેમકે 'હું આત્મા છું કે શરીર છું.' 'આ એમજ છે' એમ યથાર્થ વસ્તુના સ્વરૂપથી વિરૂદ્ધ એવું એકજ જ્ઞાન લઇ બેસવું તે વિપર્યય કહેવાય છે. જેમકે 'હું શરીરજ છું.' 'આ કાંઇક છે' એમ નિશ્ચય રહિત વિચાર બાંધવો તે અનધ્યવસાય જ્ઞાન કહેવાય છે. જેમકે 'હું કોઇ છું.' ઇત્યાદિ–આ પ્રમાણે સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એ ત્રણ દોષ વગરનું પોતાનું જ્ઞાન તથા સ્વ એટલે પોતાનું, ગૌરવ એટલે માન તેની રક્ષા

वरक्षे कर्त्तव्ये। गर्ह्यो ह्यर्थः सम्यग्ज्ञातव्यः प्रथमतः, ततोऽनुमतिदोषपरिहाराय सर्वप्रकारैर्न पुरस्कारस्तस्य कर्त्तव्य इति ॥ ३८ ॥

तथा–देवातिथिदीनप्रतिपत्तिरिति ॥ ३९ ॥

दीव्यते स्तूयते भक्तिभरनिर्भरामरप्रभुप्रभृतिभिर्भव्यैरनवरतमिति देवः, स च क्लेशकर्मविपाकशतैरपरामृष्टः पुरुषविशेषः तस्यैवैतानि नामानि– "अर्हन्नजोऽनंतः शंभुर्बुद्धस्तमोंतकः" इति। न विद्यते सततप्रवृत्तातिविशदैकाकारानुष्ठानतया तिथ्यादिदिनविभागो येषां ते अतिथयः। यथोक्तम्।

तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना।
अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः॥

दीनाः, पुनः "दीङ्क्षये" इति धात्वर्थात् क्षीणसकलधर्मार्थकामा-

---

અર્થાત્ પોતાનું જ્ઞાન અને પોતાનું ગૌરવ જાળવવું. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) જે પોષ્ય વર્ગમાં નિંદા કરવા યોગ્ય અર્થ–બનાવ થયો હોય, તે સારી રીતે પ્રથમ જાણી લેવો અને તે પછી તેમાં અનુમોદના કરવાનો દોષ ન થાય તે માટે સર્વ પ્રકારે તેવા માણસને માન આપવું નહીં. ૩૮

મૂલાર્થ–દેવ, અતિથિ અને દીન જનની સેવા કરવી. ૩૯

ટીકાર્થ–દિવ્ એટલે સ્તુતિ કરવી અર્થાત્ ભક્તિથી ભરપૂર એવા ઈંદ્રાદિક દેવતાઓ જેની હમેશાં સ્તુતિ કરે તે દેવ કહેવાય, તે ક્લેશ અને કર્મના સૈકડો વિપાક (પરિણામ–ફલ)થી રહિત એવો પુરૂષ વિશેષ છે, તેના અર્હન્, અજ, અનંત, શંભુ, બુદ્ધ અને તમોંતક એવાં નામ છે. હમેશાં અતિ ઉજ્વલ અને અનુષ્ઠાન–આચરણ પ્રવર્ત્તાવ્યા કરે છે, તેથી તિથિ વગેરે દિવસનો જેમને વિભાગ નથી તે અતિથિ કહેવાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે "જે મહાત્મા તિથિ કે પર્વના ઉત્સવનો ત્યાગ કરે તે અતિથિ કહેવાય અને બાકીનાને અભ્યાગત કહે છે." દીન એ શબ્દમાં 'દીઙ્' એટલે ક્ષય પામવું એવો ધાતુનો અર્થ છે, એટલે ધર્મ, અર્થ અને કામની સર્વ આરાધનશક્તિ જેમની ક્ષય પામે તે દીન કહેવાય છે. તે

राधनशक्तयः ततः देवातिथिदीनानां प्रतिपत्तिः उपचारः पूजान्नपानदानादिरूपः देवातिथिदीनप्रतिपत्तिः ॥ ३९ ॥

तत्र च ।

तदौचित्याबाधनमुत्तमनिदर्शनेनेति ॥ ४० ॥

तेषां देवादीनामौचित्यं योग्यत्वं यस्य देवादेरुत्तममध्यमजघन्यरूपा या प्रतिपत्तिरित्यर्थः तस्य अबाधनं अनुल्लंघनं तदुल्लंघने शेषाः संतोऽपि गुणा असंत इव भवंति । यत उक्तम् ।

औचित्यमेकमेकत्र गुणानां राशिरेकतः ।
विषायते गुणग्राम औचित्यपरिवर्जितः ॥ इति ॥

कथं तदौचित्याबाधनमित्याह । उत्तमनिदर्शनेन अतिशयेन शेषलोकादूर्ध्वं वर्त्तन्त इत्युत्तमाः, ते च प्रकृत्यैव परोपकरणप्रियभाषणादिगुणमणिमकराकरोपमाना मानवाः तेषां निदर्शनमुदाहरणं, तेन उत्तमनिदर्शनानुसारिणो

દેવ, અતિથિ અને દીનની પ્રતિપત્તિ કરવી એટલે દેવની પૂજા, અતિથિને અન્નપાન અને દીન જનને દાન આપવારૂપ ઉપચાર કરવો. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) ૩૯

તેમાં પણ–

મૂલાર્થ–ઉત્તમ પુરૂષનું ઉદાહરણ લઇ તે દેવાદિકની યોગ્યતાનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં. ૪૦

ટીકાર્થ–તે દેવાદિકની યોગ્યતા અર્થાત્ ઉત્તમ, મધ્યમ અને જઘન્યરૂપ પ્રતિપત્તિ એટલે સેવા, તેનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં. જો તેનું ઉલ્લંઘન થાય તો બાકીના છતા ગુણ પણ અછતા હોય તેવા થાય છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે "એક તરફ એકલી યોગ્યતા અને એક તરફ ગુણોનો રાશિ–એ સરખું છે. યોગ્યતા વગરનો ગુણરાશિ વિષના જેવો છે." તે યોગ્યતાનું ઉલ્લંઘન કેવી રીતે ન કરવું? તે કહે છે. ઉત્તમ પુરૂષનું ઉદાહરણ લઇને. અતિશે શેષ–બીજા લોકથી ઉપર વર્ત્તે તે ઉત્તમ કહેવાય. તેઓ પ્રકૃતિથીજ પરોપકાર તથા પ્રિય ભાષણ વગેરે ગુણરૂપ મણિના સાગર જેવા મનુષ્યો છે. તેમનું ઉદાહરણ લઇ-

हि पुरुषा उदात्तात्मतया न स्वप्नेपि विकृतप्रकृतयः संभवंति । इयं च देवादिप्रतिपत्तिर्नित्यमेवोचिता विशेषतश्च भोजनावसर इति ॥ ४० ॥

तथा—सात्म्यतः कालभोजनमिति ॥ ४१ ॥

पानाहारादयो यस्याविरुद्धाः प्रकृतेरपि ।
सुखित्वायावलोक्यंते तत्सात्म्यमिति गीयते ॥ इति ॥

एवंलक्षणात् सात्म्यात् काले बुभुक्षोदयावसरलक्षणे भोजनं अन्नोपजीवनं कालभोजनं । अयमभिप्रायः । आजन्मसात्म्येन भुक्तं विषमपि पथ्यं भवति । परमसात्म्यमपि पथ्यं सेवेत न पुनः सात्म्यप्राप्तमप्यपथ्यं । सर्वं बलवतः पथ्यमिति मत्वा न कालकूटं खादेत् । सुशिक्षितो हि विषतंत्रज्ञो म्रियते एव कदाचिद्विषात् । तथा अक्षुधितेनामृतमप्युपभुक्तं भवति विषं, तथा क्षुत्कालातिक्रमादन्नद्वेषो देहसादश्च भवति विध्यातेऽग्नौ किं नामेन्धनं कुर्यादिति ॥ ४१ ॥

ने અનુસરનારા પુરૂષો પોતાના ઉંચા મનને લીધે સ્વપ્નમાં પણ પ્રકૃતિમાં વિકાર પામતા નથી. આ દેવાદિકની સેવા નિત્યે કરવી યોગ્ય છે. તેમાં પણ વિશેષપણે ભોજનને અવસરે તો અવશ્ય કરવાની છે. ૪૦

મૂલાર્થ—પોતાની પ્રકૃતિની અનુકૂલતાએ વખતસર ભોજન કરવું. ૪૧

ટીકાર્થ–"જે માણસની પ્રકૃતિને અનુકૂલ એવાં ખાનપાન વગેરે તેના સુખપણા માટે જોવામાં આવે તે સાત્મ્ય કહેવાય છે." એવા લક્ષણવાલા સાત્મ્યથી કાલે એટલે બરાબર ક્ષુધાનો ઉદય થાય તે વખતે ભોજન (અન્નથી ઉપજીવન) કરવું તે કાલભોજન કહેવાય છે. અહીં એવો અભિપ્રાય છે. જન્મથી માંડીને સાત્મ્યપણાથી ખાધેલું વિષ પણ પથ્ય (હિતકારી—અનુકૂલ) થાય છે, પણ સાત્મ્ય વગરનું પથ્ય સેવવું અને સાત્મ્ય એવું પણ અપથ્ય ન સેવવું. વળી 'બલવાન્ માણસને બધું પથ્ય છે' એમ ધારી કાલકૂટ વિષ ખાવું નહીં. વિષતંત્રને જાણનાર પુરૂષ સારી રીતે શિક્ષિત હોય તોપણ કદાચિત્ વિષથી મૃત્યુ પામી જાય, તેમજ ક્ષુધા વગર કદિ અમૃત ખાવામાં આવે તોપણ

तथा–लौल्यत्याग इति ॥ ४२ ॥

सात्म्यतः कालभोजनेऽपि लौल्यस्य आकांक्षातिरेकादधिकभोजनलक्षणस्य त्यागः । यतः । योऽमितं भुंक्ते स बहु भुंक्ते अतिरिक्तभुक्तं हि उद्दामनहादनमारणानामन्यतमदसंपाद्य नोपरमं प्रतिपद्यते । तथा भुंजीत यथा सायमन्येद्युश्च न विपद्यते वह्निः । न भुक्तेः परिमाणे सिद्धांतोऽस्ति । वह्न्यभिलापायत्तं हि भोजनं । अतिमात्रभोजी देहमग्निं च विधुरयति । तथा दीप्तोऽग्निर्लघुभोजनाद्देहबलं क्षपयति । अत्यशितुर्दुःखेन परिणामः । श्रमार्त्तस्य पानं भोजनं वा नियमात् ज्वराय छर्दिषे वा स्यात् ॥ ४२ ॥

तथा–अजीर्णे अभोजनमिति ॥ ४३ ॥

તે વિષ જેવું થાય છે અને ક્ષુધાનો સમય વીત્યા પછી અન્ન ઉપર દ્વેષ આવે છે અને શરીર લેવાતું જાય છે. અગ્નિ બુઝાઇ ગયા પછી ઈંધણાં શું કરી શકે? ૪૧

મૂલાર્થ–વખતસર ભોજન કરવામાં પણ રૂચિ ઉપરાંત જમવાની લોલુપતા કરવી નહીં. ૪૨

ટીકાર્થ–ઉપર કહેલા સાત્મ્યથી વખતસર ભોજન કરવામાં પણ ઇચ્છા ઉપરાંત અધિક ભોજન કરવારૂપ લોલુપતાનો ત્યાગ કરવો. તે વિષે એમકહેલું છે કે જે અમિત ભોજન કરે છે તે બહુ ભોજન કરે છે એમ જાણવું અને તે બહુ કરેલું ભોજન વમન, ઝાડો અને મૃત્યુ એટલામાંથી એક વાનું કર્યા સિવાય વિરામ પામતું નથી, તેથી એવું ભોજન કરવું કે જેથી સાયંકાલે અને બીજે દિવસે જઠરાગ્નિ મંદ પડે નહીં. ભોજન કેટલું કરવું એના પરિમાણ વિષે કોઈ સિદ્ધાંત નથી; માત્ર પોતાના જઠરાગ્નિની ઇચ્છા (રૂચિ) પ્રમાણે ભોજન કરવું જોઈએ. જે અતિ ભોજન કરે છે તે પોતાના દેહને અને જઠરાગ્નિને બિગાડેછે; વલી જો જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત હોય અને લઘુ ભોજન કરે તો દેહના બલનો ક્ષય થાય છે તેમ અતિ ભોજન કરે તો પરિણામે દુઃખ થાય છે. જો અતિ શ્રમ કરી થાકી ગયેલો માણસ તરત ભોજન કરે કે પાણી પીવે તો અવશ્ય તાવ આવે અથવા વમન થાય છે. ૪૨

મૂલાર્થ–જો અજીર્ણ થયું હોય તો ભોજન કરવું નહીં. ૪૩

प्रागुपभुक्तस्य आहारस्य अजीर्णे अजरणे जीर्णे वा तत्र परिपाकमनागते अभोजनं सर्वथा भोजनपरिहारः । अजीर्णभोजने हि अजीर्णस्य सर्वरोगमूलस्य वृद्धिरेव कृता भवति । पठ्यते च ।

अजीर्णप्रभवा रोगास्तत्राजीर्णं चतुर्विधम् ।
आमं विदग्धं विष्टब्धं रसशेषं तथापरम् ॥
आमे तु द्रवगंधित्वं विदग्धे धूमगंधिता ।
विष्टब्धे गात्रभंगोऽत्र रसशेषे तु जाड्यता ॥

द्रवगंधित्वमिति द्रवस्य गूथस्य कुथिततक्रादेरिव गंधो यस्यास्ति तत्तथा तद्भावस्तत्त्वमिति ।

मलवातयोर्विगंधो विड्भेदो गात्रगौरवमरुच्यम् ।
अविशुद्धश्चोद्गारः षडजीर्णव्यक्तलिंगानि ॥
मूर्छा प्रलापो वमथुः प्रसेकः सदनं भ्रमः ।
उपद्रवा भवंत्येते मरणं वाप्यजीर्णतः ॥

ટીકાર્થ—પ્રથમ કરેલો આહાર અજીર્ણ હોય અથવા જીર્ણ થએલ હોય તોપણ બરાબર પરિપક્વ થયેલ ન હોય તો સર્વથા ભોજનનો ત્યાગ કરવો. જો અજીર્ણમાં ભોજન કરાય તો સર્વ રોગનું મૂલ અજીર્ણની વૃદ્ધિ થાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે "સર્વ રોગ અજીર્ણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે અજીર્ણ **આમ, વિદગ્ધ, વિષ્ટબ્ધ** અને **રસશેષ** એવા ચાર પ્રકારનું છે." "તેમાં જો પહેલું **આમ** અજીર્ણ રહ્યું હોય તો નરમ ઝાડો આવે અને કોહેલી છાશ વગેરેના જેવી દુર્ગંધ છુટે. જો બીજું વિદગ્ધ અજીર્ણ હોય તો ઝાડામાં ખરાબ ધૂમાડાના જેવી દુર્ગંધ આવે. જો ત્રીજું વિષ્ટબ્ધ અજીર્ણ થયું હોય તો શરીર ભાંગે એટલે શરીરમાં ત્રોડ, ચૂંથ, કલતર વગેરે થાય. જો ચોથું **રસશેષ** અજીર્ણ હોય તો શરીરમાં જડતા આવે એટલે શરીર અકડાઇ જાય અને શિથિલ થઈ જાય."

દ્રવગંધિ એ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે દ્રવ એટલે ઝાડો તેની કોહેલી છાશ જેવી ગંધ આવે તે દ્રવગંધિ કહેવાય.

"મલ અને વાયુની હમેશ કરતાં જુદી દુર્ગંધ આવે, હમેશના કરતાં ઝાડામાં તફાવત દેખાય, શરીર ભારે રહ્યા કરે, અન્ન ઉપર રૂચિ થાય નહીં અને અવિશુદ્ધ (ખરાબ) ઓડકાર આવે એ ૭ અજીર્ણનાં સ્પષ્ટ ચિન્હો છે."

प्रसेक इति अधिकनिष्ठीवनप्रवृत्तिः । सदनमिति अंगग्लानिः इति॥४३॥

तथा–बलापाये प्रतिक्रियेति ॥ ४४ ॥

बलस्य शरीरसामर्थ्यलक्षणस्य अपायें कथंचिद् ग्रासे सति प्रतिक्रिया तथाविधात्यंतपरिश्रमपरिहारेण स्निग्धाल्पभोजनादिना च प्रकारेण प्रतिविधानं बलापायस्यैव । "बलमूलं हि जीवनमिति" वचनात्, बलमुचितमपातयता सता सर्वकार्येपु यतितव्यम् । अथ कथंचित् कदाचिद्बलापेतोऽपि कश्चिद् भवेत्तदा "विषं व्याधिरुपेक्षितः" इति वचनात्–सद्य एवासौ प्रतिविधेयो न पुनरुपेक्षितव्य इति ॥ ४४ ॥

तथा–अदेशकालचर्यापरिहार इति ॥ ४५ ॥

देशकालः प्रस्तावः तत्र चर्या देशकालचर्या तत्प्रतिपेधात् अदेशका-

"મૂર્છા, લવારો, કંપ, મોળ આવવી, શરીર નરમ થઇ જવું અને મૃત્યુ એટલા ઉપદ્રવો અજીર્ણથી થાય છે."

અહીં મૂલમાં 'પ્રસેક' શબ્દનો અર્થ વધારે થુંકવું એવો થાય છે એટલે મોળ આવવી અને 'સદન' એ શબ્દનો અર્થ અંગગ્લાનિ એટલે શરીર નરમ થઈ જવું એવો થાય છે. ૪૩

મૂલાર્થ–શરીરમાં નબળાઇ લાગે તો તેનો ઉપાય કરવો. ૪૪

ટીકાર્થ—બલ એટલે શરીરનું સામર્થ્ય, તેમાં જો કોઈ રીતે હાનિ થાય તો તેનો ઉપાય કરવો, એટલે તેવા અતિપરિશ્રમનો ત્યાગ કરવાથી અને સ્નિગ્ધ તથા અલ્પ ભોજન વગેરેના પ્રકારથી તે બલની હાનિ મટવાનો ઉપાય કરવો. 'જીવવાનું મૂલ બલ છે' એવું વચન છે, તેથી યોગ્ય બલની હાનિ ન થાય તેમ વર્તી સર્વ કાર્યોમાં યત્ન કરવો. કદિ કોઈ માણસ કોઇ રીતે બલ રહિત થતો હોય તો "વ્યાધિની ઉપેક્ષા કરવાથી તે વ્યાધિ વિષરૂપ થાય છે" એવું વચન છે, માટે સદ્ય તેનો ઉપાય કરવો, ઉપેક્ષા કરવી નહીં. ૪૪.

મૂલાર્થ–અઘટિત દેશ તથા અઘટિત કાલ પ્રમાણે ચાલવું નહીં. ૪૫

ટીકાર્થ—દેશ અને કાલ એ બે પ્રસ્તાવ–પ્રવર્ત્તમાન અવસર છે, તે પ્ર-

लचर्या तस्याः परिहारः, अदेशकालचर्यापरो हि नरः तथाविधचौराद्युपद्रवव्रातविषयतया इहलोकपरलोकानर्थयोर्नियमादास्पदी भवति ॥ ४५ ॥

तथा—यथोचितलोकयात्रेति ॥ ४६ ॥

यथोचितं या यस्योचिता लोकयात्रा लोकचित्तानुवृत्तिरूपो व्यवहारः सा विधेया । यथोचितलोकयात्रातिक्रमे हि लोकचित्तविराधनेन तेषामात्मन्यनादेयतापरिणामापादनेन स्वलाघवमेवोत्पादितं भवति। एवं चान्यस्यापि सम्यगाचारस्य स्वगतस्य लघुत्वमेवोपनीतं स्यादिति । उक्तं च

लोकः खल्वाधारः सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मात् ।
तस्माल्लोकविरुद्धं धर्मविरुद्धं च संत्याज्यम् ॥ ४६ ॥

માણે ચર્યા એટલે ચાલવું–પ્રવર્ત્તવું, તે દેશકાલચર્યા કહેવાય અને તેનો નિષેધ એટલે તેથી ઉલટી રીતે–અઘટિત દેશકાલ પ્રમાણે ચાલવું તે. તેનો પરિહાર એટલે ત્યાગ કરવો અર્થાત્ જેવો દેશકાલ હોય તે પ્રમાણે ચાલવું. જે પુરૂષ દેશકાલ પ્રમાણે ચાલતો નથી તે તેના ચોર પ્રમુખ ઉપદ્રવના સમૂહનો વિષય થઈ અવશ્ય કરીને આલોક અને પરલોકના અનર્થનું પાત્ર થાય છે, અર્થાત્ જે ચૌરાદિકના ઉપદ્રવવાલા દેશકાલનો ત્યાગ કરે નહીં તે નિશ્ચે આલોક અને પરલોકના અનર્થને પામે છે. ૪૫

મૂલાર્થ—યોગ્યતા પ્રમાણે લોકવ્યવહાર કરવો. ૪૬

ટીકાર્થ—યથોચિત જેને જેવી ઘટે તેવી લોકયાત્રા કરવી એટલે લોકોના ચિત્તને અનુસરવારૂપ વ્યવહાર રાખવો. જો યથોચિત લોકવ્યહારનું ઉલ્લંઘન કરે તો લોકોનાં ચિત્તની વિરાધના થાય એટલે લોકોનાં મન વિરૂદ્ધ થાય, તેથી એવું પરિણામ આવે કે લોકો અવગણના કરે; જ્યારે લોકોની અવગણના થઇ તો પછી પોતાની લઘુતા પોતે ઉત્પન્ન કરી કહેવાય તેમજ બીજા પોતાના સ્વગત આચારની પણ લઘુતા કરી કહેવાય. કહ્યું છે કે "સર્વ ધર્મમાર્ગે ચાલનારા પુરૂષોનો આધાર લોક છે, તેથી જે લોકવિરૂદ્ધ અને ધર્મવિરૂદ્ધ હોય તેનો ત્યાગ કરવો." ૪૬

तथा–हीनेषु हीनक्रम इति ॥ ४७ ॥

हीनेषु जातिविद्यादिभिः गुणैः स्वकर्मदोषान्नीचतां गतेषु लोकेषु हीनक्रमः लोकयात्राया एव तुच्छताकरणरूपः, हीना अपि लोकाः किंचिदनुवर्तनीया इत्यर्थः । ते हि हीनगुणतयात्मानं तथाविधप्रतिपत्तेरयोग्यं संभावयंतो यया कयाचिदपि उत्तमलोकानुवृत्त्या कृतार्थं मन्यमानाः प्रमुदितमानसा भवंतीति ॥ ४७ ॥

तथा–अतिसंगवर्जनमिति ॥ ४८ ॥

अतिसंगस्य अतिपरिचयलक्षणस्य सर्वैरेव सार्द्धं वर्जनं परिहरणं । यतः अतिपरिचयाद् भवति गुणवत्यप्यनादरः । पठ्यते च ।

अतिपरिचयादवज्ञा भवति विशिष्टेऽपि वस्तुनि प्रायः ।
लोकः प्रयागवासी कूपे स्नानं सदा कुरुते ॥ ४८ ॥

મૂલાર્થ—હલકા લોકોની સાથે તેમને અનુકૂળ રીતે વર્ત્તવું. ૪૭.

ટીકાર્થ—પોતાના કર્મદોષથી જાતિ અને વિદ્યા પ્રમુખ ગુણોથી હીન થઈ ગયેલા એટલે નીચપણાને પામેલા લોકોની સાથે હીનક્રમથી એટલે લોકવ્યવહારના તુચ્છપણાથી વર્ત્તવું. ભાવાર્થ એવો છે કે નીચ લોકની સાથે કાંઇક પણ તેને યોગ્ય અનુવર્ત્તન કરવું. તે નીચ લોકો પોતે ગુણહીન હોવાથી પોતાના આત્માને તેવા ઉત્તમ લોકની સંભાવનાને અયોગ્ય માને છે, તેથી જો કોઇ પ્રકારે ઉત્તમ લોકને અનુસરવામાં આવે તો તેઓ પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માની મનમાં હર્ષ પામે છે. ૪૭

મૂલાર્થ—અતિ પરિચયનો ત્યાગ કરવો. ૪૮

ટીકાર્થ—અતિ સંગ એટલે સર્વની સાથે અતિ પરિચયનો ત્યાગ કરવો. અતિ પરિચયથી ગુણવાન્ ઉપર પણ અનાદર થાય છે. કહ્યું છે કે "અતિ પરિચયથી પ્રાયે કરીને સારી વસ્તુ ઉપર પણ અવજ્ઞા થાય છે. પ્રયાગ તીર્થમાં રહેનારો માણસ હમેશાં કૂવામાં સ્નાન કરે છે." ૪૮

तथा—वृत्तस्थज्ञानवृद्धसेवेति ॥ ४९ ॥

वृत्तं असदाचारनिवृत्तिः सदाचारप्रवृत्तिश्च, ज्ञानं पुनर्हेयोपादेयवस्तुविभागनिश्चयः ततः वृत्ते तिष्ठंतीति वृत्तस्थाः ज्ञानेन वृद्धाः महांतः ज्ञानवृद्धाः वृत्तस्थाश्च ते ज्ञानवृद्धाश्च वृत्तस्थज्ञानवृद्धाः तेषां सेवा दरिद्रेश्वरसेवाज्ञातसिद्धाराधना । सम्यक्ज्ञानक्रियागुणभाजो हि पुरुषाः सम्यक्सेव्यमाना नियमात्सदुपदेशादिफलैः फलंति । यथोक्तम् ।

उपदेशः शुभो नित्यं दर्शनं धर्मचारिणाम् ।
स्थाने विनय इत्येतत्साधुसेवाफलं महत् ॥ ४९ ॥

तथा—परस्परानुपघातेनान्योन्यानुबद्धत्रिवर्गप्रतिपत्तिरिति ॥ ५० ॥

इह धर्मार्थकामास्त्रिवर्गः तत्र यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः ।

મૂલાર્થ—સારી વર્ત્તણુકમાં રહેનારા અને જ્ઞાનવૃદ્ધ એવા પુરૂષોની સેવા કરવી. ૪૯

ટીકાર્થ—નઠારી વર્ત્તણુકમાંથી નિવૃત્ત થવું અને સદાચારમાં પ્રવર્ત્તવું એ વૃત્ત કહેવાય છે. ત્યાગ અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવી વસ્તુના વિભાગનો નિશ્ચય કરવો તે જ્ઞાન કહેવાય છે. વૃત્ત (સારી વર્ત્તણુક)માં રહેનારા અને જ્ઞાનથી વૃદ્ધ–મહાન્ એવા પુરૂષોની સેવા કરવી,એટલે દરિદ્રી અને ધનાઢ્ય એ બંનેના દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થયેલી આરાધના કરવી. સારૂં જ્ઞાન અને સારી ક્રિયારૂપ ગુણને ભજનારા પુરૂષોની જો સારી રીતે સેવા કરી હોય તો તેઓ સારા ઉપદેશરૂપ ફલને અવશ્ય આપે છે. તે વિષે કહેલું છે કે "શુભ ઉપદેશ મલે, ધર્મી પુરૂષોનું નિત્ય દર્શન થાય અને જ્યાં ઘટે ત્યાં વિનય કરવો એ સાધુસેવાનું મોટું ફલ છે."૪૯

મૂલાર્થ—પરસ્પર ગુંથાએલા ધર્મ, અર્થ અને કામને એક બીજાનો ઉપઘાત ન થાય તેવી રીતે સેવવા. ૫૦

ટીકાર્થ—ધર્મ,અર્થ અને કામ—એ ત્રિવર્ગ કહેવાય છે.તેમાં જેનાથી સદ્·

यतः सर्वप्रयोजनसिद्धिः सोऽर्थः । यतः आभिमानिकरसानुविद्धा सर्वेन्द्रियप्रीतिः स कामः। ततः परस्परस्य अन्योन्यस्य अनुपघातेन अपीडनेन अत एव अन्योन्यानुबद्धस्य परस्परानुबंधप्रधानस्य त्रिवर्गस्य प्रतिपत्तिः आसेवनं। तत्र धर्मार्थयोरुपघातेन तादात्विकविषयसुखलुब्धो वनगज इव को नाम न भवत्यास्पदमापदां। धर्मातिक्रमाद्धनमुपार्जितं परेऽनुभवंति स्वयं तु परं पापस्य भाजनं सिंह इव सिंधुरवधाद्बीजभोजिनः कुटुंबिन इव नास्त्यधार्मिकस्यायत्यां किमपि कल्याणं। स खलु सुखी योऽमुत्र सुखाविरोधेनेहलोकसुखमनुभवति। तस्माद्धर्माबाधनेन कामार्थयोर्मतिमता यतितव्यम्। यस्त्वर्थकामावुपहत्य धर्ममेवोपास्ते तस्य यतित्वमेव श्रेयो न तु गृहवास इति, तस्यार्थकामयोरप्याराधनं श्रेय इति, तथा तादात्विकमूलहरकदर्याणां नासुलभः प्रत्यवायः, तत्र यः किमप्यचिंत्योत्पन्नमर्थमपव्ययेति स तादात्विकः, यः पितृपैतामहमर्थमन्यायेन भक्षयति स मूलहरः, यो भृत्यात्मपीडाभ्यामर्थं सं-

---

ગતિ અને મોક્ષની સિદ્ધિ થાય તે ધર્મ,જેનાથી સર્વ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય તે અર્થ અને જેનાથી અભિમાન—અહંકારના રસથી વ્યાપ્ત એવી સર્વ ઇંદ્રિયોની પ્રીતિ થાય તે કામ કહેવાય છે. પરસ્પર ઉપઘાત—પીડા ન થાય તેમ એટલે તે કારણથીજ પરસ્પર પ્રધાનપણે બંધાએલા તે ત્રિવર્ગ (ધર્મ, અર્થ, કામ)નું સેવન કરવું. ધર્મ તથા અર્થનો ઉપઘાત કરી તાદાત્વિક એવા વિષયસુખમાંજ લુબ્ધ થયેલો કયો પુરૂષ વનના હાથીની જેમ આપત્તિનું સ્થાન નથી થતો? ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરી ઉપાર્જન કરેલા ધનને બીજાઓ અનુભવે છે અને પોતે હાથીને મારનાર [1]સિંહની જેમ કેવલ પાપનુંજ ભાજન થાય છે. વાવવાને આપેલા બીજને ખાઈ જનાર [2]કુટુંબી (કણબી)ની જેમ અધર્મીનું પરિણામે કાંઈ પણ કલ્યાણ થતું નથી. જે માણસ પરલોકના સુખને અનુભવે તે ખરેખરો સુખી છે. તેથી બુદ્ધિમાન્ પુરુષે ધર્મને બાધા ન આવે તેવી રીતે કામ અને અર્થને વિષે યત્ન કરવો. જે માણસ અર્થ તથા કામનો ઉપઘાત કરી કેવલ ધર્મનું સેવન કરે તેવા માણસે તો યતિપણું લેવું સારૂં છે. તેને ગૃહવાસની

---

૧ જેમ સિંહ હાથીને મારી પોતે તેમાંથી થોડો ભાગ મેળવે પણ બીજા શિયાલ પ્રમુખ પ્રાણીઓ ઘણો ભાગ ઉપયોગમાં લે છે તેમ.

૨ જેમ ખેડુત કણબીને વાવવાને બી આપ્યું હોય, તે એ ખાઇ જાય તો તે પરિણામે દુઃખી થાય છે. તેમ અહીં સમજવું.

चिनोति न तु क्वचिदपि व्ययते स कदर्यः, तादात्विकमूलहरयोरायत्यां नास्ति कल्याणं, किंत्वर्थभ्रंशेन धर्मकामयोर्विनाश एव । कदर्यस्य त्वर्थसंग्रहो राजदायादतस्कराणामन्यतमस्य निधिः, न तु धर्मकामयोर्हेतुः । अतः एतत्पुरुषत्रयप्रकृतिपरिहारेण मतिमता अर्थोऽनुशीलनीयः । तथा नाजितेंद्रियस्य क्वापि कार्यसिद्धिरस्ति । न कामासक्तस्य समस्ति चिकित्सितं । न तस्य धनं धर्मः शरीरं वा । यस्य स्त्रीष्वत्यंतासक्तिर्विरुद्धकामवृत्तिर्न स चिरं नंदति । अतो धर्मार्थाबाधनेन कामे प्रवर्तितव्यमिति पर्यालोच्य परस्पराविरोधेन धर्मार्थकामासेवनमुपदिष्टमिति ॥ ५० ॥

तथा–अन्यतरबाधासंभवे मूलाबाधेति ॥ ५१ ॥

જરૂર નથી, કારણકે ગૃહસ્થને તો અર્થ તથા કામનું આરાધન કરવું શ્રેય છે.

જે તાદાત્વિક, મૂલહર અને કદર્ય જાતના પુરૂષો છે તેઓને તો પ્રસવાય થવો જરા પણ દુર્લભ નથી. જે કાંઈ પણ ચિંતવ્યા વગર પ્રાપ્ત થએલા દ્રવ્યનો અઘટિત વ્યય કરે તે તાદાત્વિક કહેવાય છે. જે વડિલોપાર્જિત દ્રવ્યને અન્યાયથી ખાઈ જાય તે મૂલહર કહેવાય છે. જે સેવક તથા પોતાની જાતને પીડા કરી દ્રવ્યનો સંચય કરે અને ક્યારે પણ ખર્ચે નહીં તે કદર્ય કહેવાય છે. તેઓમાંથી તાદાત્વિક અને મૂલહર એ બંને જાતના પુરૂષોનું પરિણામે કાંઈ કલ્યાણ થતું નથી, પણ ઉલટો અર્થનો ઉપઘાત થવા ઉપરાંત ધર્મ અને કામનો વિનાશ થાય છે. કદર્ય જાતના પુરૂષને જે અર્થ-દ્રવ્યસંચય થાય છે, તે રાજા, ભાગીદાર અને ચોર-એ ત્રણમાંથી કોઈ એકનો ભંડાર છે એમ જાણી લેવું. તે કદિ પણ ધર્મ તથા કામનો હેતુ થતો નથી. એથી એ ત્રણ જાતના પુરૂષોની પ્રકૃતિ છોડી દઈ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે અર્થ-દ્રવ્યનું સેવન કરવું. તેમ જે જિતેંદ્રિય ન હોય તેને કોઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમ અતિ કામાસક્ત હોય તેની તો ચિકિત્સા (ઉપાય) નથી અને તેનું તો દ્રવ્ય, ધર્મ અથવા શરીર કાંઇ પણ નથી; જેની સ્રીઓમાં અતિ આસક્તિ છે અને વિરૂદ્ધ કામમાં પ્રવૃત્તિ છે તે લાંબો કાલ સુખે રહેતો નથી, તેથી ધર્મ તથા અર્થને બાધા ન થાય તેમ કામમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, એવું વિચારી પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેમ ધર્મ, અર્થ અને કામનું સેવન કરવું એમ ઉપદેશ આપ્યો છે. ૫૦

મૂલાર્થ—ધર્મ, અર્થ, કામ—એ ત્રણમાંથી હરકોઇને બાધ થવા

अमीषां धर्मार्थकामानां मध्ये अन्यतरस्य उत्तरोत्तरलक्षणस्य पुरुषार्थस्य बाधासंभवे कुतोऽपि विषमप्रघट्टकवशाद्विरोधे संपद्यमाने सति किं कर्त्तव्यमित्याह । मूलाबाधा । या यस्य पुरुषार्थस्य "धर्मार्थकामाः त्रिवर्गः" इति क्रममपेक्ष्य मूलं आदिमस्तस्य अबाधा अपीडनं । तत्र कामलक्षणपुरुषार्थबाधायां धर्मार्थयोर्बाधा रक्षणीया, तयोः सतोः कामस्य सुकरोत्पादकत्वात् । कामार्थयोस्तु बाधायां धर्म एव रक्षणीयः, धर्ममूलत्वादर्थकामयोः । अत एवोक्तम् ।

धर्मश्चेन्नावसीदेत कपालेनापि जीवतः ।
आढ्योसीत्यवगंतव्यं धर्मवित्ता हि साधवः ॥ ५१ ॥ इति ॥

तथा—बलाबलापेक्षणमिति ॥ ५२ ॥

इह बुद्धिमता मनुजेन सर्वेष्वपि कार्येषु प्रवृत्तिमादधता सता बलस्य

સંભવ લાગે તો મૂલ પુરૂષાર્થને બાધ થવા દેવો નહીં. ૫૧

ટીકાર્થ—એ ધર્મ, અર્થ અને કામ—એ ત્રણમાંથી કોઈ ઉત્તરોત્તર પુરૂષાર્થને બાધ એટલે કોઈ વિષમ અંતરાયને લીધે વિરોધ થવા સંભવ લાગે તો શું કરવું તે કહે છે—મૂલાબાધા એટલે મૂલ પુરૂષાર્થને બાધા થવા દેવી નહીં, એટલે કે ધર્મ, અર્થ, કામ—એ ત્રિવર્ગના ક્રમની અપેક્ષાએ જે પુરૂષાર્થ મૂલ એટલે આદિ–પ્રથમ હોય તેને બાધા થવા દેવી નહીં. જેમકે જો કામ પુરૂષાર્થને બાધ થવાનો સંભવ લાગે તો ધર્મ અને અર્થને બાધ થવા દેવો નહીં, કારણકે જો તે ધર્મ, અર્થ હોય તો કામની ઉત્પત્તિ સહેલી છે. જો કામ અને અર્થનો બાધ થવા સંભવ લાગે તો ધર્મનું રક્ષણ કરવું, કારણકે અર્થ અને કામનું મૂલ ધર્મ છે. એ વિષે કહ્યું છે કે "કદિ હાથમાં નાલીએરની ખોપરી લઈ માગી ખાતો હોય, પણ જો ધર્મ હોય તો તે કદિ પણ સીદાતો નથી. તેણે તો 'હું ધનવાન્ છું' એમ જાણવું, કારણકે સાધુ પુરૂષો ધર્મરૂપી ધનવાલા છે." ૫૧

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ અને અશક્તિ વિચારી કામ કરવું. ૫૨

ટીકાર્થ—આ જગતમાં કાર્યોને વિષે પ્રવૃત્તિ કરનારા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે બલ એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી કરેલું સામર્થ્ય અને અબલ એટલે

द्रव्यक्षेत्रकालभावकृतस्य आत्मसामर्थ्यस्य अबलस्य च तद्विलक्षणस्य अपेक्षणं आलोचनं अंगीकर्तव्यं अयथाबलप्रारंभस्य क्षयसंपदेकनिमित्तत्वादत एव पठ्यते च ।

कः कालः कानि मित्राणि को देशः कौ व्ययागमौ ।
कश्चाहं का च मे शक्तिरिति चिंत्यं मुहुर्मुहुः ॥

तथा–अनुबंधे प्रयत्न इति ॥ ५३ ॥

अनुबंधे उत्तरोत्तरवृद्धिरूपे धर्मार्थकामानां प्रयत्नः यत्नातिरेकः कार्यः । अनुबंधशून्यानि हि प्रयोजनानि वंध्याः स्त्रिय इव न किंचिद् गौरवं लभंते अपि तु हीलामेवेति ॥ ५३ ॥

तथा–कालोचितापेक्षेति ॥ ५४ ॥

यद्यत्र काले वस्तु हातुमुपादातुं वोचितं भवति तस्यात्यंतनिपुणबुद्ध्या

તેથી વિલક્ષણ અસામર્થ્ય, તેની અપેક્ષા—આલોચના અંગીકાર કરવી યોગ્ય છે. અર્થાત્ સર્વ કાર્યમાં પોતાની શક્તિ વિચારીને પ્રવૃત્તિ કરવી. જો પોતાની યથાર્થ શક્તિ વિચાર્યા વગર કાર્યને આરંભ કરે તો તે સંપત્તિના ક્ષયનું નિમિત્ત કારણ થાય છે. કહ્યું છે કે "સમય કેવો છે, મિત્ર કોણ છે, દેશ કેવો છે, આવક કેટલી છે, ખર્ચ કેટલો છે, હું કોણ છું અને મારી શક્તિ કેવી છે—એ સર્વને વારંવાર વિચાર કરવો." ૫૨

મૂલાર્થ–ધર્મ, અર્થ અને કામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિરૂપ અનુબંધ (આગ્રહ) રાખવામાં પ્રયત્ન કરવો. ૫૩

ટીકાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થવારૂપ અનુબંધ-(આગ્રહ)ને વિષે અતિ પ્રયત્ન કરવો. અનુબંધ વગરના પ્રયોજન વંધ્યા સ્ત્રીઓની જેમ કાંઇ પણ ગૌરવ પ્રાપ્ત કરતા નથી, પણ ઉલટી હીલનાને પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૩

મૂલાર્થ–જે કાલે જે વસ્તુ યોગ્ય હોય તેનો વિચાર કરી અંગીકાર કરવો. ૫૪

ટીકાર્થ—જે કાલે જે વસ્તુ છોડવાને અથવા ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય હોય

पर्यालोच्य अपेक्षा अंगीकारः कर्त्तव्या । दक्षलक्षणत्वेनास्याः सकलश्रीसमधिगमहेतुत्वात् । अत एव पठ्यते च ।

यः काकिणीमप्यपथप्रपन्नामन्वेषते निष्कसहस्रतुल्याम् ।
कालेन कोटीष्वपि मुक्तहस्तस्तस्यानुबंधं न जहाति लक्ष्मीः ॥ ५४ ॥

तथा–प्रत्यहं धर्मश्रवणमिति ॥ ५५ ॥

प्रत्यहं प्रतिदिवसं धर्मस्य इहैव शास्त्रे वक्तुं प्रस्तावितस्य कांतकांतासमेतयुवजनकिंनरारब्धगीताकर्णनोदाहरणेन श्रवणमाकर्णनं, धर्मशास्त्रश्रवणस्यात्यंतगुणहेतुत्वात् । पठ्यते च ।

क्लांतमुपोज्झति खेदं तप्तं निर्वाति बुध्यते मूढम् ।
स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥ ५५ ॥ इति ॥

---

१ मुक्तहस्त इति मुक्तकलहस्तः ।

તેને અતિનિપુણ બુદ્ધિથી વિચારી તેની અપેક્ષા કરવી, કારણકે અપેક્ષા એક ડહાપણનું લક્ષણ છે, તેથી તે સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિમાં હેતરૂપ થાય છે. એથીજ કહે છે કે "જે માણસ કુમાર્ગે પડી ગયેલી એક કોડીને હજાર સોનામહોર જેવી ગણીને શોધે છે, અને યોગ્ય વખતે કોટી દ્રવ્ય વાપરવામાં પણ હાથ છુટો રાખે છે, તે માણસનો સંબંધ લક્ષ્મી છોડતી નથી." ૫૪

મૂલાર્થ—હમેશાં ધર્મનું શ્રવણ કરવું. ૫૫

ટીકાર્થ—પ્રતિદિવસ ધર્મ કે જે આ ગ્રંથમાં કહેવાને આરંભેલો છે તેનું શ્રવણ કરવું, એટલે સુંદર સ્ત્રી સાથે યુવાન કિંનરે આરંભેલા ગાયનના દૃષ્ટાંતવડે સાંભળવું. ભાવાર્થ એવો છે કે સુંદર સ્ત્રી સાથે કિંનરનું ગાયન સાંભળતાં જેવી પ્રીતિ થાય તેવી પ્રીતિથી ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવું. ધર્મશાસ્ત્રનું શ્રવણ અત્યંત ગુણના હેતુરૂપ છે. કહ્યું છે કે "સુભાષિતનો ઉપયોગ કરનારૂં ચિત્ત જો ગ્લાનિ પામ્યું હોય તો ખેદ છોડી દે છે, પરિતાપ પામ્યું હોય તો શીતલ થાય છે, મૂઢ થઈ ગયું હોય તો પ્રતિબોધ પામે છે અને વ્યાકુલ થયું હોય તો સ્થિરતા મેલવે છે." ૫૫

तथा-सर्वत्रानभिनिवेश इति ॥ ५६ ॥

सर्वत्र कार्ये प्रवर्त्तमानेन बुद्धिमता अनभिनिवेशः अभिनिवेशपरिहारः कार्यः । नीतिमार्गमनागतस्यापि पराभिभवपरिणामेन कार्यस्यारंभोऽभिनिवेशः । नीचलक्षणं चेदं, यन्नीतिमतीतस्यापि कार्यस्य चिकीर्षणं । पठंति च ।

दर्पः श्रमयति नीचान्निष्फलनयविगुणदुष्करारंभैः ।
स्रोतोविलोमतरणव्यसनिभिरायासते मत्स्यैः ॥ ५६ ॥

तथा-गुणपक्षपातितेति ॥ ५७ ॥

गुणेषु दाक्षिण्यसौजन्यौदार्यस्थैर्यप्रियपूर्वाभाषणादिषु स्वपरयोरुपकारकारणेष्वात्मधर्मेषु पक्षपातिता बहुमानं तत्प्रशंसासाहाय्यकरणादिनाऽनुकूला प्रवृत्तिः । गुणपक्षपातिनो हि जीवा बहुमानद्वारोपजातावंध्यपुण्यप्रबंधसामर्थ्यान्नियमादिहामुत्र च शरच्छशधरकरनिकरगौरं गुणग्राममवश्यमवाप्नुवंति, तद्बहुमानाशयस्य चिंतारत्नादप्यधिकशक्तियुक्तत्वात् ॥ ५७ ॥

મૂલાર્થ-સર્વ કાર્યમાં કદાગ્રહ રાખવો નહીં. ૫૬

ટીકાર્થ-સર્વ કાર્યમાં પ્રવર્ત્તતા એવા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે અભિનિવેશ-દુરાગ્રહનો ત્યાગ કરવો. બીજાને પરાભવ કરવાના પરિણામથી નીતિમાર્ગને ન પામેલા કાર્યનો અર્થાત્ અનીતિના કાર્યનો આરંભ કરવો તે અભિનિવેશ કહેવાય છે. જેમાં નીતિનું ઉલ્લંઘન થાય તેવું કાર્ય કરવાની ઇચ્છા થાય તે નીચનું લક્ષણ છે. કહ્યું છે કે " કદાગ્રહનો અહંકાર નિષ્ફળ તથા નીતિ વગરના અને મુશ્કેલી ભરેલા કાર્યના આરંભોથી પ્રવાહની સામે ચાલવાના વ્યસનવાલા મત્સ્યોની જેમ નીચ લોકોને ફોગટનો શ્રમ આપ્યા કરે છે." ૫૬

મૂલાર્થ-ગુણોમાં પણ પક્ષપાત રાખવો. ૫૭

ટીકાર્થ-ગુણ એટલે દાક્ષિણ્યતા, સજ્જનતા, ઉદારતા, સ્થિરતા અને પ્રિય વચનપૂર્વક ભાષણ કરવું ઇત્યાદિ, પોતાના અને બીજાના ઉપકારના કારણરૂપ એવા આત્માના ધર્મ, તેઓમાં પક્ષપાત રાખવો એટલે બહુમાનથી તેમની પ્રશંસા તથા સહાય આપવા વગેરેથી અનુકૂલ પ્રવૃત્તિ કરવી. ગુણનો પક્ષપાત ક-

व्यावर्तनमपोहः, अथवा सामान्यज्ञानमूहः विशेषज्ञानमपोहः, विज्ञानोहापोहविशुद्धमिदमित्थमेवेति निश्चयः तत्त्वाभिनिवेशः। एवं हि शुश्रूषादिभिर्बुद्धिगुणैरुपहितप्रज्ञाप्रकर्षः पुमान्न कदाचिदकल्याणमाप्नोति । यदुच्यते ।

जीवंति शतशः प्राज्ञाः प्रज्ञया वित्तसंक्षये ।
न हि प्रज्ञाक्षये कश्चिद्वित्ते सत्यपि जीवति ॥ इति ॥

इतिशब्दः प्रस्तुतस्य सामान्यतो गृहस्थधर्मस्य परिसमाप्त्यर्थः इति ॥ इत्थं सामान्यतो गृहस्थधर्म उक्तः ॥ ५८ ॥

अथास्यैव फलमाह ।

एवंस्वधर्मसंयुक्तं सद्गार्हस्थ्यं करोति यः ।
लोकद्वयेऽप्यसौ धीमान् सुखमाप्नोत्यनिंदितम् ॥ १ ॥

एवमुक्तन्यायेन यः स्वधर्मः गृहस्थानां संबंधी धर्मः तेन संयुक्तं समन्वितं अत एव सत् सुंदरं गार्हस्थ्यं गृहस्थभावं करोति विदधाति । यः क-

---

ઉહ અને વિશેષ જ્ઞાન તે અપોહ છે. વિજ્ઞાન, ઊહ અને અપોહથી શુદ્ધ થયેલ "આ આમજ છે" એવો નિશ્ચય તે તત્ત્વાભિનિવેશ કહેવાય છે. એવી રીતે શુશ્રૂષા વગેરે બુદ્ધિના આઠ ગુણોથી જેણે બુદ્ધિનો ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત કર્યો હોય તેવો પુરૂષ કદિ પણ અકલ્યાણ પામતો નથી. કહ્યું છે કે "સૈકડો પ્રાજ્ઞ પુરૂષો દ્રવ્યનો નાશ થતાં કેવલ બુદ્ધિથીજ જીવે છે અને બુદ્ધિનો ક્ષય થવાથી દ્રવ્ય છતાં પણ કોઈ એક જીવી શકતું નથી."

મૂલમાં इति શબ્દ મૂકયો છે તે આ પ્રસ્તુત ગ્રહસ્થના સામાન્ય ધર્મની સમાપ્તિ સૂચવે છે. એવી રીતે ગ્રહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ કહ્યો. ૫૮

એ ગ્રહસ્થના સામાન્ય ધર્મનું ફલ કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પુરૂષ એ પ્રમાણે સ્વધર્મ યુક્ત અને શ્રેષ્ઠ ગ્રહસ્થપણું આચરે તે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ આલોક અને પરલોકમાં અનિંદિત સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ૧

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે એટલે ઉપર કહેલા ન્યાયથી જે પુરૂષ સ્વધર્મ એટલે ગૃહસ્થ સંબંધી ધર્મ તેવડે યુક્ત હોવાથી સુંદર એવું ગ્રહસ્થપણું આ-

तथा—ऊहापोहादियोग इतीति ॥ ५८ ॥

ऊहश्चापोहश्च आदिशब्दात्तत्त्वाभिनिवेशलक्षणो बुद्धिगुणः शुश्रूषाश्रवणग्रहणधारणाविज्ञानानि च गृह्यंते । इत्यष्टौ बुद्धिगुणाः । तत ऊहापोहादिभिर्योगः समागमोऽनुष्ठेयः इति । तत्र प्रथमतस्तावच्छ्रोतुमिच्छा शुश्रूषा, श्रवणमाकर्णनं, ग्रहणं शास्त्रार्थोपादानं, धारणा अविस्मरणं, मोहसंदेहविपर्यासव्युदासेन ज्ञानं विज्ञानं, विज्ञातमर्थमवलंब्यान्येषु व्याप्त्या तथाविधेषु वितर्कणमूहः, उक्तियुक्तिभ्यां विरुद्धादर्थाद्धिंसादिकात्प्रत्यवायसंभावनया

રનારા જીવો બહુમાન દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા અવંધ્ય પુણ્યના પ્રબંધના સામર્થ્યથી આલોક અને પરલોકમાં શરદઋતુના ચંદ્રકિરણોના સમૂહના જેવા ગૌરવર્ણી ગુણગ્રામને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, કારણકે ગુણનું બહુમાન કરવાનો આશય ચિંતામણિ રત્નથી પણ અધિક શક્તિમાન્ છે. ૫૭

મૂલાર્થ—તર્ક કરવો, તેનું સમાધાન કરવું ઇત્યાદિ બુદ્ધિના આઠ ગુણનો યોગ કરવો. ૫૮

ટીકાર્થ—ઊહ, અપોહ, આદિ શબ્દથી તત્ત્વાભિનિવેશ, શુશ્રૂષા, શ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા અને વિજ્ઞાન—એ આઠ બુદ્ધિના ગુણ છે. તે બુદ્ધિના આઠ ગુણોની સાથે યોગ એટલે સમાગમ કરવો. તે આઠ ગુણોનાં લક્ષણ કહે છે.પ્રથમ સાંભળવાની ઇચ્છા તે શુશ્રૂષા કહેવાય છે. પછી સાંભળવું તે શ્રવણ કહેવાય છે. શાસ્ત્રના અર્થનું ગ્રહણ કરવું તે ગ્રહણ કહેવાય છે. જે ધાર્યું હોય તેને ભૂલવું નહીં તે ધારણા કહેવાય છે. મોહ, સંદેહ, અને વિપર્યાસ રહિત જે જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન કહેવાય છે. જે અર્થ જાણ્યો હોય તેને અવલંબીને તેવી જાતના અન્ય અર્થમાં વ્યાપ્તિ થવાથી જે વિતર્ક કરવો તે [1]ઉહ કહેવાય છે. ઉક્તિ (વચન) અને યુક્તિથી વિરૂદ્ધ એવા હિંસાદિક અર્થથી પ્રત્યવાયની સંભાવના લાવી નિવૃત્ત થવું તે [2]અપોહ કહેવાય છે. અથવા સામાન્ય જ્ઞાન તે

---

૧ ઘરમાં ધુમાડો દેખીને 'અગ્નિ છે' એમ પ્રથમ નિશ્ચય કર્યો પછી પર્વત ઉપર ધુમાડો દેખી 'અગ્નિ છે' એવો વિતર્ક થાય તે ઉહ કહેવાય છે.

૨ જેમ કોઈ જીવની હિંસા કરવાથી પાપ લાગે, એવો પ્રથમ નિશ્ચય કરી પછી કોઇ જીવને દુઃખ દેવામાં પણ પાપ લાગે એવો વિતર્ક થાય તે પછી તેમાંથી નિવૃત્ત થવા પ્રવૃત્તિ કરવી તે અપોહ કહેવાય છે.

स्वस्य । यतः करोति अकांडे एव मरणावसरे एव बाल्ययौवनमध्यमवयोऽवस्थारूपे, इह मर्त्यलोके सर्वं पुत्रकलत्रविभवादि मृत्युः यमः न किंचन मरणत्राणाकारणत्वेनावस्तुरूपमिति ॥ २ ॥

सति विद्यमाने जगत्रितयवर्तिजंतुजनितोपरमे एतस्मिन् मृत्यावेव, असारासु मृत्युनिवारणं प्रति अक्षमासु संपत्सु धनधान्यादिसंपत्तिलक्षणासु, अविहिताग्रहः अकृतमूर्छः । कीदृशीषु संपत्स्वित्याह । पर्यंतदारुणासु विरामसमयसमर्पितानेकव्यसनशतासु उच्चैः अत्यर्थं, धर्मं उक्तलक्षणः कार्यः विधेयः । कैरित्याह । महात्मभिः महान् प्रशस्य आत्मा येषां ते तथा तैरिति ॥३॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मबिंदुप्रकरणविवृत्तौ
सामान्यतो गृहस्थधर्मविधिर्नाम प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥ १ ॥

व्याख्यातः प्रथमोऽध्यायः ।

ઉત્તમ મિત્રનો યોગ વગેરે અનુકૂળ કરવું, કારણકે આ મર્ત્ય લોકમાં મૃત્યુ-યમરાજ અકસ્માત્ એટલે બાલ્ય, યૌવન અને મધ્યમ વયરૂપ મરણના અવસર વિના આવી સર્વ એટલે પુત્ર, સ્ત્રી, વૈભવ વગેરે કાંઈ પણ હતુંજ નહીં એમ કરી દે છે. અહીં 'કાંઇ નહીં' એમ કહેવાનો હેતુ એવો છે કે મરણમાંથી બચાવાનું કારણ ન હોવાથી તે સ્ત્રી વૈભવાદિ સર્વ અવસ્તુરૂપ છે, અર્થાત્ વસ્તુતાએ કાંઇ નથી. ૨

ટીકાર્થ—ત્રણ જગતના જંતુઓને ઉપરમ પમાડનાર એ મૃત્યુ હોવાથી અસાર એટલે મૃત્યુ નિવારવાને અસમર્થ એવી ધન, ધાન્ય વગેરે સંપત્તિઓમાં જે ધર્મ મૂર્છા—મોહને ધરતો નથી. તે કેવી સંપત્તિઓ છે તે કહે છે. તે સંપત્તિઓ પરિણામે એટલે વિરામ સમયે દારૂણ એટલે અનેક સૈકડો દુઃખને આપનારી છે. એવી સંપત્તિઓમાં મોહને ધરે નહીં તેવો ધર્મ કરવો. તે કોણે કરવો જોઇએ, તે કહે છે. જેમનો મહાન્ એટલે શ્રેષ્ઠ આત્મા હોય તેવા પુરૂષોએ. ૩

શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલી આ ધર્મબિંદુ પ્રકરણની ટીકાનો
સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મવિધિ નામે પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત. ૧

श्चित्पुण्यसंपन्नो जीवः लोकद्वयेपि इहलोकपरलोकरूपे, किं पुनरिहलोक एवे-त्यपिशब्दार्थः। असौ सद्गार्हस्थ्यकर्त्ता धीमान् प्रशस्तबुद्धिः सुखं शर्म आप्नोति लभते। अनिंदितं शुभानुबंधितया सुधियामगर्हणीयमिति ॥ १ ॥

यत एवं ततोऽत्रैव यत्नो विधेय इति श्लोकद्वयेन दर्शयन्नाह।

दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं विधेयं हितमात्मनः।
करोत्यकांड एवेह मृत्युः सर्वं न किंचन ॥ २ ॥
सत्येतस्मिन्नसारासु संपत्स्वविहिताग्रहः।
पर्यंतदारुणासूच्चैर्धर्मः कार्यो महात्मभिः ॥ ३ ॥ इति ॥

दुर्लभं दुरापं प्राप्य समासाद्य मानुष्यं मनुष्यजन्म। किमित्याह। विधेयं अनुष्ठेयं सर्वावस्थासु हितं अनुकूलं कल्याणमित्रयोगादि आत्मनः

ચરે છે. તે કોઇ પુણ્યસંપન્ન બુદ્ધિમાન્ જીવ આલોક અને પરલોકમાં (અહીં અપિ શબ્દ એમ સૂચવે છે કે જ્યારે પરલોકની વાત જણાવી તો આલોક-ની વાત આવે તેમાં તો શું કહેવું) શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થપણાને આચરતો થકો અનિં-દિત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં અનિંદિત એટલે શુભાનુબંધિપણાથી સદ્બુદ્ધિવાલા પુરૂષોને નિંદવા યોગ્ય નહીં તેવું. ૧

ઉપર કહેલા હેતુને લઈ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મને વિષે યત્ન કરવો જોઇએ—એ બે શ્લોકથી દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—દુર્લભ એવો મનુષ્યજન્મ પામીને આત્માનું હિત કરવું, કારણકે મૃત્યુ અકસ્માત્ આવી 'આલોકમાં સઘલું કાંઇ હતુંજ નહીં' એમ કરી દે છે. ૨

મૂલાર્થ—એવા મૃત્યુને લીધે અસાર એવીઅને પરિણામે દારૂણ ભય આપનારી સંપત્તિઓમાં જે મોહ ધરતો નથી એવો ધર્મ મહા-ત્મા પુરૂષોએ ઉંચે પ્રકારે આચરણ કરવો. ૩

ટીકાર્થ—દુર્લભ એટલે મુશ્કેલીથી મેલવાય તેવો આ મનુષ્યજન્મ પામીને શું કરવું તે કહે છે. સર્વ અવસ્થામાં પોતાનું હિત એટલે કલ્યાણ તથા

स्वस्य । यतः करोति अकांडे एव मरणावसरे एव बाल्ययौवनमध्यमवयोऽवस्थारूपे, इह मर्त्यलोके सर्वे पुत्रकलत्रविभवादि मृत्युः यमः न किंचन मरणत्राणाकारणत्वेनावस्तुरूपमिति ॥ २ ॥

सति विद्यमाने जगत्त्रितयवर्तिजंतुजनितोपरमे एतस्मिन् मृत्यावेव, असारासु मृत्युनिवारणं प्रति अक्षमासु संपत्सु धनधान्यादिसंपत्तिलक्षणासु, अविहिताग्रहः अकृतमूर्छः । कीदृशीषु संपत्स्वित्याह । पर्यंतदारुणासु विरामसमयसमर्पितानेकव्यसनशतासु उच्चैः अत्यर्थं, धर्मे उक्तलक्षणः कार्यः विधेयः । कैरित्याह । महात्मभिः महान् प्रशस्य आत्मा येषां ते तथा तैरिति ॥३॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मबिंदुप्रकरणविवृत्तौ
सामान्यतो गृहस्थधर्मविधिर्नाम प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥ १ ॥

व्याख्यातः प्रथमोऽध्यायः ।

ઉત્તમ મિત્રનો યોગ વગેરે અનુકૂળ કરવું, કારણકે આ મર્ત્ય લોકમાં મૃત્યુ-યમરાજ **અકસ્માત્** એટલે બાલ્ય, યૌવન અને મધ્યમ વયરૂપ મરણના અવસર વિના આવી સર્વ એટલે પુત્ર, સ્ત્રી, વૈભવ વગેરે કાંઈ પણ હતુંજ નહીં એમ કરી દે છે. અહીં 'કાંઇ નહીં' એમ કહેવાનો હેતુ એવો છે કે મરણમાંથી બચાવાનું કારણ ન હોવાથી તે સ્ત્રી વૈભવાદિ સર્વ અવસ્તુરૂપ છે, અર્થાત્ વસ્તુતાએ કાંઇ નથી. ૨

ટીકાર્થ—ત્રણ જગતના જંતુઓને ઉપરમ પમાડનાર એ મૃત્યુ હોવાથી અસાર એટલે મૃત્યુ નિવારવાને અસમર્થ એવી ધન, ધાન્ય વગેરે સંપત્તિઓમાં જે ધર્મ મૂર્છા-મોહને ધરતો નથી. તે કેવી સંપત્તિઓ છે તે કહે છે. તે સંપત્તિઓ પરિણામે એટલે વિરામ સમયે દારૂણ એટલે અનેક સૈકડો દુઃખને આપનારી છે. એવી સંપત્તિઓમાં મોહને ધરે નહીં તેવો ધર્મ કરવો. તે કોણે કરવો જોઇએ, તે કહે છે. જેમનો મહાન્ એટલે શ્રેષ્ઠ આત્મા હોય તેવા પુરૂષોએ. ૩

શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલી આ ધર્મબિંદુ પ્રકરણની ટીકાનો
સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મવિધિ નામે પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત. ૧

द्वितीयः अध्यायः ।

सांप्रतं द्वितीयो व्याख्यायते । विशेपसंबंधश्चास्य स्वयमेव शास्त्रकृता भणिष्यत इति नेह दर्श्यते एवमन्येष्वप्यध्यायेष्विति । तस्य चेदमादिसूत्रम् ।

प्रायः सद्धर्मवीजानि गृहिष्वेवंविधेष्वलम् ।
रोहंति विधिनोप्तानि यथा वीजानि सत्क्षितौ॥१॥ इति ॥

प्रायो वाहुल्येन सद्धर्मवीजानि सद्धर्मस्य सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्ररूपस्य वीजानि कारणानि तानि चामूनि ।

दुःखितेषु दयात्यंतमद्वेषो गुणवत्सु च ।
औचित्यासेवनं चैव सर्वत्रैवाविशेपतः ॥ इति ॥

गृहिषु गृहस्थेपु एवंविधेषु कुलक्रमागतानिंद्यन्यायानुष्ठानादिगुणभाज-

---

હવે બીજા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે. આ અધ્યાયનો વિશેષ સંબંધ શાસ્ત્રકાર પોતેજ કહેશે, તેથી અહીં તે બતાવતા નથી. એવી રીતે બીજા અધ્યાયોમાં પણ જાણી લેવું.

આ અધ્યાયનું પ્રથમ સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે.

મૂલાર્થ—જેમ સારી પૃથ્વીમાં વિધિવડે વાવેલાં બીજ ઉગી નીકલે છે તેમ પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થોને વિષે વિધિથી વાવેલાં સદ્ધર્મ-(ગૃહસ્થધર્મ) નાં બીજ પ્રાયે કરીને ઉગી નીકલે છે. ૧

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મ એટલે સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ ધર્મનાંબીજ એટલે કારણ જે આ પ્રમાણે કહેલાં છેઃ—દુઃખી ઉપર અતિ દયા, ગુણવાન્‌ની ઉપર દ્વેષનો અભાવ અને સર્વત્ર અવિશેષપણે જે યોગ્ય હોય તેનું સેવન તે ધર્મનાં બીજ, કુલક્રમથી ચાલ્યા આવેલા અનિંદ્ય ન્યાયાનુષ્ઠાન વગેરે ગુણોના પાત્રરૂપ ઉપર જણાવેલા ગૃહસ્થોને વિષે પોતાના ફલના સફલ કારણથી અત્યંત ઉગી નીકલે છે એટલે ધર્મ ચિંતન વગેરે અંકુરો પ્રમુખથી યુક્ત થાય છે.

नेषु अलं स्वफलावंध्यकारणत्वेन अत्यर्थं रोहंति धर्मचिंतादिलक्षणांकुरादिमंति जायंते । उक्तं च ।

वपनं धर्मबीजस्य सत्प्रशंसादितद्गतम् ।
तच्चिंताद्यंकुरादि स्यात्फलसिद्धिस्तु निर्वृतिः ॥
चिंतासच्छ्रुत्यनुष्ठानदेवमानुषसंपदः ।
क्रमेणांकुरसत्कांडनालपुष्पसमा मताः ॥

कीदृशानि संति रोहंतीत्याह । विधिना देशनार्हबालादिपुरुषौचित्यलक्षणेन उप्तानि निक्षिप्तानि यथेति दृष्टांतार्थः बीजानि शालिगोधूमादीनि सत्क्षितौ अनुपहतभूमौ विधिनोप्तानि संति प्रायोग्रहणादकस्मादेव पके तथा भव्यत्वे कचिन्मरुदेव्यादौ अन्यथाभावेऽपि न विरोध इति ॥ १ ॥

अमुमेवार्थं व्यतिरेकत आह ।

बीजनाशो यथाऽभूमौ प्ररोहो वेह निष्फलः ।
तथा सद्धर्मबीजानामपात्रेषु विदुर्बुधाः ॥

કહ્યું છે કે "સત્ પુરૂષની પ્રશંસા કરવી વગેરે, એ ધર્મના બીજનું વાવવું છે, ધર્મનું ચિંતવન કરવું વગેરે, તેના અંકુરા પ્રમુખ જાણવા અને નિવૃત્તિ-મોક્ષ તે તેની ફલસિદ્ધિ જાણવી." વલી બીજે પણ કહેલું છે "ધર્મનું ચિંતવન તે અંકુરા, ધર્મનું શ્રવણ તે ડાલાં, ધર્મનું આચરણ તે નાલ અને દેવ તથા મનુષ્યની સંપત્તિ એ પુષ્પ એમ અનુક્રમે જાણવું."

તે ધર્મનાં બીજ કેવાં હોઈ ઉગી નીકલે છે, તે કહે છે. વિધિ એટલે દેશનાને યોગ્ય એવા બાલ પ્રમુખ પુરૂષોની યોગ્યતા, તેવડે વાવેલાં એવા ધર્મનાં બીજ ઉગી નીકલે છે. તે ઉપર દૃષ્ટાંત કહે છે. જેમ સારી પૃથ્વીમાં શાલ, ગોધૂમ વગેરે બીજ વિધિથી વાવેલાં હોય તો ઉગી નીકલે તેમ.

અહીં મૂલમાં પ્રાયઃ (ઘણું કરીને) એમ કહ્યું છે, તેથી કોઇ વાર પરિપક્વ ભવ્યપણું હોય તો અકસ્માત્ એટલે ક્રમની અપેક્ષા વગર ફલ થાય છે. જેમ મરૂદેવી માતા પ્રમુખને થયું હતું; માટે તેનાથી અન્યથાપણે થવામાં વિરોધ આવતો નથી. ૧

ઉપર કહેલાં અર્થને વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે.

મૂલાર્થ—જેમ ઉખર ભૂમિમાં વાવેલાં બીજનો નાશ થાય છે,

---

૧ મરૂદેવી માતાને ધર્મની પ્રાપ્તિ થતાંજ તત્કાલ કેવલજ્ઞાન થયું હતું. ત્યાં ક્રમની અપેક્ષા લેવી નહીં.

बीजनाशो बीजोच्छेदो यथा अभूमौ ऊषरादिरूपायां, प्ररोहः अंकुराद्युद्भेदः बीजस्यैव । वा इति पक्षांतरसूचकः इह जगति निष्फलो धान्यादिनिष्पत्तिलक्षणफलविकलः । तथा सद्धर्मबीजानामुक्तलक्षणानां गुरुणा अनाभोगादिभिर्निक्षिप्यमाणानां अपात्रेषु अनीतिकारेषु लोकेषु विदुः जानते बुधाः नाशं निष्फलं वा प्ररोहमिति ॥ २ ॥

किमित्यपात्रेषु धर्मबीजनाशो निष्फलो वा प्ररोहः संपद्यते इत्याह ।

न साधयति यः सम्यगज्ञः स्वल्पं चिकीर्षितम् ।
अयोग्यत्वात्कथं मूढः स महत्साधयिष्यति ॥ ३ ॥ इति ॥

न नैवं साधयति निर्वर्त्तयति यो जीवः सम्यग् यथावत् अज्ञः हिताहितविभागाकुशलः स्वल्पं तुच्छं चिकीर्षितं कर्तुमिष्टं निर्वाहाद्यनुष्ठाना-

---

કદિ જો તેમાં અંકુરા ફુટે તો તેને ફલ બેસે નહીં, તેમ અપાત્ર-અયોગ્ય પુરૂષને વિષે સદ્ધર્મનાં બીજ વાવ્યાં હોય તો તેનો નાશ થાય છે. કદાચિત્ અંકુરા ફુટે તો ફલ બેસતાં નથી. ૨

ટીકાર્થ—જેમ ખારી ભૂમિમાં વાવેલાં બીજનો ઉચ્છેદ થાય છે, કદિ બીજને અંકુરાદિકનો ઉદ્ભેદ થાય (અહીં 'वा' શબ્દ પક્ષાંતર સૂચવે છે.) તો તે આ જગતમાં નિષ્ફળ એટલે ધાન્યાદિકની સિદ્ધિરૂપ ફલથી રહિત થાય છે. તેમ સદ્ધર્મનાં બીજ કે જેનાં લક્ષણ કહેવામાં આવ્યાં છે તે ગુરૂ મહારાજે અનાભોગ વગેરેથી એટલે અજાણપણાથી અપાત્ર એટલે અનીતિ કરનારા લોકોમાં નાખેલાં છે તેમના નાશ અથવા ફલ રહિત અંકુરને વિદ્વાન્ લોકો જાણે છે. ૨

અપાત્રમાં વાવેલાં ધર્મબીજનો નાશ અથવા તેના અંકુર ફલ રહિત કેમ થાય તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે અજ્ઞાની પોતાની તુચ્છ ઇચ્છા સાધે નહીં, તે મૂઢ અયોગ્યપણાથી મહત્ કાર્ય કેવી રીતે સાધી શકશે. ૩

ટીકાર્થ—અજ્ઞ એટલે હિતાહિતનો સમ્યક્ પ્રકારે વિભાગ કરવામાં અકુશલ એવો જે જીવ, તે કરવાને ઇચ્છેલું નિર્વાહાદિ તુચ્છ અનુષ્ઠાન પણ સાધી

द्यपि । कस्मान्न साधयतीत्याह । अयोग्यत्वात् अज्ञत्वेनानधिकारित्वात् । यथोक्तं । "मूर्खस्य कचिदर्थे नाधिकार इति" । कथं केन प्रकारेण मूढो वैचित्यमागतः स पूर्वोक्तो जीवः, महत् परमपुरुषार्थहेतुतया बृहत्, धर्मबीजारोहणादि साधयिष्यति । सर्षपमात्रधारणासमर्थस्य मेरुगिरिधारणासमर्थत्वादिति ॥ ३ ॥

इति सद्धर्मदेशनार्ह उक्तः, इदानीं तद्विधिमनुवर्तयिष्यामः इति ॥ ४ ॥

इत्येवं पूर्वोक्तगृहस्थधर्मनिरूपणेन सद्धर्मदेशनार्हो लोकोत्तरधर्मप्रज्ञापनायोग्यः उक्तः भणितः, इदानीं संप्रति तद्विधिं सद्धर्मदेशनाक्रमं वर्णयिष्यामः निरूपयिष्यामः वयमिति ॥ ४ ॥

तद्यथा—

तत्प्रकृतिदेवताधिमुक्तिज्ञानमिति ॥ ५ ॥

શકતો નથી. શામાટે સાધી શકતો નથી તે કહે છે. તે અજ્ઞપણાને લીધે અયોગ્ય છે એટલે અધિકારી નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે "મૂર્ખ જન કોઈ અર્થને વિષે અધિકારી નથી." વલી તે મૂઢ જીવ મહત્ એટલે પરમ પુરૂષાર્થના હેતુરૂપ હોવાથી મોટું ધર્મબીજને અંગીકાર કરવારૂપ કાર્ય કેવી રીતે સાધી શકશે. જે માત્ર સર્સવનો દાણો ધારણ કરવાને અસમર્થ છે તે મેરૂગિરિને ધારણ કરવાને પણ અસમર્થ છે. ૩

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે સદ્ધર્મની દેશનાને યોગ્ય એવો પુરૂષ કહ્યો. હવે તે સદ્ધર્મ દેશનાનો વિધિ કહીશું. ૪

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે એટલે પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મના નિરૂપણવડે સદ્ધર્મ દેશનાને યોગ્ય એટલે લોકોત્તરની પ્રજ્ઞાપનાને લાયક એવો પુરૂષ કહ્યો. હવે તે સદ્ધર્મની દેશનાના ક્રમનું આ બીજા અધ્યાયમાં નિરૂપણ કરીશું. ૪

મૂલાર્થ—સદ્ધર્મની દેશનાને યોગ્ય એવા પુરૂષની પ્રકૃતિ અને બુદ્ધાદિક દેવતા તથા તેની મુક્તિનું જ્ઞાન પ્રથમ સંપાદન કરવું. ૫

तस्य सद्धर्मदेशनार्हस्य जंतोः प्रकृतिः स्वरूपं गुणवल्लोकसंगप्रियत्वादिका, देवताधिमुक्तिश्च बुद्धकपिलादिदेवताविशेषमुक्तिः तयोर्ज्ञानं प्रथमतो देशकेन कार्यं । ज्ञातप्रकृतिको हि पुमान् रक्तो द्विष्टो मूढः पूर्वव्युद्ग्राहितश्च चेन्न भवति तदा कुशलैस्तथानुवर्त्य लोकोत्तरगुणपात्रतामानीयते । विदितदेवताविशेषाधिमुक्तिश्च तत्तद्देवताप्रणीतमार्गानुसारिवचनोपदर्शनेन । तद्दूषणेन च सुखमेव मार्गेऽवतारयितुं शक्यते इति ॥ ५ ॥

तथा–साधारणगुणप्रशंसेति ॥ ६ ॥

साधारणानां लोकलोकोत्तरयोः सामान्यानां गुणानां प्रशंसा पुरस्कारः देशनार्हस्य अग्रतः विधेया । यथा ।

*प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः ।

---

* शिखरिणीवृत्तमिदम्.

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મની દેશનાનેયોગ્ય એવા જંતુની પ્રકૃતિ એટલે સ્વરૂપ જેમકે 'આ પુરૂષને ગુણવાન્ લોકોના સંગમાં પ્રીતિ છે કે નથી ઇત્યાદિ જાણવું તે અને દેવતાધિમુક્તિ એટલે આ પુરૂષ બુદ્ધ, કપિલ વગેરે દેવ અને મુક્તિ કેવી રીતે માને છે તે–તે પ્રકૃતિ અને દેવતાધિમુક્તિનું જ્ઞાન પ્રથમ ઉપદેશકે કરવું જોઇએ. ભાવાર્થ એવો છે કે દેશના કરનાર પુરૂષે ઉપદેશ્ય પુરૂષની પ્રકૃતિ અને તેની દેવ તથા મુક્તિની માન્યતા પ્રથમ જાણવી જોઇએ.

જ્યારે તે પુરૂષની પ્રકૃતિ જાણવામાં આવે ત્યારે જો તે રાગી, દ્વેષી, મૂઢ અને પ્રથમ કોઈ અન્ય ઉપદેશકે વિપરીત ધર્મ પમાડેલો ન હોય તો પછી કુશલ ઉપદેશકો તેને તેવી રીતે અનુસરી લોકોત્તર ગુણનો પાત્ર બનાવી શકે છે, અને જો તેની દેવ મુક્તિની માન્યતા જાણી લીધી હોય તો પછી તેને તે દેવતાએ રચેલા માર્ગને અનુસરતાં વચનો સમજાવી અને તેમાં દૂષણો બતાવી તે સદ્ધર્મના માર્ગમાં સુખે લાવી શકે છે. ૫

ભૂલાર્થ—ઉપદેશકે હમેશાં સાધારણ ગુણોની પ્રશંસા કરવી. ૬

ટીકાર્થ—દેશનાને યોગ્ય એવા પુરૂષની આગલ સાધારણ એટલે લોક તથા લોકોત્તરમાં સામાન્ય એવા ગુણોની પ્રશંસા કરવી. જેમકે "ગુપ્ત રીતે દાન આપવું, કોઈ ઘેર આવે ત્યારે સંભ્રમથી માન આપી સત્કાર કરવો,

अनुत्सेको लक्ष्म्या निरभिभवसाराः परकथाः
श्रुते चासंतोषः कथमनभिजाते निवसति ॥ ६ ॥

तथा—सम्यक्तदधिकाख्यानमिति ॥ ७ ॥

सम्यग् अविपरीतरूपतया तेभ्यः साधारणगुणेभ्यः अधिका विशेषवंतः ये गुणाः तेषामाख्यानं कथनम् । यथा ।

पंचैतानि पवित्राणि सर्वेषां धर्मचारिणाम् ॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥ ७ ॥

तथा—अबोधेप्यनिन्देति ॥ ८ ॥

अबोधेऽपि अनवगमेऽपि सामान्यगुणानां विशेषगुणानां वा व्याख्यातानामप्यनिंदा, अहो मंदबुद्धिर्भवान् य इत्थमाचक्षाणेष्वपि अस्मासु न बुध्यते

કોઇનું પ્રિય કરીને મૌન ધરી બેસવું, કોઇએ કરેલો ઉપકાર સભા વચ્ચે જાહેર કરવો, લક્ષ્મીનો મદ કરવો નહીં, જેમાં કોઇનો પરાભવ ન થાય તેવી વાતો કરવી અને શાસ્ત્રશ્રવણ તથા અધ્યયનમાં સંતોષ ન રાખવો–ઇત્યાદિ ગુણો જાતિવંત પુરૂષ વિના બીજે ક્યાં નિવાસ કરે." ૬

મૂલાર્થ—તે સાધારણ ગુણથી અધિક એવા ગુણોને સારી રીતે બતાવવા. ૭.

ટીકાર્થ–સમ્યક્ એટલે અવિપરીતપણે તે સાધારણ ગુણોથી અધિક એટલે વિશેષ એવા ગુણોનું કથન કરવું. કહ્યું છે કે "સર્વ ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોને અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય–ચોરીનો અભાવ, ત્યાગ અને મૈથુનનું વર્જવું–એ પાંચ વાનાં પવિત્ર છે.", ૭.

મૂલાર્થ—ગુણનો બોધ ન થયો હોય તેની પણ નિંદા ન કરવી. ૮

ટીકાર્થ—ઉપર કહેલા સાધારણ અથવા વિશેષ ગુણમાંથી એક ગુણનો અવબોધ થયો ન હોય તેવા શ્રોતા પુરૂષની અનિંદા કરવી–નિંદા કરવી નહીં. 'અરે ! તું તો મંદબુદ્ધિવાળો છે! આ પ્રકારે અમોએ તને બોધ કર્યો તોપણ તને વસ્તુતત્ત્વનો બોધ થતો નથી' એરૂપ શ્રોતા પુરૂષના તિરસ્કારના ત્યાગરૂપ અનિંદા જાણવી. કેમકે શ્રોતાની નિંદા કર્યાથી તેને જાણવાની કાંઇક ઇચ્છા હોય તે પણ દૂર થાય છે અને મનમાં અભાવ આવી જાય છે.

वस्तुतत्त्वमित्येवं श्रोतुस्तिरस्कारपरिहाररूपा । निंदितो हि श्रोता किंचिद्बुभुत्सुः अपि सन् दूरं विरज्यत इति । तर्हि किं कर्तव्यमित्याह ॥ ८ ॥

शुश्रूषाभावकरणमिति ॥ ९ ॥

धर्मशास्त्रं प्रति श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा तल्लक्षणो भावः परिणामः तस्य करणं निर्वर्तनं श्रोतुस्तैस्तैर्वचनैरिति । शुश्रूषामनुत्पाद्य धर्मकथने प्रत्युत अनर्थसंभवः । पठ्यते च । "स खलु पिशाचकी वातकी वा यः परेऽनर्थिनी वाचमुदीरयति" ॥ ९ ॥

तथा–भूयो भूय उपदेश इति ॥ १० ॥

भूयो भूयः पुनः पुनः उपदिश्यते इत्युपदेशः उपदेष्टुमिष्टवस्तुविषयः कथंचिदनवगमे सति कार्यः । किं न क्रियंते दृढसंनिपातरोगिणां पुनः पुनः क्रियाः तिक्तादिकाथपानोपचारा इति ॥ १० ॥

આવા પ્રસંગે શું કરવું તે કહે છે. ૮

મૂલાર્થ—ધર્મશાસ્ત્ર સાંભલવાની ઇચ્છાના પરિણામ કરાવવા. ૯

ટીકાર્થ–ધર્મશાસ્ત્ર સાંભલવાની ઇચ્છાના પરિણામ કરાવવા એટલે તે તે ઘટે તેવાં વચનોથી શ્રોતાને ધર્મશાસ્ત્ર સાંભલવાનો ભાવ થાય તેમ કરવું; કારણકે ધર્મશાસ્ત્ર સાંભલવાની ઇચ્છા થયા વગર ધર્મોપદેશ કરવાથી ઉલટો અનર્થ થવાનો સંભવ છે. કહ્યું છે કે " સાંભલવાની ગરજ વગરના શ્રોતાની પાસે જે ઉપદેશક વાણી ઉચ્ચારે. તે ખરેખર પિશાચગ્રસ્ત અથવા વાતુલ જેવો છે." ૯

મૂલાર્થ–વારંવાર ઉપદેશ કરવો. ૧૦

ટીકાર્થ–શ્રોતાને કદિ કોઈ રીતે સમજણ પડી ન હોય તો તેને વારંવાર ઈષ્ટ વસ્તુનો ઉપદેશ કરવો. તે ઉપર એવું દૃષ્ટાંત છે કે જેમને દૃઢપણે સંનિપાતનો રોગ થયો હોય તેઓને કરિયાતાદિકના ક્વાથનું પાન કરવાના ઉપાય શું વારંવાર નથી કરવામાં આવતા ? ૧૦

મૂલાર્થ–શ્રોતાને બોધ થાય તો તેની બુદ્ધિની પ્રશંસા કરવી. ૧૧

ટીકાર્થ–એકવાર કરેલા અથવા વારંવાર કરેલા ઉપદેશથી જો શ્રોતાને ઉપદિષ્ટ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય તો તેની બુદ્ધિનાં આવી રીતે વખાણ કરવાં કે " જે પ્રાણી ભારે કર્મી છે તે આવા સૂક્ષ્મ અર્થના જાણ થતા નથી." ૧૧

तथा–बोधे प्रज्ञोपवर्णनमिति ॥ ११ ॥

बोधे सकृदुपदेशेन भूयोभूय उपदेशेन वा उपदिष्टवस्तुनः परिज्ञाने तस्य श्रोतुः प्रज्ञोपवर्णनं बुद्धिप्रशंसनं । यथा । "नालघुकर्माणः प्राणिनः एवंविधसूक्ष्मार्थबोद्धारो भवंतीति" ॥ ११ ॥

तथा–तंत्रावतार इति ॥ १२ ॥

तंत्रे आगमे अवतारः प्रवेशः आगमबहुमानोत्पादनद्वारेण तस्य विधेयः । आगमबहुमानश्चैवमुत्पादनीयः ।

परलोकविधौ शास्त्रात्प्रायो नान्यदपेक्षते ।
आसन्नभव्यो मतिमान् श्रद्धाधनसमन्वितः ॥
उपदेशं विनाप्यर्थकामौ प्रति पटुर्जनः ।
धर्मस्तु न विना शास्त्रादिति तत्रादरो हितः ॥
अर्थादावविधानेऽपि तदभावः परं नृणाम् ।
धर्मेऽविधानतोऽनर्थः क्रियोदाहरणात्परः ॥
तस्मात्सदैव धर्मार्थी शास्त्रयत्नः प्रशस्यते ।
लोके मोहांधकारेऽस्मिन् शास्त्रालोकः प्रवर्तकः ॥

१ शास्त्रे यत्नो यस्येति समासः ।

મૂલાર્થ–શ્રોતાને શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરાવવો. १२

ટીકાર્થ–શ્રોતાને પ્રથમ શાસ્ત્રનું બહુમાન ઉત્પન્ન કરાવી, તે દ્વારા તેને શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરાવવો.

શાસ્ત્ર વિષે બહુમાન આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરાવવું.

"આસન્નભવ્ય અને શ્રદ્ધારૂપ ધનવાલો બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ પરલોક સંબંધી કાર્યમાં પ્રાયે કરીને શાસ્ત્ર વિના બીજાની અપેક્ષા કરતો નથી."

"સર્વ માણસ શાસ્ત્રનો ઉપદેશ લીધા વિના અર્થ અને કામ મેલવવામાં સમર્થ થાય છે, પણ ધર્મ તો શાસ્ત્ર વિના મેલવી શકાતો નથી, માટે શાસ્ત્ર ઉપર આદર કરવો તે હિતકારી છે."

"કદિ અર્થ–કામ ઉપાર્જન ન કરે તો મનુષ્યને અર્થ–કામનો અભાવ થાય એટલુંજ, પણ જો ધર્મ ઉપાર્જન ન કરે તો મોટા અનર્થ થાય છે. તે ક્રિયાના[1] સ્વરૂપથી જાણી લેવું."

[1] ક્રિયાનું સ્વરૂપ "पन्नवणा" વગેરે સૂત્રોમાં કહેલું છે તે સ્થલેથી જાણી લેવું.

पापामयौषधं शास्त्रं शास्त्रं पुण्यनिबंधनम् ।
चक्षुः सर्वत्रगं शास्त्रं शास्त्रं सर्वार्थसाधनम् ॥
न यस्य भक्तिरेतस्मिंस्तस्य धर्मक्रियापि हि ।
अंधप्रेक्षाक्रियातुल्या कर्मदोषादसत्फला ॥
यः श्राद्धो मन्यते मान्यान् अहंकारविवर्जितः ।
गुणरागी महाभागस्तस्य धर्मक्रिया परा ॥
यस्य त्वनादरः शास्त्रे तस्य श्रद्धादयो गुणाः ।
उन्मत्तगुणतुल्यत्वान्न प्रशंसास्पदं सताम् ॥
मलिनस्य यथात्यंतं जलं वस्त्रस्य शोधनम् ।
अंतःकरणरत्नस्य तथा शास्त्रं विदुर्बुधाः ॥
शास्त्रे भक्तिर्जगद्वंद्यैर्मुक्तिदूती परोदिता ।
अत्रैवेयमतो न्याय्या तत्प्राप्त्यासन्नभावतः ॥ १२ ॥

१ अत्रैव इति मुक्तौ एव । २ इयमिति शास्त्रभक्तिः ।
३ तत्प्राप्त्यासन्नभावतः इति मुक्तिप्राप्तिसमीपभावात् ।

"ઉપરના કારણને લઈને હમેશાં ધર્મનો અર્થી પુરૂષ શાસ્ત્રમાં પ્રયત્ન કરે તો પ્રશંસા કરવા યોગ્ય થાય છે, કારણકે મોહરૂપ અંધકારવાલા આલોકમાં શાસ્ત્રનો પ્રકાશ પ્રવર્તક છે, એટલે સર્વ હેયોપાદેય વસ્તુને જણાવનાર છે."

"પાપરૂપ રોગનું ઔષધ શાસ્ત્ર છે, પુણ્ય બાંધવાનું કારણ શાસ્ત્ર છે, સર્વ વસ્તુને જોનારૂં નેત્ર શાસ્ત્ર છે અને સર્વ અર્થનું સાધન શાસ્ત્ર છે."

"એવા શાસ્ત્ર ઉપર જેને ભક્તિ નથી તેની ધર્મક્રિયા પણ અંધ પુરૂષને જોવાની ક્રિયાની જેમ કર્મના દોષથી અસત્ ફલવાલી છે."

"જે ગુણરાગી અને મહાભાગ શ્રાવક અહંકારને છોડી માનવા યોગ્ય હોય તેને માન આપે છે તેની ધર્મક્રિયા સર્વોત્કૃષ્ટ છે."

"જેને શાસ્ત્ર ઉપર અનાદર છે તે પુરૂષના શ્રદ્ધાદિક ગુણો ઉન્મત્ત (ગાંડા થઈ ગયેલા) પુરૂષના ગુણના જેવા છે, તેથી તે ગુણો સત્પુરૂષોને પ્રશંસા કરવાનું સ્થાન થતા નથી."

"જેમ મલિન થયેલા વસ્ત્રની અત્યંત શુદ્ધિ કરનાર જલ છે, તેમ મલિન થયેલા અંતઃકરણરૂપ રત્નની શુદ્ધિ કરનાર શાસ્ત્ર છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે."

"જગતને વંદન કરવા યોગ્ય એવા શ્રીતીર્થંકર ભગવંતે શાસ્ત્ર વિષે ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિને મુક્તિરૂપી સ્ત્રીની એક દૂતી કહેલી છે; કારણકે મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં સમીપ રહેવાથી તે શાસ્ત્રભક્તિ, મુક્તિને વિષે દૂતીનું કામ કરે એ ઘટે છે." १२

तथा—प्रयोग आक्षेपण्या इति ॥ १३ ॥

प्रयोगो व्यापारणं धर्मकथाकाले, आक्षिप्यंते आकृष्यंते मोहात्तत्त्वं प्रति भव्यप्राणिनः अनयेत्याक्षेपणी तस्याः कथायाः, सा च आचारव्यवहारप्रज्ञप्तिदृष्टिवादभेदाच्चतुर्धा । तत्राचारो लोचास्नानादिसाधुक्रियारूपः । व्यवहारः कथंचिदापन्नदोषव्यपोहाय प्रायश्चित्तलक्षणः । प्रज्ञप्तिः संशयापन्नस्य मधुरवचनैः प्रज्ञापनं । दृष्टिवादश्च श्रोत्रपेक्षया सूक्ष्मजीवादिभावकथनमिति ॥ १३ ॥

तथा—ज्ञानाद्याचारकथनमिति ॥ १४ ॥

ज्ञानस्य श्रुतलक्षणस्य आचारः ज्ञानाचारः, आदिशब्दाद्दर्शनाचारश्चारित्राचारस्तपआचारो वीर्याचारश्चेति । ततो ज्ञानाद्याचाराणां कथनं प्रज्ञापनमिति समासः । तत्र ज्ञानाचारोऽष्टधा । कालविनयबहुमानोपधानानिह्नवव्यंजनार्थतदुभयभेदलक्षणः । तत्र काल इति यो यस्यांगप्रविष्टादेः

મૂલાર્થ—ભવ્ય પ્રાણીઓને મોહમાંથી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે આકર્ષણ કરે તેવી આક્ષેપણી નામની કથાએ કહેવી. ૧૩

ટીકાર્થ—પ્રયોગ એટલે ધર્મકથા વખતે વ્યાપાર કરવો તે. આક્ષેપણી એ શબ્દનો એવો અર્થ છે કે મોહમાંથી ભવ્ય પ્રાણીઓને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે જે આકર્ષણ કરે તે આક્ષેપણી કહેવાય છે. તેનો પ્રયોગ—કથન વ્યાપાર કરવો. તે આક્ષેપણી કથા આચાર, વ્યવહાર, પ્રજ્ઞપ્તિ અને દૃષ્ટિવાદએવા ભેદથી ચાર પ્રકારની છે. તેમાં કેશનો લોચ કરવો તથા સ્નાન કરવું નહીં ઇત્યાદિ સાધુની ક્રિયા તે આચાર કહેવાય છે. કોઇ પ્રકારે પ્રાપ્ત થયેલા દોષને ટાલવાને પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું તે વ્યવહાર કહેવાય છે. સંશય પામેલા પુરૂષને મધુર વચનથી પ્રજ્ઞાપન કરવું—જણાવવું તે પ્રજ્ઞપ્તિ કહેવાય છે. શ્રોતાની અપેક્ષાથી જીવ અજીવાદિ તત્ત્વના સૂક્ષ્મ ભાવ કહેવા તે દૃષ્ટિવાદ કહેવાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાદિ આચારોનું કથન કરવું. ૧૪

ટીકાર્થ—જ્ઞાન એટલે શ્રુતજ્ઞાન તેનો આચાર તે જ્ઞાનાચાર. આદિ શબ્દથી દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપઆચાર અને વીર્યાચાર લેવા. તે જ્ઞાનાદિ આચારનું કથન કરવું, એટલે ઉપદેશકે શ્રોતાને તે વિષે સમજુતી આપવી.

પેલો જ્ઞાનાચાર તે કાલ, વિનય, બહુમાન, ઉપધાન, અનિહ્નવ, વ્યં-

श्रुतस्य काल उक्तः तस्मिन्नेव तस्य स्वाध्यायः कर्त्तव्यो नान्यदा तीर्थकरवचनात् । दृष्टं च कृष्यादेः कालकरणे फलं विपर्यये तु विपर्यय इति । तथा श्रुतग्रहणं कुर्वता गुरोर्विनयः कार्यः, विनयो ह्यभ्युत्थानपादधावनादिः, अविनयगृहीतं हि तदफलं भवति । तथा श्रुतग्रहणोद्यतेन गुरोर्बहुमानः कार्यः, बहुमानो नामांतरो भावप्रतिबंधः । एतस्मिन्सत्यक्षेपेणाविफलं श्रुतं भवति । अत्र च विनयबहुमानयोश्चतुर्भंगी भवति । एकस्य विनयो न बहुमानः । अपरस्य बहुमानो न विनयः । अन्यस्य विनयोऽपि बहुमानोऽपि । अन्यतरस्य न विनयो नापि बहुमान इति । तथा श्रुतग्रहणमभीप्सतोपधानं कार्यं । उपदधाति पुष्णाति श्रुतमित्युपधानं तपः, तद्धि यद्यत्राध्ययने आगाढादियोगलक्षणमुक्तं तत्तत्र कार्यं, तत्पूर्वश्रुतग्रहणस्यैव सफलत्वात् । अनिह्नव इति गृहीतश्रुतेनानिह्नवः कार्यः यद्यत्सकाशेऽधीतं तत्र स एव कथनीयो नान्यः चित्तकालुष्यापत्तेरिति । तथा श्रुतग्रहणप्रवृत्तेन तत्फलमभीप्सता व्यंजन-

---

जन, અર્થ અને તદુભય એવા આઠ પ્રકારનો છે. "જે અંગ–સિદ્ધાંતમાં શ્રુત–આગમનો જે કાલ કહ્યો હોય, તેજ કાલે તેનો સ્વાધ્યાય કરવો બીજે કાલે નહીં" એવાં તીર્થંકર ભગવંતનાં વચનથી જે યોગ્ય કાલે અભ્યાસાદિ કરવામાં આવે તે કાલ જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. કૃષિ, ખેતી વગેરેનું ફલ પણ યોગ્ય કાલે કરવાથી દેખવામાં આવે છે. જો તે કાલે કરવામાં ન આવે તો તેથી ઉલટું થાય છે એટલે અકાલે કરેલું કામ નિષ્ફલ થાય છે, તેમ અહીં પણ સમજવું. ૧

ગુરૂ પાસેથી શ્રુત–આગમને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષે ગુરૂનો વિનય કરવો જોઈએ, ગુરૂ આવે ત્યારે ઉભા થઈ સન્મુખ જવું, તેમના ચરણ ધોવા ઇત્યાદિ જે ક્રિયા કરવી તે વિનય જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. જો અવિનયથી શ્રુત ગ્રહણ કરે તો તે નિષ્ફલ થાય છે. ૨ શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરવામાં ઉદ્યત થયેલા પુરૂષે ગુરૂનું બહુમાન કરવું જોઇએ. અંતરમાં થયેલ ભાવનો પ્રતિબંધ–નિશ્ચય તે બહુમાન જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. જો બહુમાન કર્યું હોય તો તે અધીત શાસ્ત્ર તત્કાલ સફલ થાય છે. અહીં વિનય અને બહુમાનની ચતુર્ભંગી (ચાર ભાંગા) થાય છે. તે આ પ્રમાણે—૧ કોઈને વિનય હોય તો બહુમાન ન હોય. ૨ કોઇને બહુમાન હોય તો વિનય ન હોય. ૩ કોઈનામાં વિનય પણ હોય અને બહુમાન પણ હોય. ૪ કોઈનામાં વિનય અને બહુમાન બંને ન હોય.[1] ૩

---

૧ આ ચાર ભાંગામાં પહેલો અને બીજો ભાંગો મધ્યમ છે, ત્રીજો ભાંગો સર્વોત્કૃષ્ટ છે અને ચોથો ભાંગો ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જો રોગાદિકના કારણથી અશક્તિને લીધે ઉભા થઈ વિનય થઈ શકે તેમ ન હોય તો તે બીજા ભાંગાવાળો અવિનય ગણાતો નથી.

भेदोऽर्थभेद उभयभेदश्च न कार्यः । तत्र व्यंजनभेदो यथा । "धम्मो मंगलमुक्किट्ठं" इति वक्तव्ये, "पुन्नो कल्लाणमुक्कोसं" इत्याह । अर्थभेदस्तु यथा । "आवंतीके यावंती लोगंसि विप्परामसंति" इत्यत्राचारसूत्रे "यावंतः केचन लोके असिन्पापंडिलोके विपरामृशंति" इत्यर्थाभिधाने, "आवंतीजनपदे केयावंती रज्जूवंतो लोकः विपरामृशति कूपे" इत्याह । उभयभेदस्तु द्वयोरपि याथात्म्योपमर्दे । यथा । "धर्मो मंगलमुत्कृष्टं अहिंसा पर्वतमस्तके" इत्यादिदोषश्चात्र, व्यंजनभेदेऽर्थभेदः, तद्भेदे क्रियायाः, क्रियाभेदे च मोक्षाभावः, तदभावे च निरर्थका दीक्षेति ।

શ્રુતગ્રહણની ઇચ્છા કરનારા પુરૂષે ઉપધાન કરવું જોઈએ. જે શાસ્ત્રને 'उपदधाति' કેતાં પોષણ કરે તે ઉપધાન જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. તે ઉપધાન એક જાતનું તપ છે. આગાઢ વગેરે યોગવાળું જે તપ, જે અધ્યયનમાં કહ્યું હોય તે તપ તે અધ્યયનમાં કરવું, કારણકે તે તપ કરવાપૂર્વક ગ્રહણ કરેલું શાસ્ત્ર સફલ થાય છે. ૪

શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષે નિહ્નવ કરવો નહીં, એટલે ઓલવવું નહીં. જેની પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો હોય તે પુરૂષનેજ પોતાના ગુરૂ તરીકે જણાવવા, બીજાનું નામ બોલવું નહીં; કારણકે તેમ કરવાથી ચિત્તમાં મલિનતા પ્રાપ્ત થાય છે. એ **અનિહ્નવ જ્ઞાનાચાર** કહેવાય છે. ૫

શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરવાને પ્રવર્ત્તેલા અને તેના ફલની ઇચ્છા રાખનારા પુરૂષે વ્યંજનભેદ, અર્થભેદ અને ઉભયભેદ ન કરવો. જેમકે "धम्मो मंगलमुक्किट्ठं" એમ કહેવું જોઈએ, તેને બદલે "पुन्नो कल्लाणमुक्कोसं" એમ કહેવું તે વ્યંજન–અક્ષરનો ભેદ થવાથી વ્યંજનભેદ કહેવાય, તે ન કરવો, તે **વ્યંજન જ્ઞાનાચાર** કહેવાય છે. ૬

"आवंतीके यावंती लोगंसि विप्परामसंति" એવો આચારાંગ સૂત્રમાં પાઠ છે. તે પાઠનો પ્રસિદ્ધ અર્થ એવો છેકે "આ પાખંડી લોકમાં જેટલા અસંયત જીવ છે, તેમાંથી કેટલાએક જીવો છકાયના જીવને ઉપતાપ કરે છે." આવા અર્થને બદલે એવો અર્થ કરેકે "આવંતી દેશને વિષે પાણી કાઢવાના દોરડાવાલા લોકો કૂવા ઉપર સંતાપ કરે છે" એવો વિપરીત અર્થ કરે તે અર્થભેદ કહેવાય છે. તે અર્થભેદ જેમાં ન હોય તેવો આચાર તે **અર્થ જ્ઞાનાચાર** કહેવાય છે.

તે વ્યંજન તથા અર્થ બંનેના યથાર્થપણાનો વિનાશ કરવો તે ઉભ-

दर्शनाचारोऽपि निःशंकित–निःकांक्षित–निर्विचिकित्स–अमूढदृष्टि–उपबृंहा–स्थिरीकरण–वात्सल्य–तीर्थप्रभावना भेदादष्टधैव । तत्र निःशंकित इति । शंकनं शंकितं निर्गतं शंकितं यतोऽसौ निःशंकितः । देशसर्वशंकारहित इत्यर्थः । तत्र देशशंका, समाने जीवत्वे कथमेको भव्यः अपरस्तु अभव्यः इति शंकते । सर्वशंका तु प्राकृतनिबद्धत्वात्सकलमेवेदं परिकल्पितं भविष्यतीति । न पुनरालोचयति । यथा भावा हेतुग्राह्या अहेतुग्राह्याश्च । तत्र हेतुग्राह्या जीवास्तित्वादयः । अहेतुग्राह्या भव्यत्वादयः असदाद्यपेक्षया प्रकृष्टज्ञानगोचरत्वाद्धेतूनामिति । प्राकृतनिबंधोऽपि बालादिसाधारण इति । उक्तं च ।

યભેદ કહેવાય છે–જેમકે "धर्मो मंगलमुत्कृष्टं अहिंसा पर्वतमस्तके" ઇત્યાદિમાં વ્યંજન અને અર્થના ભેદનો દોષ છે. એ બંને ભેદ જેમાં ન હોય તે તદુભય જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. ૮

વ્યંજનનો ભેદ થવાથી અર્થભેદ થાય છે, અર્થભેદથી ક્રિયાભેદ થાય અને ક્રિયાભેદ થવાથી મોક્ષનો અભાવ થાય. જ્યારે મોક્ષનો અભાવ થયો તો પછી ગ્રહણ કરેલી દીક્ષા નિરર્થક છે.

બીજો દર્શનાચાર–૧ નિઃશંકિત, ૨ નિઃકાંક્ષિત, ૩ નિર્વિચિકિત્સ, ૪ અમૂઢદૃષ્ટિ, ૫ ઉપબૃંહા, ૬ સ્થિરીકરણ, ૭ વાત્સલ્ય, ૮ તીર્થપ્રભાવના એ આઠ પ્રકારનો છે. તેમાં પ્રથમ નિઃશંકિત એટલે જેમાં શંકા ગઈ છે તે અર્થાત્ દેશશંકા અને સર્વશંકાથી રહિત તે નિઃશંકિત કહેવાય છે. "જીવપણું સમાન છતાં એક ભવ્ય અને બીજો અભવ્ય એમ કેમ થાય?" આવી શંકા કરવી તે દેશશંકા કહેવાય છે, અને "સઘલા સિદ્ધાંતો પ્રાકૃત ભાષામાં નિબદ્ધ–રચાયેલા છે તેથી એ બધું કલ્પિત હશે" એવી શંકા કરવી તે સર્વશંકા કહેવાય છે. આ સ્થાને આવો વિચાર કરવો જોઇએ કે કેટલાએક પદાર્થો હેતુવડે ગ્રાહ્ય છે અને કેટલાએક અહેતુવડે ગ્રાહ્ય છે. તેમાં જે જીવાસ્તિત્વ વગેરે પદાર્થો છે તે હેતુવડે ગ્રાહ્ય છે અને ભવ્યત્વ વગેરે પદાર્થો અહેતુવડે ગ્રાહ્ય છે, કારણકે ભવ્યત્વ વગેરે જાણવાના હેતુઓ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનના વિષયમાં આવે છે એટલે આપણા જેવા છદ્મસ્થ પુરૂષોની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાલા કેવલી પ્રમુખનાં વચનથી જાણવામાં આવે છે.

बालस्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकांक्षिणाम् ।
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धांतः प्राकृतः स्मृतः ॥

दृष्टेष्टाविरुद्धत्वाच्च नायं परिकल्पनागोचरः । ततश्च निःशंकितो जीव एवार्हच्छासनप्रतिपन्नो दर्शनाचार इत्युच्यते । अनेन दर्शनदर्शनिनोरभेदोपचारमाह । तदेकांतभेदे त्वदर्शनिन इव फलाभावान्मोक्षाभाव इत्येवं शेषपदेष्वपि भावना कार्या । तथा निःकांक्षितो देशसर्वकांक्षारहितः, तत्र देशकांक्षा एकं दर्शनं कांक्षते दिगंबरदर्शनादि । सर्वकांक्षा तु सर्वाण्येवेति । नालोकयति षड्जीवनिकायपीडामसत्प्ररूपणां चेति । विचिकित्सा मतिविभ्रमो निर्गता विचिकित्सा यस्मादसौ निर्विचिकित्सः, साध्वेव जिनदर्शनं किंतु प्रवृत्तस्यापि सतो ममास्मात्फलं भविष्यति वा न वा कृषीवलादिक्रियासूभ-

---

સિદ્ધાંતોમાં જે પ્રાકૃત ભાષાનો નિબંધ છે, તે બાલક પ્રમુખને સાધારણ થઈ સહેલો પડવા માટે કરેલો છે. કહ્યું છે કે "ચારિત્રની ઇચ્છા કરનારા બાલક, સ્ત્રી, મૂઢ અને મૂર્ખ પુરૂષોના અનુગ્રહને અર્થે તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોએ સિદ્ધાંતને પ્રાકૃત કરેલો છે." માટે એ સિદ્ધાંત કલ્પિત નથી, કારણકે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ પ્રમાણથી અવિરૂદ્ધ છે. તેથી નિઃશંકિત થઈ અર્હત્ શાસનને પ્રાપ્ત થયેલો જીવજ **દર્શનાચાર** કહેવાય છે; એથી દર્શન અને દર્શની (દર્શનવાલા)નો અભેદ ઉપચાર કહેલો છે, અર્થાત્ દર્શન અને દર્શનીમાં ભેદ નથી. જો તેમની વચ્ચે એકાંતે ભેદ કહીએ તો અદર્શનીની જેમ ફલનો અભાવ થાય એટલે મોક્ષનો પણ અભાવ થયો. બાકીના નિઃકાંક્ષિત વગેરે દર્શનાચારના સાત ભેદમાં પણ એવી રીતે ભાવના કરી લેવી.

૨ **નિઃકાંક્ષિત** એટલે દેશકાંક્ષા તથા સર્વકાંક્ષાથી રહિત. દિગંબર પ્રમુખ કોઈ એક દર્શનની આકાંક્ષા કરે એટલે તે મતને સારો જાણી અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા કરે તે દેશકાંક્ષા કહેવાય છે. તેવી રીતે સર્વ દર્શનોની આકાંક્ષા કરે તે **સર્વકાંક્ષા** કહેવાય છે. તેવા મતની ઇચ્છા કરી તેમાં રહેલી ષટ્ જીવનિકાય પીડા અને અસત્ પ્રરૂપણાને તે જોતો નથી. એ દેશ તથા સર્વ આકાંક્ષાથી રહિત હોય તે **નિઃકાંક્ષિત દર્શનાચાર** કહેવાય છે.

૩ **વિચિકિત્સા** એટલે બુદ્ધિનો વિભ્રમ, તે જેમાં ન હોય તે **નિર્વિચિકિત્સ** કહેવાય. જેમકે "આ જિનદર્શન તો સારૂં છે પણ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી મને ફલ થશે કે નહીં? કારણકે ખેતી વગેરે ક્રિયાઓમાં બંને રીતે

यथाप्युपलब्धेरिति कुविकल्परहितः। न ह्यविकल उपाय उपेयवस्तुपरिप्रापको न भवतीति संजातनिश्चय इत्यर्थः। यद्वा निर्विजुगुप्सः, साधुजुगुप्सारहितः। तथा अमूढदृष्टिः। बालतपस्वितपोविद्याद्यतिशयैर्न मूढा स्वभावान्न चलिता दृष्टिः सम्यग्दर्शनरूपा यस्यासौ अमूढदृष्टिः। एतावान् गुणिप्रधानो दर्शनाचारनिर्देशः।

अधुना गुणप्रधानः। उपबृंहणं नाम समानधार्मिकाणां सद्गुणप्रशंसनेन तद्वृद्धिकरणं, स्थिरीकरणं धर्माद्विषीदतां तत्रैव स्थापनं। वात्सल्यं समानधार्मिकजनोपकारीकरणं। प्रभावना धर्मकथादिभिस्तीर्थख्यापनेति, गुणप्रधानश्चायं निर्देशो गुणगुणिनोः कथंचिद्भेदख्यापनार्थम्। एकांताभेदे गुणनिवृत्तौ गुणिनोऽपि निवृत्तेः शून्यतापत्तिरिति।

ઉપલબ્ધિ છે, એટલે ફલ મલે અથવા ન પણ મલે" આ પ્રમાણે નઠારા સંકલ્પ-વિકલ્પ કરે નહીં અર્થાત્ "સંપૂર્ણ રીતે કરેલો ઉપાય પામવા યોગ્ય વસ્તુને પમાડયા વગર રહેતો નથી" એવો નિશ્ચય કરી પ્રવર્ત્તે તે અથવા સાધુનાં મલ મલિન ગાત્ર જોઈ દુગંછા કરે નહીં તે નિર્વિજુગુપ્સ દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૪ અમૂઢદૃષ્ટિ એટલે જેની સમ્યગ્દર્શનરૂપ દૃષ્ટિ, બાલ તપસ્વીના તપ વિદ્યા વગેરેના અતિશયોથી મૂઢ થઈ નથી અર્થાત્ સ્વભાવથી ચલિત થઈ નથી, તે અમૂઢદૃષ્ટિ દર્શનાચાર કહેવાય છે. આ ચાર પ્રકારનો દર્શનાચાર ગુણિપ્રધાન છે. હવે બાકીનો ચાર પ્રકારનો દર્શનાચાર ગુણપ્રધાન છે, તે કહે છે.

૫ ઉપવૃંહણ એટલે સાધર્મી બંધુઓના સદ્ગુણની પ્રશંસા કરી તેની વૃદ્ધિ કરવી તે ઉપવૃંહણ દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૬ સ્થિરીકરણ એટલે ધર્મથી સીદાતા-ધર્મભ્રષ્ટ થતા એવા પુરૂષોને ધર્મમાં સ્થાપિત કરવા તે સ્થિરીકરણ દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૭ વાત્સલ્ય એટલે સાધર્મી બંધુઓનો ઉપકાર કરવો તે વાત્સલ્ય દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૮ પ્રભાવના એટલે ધર્મ કથા વગેરેથી તીર્થની વિખ્યાતિ કરવી તે પ્રભાવના દર્શનાચાર કહેવાય છે.

અહીં જે ગુણપ્રધાન નિર્દેશ કરેલો છે તે ગુણ અને ગુણીનો કોઈ પ્રકારે અભેદ જણાવે છે. જો એકાંતે અભેદ જણાવે તો ગુણની નિવૃત્તિ થઈ જાય અને જ્યારે ગુણની નિવૃત્તિ થાય ત્યારે ગુણીની પણ નિવૃત્તિ થઈ જાય, એટલે શૂન્યપણાની પ્રાપ્તિ થાય.

चारित्राचारोऽष्टधा । पंचसमितित्रिगुप्तिभेदात् । समितिगुप्तिस्वरूपं च प्रतीतमेव । तपआचारस्तु द्वादशविधः बाह्याभ्यंतरतपःषट्कद्वयभेदात् । तत्र अनशनं, ऊनोदरता, वृत्तेः संक्षेपणम्, रसत्यागः, कायक्लेशः, संलीनता इति बाह्यतपः प्रोक्तं । प्रायश्चित्तध्याने, वैयावृत्त्यविनयावथोत्सर्गः, स्वाध्याय इति तपः षट्प्रकारमाभ्यंतरं भवति । वीर्याचारः पुनः अनिह्नुतबाह्याभ्यंतरसामर्थ्यस्य सतः अनंतरोक्तषट्त्रिंशद्विधे ज्ञानदर्शनाद्याचारे यथाशक्ति प्रतिपत्तिलक्षणं पराक्रमणं प्रतिपत्तौ च यथावलं पालनेति ॥ १४ ॥

तथा–निरीहशक्यपालनेति ॥ १५ ॥

निरीहेण ऐहिकपारलौकिकफलेषु राजदेवत्वादिलक्षणेषु व्यावृत्ताभिलाषेण शक्यस्य ज्ञानाचारादेर्विहितमिदमिति बुद्ध्या पालना कार्येति च कथ्यते इति ॥ १५ ॥

त्रीजो चारित्राचार पांच समिति अने त्रण गुप्तिथी आठ प्रकारनो छे. समिति अने गुप्तिनुं स्वरूप प्रसिद्ध छे.

चोथो तप आचार छ प्रकारनुं बाह्य तप अने छ प्रकारनुं आभ्यंतर तप मळी बार प्रकारनो छे. अनशन, ऊनोदरता, वृत्तिनो संक्षेप, रसनो त्याग, कायक्लेश, संलीनता–ए छ प्रकारनुं बाह्य तप कहेवाय छे. प्रायश्चित्त, ध्यान, वैयावृत्त्य, विनय, कायोत्सर्ग, स्वाध्याय–ए छ प्रकारनुं आभ्यंतर तप कहेवाय छे.

पांचमा वीर्याचारनुं स्वरूप आ प्रमाणे छे–बहार तथा अंदरनुं सामर्थ्य गोपव्या वगर उपर कहेला ज्ञान दर्शनादिकना छत्रीश आचारमां यथाशक्ति अंगीकार करवानुं पराक्रम फेरवे अने अंगीकार कर्या पछी शक्ति अनुसारे तेनुं पालन करे ते वीर्याचार कहेवाय छे. १४

मूलार्थ—आलोक अने परलोकनी वांछा राख्या वगर करी शकाय तेवा ज्ञानाचार वगेरेनुं पालन करवुं. १५

टीकार्थ—निरीह एटले आलोक अने परलोकना फलरूप जे राज्य पामवुं अथवा देवपणुं मेळववुं, तेमां अभिलाषने छोडी, करी शकाय तेवा ज्ञानाचार वगेरेनुं पालन करवुं. 'सिद्धांतमां आ प्रमाणे कर्युं छे' एवी बुद्धिवडे तेमां प्रवर्त्तन करवुं, ते पालन कर्युं कहेवाय छे. १५

तथा—अशक्ये भावप्रतिपत्तिरिति ॥ १६ ॥

अशक्ये ज्ञानाचारादिविशेष एव कर्तुमपार्यमाणे कुतोऽपि धृतिसंहननकालबलादिवैकल्याद्भावप्रतिपत्तिः भावेन अंतःकरणेन प्रतिपत्तिरनुबंधः न पुनस्तत्र प्रवृत्तिरपि अकालौत्सुक्यस्य तत्त्वत आर्त्तध्यानत्वादिति ॥१६॥

तथा—पालनोपायोपदेश इति ॥ १७ ॥

एतस्मिन् ज्ञानाद्याचारे प्रतिपन्ने सति पालनाय उपायस्य अधिकगुणतुल्यगुणलोकमध्यसंवासलक्षणस्य निजगुणस्थानकोचितक्रियापरिपालनानुसरणस्वभावस्य चोपदेशो दातव्य इति ॥ १७ ॥

तथा—फलप्ररूपणेति ॥ १८ ॥

अस्याचारस्य सम्यक्परिपालितस्य सतः फलं, इहैव तावदुपप्लव-

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાચાર વગેરે પાળી શકાય તેમ ન હોય તો ભાવથી તેનો અંગીકાર કરવો. ૧૬

ટીકાર્થ—ધીરજ, સંહનન (સંઘયણ), કાલ અને બલ વગેરેની ન્યૂનતાથી તે જ્ઞાનાચારાદિ પાળી શકાય તેમ ન હોય તો માત્ર ભાવથી એટલે અંતઃકરણથી તેનો અંગીકાર કરવો, તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં; કારણકે અકાલે શક્તિ વિના તે પાળવાનો ઉત્સાહ કરવો તે તત્ત્વતઃ આર્તધ્યાન કહેવાય છે. ૧૬

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલ જ્ઞાનાદિ આચારને પાળવાના ઉપાયનો ઉપદેશ કરવો. ૧૭

ટીકાર્થ—એ જ્ઞાનાદિ આચાર અંગીકાર કર્યા પછી તેને પાળવાનો ઉપાય–જેમકે "પોતાથી અધિક ગુણવાળા અથવા તુલ્ય ગુણવાળા લોકોમાં વસવું, પોતાના ગુણસ્થાનકને યોગ્ય એવી ક્રિયાનું પાલન કરવું અને તેનું સ્મરણ કરવું" તેવા ઉપાયનો ઉપદેશ આપવો. ૧૭

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાદિ આચાર પાળવાથી જે ફલ થાય તેની પ્રરૂપણા કરવી. ૧૮

ह्रासो भावैश्वर्यवृद्धिर्जनप्रियत्वं च परत्र च सुगतिजन्मोत्तमस्थानलाभः परंपरया निर्वाणावाप्तिश्चेति यत्कार्यं तस्य प्ररूपणा प्रज्ञापना विधेयेति ॥ १८ ॥

अत्रैव विशेषमाह।

देवर्द्धिवर्णनमिति ॥ १९ ॥

देवानां वैमानिकानां ऋद्धेः विभूतेः रूपादिलक्षणाया वर्णनं प्रकाशनं। यथा। तत्रोत्तमा रूपसंपत् सत्स्थितिप्रभावसुखद्युतिलेश्यायोगः विशुद्धेंद्रियावधित्वं प्रकृष्टानि भोगसाधनानि दिव्यो विमाननिवहः इत्यादि वक्ष्यमाणमेव ॥ १९ ॥

तथा–सुकुलागमनोक्तिरिति ॥ २० ॥

देवस्थानाच्च्युतावपि विशिष्टे देशे विशिष्टे कुले निष्कलंके अन्वये उ-

---

આલોક ઉપદ્રવને નાશ, ભાવરૂપ ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ તથા લોકની પ્રીતિ અને પરલોક સદ્ગતિમાં જન્મ, ઉત્તમ સ્થાનને લાભ અને પરંપરાએ મોક્ષપ્રાપ્તિ એરૂપ ફલની પ્રરૂપણા કરવી, એટલે તેવું ફલ થવાની વિજ્ઞપ્તિ કરવી. ૧૮

અહીં તે વિષે વિશેષ બાબત જણાવે છે.

મૂલાર્થ–દેવતાની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. ૧૯

ટીકાર્થ—વૈમાનિક દેવતાની રૂપ વગેરે સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. જેમકે–દેવતાઓની રૂપ સંપત્તિ ઉત્તમ હોય છે. સારી સ્થિતિ, પ્રભાવ, સુખ, કાંતિ અને લેશ્યાનો યોગ તેમને પ્રાપ્ત થાય છે. શુદ્ધ ઇંદ્રિયો, અવધિજ્ઞાન, ભોગનાં ઉત્કૃષ્ટ સાધનો અને દિવ્ય વિમાનનો સમૂહ તેઓ મેલવે છે–ઇત્યાદિ દેવ સમૃદ્ધિનું વર્ણન જે આગલ કહેવામાં આવશે તે ઉપદેશકે શ્રોતાની આગલ પ્રકાશ કરવું.૧૯

મૂલાર્થ–સારા કુલમાં જન્મ થવા વિષે કહેવું. ૨૦

ટીકાર્થ–દેવતાના સ્થાનથી ચ્યવ્યા પછી પણ સારા દેશમાં, સારા કુલમાં એટલે નિષ્કલંક અને સદાચારથી વિખ્યાત એવા પુરૂષોવાલા વંશમાં અનેક

दग्रे सदाचारेणाख्यायिकापुरुषयुक्तं अनेकमनोरथावपूरकं अत्यंतनिरवद्यं जन्मेत्यादिर्वक्ष्यमाणलक्षणैवोक्तिः । ॥ २० ॥

तथा–कल्याणपरंपराख्यानमिति ॥ २१ ॥

ततः सुकुलागमनादनंतरं कल्याणपरंपरायाः तत्र सुंदरं रूपं, आलयो लक्षणानां, रहितं आमयेन, इत्यादिरूपायाः । अत्रैव धर्मफलाध्याये वक्ष्यमाणायाः आख्यानं निवेदनं कार्यमिति । ॥ २१ ॥

तथा–असदाचारगर्हेति ॥ २२ ॥

असदाचारः सदाचारविलक्षणो हिंसानृतादिदशविधपापहेतुभेदरूपः । यथोक्तं ।

हिंसानृतादयः पंच तत्त्वाश्रद्धानमेव च ।
क्रोधादयश्च चत्वार इति पापस्य हेतवः ॥

तस्य गर्हा असदाचारगर्हा । यथा ।

न मिथ्यात्वसमः शत्रुर्न मिथ्यात्वसमं विषम् ।
न मिथ्यात्वसमो रोगो न मिथ्यात्वसमं तमः ॥

મનોરથ પૂરા થાય તેવો નિર્દોષ જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે ઇત્યાદિ કથન કરવું, જેને માટે આગલ કહેવામાં આવશે. ૨૦

ભૂલાર્થ–કલ્યાણની પરંપરા જણાવવી. ૨૧

ટીકાર્થ–સારા કુલમાં જન્મ મલ્યા પછી કલ્યાણની પરંપરા જેમકે સુંદર રૂપ અને લક્ષણોના સ્થાનરૂપ તથા રોગથી રહિત એવું શરીર–ઇત્યાદિ કલ્યાણની પરંપરા જે આ ગ્રંથના ધર્મ ફલાધ્યાયમાં કહેવામાં આવશે, તેનું આખ્યાન એટલે નિવેદન કરવું. ૨૧

ભૂલાર્થ–નઠારા આચારની નિંદા કરવી. ૨૨

ટીકાર્થ–અસત્ આચાર એટલે હિંસા, અનૃત વગેરે દશ પ્રકારના પાપના હેતુરૂપ નઠારો આચાર તે આ પ્રમાણે–"હિંસા,અસત્ય વગેરે પાંચ,તત્ત્વ ઉપર અશ્રદ્ધા અને ક્રોધાદિ ચાર–એ મલી દશ પાપના હેતુઓ છે."તેવા નઠારા આચારની નિંદા કરવી. જેમકે–"મિથ્યાત્વ સમાન કોઇ શત્રુ નથી, મિથ્યાત્વના

द्विपद्विपत्तमोरोगैर्दुःखमेकत्र दीयते।
मिथ्यात्वेन दुरंतेन जंतोर्जन्मनि जन्मनि ॥
वरं ज्वालाकुले क्षिप्तो देहिनात्मा हुताशने।
न तु मिथ्यात्वसंयुक्तं जीवितव्यं कदाचन ॥

इति तत्त्वाश्रद्धानगर्हा, एवं हिंसादिष्वपि गर्हायोजना कार्या ॥ २२ ॥

तथा–तत्स्वरूपकथनमिति ॥ २३ ॥

तस्य असदाचारस्य हिंसादेः स्वरूपकथनं। यथा। प्रमत्तयोगात् प्राणिव्यपरोपणं हिंसा, असदभिधानं मृषा, अदत्तादानं स्तेयं, मैथुनमब्रह्म, मूर्छा परिग्रह इत्यादि ॥ २३ ॥

तथा–स्वयं परिहार इति ॥ २४ ॥

જેવું કોઈ વિષ નથી, મિથ્યાત્વના જેવો કોઇ રોગ નથી અને મિથ્યાત્વના જેવું કોઈ અજ્ઞાન–અંધકાર નથી. શત્રુ, વિષ, અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર અને રોગ પ્રાણીને એક વાર દુઃખ આપે છે, અને દુરંત એવું મિથ્યાત્વ તો જન્મે જન્મ દુઃખ આપે છે. પ્રાણીએ જ્વાલાથી આકુલ વ્યાકુલ એવા અગ્નિમાં પોતાના આત્માને ઝંપલાવવો સારો છે, પણ મિથ્યાત્વ સાથે જીવવું તે કદિ પણ સારૂ નથી." આ માત્ર તત્ત્વની અશ્રદ્ધાની નિંદા કહેલી છે. એવી રીતે હિંસા વગેરેમાં પણ નિંદાની યોજના કરી લેવી. ૨૨

મૂલાર્થ—તે નઠારા આચારનું સ્વરૂપ કહી બતાવવું. ૨૩

ટીકાર્થ—તે હિંસા વગેરે દશ પ્રકારના પાપના હેતુરૂપ અસત્ આચારનું સ્વરૂપ ઉપદેશકે શ્રોતાની પાસે કહી બતાવવું. જેમકે–પ્રમાદના યોગથી પ્રાણીનો નાશ કરવો તે હિંસા કહેવાય, અસત્ય બોલવું તે મૃષા કહેવાય, અદત્ત–આપ્યા વગર ગ્રહણ કરવું તે સ્તેય (ચોરી) કહેવાય, મૈથુન (વ્યભિચાર) કરવું તે અબ્રહ્મચર્ય કહેવાય અને કોઇ વસ્તુ ઉપર મૂર્છા રાખવી તે પરિગ્રહ કહેવાય ઇત્યાદિ. ૨૩

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે પોતે અસત્ આચારનો ત્યાગ કરવો. ૨૪

स्वयमाचारकथकेन परिहारः असदाचारस्य संपादनीयः । यतः । स्वयमसदाचारमपरिहरतो धर्मकथनं नटवैराग्यकथनमिवानादेयमेव स्यात् न तु साध्यसिद्धिकरमिति ॥ २४ ॥

तथा-ऋजुभावासेवनमिति ॥ २५ ॥

ऋजुभावस्य कौटिल्यत्यागरूपस्य आसेवनमनुष्ठानं देशकेनैव कार्यं । एवं हि तस्मिन्नविप्रतारणकारिणि संभाविते सति शिष्यस्तदुपदेशान्न कुतोऽपि दूरवर्ती स्यादिति ॥ २५ ॥

तथा-अपायहेतुत्वदेशनेति ॥ २६ ॥

अपायानां अनर्थानां इहलोकपरलोकगोचराणां हेतुत्वं प्रस्तावादसदाचारस्य यो हेतुभावः तस्य देशना विधेया । यथा ।

यत्र प्रयांति पुरुषाः स्वर्गं यच्च प्रयांति विनिपातम् ।
तत्र निमित्तमनार्यः प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥ २६ ॥

प्रमादश्चासदाचारः इति ।

ટીકાર્થ—સ્વયં એટલે પોતે-આચારના ઉપદેશ કરનારે તે અસત્ આચારનો ત્યાગ કરવો, કારણકે ઉપદેશક પોતે અસત્ આચાર છોડે નહીં અને ધર્મોપદેશ કરે, તો તેનું ધર્મકથન વેષધારી નટના વૈરાગ્ય જેવું અગ્રાહ્ય થાય છે, તે સાધ્યની સિદ્ધિને કરનારૂં થતું નથી. ૨૪

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે હમેશાં સરલ ભાવ રાખવો. ૨૫

ટીકાર્થ—ઉપદેશકે કુટિલતાનો ત્યાગ કરવારૂપ સરલ ભાવ રાખવો, એથી તે ઉપદેશક પ્રતારણા (ઠગાઇ) કરનાર નથી એમ સંભાવના થતાં શિષ્ય તેના કોઈ પણ ઉપદેશથી દૂર રહેતો નથી. ૨૫

મૂલાર્થ—અનર્થના કારણની દેશના આપવી. ૨૬

ટીકાર્થ—આલોક અને પરલોક સંબંધી અનર્થના હેતુ અર્થાત્ પ્રસ્તુત વિષયમાં અસત્ આચારના હેતુની દેશના આપવી. જેમકે "જે પુરૂષો સ્વર્ગે જતા નથી અને જે પુરૂષોનો નિપાત થાય છે, તેનું નિમિત્ત-કારણ અનાર્ય પ્રમાદજ છે, એવો અમારો નિશ્ચય છે." ૨૬

અહીં પ્રમાદ એટલે અસત્ આચાર લેવો.

अपायानेव व्यक्तीकुर्वन्नाह ।

नारकदुःखोपवर्णनमिति ॥ २७ ॥

नरके भवा नारकाः तेषां उपलक्षणत्वात्तिर्यगादीनां च दुःखानि अशर्माणि तेषामुपवर्णनं विधेयं । यथा ।

तीक्ष्णैरसिभिर्दीप्तैः कुंतैर्विषमैः परश्वधैश्चक्रैः ।
परशुत्रिशूलतोमरमुद्गरवासीमुशुंडीभिः ॥
संभिन्नतालुशिरसश्छिन्नभुजाश्छिन्नकर्णनासौष्ठाः ।
भिन्नहृदयोदरांत्रा भिन्नाक्षिपुटाः सुदुःखार्त्ताः ॥
निपतंत उत्पतंतो विचेष्टमाना महीतले दीनाः ।
नेक्षंते त्रातारं नैरयिकाः कर्मपटलांधाः ॥
क्षुत्तृट्हिमात्युष्णभयार्दितानां पराभियोगव्यसनातुराणाम् ।
अहोतिरश्चामपि दुःखितानां सुखानुषंगः किल वार्त्तमेतत् ॥

તે ઉપદ્રવોને પ્રગટ કરે છે—

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે શ્રોતાની આગલ નારકીનાં દુઃખનું વર્ણન કરવું. ૨૭

ટીકાર્થ—નરકમાં થયેલા તે નારકી કહેવાય, ઉપલક્ષણથી તિર્યંચ વગેરે, તેમનાં દુઃખ–વ્યથા તેનું વર્ણન કરવું. જેમકે "તીક્ષ્ણ તરવારોથી, દેદીપ્યમાન ભાલાંઓથી, વિષમ કુવાડા, ચક્ર, ફરસી, ત્રિશૂલ, તોમર, મુદ્ગર, વાંસલો અને ભુશુંડીઓથી જેમના તાલુ તથા શિર ભેદાય છે, ભુજાઓ છેદાય છે, કર્ણ, નાસિકા અને હોઠ કપાય છે, હૃદય, ઉદર તથા આંતરડાં ભેદાય છે અને આંખનાં પડલ ફોડાય છે, તેથી કરીને એ નારકી પ્રાણીઓ દુઃખપીડિત થઇ પડે છે, ઉછળે છે અને પૃથ્વી ઉપર દીન થઈ તરફડે છે, તેમજ કર્મના પટલથી અંધ થયેલા તે પ્રાણીઓ પોતાના ત્રાતા–રક્ષકને જોઈ શકતા નથી."

"ક્ષુધા, તૃષા, હિમ, અતિ ઉષ્ણતા અને ભયથી પીડિત, પરાધીનતાના વ્યસનથી આતુર એવા દુઃખી તિર્યંચને પણ સુખનો પ્રસંગ, એ અતિ તુચ્છ અને કહેવા માત્ર છે, પરંતુ વસ્તુતાએ કેવલ દુઃખજ છે."

मानुष्यकेपि दारिद्र्यरोगदौर्भाग्यशोकमौर्ख्याणि ।
जातिकुलावयवादिन्यूनत्वं चाश्नुते प्राणी ॥
देवेषु च्यवनवियोगदुःखितेषु क्रोधेर्ष्यामदमदनातितापितेषु ।
आर्या नस्तदिह विचार्य संवदंतु यत्सौख्यं किमपि निवेदनीयमस्ति ॥ २७ ॥ इति ॥

तथा—दुःकुलजन्मप्रशस्तिरिति ॥ २८ ॥

दुःकुलेषु शकयवनशवरबर्बरादिसंबंधिषु यज्जन्म असदाचाराणां प्राणिनां प्रादुर्भावः तस्य प्रशस्तिः प्रज्ञापना कार्या ॥ २८ ॥

तत्र चोत्पन्नानां किमित्याह—

दुःखपरंपरानिवेदनमिति ॥ २९ ॥

दुःखानां शारीरमानसाशर्मलक्षणानां या परंपरा प्रवाहः तस्या निवेदनं प्ररूपणं । यथा । असदाचारपारवश्यात् जीवा दुःकुलेपूत्पद्यंते । तत्र चा-

---

"મનુષ્યભવમાં પણ પ્રાણી દારિદ્ર, રોગ, દુર્ભાગ્ય, શોક, મૂર્ખતા તેમજ જાતિ, કુલ તથા શરીરના અવયવની ન્યૂનતા પ્રાપ્ત કરે છે."

"દેવતાના ભવમાં પણ ચ્યવવાનું તથા વિયોગનું દુઃખ હોય છે અને ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, મદ તથા મદનથી તેઓ પરિતાપ પામે છે—હે આર્યો, વિચારીને કહો, તે દેવતાઓને નિવેદન કરવા જેવું શું સુખ છે? ૨૭.

ભૂલાર્થ—'નઠારા કુલમાં ક્યારે જન્મ થાય?' એ વિષે સમજૂતી આપવી. ૨૮

ટીકાર્થ—શક, યવન, શબર તથા બર્બર વગેરે નઠારા કુલમાં સદાચાર રહિત એવા પ્રાણીઓનો જન્મ થાય છે, તે વિષે સમજૂતી આપવી. ૨૮

નઠારા કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીઓને શું કહેવું તે કહે છે.

મૂલાર્થ—નઠારા કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીઓને દુઃખોની પરંપરા થાય છે તેનું નિવેદન કરવું. ૨૯

ટીકાર્થ—શરીર તથા મન સંબંધી દુઃખોની પરંપરા ઉપદેશકે નિવેદન કરવી. જેમકે—અસત્ આચારના પરવશપણાથી જીવ નઠારા કુલમાં

सुंदरवर्णरसगंधस्पर्शशरीरभाजां तेषां दुःखनिराकरणनिबंधनस्य धर्मस्य स्वप्नेऽप्यनुपलंभात् हिंसानृतस्तेयाद्यशुद्धकर्मकरणप्रवणानां नरकादिफलपापकर्मोपचय एव संपद्यते । तदभिभूतानामिह परत्र चाव्यवच्छिन्नानुबंधा दुःखपरंपरा प्रसूयते । यदुच्यते ।

तैः कर्मभिः स जीवो विवशः संसारचक्रमुपयाति ।
द्रव्यक्षेत्राऽद्धाभावभिन्नमावर्तते बहुशः ॥ २९ ॥

तथा–उपायतो मोहनिंदेति ॥ ३० ॥

उपायतः उपायेन अनर्थप्रधानानां मूढपुरुषलक्षणानां प्रपंचरूपेण मोहस्य मूढताया निंदा अनादरणीयताख्यापनेति । यथा ।

अमित्रं कुरुते मित्रं मित्रं द्वेष्टि हिनस्ति च ।
कर्म चारभते दुष्टं तमाहुर्मूढचेतसम् ॥

ઉત્પન્ન થાય છે. તે નઠારા કુલમાં પ્રાણીઓને વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શરીર ખરાબ મલે છે, તેથી દુઃખને નિરાકરણ કરવાના કારણરૂપ ધર્મ તેમને સ્વપ્નામાં પણ પ્રાપ્ત થતો નથી; પણ હિંસા, અસત્ય અને સ્તેયરૂપ અશુદ્ધ કર્મ કરવામાં પ્રવીણ હોવાથી ઉલટી નરકાદિનું ફલ આપનાર પાપકર્મની વૃદ્ધિજ થાય છે. તેથી પરાભવ પામેલા પ્રાણીઓને આલોક અને પરલોકમાં અનુબંધ રહિત દુઃખની પરંપરા ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે "કર્મને વશ થયેલો જીવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી જુદા જુદા ભેદને પ્રાપ્ત થયેલા આ સંસારચક્રમાં વારંવાર પરાવર્તન કર્યા કરે છે, એટલે દ્રવ્યપુદ્ગલ પરાવર્તન, ક્ષેત્રપુદ્ગલ પરાવર્તન, કાલપુદ્ગલ પરાવર્તન અને ભાવપુદ્ગલ પરાવર્તન બહુવાર કર્યા કરે છે." ૨૯

મૂલાર્થ—ઉપાયથી મોહની નિંદા કરવી. ૩૦

ટીકાર્થ—ઉપાયથી એટલે અનર્થ પ્રધાન મૂઢ પુરૂષનાં લક્ષણોને વિસ્તારથી જણાવવારૂપ–ઉપાયથી મોહ–મૂઢપણાની નિંદા કરવી, અર્થાત્ તે અનાદર કરવા યોગ્ય છે એમ જણાવવું. જેમકે "જે અમિત્રને મિત્ર માને, મિત્ર હોય તેનો દ્વેષ કરે, વા તેને મારી નાખે અને દુષ્ટ કર્મ આરંભે તેને મૂઢ ચિત્તવાલો પુરૂષ કહે છે."

अर्थवंत्युपपन्नानि वाक्यानि गुणवंति च ।
नैव मूढो विजानाति मुमूर्षुरिव भेषजम् ॥
संप्राप्तः पंडितः कृच्छ्रं प्रज्ञया प्रतिबुध्यते ।
मूढस्तु कृच्छ्रमासाद्य शिलेवांभसि मज्जति ॥
अथवोपायतो मोहफलोपदर्शनद्वारलक्षणान्मोहनिंदा कार्येति ॥
जन्ममृत्युजराव्याधिरोगशोकाद्युपद्रुतम् ।
वीक्ष्यमाणा अपि भवं नोद्विजंत्यपि मोहतः ॥
धर्मबीजं परं प्राप्य मानुष्यं कर्मभूमिषु ।
न सत्कर्मकृषावस्य प्रयतंतेऽल्पमेधसः ॥
बडिशामिषवत्तुच्छे कुसुखे दारुणोदये ।
सक्तास्त्यजंति सचेष्टां धिगहो दारुणं तमः ॥ ३० ॥ इति

१ इदं श्लोकत्रयं योगदृष्टिसमुच्चयाद् गृहीतं । २ अस्येति धर्मबीजस्य.

"મરવાની ઈચ્છાવાલો પુરૂષ જેમ ઔષધ–ઉપાયને માનતો નથી, તેમ મૂઢ પુરૂષ અર્થવાલાં અને ગુણવાલાં વાક્યોને માનતો નથી."

"પંડિત પુરૂષ કદિ કષ્ટ પામ્યો હોય તો તે પ્રજ્ઞાથી પ્રતિબોધ પામે છે અને મૂઢ પુરૂષ કષ્ટને પામ્યો હોય તો જલમાં પથ્થરની જેમ ડુબી જાય છે."

અથવા મોહતું ફલ દર્શાવવારૂપ–ઉપાયથી મોહની નિંદા કરવી. જેમકે "જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ અને શોક વગેરેથી ઉપદ્રવ પામેલા આ સંસારને જોતાં છતાં પણ મનુષ્યો મોહને લીધે તેનાથી ઉદ્વેગ પામતા નથી."

"આ કર્મભૂમિ (ક્ષેત્ર) ને વિષે માનુષ્ય ભવરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મબીજ પ્રાપ્ત કરી, તેની સત્કર્મરૂપ કૃષિ–ખેતી કરવાને અલ્પબુદ્ધિવાલા પુરૂષો (મોહથી) યત્ન કરતા નથી."

"મત્સ્ય પકડવાના કાંટાની અંદર રહેલા માંસની જેમ તુચ્છ અને ભયંકર ઉદયવાલા નઠારા વિષયસુખમાં આસક્ત થયેલા મનુષ્યો જેને લીધે સત્ક્રિયાનો ત્યાગ કરે છે, એવા દારૂણ–ભયંકર મોહરૂપ અંધકારને ધિક્કાર છે." ૩૦

૧ આ ત્રણ શ્લોક યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાંથી લીધેલા છે.

तथा–सज्ज्ञानप्रशंसनमिति ॥ ३१ ॥

सद् अविपर्यस्तं ज्ञानं यस्य स सज्ज्ञानः पंडितो जनः तस्य सतो वा ज्ञानस्य विवेचनलक्षणस्य प्रशंसनं पुरस्कार इति । यथा ।

तन्नेत्रैस्त्रिभिरीक्षते न गिरिशो नो पद्मजन्माष्टभिः
स्कंदो द्वादशभिर्न वा न मघवा चक्षुःसहस्रेण च ।
संभूयापि जगत्त्रयस्य नयनैस्तद्वस्तु नो वीक्ष्यते
प्रत्याहृत्य दृशः समाहितधियः पश्यंति यत्पंडिताः ॥

तथा ।

नाप्राप्यमभिवांछंति नष्टं नेच्छंति शोचितुम् ।
आपत्सु च न मुह्यंति नराः पंडितबुद्धयः ॥
न हृष्यत्यात्मनो माने नापमाने च रुष्यति ।
गांगो ह्रद इवाक्षोभ्यो यः स पंडित उच्यते ॥ ३१ ॥

तथा–पुरुषकारसत्कथेति ॥ ३२ ॥

મૂલાર્થ—સત્ જ્ઞાનની પ્રશંસા કરવી. ૩૧

ટીકાર્થ—સત્-સમ્યક્ જ્ઞાનવાલા પંડિત જનની અથવા સત્–વિવેચન સહિત જ્ઞાનની પ્રશંસા કરવી. જેમકે " સમાધિવાલી બુદ્ધિને ધારણ કરનારા પંડિતો અંતર દૃષ્ટિથી જે વસ્તુ જોઈ શકે છે, તે વસ્તુને શંકર ત્રણ નેત્રોથી, બ્રહ્મા આઠ નેત્રોથી, કાર્તિકસ્વામી બાર નેત્રોથી અને ઇંદ્ર હજાર *નેત્રોથી પણ જોઈ શકતો નથી એટલુંજ નહીં પણ ત્રણ જગતનાં નેત્રો એકઠાં* થઇ તે વસ્તુ જોઈ શકતા નથી."

" પંડિત પુરૂષો જે વસ્તુ અપ્રાપ્ય હોય તેની ઇચ્છા કરતા નથી, જે વસ્તુ નષ્ટ થઇ હોય તેનો શોક કરતા નથી અને આપત્તિઓમાં મુંઝાતા નથી."

" જે પોતાનું માન થાય તો હર્ષ પામતો નથી અને અપમાન થાય તો રોષ કરતો નથી, એટલે કે ગંગા નદીના દ્રહની જેમ કદિ ક્ષોભ પામતો નથી તે પંડિત કહેવાય છે." ૩૧

મૂલાર્થ—પુરૂષાર્થ–ઉદ્યોગનું માહાત્મ્ય કહેવું. ૩૨

पुरुषकारस्य उत्साहलक्षणस्य सत्कथा माहात्म्यप्रशंसनं । यथा ।

दुर्गा तावदियं समुद्रपरिखा तावन्निरालंबनं
व्योमैतन्ननु तावदेव विषमः पातालयात्रागमः ।
दत्वा मूर्द्धनि पादमुद्यमभिदो दैवस्य कीर्तिप्रियैः
वीरैर्यावदहो न साहसतुलामारोप्यते जीवितम् ॥

तथा ।

विहाय पौरुषं कर्म यो दैवमनुवर्त्तते ।
तद्धि शाम्यति तं प्राप्य क्लीबं पतिमिवांगना ॥ ३२ ॥

तथा–वीर्यर्द्धिवर्णनमिति ॥ ३३ ॥

वीर्यर्द्धेः प्रकर्षरूपायाः शुद्धाचारबललभ्यायाः तीर्थकरवीर्यपर्यवसानायाः वर्णनमिति । यथा ।

मेरुं दंडं धरां छत्रं यत्केचित्कर्तुमीशते ।
तत्सदाचारकल्पद्रुफलमाहुर्महर्षयः ॥ ३३ ॥

ટીકાર્થ—ઉત્સાહરૂપ પુરૂપાર્થના માહાત્મ્યની પ્રશંસા કરવી. જેમકે "કીર્તિની પ્રીતિવાલા વીર પુરૂષો ઉદ્યમને તોડનારા દૈવ (ભાગ્ય)ના મસ્તકપર પગ મૂકી પોતાના જીવિતને જ્યાંસુધી સાહસ (હિંમત)ની તુલા ઉપર ચડાવે નહીં, ત્યાંસુધીજ તેમને આ સમુદ્રની ખાઈ દુર્ગમ છે, ત્યાંસુધીજ આકાશ નિરાલંબ છે અને ત્યાંસુધીજ પાતાલની યાત્રા વિષમ છે. અર્થાત્ જો તેઓ હિંમત કરે તો સમુદ્ર, આકાશ અને પાતાલમાં પણ જઈ શકે છે."

"જે પુરૂપાર્થને છોડી દૈવને અનુસરે છે, તેનું દૈવ નપુંસક પતિને પ્રાપ્ત કરી સ્ત્રીની જેમ તેવા પુરૂપને પ્રાપ્ત કરી પોતાની મેલે શમી જાય છે. અર્થાત્ પુરૂપાર્થ વિના દૈવ નિષ્ફલ થઈ જાય છે." ૩૨

મૂલાર્થ—વીર્યની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. ૩૩

ટીકાર્થ–શુદ્ધ આચારના બલથી લભ્ય અને ઉત્કર્ષરૂપ એવી વીર્યની સમૃદ્ધિ કે જે અવસાને તીર્થંકરના વીર્ય સુધી પહોંચે છે, તેનું વર્ણન કરવું. જેમકે "જે કોઈ મેરૂને દંડ અને પૃથ્વીનું છત્ર કરવા સમર્થ થાય છે, તે સદાચારરૂપ કલ્પવૃક્ષનું ફલ છે એમ મહર્ષિઓ કહે છે." ૩૩

तथा–परिणते गंभीरदेशनायोग इति ॥ ३४ ॥

अस्मिन्पूर्वमुद्दिष्टे उपदेशजाले श्रद्धानज्ञानानुष्ठानवत्तया परिणते सात्मीभावमुपगते सति उपदेशार्हस्य जंतोः गंभीरायाः पूर्वदेशनापेक्षया अत्यंतसूक्ष्मायाः आत्मास्तित्वतद्बंधमोक्षादिकाया देशनायाः योगः व्यापारः कार्यः । इदमुक्तं भवति । यः पूर्वं साधारणगुणप्रशंसादिः अनेकधोपदेशः प्रोक्त आस्ते, स यदा तदावारककर्महासातिशयादंगांगीभावलक्षणं परिणाममुपागतो भवति, तदा जीर्णभोजनमिव गंभीरदेशनायामसौ देशनार्होऽवतार्यते इति ॥ ३४ ॥

अयं च गंभीरदेशनायोगो न श्रुतधर्मकथनमंतरेणोपपद्यते इत्याह ।

श्रुतधर्मकथनमिति ॥ ३५ ॥

મૂલાર્થ—ઉપર કહેલો સર્વ ઉપદેશ શ્રોતાના મનમાં [1]પરિણમે તો તે પછી સૂક્ષ્મ દેશનાનો વ્યાપાર કરવો. ૩૪

ટીકાર્થ—ઉપર કહેલો ઉપદેશનો સમૂહ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન તથા અનુષ્ઠાન સાથે પરિણમે એટલે સાત્મીભાવ પામે અર્થાત્ તેનો આત્મા સાથે એકીભાવ થાય તો પછી ઉપદેશને યોગ્ય એવા જંતુને ગંભીર એટલે પૂર્વદેશનાની અપેક્ષાએ અતિસૂક્ષ્મ એવી દેશના કે જેમાં આત્માનું અસ્તિત્વ, આત્માનો બંધ તથા મોક્ષ વગેરે દર્શાવાય છે તેનો યોગ એટલે વ્યાપાર કરવો. કહેવાની મતલબ એવી છે કે સાધારણ ગુણની પ્રશંસાદિ કરવારૂપ અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ જે પૂર્વે કહેલો છે, તે તેના આવરણ કરનાર કર્મનો અતિશે હ્રાસ થવાથી *અંગાંગીભાવરૂપ પરિણામને પામે એટલે પછી દેશનાને યોગ્ય એવા તેને* જીર્ણ ભોજનની જેમ ગંભીર સૂક્ષ્મ દેશનામાં ઉતારવો. ૩૪

એ સૂક્ષ્મ દેશનાનો યોગ સિદ્ધાંત ધર્મના કહેવા વિના પ્રાપ્ત થતો નથી. તે કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રુત-સિદ્ધાંત ધર્મનું કથન કરવું. ૩૫

---

૧ અહીં કોઇ પ્રશ્ન કરે કે શ્રોતાના હૃદયમાં ઉપદેશ પ્રણમ્યો છે, એ શી રીતે જણાય? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનુ કે ઉપર કહેલી પોતાની શક્તિને અનુસારે પ્રવૃત્તિ કરવાથી તે જાણવામાં આવે છે.

श्रुतधर्मस्य वाचनापृच्छनापरावर्तनानुप्रेक्षाधर्मकथनलक्षणस्य सकलकुशलकलापकल्पद्रुमविपुलालवालकल्पस्य कथनं । यथा ।

चक्षुष्मंतस्त एवेह ये श्रुतज्ञानचक्षुषा ।
सम्यक् सदैव पश्यंति भावान् हेयेतरान्नराः ॥ ३५ ॥

अयं च श्रुतधर्मः प्रतिदर्शनमन्यथाऽन्यथा प्रवृत्त इति नासावद्यापि तत्सम्यग्भावं विवेचयितुमलमित्याह ।

बहुत्वात्परीक्षावतार इति ॥ ३६ ॥

तस्य हि बहुत्वाच्छ्रुतधर्माणां, श्रुतधर्म इति शब्दसमानतया विप्रलब्धबुद्धेः परीक्षायां त्रिकोटिपरिशुद्धिलक्षणायां श्रुतधर्मसंबंधिन्यामवतारः कार्यः । अन्यत्राप्यवाचि ।

तं शब्दमात्रेण वदंति धर्मं विश्वेऽपि लोका न विचारयंति ।
स शब्दसाम्येऽपि विचित्रभेदैर्विभिद्यते क्षीरमिवार्चनीयः ।

ટીકાર્થ—વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા તથા ધર્મકથનરૂપ શ્રુતધર્મ કે જે સર્વ કુશલના સમૂહરૂપ કલ્પવૃક્ષના વિશાલ ક્યારારૂપ છે, તેનું કથન કરવું. જેમકે " આલોકના હેય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને ઈતર-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને જે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ નેત્રથી હમેશાં જુવે છે, તેજ ખરેખરા નેત્રવાલા છે. " ૩૫

આ શ્રુત-સિદ્ધાંતધર્મ પ્રત્યેક દર્શનમાં જુદી જુદી રીતે પ્રવર્ત્તેલો છે, તેથી ષટ્ દર્શનના બધા ધર્મ શ્રુતધર્મ કહેવાય છે, તો તેમાં સમ્યક્ પ્રકારના ધર્મનું વિવેચન થઈ શકે તેમ નથી તો તેનુ શી રીતે કરવુ ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રુતધર્મ ઘણા છે, તેથી ઉત્તમ શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવામાં પ્રવર્ત્તવું. ૩૬

ટીકાર્થ—તે શ્રુતધર્મ ઘણા છે તેથી બધે લાગુ પડતા શ્રુતધર્મ એવા સરખા શબ્દ ઉપરથી પુરૂષની બુદ્ધિ છેતરાય, માટે ત્રણ કોટીથી શુદ્ધિ કરવારૂપ શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવા ઉતરી પડવું. તે વિષે બીજા પણ કહ્યુ છે કે " સર્વે લોકો શબ્દ માત્રથી સર્વને સરખો ધર્મ કહે છે, પણ તેઓ તેનો વિચાર

लक्ष्मीं विधातुं सकलां समर्थं सुदुर्लभं विश्वजनीनमेनम् ।
परीक्ष्य गृह्णन्ति विचारदक्षाः सुवर्णवद्वंचनभीतचित्ताः ॥ ३६ ॥ इति परीक्षोपायमेवाह ।

कषादिप्ररूपणेति ॥ ३७ ॥

यथा सुवर्णमात्रसाम्येन तथाविधमुग्धलोकेष्वविचारेणैव शुद्धाशुद्धरूपस्य सुवर्णस्य प्रवृत्तौ कषच्छेदतापाः परीक्षणाय विचक्षणैराद्रियंते । तथात्रापि श्रुतधर्मे परीक्षणीये कषादीनां प्ररूपणेति । ॥ ३७ ॥
कषादीनेवाह–

विधिप्रतिषेधौ कष इति ॥ ३८ ॥

विधिः अविरुद्धकर्तव्यार्थोपदेशकं वाक्यं । यथा स्वर्गकेवलार्थिना

કરતા નથી. તે ધર્મ શબ્દની સમાનતા છતાં પણ વિચિત્ર ભેદથી ભેદવાળો છે, માટે ચોખા દૂધની જેમ તેને પરીક્ષા કરી માન્ય કરવો."

"વિચાર કરવામાં ડાહ્યા અને મનમાં છેતરવાનો ભય રાખનારા પુરૂષો સમગ્ર લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ અને સર્વ જગતને હિતકારી એ દુર્લભ ધર્મને સુવર્ણની જેમ ખરાબર પરીક્ષા કરી ગ્રહણ કરે છે." ૩૬

તે પરીક્ષાનો ઉપાય કહે છેઃ—

મૂલાર્થ–ધર્મની પરીક્ષા કરવામાં કસોટી, છેદ તથા તાપની પ્રરૂપણા કરવી. ૩૭

ટીકાર્થ–માત્ર સુવર્ણની સમાનતાથી અજ્ઞ લોકોમાં વિચાર વગર શુદ્ધ અશુદ્ધ સુવર્ણ ઉપર પ્રવૃત્તિ થાય છે, માટે તે સુવર્ણની પરીક્ષા કરવાને વિચક્ષણ પુરૂષો કસોટી, છેદ અને તાપ કરવામાં આદર કરે છે, તેમ અહીં પણ પરીક્ષા કરવાને યોગ્ય એવા શ્રુતધર્મમાં કસોટી વગેરેની પ્રરૂપણા કરવી. ૩૭

તે કસોટી વગેરે કહે છે —

મૂલાર્થ—વિધિ અને નિષેધ એ ધર્મની કસોટી છે. ૩૮

ટીકાર્થ–વિરોધ વગર કર્તવ્ય અર્થને ઉપદેશ કરનાર વાક્ય તે વિધિ

तपोध्यानादि कर्तव्यं समितिगुप्तिशुद्धा क्रिया इत्यादि । प्रतिषेधः पुनः, न हिंस्यात्सर्वभूतानि, नानृतं वदेत् इत्यादि । ततो विधिश्च प्रतिषेधश्च विधिप्रतिषेधौ । किमित्याह । कषः सुवर्णपरीक्षायामिव कषपट्टके रेखा । इदमुक्तं भवति, यत्र धर्मे उक्तलक्षणो विधिः प्रतिषेधश्च पदे पदे सुपुष्कल उपलभ्यते स धर्मः कषशुद्धः न पुनः ।

अन्यधर्मस्थिताः सत्त्वा असुरा इव विष्णुना ।
उच्छेदनीयास्तेषां हि वधे दोषो न विद्यते ॥

इत्यादिवाक्यगर्भ इति ॥ ॥ ३८ ॥

छेदमाह ।

तत्संभवपालनाचेष्टोक्तिश्छेद इति ॥ ३९ ॥

तयोर्विधिप्रतिषेधयोः अनाविर्भूतयोः संभवः प्रादुर्भावः । प्रादुर्भूतयोश्च

કહેવાય છે. જેમકે સ્વર્ગ અને કેવલજ્ઞાનના અર્થી એવા પુરૂષે તપ ધ્યાન વગેરે કરવા અને પાંચ સમિતિ તથા ત્રણ ગુપ્તિથી શુદ્ધ એવી ક્રિયા કરવી. ઇત્યાદિ વિધિ વાક્ય કહેવાય છે. નિષેધ કરનારૂં વાક્ય તે પ્રતિષેધ કહેવાય છે. જેમકે "સર્વ પ્રાણી માત્રની હિંસા કરવી નહીં" "અસત્ય બોલવું નહીં" ઇત્યાદિ પ્રતિષેધ વાક્ય કહેવાય છે. એ વિધિ અને પ્રતિષેધ શું છે તે કહે છે. તે સુવર્ણ પરીક્ષાની જેમ ધર્મની પરીક્ષામાં કસોટીરૂપ છે. તે ઉપરથી કહેવાની મતલબ એવી છે કે ઉપર કહેલા લક્ષણવાલો વિધિ અને પ્રતિષેધ, જે ધર્મમાં પદે પદે પુષ્કલ જોવામાં આવે તે કસોટીથી શુદ્ધ થયેલો ધર્મ છે. "વિષ્ણુ જેમ અસુરનો ઉચ્છેદ કરે તેમ બીજા ધર્મમાં રહેલા પ્રાણીઓનો ઉચ્છેદ કરવો–તેમનો વધ કરવામાં બીલકુલ દોષ નથી." આવાં વાક્યો જેમાં હોય તે કસોટીશુદ્ધ ધર્મ ન કહેવાય. ૩૮

છેદનું સ્વરૂપ કહે છેઃ–

મૂલાર્થ–તે વિધિ નિષેધની ઉત્પત્તિ, ઉત્પન્ન થયા પછી તેનું પાલન અને તે ઉત્પત્તિ અને પાલવાની ચેષ્ટા કહેવી તે ધર્મપરીક્ષામાં છેદને ઠેકાણે છે. ૩૯

ટીકાર્થ–તે વિધિ નિષેધ ઉત્પન્ન થયા ન હોય તો તેને ઉત્પન્ન કરવા.

पालना रक्षारूपा ततः तत्संभवपालनार्थं या चेष्टा भिक्षाटनादिबाह्यक्रियारूपा तस्याः उक्तिः छेदः । यथा कषशुद्धावप्यंतरामशुद्धिमाशंकमानाः सौवर्णिकाः सुवर्णगोलिकादेः छेदमाद्रियंते । तथा कषशुद्धावपि धर्मस्य छेदमपेक्षंते । स च छेदो विशुद्धबाह्यचेष्टारूपः, विशुद्धा च चेष्टा सा, यत्रासंतावपि विधिप्रतिषेधाववाधितरूपौ स्वात्मानं लभेते । लब्धात्मानौ चातीचारलक्षणापचारविरहितौ उत्तरोत्तरां वृद्धिमनुभवतः, सा यत्र धर्मे चेष्टा सप्रपंचा प्रोच्यते स धर्मश्छेदशुद्ध इति ॥ ॥ ३९ ॥

यथा कषच्छेदशुद्धमपि सुवर्णं तापमसहमानं कालिकोन्मीलनदोषान्न सुवर्णभावमश्नुते । एवं धर्मोऽपि सत्यामपि कषच्छेदशुद्धौ तापपरीक्षामनिर्वहमाणो न स्वभावमासादयत्यतः तापं मज्ञापयन्नाह ।

उभयनिबंधनभाववादस्ताप इति ॥ ४० ॥

ઉત્પન્ન થયા પછી તેનું પાલન કરવું. તે ઉત્પત્તિ તથા પાલન કરવાને માટે ભિક્ષાટન વગેરે જે બાહ્યક્રિયારૂપ ચેષ્ટા, તેનું કહેવું તે છેદ કહેવાય છે. જેમ સુવર્ણકારે કસોટીથી સોનાની શુદ્ધિ કરી હોય તોપણ જો તેને અંદરની શુદ્ધિમાં શક રહ્યો હોય તો તે સુવર્ણના પાશાનો છેદ કરે છે, તેમ ધર્મની શુદ્ધિમાં પણ વિધિ–નિષેધરૂપ કસોટીની શુદ્ધિ કરી હોય તથાપિ તેમાં છેદની અપેક્ષા રહે છે. તે છેદ શુદ્ધ એવી બાહ્યચેષ્ટારૂપ જાણવો. જેમાં વિધિ–પ્રતિષેધ ન હોય, છતાં અબાધિતરૂપે પોતાના આત્માને પ્રાપ્ત કરે અને પ્રાપ્ત કર્યા પછી અતિચારરૂપ અપચાર વગર ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિનો અનુભવ કરે, તેવી ચેષ્ટા તે શુદ્ધ ચેષ્ટા કહેવાય છે. એવી શુદ્ધ ચેષ્ટા જે ધર્મમાં સવિસ્તર કહેવામાં આવે તે ધર્મ છેદપરીક્ષાથી શુદ્ધ કહેવાય છે. ૩૯

જેમ સોનું કસોટી અને છેદની પરીક્ષાથી શુદ્ધ લાગતું હોય પણ જો તાપને સહન કરી શકે તેવું ન હોય તો તે ખરેખરૂં સુવર્ણ કહેવાય નહીં, તેમ ધર્મ પણ કસોટી અને છેદની પરીક્ષાથી શુદ્ધ થયો હોય પણ જ્યાંસુધી તાપની પરીક્ષામાં પ્રસાર થયો નથી, ત્યાંસુધી તે સ્વાભાવિક રીતે શુદ્ધ ગણાતો નથી, તેથી ધર્મની પરીક્ષામાં તાપ શું છે તે કહે છેઃ—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદના પરિણામી કારણરૂપ જીવાદિ ભાવની પ્રરૂપણા કરવી, તે તાપ કહેવાય છે. ૪૦

उभयोः कषच्छेदयोः अनंतरमेवोक्तरूपयोः निर्बंधनं परिणामिरूपं कारणं यो भावो जीवादिलक्षणः तस्य वादः प्ररूपणा । किमित्याह । तापोऽत्र श्रुतधर्मपरीक्षाधिकारे । इदमुक्तंभवति, यत्र शास्त्रे द्रव्यरूपतया अप्रच्युतानुत्पन्नः, पर्यायात्मकतया च प्रतिक्षणमपरापरस्वभावास्कंदनेन अनित्यस्वभावो जीवादिरवस्थाप्यते स्यात्तत्र तापशुद्धिः, यतः परिणामिन्येवात्मादौ तथाविधाशुद्धपर्यायनिरोधेन ध्यानाध्ययनाद्यपरशुद्धपर्यायप्रादुर्भावादुक्तलक्षणः कषो, बाह्यचेष्टाशुद्धिलक्षणश्च छेद उपपद्यते, न पुनरन्यथेति ॥ ॥ ४० ॥

एवेषां मध्यात्को बलीयान् इतरो वा इति प्रश्ने यत्कर्तव्यं तदाह

अमीषामंतरदर्शनमिति ॥ ४१ ॥

अमीषां त्रयाणां परीक्षाप्रकाराणां परस्परमंतरस्य विशेषस्य समर्थासमर्थत्वरूपस्य दर्शनं कार्यमुपदेशकेन ॥ ॥ ४१ ॥

ટીકાર્થ—કસોટી અને છેદ કે જેનું સ્વરૂપ ઉપર કહેલું છે, તેનો પરિણામીરૂપ કારણ જે જીવાદિ લક્ષણભાવ, તેની પ્રરૂપણા કરવી, તે આ શ્રુતધર્મની પરીક્ષાના અધિકારમાં તાપ કહેવાય છે. કહેવાની મતલબ એવી છે કે દ્રવ્યરૂપે (દ્રવ્યાર્થિકનય વડે) ચ્યવે નહીં અને ઉત્પન્ન પણ ન થાય અર્થાત્ તેવોને તેવો રહે અને પર્યાયરૂપે (પર્યાયાર્થિકનય વડે) ક્ષણે ક્ષણે અપર અપર સ્વભાવને પામી એટલે નવીન સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરી અનિત્ય સ્વભાવવાળો જીવાદિ જે શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરે, તે શાસ્ત્રની તાપશુદ્ધિ જાણવી. પરિણામી આત્મા પ્રમુખમાં તેવા અશુદ્ધ પર્યાયનો નિરોધ કરી ધ્યાન, અધ્યયન વગેરે બીજા શુદ્ધ પર્યાયના પ્રગટ થવાથી જેનું લક્ષણ કહેવામાં આવ્યું છે તેવી કસોટી અને બાહ્યચેષ્ટાની શુદ્ધિરૂપ છેદ તે બરાબર ઘટે છે, એટલે તાપશુદ્ધિ થવાથી કસોટીની શુદ્ધિ અને છેદની શુદ્ધિ ઘટે છે, અન્યથા ઘટતી નથી. ૪૦

એ કસોટી, છેદ અને તાપ—એ ત્રણેમાંથી બલવાન્ કોણ છે? અથવા એમાંથી કોણ અબલવાન્ છે? એવા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો તફાવત બતાવવો. ૪૧

ટીકાર્થ—એ પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો પરસ્પર જે અંતર એટલે કોણ તેઓમાં સમર્થ છે અને કોણ અસમર્થ છે, એવો તફાવત તે ઉપદેશકે દર્શાવવો. ૪૧

तदेव दर्शयति ।

कषच्छेदयोरयत्न इति ॥ ४२ ॥

कषच्छेदयोः परीक्षाक्षमत्वेन आदरणीयतायामयत्नः अतात्पर्यं मतिमतां इति ॥ ॥ ४१ ॥

कुत इत्याह ।

तद्भावेऽपि तापाभावेऽभाव इति ॥ ४३ ॥

तयोः कषच्छेदयोः भावः सत्ता तद्भावः तस्मिन्, किं पुनरतद्भाव इत्यपिशब्दार्थः । किमित्याह । तापाभावे उक्तलक्षणतापविरहे अभावः परमार्थतः असत्तैव परीक्षणीयस्य न हि तापे विघटमानं हेमकषच्छेदयोः सतोरपि स्वं स्वरूपं प्रतिपत्तुमलं जातिसुवर्णत्वात्तस्य । ॥ ४३ ॥

તે પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો તફાવત દર્શાવે છેઃ—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદ એ કેવલ બે પ્રકારની પરીક્ષામાં પ્રયત્ન કરવો નહીં. ૪૨

ટીકાર્થ—કસોટી અને છેદ એ કેવલ બે પ્રકાર પરીક્ષા કરવામાં અસમર્થ છે, તેથી તેનો આદર કરવામાં બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ પ્રયત્ન કરવો નહીં, કારણકે તેમાં કાંઈ તાત્પર્ય નથી. ૪૨

કેવલ કસોટી અને છેદ પરીક્ષાને વિષે પ્રયત્ન ન કરવો, તેનું શું કારણ? તે કહે છેઃ—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદની પરીક્ષા કરી હોય પણ જો તાપની પરીક્ષાનો અભાવ હોય તો તે બંને પરીક્ષાનો અભાવ જાણવો. ૪૩

ટીકાર્થ-કસોટી અને છેદની પરીક્ષા કરી હોય પણ જો જેનાં લક્ષણો કહેલાં છે એવા તાપની પરીક્ષાનો અભાવ હોય તો તે બંનેનો અભાવ થાય, એટલે પરમાર્થે પરીક્ષા કરવા યોગ્ય વસ્તુની સત્તા રહે નહીં. તાપની અંદર નહીં મૂકેલું સુવર્ણ કસોટી અને છેદ મૂકે તોપણ પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ થતું નથી, કારણકે તે જાતવાલું (કહેવા માત્રજ) સુવર્ણ છે. ૪૩

एतदपि कथमित्याह ।

तच्छुद्धौ हि तत्साफल्यमिति ॥ ४४ ॥

तच्छुद्धौ तापशुद्धौ हिर्यस्मात्तत्साफल्यं तयोः कषच्छेदयोः सफलभावः । तथाहि । ध्यानाध्ययनादिकोऽर्थो विधीयमानः प्रागुपात्तकर्मनिर्जरणफलः, हिंसादिकश्च प्रतिषिध्यमानो नवकर्मोपादाननिरोधफलः । बाह्यचेष्टाशुद्धिश्चानयोरेवानाविर्भूतयोः आविर्भवनेनाविर्भूतयोश्च परिपालनेन फलवती स्यात् । न चापरिणामिन्यात्मन्युक्तलक्षणौ कषच्छेदौ स्वकार्यं कर्तुं प्रभविष्णू स्यातामिति । तयोः तापशुद्धावेव सफलत्वमुपपद्यते न पुनरन्यथेति । ॥ ४४ ॥

ननु फलविकलावपि तौ भविष्यत इत्याह ।

फलवंतौ च तौ तान्विति ॥ ४५ ॥

તાપની શુદ્ધિ ન થાય તો તે કસોટી તથા છેદની શુદ્ધિ ન થઇ કહેવાય, તે શી રીતે? તે કહે છેઃ—

મૂલાર્થ—તાપની શુદ્ધિ થવાથી તે કસોટી અને છેદની શુદ્ધિ સફલ થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—તે તાપની શુદ્ધિ થવાથી તે કસોટી અને છેદની શુદ્ધિ નિશ્ચે સફલ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ધ્યાન એટલે સૂત્રના અર્થનું ચિંતવન અને અધ્યયન એટલે ભણવું ઇત્યાદિ જે અર્થ તે પૂર્વે બાંધેલાં કર્મની નિર્જરારૂપ ફલવાલો છે અને નિષેધ કરેલો હિંસા પ્રમુખ અર્થ નવાં કર્મને બાંધવાનો નિરાધ કરવારૂપ ફલવાલો છે અને તે કસોટી અને છેદને સ્થાને છે. તેથી જો તે બંને ઉત્પન્ન થયા ન હોય તો તેમને ઉત્પન્ન કરવાથી અને ઉત્પન્ન થયા હોય તો તેમનું પાલન કરવાથી બાહ્યચેષ્ટાની શુદ્ધિ ફલવાલી થાય છે. જો આત્મા અપરિણામી હોય તો તેમાં પૂર્વે કહેલાં લક્ષણવાલા કસોટી અને છેદ પોતાનું કાર્ય કરવાને સમર્થ થતા નથી, તેથી તે બંને તાપની શુદ્ધિ થવાથીજ સફલ થાય છે. અન્યથા રીતે થાયજ નહીં. ૪૪

કોઈ શંકા કરે કે ત્યારે તે બંને (કસોટી અને છેદ) નિષ્ફલ થશે, તેના ઉત્તરમાં કહે છેઃ—

મૂલાર્થ—તે બંને સત્યરીતે સફલ છે. ૪૫

उक्तलक्षणफलभाजौ संतौ पुनस्तौ कषच्छेदौ तौ वास्तवौ कषच्छेदौ भवतः । स्वसाध्यक्रियाकारिणो हि वस्तुनो वस्तुत्वमुशंति संतः ॥ ४५ ॥
विपक्षे बाधामाह-

अन्यथा याचितकमंडनमिति ॥ ४६ ॥

अन्यथा फलविकलौ संतौ वस्तुपरीक्षाधिकारे समवतारितावपि, तौ याचितकमंडनं वर्त्तेते इति। परकीयत्वसंभावनोपहतत्वात्कुत्सितं याचितं याचितकं तच्च तन्मंडनं च कटककुंडलादि आभरणविशेषो याचितकमंडनम् । द्विविधं ह्यलंकारफलं । निर्वाहे सति परिशुद्धाभिमानिकसुखजनिका स्वशरीरशोभा । कथंचिन्निर्वहणाभावे च तेनैव निर्वाहः । न च याचितकमंडने एतद्‌द्वितयमप्यस्ति परकीयत्वात्तस्य, ततो याचितकमंडनमिव याचितकमंडनं । इदमुक्तं

टीकार्थ—જેનાં લક્ષણ કહેલાં છે એવા તે બંને કસોટી અને છેદ વાસ્તવિક સત્ય છે, કારણકે જે વસ્તુ પોતાને સાધ્ય એવી ક્રિયાને કરનાર છે, તે વસ્તુનુંજ પરમાર્થે વસ્તુપણું છે એમ સત્પુરૂષો કહે છે. ૪૫

ઉપર કહ્યું તેથી વિપરીત કહેતાં જે બાધ આવે તે કહે છેઃ—

મૂલાર્થ—જો તે બંને સફલ નથી એમ કહીએ, તો તે માગી લાવેલા આભૂષણની જેમ નિષ્ફલ થાય. ૪૬

ટીકાર્થ—અન્યથા એટલે ઉપર કહેવા પ્રમાણે ન માનીએ તો તે બંને નિષ્ફલ એવા વસ્તુપરીક્ષાના અધિકારમાં ગણ્યા છતાં તે માગી લાવેલા આભૂષણ જેવા છે. મૂલમાં याचितक શબ્દ છે. તેનો એવો અર્થ છે કે માગી લાવેલું આભૂષણ પારકું છે તેથી તેમાં પારકાપણાની સંભાવના થાય તેને લીધે નઠારૂં એવું જે માગેલુ તે 'याचितक' કહેવાય. અહીં क પ્રત્યયથી નઠારૂં એવો અર્થ નીકલે છે. નઠારી રીતે માગી લાવેલું જે આભૂષણ–કડા કુંડલાદિ અલંકાર તે "याचितक मंडन" કહેવાય.

અલંકારનું ફલ બે પ્રકારનું છે. પોતાનો નિર્વાહ ચાલતાં શુદ્ધ અભિમાનના સુખને ઉત્પન્ન કરનારી શરીરને શોભા આપે તે પહેલું ફલ છે, અને કોઇ રીતે નિર્વાહ થાય તેમ ન હોય ત્યારે તે અલંકાર વેચી નિર્વાહ કરવો તે બીજું ફલ છે. આ બંને પ્રકારનાં ફલ માગી લાવેલા આભૂષણથી થતાં નથી, કારણકે તે પારકું છે. તેથી તે બંને માગી લાવેલા આભૂષણ જેવા કહ્યા છે. એ ઉ-

भवति, द्रव्यपर्यायोभयस्वभावे जीवे कषच्छेदौ निरुपचरितया स्थाप्यमानौ स्वफलं प्रत्यवंध्यसामर्थ्याविव स्यातां। नित्याद्येकांतवादे तु स्ववादशोभार्थं तद्वादिभिः कल्प्यमानावप्येतौ याचितकमंडनाकारौ प्रतिभासेते, न पुनः स्वकार्यकराविति। ॥ ४६ ॥

आह। अवगतं यथा। कषच्छेदतापशुद्धः श्रुतधर्मो ग्राह्यः, परं किंप्रणेतृकोऽसौ प्रमाणमिति व्यतिरेकतः साधयन्नाह।

नातत्त्ववेदिवादः सम्यग्वाद इति ॥ ४७ ॥

न नैव अतत्त्ववेदिनः साक्षादेव वस्तुतत्त्वमज्ञातुं शीलस्य पुरुषविशेषस्य अर्वाग्दर्शिन इत्यर्थः वादः वस्तुप्रणयनं अतत्त्ववेदिवादः, किमित्याह। सम्यग्वादो यथावस्थितार्थवादः, साक्षादवीक्ष्यमाणेन हि प्रमात्रा प्रोक्तं जात्यंधचित्रकरनरालिखितचित्रकर्मवद्यथावस्थितरूपविसंवादेन असमंजस-

---

પરથી કહેવાની મતલબ એવી છે કે દ્રવ્ય અને પર્યાય એ બે સ્વભાવવાલા જીવમાં કસોટી અને છેદ ઉપચાર વિના સ્થાપન કરવાથી તે બંને પોતાના ફલ પ્રત્યે સફલ સામર્થ્યવાલાજ થાય છે અને નિત્ય વગેરે એકાંતવાદમાં તો તે વાદીઓ જે પોતાના વાદની શોભા માટે તે કસોટી અને છેદની કલ્પના કરે છે તે માગી લાવેલા આભૂષણના જેવાજ નિષ્ફલ જણાય છે. તે પોતાના કાર્યને કરે તેવા રહેતા નથી. ૪૬

અહીં કહે છે કે ઉપર પ્રમાણે જોતાં એમ નિશ્ચય થયો કે કસોટી, છેદ અને તાપથી શુદ્ધ એવો શ્રુતધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, પણ તે શ્રુતધર્મ કોનો રચેલો પ્રમાણ ગણાય? તે વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે:—

મૂલાર્થ—જે તત્ત્વવેત્તા ન હોય, તેનો વાદ સમ્યગ્વાદ ન કહેવાય. ૪૭

ટીકાર્થ—જે અતત્ત્વવેદી એટલે સાક્ષાત્ વસ્તુતત્ત્વને જાણનાર ન હોય અર્થાત્ અર્વાગ્દૃષ્ટિ છદ્મસ્થ પુરૂષ હોય તેનો વાદ તે એટલે યથાર્થ વસ્તુનું કથન, તે સમ્યગ્વાદ એટલે યથાર્થ અર્થનો વાદ ન કહેવાય. સાક્ષાત્ યથાર્થ વસ્તુને નહીં જોનારા પ્રમાતાએ (ગ્રંથકારે) કહેલું શાસ્ત્ર જાતિઅંધ

-मेव शास्त्रं स्यादिति, कथं तद्भाषितं वस्तु अविपरीतरूपतां प्रा
हते इति ॥ ४७ ॥

सम्यग्वादताया एवोपायमाह ।

वंधमोक्षोपपत्तितस्तच्छुद्धिरिति ॥ ४८ ॥

वंधो मिथ्यात्वादिहेतुभ्यो जीवस्य कर्मपुद्गलानां च वह्न्ययःपिंडयोरिव क्षीरनीरयोरिव वा परस्परमविभागपरिणामेनावस्थानं । मोक्षः पुनः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रेभ्यः कर्मणामत्यंतोच्छेदः । ततो वंधश्च मोक्षश्च वंधमोक्षौ तयोः उपपत्तिर्घटना तस्याः सकाशात्तच्छुद्धिर्वस्तुवादनिर्मलता चिंतनीया । इदमुक्तं भवति । यस्मिन् सिद्धांते वंधमोक्षयोग्य आत्मा तैस्तैर्विशेषैर्निरूप्यते, स सर्ववेदिपुरुषप्रतिपादित इति कोविदैर्निश्चीयते इति ॥ ४८ ॥

इयमपि वंधमोक्षोपपत्तिर्यथा युज्यते तथाह ।

इयं वध्यमानवंधनभाव इति ॥ ४९ ॥

ચિત્રકારે આલેખેલા ચિત્રની જેમ યથાર્થ રૂપના વિપરીતપણાથી અઘટિત થાય છે, તો તેણે કહેલી વસ્તુ અવિપરીત શી રીતે હોય. ૪૬

સમ્યગ્વાદનો ઉપાય કહે છે—

મૂલાર્થ—બંધ તથા મોક્ષની સિદ્ધિ ઘટાવી વસ્તુવાદ (આત્મા) ની શુદ્ધિ વિચારવી. ૪૮

ટીકાર્થ—મિથ્યાત્વાદિ કારણોથી અગ્નિ અને તપાવેલા લોઢાના ગોલાની જેમ અથવા દૂધ અને જલની જેમ જીવ અને કર્મનાં પુદ્ગલોનું પરસ્પર (વિભાગ પરિણામ વગર) રહેવું તે બંધ કહેવાય છે. સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રથી કર્મનો અત્યંત ઉચ્છેદ તે મોક્ષ કહેવાય છે. તે બંધ તથા મોક્ષની ઘટના કરવાથી તેની શુદ્ધિ એટલે વસ્તુવાદની નિર્મલતા ચિંતવવી. કહેવાની મતલબ એવી છે કે જે સિદ્ધાંતમાં તે તે વિશેષ–વિશેષણોથી બંધ અને મોક્ષને યોગ્ય એવો આત્મા નિરૂપણ કરવામાં આવે, તે આત્મા સર્વજ્ઞ પુરૂષોએ પ્રતિપાદન કરેલો છે એમ વિદ્વાનોએ નિશ્ચય કરેલો છે. ૪૮

એ બંધમોક્ષની સિદ્ધિ જેમ ઘટે તેમ કહે છે—

મૂલાર્થ—એ બંધમોક્ષની યુક્તિ બંધાતા એવા જીવ અને તેના બંધનપણામાં હોય છે. ૪૯

इयं बंधमोक्षोपपत्तिः वध्यमानस्य बंधनस्य च वक्ष्यमाणस्य भावे सद्भावे सति भवति ॥ ४९ ॥

कुत इत्याह ।

कल्पनामात्रमन्यथेति ॥ ५० ॥

यस्मात्कारणादियं कल्पनैव केवला वितथार्थप्रतिभासरूपा न पुनस्तत्र प्रतिभासमानोऽर्थोऽपीति, कल्पनामात्रमन्यथा मुख्यवध्यमानबंधनयोरभावे वर्त्तते इति ॥ ५० ॥

वध्यमानबंधन एव व्याचष्टे—

वध्यमान आत्मा बंधनं वस्तुसत्कर्मेति ५१ ॥

तत्र वध्यमानः स्वसामर्थ्यतिरोधानेन पारवश्यमानीयमानः क इत्याह, आत्मा, चतुर्दशभूतग्रामभेदभिन्नो जीवः प्रतिपाद्यते । तथा वध्यते

ટીકાર્થ—એ બંધમોક્ષની યુક્તિ બંધાતા એવા જીવના અને આગલ કહેવામાં આવશે એવા તે બંધનના સદ્ભાવમાં હોય છે. ૪૯

ઉપર કહ્યું તેનો શો હેતુ છે? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—એમ જો ન કહીએ તો કલ્પના માત્રજ કહેવાય. ૫૦

ટીકાર્થ—જે કારણ માટે અસત્ય અર્થના પ્રતિભાસરૂપ આ કેવલ કલ્પનાજ છે, તેમાં અર્થનો પણ પ્રતિભાસ થતો નથી. તેથી તે કલ્પના માત્ર છે. અન્યથા એટલે મુખ્ય કર્મ બાંધનાર જીવ અને બાંધવાનું કર્મ—એ બંનેનો અભાવ થાય તો પછી તે (બંધ અને મોક્ષની યુક્તિ) પણ કલ્પના માત્રજ થાય. ૫૦

બંધન પામનાર તે કોણ અને બંધન તે શું, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—બંધન પામનાર આત્મા અને પરમાર્થથી વિદ્યમાન કર્મ તે બંધન છે. ૫૧

ટીકાર્થ—બંધન પામનાર એટલે પોતાનું સામર્થ્ય ગુમાવી પરવશ-

मिथ्यात्वादिभिर्हेतुभिरात्मा अनेनेति बंधनं, किमित्याह, वस्तुसत्, परमार्थतो विद्यमानं, कर्म ज्ञानावरणादि, अनंतानंतपरमाणुप्रचयस्वभावमत एव मूर्त्तप्रकृतीति । अत्रात्मग्रहणेन सांख्यमतनिरासमाह ।

यतस्तत्रोच्यते । आत्मा न बध्यते नापि मुच्यते नापि संसरति कश्चित्संसरति बध्यते मुच्यते च नानाश्रया प्रकृतिः । वस्तुसद्ग्रहणेन तु सौगतमतस्य । यतस्तत्रापि पठ्यते ।

चित्तमेव हि संसारो रागादिक्लेशवासितम् ।
तदेव तैर्विनिर्मुक्तं भवांत इति कथ्यते ॥

रागादिक्लेशवासितमिति रागादिक्लेशैः सर्वथा चित्ताद्व्यतिरिक्तैर्वासितं संस्कृतं, एवं हि बध्यमानान्न भिन्नं, वस्तुसत्कर्मेत्यभ्युपगतं भवति । तत्र प्रकृतेरेव, बंधमोक्षाभ्युपगमे आत्मनः संसारापवर्गावस्थयोरभिन्नैकस्वभावत्वेन योगिनां यमनियमाद्यनुष्ठानं मुक्तिफलतयोक्तं यद्योगशास्त्रेषु तद् व्यर्थमेव

પણાને પ્રાપ્ત થનાર તે કોણ? આત્મા જે ચૌદ[1] પ્રકારના ભેદવાળો જીવ કહેવાય છે. બંધન એટલે જેવડે મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓથી આત્મા બંધાય તે શું? પરમાર્થે વિદ્યમાન એવું જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ, જે અનંતાનંત પરમાણુઓના સમૂહરૂપ સ્વભાવવાળું છે, તેથીજ તે મૂર્ત્તિપ્રકૃતિ–એટલે [2]મૂર્ત્તિમાન્ છે.

ઉપરના સૂત્રમાં આત્મ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલું છે, તેથી તે પ્રસંગને લઈ સાંખ્યમતનું ખંડન કરે છેઃ—

સાંખ્યમતમાં કહ્યું છે કે કોઈ આત્મા બંધાતો નથી, તેમ મૂકાતો પણ નથી અને સંસારમાં ભ્રમણ પણ કરતો નથી. જે વિવિધ પ્રકારના આશ્રયવાળી પ્રકૃતિ છે, તેજ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે, બંધાય છે અને મૂકાય છે.

મૂલમાં 'वस्तुसत्' એ પદનું ગ્રહણ કરેલું છે, તેથી બૌદ્ધમતનું ખંડન કરેલું છે. બૌદ્ધમતમાં કહ્યું છે કે "રાગાદિ ક્લેશોથી સંસ્કાર પામેલું ચિત્તજ સંસાર છે, જ્યારે ચિત્ત તે રાગાદિ ક્લેશોથી મુક્ત થયું, ત્યારે ભવ–સંસારનો અંત–મોક્ષ થયો એમ જાણવું."

૧–૨ એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ તથા બાદર, ૩ બેરિંદ્રિ, ૪ તેરિંદ્રિ, ૫ ચઉરિંદ્રિ, ૬ સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિ, અને ૭ ગર્ભજપંચેન્દ્રિ–એ સાત પર્યાપ્ત અને સાત અપર્યાપ્ત–એ સામાન્ય પ્રકારે અશુદ્ધ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ચૌદ ભેદ થાય છે. ૨ અર્થાત્ સત્ય છે, કલ્પના માત્ર નથી.

स्यात् । बौद्धस्यापि चित्तादव्यतिरिक्तकर्मवादिनोऽवस्तुसत्त्वमेव कर्मणः स्यात्, यतो यद्यतोऽव्यतिरिक्तस्वरूपं तत्तदेव भवति, न च लोके तदेव तेनैव बध्यते इति प्रतीतिरस्ति । वध्यमानबंधनयोः पुरुषनिगडादिरूपयोः भिन्नस्वभावयोरेव लोके व्यवह्रियमाणत्वात् । किंच चित्तमात्रत्वे कर्मणोऽभ्युपगम्यमाने संसारापवर्गयोर्भेदो न प्राप्नोति चित्तमात्रस्योभयत्राप्यविशेषात् ॥५१॥

बंधमोक्षहेतूनेवाह ।

हिंसादयस्तद्योगहेतवस्तदितरे तदितरस्येति ॥ ५२ ॥

રાગાદિ ક્લેશ જે હમેશાં ચિત્તથી જુદા નથી તેવડે સંસ્કાર પામેલું, તેથી બંધન પામનાર આત્માથી જુદું નહીં એવું ચિત્ત એ સંસાર છે એમ જે માને છે, તે 'વસ્તુસત્કર્મ' એ વાક્યથી ઉડી જાય છે. તેમ વલી જે સાંખ્યવાલા પ્રકૃતિને બંધમોક્ષ માને છે તો તેથી સંસારાવસ્થા તથા મોક્ષાવસ્થામાં આત્માના અભિન્ન—એક સ્વભાવને લીધે યોગી પુરૂષોને જે યોગશાસ્ત્રોમાં યમ નિયમાદિ અનુષ્ઠાન મુક્તિફલ આપનારૂં કહેલું છે તે વ્યર્થ થવાનું. વલી 'ચિત્તથી કર્મ જુદું નથી' એમ માનનારા બૌદ્ધના પક્ષમાં તો કર્મનું વસ્તુપણું રહેતું નથી, કારણકે જે વસ્તુ જેનાથી જુદી નથી તે વસ્તુ તેરૂપજ કહેવાય છે. વલી લોકમાં તે તેનાથી—અવસ્તુથી બંધાય છે, એવી પ્રતીતિ થતી નથી. જેમ પુરૂષ અને બેડી—તે જુદા જુદા સ્વભાવના છે, તેમાં પુરૂષ બંધ પામનાર અને બેડી બંધનરૂપ છે, તે છતાં લોકમાં "પુરૂષ બેડીમાં પડયો" એવા વ્યવહારથી બોલાય છે (તેમ અહીં આત્માએ કર્મ બાંધ્યાં એમ કહેવાય, કર્મરૂપ આત્માએ કરી આત્મા બંધાયો એમ કહેવાતું નથી).

બૌદ્ધ મત પ્રમાણે કર્મ અને ચિત્ત બે જુદા નથી એમ માનીએ તો સંસાર અને મોક્ષનો ભેદ પણ નહીં થાય, કારણકે માત્ર ચિત્તનું બંને ઠેકાણે વિશેષપણું નથી અર્થાત્ સરખાપણું છે[1]. ૫૧

બંધ અને મોક્ષના હેતુ કહે છે:—

મૂલાર્થ—બંધના યોગનું કારણ હિંસાદિ છે અને મોક્ષના યોગનું કારણ અહિંસાદિ છે. ૫૨

---

૧ એટલે સંસાર તથા મોક્ષની અવસ્થામાં ચિત્ત આવ્યું, એટલે કોઈ પ્રકારનું વિશેષપણું રહ્યું નથી, અર્થાત્ ચિત્ત અને કર્મ એ બે વસ્તુ જુદીજ છે.

हिंसादय इति । हिंसानृतादयो जीवपरिणामविशेषाः । किमित्याह । तद्योगहेतवः तस्य बंधस्य संसारफलत्वेन परमार्थचिंतायां पापात्मकस्यैव हेतवः आत्मना सह बंधकारणभावमापन्ना वर्तन्ते । यदवाचि—

हिंसानृतादयः पंच तत्त्वाश्रद्धानमेव च ।
क्रोधादयश्च चत्वार इति पापस्य हेतवः ॥ १ ॥

तथा तदितरेभ्यो हिंसादिभ्य इतरे अहिंसादय एव तदितरस्य तस्माद्बंधादितरो मोक्षः तस्यानुरूपकारणप्रभवत्वात्सर्वकार्याणामिति । ५१ ।

बंधस्यैव स्वरूपमाह—

प्रवाहतोऽनादिमानिति ॥ ५२ ॥

प्रवाहतः परंपरातः अनादिमान् आदिभूतबंधकालविकलः । ५२ ।

ટીકાર્થ—હિંસા, અસત્ય વગેરે જીવના પરિણામ વિશેષ છે. કારણકે તે બંધનું ફળ સંસાર હોવાથી વસ્તુગતિએ વિચારતાં તે પાપરૂપ બંધનાજ હેતુરૂપ છે, એટલે આત્માની સાથે બંધના કારણભાવને પામેલા છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે—

" હિંસા, અસત્ય વગેરે પાંચ, તત્ત્વ ઉપર અશ્રદ્ધા અને ક્રોધાદિક ચાર કષાય, (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ) એ સર્વ પાપના હેતુઓ છે. " ૧

વળી તે હિંસાદિકથી ઇતર—બીજા જે અહિંસાદિક તેજ તે બંધથી ઈતર—જુદો એવો જે મોક્ષ તેના કારણ છે, એટલે મોક્ષનું કારણ અહિંસાદિ છે, કારણકે સર્વ કાર્યો તેને અનુરૂપ—યોગ્ય એવા કારણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ જેવું કારણ તેવું કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે મોક્ષનું કારણ મળવાથી મોક્ષ થાય, અને સંસારનું કારણ મળવાથી સંસાર થાય. ૫૧

હવે બંધનુંજ સ્વરૂપ કહે છે.

મૂલાર્થ—બંધ પ્રવાહથી—પરંપરાથી અનાદિ છે. ૫૨

ટીકાર્થ—પ્રવાહથી—પરંપરાથી બંધ અનાદિ છે, એટલે આદિભૂત જે બાંધવાનો કાલ તેણે કરીને રહિત છે. અમુક વખતે જીવે આ કર્મો પ્રથમ બાંધ્યાં, એમ કર્મ બાંધવાનો આદિકાલ નથી. ૫૨

अत्रैवार्थ उपचयमाह—

कृतकत्वेऽप्यतीतकालवदुपपत्तिरिति ॥ ५३ ॥

कृतकत्वेऽपि स्वहेतुभिर्निष्पादितत्त्वेऽपि बंधस्यातीतकालस्येवोपपत्तिर्घटना अनादिमत्त्वस्य वक्तव्या, किमुक्तं भवति, प्रतिक्षणं क्रियमाणोऽपि बंधः प्रवाहापेक्षयाऽतीतकालवदनादिमानेव । ५३ ।

अथ यतोंऽशादनयोर्दृष्टांतदार्ष्टांतिकभावोऽभूत्तं साक्षादेव दर्शयन्नाह—

वर्त्तमानताकल्पं कृतकत्वमिति ॥ ५४ ॥

यादृशी अतीतकालसमयानां वर्त्तमानता सांप्रतरूपता तादृशं बंधस्य कृत-

---

તે વિષે વધારે કહે છે—

મૂલાર્થ—કર્મનો બંધ કરાએલો છે, તે છતાં પણ અતીતકાલની પેઠે તેની ઘટના કરવી. ૫૩

ટીકાર્થ—બંધ પોતાના હેતુઓથી નિષ્પન્ન છે, તે છતાં પણ તે બંધની ઘટના અતીત–ભૂતકાલની જેમ કરવી, એટલે બંધનું અનાદિપણું કહેવું. અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે, કર્મનો બંધ પ્રત્યેક ક્ષણે કરવામાં આવે છે, તોપણ પ્રવાહની અપેક્ષાએ સંતતિભાવે કરીને તે અતીતકાલની જેમ અનાદિજ છે. ૫૩

જે અંશથી ભૂત અને વર્ત્તમાનકાલનો દૃષ્ટાંત અને દાર્ષ્ટાંતિક ભાવ–અર્થાત્ ભૂતકાલનું દૃષ્ટાંત કરવું, અને તેને વર્ત્તમાનકાલમાં ઘટાડવું, તેને પ્રત્યક્ષ બતાવવાને કહે છે—

મૂલાર્થ—વર્ત્તમાનપણા જેવું કરેલાપણું છે. ૫૪

ટીકાર્થ—અતીતકાલના સમયનું જેવું વર્ત્તમાનપણું છે, તેવું બંધનું કરેલાપણું છે. અર્થાત્ કરવાપણું છે. કારણકે ક્રિયાકાલ–કરવાનો કાલ અને નિષ્ઠાકાલ–ભૂતકાલ–સમાપ્તિનો કાલ–એ બંને કાલનું [1]નિશ્ચયનયના

---

૧ સાત પ્રકારના નયમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બે નય મુખ્ય ગણેલા છે. કેટલાક પદાર્થ તત્કાલ થયા હોય અને કેટલાક થતા હોય તે બંનેને ' થાય છે ' એમ કહેવું, તે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ જાણવું અને જે કરવા માંડ્યું હોય, તેને ' કર્યું ' એમ કહેવું એ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ જાણવું. અહીં કરવા માંડ્યો એવો જે કર્મનો બંધ તેને ' કર્યો છે ' એમ કહ્યું તે નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ સમજવું.

कर्त्वं क्रियमाणत्वं क्रियाकालनिष्ठाकालयोश्च निश्चयनयाभिप्रायेणाभेदाद्देवमुपन्यस्तं अन्यथा वर्त्तमानताकल्पं क्रियमाणत्वमित्युपन्यसितुं युक्तं स्यात् । ५४ ।

यादृशि चात्मनि प्रागुपन्यस्ता बंधहेतवः उपपद्यंते, तमन्वयव्यतिरेकाभ्यामाह—

परिणामिन्यात्मनि हिंसादयो भिन्नाभिन्ने च देहादिति॥५५॥

परिणमनं परिणामः द्रव्यरूपतयावस्थितस्यैव वस्तुनः पर्यायांतरप्रतिपत्तिः । यथोक्तम्—

" परिणामो ह्यर्थांतरगमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् ।
न च सर्वथा विनाशः परिणामस्तद्विदामिष्टः " ॥ १ ॥

परिणामो नित्यमस्यास्तीति परिणामी तत्र आत्मनि जीवहिंसादयः प्राग्

અભિપ્રાયથી અભેદપણું છે, એમ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે. જો એમ ન હોય તો વર્ત્તમાનપણા જેવું કરવાપણું—સ્થાપન કરવું યુક્ત હોય; પણ કરેલાને કરવા માંડયું, એમ કહેવાતું નથી. ૫૪

જેવા આત્માને વિષે પ્રથમ કહેલા બંધના હેતુઓ ઘટે છે, તેવા આત્માને અન્વય અને વ્યતિરેકથી કહે છે—

મૂલાર્થ—દેહથી ભિન્ન અને અભિન્ન એવા પરિણામી આત્માને વિષે હિંસાદિક બંધના હેતુ ઘટે છે. ૫૫

ટીકાર્થ—પરિણમવું, તે પરિણામ કહેવાય છે, એટલે દ્રવ્યરૂપપણે કરીને એકરૂપે રહેલી વસ્તુનું બીજા *પર્યાય પ્રત્યે (પર્યાયાંતર થવું) પામવું. અર્થાત્ રૂપાંતર થવું તે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

" અર્થાંતર એટલે એક અર્થને મુકી બીજા અર્થને પામવું, સર્વદા એકરૂપે ન રહેવું તેમજ સર્વથા વિનાશ ન થવો તેને વિદ્વાનો પરિણામ કહે છે. "

એવો પરિણામ જેને છે, તે પરિણામી કહેવાય. એવા તે પરિણામી આત્માને વિષે પ્રથમ કહેલા જીવહિંસા વગેરે દોષ ઘટે છે. વળી તે આત્મા કેવો છે ? ભિન્ન એટલે જુદા રૂપવાળો અને અભિન્ન એટલે તેનાથી વિપરીત—એક

---

* આત્મા દેવપણાને કે મનુષ્યપણાને પામે છે, એવો જે પર્યાય તે પરિણામ કહેવાય છે.

निरूपितां उपपद्यंते । तथा भिन्ने पृथग्रूपे अभिन्ने च तद्विपरीते चकारो विशेषणसमुच्चये । कस्मादित्याह, देहात् शरीरात् । ५५ ।

अत्रैवार्थे विपक्षे बाधकमाह—

अन्यथा तदयोग इति ॥ ५६ ॥

यदि हि परिणामी आत्मा भिन्नाभिन्नश्च देहान्नेष्यते तदा तेषां हिंसादीनां बंधहेतुतयोपन्यस्तानामयोगोऽघटना । ५६ ।

कथमित्याह—

नित्य एवाधिकारतोऽसंभवादिति ॥ ५७ ॥

नित्य एव अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावे आत्मनि न तु पर्यायतयावलंबनेनानित्यरूपेपीत्येवकारार्थोऽभ्युपगम्यमाने द्रव्यास्तिकनयावष्टंभतः अधिकारतः

રૂપવાળો છે. અહીં च શબ્દનો અર્થ વિશેષણ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તે આત્મા ભિન્ન અને અભિન્ન કોનાથી છે? દેહથી છે—એટલે તે પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન છે અને અભિન્ન પણ છે. અર્થાત્ આત્મા અને દેહ એક પણ છે અને જુદા પણ છે. ૫૫

ઉપર કહેલા અર્થથી ઉલટીરીતે લેવાથી જે બાધક આવે છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જો પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન તથા અભિન્ન ન કહીએ તો તે હિંસાદિક દોષનો તેની સાથે યોગ ન થાય. ૫૬

ટીકાર્થ—જો પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન તથા અભિન્ન ન માનીએ તો તે હિંસાદિક બંધના હેતુ તરીકે જણાવેલા તે હિંસાદિક દોષ તેને ઘટે નહીં. ૫૬

કેમ ન ઘટે? તે કહે છે—

નિત્ય એવા આત્માને વિષે અધિકારથી હિંસાદિકનો સંભવ નથી, તે માટે. ૫૭

નિત્ય એવો આત્મા—એટલે કોઇ દિવસ ચ્યવવું નહીં, ઉત્પન્ન થવું નહીં અને નિરંતર સ્થિર રહેવું—એવા સ્વભાવવાળા આત્માને વિષેજ હિંસાદિ દોષ સંભવતો નથી. પર્યાયપણે અવલંબન કરવાથી અનિત્ય એવો જે આત્મા તેના વિષે નહીં, એમ एव કારનો અર્થ છે. એ રીતે એકાંત નિત્ય આત્મા

तिलतुषत्रिभागमात्रमपि पूर्वस्वरूपादप्रच्यवमानत्वेनासंभवादघटनात् हिंसायाः । यतो विवक्षितहिंसा विवक्षितपर्यायविनाशिस्वभावा शास्त्रेषु गीयते । यथोक्तं—

" तत्पर्यायविनाशो दुःखोत्पादस्तथा च संक्लेशः ।

एष वधो जिनभणितो वर्जयितव्यः प्रयत्नेन " ॥ १ । ५७ ।

तथा—अनित्ये चापराहिंसनेनेति ॥ ५८ ॥

अनित्ये च सर्वथा प्रतिक्षणभंगुरे पुनरात्मनि अभ्युपगम्यमाने सति, अपरेण केनचित् लुब्धकादिना अहिंसनेन अव्यापादनेन कस्यचिच्छूकरादेर्हिंसाऽसंभवः । प्रतिक्षणं भंगुरत्वाभ्युपगमे हि सर्वेष्वात्मसु स्वत एव स्वजन्मलाभक्षणा-

---

માનતા, દ્રવ્યાસ્તિક નયના આલંબનથી એટલે અધિકારથી એકાંતિક દ્રવ્યાર્થિક નય મતે કરી તલના છોડાના ત્રીજા ભાગ પ્રમાણે અર્થાત્ અતિ સૂક્ષ્મ એવા પણ પૂર્વના સ્વરૂપનો નાશ ન પામવાથી હિંસાનો અસંભવ છે, એટલે ઘટવાપણું નથી—અર્થાત્ એકાંત દ્રવ્યાર્થિક નયને મતે આત્મા નિત્ય માનવાથી તેને હિંસા કરવાનું ઘટતું નથી. કારણકે જે કહેવાને ઇચ્છેલી હિંસા છે, તે કહેવાને ઇચ્છેલા એવા પર્યાયને નાશ કરવારૂપ સ્વભાવવાળી શાસ્ત્રમાં કહેવાય છે, એટલે પર્યાયનો વિનાશ કરવો તે હિંસા—એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. જેમકે—

" આત્માના પર્યાયનો નાશ કરવો, તથા તેને દુઃખનું ઉત્પન્ન કરવું, અને ક્લિષ્ટ અધ્યવસાય કરવો—એ ભગવતે હિંસા કહેલી છે, તે હિંસાનો પ્રયત્નવડે ત્યાગ કરવો. " ૧

મૂલાર્થ—વળી જો આત્માને સર્વથા અનિત્ય કહીએ, તો બીજો કોઇ તેને હણી શકતો નથી તેથી હિંસાનો અસંભવ થશે. ૫૮

ટીકાર્થ—સર્વથા અનિત્ય એટલે પ્રતિ ક્ષણે નાશ પામનારો આત્મા છે, એમ માનવાથી બીજા કોઇ શીકારી વગેરેથી કોઇ ડુક્કર વગેરે પ્રાણીની હિંસાનો અસંભવ થાય. કારણકે આત્માનો ક્ષણે ક્ષણે નાશ થવાનું અંગીકાર કરવાથી સર્વ આત્માઓ પોતાની મેળેજ પોતાના જન્મનો લાભ થયા પછી સર્વથા નિવૃત્ત થવાથી—એટલે પોતાની મેળે જન્મ થયો અને તરતજ નાશ થયો—એમ હોવાથી કોણ કોનો મારનારો થાય અને કોણ કોનાથી મ-

नंतरं सर्वथा निवर्त्तमानेषु कः कस्य हिंसकः को वा कस्य हिंसनीय इति। ५८।

तथा–भिन्न एव देहान्न स्पृष्टवेदनमिति ॥ ५९ ॥

यदि हि भिन्न एव विलक्षण एव सर्वथा देहादात्मा तदा न नैव स्पृष्टस्य योषिच्छरीरशयनासनादेः कंटकज्वलनज्वालादेश्च इष्टानिष्टरूपस्य स्पर्शनेंद्रियविषयस्य देहेन स्पृश्यमानस्य वेदनमनुभवनं प्राप्नोति भोगिनः पुरुषस्य। न हि देवदत्ते शयनादीनि भोगांगानि स्पृशति विष्णुमित्रस्यानुभवप्रतीतिरस्तीति । ५९ ।

तथा–निरर्थकश्चानुग्रह इति ॥ ६० ॥

निरर्थकः पुरुषसंतोषलक्षणफलविकलः। चः समुच्चये। अनुग्रहः स्रक्चंद-

રવા યોગ્ય થાય—અર્થાત્ જો આત્મા ક્ષણે ક્ષણે પોતાની મેલે ઉત્પન્ન થાય છે અને પોતાની મેલે નાશ પામે છે–એમ માનીએ તો પછી કોણ કોને મારે અને કોને કોણ મારવાનું રહે, એટલે એકાંત આત્માને અનિસ માનવાથી હિંસાનો અસંભવરૂપ દોષ લાગે. ૫૮

મૂલાર્થ—વળી જો આત્મા દેહથી સર્વથા ભિન્ન હોય તો સ્પર્શ કરેલા વિષયનો અનુભવ ન થાય. ૫૯

ટીકાર્થ—જો દેહથી સર્વથા આત્મા ભિન્ન એટલે વિલક્ષણ હોય, તો સ્ત્રીનું શરીર, શય્યા અને આસન વગેરે ઇષ્ટ વસ્તુનો અને કાંટા, અગ્નિની જ્વાલા વગેરે અનિષ્ટ વસ્તુનો દેહવડે સ્પર્શ કરેલો સ્પર્શઇંદ્રિયનો વિષય, તેનો અનુભવ ભોગી પુરૂષને નહીં થાય. કેમકે દેવદત્ત નામનો માણસ શય્યા વગેરે ભોગના અંગનો સ્પર્શ કરે અને તેના અનુભવની પ્રતીતિ વિષ્ણુમિત્ર નામના બીજા માણસને ન થાય. અર્થાત્ જેમ ભોગ બીજો કરે અને તેનો અનુભવ બીજાને થતો નથી, તેમ દેહ અને આત્મા સર્વથા જુદા હોય તો દેહે ભોગવેલાનો અનુભવ આત્માને ન થાય, માટે જ્યાંસુધી આત્મા કર્મસહિત છે, ત્યાંસુધી તે સર્વથા દેહથી જુદો ન કહેવાય. ૫૯

મૂલાર્થ—વળી જે અનુગ્રહ તે નિષ્ફળ થાય છે. ૬૦

ટીકાર્થ—આત્મા દેહથી સર્વથા ભિન્ન છે, એમ માનવાથી દેહને જે અનુગ્રહ એટલે પુષ્પમાલા, ચંદન, સ્ત્રી, વસ્ત્ર વગેરે જે ભોગના અંગોથી

नांगनावसनादिभिर्भोगांगैरुपष्टंज्जो नवंदेहस्य देहादात्मनोऽत्यंतभिन्नत्वात्। निग्रहस्याप्युपलक्षणमेतत्। ६०।

एवं भेदपक्षं निराकृत्याभेदपक्षनिराकरणायाह—

अभिन्न एवामरणं वैकल्यायोगादिति ॥ ६१ ॥

अभिन्न एव देहात्सर्वथा नानात्वमनालंबमाने आत्मनि सति चैतन्यविशिष्टः कायः पुरुष इति मतावलंबिनां सुरगुरुशिष्याणामभ्युपगमेन। किमित्याह। अमरणं मृत्योरभावः आपद्यत आत्मनः। कुत इत्याह। वैकल्यस्यायोगादघटनात्। यतो मृतेऽपि देहे न किंचित्पृथिव्यादिभूतानां देहारंभकाणां वैकल्यमुपलभ्यते। वायोस्तत्र वैकल्यमिति चेन्न, वायुमंतरेण उच्छूनभावायोगात्। तर्हि तेजसः तत्र वैकल्यमस्तीति चेन्न। तेजसो व्यतिरेकेण कुथितभावाप्रतिपत्तेरिति कथं देहा-

---

સહાયપણું છે, તે નિરર્થક થાય છે, એટલે પુરૂષને સંતોષ રૂપ ફલથી રહિત થાય છે. કારણકે દેહથી આત્માનું અત્યંત ભિન્નપણું છે. અહીં ઉપલક્ષણથી નિગ્રહનું પણ નિરર્થકપણું જાણવું. એટલે કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે, જેમ સ્ત્રી વગેરે ઇષ્ટ પદાર્થવડે આત્માને સુખ જણાય છે તે નિષ્ફળ થાય છે, તેમ અગ્નિના દાહ વગેરેથી જે આત્માને દુઃખ થાય છે, તે પણ નિષ્ફળ થાય છે, માટે સર્વથા દેહ અને આત્મા જુદા નથી. ૬૦

એવી રીતે એકાંત ભેદપક્ષનું ખંડન કરી હવે અભેદપક્ષનું ખંડન કરવાને કહે છે—

મૂલાર્થ—દેહ અને આત્માનો સર્વથા અભેદજ માનીએ તો મરણજ ઘટે નહીં. કારણકે વિકલપણાનો અયોગ[1] છે. ૬૧

ટીકાર્થ—દેહથી આત્મા સર્વથા અભિન્નજ છે—એટલે આત્મા નાના પ્રકારને પામતો નથી—એમ માનવાથી—આત્મા અને દેહ એકજ થયા, ત્યારે 'ચૈતન્ય સહિત એવું શરીર તે આત્મા છે' એવા મતને અવલંબન કરનારા બૃહસ્પતિના શિષ્યોનો મત અંગીકાર કરવો પડશે, અને તેમ કરવાથી શું થ-

---

૧ કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, જો આત્માને સર્વથા દેહરૂપજ માનીએ તો પછી તેનું મરણુજ કેમ સંભવે? શરીર તો જેવું છે, તેવુંજ દેખાય છે. તેમાં કાંઇ ઓછું થયેલું દેખાતું નથી.

भिन्नात्मवादिनां मरणमुपपन्नं भवेदिति । ६१ ।

प्राक्तनावस्थयोर्वायुतेजसोस्तत्राभावान्मरणमुपपद्यते इति चेदुच्यते—

मरणे परलोकाभाव इति ॥ ६२ ॥

मरणे अभ्युपगम्यमाने परलोकस्याभावः प्रसज्यते, न हि देहादभिन्न एवात्मन्यभ्युपगम्यमाने कश्चित्परलोकयायी सिद्ध्यति, देहस्यात्रैव तावत् पातदर्शनात् तद्व्यतिरिक्तस्य चात्मनोऽनभ्युपगमात् । न च वक्तव्यं परलोक एव तर्हि नास्ति,

---

શે કે, આત્માને મૃત્યુનો અભાવજ[1] પ્રાપ્ત થશે; કારણકે વિકલપણાનો અયોગથી એટલે નહીં ઘટવાથી—એટલે દેહ જેવો છે, તેવોજ દેખાય છે, તેમાંથી કાંઇ ઓછું થયેલું દેખાતું નથી, તેથી આત્માનું મરણ ઘટતું નથી. જેથી દેહ મરણ પામતાં પણ તે દેહના આરંભક એવા પૃથિવી વગેરે પાંચ ભૂતમાંથી કોઇ પણ કાંઈ વિકલ થયેલું જણાતું નથી. અહીં નાસ્તિક શંકા કરે છે કે 'મરણ પામેલા દેહમાં વાયુ જણાતો નથી.' તેની શંકાને દૂર કરવા સિદ્ધાંતી કહે છે કે, તે મૃત શરીરમાં વાયુ રહેલો છે. જો વાયુ ન હોય તો તે શરીરનું પ્રફુલ્લિતપણું ક્યાંથી હોય ? નાસ્તિક એવી શંકા કરે છે કે 'મરણ પામેલા દેહમાં તેજ જણાતું નથી,' તો એ શંકા દૂર કરવાને સિદ્ધાંતી કહે છે કે, જો તેજ ન હોય તો દેહને કુથિતભાવ એટલે કોહવાપણું ન થવું જોઇએ; પણ તે તો દેખાય છે, માટે દેહથી આત્માને અભિન્ન માનનારાને મતે મરણ શી રીતે ઘટે ? નજ ઘટે. ૬૧

પ્રથમની અવસ્થાવાળા એટલે પહેલા હતા તેવા વાયુ અને તેજનો આત્મામાં અભાવ થવાથી મરણ માનીએ છીએ, એમ જો કહો, તો તે પણ નહીં ઘટે તે કહે છે—

મૂલાર્થ—આત્માને મરણ માનવાથી પરલોકનો અભાવ થશે. ૬૨

જો આત્માને મરણનો અંગીકાર કરશો તો પરલોકના અભાવનો પ્રસંગ થશે, કારણકે તેમ માનવાથી એટલે દેહથી અભિન્ન—જુદો નહીં એવો આત્મા

---

૧ જગતમાં એવું કહેવાય છે કે 'અમુક આત્મા મૃત્યુ પામ્યો,' જ્યારે આત્માને દેહરૂપ માનીએ તો એ મરણ શી રીતે સંભવે ? કારણકે દેહમાંથી કાંઇ ગયું નથી.

तस्य सर्वविशिष्टैः प्रमाणोपष्टंनोपपन्नत्वेनाङ्गीष्टत्वात् । प्रमाणं चेदं यो योऽनिलापः स सोऽनिलापांतरपूर्वको दृष्टः यथा यौवनकालानिलापो वालकालीनानिलापपूर्वकः अनिलापश्च वालस्य तदहर्जातस्य प्रसारितलोचनस्य मातुः स्तनौ निनालयतः स्तन्यस्पृहारूपः यच्च तदनिलापांतरं तन्नियमाद्भवांतरनावीति ।६२।

तथा देहकृतस्यात्मनाऽनुपनोग इति ॥६३॥

एकांतनेदे देहात्मनोरन्युपगते सांख्येन, देहेन कृतस्य परेषां ताडनतर्जनहिंसनादिना देवतानमनस्तवनादिना चोपायेनोपात्तस्य शुनाशुनरूपस्य कर्मणः आत्मना अनुपनोगः सुखदुःखानुनवद्वारेणावेदनमापद्यते । न हि कश्चिदन्यकृतं

માનવાથી પછી કોઈ પણ પરલોકમાં જનાર રહેશે નહીં. કેમકે દેહ તો અહીંજ પડતો દેખાય છે અને દેહથી જુદા આત્માનો અંગીકાર થતો નથી. કદી કહેશો કે પરલોકજ નથી, તો એ તમારે કહેવુંજ નહીં, કારણકે સર્વ વિશિષ્ટ પુરૂષોએ પ્રમાણના બળનું આલંબન કરીને તે પરલોકનો અંગીકાર કર્યો છે. તે પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. જે જે અભિલાષ ઉત્પન્ન થાય છે, તે તે અભિલાષ પ્રથમ બીજા ઉત્પન્ન થયેલા અભિલાષપૂર્વક દેખાય છે. જેમકે યૌવન અવસ્થાનો અભિલાષ બાલ્યકાળમાં થયેલા અભિલાષપૂર્વક છે, તે અભિલાષ એકજ દિવસના જન્મેલા અને નેત્ર ઉઘાડી માતાના સ્તનને જોતા એવા બાળકને સ્તનપાન કરવાની સ્પૃહારૂપ છે, તે અભિલાષ પૂર્વ જન્મમાં થયેલા અભિલાષપૂર્વક છે—અર્થાત્ જે બાળકને અભિલાષ થાય છે, તે નિશ્ચે પૂર્વ ભવમાં થયેલો છે, તેથી પરલોક છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ૬૨

મૂલાર્થ—જો એકાંતે દેહ અને આત્માનો ભેદ અંગીકાર કરવામાં આવે તો દેહે કરેલા કર્મનો આત્માને ઉપભોગ ન થવો જોઇએ. ૬૩

ટીકાર્થ—*સાંખ્ય મત પ્રમાણે જો દેહ અને આત્માનો એકાંતે ભેદ અંગીકાર કરીએ તો દેહવડે કરેલાં બીજાને તાડન, તર્જન, હિંસા વગેરે અશુભ કર્મ અને દેવતાને નમન અને સ્તવન વિગેરે શુભ કર્મ જે ઉપાયવડે ગ્રહણ કરેલાં છે, તે શુભાશુભ કર્મનો આત્માએ કરીને ઉપભોગ નહીં થાય, અ-

* સાંખ્ય મતવાળા દેહ અને આત્મા સર્વથા પ્રકારે જુદા છે એમ એકાંતે માને છે.

शुजमशुजं वा वेदयितुमर्हति । ६३ ।

तथा आत्मकृतस्य देहेनेति ॥ ६४ ॥

यदि च देहाद्भिन्न एव आत्मेत्यन्युपगमः तदा आत्मकृतस्य कुशलादकुशलाद्यनुष्ठानादात्मसमुपार्जितस्य शुजस्याशुजस्य च कर्मण इहामुत्र च देहेन कर्मोऽनुपजोगः अवेदनं प्रसज्यते । अन्यकृतत्वात् । ६४ ।

यदि नामैवमापद्यते तथापि को दोष इत्याह—

दृष्टेष्टबाधेति ॥ ६५ ॥

र्थात् सुख दुःखना अनुभवद्वारा तेनुं वेदन नहीं थाय, एटले शुभाशुभ कर्मथी उत्पन्न थयेलुं जे सुख दुःख तेने आत्मा नहीं भोगवे, केमके बीजाए करेला शुभ अशुभ कर्मने कोइ बीजो वेदवाने (भोगववाने) योग्य नहीं थाय. ६३*

मूलार्थ—वळी आत्माए करेला कर्मने देहे करी अवेदवानो प्रसंग आवे. ६४

टीकार्थ—जो आत्मा देहथी भिन्नज छे, एम एकांते अंगीकार करवामां आवे तो आत्माए करेला कुशल—अकुशल एटले शुभाशुभ अनुष्ठान —कर्मनो आ लोक तथा परलोकने विषे देहे करी अनुपभोग अवेदवानो प्रसंग आवे—अर्थात् आत्मानुं करेलुं कर्म देह न भोगवे एम थाय; कारणके अन्य जे आत्मा तेनुं करेलुं कर्म अन्य जे देह तेने भोगववामां नहीं आवे. ६४

अहीं पर मतवादी कहे छे के, जो एम मानीए तोपण तेमां शो दोष छे ? तेनो उत्तर आपे छे—

मूलार्थ—जोयेला अने शास्त्रथी सिद्ध करेला ए बंनेने छुपाववा जेवुं थाय. ६५

* विशेष खुलासो—आत्मा अने देह एकांत जुदा मानीए तो देहनुं करेलुं पाप पुण्य आत्माने शी रीते लागे ? अने देहनुं करेलुं आत्मा साक्षात् भोगवे छे. माटे ज्यांसुधी कर्म सहित आत्मा छे तेमज देहमां ते अहंबुद्धिए रहेलो छे, त्यांसुधी सर्वथा जुदो कहेवाय नहीं, ए व्यवहारनयनी अपेक्षाए जाणवुं. वळी ते श्री भगवती सूत्रमां पण बतावेलुं छे.

दृष्टस्य सर्वलोकप्रतीतस्य देहकृतस्यात्मना, आत्मकृतस्य च देहेन यः सुखदुःखानुभवः तस्य, इष्टस्य च शास्त्रसिद्धस्य बाधा अपह्नवः प्राप्नोति । तथाहि । दृश्यत एवात्मा देहकृतचौर्यपारदार्याद्यनार्यकार्यचारकादौ चिरं शोकविषादादीनि दुःखानि समुपलभमानः, शरीरं च तथाविधमनःसंक्षोभादापन्नज्वरादिजनितव्यथामनुभवति । न च दृष्टेष्टापलापिता युक्ता सतां नास्तिकलक्षणत्वात्तस्याः । ६५ ।

इत्थं सर्वथा नित्यमनित्यं च, तथा देहाद्भिन्नमभिन्नं चात्मानमंगीकृत्य हिंसादीनामसंभवमापाद्योपसंहरन्नाह—

अतोऽन्यथैतत्सिद्धिरिति तत्त्ववाद इति ॥ ६६ ॥

ટીકાર્થ—જોયેલો એટલે સર્વ લોકને પ્રત્યક્ષ જણાતો દેહે કરેલો સુખ દુઃખનો અનુભવ આત્માને થાય છે. અર્થાત્ દેહે કરેલા સુખ દુઃખને આત્મા ભોગવે છે, અને આત્માએ કરેલા સુખ દુઃખને દેહ ભોગવે છે, એ સર્વ લોક દેખે છે. શાસ્ત્રસિદ્ધ એટલે શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ એવા મોક્ષાદિકના અનુષ્ઠાનને બાધા એટલે છુપાવવું થાય છે, તે આ પ્રમાણે—દેહે કરેલા ચોરી, વ્યભિચાર વિગેરે અનાર્ય કામોથી બંદીખાના વગેરે સ્થળને વિષે ઘણો વખત શોક—ખેદ પ્રમુખ દુઃખોનો અનુભવ કરતો એવો આત્મા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તેમ તેવી જાતના મનના ક્ષોભથી પ્રાપ્ત થયેલા તાવ પ્રમુખ વ્યાધિઓથી ઉત્પન્ન થયેલી વ્યથાને અનુભવે છે, એટલે તેવા વ્યાધિઓને અનુભવ કરતો દેહ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, માટે સત્પુરૂષોને દૃષ્ટ—જોયેલાને અને ઇષ્ટ—શાસ્ત્રસિદ્ધને છુપાવવા—ઓળવવા યુક્ત નથી. કારણ કે તેમ કરવું તે નાસ્તિકપણાનું લક્ષણ છે.[1] ૬૫

એવી રીતે આત્માને સર્વથા નિત્ય, અનિત્ય તથા સર્વથા દેહથી ભિન્ન અને સર્વથા દેહથી અભિન્ન માનવાથી તેને હિંસાદિકનો અસંભવ થશે, એમ પ્રતિપાદન કરી અર્થાત્ એકાંતવાદનું ખંડન કરી હવે ગ્રંથકાર તેની સમાપ્તિ કરે છે—

મૂલાર્થ—એ એકાંતવાદથી બીજી રીતે આત્માને માનવાથી હિંસાદિકની સિદ્ધિ થાય—એવો તત્ત્વવાદ છે. ૬૬

---

૧. અર્થાત નાસ્તિક હોય તે દૃષ્ટ અને ઇષ્ટ તે બન્નેને ઓળવે (છુપાવે) છે.

अत एकांतवादादन्यथा नित्यानित्यादिस्वरूपे आत्मनि समभ्युपगम्यमाने एतत्सिद्धिः हिंसादिसिद्धिः तत्सिद्धौ च तन्निबंधना बंधमोक्षसिद्धिः इति एष तत्त्ववादः प्रतिज्ञायते योऽतत्त्ववादिना पुरुषेण वेदितुं न पार्यते इति । ६६ ।

एवं तत्त्ववादे निरूपिते किं कार्यमित्याह—

परिणामपरीक्षेति ॥ ६७ ॥

परिणामस्य तत्त्ववादविषयज्ञानश्रद्धानलक्षणस्य परीक्षा एकांतवादारुचिस्तवनवचनसंजापणादिनोपायेन निर्णयनं विधेयं । ६७ ।

ततोऽपि किं कार्यमित्याह—

शुद्धे बंधभेदकथनमिति ॥ ६८ ॥

शुद्धे परमां शुद्धिमागते परिणामे बंधभेदकथनं बंधभेदस्य मूलप्रकृतिबंधरू-

---

ટીકાર્થ—એ એકાંતવાદથી બીજી રીતે કહેતાં નિત્યાનિત્યાદિ સ્વભાવવાળો આત્મા અંગીકાર કરવામાં આવે તો એ હિંસાદિકની સિદ્ધિ થાય છે, અને જ્યારે તેની સિદ્ધિ પ્રતિપાદિત થાય, એટલે આત્માને બંધ તથા મોક્ષની સિદ્ધિ થાય. અર્થાત્ જ્યારે જીવને હિંસાદિક લાગે એટલે બંધ તથા મોક્ષ સાચા ઠરે છે. એજ તત્ત્વવાદ છે, એમ સમજાય છે. જે તત્ત્વવાદ અતત્ત્વવાદી પુરૂષથી જાણી શકાતો નથી. ૬૬

એની રીતે તત્ત્વવાદ નિરૂપણ કરતાં પછી શું કરવા યોગ્ય છે? તે હવે કહે છે—

મૂલાર્થ—જેને તત્ત્વવાદ પ્રણમ્યો હોય, તેની પરીક્ષા કરવી. ૬૭

ટીકાર્થ—પરિણામ એટલે તત્ત્વવાદ સંબંધી જ્ઞાન તથા શ્રદ્ધા, તેની પરીક્ષા કરવી એટલે એકાંતવાદમાં અરૂચિ, અને તત્ત્વવાદની સ્તુતિના વચનનું ભાષણ વગેરે ઉપાયથી તેનો નિર્ણય કરવો, અર્થાત્ એ રીતે કરવાથી શ્રોતાના પરિણામની પરીક્ષા થાય છે. ૬૭

તે પછી શું કરવા યોગ્ય છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પરિણામ શુદ્ધ થતાં બંધભેદનું કથન કરવું. ૬૮

ટીકાર્થ—પરિણામ જ્યારે શુદ્ધ થાય-ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધિને પામે, ત્યારે તેને બંધભેદનું

पस्याष्टविधस्य उत्तरप्रकृतिबंधस्त्रजातस्य च सप्तनवतिप्रमाणस्य कथनं प्रज्ञापनं कार्यं बंधशतकादिग्रंथानुसारेणेति । ६८ ।

तथा वरबोधिलाभप्ररूपणेति ॥ ६९ ॥

वरस्य तीर्थकरलक्षणफलकारणतया शेषबोधिलाभेभ्योऽतिशायिनो बोधिलाभस्य प्ररूपणा प्रज्ञापना । अथवा वरस्य द्रव्यबोधिलाभव्यतिरेकिणः पारमार्थिकस्य बोधिलाभस्य प्ररूपणा हेतुतः स्वरूपतः फलतश्चेति । ६९ ।

तत्र हेतुतस्तावदाह—

तथाभव्यत्वादितोऽसाविति ॥ ७० ॥

भव्यत्वं नाम सिद्धिगमनयोग्यत्वमनादिपारिणामिको भावः, आत्मसतत्त्व-

---

કથન કરવું, એટલે શ્રોતા જ્યારે શુદ્ધ પરિણામવાળો થાય, ત્યારે આઠ પ્રકારનો મૂળ પ્રકૃતિબંધરૂપ ભેદ તથા સત્તાણું પ્રકારનો ઉત્તર પ્રકૃતિબંધનો સ્વભાવ તેને [1]જણાવવો, એટલે બંધ શતક વગેરે ગ્રંથોને અનુસારે તેની આગળ તે વિષે કહેવું. ૬૮

મૂલાર્થ—વળી શ્રેષ્ઠ એવા બોધિલાભની પ્રરૂપણા કરવી. ૬૯

ટીકાર્થ—વર એટલે તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત થવારૂપ લક્ષણવાળા ફળના કારણપણાને લઈને બીજા સર્વ બોધિલાભથી અતિશય શ્રેષ્ઠ એવા બોધિલાભની પ્રરૂપણા—પ્રજ્ઞાપના કરવી, એટલે તીર્થંકરગોત્રને ઉપાર્જવાના કારણરૂપ એવા બોધિલાભ—સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ સર્વ બોધિલાભથી શ્રેષ્ઠ છે એમ પ્રરૂપણા કરવી, અથવા વર એટલે દ્રવ્ય બોધિલાભ—સમ્યક્ત્વથી જુદા એવા પારમાર્થિક બોધિલાભ એટલે ભાવ્ય સમ્યક્ત્વની પ્રરૂપણા હેતુથી, સ્વરૂપથી અને ફળથી કરવી. ૬૯

હેતુવડે વર બોધિલાભની પ્રરૂપણા કેવી રીતે કરવી ? તે પ્રથમ કહે છે.

મૂલાર્થ—તેવા પ્રકારના ભવ્યત્વાદિકથી એ સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭૦

ટીકાર્થ—ભવ્યત્વ—ભવ્યપણું એટલે સિદ્ધિમાં જવાની યોગ્યતા—અનાદિકાળ-

---

૧ કર્મ બાંધવાની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ કર્મરૂપ છે અને ઉત્તર પ્રકૃતિ સત્તાણું પ્રકારની છે. તે વિસ્તાર કર્મગ્રંથમાંથી જાણી લેવી.

मेव, तथाभव्यत्वं तु भव्यत्वमेव कालादिभेदेनात्मनां बीजसिद्धिभावाभ्यानारूपतामापन्नं आदिशब्दात्कालनियतिकर्मपुरुषपरिग्रहः तत्र कालो विशिष्टपुद्गलपरावर्त्तोत्सर्पिण्यादिः तथाभव्यत्वस्य फलदानाभिमुख्यकारी वसंतादिवद्वनस्पतिविशेषस्य। कालसद्भावेऽपि न्यूनाधिकव्यपोहेन नियतकार्यकारिणी नियतिः। अपचीयमानसंक्लेशं नानाशुभाशयसंवेदनहेतुः कुशलानुबंधिकर्म समुचितपुण्यसंभारो महाकल्याणाशयः प्रधानपरिज्ञानवान् प्ररूप्यमाणार्थपरिज्ञानकुशलः पुरुषः। तत-

---

नो परिणमी रहेलो भाव. ते भव्यपणुं आत्मानुं सतत्त्व एटले आत्मानुं मूळतत्त्व छे. वळी भव्यपणुं काळादिकना भेदे करी आत्मानी जे बीजसिद्धि तेना भावथी नाना प्रकारने पामेलुं एवुं भव्यपणुं, तेज तथाभव्यपणुं छे, एटले कहेवानुं तात्पर्य ए छे के, तथाभव्यपणुं एकरूपे नथी होतुं, पण काळादि भेदे करीने तेना अनेक भेद थाय छे. आदि शब्दथी काळ, नियति, कर्म अने पुरुष–एमनुं परिग्रहण करवुं. विशिष्ट एटले सूक्ष्म एवो पुद्गलपरावर्त्त जेमां रहेल छे एवा उत्सर्पिणी विगेरे ते **काळ** कहेवाय छे. ते काळ जेम वनस्पतिविशेषने वसंतादिक (ऋतु) काळफळ देवाने सन्मुखकारी थाय छे, तेम तथाभव्यपणाने तेना फळनुं दान आपवाने ते. सन्मुख करनार छे, एटले उत्सर्पिणी वगेरे काळ भव्यपणाने मोक्षे जवारूप फळ आपवाने समर्थ करे छे, एटले भव्यपणुं होय पण मोक्ष जवानो काळ न आव्यो होय, तो मोक्षे जइ शकातुं नथी, माटे मोक्षे जवानो अध्यवसाय करावनार काळ तेनुं कारण छे. काळ छतां पण न्यूनाधिकने दूर करीने निश्चित कार्यने करनारी **नियति** कहेवाय छे. एटले काळ बराबर आव्यो होय, पण जो भावी भाव न होय तो ते कार्य बनतुं नथी, माटे तेमां नियतिनी जरूर छे. जेनाथी क्लेश नाश पामे छे अने जे नाना प्रकारना शुभ आशयने अनुभववानुं कारणरूप छे, ते कुशलानुबंधी एटले पुण्यानुबंधी कर्म कहेवाय छे. नियति होय, काळ होय तोपण पुण्यकर्मनो उदय थया विना सद्गतिए जवाय नहीं, माटे तेमां पुण्यकर्मनी जरूर छे.

जेणे पुण्यनो समूह एकठो करेलो छे, जेनो आशय मोटा कल्याणकारी छे, जेनामां प्रधान ज्ञान छे अने प्ररूपेला अर्थने जाणवामां जे कुशळ छे, ते (मोक्षाधिकारी) पुरुष कहेवाय छे, एटले सारां कर्मनो अधिकारी पुरुष हो-

स्तथाभव्यत्वमादौ येषां ते तथा तेभ्यः असौ वरबोधिलाभः प्रादुरस्ति । स्वरूपं च जीवादिपदार्थश्रद्धानमस्य । ७० ।

अथ फलत एनमेवाह—

ग्रंथिभेदे नात्यंतसंक्लेश इति ॥ ७१ ॥

इह ग्रंथिरिव ग्रंथिः दृढो रागद्वेषपरिणामः तस्य ग्रंथेः भेदे अपूर्वकरणवज्रसूच्या विदारणे सति लब्धशुद्धतत्त्वश्रद्धानसामर्थ्यान्नात्यंतं न प्रागिवातिनिबिडतया संक्लेशो रागद्वेषपरिणामः प्रवर्त्तते । न हि लब्धवेधपरिणामो मणिः कथंचिन्मलापूरितरंध्रोऽपि प्रागवस्थां प्रतिपद्यत इति । ७१ ।

एतदपि कुत इत्याह—

न भूयस्तद्बंधनमिति ॥ ७२ ॥

વો જોઇએ. કાળ, નિયતિ અને કર્મ—એ ત્રણે અધિકારી પુરૂષમાંજ ઉપયોગી થાય છે, તેથી તે તથાભવ્યત્વ છે આદિ જેમને તે તથાભવ્યત્વાદિ કહેવાય, તે થકી એટલે કાળ, નિયતિ, કર્મ અને ભવ્યપણું પામવાથી પુરૂષને શ્રેષ્ટ સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. જીવાદિ પદાર્થ ઉપર શ્રદ્ધા કરવી, એ સમ્યક્ત્વ પામવાનું સ્વરૂપ છે. ૭૦

હવે ફળથી વર બોધિલાભને કહે છે—

મૂલાર્થ—ગ્રંથિનો ભેદ થવાથી અતિશય સંકલેશ થતો નથી. ૭૧

ટીકાર્થ—અહીં ગ્રંથિ–ગાંઠના જેવો હોવાથી ગ્રંથિ કહેવાય છે, એટલે દૃઢ એવો જે રાગદ્વેષનો પરિણામ તે ગ્રંથિ, તેને ભેદવાથી એટલે અપૂર્વ કરણરૂપી વજ્રની સોયવડે વિદારણ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલ શુદ્ધ તત્ત્વની શ્રદ્ધાના સામર્થ્યવડે પૂર્વની જેમ અતિશય આકરો રાગદ્વેષનો પરિણામ ન હોય. જેમ વિંધાએલો મણિ કોઇ પ્રકારે તેનું છિદ્ર મલથી પુરાએલું હોય તોપણ તે પૂર્વની અવસ્થાને પામતો નથી—એટલે પ્રથમના જેવો છિદ્ર રહિત થતો નથી. ૭૧

કદી વાદી કહે કે, એ તમે શાથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ફરીથી તે ગ્રંથિનું બંધન થતું નથી, એ હેતુ માટે. ૭૨

यतो न भूयः पुनरपि तस्य ग्रंथेर्बंधनं निष्पादनं भेदे सति संपद्यते इति। किमुक्तं भवति। यावती ग्रंथिभेदकाले सर्वकर्मणामायुर्वर्जानां स्थितिरंतःसागरोपमकोटाकोटिलक्षणाऽवशिष्यति। तावत्प्रमाणमेवासौ सम्यगुपलब्धसम्यग्दर्शनो जीवः कथंचित् सम्यक्त्वापगमात्तीव्रायामपि तथाविधसंक्लेशप्राप्तौ बध्नाति न पुनस्तं बंधेनातिक्रामतीति। ७२।

तथा असत्यपाये न दुर्गतिरिति ॥ ७३ ॥

असत्यविद्यमाने अपाये विनाशे सम्यग्दर्शनस्य परिशुद्धभव्यत्वपरिपाकसामर्थ्यान्मतिभेदादिकारणानवाप्तौ, न नैव दुर्गतिः कुदेवत्वकुमानुषत्वतिर्यक्त्व-

---

ટીકાર્થ—જેથી કરીને ગ્રંથિભેદ થતાં તે ગ્રંથિનું બંધન થતું નથી. એથી શું કહ્યું કે, ગ્રંથિભેદને અવસરે જેટલી આયુઃકર્મ સિવાય બાકીના સાત કર્મની દેશે ઊણા એક કોટા કોટી સાગરોપમની સ્થિતિ રહે છે—અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ત્રીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાંથી ઓગણત્રીશની ખપાવે અને દેશે ઊણા એક કોટાકોટી સાગરોપમની સ્થિતિ રાખે છે. એ રીતે જેણે સારી રીતે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરેલું છે એવો જીવ કોઇ પ્રકારે સમ્યક્ત્વનો નાશ થવાથી–મિથ્યાત્વભાવને પામવાથી તીવ્ર એવી પણ તેવા ક્લેશની પ્રાપ્તિ છતાં પણ તેટલા પ્રમાણના કર્મનો બંધ કરે છે, એટલે પૂર્વે સમકિત પામવાને અવસરે જેટલી સ્થિતિ રાખી છે, તેટલોજ નવીન કર્મબંધ કરે છે. પરંતુ તે પ્રમાણને બંધવડે ઉલ્લંઘન કરતો નથી—અર્થાત્ તે બંધના કરતાં અધિક બંધ કરતો નથી. ૭૨

મૂલાર્થ—વળી અપાય ન થતાં દુર્ગતિ ન થાય. ૭૩

ટીકાર્થ—સમકિત દર્શનનો વિનાશ ન થતાં એટલે મિથ્યાત્વભાવને ન પામતાં શુદ્ધ ભવ્યપણાના પરિપાકના સામર્થ્યથી એટલે સમસ્ત પ્રકારે શુદ્ધ એવા ભવ્યપણાના સમર્થપણા થકી મતિભેદ વગેરે કારણની પ્રાપ્તિ ન થતાં અર્થાત્ બુદ્ધિને ભેદ કરનાર કારણ ન પ્રાપ્ત થતાં કુદેવપણું, કુમાનુષપણું, તિર્યંચપણું અને નારકીપણાની પ્રાપ્તિરૂપ દુર્ગતિ ન થાય, પરંતુ તેને સુદેવપણું અને સુમાનુષપણું તે બેજ થાય, આ વાત પૂર્વે આયુષ બાંધ્યું હોય,

नारकत्वप्राप्तिः संपद्यते किंतु सुदेवत्वसुमानुषत्वे एव स्याताम्, अन्यत्र पूर्वबद्धायुष्केभ्य इति । ७३ ।

तथा विशुद्धेश्चारित्रमिति ॥ ७४ ॥

विशुद्धेः परिशुद्धनिःशंकितत्वादिदर्शनाचारवारिपूरप्रक्षालितशंकादिपंकलया प्रकर्षप्राप्तिलक्षणायाः सम्यग्दर्शनसत्कायाः सकाशात्किमित्याह—चारित्रं सर्वसावद्ययोगपरिहारनिरवद्ययोगसमाचाररूपं संपद्यते । शुद्धसम्यक्त्वस्यैव चारित्ररूपत्वात् ।

तथाचाचारसूत्रम्—

" जं मोणंति पासहा तं संमंति पासहा ।
जं संमंति पासहा तं मोणंति पासहत्ति ॥ १ ॥

તે વિના જાણવી એટલે પ્રથમ જેને દુર્ગતિનું આયુષ્ય બંધાઇ ગયું છે, તેને મુકીને, જેમણે આયુષ્ય બાંધ્યું ન હોય તે આશ્રીને જાણવી. ૭૩

મૂલાર્થ—તેવી રીતે સમકિતની વિશુદ્ધિથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭૪

ટીકાર્થ—વિશુદ્ધિ એટલે શુદ્ધ એવા નિઃશંકિતપણા વિગેરે આઠ દર્શનાચાર, તે રૂપ જળના પૂરથી ધોયેલા શંકાદિક કાદવને લીધે ઉત્કર્ષની પ્રાપ્તિરૂપ જેનું લક્ષણ છે, એવી સમ્યગ્ સંબંધી પરિશુદ્ધિથી સર્વ સાવદ્ય યોગનો પરિહાર અને નિરવદ્ય-નિર્દોષ યોગનો આચાર-આચરણરૂપ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે; એટલે સમકિતની શુદ્ધિથી ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે, કારણકે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વજ ચારિત્રરૂપ છે.

તેને માટે આચારાંગ સૂત્રમાં કહેલું છે—

" જે આ મુનિપણાને જુવો, તેજ આ સમ્યગ્જ્ઞાન અથવા નિશ્ચય સમકિતને જુવો, અને જે આ સમ્યગ્જ્ઞાનને જુવો તે મુનિપણાને જુવો. " કહેવાનો આશય એવો છે કે, જે સમકિતભાવ છે તે મુનિભાવ છે, અને જે મુનિભાવ છે તે સમકિતભાવ છે; કારણકે જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે અને સમકિતથી ચારિત્રને પ્રગટ કરવાપણું છે. અહીં કારણને વિષે કાર્યનો ઉપચાર કરી કહ્યું છે. ૭૪

भावनातो रागादिक्षय इति ॥ ७५ ॥

भाव्यंते मुमुक्षुभिरभ्यस्यन्ते निरंतरमेता इति भावनाः ताश्चानित्यत्वाशरणादयो द्वादश । यथोक्तम्—

" भावयितव्यमनित्य[1]त्वमशर[2]णत्वं तथै[3]कतान्य[4]त्वे ।
अशुचि[5]त्वं [6]संसारः कर्माश्र[7]वसंवर[8] विधिश्च ॥ १ ॥
निर्ज[9]रणलोकवि[10]स्तरधर्मस्वाख्याततत्त्वचिंता[11]श्च ।
बोधेः सुदु[12]र्लभत्वं च भावना द्वादश विशुद्धाः ॥ २ ॥

ताभ्यो रागादिक्षयः रागद्वेषमोहमलप्रलयः संजायते । सम्यक्चिकित्साया इव वातपित्तादिरोगापगमः प्रचंडपवनाद्वा यथा मेघमंडलविघटनं रागादिप्रतिपक्षभूतत्वाद्भावनानामिति । ७५ ।

મૂલાર્થ—ભાવનાથી રાગાદિકનો ક્ષય થાય છે. ૭૫

ટીકાર્થ—મુમુક્ષુ પુરૂષો નિરંતર જેમનો અભ્યાસ કરે, તે ભાવના કહેવાય છે. તે અનિત્યત્વ ભાવના, અશરણ ભાવના ઈત્યાદિ બાર પ્રકારની છે. તેને માટે કહ્યું છે કે —

સંસારના સર્વ પદાર્થોનું અનિત્ય ચિંતવવું, તે પહેલી અનિત્ય ભાવના, 'મરણાદિકના ભય પ્રાપ્ત થયે સતે કોઇ બીજું શરણ કરવા યોગ્ય નથી' ઇત્યાદિ જે ચિંતવવું, તે બીજી અશરણ ભાવના, જીવ એકલો જન્મ મરણ પામે છે તેમજ એકલો કર્મ ઉપાર્જન કરે છે અને એકલો ભોગવે છે એ ત્રીજી એકત્વ ભાવના, ચોથી અન્યત્વ[1] ભાવના, પાંચમી અશુચિ ભાવના, છઠ્ઠી સંસાર ભાવના, સાતમી આશ્રવ ભાવના, આઠમી સંવર ભાવના, નવમી નિર્જરા ભાવના, દશમી લોકવિસ્તર ભાવના, અગીયારમી ધર્મસાધક ભાવના અને બારમી બોધિદુર્લભ ભાવના. એ બાર શુદ્ધ ભાવના કહેવાય છે.

તે ભાવનાઓથી રાગાદિક એટલે રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ મળનો ક્ષય—પ્રલય થાય છે. જેમ ઉત્તમ પ્રકારની ચિકિત્સાથી વાતપિત્તાદિ રોગનો નાશ થાય અને પ્રચંડ પવનથી જેમ મેઘમંડળનો નાશ થાય તેમ ભાવનાથી રાગાદિકનો નાશ થાય છે. કારણકે ભાવનાઓ રાગાદિકની પ્રતિપક્ષરૂપ છે—શત્રુરૂપ છે. ૭૫

---

૧ બીજી ભાવનાઓના અર્થ બીજા ગ્રંથમાંથી જોઇ લેવા.

ततोऽपि किमित्याह—

तद्भावेऽपवर्ग इति ॥ ७६ ॥

तस्य रागादिक्षयस्य भावे सकललोकालोकविलोकनशालिनोः केवलज्ञानदर्शनयोः लब्धौ सत्यां निस्तीर्णभवार्णवस्य सतो जंतोरपवर्ग उक्तनिरुक्त उद्भवतीति । ७६ ।

किंलक्षण इत्याह—

स आत्यंतिको दुःखविगम इति ॥ ७७ ॥

सोऽपवर्गः अत्यंतं सकलदुःखशक्तिनिर्मूलनेन भवतीति आत्यंतिको दुःखविगमः सर्वशारीरमानसशर्मविरहः सर्वजीवलोकासाधारणानंदानुभवश्चेति७७

इत्थं देशनाविधिं प्रपंच्योपसंहरन्नाह—

રાગાદિકનો નાશ થતાં શું થાય છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—તે રાગાદિકનો ક્ષય થતાં મોક્ષ થાય છે. ૭૬

તે રાગાદિ ક્ષયનો ભાવ થતાં એટલે સર્વ લોકાલોકને જોવામાં ઉપયોગી એવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની પ્રાપ્તિ થતાં આ સંસારરૂપ સમુદ્રને તરી જનારા પ્રાણીને મોક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. જે મોક્ષનું સ્વરૂપ હમણાં કહેવામાં આવેલું છે. ૭૬

તે મોક્ષનું શું લક્ષણ છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—અત્યંતપણે સર્વ દુઃખનો નાશ થવો તે મોક્ષ કહેવાય છે. ૭૭

તે અપવર્ગ—મોક્ષ અત્યંત (સમસ્ત) સર્વ દુઃખોની શક્તિનું નિર્મૂલન કરવાથી થાય છે. અત્યંત દુઃખનો નાશ એટલે સર્વ શરીર તથા મન સંબંધી દુઃખનો વિરહ, તેમજ સર્વ જીવલોકના આનંદ જેવો નથી માટે અસાધારણ આનંદના અનુભવરૂપ છે. એટલે સિદ્ધ જીવનો અને સંસારી જીવનો સરખો આનંદ ન હોય માટે અસાધારણ આનંદ સિદ્ધનોજ કહેવાય છે. ૭૭

એવી રીતે દેશનાવિધિનો વિસ્તાર કરી હવે તેનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે—

एवं संवेगकृद्धर्म आख्येयो मुनिना परः ।
यथाबोधं हि शुश्रूषोर्भावितेन महात्मना ॥ ७८ ॥

एवमुक्तन्यायेन संवेगकृत् संवेगकारी देशनार्हप्राणिनः संवेगलक्षणं चेदम्—

शालिनीवृत्तम् ।

" तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रबंधे
देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते ।
साधौ सर्वग्रंथसंदर्भहीने
संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः " ॥ १ ॥

धर्म उक्तलक्षण आख्येयः प्रज्ञापनीयो मुनिना गीतार्थेन साधुना अन्यस्य धर्ममुपदेष्टुमनधिकारित्वात् । यथोक्तं निशीथे—

" संसारदुक्खमहणो विबोहणो भवियपुंडरीयाणं ।
धम्मो जिणपन्नत्तो पकप्पजइणा कहेयव्वो " ॥ १ ॥

એ પ્રકારે ધર્મની વાસનાથી ભાવિત એવા મહાત્મા મુનિએ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા એવા પુરૂષને સંવેગને કરનારો તે શ્રેષ્ઠ ધર્મ તે પોતાના બોધ પ્રમાણે નિશ્ચે કહેવો. ૭૮

ટીકાર્થ—એવી રીતે એટલે કહેલા ન્યાયથી સંવેગને કરનારો એવો ધર્મ તે, દેશનાને યોગ્ય એવા પ્રાણી પ્રત્યે કહેવો. તે સંવેગનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

" હિંસાદિકના પ્રબંધને નાશ કરનારા એવા સત્ય ધર્મને વિષે રાગ, દ્વેષ તથા મોહાદિકથી મુક્ત અઢાર દોષ રહિત એવા દેવને વિષે, અને સર્વ ગ્રંથ સંદર્ભ એટલે દ્રવ્ય તથા ભાવ એ બંને પ્રકારના પરિગ્રહથી રહિત એવા સાધુને વિષે જે નિશ્ચળ અનુરાગ કરવો તે સંવેગ કહેવાય છે." ૧

જેનું લક્ષણ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે, એવા ધર્મને મુનિ એટલે ગીતાર્થ સાધુએ કહેવા યોગ્ય છે; કારણકે સાધુ સિવાય બીજાને ધર્મનો ઉપદેશ કરવાનો અધિકાર નથી. તેને માટે નિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

" સંસારના દુઃખને નાશ કરનારો, ભવિજનરૂપી પુંડરીક—કમળને વિકસ્વર કરનારો—પ્રતિબોધ કરનારો અને શ્રી જિનભગવંતે પ્રરૂપેલો ધર્મ નિશીથાધ્યયનને ભણેલા એવા મુનિએ કહેવા યોગ્ય છે. " ૧

प्रकल्पयतिना इति अधीतनिशीथाध्ययनेनेति । परः शेषतीर्थांतरीयधर्मातिशायितया प्रकृष्टः । कथमाख्येय इत्याह । यथाबोधं हीति यथावबोधमेव । अनवबोधे धर्माख्यानस्योन्मार्गदेशनारूपत्वेन प्रत्युतानर्थसंभवात् । पठितं च—न ह्यंधेनांधः समाकृष्यमाणः सम्यगध्वानं प्रतिपद्यत इति । कीदृशस्य सत इत्याह । शुश्रूषोः श्रोतुमुपस्थितस्य । कीदृशेन मुनिनेत्याह । भावितेन आख्यायमानधर्मप्रतिबद्धवासनावासितेन भावाद्भावप्रसूतिरिति वचनात् भाविताख्यानस्य श्रोतुः तथाविधश्रद्धानादिनिबंधनत्वात् । पुनरपि कीदृशेनेत्याह—महात्मना तदनुग्रहैकपरायणतया महान् प्रशस्य आत्मा यस्य सः तेनेत्याह । ७८ ।

મૂળમાં જે प्रकल्पयति શબ્દ કહેલો છે, તેનો અર્થ 'निशीथाध्ययनने ભણેલો ' એવો થાય છે.

તે ધર્મપર એટલે બાકીના અન્ય મતિઓના ધર્મને ઉલ્લંઘન કરીને ઉત્કૃષ્ટ છે. ' તે ધર્મ કેવી રીતે કહેવા યોગ્ય છે ? ' તે કહે છે— પોતાના બોધ પ્રમાણે. કારણકે જો ધર્માખ્યાનનો યથાર્થ બોધ ન હોય તો ઉન્માર્ગ–વિપરીત માર્ગની પ્રરૂપણા થવાથી ઉલટો અનર્થ થવાનો સંભવ છે. તે ઉપર કહ્યું છે કે, " આંધળા માણસે દોરેલો આંધળો પુરૂષ સારા માર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. " હવે કેવા માણસને ધર્મ કહેવો ? તે કહે છે—જે માણસ ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છાથી આવેલો હોય, તેને ધર્મ કહેવો યોગ્ય છે. તે ધર્મ કેવા મુનિએ કહેવો જોઇએ ? તે કહે છે—કહેવા માંડેલા ધર્મને વિષે બંધાએલી વાસનાથી જે મુનિનું હૃદય વાસિત થયેલું હોય, તેવા મુનિએ ધર્મ કહેવો જોઇએ. કારણકે ' ભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે ' એવું શાસ્ત્રનું વચન છે. વળી ગીતાર્થનું કહેલું આખ્યાન શ્રોતા પુરૂષને તેવા શ્રદ્ધા વગેરે ગુણોનું કારણરૂપ થાય છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે પ્રથમ તાને સાંભળવાની ઇચ્છારૂપ ભાવ થાય, પછી ગીતાર્થ ગુરૂની પાસે આવી વીતરાગનો ધર્મ સાંભળવાની રૂચિ થતાં, તે સાંભળી હૃદયમાં શ્રદ્ધાદિક ભાવ પ્રગટ થાય છે. વળી તે કેવા મુનિએ કહેવો જોઇએ ? શ્રોતા પુરૂષોનો અનુગ્રહ કરવામાંજ માત્ર તત્પર હોવાથી જેનો મહાન્—પ્રશંસવા યોગ્ય આત્મા છે, તેવા મુનિએ ધર્મ કહેવો. ૭૮

धर्माख्यानेऽपि यदि तथाविधकर्मदोषान्नावबोधः श्रोतुरुत्पद्यते तदा किं फलं धर्माख्यानमित्याह—

अबोधेऽपि फलं प्रोक्तं श्रोतॄणां मुनिसत्तमैः ।
कथकस्य विधानेन नियमाच्छुद्धचेतसः ॥ ७९ ॥

अबोधेऽपि अनवगमेऽपि सम्यग्धर्मस्य फलं क्लिष्टकर्मनिर्जरालक्षणं प्रोक्तं। केषामनवबोधे इत्याह। श्रोतॄणां श्रावकाणां केनोक्तमित्याह। मुनिसत्तमैर्भगवद्भिरर्हद्भिः कथकस्य धर्मदेशकस्य साधोर्विधानेन बालमध्यमबुद्धिबुधरूपश्रोतृजनापेक्षालक्षणेन नियमादवश्यतया कीदृशस्य कथकस्येत्याह—शुद्धचेतसः परानुग्रहप्रवृत्तिपरिणामस्येति । ७९ ।

आह प्रकारांतरेणापि देशनाफलस्य संभाव्यमानत्वादलमिहैव यत्नेनेत्याशंक्याह—

ધર્મ કહેતાં પણ જો શ્રોતાને તેવી જાતના કોઇ કર્મના દોષથી બોધ ન થાય તો પછી ધર્મ કહેવાનું શું ફળ છે ? એ શંકાનો ઉત્તર કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રોતા પુરૂષોને બોધ ઉત્પન્ન ન થાય તોપણ શુદ્ધ ચિત્તવાળો ધર્મનો વક્તા જો વિધિ સહિત ધર્મદેશનારૂપ ક્રિયા કરે છે, તો તેને નિશ્ચે ફળ થાય છે, એમ મોટા મુનિઓએ કહેલું છે. ૭૯

ટીકાર્થ—શ્રોતા પુરૂષોને સમ્યગ્ધર્મનો–યથાર્થ શુદ્ધ ધર્મનો બોધ ન થાય તોપણ ધર્મદેશનાના કરનાર સાધુને ક્લિષ્ટ કર્મનીનિર્જરારૂપ ફળ પ્રાપ્ત થાયએમ અર્હંત ભગવાનોએ કહેલું છે. કોને યથાર્થ બોધ ન હોય ? તે શ્રોતા એટલે શ્રાવકોને. એ ફળ કોણે કહેલું છે? મુનિઓમાં ઉત્તમ એવા અર્હંત ભગવંતોએ. ધર્મદેશના કરનાર કેવો છે? તે સાધુ છે. તેવિધાન એટલે બાળક, મધ્યમ બુદ્ધિવાળા અને બુધ–પંડિત એવા શ્રોતા પુરૂષની અપેક્ષા લક્ષણરૂપ વિધાને કરીને. એ નિયમ એટલે અવશ્યપણે. તે ધર્મ ઉપદેશક કેવો છે ? શુદ્ધ હૃદયવાળો એટલે બીજાનો ઉપકાર કરવાના પરિણામવાળો. તેને જરૂર ફળ થાય છે. ૭૯

અહીં વાદી શંકા કરે કે, જ્યારે બીજે પ્રકારે પણ દેશનાનું ફળ સં-

नोपकारो जगत्यस्मिंस्तादृशो विद्यते क्वचित् ।
यादृशी दुःखविच्छेदाद्देहिनां धर्मदेशना ॥ ८० ॥

न नैवोपकारोऽनुग्रहो जगति भुवने अस्मिन्नुपलभ्यमाने तादृशो विद्यते समस्ति, क्वचित्काले क्षेत्रे वा यादृशी यादृग्रूपा दुःखविच्छेदात् शारीरमानसदुःखापनयनात् देहिनां देशनार्हाणां धर्मदेशनेति धर्मदेशनाजनितो मार्गश्रद्धानादिर्गुणः तस्य निःशेषक्लेशलेशाकलंकमोक्षाक्षेपं प्रत्यवंध्यकारणत्वादिति । ८० ।

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मबिंदुवृत्तौ
देशनाविधिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ભવે છે તો પછી એ પ્રકારનો બોધ કરવામાં યત્ન કરવાની શી જરૂર છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—પ્રાણીઓને દુઃખનો વિચ્છેદ કરવાથી ધર્મદેશના જેવો ઉપકાર કરે છે, તેવો બીજો ઉપકાર આ જગત્‌માં નથી. ૮૦

દેશનાને યોગ્ય એવા પ્રાણીઓને આ દેખાતા જગત્‌ને વિષે કોઇ કાળ અથવા ક્ષેત્રમાં શરીર તથા મનના દુઃખનો નાશ કરવાથી જેવી ધર્મદેશના ઉપકારી છે તેવો બીજો કોઈ ઉપકારી નથી. કારણ કે ધર્મદેશનાથી ઉત્પન્ન થયેલ માર્ગની શ્રદ્ધા વગેરે ગુણ છે કે જે ગુણ સર્વ ક્લેશના લેશ ભાગરૂપી કલંકથી રહિત એવા મોક્ષને ખેંચી લાવવામાં સફળ કારણરૂપ છે; એટલે ધર્મદેશના સાંભળવાથી માર્ગ પર શ્રદ્ધા થાય છે અને તેથી મોક્ષ મળે છે. ૮૦

અર્થાત્ વક્તા પુરૂષે ધર્મદેશના કરવામાં આલસ્ય કરવું નહીં, અને ધર્મના ખપી પુરૂષે ધર્મ દેશના સાંભળવામાં આલસ્ય કરવું નહીં; કારણકે તેનાથી હેય–ઉપાદેયની ખબર પડે છે, તેથી સર્વ ક્રિયાથકી ધર્મદેશનાનું સાંભળવું તે મોટી ક્રિયા છે. માટે છતે યોગે અને છતી શક્તિએ ધર્મદેશના સાંભળવામાં પ્રમાદ ન કરવો એ ઉપદેશ છે.

શ્રી મુનિસુંદરસૂરિએ રચેલી ધર્મબિંદુ ગ્રંથની વૃત્તિને વિષે દેશનાવિધિ નામે બીજો અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

तृतीयः अध्यायः

व्याख्यातो द्वितीयोऽध्यायः। अथ तृतीय आरभ्यते तस्य चेदमादिसूत्रम्—

सद्धर्मश्रवणादेवं नरो विगतकल्मषः। ज्ञाततत्त्वो महासत्त्वः परं संवेगमागतः ॥ १ ॥ इति

सद्धर्मश्रवणात् पारमार्थिकधर्माकर्णनात् एवमुक्तरीत्या नरः श्रोता पुमान् विगतकल्मषः व्यावृत्ततत्त्वप्रतिपत्तिबाधकमिथ्यात्वमोहादिमालिन्यः सन्नत एव ज्ञाततत्त्वः करकमलतलकलितनिस्तलस्थूलामलमुक्ताफलवच्छास्त्रलोचनबलेनालो-

---

અધ્યાય ત્રીજો.

જા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કહી અને ત્રીજા અધ્યાયનો આરંભ કરે છે—તેનું આ પહેલું સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે સદ્ધર્મના શ્રવણથી જેનું પાપ ગયેલું છે અને જેણે તત્ત્વને જાણેલું છે, અને જે મોટા પરાક્રમવાળો છે, એવો શ્રોતા પુરૂષ ઉત્કૃષ્ટ સંવેગને પામેલો જે તે. ૧

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મના શ્રવણથી એટલે પારમાર્થિક—સત્ય ધર્મના સાંભળવાથી. એવી રીતે ઉપર કહેલી રીતિએ શ્રોતા પુરૂષ પાપરહિત એટલે તત્ત્વની પ્રાપ્તિને બાધ કરનાર મિથ્યાત્વ મોહાદિકની મલિનતાથી રહિત, તેથી કરીને જ્ઞાતતત્ત્વ એટલે હસ્તરૂપી કમલના તલીયામાં રહેલ ગોળ મોટા મોતીની જેમ સર્વ જીવાદિ વસ્તુવાદને શાસ્ત્રરૂપી નેત્રના બલથી જેણે અવલોકન કરે-

कितसकलजीवादिवस्तुवादः तथा महच्छुद्धश्रद्धानोन्मीलनेन प्रशस्यं सत्त्वं पराक्रमो यस्य स तथा। परं प्रकृष्टं संवेगमुक्तलक्षणमागतोऽवतीर्णः सन् किं करोतीत्याह । १ ।

धर्मोपादेयतां ज्ञात्वा संजातेच्छोऽत्र भावतः ।
दृढं स्वशक्तिमालोच्य ग्रहणे संप्रवर्त्तते ॥ २ ॥ इति

धर्मोपादेयतां " एक एव सुहृद्धर्मो मृतमप्यनुयाति यः । शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत्तु गच्छति, " इत्यादिवचनात् धर्मोपादेयतां ज्ञात्वा अवगम्य संजातेच्छः अभ्यचिकीर्षापरिणामः अत्र धर्मे दृढमतिसूक्ष्माभोगेन स्वशक्तिं स्वसामर्थ्यमालोच्य विमृश्य ग्रहणे वक्ष्यमाणयोगवंदनादिशुद्धिविधिना प्रतिपत्तावस्यैव धर्मस्य संप्रवर्त्तते सम्यक्प्रवृत्तिमाधत्ते । अदृढालोचने हि अयथाशक्तिधर्मग्रहणप्रवृत्तौ भंगसंभवेन प्रत्युतानर्थभावात् इति दृढग्रहणं कृतमिति । २ ।

લ છે એવો, વળી મોટી શુદ્ધ શ્રદ્ધાના ઉદયથી પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે પરાક્રમ જેનું, તેમ વળી ઉત્કૃષ્ટ એવો સંવેગ કે જેનું લક્ષણ કહેવામાં આવેલું છે તેને પ્રાપ્ત થયેલો એવો શ્રોતા પુરૂષ શું કરે છે ? તે કહે છે. ૧

મૂલાર્થ—'ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે' એમ જાણીને એ ધર્મને વિષે ભાવથી જેની ઇચ્છા થયેલ છે એવો તે પુરૂષ પોતાની શક્તિનો દૃઢ વિચાર કરીને ધર્મને ગ્રહણ કરવાને વિષે પ્રવર્ત્તે છે. ૨

ટીકાર્થ—'ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે' એમ જાણીને એટલે "આ જગત્માં ધર્મજ એક ખરો સુહૃદ્ છે કે જે મરેલાની પાછળ જીવની જોડે જાય છે. ધર્મ સિવાય બીજું બધું શરીરની સાથે નાશ પામી જાય છે " ઇત્યાદિ વચનોથી ધર્મ એજ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એવો ભાવ જાણીને જેને ઈચ્છા પ્રાપ્ત થઇ છે, એટલે જેને ધર્મ કરવાની ઈચ્છાના પરિણામ ઉપન્યા છે એવો પુરૂષ એ ધર્મને વિષે દૃઢ રીતે એટલે અતિ સૂક્ષ્મપણે કરી પોતાના સામર્થ્યનો વિચાર કરી એ ધર્મને સારી રીતે ગ્રહણ કરવામાં પ્રવર્ત્તે છે એટલે આગળ કહેવામાં આવશે એવા યોગ તથા વંદન વગેરેની શુદ્ધિરૂપ વિધિએ કરીને એ ધર્મને સારી રીતે અંગીકાર કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. જો દૃઢ રીતે વિચાર ન કરવામાં આવે અને પોતાની શક્તિનું ઉલ્લંઘન કરી ધર્મને ગ્રહણ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો ધર્મનો ભંગ થવા સંભવ છે અને તેથી કરીને ઉલટો અનર્થ થાય છે, માટે અહીં દૃઢ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલું છે. ૨

ननु किमर्थमस्यैव धर्मग्रहणप्रवृत्तिर्निरण्यते इत्याह—

योग्यो ह्येवंविधः प्रोक्तो जिनैः परहितोद्यतैः ।
फलसाधनभावेन नातोऽन्यः परमार्थतः ॥ ३ ॥

योग्योऽर्हो भव्य इति योऽर्थः हियस्मादेवंविधः सद्धर्मश्रवणादित्यादिग्रंथोक्तविशेषणयुक्तः पुमान् धर्मप्रतिपत्तेः प्रोक्तः कैरित्याह, जिनैरर्हद्भिः परहितोद्यतैः सकलजीवलोककुशलाधानधनैः । केन कारणेनेत्याह । फलसाधनभावेन योग्यस्यैव धर्मग्रहणफलं प्रति साधकभावोपपत्तेः । व्यतिरेकमाह । न नैव अतः धर्मग्रहीतुः अन्यः पूर्वश्लोकद्वयोक्तविशेषणविकलः परमार्थतः तत्त्ववृत्त्या योग्य इति ३

इति सद्धर्मग्रहणार्ह उक्तः । सांप्रतं तत्प्रदानविधिमनुवर्णयिष्याम इति ॥ ४ ॥

અહીં કોઇ શંકા કરે છે, પૂર્વે કહેલા પુરૂષનીજ ધર્મને ગ્રહણ કરવામાં સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ થાય એમ કહ્યું, તેનું શું કારણ ? તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—બીજાના હિતમાં ઉદ્યમવંત એવા જિનેશ્વરોએ ફળ સાધનના ભાવથી એવા પુરૂષનેજ યોગ્ય કહ્યો છે, તે સિવાયના બીજા પુરૂષને પરમાર્થપણે યોગ્ય પુરૂષ કહ્યો નથી. ૩

ટીકાર્થ—યોગ્ય અર્હ અર્થાત્ ભવ્ય એવો એટલે સદ્ધર્મ સાંભળવાથી ઇત્યાદિ ગ્રંથમાં કહેલા વિશેષણોવડે યુક્ત એવો પુરૂષ ધર્મને ગ્રહણ કરવામાં યોગ્ય કહેલો છે, તે કોણે કહેલો છે ? બીજાના હિતમાં તત્પર એવા અને સર્વ જીવલોકના કલ્યાણને સ્થાપન કરવારૂપ ધનવાળા શ્રી અરિહંત પ્રભુએ કહેલો છે. તે કયા કારણથી કહેલ છે, તે કહે છે. ફળ સાધનના ભાવથી એટલે યોગ્ય પુરૂષનેજ ધર્મના ગ્રહણના ફળ પ્રત્યે સાધકભાવ ઘટે છે. હવે વ્યતિરેક કહે છે—આ ધર્મને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષથી બીજો એટલે પ્રથમના બે શ્લોકમાં કહેલા વિશેષણોથી રહિત એવો પુરૂષ પરમાર્થથી એટલે તત્ત્વવૃત્તિથી યોગ્ય નથી. ૩

મૂલાર્થ—એવી રીતે સદ્ધર્મને ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય એવો પુરૂષ કહેલો છે. હવે તે ધર્મને આપવાના વિધિનું વર્ણન કરીશું. ૪

एतत्सुगममेव । ४ ।

ननु धर्मः स्वचित्तपरिशुद्ध्यधीनः तत्किमस्यैवं ग्रहणेनेत्याशंक्याह—

धर्मग्रहणं हि सत्प्रतिपत्तिमद्विमलभावकारणमिति ॥५॥

धर्मग्रहणमुक्तलक्षणं हिर्यस्मात् सत्प्रतिपत्तिमत् दृढशक्तिपर्यालोचनादिना शुद्धाभ्युपगमवत्किमित्याह । विमलभावकारणं स्वफलप्रसाधनावंध्यपरिणामनिमित्तं संपद्यते इत्येवमस्य ग्रहणविधिर्वक्तुमुपक्रम्यते इति । ५ ।

तदेव कथं संपद्यते इत्याह—

तच्च प्रायो जिनवचनतो विधिनेति ॥ ६ ॥

એનો અર્થ સુગમજ છે, તેથી ટીકા આપી નથી.

અહીં શંકા કરે છે કે, ધર્મ પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિને આધીન છે, તો પછી તેને ગ્રહણ કરવાનું શું છે? એટલે ધર્મ પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિથી થાય છે, તો પછી તે ધર્મને વિધિથી ગ્રહણ કરવાની શી જરૂર છે? એ શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—ધર્મનું ગ્રહણ સારી પ્રતિપત્તિવાળું હોવાથી નિર્મળ ભાવનું કારણ છે. ૫

ટીકાર્થ—જેનું લક્ષણ પ્રથમ કહેવામાં આવેલું છે, એવું ધર્મનું ગ્રહણ સત્પ્રતિપત્તિવાળું એટલે પોતાની દૃઢ શક્તિનો વિચાર કરવો ઇત્યાદિકવડે શુદ્ધ અંગીકારવાળું છે, કેમકે તે વિમલભાવનું કારણ છે એટલે પોતાના ફળના ઉત્કૃષ્ટ સાધનના સફળ (સાચા) પરિણામનું કારણ છે; એટલે જે ધર્મને પોતાની દૃઢ શક્તિ વગેરેનો વિચાર કરી ગ્રહણ કરેલો હોય તો તેનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ મળ્યા વિના રહેતું નથી. એમ ધારીને એ ધર્મને ગ્રહણ કરવાના વિધિને કહેવાનો ઉપક્રમ કરીએ છીએ. ૫

તે ધર્મનું ગ્રહણ શી રીતે થાય? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—તે ધર્મનું ગ્રહણ પ્રાયે કરીને જિન પરમાત્માના વચનથી વિધિવડે થાય છે. ૬

तच्च तत्पुनः सत्प्रतिपत्तिमध्दर्मग्रहणं प्रायो बाहुल्येन मरुदेव्यादौ क्वचिद्न्यथापि संभवात् जिनवचनतो वीतरागराध्दांतात् यो विधिर्वक्ष्यमाणः तेन संपद्यत इति । ६ ।

एवं सति यत्संजायते तदाह—

इति प्रदानफलवत्तेति ॥ ७ ॥

इत्येवं सत्प्रतिपत्तिमतो विधिना धर्मग्रहणस्य विमलभावनिबंधनतायां सत्यां प्रदानस्य वितरणस्य धर्मगोचरस्य गुरुणा क्रियमाणस्य शिष्याय फलवत्ता शिष्यानुग्रहरूपफलयुक्तत्वमुपपद्यते । अन्यथोषरवसुंधराबीजवपनमिव निष्फलमेव स्यादिति । ७ ।

प्रागविशेषतो धर्मो ग्राह्यतयोक्तः तत्र च प्रायोऽभ्यस्तश्रावकधर्मो यतिधर्मयोग्यो भवतीति गृहस्थधर्मग्रहणविधिमेवादौ विभणिषुरिदमाह—

ટીકાર્થ—તે એટલે સત્પ્રતિપત્તિવાળું ધર્મનું ગ્રહણ પ્રાયે કરીને જિનવચનથી એટલે વીતરાગના સિદ્ધાંતથી જે વિધિ આગળ કહેવામાં આવશે, તે વિધિથી સંપાદન થાય છે. અહીં 'પ્રાયે કરીને' એ શબ્દના ગ્રહણથી મરૂદેવી[1] માતા વગેરેની જેમ કોઇવાર જુદી રીતે પણ ધર્મનું ગ્રહણ થવાનો સંભવ છે એમ જણાવ્યું છે. ૬

એ પ્રકારે કરવાથી જે થાય છે તે કહે છે—

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે ધર્મનું દાન સફળ થાય છે. ૭

ટીકાર્થ—એ પ્રકારે એટલે સત્પ્રતિપત્તિવાળા ધર્મનું વિધિવડે ગ્રહણ કરતાં તેથી વિમલ ભાવનું કારણ હોવાથી ગુરૂએ શિષ્યને કરેલ ધર્મ સંબંધી દાનની ફલવત્તા એટલે શિષ્યના અનુગ્રહરૂપ (ઉપકાર કરવારૂપ) ફળથી યુક્તપણું ઘટે છે. અર્થાત્ વિધિ સહિત શિષ્યને ધર્મ સમજાવી.તેનો ઉપકાર કરવો એજ ધર્મનું ફળ છે. જો અન્યથા—બીજી રીતે વિધિ રહિત અયોગ્યને ધર્મ આપે તો ખારી જમીનમાં વાવેલા બીજની જેમ તે નિષ્ફળજ થાય છે. ૭

પ્રથમ અવિશેષપણે ધર્મને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કહેલો છે, તેમાં પ્રાયે કરીને જેણે શ્રાવકધર્મ (ગૃહસ્થધર્મ)નો અભ્યાસ કર્યો હોય, (શ્રાવકનો ધર્મ જેણે પાળ્યો હોય) તેવો પુરૂષ યતિધર્મને માટે યોગ્ય થાય છે, તેથી પ્રથમ ગૃહસ્થધર્મને ગ્રહણ કરવાનો વિધિ જણાવાની ઇચ્છાએ કહે છે—

---

૧ ઋષભદેવની માતા મરૂદેવી માતાને ધર્મ ગ્રહણ કર્યા વિના પણ વિમલ ભાવ થયો હતો.

सति सम्यग्दर्शने न्याय्यमणुव्रतादीनां ग्रहणं नान्यथेति ॥ ८ ॥

सति विद्यमाने सम्यग्दर्शने सम्यक्त्वलक्षणे न्याय्यं उपपन्नं अणुव्रतादीनां अणुव्रतगुणव्रतशिक्षाव्रतानां ग्रहणं अभ्युपगमः न नैव। अन्यथा सम्यग्दर्शने असति निष्फलत्वप्रसंगात्। यथोक्तं—

" सस्यानीवोपरे क्षेत्रे निक्षिप्तानि कदाचन।
न व्रतानि प्ररोहंति जीवे मिथ्यात्ववासिते ॥ १ ॥
संयमा नियमाः सर्वे नाश्यंतेऽनेन पावनाः।
क्षयकालानलेनेव पादपाः फलशालिनः ॥ २ ॥

सम्यग्दर्शनमेव यथास्यात्तथाह—

जिनवचनश्रवणादेः कर्मक्षयोपशमादितः सम्यग्दर्श-

મૂલાર્થ—સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થતાં અણુવ્રત વગેરેનું ગ્રહણ કરવું ઘટિત (ન્યાય) છે, પણ અન્યથા નહીં. ૮

ટીકાર્થ—સમ્યગ્દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં અણુવ્રત વગેરેનું એટલે પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રતનું ગ્રહણ કરવું ઘટિત છે. અન્યથા એટલે જો સમ્યગ્દર્શન—સમકિત ન પ્રાપ્ત થયું હોય તો તે અણુવ્રત વગેરેનું ગ્રહણ ન કરવું, કારણકે તેને નિષ્ફળપણાનો પ્રસંગ આવે. અર્થાત્ સમકિત વગર ગ્રહણ કરેલા અણુવ્રતાદિ નિષ્ફળ થાય છે. તેને માટે કહેલું છે કે—

" જેમ ખારી જમીનના ક્ષેત્રમાં નાખેલા બીજ કદિ પણ ઉગતા નથી, તેમ મિથ્યાત્વથી વાસિત થયેલા જીવની અંદર આરોપિત કરેલા વ્રતો ઉગતા નથી—ઉદય થતા નથી. એટલે કર્મ ક્ષય કરવાનું નિમિત્ત થતા નથી. ૧

પ્રલયકાળના અગ્નિવડે જેમ ફળવાળાં વૃક્ષો નાશ પામે છે, તેમ એ મિથ્યાત્વવડે પવિત્ર એવા સર્વ સંયમો અને નિયમો નાશ પામે છે. ૨–૮

જેવી રીતે સમ્યગ્દર્શન થાય, તેવી રીતે કહે છે—

મૂલાર્થ—જિનવચનના શ્રવણાદિકથી અને કર્મના ક્ષયોપશ-

नमिति ॥ ए ॥

जिनवचनश्रवणं प्रतीतिरूपमेव आदिशब्दात्तथाजव्यत्वपरिपाकापादितजीववीर्यविशेषलक्षणो निसर्गो गृह्यते । ततो जिनवचनश्रवणादेः सकाशात् यः कर्मक्षयोपशमादिः कर्मणः ज्ञानावरणदर्शनावरणमिथ्यात्वमोहादेः क्षयोपशमोपशमक्षयलक्षणो गुणः तस्मात् सम्यग्दर्शनं तत्त्वश्रद्धानलक्षणं विपर्ययव्यावृत्तिकारि असदभिनिवेशशून्यं शुद्धवस्तुप्रज्ञापनानुगतं निवृत्ततीव्रसंक्लेशं उत्कृष्टबंधाजावकृत् शुजात्मपरिणामरूपं समुज्जृंजते । कर्मक्षयादिरूपं चेत्यमवसेयं—

" खीणो निव्वायहुआसणो व्व
छारपिहिय व्व उवसंता ।
दरविज्कायविहाडिय,
जलणोवम्मा खओवसमा ॥ १ ॥

विघाटित इति इतस्ततो विप्रकीर्ण इति । ए ।

મ વગેરેથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે. ૯

ટીકાર્થ—જિનવચનનું શ્રવણ પ્રતીતિરૂપજ છે, એટલે જિનવચનને શ્રદ્ધાથી સાંભળવું. આદિ શબ્દથી તે પ્રકારના ભવ્યપણાના પરિપાકાદિકથી ઉત્પન્ન થયેલ જીવનું એક જાતનું વીર્ય–શક્તિ તેરૂપ સ્વભાવનુ ગ્રહણ કરવું, તે જિનવચનના શ્રવણ વગેરે કરવાથી કર્મ એટલે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય,અને મિથ્યાત્વ મોહાદિ કર્મનો ક્ષયોપશમ, ઉપશમ અને ક્ષયરૂપ જે ગુણ તેનાથી સમ્યગ્દર્શન ઉદય પામે છે. જે સમ્યગ્દર્શન છે તે તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવારૂપ વિપર્યાસ–વિપરીતપણાને નાશ કરનાર, ખોટા કદાગ્રહથી રહિત, શુદ્ધ વસ્તુને જણાવનાર, તીવ્ર ક્લેશથી વર્જિત, ઉત્કૃષ્ટ એવા બંધના અભાવને કરનારૂં અને આત્માના શુભ પરિણામરૂપ છે. (અહીં નિસર્ગ અને અધિગમ બંને ભેદ બતાવ્યા છે.) કર્મના ક્ષય વિગેરેનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે—

" ક્ષાયિકભાવ બુઝાઇ ગયેલા અગ્નિના જેવો છે, ઉપશમ ભાવ રાખોડીથી ઢંકાઈ ગયેલા અગ્નિના જેવો છે, અને ક્ષયોપશમ ભાવ તે થોડા બુઝાએલા અને થોડા આમ તેમ વેરાઇ ગયેલા અગ્નિના જેવો છે. ૧–૯

कीदृशमित्याह—

प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकंपास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं तदिति ॥ १० ॥

प्रशमः स्वभावत एव क्रोधादिक्रूरकषायविषविकारकटुफलावलोकनेन वा तन्निरोधः । संवेगो निर्वाणाभिलाषः । निर्वेदो भवाद्गुद्वेजनं । अनुकंपा दुःखितसत्त्वविषया कृपा । आस्तिक्यं तदेव सत्यं निःशंकं यज्जिनैः प्रवेदितमिति प्रतिपत्तिलक्षणं ततः प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकंपास्तिक्यानामभिव्यक्तिरुन्मीलनं लक्षणं स्वरूपसत्ताख्यापकं यस्य तत्तथा तदिति सम्यग्दर्शनम् । १० ।

एवं सम्यग्दर्शनशुद्धौ यद् गुरुणा विधेयं तदाह—

उत्तमधर्मप्रतिपत्त्यसहिष्णोस्तत्कथनपूर्वमुपस्थितस्य

તે સમ્યગ્દર્શન કેવું છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય તેણે કરીને પ્રગટ થવારૂપ છે લક્ષણ જેનું તે સમ્યગ્દર્શન છે. ૧૦

ટીકાર્થ—સ્વભાવથીજ ક્રોધાદિ ક્રૂર કષાયરૂપ જે વિષ તેના વિકારના કટુ ફળને જોવાથી તે ક્રોધાદિકનો નિરોધ કરવો તે **પ્રશમ** કહેવાય છે. નિર્વાણ–મોક્ષની અભિલાષા તે **સંવેગ** કહેવાય છે. આ સંસારથી ઉદ્વેગ પામવો એ **નિર્વેદ** કહેવાય છે. દુઃખી પ્રાણી ઉપર દ્રવ્યથી તેમજ ભાવથી દયા કરવી તે **અનુકંપા** કહેવાય છે, અને જે જિનભગવાને કહ્યું તેજ સત્ય છે, એ નિઃશંક સત્ય છે એમ અંગીકાર કરવું, તે **આસ્તિક્ય** કહેવાય છે. તે પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્યની સ્પષ્ટતારૂપ લક્ષણ એટલે સ્વરૂપની સત્તાને જણાવવારૂપ લક્ષણ છે જેનું તે **સમ્યગ્દર્શન** કહેવાય છે.૧૦

એવી રીતે સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ થયા પછી ગુરૂએ જે કરવા યોગ્ય હોય તે કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્તમધર્મ-યતિધર્મને ગ્રહણ કરવાને અસમર્થ અને પોતાની પાસે આવેલા એવા પુરૂષને તે અણુવ્રતના સ્વરૂપને

विधिनाणुव्रतादिदानमिति ॥ ११ ॥

इह भव्यस्य भवभीरोर्धर्मग्रहणोद्यममवलंबमानस्य गुरुणा प्रथमं क्षमामार्दवादिर्यतिधर्मः सप्रपंचमुपवर्ण्य प्रदातुमुपस्थापनीयः तस्यैव सर्वकर्मरोगविरेचकत्वात्। यदा चासावद्यापि विषयसुखपिपासादिभिरुत्तमस्य क्षमामार्दवादेर्यतिधर्मस्य प्रतिपत्तिः अभ्युपगमः तस्यामसहिष्णुः अक्षमः तदा तस्य तत्कथनपूर्वं स्वरूपभेदादिभिस्तेषामणुव्रतादीनां कथनं प्रकाशनं पूर्वं प्रथमं यत्र तत्तथा क्रियाविशेषणमेतत्। उपस्थितस्य गृहीतुमभ्युद्यतस्य किमित्याह। विधिना वक्ष्यमाणेनाणुव्रतादिदानं कर्त्तव्यमिति। ११।

अन्यथा प्रदाने दोषमाह—

सहिष्णोः प्रयोगेऽतराय इति ॥ १२ ॥

सहिष्णोः उत्तमधर्मप्रतिपत्तिसमर्थस्य प्रयोगे अणुव्रतादिप्रदानव्यापारणे

સમજાવી વિધિવડે તે અણુવ્રત વગેરેનું દાન[1] કરવું. ૧૧

ટીકાર્થ—અહીં સંસારથી ભય પામેલા અને ધર્મને ગ્રહણ કરવાના ઉદ્યમનું અવલંબન કરતાં એવા ભવ્ય પ્રાણીની આગળ પ્રથમ ગુરૂએ ક્ષમા–કોમળતા વગેરે યતિધર્મનું સવિસ્તર વર્ણન કરી બતાવી પછી તેને તે યતિધર્મ આપવાને યોગ્ય કરવો, કારણકે તે યતિધર્મજ સર્વ કર્મરૂપી રોગને નાશ કરનારો છે. જ્યારે એ પ્રાણી હજુ પણ વિષયસુખની તૃષ્ણા વગેરેને લઈને ઉત્તમ એવા તે ક્ષમા, માર્દવતા વગેરે યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને જો સમર્થ ન હોય, તો તે પુરૂષને તે અણુવ્રત વગેરેના સ્વરૂપ તથા ભેદાદિકને પ્રકાશ કરવાપૂર્વક (એ ક્રિયાવિશેષણ છે) તેને ગ્રહણ કરવાને પાસે આવેલા તે પુરૂષને શું કરવું ? તે કહે છે—તેને વિધિ કે જે આગળ કહેવામાં આવશે, તે વડે તે અણુવ્રત વગેરેનું દાન કરવું. ૧૧

પૂર્વે કહ્યાથી બીજી રીતે આપવાથી દોષ થાય છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—સમર્થને અણુવ્રતાદિ આપવાનો પ્રયોગ કરવાથી યતિધર્મમાં અંતરાય કર્યો એમ જાણવું. ૧૨

ટીકાર્થ—સહિષ્ણુ એટલે ઉત્તમ ધર્મ–યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને સમર્થ એવા પુરૂષને અણુવ્રતાદિક આપવાનો વ્યાપાર કરવાથી ચારિત્રધર્મને

---

[1] ગ્રહણ કરાવવું.

अंतरायः चारित्रप्रतिपत्तेः कृतो गुरुणा नवति । स च नवांतरे आत्मनश्चारित्रदुर्लभत्वनिमित्तमिति ॥ १२ ॥

अत्रैवोपचयमाह—

अनुमतिश्चेतरत्रेति ॥ १३ ॥

अनुमतिः अनुज्ञादोषः चकारो दूषणांतरसमुच्चये । इतरत्र अणुव्रतादिप्रतिपत्तौ प्रत्याख्यातसावद्यांशात् योऽन्यः अप्रत्याख्यातःसावद्यांशः तत्रापद्यते । तथा च यावज्जीवं सर्वथा सावद्यपरिहारप्रतिज्ञाया मनाग् मालिन्यं स्यादिति तत्कथनपूर्वकमित्युक्तम् ॥ १३ ॥

અંગીકાર કરવાનો અંતરાય ગુરૂએ કરેલો થાય છે. તે અંતરાય આવતા ભવને વિષે તે અંતરાયના કરનારને ચારિત્રના દુર્લભપણાંનું નિમિત્ત થાય છે. અર્થાત્ જે જેને યોગ્ય હોય, તે તેને આપવું, એટલે જે મુનિધર્મને યોગ્ય હોય તેને મુનિધર્મ, અને શ્રાવકધર્મને યોગ્ય હોય તેને શ્રાવકધર્મ આપવો. પણ તેમાં ફેરફાર કરવાથી અંતરાય કર્મ બંધાય છે. ૧૨

અહીં તે ઉપર કહેલ બાબતને વિશેષપણે કહે છે.

મૂલાર્થ—શ્રાવક ધર્મને વિષે રહેલા સાવદ્ય અંશની અનુમોદના કરવાનો દોષ આવે. ૧૩

અનુમતિ એટલે અનુજ્ઞા દોષ મૂળમાં ચ શબ્દ મુકયો છે, તે બીજા દૂષણના સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ઇતર એટલે સાધુના વ્રતથી જુદા શ્રાવકના અણુવ્રત વિગેરે અંગીકાર કરવાથી અનુમોદના દોષ આવે છે. જેમ કે, પચ્ચખાણ કરેલો એવો જે સાવદ્યનો અંશ, એટલે દેશથી સાવદ્યનો પરિહાર કર્યો છે અને તે વિના નહીં પચ્ચખાણ કરેલો એવો જે સાવદ્યનો અંશ, એટલે દેશ થકી સાવદ્યનો ત્યાગ ન કરેલો તેને વિષે, અનુમોદનારૂપ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી શ્રાવકને વ્રત ઉચરાવનારા મુનિને યાવજ્જીવિત (જાવજ્જીવ સુધી) સર્વ પ્રકારે સાવદ્ય વ્યાપારની પ્રતિજ્ઞા—નિયમનું કાંઇક મલિનપણું થાય છે. એ કારણથીજ તત્કથન પૂર્વક ઇતિ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. એટલે મુનિનો ધર્મ પ્રથમ કહેતાં તે અંગીકાર કરવાને તે સમર્થ ન હોયતો તેને શ્રાવક ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવી પછી શ્રાવકનાં વ્રત આપવાં. ૧૩

अथैतद्व्यतिरेके दोषमाह—

अकथन उभयाफल आज्ञाभंग इति ॥ १४ ॥

यदि उत्तमधर्मप्रतिपत्त्यसहिष्णोः अणुव्रतादिलक्षणं धर्मं न कथयति गुरुः तदा अकथने उभयं यतिश्राद्धधर्मलक्षणं न फलं यस्यासौ उभयाफलः आज्ञाभंगः भगवच्छासनविनाशनमत्यंतदुरंतं जायत इति ।

भगवदाज्ञा चेयं—

"श्रममविचिंत्यात्मगतं, तस्माच्छ्रेयः सदोपदेष्टव्यम् ।
आत्मानं च परं च हि, हितोपदेष्टानुगृह्णाति ॥ १ ॥ इति । १४

ननु सर्वसावद्ययोगप्रत्याख्यानाक्षमस्याणुव्रतादिप्रतिपत्तौ सावद्यांशप्रत्या-

---

ઉપર કહેલાથી જુદી રીતે કહેવામાં દોષ આવે છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ન કહેવાથી બંને ધર્મના ફળથી રહિત એવો આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. ૧૪

જો ગુરૂ ઉત્તમ ધર્મ—ચારિત્ર ધર્મને અંગીકાર કરવાને અસમર્થ એવા પુરૂષને અણુવ્રત વગેરે લક્ષણવાળા ધર્મને કહેતા નથી, ત્યારે તે શ્રાવકધર્મને ન કહેવાથી ઉભય એટલે યતિધર્મ તથા શ્રાવકધર્મરૂપ જેનું ફળ નથી એવો આજ્ઞાભંગ એટલે દુષ્ટ અંતવાળો ભગવાનના શાસનનો નાશરૂપ આજ્ઞાભંગ દોષ થાય.

તે ભગવાનની આજ્ઞા આ પ્રમાણે છે—

"ઉપદેષ્ટા ગુરૂએ પોતાને ઉપદેશ કરતાં શ્રમ પડશે એવો વિચાર કર્યા વગર સદા કલ્યાણનો ઉપદેશ કરવો. હિતનો ઉપદેશ કરનાર ગુરૂ પોતાનો અને બીજાનો અનુગ્રહ કરે છે." ૧ ૧૪

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, સર્વ સાવદ્ય યોગ એટલે પાપસહિત વ્યાપારનો ત્યાગ કરવાને અસમર્થ એવા પુરૂષને અણુવ્રતાદિ અંગીકાર કરાવતાં એટલે દેશથી સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરાવતાં બીજે સાવદ્યના અંશરહેતા એ-

स्थानप्रदाने कथमितरत्रांशे नानुमतिदोषप्रसंगो गुरोः इत्याशंक्याह—

भगवद्वचनप्रामाण्यादुपस्थितदाने दोषाभाव इति ॥ १५ ॥

उपासकदशादौ हि जगवता स्वयमेवानंदादिश्रमणोपासकानामणुव्रतादिप्रदानमनुष्ठितमिति श्रूयते नच जगवतोऽपि तत्रानुमतिप्रसंग इति ज्ञेयं जगवदनुष्ठानस्य सर्वांगसुंदरत्वेनैकांततो दोषविकलत्वात् इति जगवतो वचनस्य प्रामाण्या दुपस्थितस्य गृहीतुमुद्यतस्य जंतोरणुव्रतादिप्रदाने साक्षिमात्रत्वावमवलंबमानस्य सावद्यांशानिरोधेऽपि नानुमतिप्रसंगो गुरोः प्रागेव तस्य स्वयमेव तत्र प्रवृत्तत्वादिति ।१५

कुत एतदिति चेदुच्यते—

गृहपतिपुत्रमोक्षज्ञातादिति ॥ १६ ॥

ટલે દેશથી પાપનો વ્યાપાર રહેતાં તેને વિષે ગુરૂને અનુમોદનારૂપ દોષનો પ્રસંગ કેમ ન આવે ? આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભગવાન્‌ના વચનના પ્રમાણથી અણુવ્રત લેવા પ્રાપ્ત થયેલા પ્રાણીને તે અણુવ્રત આપવાથી દોષ લાગતો નથી. ૧૫

ટીકાર્થ—ઉપાસક દશા વગેરે સૂત્રોને વિષે આનંદ પ્રમુખ શ્રાવકોને ભગવાને પોતેજ અણુવ્રતાદિ આપેલ છે, એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે. કદિ અહિં એમ કહેવામાં આવે કે, તેમાં ભગવાન્‌ને પણ અનુમોદના દોષનો પ્રસંગ આવે પણ એમ જાણવું નહીં કારણકે, ભગવાનનું આચરણ સર્વ અંગે સુંદર હોવાથી એકાંતે દોષથી રહિત છે. વળી ભગવાન્‌ના વચનની પ્રમાણિકતાથી અણુવ્રત લેવા ઉજમાલ થયેલા પ્રાણીને અણુવ્રતાદિ આપવામાં માત્ર સાક્ષીપણાને આલંબન કરતા એવા ગુરૂને સાવદ્યનો અંશ ન રોકવાથી પણ અનુમોદનાનો પ્રસંગ નહીં આવે કારણકે, પ્રથમથીજ વ્રતને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષને પોતાની મેળેજ તે દેશ સાવદ્યને વિષે પ્રવર્ત્તાવાપણું છે. ૧૫

અણુવ્રત આપ્યા છતાં પણ દેશથી સાવદ્યના અંશનું અનુમોદન ગુરૂને નથી આવતું, એ તમે શા ઉપરથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ગૃહપતિના પુત્રને મુકાવવાના દૃષ્ટાંત ઉપરથી તે જાણી લેવું. ૧૬.

गृहपतेः वक्ष्यमाणकथानकाभिधास्यमाननामधेयस्य श्रेष्ठिनः 'राजग्रहाद्यः पुत्राणां मोक्षो विमोचनं तदेव ज्ञातं दृष्टांतः तस्मात्। भावार्थश्च कथानकगम्यः तच्चेदं

कथा

समस्ति सकलसुरसुंदरीमनोहरविलासोपहासप्रदानप्रवणसीमंतिनीजनकटाक्षच्छटाक्षेपोपलक्ष्यमाणनिखिलरामणीयकप्रदेशो देशो मगधाभिधानः तत्र च तुषारगिरिशिखरधवलप्रासादमालाविमलकूटकोटिभिरकालेऽपि शारदभ्रलीलां कुर्वाणमिव बभूव वसंतपुरं नाम नगरं तस्य च पालयिता सेवावसररभसप्रणतनिखिलभूपालविमलमौलिमुकुटकोटीविलग्नमाणिक्यमयूखव्राताभिरंजितक्रमकमलयुगः चंडदोर्दंडव्यापारितमंडलाग्रखंडितारातिमत्तमातंगकुंभस्थलगलितमुक्ताफलप्रकरप्रसाधिताशेषसंग्राममहीमंडलः समजायत जितशत्रुनामा नृपतिः।

तस्य च सकलजननयनमनोहारिणी पूर्वभवपरंपरोपार्जितपुण्यप्राग्भारनि-

---

ટીકાર્થ—હવે કહેવામાં આવશે એવા કથાનકમાં ગૃહપતિ એવા નામના ગૃહસ્થના પુત્રોને રાજાના આગ્રહથી જે મુકાવવા, એ દૃષ્ટાંતથી તે જાણી લેવું. તેનો ભાવાર્થ કથા ઉપરથી સમજાય તેવો છે. તે કથા આ પ્રમાણે છે—

કથા.

સર્વ દેવીઓના મનોહર વિલાસનું હાસ્ય કરવામાં તત્પર એવી સ્ત્રીઓના કટાક્ષોના ફેંકવાથી જેની સર્વ રમણીયતાનો પ્રદેશ ઓળખાય છે, એવો **મગધ** નામે દેશ છે. તેની અંદર હિમાલય પર્વતના શિખરના જેવા ધોળા મહેલોની શ્રેણીઓના શિખરના અગ્ર ભાગથી અકાલે પણ શરદૃઋતુના વાદળાનો દેખાવ આપતું **વસંતપુર** નામે નગર હતું. તે નગરનો પાલનાર **જિતશત્રુ** નામે રાજાહતો. સેવાને વખતે વેગ સહિત નમતા એવા સર્વ રાજાઓના નિર્મળ મસ્તકના મુગટોના અગ્ર ભાગમાં રહેલ માણેકના કિરણોના સમૂહથી તે રાજાના બંને ચરણકમલ રંગાએલાં હતાં. પ્રચંડ ભુજાથી વાપરેલ ઉંચી જાતની તરવારોથી ઘાયલ કરેલા શત્રુઓના ઉન્મત્ત હાથિઓના કુંભસ્થલમાંથી પડતા મુક્તા ફળ (મોતી)ના સમૂહથી તેણે સંગ્રામની ભૂમિના બધાં મંડળને શણગાર્યાં હતાં. તે રાજા જિતશત્રુને **ધારિણી** નામે પ્રિયા હતી; તેણી સર્વ લોકોના નેત્ર તથા મનને હરણ કરનારી હતી. પૂર્વ ભવની પરંપરાથી ઉપા-

र्पितफलसंबंधानुकारिणी विबुधवधूविलासावलेपापहारिणी वत्तूव प्रेयसी धारिणी ।

तया च सार्द्धमसौ महीपतिः प्रणताशेषक्षितिपतिः दूरतो निराकृतनिकृतिर्मनोहरपंचप्रकारभोगान् भुंजानो महांतमनेहासमनैषीत् ।

इतश्च तत्रैव पुरे प्रचुरतरद्विपदचतुष्पदापदहिरण्यसुवर्णधनधान्यशंखशिलामुक्ताप्रवालपद्मरागवैदूर्यचंद्रकांतेंद्रनीलमहानीलराजपट्टप्रभृतिप्रवरपदार्थसार्थपरिपूर्णसमृद्धिसमुपहसितश्रीकंठसखदर्पोद्रेको दीनानाथांधपंगुप्रमुखप्राणिप्रणाशिताशेषशोकः समजनि समुद्रदत्ताभिधानो निखिलवणिग्वर्गप्रधानो गुणगणगरिष्टः श्रेष्टी ।

र्जन करेला पुण्यना संबंधवडे निर्माण थयेल फळना संबंधने ते अनुसरनारी हती अने ते देवताओनी स्त्रीओना गर्वने हरनारी हती.

सर्व राजाओ जेने नमेला छे अने दूरथी जेणे दुषणोने नाश करेलां छे एवो ते जितशत्रु राजा ते राणीनी साथे पांच प्रकारना भोग भोगवतो घणोकाळ निर्गमन करतोहतो.

ए अरसामां तेज नगरमां **समुद्रदत्त** नामे एक शेठ रहेतो हतो. घणा सेवको, पशुओ, वाहनो, आभूषणो, सुवर्ण, धन, धान्य, शंख, शिला, मोती, परवाळां, पद्मराग (पोखराज) वैडुर्य, चंद्रकांत, इंद्रनील, महानील, राजपट्ट वगेरे उत्तम प्रकारना पदार्थोना समुदायथी परिपूर्ण एवी समृद्धिवडे ते कुबेरना अतिशय गर्वने पण हसी काढतो हतो. दीन, अनाथ, अंध अने पांगळा विगेरे अपंग प्राणीओना शोकनो तेणे नाश कर्यो हतो. ते सर्व व्यापारी वर्गमां प्रधान हतो अने गुणोना गणथी महान् हतो. ते शेठने लावण्यना गुणोनुं जाणे आश्रय होय सर्व श्रेय वस्तुओनुं उदाहरण होय, पुण्यरत्नोनो मोटा भंडार होय, पोतानी कुळ संततिनुं आभूषण होय अने कामलतारूपी वननी लतानुं वृक्ष होय तेवी **सुमंगला** नामे सधर्मचारिणी स्त्री हती. ते स्त्रीने विषे जेने गाढ अनुराग बंधाएलो छे एवो ते शेठ जीवलोकमां उत्पन्न थयेला मोटा विषय सुखना समुद्रमां मग्न थइ घणोकाळ निर्गमन करतो हतो.

तस्य चाश्रय इव लावण्यगुणानां, उदाहरणमिव सर्वश्रेयोवस्तूनां, महानिधानमिव पुण्यरत्नानां, भूषणमिव स्वकुलसंततेः, पादप इव सौकुमार्यवनलतायाः, समस्तवस्तुमंगलाभिधाना सधर्मचारिणी । तस्यामसौ निबिडबद्धानुरागो जीवलोकोद्भवभाग्यवैपयिकशर्मसागरोदरमध्यमग्नोऽनल्पं कालमतिवाहयांचकार । प्रस्तावे च समजनिषत तयोर्विशदसमाचारसमाचरणपवित्राः पुत्राः क्रमेण प्रियंकर-क्षेमंकर-धनदेव-सोमदेव-पूर्णभद्र-माणिभद्रनामानः षट् । ते च निसर्गत एव गुरुजनविनयपरायणाः परमकल्याणप्रदानप्रवणपरिशुद्धत्रिवर्गबद्धानुरागाः अनुरागभरसमाकृष्यमाणकीर्तिकामिनीगाढोपगूढाः सकलसज्जनमनःसंतोषकातुच्छसमुच्छलदयादाक्षिण्यप्रायप्राज्यगुणालंकृतशरीराः शरीरसौंदर्योत्कर्षतिरस्कृतमकरकेतनलावण्यदर्पातिरेकाः वणिज्जनोचितव्यवहारसारतया पितरमतिदूरमतिक्रांतकुटुंबचिंताभारमकार्षुः । अन्यदा धारिणी देवी अंतःपुरांतः नरपतौ पटुपटहप्रवादनप्रवृत्ते अनेककरणभंगसुंदरं राजहृदयानंदातिरेकदायकं नृत्यविधिं व्यधात् । ततः संतोषभरतरलितमनाः महीपतिः प्रियायै वरं प्रायच्छत् । सा चोवाच अद्यापि तवान्तिक एव वरस्तिष्ठतु प्रस्तावे याचिष्यत इति । एवं च गच्छति

સમય પ્રાપ્ત થતાં તે સમુદ્રદત્ત અને સુમંગલા ને તેમના ઉજ્વળ આચારને આચરવાથી પવિત્ર એવા **પ્રિયંકર, ક્ષેમંકર, ધનદેવ, સોમદેવ, પૂર્ણભદ્ર** અને **માણિભદ્ર**—એવા નામના છ પુત્રો અનુક્રમે ઉત્પન્ન થયા. તેઓ સ્વભાવેજ ગુરૂ જનનો વિનય કરવામાં તત્પર હતા. પરમ કલ્યાણને આપવામાં ઉદાર એવા શુદ્ધ ત્રિવર્ગ—ધર્મ, અર્થ અને કામને વિષે તેની પ્રીતિ બંધાણી હતી. પ્રેમનો સમૂહથી ખેંચાએલી કીર્તિરૂપી કામિનીએ તેમને ગાઢ આલિંગન કરેલું હતું. સર્વ સજ્જનોના મનને સંતોષ આપનારી અને મોટી એવી દયા તથા દાક્ષિણ્યતા વગેરે ઉત્તમ ગુણોથી તેમના શરીર અલંકૃત હતાં. પોતાના શરીરના સૌંદર્યના ઉત્કર્ષથી તેમણે કામદેવના લાવણ્યના અધિક ગર્વનો તિરસ્કાર કર્યો હતો. એવા તે છ પુત્રોએ વણિક જનને યોગ્ય એવા શ્રેષ્ઠ વ્યવહારને લઇને પોતાના પિતાને કુટુંબની ચિંતાના બોજાથી અતિશય મુક્ત કર્યા હતો,

એક વખત અંતઃપુરની અંદર રાજા સુંદર વાદ્ય વગાડવામાં પ્રવર્ત્તેલો તે વખતે ધારિણી દેવીએ અનેક અવયવોના હાવભાવથી સુંદર અને રાજાના

काले समाययौ अन्यदा । कामुकलोकविलासोल्लाससाहाय्यकारी कौमुदीदिवसः विज्ञप्तश्च देव्या वसुंधराधिपतिः देव क्रियतां वरेण प्रसादः यथाद्य कर्पूरपूरप्रतिम शशधरकरनिकरपरिपूरितनिखिलाशायां निशायामिमां नगरीं गरीयसा स्वपरिवारेण शेषांतःपुरेण च परिकरिता सती त्रिकचतुष्कादिरमणीयप्रदेशसौंदर्यावलोकनकुतूहलेनास्खलितप्रसरा परिभ्रमामीति । तदन्वेव राजा सर्वत्र नगरे पटहप्रदानपूर्वकं सकलपुरुषव्यक्तीनां रजनीनगरनिर्वासनामुद्घोषयामास । ततः प्रातःक्षणादारभ्य यथासंवाहं सर्वेष्वपि पुरुषेषु नगराद्बहिर्गंतुं प्रवृत्तेषु समुचितसमये स्वयमेव महीपतिर्मंत्रिप्रमुखनगरप्रधाननरपरिकरपरिकरितो नगराद्बहिरैशानदिग्भागवर्तिनि मनोरमोद्याने जगाम । ते च पञ्चापि श्रेष्ठिसूनवो लेख्यककरणव्यग्रा

હૃદયને અતિશય આનંદ આપનારૂં નૃત્ય કર્યું, તેથી રાજાનું મન અતિશય સંતોષથી ચપળ થઇ ગયું, તેણે પોતાની પ્રિયાને વરદાન માગવાને કહ્યું. ધારિણી બોલી—" સ્વામી, અત્યારે તો એ વરદાન તમારી પાસેજ રહો. હું અવસરે માગી લઇશ. "

એવી રીતે કેટલોક કાળ નિર્ગમન થયા પછી એક દિવસે કામી લોકોના વિલાસોના ઉલ્લાસને સહાય કરનાર કૌમુદી (શરદ ઋતુનો) મહોત્સવ આવ્યો. તે વખતે રાણીએ રાજાને વિનંતિ કરી કે, દેવ, પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરેલા વરદાનને આપી મારી ઉપર પ્રસાદ કરો. આજે કપૂરના પુંજ જેવા ચંદ્રના કિરણોના સમૂહથી જેમાં બધી દિશાઓ પૂરાએલી છે, એવી આ રાત્રિને વિષે મારા પોતાના મોટા પરિવારથી અને અવશેષ અંતઃપુરથી પરિવારિત થઇ ત્રણ રસ્તાવાળા ત્રિક અને ચોક વગેરે રમણીય પ્રદેશના સૌંદર્યને જોવાના કૌતુકથી અસ્ખલિત વેગવાળી હું બધે ભ્રમ્યા કરૂં.

તે પછી રાજાએ નગરમાં પડો વગડાવી સર્વ પુરૂષ જાતિઓને રાત્રે નગરની બાહેર નીકળી જવાની ઉદ્‌ઘોષણા કરાવી. તે પછી પ્રાતઃકાળથી માંડીને જેને જેમ ઘટે તેમ સર્વ પુરૂષો નગરની બાહેર નીકળવાને પ્રવર્ત્યા. જ્યારે યોગ્ય સમય થયો એટલે રાજા મંત્રિ વગેરે સેહેરના મુખ્ય માણસોના પરિવારથી પરિવૃત થઇ નગરની બાહેર ઇશાન દિશામાં આવેલા એક મનોરમ ઉદ્યાનમાં ગયો.

एते व्रजाम एते व्रजाम इति निविम्रवन्धानिसंधयोऽपि संध्यासमयं यावदापण एव तस्थुः । इतश्चास्ताचलचूलमलंचकार सहस्रकरः । ते च त्वरापरिगता याव-दायांति गोपुरसमीपे तावत्तज्जीविताशयेव सहोजयकपाटपुटसंघटनेन निरुद्धानि प्रतोलीद्वाराणि । तदनु चकितचकिताः केनाप्यलक्ष्यमाणास्ते प्रत्यावृत्य हृद्यांत-र्गतशून्यगृहैकदेशे निलिल्यिरे । धारिण्यपि रात्रौ कृतोदारशृंगारांतःपुरेण सह निर्गतनरे नगरे यथाभिप्रायमभिरेमे । संजाते च प्रातः समये समुत्थिते कमलखं-डप्रबोधप्रदानप्रवणे किंशुककुसुमसमच्छायातुच्छोच्छलज्रागरंजितदिग्मंडले जगदे-कनेत्रे मित्रे नगराभ्यंतरमप्रविष्टेष्वेव पुरुषेषु । महीपालो नगरारक्षकानादिदेश । यथा निभालयत नगरं मा कश्चिदस्मदाज्ञाभंगकारी मानवः समजनीति । सम्यग्गवेषयद्भिश्च तैः कृतांतदूतैरिव प्रापिरे श्रेष्ठिनंदनाः निवेदिताश्च तत्समयमेव

તે છએ પણ શેઠના પુત્રો લેખા કરવામાં વ્યગ્ર હતા, તેથી ' આપણે હમણાં જઈએ, ' ' આપણે હમણાં જઈએ ' એમ કરતાં સંધ્યાકાળ સુધી પોતાની દુકાનમાં રહ્યા હતા.

આ તરફ સૂર્યે અસ્તાચળ પર્વતના શિખરને શોભાવ્યું એટલે સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો. પછી તેઓ ઉતાવળા જેવામાં નગરના દરવાજાની પાસે આવ્યા, તેવામાં તેમના જીવવાની આશાની સાથેજ હોય તેમ બંને કમાડના સંઘટનથી તે દોઢીના દ્વાર અટકાઇ ગયાં, એટલે દરવાજાના કમાડ બંધ થયાં અને તેમના જીવવાની આશા પણ બંધ થઇ. તે પછી તેઓ અતિશય ભય પામી, કોઈ ન ઓળખી શકે તેવી રીતે પાછા ફરીને સુંદર અંદર રહેલા શુન્ય ભૂમિના એક ભાગમાં સંતાઈ ગયા. રાણી ધારિણી પણ જેણે શ્રેષ્ઠ શૃંગાર ધારણ કરેલો છે એવા અંતઃપુરની સાથે જેમાંથી પુરૂષો નીકળી ગયેલા છે, એવા નગરમાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે રમવા લાગી, જ્યારે પ્રાતઃકાળ થયો, કમળના ખંડને વિકાશ આપવામાં પ્રવીણ અને કેશુંડાના પુષ્પના જેવી કાંતિ-વાળા મોટા ઉછળતા રંગથી દિશાઓના મંડળને રંગનાર જગતૂના એક નેત્ર-રૂપ સૂર્ય ઉદય પામતાં. હજુ પુરૂષો તો નગરની અંદર પેઠાજ નથી. તે વખતે રાજાએ નગરના રક્ષકોનેઆજ્ઞા કરી કે, તમે નગરમાંતપાસ કરો. "કોઈ મારી આજ્ઞાને ભંગ કરનારો મનુષ્ય થયો છે કે નહીં ?" પછી તેઓ નગરમાં તપાસ કરવા લાગ્યા, તેવામાં જાણે યમરાજના દૂતો હોય, તેવા તેઓએ પેલા શેઠના છ પુત્રોને પકડ્યા અને તેજ વખતે તેમણે રાજાને તેમની વાત નિવે-

राज्ञः । ततोऽसौ कुपितकृतांतभीषणभृकुटिभंगसंगिललाटपट्टपाधाय तच्छ्रेष्ठिपुत्रवधाय तान् व्यापारयांचकार । अत्रांतरे समाकर्ण्याकांड एव मुद्गराघातपातसदृशमेनं वृत्तांतं श्रेष्ठी शांत इव भ्रांत इव पीडित इव करिमकरनिकरकरास्फालनसमुच्छलद्बहलकल्लोलाकुलितमहाजलनिधिमध्यसंभिन्नयानपात्रांतर्लीयमानमानव इव किंकर्त्तव्यतामूढः क्षणं कामप्यवस्थां दारुणामन्वभूत् । तदनु निराकृत्य कातरनरविलसितं अपास्य स्त्रीजनोचितं शोकावेगं समालंब्य धीरनरोचितं धैर्य अवगणय्य दीनभावं नगरप्रधानलोकसहायः प्रवररत्नभृतपाणिः सहसैव राज्ञो-विज्ञापनायोपतस्थौ । विज्ञप्तवांश्च यथा न कुतोऽपि चित्तदोषादमी मत्पुत्रा नगरादनिर्गमभाजो बभूवुः किंतु तथाविधलेख्यकव्यग्रतया निर्गंतुमपारयतामादित्यास्तसमय समयागमे च प्रचलितानामप्यमीषां प्रतोलीद्वारपिधानवशेन निर्गमो नाभूत् ।

-દન કરી. તે પછી કોપ પામેલા યમરાજના જેવી ભયંકર ભ્રગુટીના ભંગવાળું લલાટ કરી રાજાએ તે શેઠના ૭ પુત્રોનો વધ કરવાને તેમને આજ્ઞા આપી. આ અરસામાં મુદ્ગરનો ઘા પડવા સમાન એ વૃત્તાંત અકસ્માત્ સાંભળી તે શેઠ જાણે શાંત હોય, ભ્રાંત હોય અને પીડિત હોય અને હાથી જેવા મોટા મધરના સમૂહના હાથના અથડાવાથી ઉછળતા ઘણા મોજાઓવડે આકુળ—વ્યાકુળ એવા મોટા સમુદ્રના મધ્ય ભાગે ભાંગી ગયેલા વહાણની અંદર રહેલા મનુષ્યની જેમ ‘ શું કરવું ’ એવી ચિંતામાં મૂઢ થઇ ગયો. અને ક્ષણવાર તો તે કોઇ દારૂણ અવસ્થાને અનુભવવા લાગ્યો. તે પછી કાયર પુરૂષના જેવા ચેષ્ટિતને છોડી દઈ, સ્ત્રીજનને યોગ્ય એવા શોકના આવેગને દૂર કરી, ધીર પુરૂષને ઘટે તેવું ધૈર્ય ધારણ કરી અને દીન ભાવની અવગણના કરી તેમજ નગરના મુખ્ય લોકોની સહાય લઈ અને હાથમાં ઉત્તમ જાતના રત્નો ધારણ કરી તત્કાળ રાજાને વિનંતિ કરવાને આવ્યો. તેણે રાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે, “ મહારાજ ! કોઇ પણ મનના દોષથી મારા પુત્રો નગરમાંથી નીકળી શક્યા નથી. કિંતુ તેવી જાતના લેખા કરવામાં તેઓ વ્યગ્ર થવાથી ન નીકળી શકવાથી સૂર્યના અસ્ત સમયે નગર બાહેર નીકળવાને ઉતાવળા ચાલ્યા પણ તે કાલે દરવાજાના દ્વાર બંધ થવાને લઈને તેમનું બાહેર નીકળવું ન થયું, એથી તેમનો આ એક અપરાધ ક્ષમા કરો અને મારા પ્રિય પુત્રને જીવિતદાન આપવાની મહેરબાની કરો. ” શેઠે આ પ્રમાણે વારંવાર કહ્યું, તોપણ રાજા પોતાના કોપને સફલ માની તેને છોડી મુકવાને ઉત્સાહિત થયો નહીં.

अतः क्षम्यतामेकोऽपराधः क्रियतां प्रियपुत्रजीवितव्यप्रदानेन प्रसादः एवं च पुनः पुनः ज्ञाप्यमानोपि राजा अवंध्यकोपमात्मानं मन्यमानो यदा न मोक्तुमुत्सहते तदा तत्कोपनिर्वापणायैकपुत्रोपेक्षणेन पंच मोचयितुमारब्धाः यदा तानपि न मुंचति तदा द्वयोरुपेक्षणेनैव चत्वारः एवं तदमोचनेऽपि त्रयो द्वौ यावच्छेषोपेक्षणेन एको ज्येष्ठ इति। ततः संनिहितामात्यपुरोहिताद्यत्यंताभ्यर्थनेन निर्मूलकुलोच्छेदो महते पापायेति पर्यालोचनेन च मनाग्मंदीभूतकोपोऽसौ महीपतिर्ज्येष्ठपुत्रमेकं मुमोचेति ।

अयमत्रार्थोपनयः । यथा तद्वसंतपुरं तथा संसार यथा राजा तथा श्रावकः यथा श्रेष्ठी तथा गुरुः यथा च षड् पुत्रास्तथा षड् जीवनिकायाः यथा च तस्य पितुः शेषपुत्रोपेक्षणेनैकं पुत्रं मोचयतोऽपि न शेषपुत्रवधानुमतिः एवं गुरुर्निजपुत्रमायान् षडपि जीवनिकायांस्तैस्तैः प्रव्रज्योत्साहनोपायैर्गृहस्थतया तद्वधप्रवृत्तात् श्रावका-

---

ત્યારે તેના કોપને શમાવવાને એક પુત્રની ઉપેક્ષા કરી બાકીના પાંચ પુત્રોને છોડાવાનો આરંભ કર્યો. રાજાએ તેઓને ન છોડ્યા એટલે બે પુત્રોની ઉપેક્ષા કરી ચારને છોડાવા માંડ્યા. તેટલાને પણ છોડયા નહીં એટલે ત્રણ અને છેવટે બે પુત્રોને બચાવા માંડયા. તેમ પણ ન થઇ શકયું એટલે પાંચ પુત્રો સોંપી બાકીના એક જ્યેષ્ટ પુત્રને બચાવા માંડયો. તે પછી પાસે રહેલ મૈત્રી અને પુરોહિતની અતિ પ્રાર્થનાથી અને ' નિર્મૂલ કુળનો ઉચ્છેદ કરવથી મહા પાપ લાગે છે, ' એવા વિચારથી જેના કોપનો વધારો જરા મંદ થયેલો છે એવા રાજાએ તે શેઠના જ્યેષ્ટ પુત્રને છોડી મુકયો હતો.

આ કહેલ દ્રષ્ટાંત—કથાનો ઊપનય આ પ્રમાણે છે—જે વસંતપુર નગર તે આ આ સંસાર છે. જે રાજા તે શ્રાવક છે, જે શેઠ તે ગુરૂ છે અને જે શેઠના છ પુત્રો તે છ જીવનિકાય છે. જે તે પિતા શેઠ બાકીના પુત્રોની ઉપેક્ષા કરી એક પુત્રને છોડાવે છે, તથાપિ બાકીના પુત્રોનો વધ થવામાં તેની અનુમતિ નથી, તેમ ગુરૂ પોતાના પુત્ર જેવા છ જીવનિકાયોને દીક્ષા લેવાનો ઉત્સાહ થાય એવા તેતે ઉપાયોથી ગૃહસ્થપણાને લઇને તે છ જીવ નિકાયનો વધ કરવાને પ્રવર્તેલા શ્રાવક પાસેથી છોડાવે છે. જ્યારે તે શ્રાવક અદ્યાપિ તે છ

न्मोचयति । यदा चासौ नाद्यापि तान् मोक्तुमुत्सहते तदाज्येष्ठपुत्रमायं त्रसकायं शेषोपेक्षणेन मोचयतोऽपि गुरोर्न शेषकायवधानुमतिदोष इति ॥ ४ ॥

विधिनाणुव्रतादिप्रदानमित्युक्तं प्रागतस्तमेवदर्शयति—

योगवंदननिमित्तदिगाकारशुद्धिर्विधिरिति ॥ ५ ॥

इह शुद्धिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । ततो योगशुद्धिर्वंदनशुद्धिर्निमित्तशुद्धिर्दिक्शुद्धिराकारशुद्धिश्च विधिः अणुव्रतादिप्रतिपत्तौ भवति । तत्र योगाः कायवाङ्मनोव्यापारलक्षणाः तेषां शुद्धिः सोपयोगात्वरगमननिरवद्यभाषणशुभचिंतनादिरूपा । वंदनशुद्धिः अस्खलितामिलितमणिपातादिदंडकसमुच्चारणासंभ्रांतकायोत्सर्गकरणलक्षणा । निमित्तशुद्धिः तत्कालोच्छलितशंखपणवादिनिना-

---

જીવનિકાયોને છોડવા ઉત્સાહિત થતો નથી, એટલે જ્યેષ્ઠ પુત્ર સમાન ત્રસકાય જીવને બાકીના નિકાયોની ઉપેક્ષા કરી છોડાવતા એવા ગુરૂને તે બાકીના નિકાયનો વધ કરવાની અનુમતિનો દોપ લાગતો નથી. કારણ કે, ગુરૂનો અભિપ્રાય હિંસા માત્રને છોડાવવાનો છે. ૪

પ્રથમ કહ્યું છે કે, વિધિ સહિત અણુવ્રતાદિ આપવા—તેજ વિધિને કહે છે—

મૂલાર્થ—યોગશુદ્ધિ, વંદનશુદ્ધિ, નિમિત્તશુદ્ધિ, દિક્‌શુદ્ધિ અને આકાર [આગાર] શુદ્ધિ—એ સર્વ શુદ્ધિ કરવી તે અણુવ્રતાદિકની પ્રાપ્તિને માટે વિધિ છે. ૫

ટીકાર્થ—અહિં જે મૂલમાં શુદ્ધિ શબ્દ છે, તેનો યોગાદિ પ્રત્યેક શબ્દની સાથે સંબંધ કરવો. એટલે યોગશુદ્ધિ, વંદનશુદ્ધિ, નિમિત્તશુદ્ધિ, દિક્‌શુદ્ધિ અને આકારશુદ્ધિ એ અણુવ્રત વિગેરેની પ્રાપ્તિને માટે વિધિ છે, તેમાં યોગ એટલે કાયા, વાણી અને મનના વ્યાપારરૂપ લક્ષણવાળા, તેમની શુદ્ધિ એટલે કાયાથી ઉપયોગ સાથે (ત્વરા રહિત) ગમન કરવું. વાણીથી નિર્દોષ ભાષણ કરવું, અને મનથી શુભ ચિંતવવું, એ ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિ એ યોગશુદ્ધિ કહેવાય છે. વંદનશુદ્ધિ એટલે સ્ખલના રહિત, એક બીજાને મળી ન જવાય તેમ પ્રણિપાતાદિ કરવો, દંડકનો ઉચ્ચાર કરવો અને ભ્રાંતિરહિત કાયોત્સર્ગ કરવો તે વંદનશુદ્ધિ છે. નિમિત્તશુદ્ધિ એટલે તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલ

दध्रवणपूर्णकुंभशृंगारच्छत्रध्वजचामराद्यवलोकनशुभगंधाघ्राणादिस्वभावा। दिक्शुध्दिः प्राच्युदीचीजिनजिनचैत्याद्यधिष्ठिताशासमाश्रयणस्वरूपा । आकारशुद्धिस्तु राजाद्यभियोगादिप्रत्याख्यानापवादमुक्तीकरणात्मिकेति ॥ ५ ॥

तथा उचितोपचारश्चेति ॥ ६ ॥

उचितो देवगुरुसाधर्मिकस्वजनदीनानाथादीनामुपचारार्हाणां यो यस्य योग्य उपचारो धूपपुष्पवस्त्रविलेपनासनदानादिगौरवात्मकः स च विधिरित्युनुवर्त्तत इति ॥ ६ ॥

अथाणुव्रतादीन्येव क्रमेण दर्शयन्नाह—

स्थूलप्राणातिपातादिभ्यो विरतिरणुव्रतानि पंचेति ॥७॥

इह प्राणातिपातः प्रमत्तयोगात् प्राणिव्यवरोपणरूपः स च स्थूलः सूक्ष्म-

---

શંખ તથા નોબત વગેરેનો શબ્દ સાંભળવો, પૂર્ણકુંભ, ઝારી, છત્ર, ધ્વજ અને ચામર વગેરેનું અવલોકન કરવું, શુભ ગંધનું આઘ્રાણ વગેરે કરવું તે નિમિત્તશુદ્ધિ કહેવાય છે. દિક્શુદ્ધિ એટલે પૂર્વ ઉત્તર દિશાનો અને જિન તથા જિનચૈત્ય જેમાં રહેલ હોય એવી દિશાનો આશ્રય કરવો. આકારશુદ્ધિ એટલે રાજા વગેરેના અભિયોગથી પચ્ચખાણને અપવાદમાં મુકવા તે રૂપ આગારની શુદ્ધિ કહેવાય છે.

મૂલાર્થ—વળી દેવગુરૂ વગેરેને ઘટે તેવો ઉપચાર કરવો. ૬

ટીકાર્થ—ઉચિત એટલે દેવ, ગુરૂ, સાધર્મી, સ્વજન, દીન અને અનાથ જેઓ ઉપચાર કરવાને યોગ્ય છે, તેમને જેને ઘટે તેવો ઉપચાર કરવો, એટલે ધૂપ, પુષ્પ, વસ્ત્ર, વિલેપન અને આસન આપવા વગેરેથી ગૌરવ કરવું—બહુમાન કરવું, તે ઉપચાર તે વિધિ જાણવો. ૬

હવે અનુક્રમે અણુવ્રત વગેરે દર્શાવે છે—

મૂલાર્થ—સ્થૂલ હિંસા વગેરેથી વિરામ પામવું, તે પાંચ અણુવ્રત કહેવાય છે. ૭

ટીકાર્થ—અહિં પ્રાણાતિપાત એટલે પ્રમત્તપણાના યોગથી પ્રાણીનો નાશ કરવો તે છે. તે પ્રાણાતિપાત સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એમ બે પ્રકારનો છે, તેમાં

श्च तत्र सूक्ष्मः पृथिव्यादिविषयः स्थूलश्च द्वींद्रियादित्रसगोचरः स्थूलश्चासौ प्राणातिपातश्चेति स्थूलप्राणातिपातः आदिशब्दात् स्थूलमृषावादादत्तादानाब्रह्मपरिग्रहाः परिगृह्यंते ते च प्रायः प्रतीतरूपा एव ततस्तेभ्यः स्थूलप्राणातिपातादिभ्यः पंचभ्यो महापातकेभ्यो विरतिर्विरमणं । किमित्याह । साधुव्रतेभ्यः सकाशात् अणूनि लघूनि व्रतानि नियमरूपाणि अणुव्रतानि । कियंतीत्याह । पंचेति पंचसंख्यानि पंचाणुव्रतानि बहुवचननिर्देशेऽपि यद्विरतिरित्येकवचननिर्देशः स सर्वत्र विरतिसामान्यापेक्षयेति ॥ ७ ॥

अथ दिग्व्रतभोगोपभोगमानानर्थदंडविरतयस्त्रीणि गुणव्रतानीति ॥ ८ ॥

दिशो ह्यनेकप्रकाराः शास्त्रे वर्णितास्तत्र सूर्योपलक्षिता पूर्वा शेषाश्च पूर्वदक्षिणादिकाः सप्त तथा ऊर्ध्वमधश्च द्वे एवं दशसु दिक्षु विषये गमनपरिमाणकरणलक्षणं व्रतं नियमो दिग्व्रतं । भुज्यते सकृदेवासेव्यते यदशनादि तद्भोगः

પૃથ્વી વગેરે સંબંધી તે સૂક્ષ્મ અને બે ઇંદ્રિયથી માંડી ત્રસકાય સંબંધી તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત છે. સ્થૂલ એવો પ્રાણાતિપાત તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત. આદિ શબ્દથી સ્થૂલ મૃષાવાદ, સ્થૂલ અદત્તાદાન, સ્થૂલ અબ્રહ્મચર્ય અને સ્થૂલ પરિગ્રહ ગ્રહણ કરી લેવો. તે પ્રાયે કરીને પ્રસિદ્ધજ છે. તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વગેરે પાંચ મહા પાપથી વિરતિ—વિરામ પામવું. તે વ્રતો કેવા છે? તે સાધુવ્રત એટલે પંચમહાવ્રતથી અણુ—લઘુ છે. એટલે તે અણુ એટલે લઘુ એવા વ્રત એટલે નિયમરૂપ તે અણુવ્રત કહેવાય છે. તે વ્રતો કેટલા છે? પાંચ છે. એટલે પાંચ સંખ્યાવાળા અણુવ્રત છે. સૂત્રમાં 'અણુવ્રતાદિપંચ' એ ઠેકાણે બહુવચન મુકેલું છે અને 'વિરતિ' એ શબ્દમાં એકવચન મુકેલું છે, તે સર્વ ઠેકાણે વિરતિની સામાન્ય અપેક્ષાએ છે, એમ સમજવું. ૭

મૂલાર્થ—દિશાપરિમાણવ્રત, ભોગોપભોગનું પ્રમાણ, અને અનર્થદંડથી વિરામ પામવું, એ ત્રણ ગુણવ્રત કહેવાય છે. ૮

ટીકાર્થ—દિશાઓને શાસ્ત્રમાં અનેક પ્રકારની વર્ણવેલી છે, તેમાં સૂર્યના ઉદયથી જે ઓલખાય છે, તે પૂર્વદિશા. બાકીની પૂર્વદક્ષિણ એટલે એટલે અગ્નિ ખૂણ વગેરે સાત છે. તથા, ઉર્ધ્વ—ઉપરની અને નીચેની એ બે

पुनःपुनर्भुज्यते वसनवनितादि यत्तदुपभोगः भोगश्चोपभोगश्च भोगोपभोगौ तयोर्मानं परिमाणं भोगोपभोगमानं । अर्थः प्रयोजनं धर्मस्वजनेंद्रियगतशुद्धोपकारस्वरूपं तस्मै अर्थाय । दंडः सावद्यानुष्ठानरूपस्तत्प्रतिषेधादनर्थदंडः । स च चतुर्धा अपध्यानाचरित प्रमादाचरितहिंस्रप्रदानपापकर्मोपदेशभेदात् तस्य विरतिरनर्थदंडविरतिः ततः दिग्व्रतं च भोगोपभोगमानं चानर्थदंडविरतिश्चेति समासः । किमित्याह । त्रीणि त्रिसंख्यानि गुणव्रतानि गुणाय उपकाराय व्रतानि भवंति गुणव्रतप्रतिपत्तिमंतरेणाणुव्रतानां तथाविधशुद्धभावादिति ॥ ८ ॥

मूल—तथा सामायिकदेशावकासिकपोषधोपवासातिथि-

दिशा—એવી રીતે દશે દિશાઓમાં ગમન—જવાનું પરિમાણ કરવું, એવો જે નિયમ તે દિગ્વ્રત કહેવાય છે, જે એકજ વાર ભોગવાય તે ભોગ કહેવાય છે. તે ભોજનાદિ ગણાય છે, અને જે વારંવાર ભોગવાય, તે ઉપભોગ કહેવાય છે, તેમાં વસ્ત્ર વનિતા વગેરે ગણાય છે. તે ભોગ તથા ઉપભોગનું પરિમાણ કરવું, તે ભોગોપભોગવ્રત કહેવાય છે. અર્થ કહેતા પ્રયોજન એટલે ધર્મ, સ્વજન તથા ઈંદ્રિયો સંબંધી શુદ્ધ ઉપકારરૂપ પ્રયોજન તેને અર્થદંડ એટલે સાવદ્ય અનુષ્ઠાન કરવારૂપ તે અર્થ દંડ કહીએ, તેનો નિષેધ એટલે અર્થદંડ ન કરવો તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. તે *અનર્થદંડ ૧ અપધ્યાનાચરિત, ૨ પ્રમાદાચરિત, ૩ હિંસાપ્રદાન અને ૪ પાપકર્મોપદેશ—એમ ચાર પ્રકારનો છે. તે અનર્થદંડની વિરતિ—વિરામ પામવું, તે અનર્થદંડવિરતિ કહેવાય. દિગ્વ્રત, ભોગોપભોગમાન અને અનર્થદંડ વિરતિ—એ પદનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તે વ્રતો કેટલા છે? તે કહે છે. તે ગુણવ્રત ત્રણ પ્રકારના છે. ગુણ એટલે ઉપકારને અર્થે જે વ્રત તે ગુણવ્રત કહેવાય છે, કારણ કે, ગુણવ્રતની પ્રાપ્તિ વિના અણુવ્રતની શુદ્ધિ જેવી જોઇએ તેવી થતી નથી. ૮

મૂલાર્થ—૧ સામાયિક, ૨ દેશાવકાશિક, ૩ પોષધ અને

---

* નઠારૂં ધ્યાન કરવું તે અપધ્યાનાચરિત, પ્રમાદ કરવો તે પ્રમાદાચરિત, હથીઆર વગેરે હિંસાના સાધનો આપવા તે હિંસાપ્રદાન અને પાપ કર્મનો ઉપદેશ કરવો તે પાપકર્મોપદેશ.

संविभागाश्चत्वारि शिक्षापदानीति ॥ ९ ॥

समानां मोक्षसाधनं प्रति सदृशसामर्थ्यानां सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रिणामायो लाभः समायः । वा समस्य रागद्वेषांतरालवर्त्तितया मध्यस्थस्य सतः आयः सम्यग्दर्शनादिलक्षणः समायः । साम्नो वा सर्वजीवमैत्रीभावलक्षणस्य आयः समायः सर्वत्र स्वार्थिकेकप्रत्ययोपादानात् समायिकं सावद्ययोगपरिहारनिरवद्ययोगानुष्ठानरूपो जीवपरिणामः । देशे विभागे प्राक्प्रतिपन्नदिग्व्रतस्य योजनशतादिपरिमाणरूपस्य अवकाशो गोचरो यस्य प्रतिदिनं प्रत्याख्येयतया तत्तथा । पोषं धत्ते पोषधः अष्टमीचतुर्दश्यादिः पर्वदिवसः उपैति सह अपवृत्तदोषस्य सतो गुणैराहारपरिहारादिरूपैर्वासः उपवासः । यथोक्तम्—

---

४ अतिथिसंविभाग, એ ચાર શિક્ષાવ્રત છે. ૯

ટીકાર્થ—सम એટલે મોક્ષના સાધન પ્રત્યે સમાન શક્તિવાળા સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનો आय એટલે લાભ તે समाय કહેવાય છે.અથવા सम એટલે મધ્યસ્થ અર્થાત્ રાગદ્વેષના મધ્યમાં વર્ત્તનાર, તેને સમ્યગ્ દર્શનાદિનો આય એટલે લાભ તે **સમાય** કહેવાય છે. અથવા **સામ** એટલે સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ, તેનો આય એટલે લાભ તે સામાય કહેવાય. તે પછી સર્વને સ્વાર્થમાં इक પ્રત્યય લાગવાથી 'सामायिक' એવું રૂપ સિદ્ધ થાય છે. એટલે સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ અને નિરવદ્ય યોગનું આચરણ કરવારૂપ જીવનો પરિણામ; તે સામાયિક કહેવાય છે.

દેશ એટલે વિભાગમાં પ્રથમ ગ્રહણ કરેલ જે દિગ્વ્રત, તેની અંદર સો યોજન વગેરેનું પરિમાણ કરવારૂપ અવકાશ તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય છે. તે વ્રતમાં પ્રતિદિન પચ્ચખાણ કરવા કે 'આજ મારે આટલા યોજન સુધી જવાય બાકીનું પચ્ચખાણ' એમ નિયમ લેવામાં આવે છે.

पोष એટલે ગુણની પુષ્ટિ તેને ધ કહેતા ધારણ કરે તે **પોષધ** કહેવાય છે. અર્થાત આઠમ, ચૌદશ વગેરે પર્વના દિવસો, તેને વિષે उप એટલે સાથે નિવૃત્તિ પામ્યા છે દોષ જેના એવા પુરૂષને આહારનો ત્યાગ કરવા વગેરે ગુણોની સાથે નિવાસ કરવો તે **ઉપવાસ** કહેવાય છે.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

" अपवृत्तस्य दोषेभ्यः सम्यग्वासो गुणैः सह ।
उपवासः स विज्ञेयो न शरीरविशोषणम् " ॥ १ ॥

ततः पोषधेपूपवासः पोषधोपवासः । अतिथयो वीतरागधर्मस्थाः साधवः साध्व्यः श्रावकाः श्राविकाश्च तेषां न्यायागतकल्पनीयादिविशेषणानामन्नपानादीनां संगतवृत्त्या विभजनं वितरणं अतिथिसंविभागः । तथाच उमास्वातिवाचकविरचितश्रावकप्रज्ञप्तिसूत्रं यथा अतिथिसंविभागो नाम अतिथयः साधवः साध्व्यः श्रावकाः श्राविकाश्च एतेषु गृहमुपागतेषु भक्त्याभ्युत्थानासनदानपादप्रमार्जननमस्कारादिभिरर्चयित्वा यथाविभवशक्ति अन्नपानवस्त्रौषधालयादिप्रदानेन संविभागः कार्य इति । ततः सामायिकं च देशावकाशं च पोषधोपवासश्चातिथिसंविभागश्चेति समासः । चत्वारि चतुःसंख्यानि किमित्याह—शिक्षापदानि शिक्षा साधुधर्माभ्यासः तस्य पदानि स्थानानि भवंति ॥ ९ ॥

" દોષથી નિવૃત્ત થઇ ગુણોની સાથે સારી રીતે રહેવું, તે ઉપવાસ કહેવાય છે, કાંઇ ગુણ વિના કેવળ શરીરને શોષવું, તે ઉપવાસ કહેવાતો નથી."૧

તે પોષધમાં જે ઉપવાસ તે પોષધોપવાસ કહેવાય છે.

શ્રી વીતરાગના ધર્મને વિષે રહેલા સાધુઓ, સાધ્વીઓ, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ—એ અતિથિ કહેવાય છે. તેઓને ન્યાયથી મેળવેલ અને [1]કલ્પનીય વગેરે વિશેષણવાળું અન્નપાનાદિક જેમ જેને ઘટે તેમ તેને આપવું, તે અતિથિસંવિભાગ વ્રત કહેવાય છે. તે વિષે ઉમાસ્વાતિવાચકના રચેલા શ્રાવક પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે—" અતિથિસંવિભાગ એટલે અતિથિ જે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા ઘેર આવે ત્યારે ભક્તિથી તેમથી સામે ઉભા થવું, આસન આપવું, પગ ધોવા, અને નમસ્કાર કરવો વગેરેથી તેમની પૂજા કરી, પોતાની સમૃદ્ધિની શક્તિ પ્રમાણે અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ઔષધ અને સ્થાન વગેરે આપી તે સંવિભાગ કરવો. સામાયિક, દેશાવકાશિક, પોષધોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ એ ચાર શિક્ષાપદ છે. શિક્ષા એટલે સાધુના ધર્મનો અભ્યાસ, તેના પદો એટલે સ્થાનો છે. ૯

---

૧ જે લઇ શકાય તેવું હોય, તે કલ્પનીય કહેવાય છે.

ततश्च एतदारोपणं दानं
यथार्हं साकल्यवैकल्याभ्यामिति ॥ १० ॥

इहैतेषामणुव्रतादीनां प्रागुक्तलक्षणे धर्मार्हे प्राणिनि यदारोपणं उक्तविधिनैव निक्षेपणं तत्किमित्याह दानं प्रागुपन्यस्तमभिधीयते । कथमित्याह साकल्यवैकल्याभ्यां साकल्येन समस्ताणुव्रतगुणव्रतशिक्षापदाद्यारोपलक्षणेन वैकल्येन वा अणुव्रतादीनामन्यतमारोपणेनेति ॥ १० ॥

एवं सम्यक्त्वमूलकेष्वणुव्रतादिषु समारोपितेषु यत्करणीयं तदाह—

गृहीतेष्वनतिचारपालनमिति ॥ ११ ॥

गृहीतेषु प्रतिपन्नेषु सम्यग्दर्शनादिषु गुणेषु किमित्याह निरतिचारपा-

---

મૂલાર્થ—તે માટે જેમ ઘટે તેમ સકલપણે અને વિકલપણે એટલે સર્વ અણુવ્રત અથવા એક બે વ્રત–એમ આપી જે વ્રતનું આરોપણ કરવું તે વ્રતદાન કહેવાય છે. ૧૦

ટીકાર્થ—અહીં પ્રથમ જેનું લક્ષણ કહેલ છે એવા ધર્મને યોગ્ય પ્રાણીને વિષે અનુવ્રત વગેરેનું આરોપણ કરવું એટલે પ્રથમ કહેલા વિધિથી સ્થાપન કરવું, તે વ્રતદાન કહેવાય છે તે *વ્રતદાન કેવીરીતે કરાય છે? સકલપણે એટલે બધા અણુવ્રત, ગુણવ્રત અને શિક્ષાપદના આરોપણ કરવાથી અને વિકલપણે એટલે અણુવ્રત વગેરેમાંથી કોઈએ બે વ્રતના આરોપણ કરવાથી. ૧૦

એવીરીતે સમકિત છે મૂલ જેમનું એવા અણુવ્રતાદિનું આરોપણ કર્યા પછી શું કરવું? તે કહે છે—

મુલાર્થ—તે વ્રત ગ્રહણ કરીને અનતિચારનું પાલન કરવું એટલે અતિચાર ન લાગવા દેવા. ૧૧

ટીકા—સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણો ગ્રહણ કરીને શું કરવું, તે કહે છે. નિરતિચારનું પાલન કરવું. અતિચાર કહો, વિરાધના કહો, અથવા દેશભંગ

---

* વ્રતનું આરોપણ બે પ્રકારે થાય છે, એક સકલપણે આરોપણ થાય અને બીજું વિકલપણે આરોપણ થાય.

लनमिति अतिचारो विराधना देशभंग इत्येकोऽर्थः अविद्यमानोऽतिचारो येषु तानि अनतिचाराणि तेषां अनुपालनं धरणं कार्यं । अतिचारदोषोपघातेन हि कुवातोपहतसस्यानामिव स्वफलप्रसाधनं प्रत्यसमर्थत्वादमीषामिति अनतिचारपालनमित्युक्तम् ॥ ११ ॥

अथातिचारानेवाह—

शंकाकांक्षाविचिकित्साऽन्यदृष्टिप्रशं-
सासंस्तवाः सम्यग्दृष्टेरतिचारा इति ॥ १२ ॥

इह शंका कांक्षा विचिकित्सा च ज्ञानाद्याचारकथनमिति सूत्रव्याख्यानोक्तलक्षणा एव । अन्यदृष्टीनां सर्वज्ञप्रणीतदर्शनव्यतिरिक्तानां शाक्यकपिलकणादाक्षपादादिमतवर्त्तिनां पाषण्डिनां प्रशंसासंस्तवौ । तत्र 'पुण्यभाज एते' 'सुलब्धमेषां जन्म' 'दयालव एते' इत्यादिका प्रशंसा । संस्तवश्चेह संवास-

---

કહો તે એકજ અર્થ છે. જેમાં અતિચાર નથી તે અનતિચાર કહેવાય છે, તેમનું પાલન એટલે ધારણ કરવું. જેમ નઠારા વાયુના ઉપઘાતથી ધાન્યો પોતાના ફ્લને સાધવાને—નીપજાવવાને સમર્થ થતા નથી. તેમ અતિચાર દોષના ઉપઘાતથી વ્રતપણ પોતાનું ફ્લ આપવાને સમર્થ થતાં નથી, તેથી અનતિચારનું પાલન કરવું એમ કહેલું છે. ૧૧

હવે તે અતિચારનેજ કહે છે—

મૂલાર્થ—શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્ય દૃષ્ટિની પ્રશંસા કરવી, તેમનો પરિચય કરવો—એ સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પુરૂષને અતિચાર છે. ૧૨.

ટીકાર્થ—અહિં શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સા તેમના 'જ્ઞાનાદ્યાચાર કથનં' એ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં લક્ષણો કહેલાં છે. અન્ય દૃષ્ટિ એટલે સર્વજ્ઞ પ્રણીત દર્શન શિવાયના બૌદ્ધ, કપિલ, કણાદ, અક્ષપાદ ઈત્યાદિ આચાર્યોના મતમાં વર્ત્તનારા પાખંડીઓની પ્રશંસા કરવી અને તેમનો પરિચય રાખવો. 'આ પુણ્યવંત છે' એમનું જન્મ ઉત્તમ છે' એ દયાલુ છે' ઇત્યાદિ કહેવું, તે પ્રશંસા કહેવાય છે. સંસ્તવ એટલે સહવાસથી થયેલો પરિચય. તે પરિચય

जनितः परिचयः वसनन्नोजनदानालापादिलक्षणः परिगृह्यते न स्तवरूपः । तथाच लोके प्रतीत एव संपूर्वः स्तौतिः परिचये । असंस्तुतेषु प्रसन्नं न्नयेष्वित्यादाविवेति । ततः शंका च कांक्षा च विचिकित्सा च अन्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवौ चेति समासः । किमित्याह । सम्यग्दृष्टेः सम्यग्दर्शनस्य अतिचारा विराधनाप्रकाराः संपद्यंते शुद्धतत्त्वश्रद्धानबाधाविधायित्वादिति ॥ १२ ॥

तथा व्रतशीलेषु पंच पंच यथा क्रममिति ॥ १३ ॥

व्रतेष्वणुव्रतेषु शीलेषु च गुणव्रतशिक्षापदलक्षणेषु पंच पंच यथाक्रमं यथापरिपाटि अतिचारा न्नवंतीति सर्वत्रानुवर्त्तते इति ॥ १३ ॥

तत्र प्रथमाणुव्रते—

बंधवधच्छेदविच्छेदातिन्नारारोपणान्नपाननिरोधा इति ॥१४॥

वस्त्र, ભોજન દાન આલાપ કરવા વિગેરે લક્ષણવાલો સમજવો. સ્તુતિ કરવા રૂપ સમજવો નહીં. તેમ વળી લોકમાં પણ પ્રખ્યાત છે કે, सम् ઉપસર્ગ પૂર્વક स्तु ધાતુ પરિચય અર્થમાં પ્રવર્ત્તે છે. તેને માટે ' असंस्तुतेषु प्रसन्नं भयेषु ' એ શ્લોકનું ઉદાહરણ છે. તેમાં અસંસ્તુત એટલે અપરિચિત એવો અર્થ થાય છે. તે પછી શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્યદૃષ્ટિ પ્રશંસા અને અન્ય દૃષ્ટિ પરિચય એ સર્વનો સમાસ કરવો. તે શું છે ? તે કહે છે. તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ એટલે સમ્યગ્ દર્શનના અતિચાર છે—વિરાધનાના પ્રકાર છે. કારણ કે, તેઓ શુદ્ધતત્ત્વની શ્રદ્ધાને બાધ કરનારા છે. ૧૨.

મૂલાર્થ—વળી અણુવ્રત તથા શીલવ્રતને વિષે પાંચ પાંચ અતિચાર હોય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—વ્રત એટલે અણુવ્રત અને શીલ એટલે ગુણવ્રત તથા શિક્ષાપદને વિષે અનુક્રમે પાંચ પાંચ અતિચાર હોય છે.

તેમાં પેહેલા અણુવ્રતને વિષે—અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ બાંધવું. ૨ તાડન કરવું. ૩ શરીરને છેદવું. ૪ અતિ ભાર ભરવો અને, ૫ અન્ન પાનનો અટકાવ કરવો—એ પાંચ અતિચાર પેહેલા અણુવ્રતને વિષે જાણવા. ૧૪

स्थूलप्राणातिपातविरतिलक्षणस्याणुव्रतस्य बंधो वधः छविच्छेदोऽतिभारारोपणमन्नपाननिरोधश्चेत्यतिचाराः तत्र बंधो रज्जुदामनकादिना संयमनं वधः कशादिभिर्हननं छविः त्वक् तद्योगाच्छरीरमपि छविः तस्य छेदः असिपुत्रिकादिभिः पाटनं तथाऽतीव भारोऽतिभारः प्रभूतस्य पूगफलादेर्गवादिपृष्ठादावारोपणं तथान्नपानयोर्भोजनोदकयोर्निरोधः व्यवच्छेदः अन्नपाननिरोधः । एते च क्रोधलोभादिकषायमललकलंकितांतःकरणस्य प्राणिप्राणप्रहाणनिरपेक्षस्य सतो जंतोरतिचारा भवंति सापेक्षस्य तु बंधादिकरणे ऽपि सापेक्षत्वान्नातिचारत्वमेषामिति अत्र चायमावश्यकचूर्ण्याद्युक्तो विधिः —बंधो द्विपदानां चतुष्पदानां वा स्यात् सोऽप्यर्थायानर्थाय वा तत्रानर्थाय तावन्नासौ विधातुं युज्यते । अर्थाय पुनरसौ द्विविधः

ટીકાર્થ—સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતથી વિરામ પામવા રૂપ લક્ષણવાલા અણુવ્રતના બંધ, વધ, છવિચ્છેદ, અતિભારારોપણ અને અન્નપાનનો નિરોધ—એ પાંચ અતિચાર છે. તેમાં બંધ એટલે દોરી, રસી વગેરેનું બાંધવુ. વધ એટલે ચાબુખ વિગેરેથી મારવું. છવિ એટલે ત્વચા. તેના યોગથી શરીર પણ થાય. તેનો છેદ એટલે છુરી વગેરેથી તેને કાપવું. અતિભારારોપણ એટલે સોપારી વગેરેનો ઘણો બોજો બેલ વગેરેના પૃષ્ટ ઉપર આરોપવો. અન્નપાન એટલે અન્ન તથા જલનો નિરોધ એટલે વિચ્છેદ કરવો. ક્રોધ તથા લોભાદિ કષાય મલથી જેનું અંતઃકરણ કલંક્તિ થયેલું છે અને પ્રાણીઓના પ્રાણને નાશ કરવામાં જે અપેક્ષા રહિત છે, તેને આ અતિચાર લાગે છે. પણ જે બંધ વગેરે કરવામાં અપેક્ષા સહિત છે, તેને સાપેક્ષપણાને લઇને અતિચાર લાગતા નથી. આ વિષે આવશ્યક ચૂર્ણી વગેરેમાં જે વિધિ કહેલો છે, તે આ પ્રમાણે છે—બંધ એ મનુષ્યોને (બે પગ વાલાઓને) અથવા પશુઓને (ચોપગાઓને) થાય છે. તે બંધ બે પ્રકારનો છે, તેમાં એક અર્થને માટે છે અને બીજો અનર્થને માટે છે. તેમાં જે અનર્થને માટે છે, તે કરવો યુક્ત નથી. અને જે અર્થ માટે છે, તે બે પ્રકારનો છે. ૧ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ. જે નિશ્ચલપણે અતિશય બાંધવામાં આવે તે નિરપેક્ષ કહેવાય છે. અને જે દોરીની ગાંઠવડે બાંધવામાં આવે પણ અગ્નિની લ્હાય લાગવાનું કારણ બને તો તે બંધ છોડી શકાય અથવા છેદી શકાય, તે સાપેક્ષ બંધ કહેવાય છે.-એવી રીતે ચોપગા પ્રાણીઓના બંધવિષે કહ્યું. હવે બે પગા--મનુષ્યના બંધને માટે

स्यात् सापेक्षो निरपेक्षश्च, तत्र निरपेक्षो नाम यन्निश्चलमत्यर्थं बध्यते सापेक्षः पुनर्यद्दामग्रंथिना यश्च बद्धः सन् शक्यते प्रदीपनकादिषु विमोचयितुं वा छेत्तुं वा एवं तावच्चतुष्पदानां बंधः । द्विपदानां पुनरेवं दासो वा दासी वा चौरो वा पाठादिप्रमत्तपुत्रो वा यदि बध्यते तदा स विक्रमेणैव बंधनीयो रक्षणीयश्च तथा यथाग्निभयादिषु नविनश्यति । तथा ते किल द्विपदचतुष्पदाः श्रावकेण संगृहीतव्याः ये अबद्धा एवासत इति । वधोऽपि तथैव नवरं निरपेक्षवधो निर्दयताडना सापेक्षवधः पुनरेवमादित एव भीतपर्षदा श्रावकेण भवितव्यं यदि पुनर्न करोति कोपि विनयं तदा तं मर्माणि मुक्त्वा लतया दवरकेण वा सकृद् द्विर्वा ताडयेदिति छविच्छेदोपि तथैव नवरं निरपेक्षो हस्तपादकर्णनासिकादि यन्निर्दयं छिनत्ति

આ પ્રમાણે છે. દાસ, અથવા દાસી, અથવા ચોર વા ભણવામાં પ્રમાદી થયેલા પુત્રને જો બાંધવામાં આવે તો તે હાલી ચાલી શકે એવી રીતે બાંધવા યોગ્ય અને રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે કે, તે અગ્નિના ભય વગેરેમાં નાશ ન પામી જાય. વલી શ્રાવકે તે બે પગાં અને ચોપગાં તેવા પ્રાણીઓનો સંગ્રહ કરવો કે જે બાંધ્યાન હોય તો પણ રહી શકે. વધ પણ તેવી રીતેજ જાણવો. તેમાં એટલો વિશેષ છે કે, જે નિર્દય રીતે મારવું, તે નિરપેક્ષવધ છે, તેનો સર્વથા ત્યાગજ છે. અને જે સાપેક્ષવધ છે, તે આ પ્રમાણે છે—પ્રથમ તો શ્રાવકે એવા થવું કે, જેનાથી બધી પર્ષદા ભય પામી જાય. તેમ છતાં જો કોઈ વિનય ન કરે તો તેને મર્મસ્થલની જગ્યા છોડીને બીજી જગ્યાએ લાતથી અથવા દોરીથી એકવાર અથવા બે વાર તાડન કરવું. છવિચ્છેદ પણ તેવીજ રીતેજ સમજવો. તેમાં વિશેષ એટલો કે, જે હાથ, પગ, કાન અને નાસિકા વગેરેને નિર્દયતાથી કાપી નાખે, તે નિરપેક્ષ અને જે ગડ ગુંમડ, વ્રત સંધિને છેદે અથવા ડામ દે તે સાપેક્ષ છવિચ્છેદ કહેવાય છે. તેમ અતિ ભાર આરોપણ કરવો નહીં. પ્રથમ તો જે દ્વિપદ વગેરે વાહનવડે જે આજીવિકા હોય તે શ્રાવકે છોડી દેવી જોઈએ. જો તે શિવાય બીજી આજીવિકા મળે તેમ ન હોય તો આ બે પગા પ્રાણી જેટલો ભાર પોતાની મેલે ઉપાડે અને ઉતારે તેટલો ભાર તેની પાસે ઉપડાવવો. ચોપગા પ્રાણીને જેટલો ભાર ઘટે તેનાથી ઓછો કરવો. અને હળ, ગાડા વગેરેમાં તેમને જોડયાં હોય તો જ્યારે યોગ્ય વેલા થાય ત્યારે તેમને છોડી દેવા.

सापेक्षः पुनर्यत्रनं वार्ह्वा त्रियाडा देहदेति । तथातिनारो नारोपयितव्यः पूर्वमेव हि या च द्विपदादिवाहनेन जीविका सा श्राद्धेन मोक्तव्या अथान्यासौ न नवेत्तदा द्विपदोऽयं नारं स्वयमुत्क्षिपत्यवतारयति च तं वाह्यते चतुष्पदस्य तु यथोचितनारादसौ किंचिदूनः क्रियते हलशकटादिषु पुनरुचितवेलायामसौ मुच्यत इति । तथा नक्तपानव्यवच्छेदो न कस्यापि कर्त्तव्यः तीक्ष्णबुनुक्षो ह्यन्यथा म्रियते । सोऽप्यर्थानर्थादिनेदो बंधवत् दृष्टव्यः नवरं सापेक्षो रोगचिकित्सार्थं स्यात् अपराधकारिणि च वाचैव वदेत् यदद्य ते न दास्यते नोजनादि शांतिनिर्मित्तं चोपवासं कारयेत्किंबहुना यथा मूलगुणस्य प्राणातिपातविरमणस्यातिचारो न नवति तथा सर्वत्र यतनया यतितव्यमिति । ननु प्राणातिपात एव व्रतिना प्रत्याख्यातः ततो बंधादिकरणेऽपि न दोषो विरतेरखंमितत्वात् । अथबंधादयोऽपि प्रत्याख्यातास्तदा तत्करणे व्रतनंग एव विरति-

---

કોઈપણ પ્રાણીને ભોજન અને પાનનો વિચ્છેદ ન કરવો, નહીંતો તીવ્રક્ષુધાવાળો પ્રાણી મૃત્યુ પામી જાય છે. તે અર્થ તથા અનર્થ વગેરેના ભેદ પણ બંધની પેઠે જાણવા. પણ તેમાં એટલો વિશેષ છે, કે જે સાપેક્ષ નિરોધ છે, તે રોગની ચિકિત્સાને માટે થાય છે, પણ અપરાધ કરનાર મનુષ્યને તો વાણીથી જ અન્નપાનનો નિષેધ કહેવો. પણ વસ્તુથી કરવો નહીં. જેમકે, 'આજે તને અન્ન પાન આપવામાં નહીં આવે.' એમ ભય બતાવવો. અને રોગની શાંતિ નિમિત્તે ઉપવાસ કરાવવો. અહિં વધારે શું કહેવું, પણ જેવી રીતે મૂળગુણ જે પ્રાણાતિપાત વિરમણ તેનો અતિચાર ન થાય તેવી રીતે સર્વ સ્થળે યતનાથી વર્તવું.

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, વ્રત અંગીકાર કરનાર પુરૂષે પ્રાણાતિપાતનું પચ્ચખ્ખાણ કર્યું, તેથી બંધાદિક કરવાથી પણ તેને દોષ નહીં લાગે, કારણ કે, વિરતિનું અખંડિતપણું છે. હવે બંધાદિકનું પણ પચ્ચખાણ કરતાં વ્રતનો ભંગજ થાય, કારણકે, તેથી વિરતિનું ખંડનજ થયું છે. તેમ વળી બંધાદિકનું પચ્ચખાણ કર્યું છે, એમ કહેશો તો બંધાદિકનું પચ્ચખાણ કર્યે છતે ઉચ્ચારણ કરેલું જે વ્રત તે આટલુંજ છે, એવા પ્રમાણનો નાશ થશે, કેમકે દરેક વ્રતે પાંચ પાંચ અતિચાર (મૂલમાં જુવો.) વ્રતથી અધિકપણું આવશે, આ પ્રમાણે બંધાદિકને અતિચારપણું ઘટતું નથી.

खंमनात् । किंच वंधादीनां प्रत्याख्येयत्वे विवक्षितव्रतेयत्ता विशीर्येत प्रतिव्रतं पंचानामतिचारव्रतानामाधिक्यादित्येवं न वंधादीनामतिचारतेति । अत्रोच्यते सत्यं प्राणातिपात एव प्रत्याख्यातो न वंधादयः केवलं तत्प्रत्याख्यानेऽर्थतस्तेऽपि प्रत्याख्याता इव द्रष्टव्याःतदुपायत्वात्तेषां । नच वंधादिकरणेऽपि व्रतभंगः किं त्वतिचार एव । कथमिह द्विविधं व्रतं अंतर्वृत्त्या वहिर्वृत्त्या च तत्र मारयामीति विकल्पाभावेन यदा कोपाद्यावेशात्परप्राणप्रहाणमवगणयन् वंधादौ प्रवर्त्तते नच प्राणघातो भवति तदा दयावार्जिततया विरत्यनपेक्षप्रवृत्त्वेनांतर्वृत्त्या व्रतस्य भंगः प्राणिघाताप्राणिघाताभावाच्च वहिर्वृत्त्या पालनमिति देशस्य भंजनाद्देशस्यैव च पालनादतिचारव्यपदेशः प्रवर्तते । तदुक्तं—

" न मारयामीति कृतव्रतस्य
विनैव मृत्युं क इहातिचारः ।

તે શંકાના સમાધાનમાં કહે છે કે, તમે જે કહો છો, તે સત્ય છે, પ્રાણાતિપાતનુંજ પચ્ચખાણ કર્યું છે, કાંઇ બંધાદિકનું પચ્ચખાણ કર્યું નથી. પરંતુ કેવળ પ્રાણાતિપાતનું પચ્ચખાણ કરતાં અર્થથી તે બંધનું પચ્ચખાણ કર્યું હોય, એમ જાણવું, કારણકે તે બંધાદિક પ્રાણાતિપાતના ઉપાય છે. અર્થાત્ તે બંધાદિક પણ પચ્ચખાણમાં આવી જાય છે. માટે એમ ન બોલવું કે બંધાદિક કરતાં પણ વ્રતનો ભંગ થાય છે, પરંતુ બંધાદિ કરવામાં પણ વ્રતનો ભંગ થતો નથીકિંતુ અતિચારજ લાગે કેમકે દેશથી વ્રતનો ભંગ થાય છે તેનું નામ અતિચાર છે કેમકે અહિં અંતર્વૃત્તિથી અને બહિર્વૃત્તિથી એમ બે પ્રકારે વ્રત જાણવું. તેમાં (હું મારૂં) એમ વિકલ્પના અભાવે જ્યારે કોપના આવેશથી બીજાના પ્રાણની હાનિને નહીં ગણકારતાં બંધાદિક કરવામાં પ્રવર્ત્તે છે, તેમાં પ્રાણનો ઘાત થતો નથી, પણ દયા રહિત પણે વિરતિની અપેક્ષા રાખ્યા વગર પ્રવૃત્તિ થવાથી અંતર્વૃત્તિ વડે વ્રતનો ભંગ થયો અને પ્રાણીના ઘાતનો અભાવ છે, તેથી બહિર્વૃત્તિવડે વ્રતનું પાલન થયું. માટે દેશથી ભાંગવું અને દેશથી પાળવું એ અતિચારના નામથી ઓળખાય છે તેને માટે આગમમાં કહ્યું છે.—

" હું પ્રાણીને નહીં મારૂં ' એવું વ્રત કરનારપુરૂષને મૃત્યુ થયા વિના અતિચાર કયાંથી હોય? અર્થાત્ ન હોય તેવું કહેનારને એટલોજ ઉત્તર આપવાનો

निगद्यते यः कुपितो वधादीन्
करोत्यसौ स्यान्नियमानपेक्षः ॥ १ ॥
मृत्योरभावान्नियमोऽस्ति तस्य
कोपाद्दयाहीनतया तु भङ्गः ।
देशस्य भंगादनुपालनाच्च
पूज्या अतीचारमुदाहरंति ॥ २ ॥

यच्चोक्तं व्रतेयत्ता विशीर्येत इति तदयुक्तं विशुद्धाहिंसादिविरतिसद्भाव हि वंधादीनामभाव एवेति तदेवं वंधादयोऽतिचारा एवेति वंधादिग्रहणस्य चोपलक्षणत्वान्मंत्रतंत्रप्रयोगादयोऽन्येऽप्येवमत्रातिचारतया दृश्या इति ॥ १४ ॥

अथ द्वितीयस्य—

मिथ्योपदेशरहस्याभ्याख्यानकूटलेखक्रियान्यासापहारस्वदारमंत्रभेदा इति ॥ १५ ॥

છે કે) જે કોપે કરી વધ વગેરે કરે છે, અને નિયમની અપેક્ષા રાખતો નથી, તે અતિચાર કહેવાય છે. " ૧

કેમકે પ્રાણીનું મૃત્યુ થયું નથી એટલે તે પુરૂષનો નિયમ રહ્યો છે. અને કોપને લઇને નિર્દયપણું થયું, તેથી અંતરના પરિણામને આશ્રીને તે નિયમ ભાંગ્યો પણ ખરો, માટે દેશથી ભાંગવું અને દેશથી પાળવું, એ બે નિયમમાં આવી શકે છે, તેથી પૂજ્ય પુરૂષો તેને અતિચારનું નામ આપે છે. ૨

વળી તમોએ કહ્યું કે, પ્રાણાતિપાતમાં બંધાદિકનો નિયમ આવી જતો હોય તો પ્રાણાતિપાત આટલુંજ છે, એવા પ્રમાણનો નાશ થાય, પણ એ કહેવું અયુક્ત છે, કારણકે, વિશુદ્ધ હિંસાદિકથી જે વિરતિ છે, તેમાં બંધાદિકનો (અભાવ) નિષેધજ આવી જાય છે, તેથી આ પ્રકારે બંધાદિક છે તે અતિચારજ છે. બંધાદિકના ગ્રહણનું ઉપલક્ષણપણું છે, તેથી બીજા પણ મંત્ર, તંત્રના પ્રયોગ વગેરે અતિચારપણે જાણવા. ૧૪

હવે મૃષાવાદ વિરમણ નામે બીજા વ્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ મિથ્યા ઉપદેશ. ૨ રહસ્ય કહેવું. ૩ ખોટા લેખ કરવા. ૪ થાપણ ઓળવવી અને, ૫ પોતાની સ્ત્રીના ગુપ્તવિચારને બાહેર પ્રકાશવા, એ પાંચ અતિચાર છે. ૧૫

मिथ्योपदेशश्च रहस्याभ्याख्यानं च कूटलेखक्रिया च न्यासापहारश्च स्वदारमंत्रभेदश्चेति समासः । तत्र मिथ्योपदेशो नाम अलीकवादविषय उपदेश इदमेवं चैवंच ब्रूहीत्यादिकमसत्याभिधानशिक्षणं १ रहस्याभ्याख्यानं रह एकांतस्तत्र भवं रहस्यं रहोनिमित्तं तच्च तदभ्याख्यानं चेति समासः । एतदुक्तं भवति रहसि मंत्रयमाणानवलोक्याभिधत्ते 'एते हि इदं चेदंच राजादिविरूद्धं मंत्रयंते इति २ कूटलेखस्य असद्भूतार्थसूचकाक्षरलेखनस्य करणं कूटलेखक्रिया ३ न्यासापहार इति न्यासः परगृहे रूपकादेर्निक्षेपः तस्य अपहारोऽपलापः ४ स्वदारमंत्रभेद इति स्वदाराणां उपलक्षणार्थत्वान्मित्रादीनां च मंत्रस्य गुप्तभाषितस्य भेदो बहिः प्रकाशनं इति ५ अत्र च मिथ्योपदेशो यद्यपि मृषा न वादयामीत्यत्र वा नवदामि नवादयामीत्यत्र व्रतेभंग एव न वदामीति व्रतांतरे तु न किंचन तथापि सहसात्कारानाभोगाभ्यामतिक्रमव्यतिक्रमातिचारैर्वा मृषावादे परप्रवर्त्तनं व्रतस्यातिचारोऽयं अथवा व्रतसंरक्षणबुध्या परवृत्तांतकथनद्वारेण मृषोपदेशं

ટીકાર્થ—મિથ્યોપદેશ વગેરે શબ્દોનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તેમાં મિથ્યોપદેશ એટલે અસત્યવાદ સંબંધી ઉપદેશ કરવો જેમકે, 'આ આમજ છે અને આમજ કહે ' ઇત્યાદિ અસત્ય કહેવાને શીખડાવવું. બીજું રહસ્યાભ્યાખ્યાન રહ એટલે એકાંત તેમાં થયેલું તે રહસ્ય કહેવાય. એકાંતે થયેલાને અભ્યાખ્યાન કહેતાં કહેવું તે રહસ્યાભ્યાખ્યાન કહેવાય છે. તે આવીરીતે કે, 'કોઇ લોકોને એકાંતે મશલત કરતાં જોઈને કહે કે, 'આ લોકો આ આવી રીતે રાજાદિકની વિરૂદ્ધ મશલત કરે છે' આનું નામ રહસ્યાભ્યાખ્યાન કહેવાય છે. ૨ કૂટ લેખ એટલે ખોટા અર્થને સૂચવનારા અક્ષરોના લેખ કરવા તે કૂટલેખ ક્રિયા કહેવાય છે. ન્યાસાપહાર ન્યાસ એટલે પારકે ઘેર રૂપીઆ વગેરેની મુકેલી થાપણ, તેનો અપહાર કરવો એટલે તેને ઓળવવી—તે ન્યાસાપહાર કહેવાય છે, ૪ સ્વદાર મંત્રભેદ, સ્વદાર એટલે પોતાની સ્ત્રી ઉપર લક્ષણથી પોતાના મિત્રો વગેરેનો મંત્ર એટલે ગુપ્ત ભાષણ તેનો ભેદ કરવો એટલે તેને બાહેર ખુલ્લુ કરવું તે અહિં મિથ્યોપદેશમાં 'હું મૃષા નહીં બોલાવું.' એ પ્રકારના વ્રતને વિષે અથવા મૃષા ન બોલું ન બોલાવું એ પ્રકારના વ્રતને વિષે ભંગજ છે અને મિથ્યા નહિ બોલું ' એ પ્રકારના વ્રતને વિષે ભંગ નથી.તથાપિ સહસાત્કાર અને અનાભોગ એ બે વડે અતિક્રમ અ

यच्चतोऽतिचारोऽयं व्रतसव्यपेक्षत्वान्मृषावादे परप्रवर्त्तनाच्च भग्नाभग्नरूपत्वाद् व्रतस्येति । ननु रहस्याभ्याख्यानमसद्दोषाभिधानरूपत्वेन प्रत्याख्यातत्वाद्भंग एव । नत्वतिचार इति । सत्यं किंतु यदा परोपघातकमनाभोगादिनाभिधत्ते तदा संक्लेशाभावेन व्रतानपेक्षत्वाभावान्न व्रतस्य भंगः परोपघातहेतुत्वाच्च भंग इति भंगाभंगरूपोऽतिचारः यदा पुनस्तीव्रसंक्लेशादभ्याख्याति तदा भंगो व्रतनिरपेक्षत्वात् ।

आह च—" सहसा भक्खाणाई, जाणंतो जइ करेइ तो भंगो । जइ पुणाणाभोगाईहिंतो तो होइ अइयारो ॥ १ ॥

થવા વ્યતિક્રમ અથવા અતિચાર—એ ત્રણ વડે મૃષાવાદને વિષે બીજા માણસને પ્રવર્ત્તાવવો એ આ વ્રતનો અતિચાર કહેવાય છે. અથવા વ્રતને રક્ષણ કરવાની બુદ્ધિવડે પરને વૃત્તાંત કહેવો તે દ્વારા મિથ્યા ઉપદેશને આપનારા પુરૂષને એ અતિચાર લાગે છે; કારણકે, તેને વ્રતની અપેક્ષા છે અને વળી મિથ્યા ભાષણમાં પરને પ્રવર્ત્તાવવાપણું છે. એ હેતુ માટે, એ વ્રત ભાંગ્યું પણ ગણાય અને વ્રત ન ભાંગ્યું પણ ગણાય; એટલે દેશથી વ્રત ભાંગ્યું અને દેશથી ન ભાંગ્યું માટે તે અતિચાર કહેવાય છે.

અહિં કોઇ શંકા કરે છે કે, રહસ્યને નિમિતે કૂડઆલરૂપ વાર્ત્તાને પ્રકાશ કરવા વિષે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે અસત્ દોષને કહેવાપણું છે. તેથી તેના પચ્ચખાણ કરવામાં આવ્યા છે, એટલે વ્રતનો ભંગજ થયો કહેવાતે અતિચાર ન કહેવાય.

તેનો ઉત્તર આપે છે—તમારી શંકા સત્ય છે, પરંતુ જ્યારે પરના ઉપઘાત કરનાર વાકયને અજાણપણું વગેરેથી કહેવામાં આવે ત્યારે સંકલેશને અભાવે કરી વ્રતની અપેક્ષા કરે છે, તેથી વ્રતનો ભંગ થયો ન કહેવાય અને તે પરના ઉપઘાતનું કારણ થયું તેથી વ્રતનો ભંગ થયો, પણ કહેવાય—એવી રીતે દેશથી વ્રતનો ભંગ અને અભંગ અને અભંગ થતાં અતિચાર થયો અને જો તીવ્ર સંકલેશથી કહે તો વ્રત ભાંગ્યું કહેવાય કારણકે, તેમાં વ્રતની અપેક્ષા રાખી નથી.

તે વિષે શાસ્ત્રમાં લખે છે કે, " જો જાણી જોઈને સહસાત્કારે અભ્યાખ્યાન—કહેવા વગેરે કરે તો વ્રતનો ભંગ થાય અને અજાણે કહેવાઈ જવાય તો અતિચાર લાગે છે. " १

कूटलेखकरणं तु यद्यपि कायेन मृषावादं न करोमीत्यस्य न करोमि न कारयामीत्यस्य वा व्रतस्य भंग एव व्रतांतरे तु न किंचन तथापि सहसाकारादिनातिक्रमादिना वातिचारः । अथवा मृषावाद इति मृषाभणनं मया प्रत्याख्यातमिदं न पुनर्लेखनमिति भावनया मुग्धबुद्धेर्व्रतसव्यपेक्षस्यातिचार इति । न्यासापहारे पुनरदत्तादानं साक्षादेव भवति मृषावादव्रतातिचारत्वं चास्य न त्वदीयं मम समीपे किंचिदपीत्यनाभोगादिनाऽपह्नवानस्य स्यादिति । स्वदारमंत्रभेदः पुनरनुवादरूपत्वेन सत्यत्वात् यद्यपि नातिचारो घटते तथापि मंत्रितार्थप्रकाशनजनितलज्जादितः स्वदारादेर्मरणादिसंभवेन परमार्थतस्तस्यासत्यत्वात्कथंचिद्भंगरूपत्वादतिचार एवेति ॥ १५ ॥

अथ तृतीयस्य—

ખોટા લેખ કરવા, એ પણ જો કે 'હું શરીર વડે મૃષાવાદ ન કરૂં, અથવા નહીં કરૂં અને નહીં કરાવું એવા વ્રતનો ભંગજ થયો અને બીજા પ્રકારના વ્રતને વિષે કાંઇપણ ભંગ કે અતિચાર ન થયો, તથાપિ સહસાકારાદિ વડે અથવા અતિક્રમાદિવડે અતિચાર થાય છે. અથવા 'મૃષાવાદ કહેવાના મેં પચ્ચખાણ કર્યા છે, પણ કાંઇ ખોટા લેખ લખવાના પચ્ચખાણ કર્યાં નથી, એવી ભાવના વડે ભોળી બુદ્ધિવાળા પુરૂષને વ્રતની અપેક્ષા છે, માટે એ અતિચાર કહેવાય, વ્રતનો ભંગ ન કહેવાય. હવે થાપણ ઓળવવામાં અદત્તાદાન પ્રત્યક્ષ છે, પણ મૃષાવાદ વ્રતનું અતિચારપણું તો ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે 'તારી થાપણ મારે ત્યાં નથી' એમ બોલે. અને એવું કાંઇપણ અણવિચાર્યું ઓળવવા સંબંધી વચન કહેવાય ત્યારેજ અતિચાર કહેવાય છે.

સ્વદારમંત્ર ભેદ એટલે પોતાની સ્ત્રી તથા મિત્રાદિકની સાથે કરેલા ગુપ્ત વિચારને પ્રકાશ કરવો તે જો કે તે અનુવાદ રૂપે સત્ય છે, તો અતિચાર ઘટતો નથી; તોપણ વિચાર કરેલા રહસ્ય અર્થનો પ્રકાશ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલ લજ્જા વગેરેથી પોતાની સ્ત્રી વગેરેને મરણાદિક થવાનો સંભવ છે, તેથી પરમાર્થ—ખરીરીતે વિચાર કરતાં તે અસત્ય છે, તેથી કોઇ પ્રકારે તેમાં વ્રતનો ભંગ આવે છે, માટે તે અતિચારજ છે ભંગ નથી. ૧૫

હવે ત્રીજા અદત્તાદાન–ચોરી ન કરવાના વ્રતના પાંચ અતિચાર કહે છે—

स्तेन प्रयोग—तदाहृतादान—विरूद्धराज्यातिक्रम-हीनाधिकमानोन्मान-प्रतिरूपकव्यवहारा इति ॥ १६ ॥

स्तेनप्रयोगश्च तदाहृतादानं च विरुद्धराज्यातिक्रमश्च हीनाधिकमानोन्मानानि च प्रतिरूपकव्यवहारश्चेति समासः । तत्र स्तेनाः चौरास्तेषां प्रयोगो व्यापारणं हरत यूयं इत्यनुज्ञाप्रदानं १ तथा तैराहृतस्य कुंकुमादिद्रव्यस्यादानं संग्रहः २ विरुद्धः स्वकीयस्य राज्ञः प्रतिपंथी तस्य राज्यं कटकं देशो वा तत्रातिक्रमः स्वराजभूमिसीमातिल्लंघनेन क्रमणं प्रवेशः विरुद्धराज्यातिक्रमः ३ । हीने स्वभावापेक्षायान्यूनेऽधिके वा मानोन्माने कुडवादितुलारूपे भवतो हीनाधिकमानोन्माने ४ । शुद्धेन व्रीह्यादिना घृतादिना वा प्रतिरूपकं सदृशं पलञ्ज्यादि

મૂલાર્થ—૧ ચોરને મદદ આપવી, ૨ ચોરેલી વસ્તુને સંઘરવી, ૩ પોતાના રાજાના વિરોધી-શત્રુના રાજ્યમાં અતિક્રમણ કરવું, ૪ વધારે ઓછા લેવા દેવાને માટે ખોટા માપ રાખવા, ૫ હલકી વસ્તુ આપી તેના જેવી દેખાતી ભારે વસ્તુ લઇ લેવા રૂપ વેપાર કરવો.

ટીકાર્થ—સ્તેન પ્રયોગ વગેરે પદોનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તેમાં સ્તેન એટલે ચોર લોકો, તેમનો પ્રયોગ એટલે વ્યાપાર. અર્થાત 'તમે આ જગ્યાએથી ધનની ચોરી કરો' એમ અનુજ્ઞા આપવી. એટલે ચોરી કરનારને મદદ આપવી. ૨ ચોરી કરીને લાવેલા કેશર પ્રમુખ દ્રવ્યને સંઘરવું. ૩ વિરૂદ્ધ એટલે પોતાના રાજાની સાથે શત્રુવટ કરનાર રાજાના રાજ્યનો, લશ્કરનો, અથવા દેશનો અતિક્રમ કરવો એટલે પોતાના રાજાના રાજ્યના સીમાડાનું ઉલ્લંઘન કરી બીજાના રાજ્યમા પ્રવેશ કરવો. તે વિરૂદ્ધરાજ્યાતિક્રમ કહેવાય છે. ૪ હીન એટલે સ્વભાવની અપેક્ષાએ ન્યુન અથવા અધિક એવા માન-ઉન્માન એટલે જોખવાના કાટલા અને દાણા ભરવાની પાલી વગેરે, તે ઓછા રાખવા અથવા અધિક રાખવા. ૫ શુદ્ધ એવી ડાંગેર અથવા ઘી પ્રમુખ વસ્તુની કીંમત લઇને તેની બરાબર જેમાં દાણા ન હોય તેવા પોચા (ફોતરા) મેળવીને ડાંગર આપવી, અને ચર્બી વગેરે મેળવીને ઘી આપવું—અર્થાત ભારે વસ્તુ

वसादि वा द्रव्यं तेन व्यवहारो विक्रयरूपः स प्रतिरूपकव्यवहार इति ५।

इह स्तेनप्रयोगो यद्यपि चौर्यं न करोमि न कारयामीत्येवं प्रतिपन्नव्रतस्य जंग एव तथापि किमधुना यूयं निर्व्यापारास्तिष्ठथ? यदि वो जक्तकादि नास्ति तदाहंददामि जवदानीतमोपस्य च यदि विक्रायको न विद्यते तदाहं विक्रेष्यामि इत्येवंविधवचनैश्चौरान् व्यापारयतः स्वकल्पनया तद्व्यापारणं परिहरतो व्रतसापेक्षस्यासावतिचारः । तथा स्तेनाहृतं क्राणक्रयेण लोजदोषात् प्रछन्नं गृह्णंश्चौरो जवति । यदाह—

" चौरश्चौरापको मंत्री जेदज्ञः क्राणकःक्रयी । अन्नदः स्थानदश्चैव चौरः सप्तविधः स्मृतः ॥ १ ॥

લઈ દગો કરી હલકી વસ્તુ જે તેના સરખી જણાતી હોય તે આપવી—વેચવી—એવો વ્યાપાર કરવો તે પ્રતિરૂપક વ્યવહાર કહેવાય છે. ૫

અહિ સ્તેન પ્રયોગ—એટલે ચોરીનો વ્યાપાર કરવામાં જો કે 'હું ચોરી નહીં કરૂં અને નહીં કરાવું, એ પ્રકારે વ્રત અંગીકાર કરનારને વ્રતનો ભંગજ છે, તો પણ પોતાની કલ્પનાવડે ચોરીના વ્યાપારનો ત્યાગ કરનારને વ્રતની અપેક્ષાએ અતિચાર છે, પણ ભંગ નથી, કારણકે, તે પુરૂષ ચોર લોકોને એમ કહે છે કે, 'તમે હમણા વ્યાપાર વિના (નિરૂદ્યમી) કેમ બેશી રહ્યા છો? જો તમારે ખાવાપીવા વગેરે ન હોય તો હું આપું અને તમારી ચોરીના માલને જો કોઇ વેચનાર ન હોય તો હું વેચી આપીશ" આવા વચનોથી ચોરોને પ્રેરણા કરતાં અને પોતાની કલ્પના એ ચોરીના વ્યાપારને છોડી દે તો એવા તે વ્રતની અપેક્ષાવાળો છે, માટે તે પુરૂષને એ અતિચાર છે.

વળી તે ચોર લોકોએ ચોરેલા દ્રવ્યને લોભના દોષથી છાની રીતે વેચાતું લેનારો પુરૂષ પણ ચોર કહેવાય છે. તેને માટે નીતિ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે,

૧. "ચોર, ૨ ચોરી કરાવનાર, ૩ ચોરીનો વિચાર કરી ગોઠવણ કરનાર ૪ ચોરીના ભેદને જાણી તેને મદદ આપનાર, ૫ ચોરેલી વસ્તુને વેચનાર તથા લેનાર, ૬ ચોરને અન્ન આપનાર અને ૭ ચોરને સ્થાન આપનાર—એ સાત પ્રકારના ચોર કહેલા છે. ૧

ततश्चौर्यकरणाद् व्रतभंगः वाणिज्यमेव मया विधीयते न चौरिकेत्यध्यवसायेन च व्रतानपेक्षत्वाभावाद् भंग इति भंगाभंगरूपोऽतिचारः।

विरुद्धराज्यातिक्रमस्तु यद्यपि स्वस्वामिनोऽननुज्ञातस्य परकटकादिप्रवेशस्य "सामीजीवादत्तं तित्थयरेणं तहेव य गुरूहिं" इत्यदत्तादानलक्षणयोगेन विरुद्धराज्यातिक्रमकारिणां च चौर्यदंडयोगेनादत्तादानरूपत्वाद् भंग एव तथापि विरुद्धराज्यातिक्रमं कुर्वता मया वाणिज्यमेव कृतं न चौर्यमिति भावनया व्रतसापेक्षत्वात् लोके च चौरोऽयमिति व्यपदेशाभावादतिचारोऽयमिति।

तथा हीनाधिकमानोन्मानव्यवहारः प्रतिरूपकव्यवहारश्च परव्यंसनेन परधनग्रहणरूपत्वाद् भंग एव केवलं क्षात्रखननादिकमेव चौर्यं कूटतुलादिव्यवहारतत्प्रतिरूपकव्यवहारौ तु वणिक्कलैवेति स्वकीयकल्पनया व्रतरक्षणोद्यततयाति-

---

તેથી ચોરી કરવાથી વ્રતનો ભંગ થયો, 'મારે વેપાર કરવો છે, પણ ચોરી કરવી નથી, એવા અધ્યવસાયને લઇને વ્રતની અપેક્ષા રાખે છે, માટે વ્રતનો ભંગ ન કહેવાય. એક દેશથી વ્રતનો ભંગ અને એક દેશથી અભંગ માટે એ અતિચાર કહેવાય છે.

વિરોધી—શત્રુના રાજ્યના અતિક્રમને માટે તો એમ છે કે જે પોતાના સ્વામીની આજ્ઞા વિના શત્રુના લશ્કર વગેરેમાં ગુપ્ત રીતે પેશવું તે પાક્ષિકસૂત્ર (પાખીસૂત્ર) માં કહ્યું છે કે, "સ્વામી અદત્ત, જીવ અદત્ત તથા તીર્થંકર તથા ગુરૂએ આજ્ઞા ન આપેલા" એ અદત્તાદાનના લક્ષણવાળો યોગ છે. તે વડે વિરૂદ્ધ રાજ્યમાં અતિક્રમ કરનારાઓને ચોરના જેવા દંડ યોગ વડે અદત્તાદાનપણું છે, માટે વ્રતનો ભંગ છે, તથાપિ "વિરૂદ્ધ રાજ્યમાં અતિક્રમ કરનારા એવા મેં વેપારજ કર્યો છે, કાંઇ ચોરી કરી નથી" એવી ભાવનાથી તેને વ્રત કરવાની અપેક્ષા છે, તેથી, તેમજ 'આ ચોર છે' એવી લોકમાં પ્રસિદ્ધિ નથી. માટે તે અતિચાર કહેવાય છે. વ્રત ભંગ નહીં.

ઓછું અથવા વધારે જોખવું માપવું, એવો જે વ્યવહાર તથા ભારે અને હલકી વસ્તુની પરસ્પર લેવડ દેવડ કરવાનો જે વ્યવહાર—તે વ્યવહારમાં બીજાને છેતરી પારકા ધનને ગ્રહણ કરવાપણું છે, માટે વ્રતનો ભંગજ છે. વળી કેવળ ખાતર પાડવું, એજ ચોરી છે. પરંતુ કપટથી જોખી લેવું અને

चार इति अथवा स्तेनप्रयोगादयः पंचाप्यमी व्यक्तचौर्यरूपा एव केवलं सहसाकारादिना अतिक्रमव्यतिक्रमादिना वा प्रकारेण विधीयमाना अतिचारतया व्यपदिश्यंते इति ।

न चैते राजसेवकादीनां न संभवंति, तथाह्याद्ययोः स्पष्ट एव तेषां संभवः, विरुद्धराज्यातिक्रमस्तु, यदा सामंतादिः स्वस्वामिनो वृत्तिमुपजीवति तद्विरुद्धस्य च सहायी भवति तदा तस्यातिचारो भवति कूटतुलादयस्तु यदा भांडागारद्रव्याणां विनिमयं कारयति तदा राज्ञोऽप्यतिचाराः स्युरिति ॥ १६ ॥

अथ चतुर्थाणुव्रतस्य स्वदारसंतोषलक्षणस्य परदारपरिहारस्य चातीचाराः

परविवाहकरणे त्वरपरिगृहीतापरिगृहीतागमनानंग-

सारी वस्तु जेवी हलकी वस्तु आपी भारे वस्तुनी कींमत लई लेवी. ए बंनेव्यवहार तो वाणीयानी कलाज छे. एम पोतानी कल्पना करी व्रतना रक्षण माटे उद्यमवंत थवुं, ए अतिचार छे, पण व्रतभंग नथी. अथवा स्तेन प्रयोग वगेरेए पांच स्पष्ट रीते चोरी रूपज छे, परंतु केवळ सहसात्कार वगेरेथी अथवा अतिक्रम--व्यतिक्रम वगेरे प्रकारथी करवामां आवे छे. तेथी ते अतिचारने नामे कहेवाय छे.

ए राजाना सेवक वगेरेने संभवे नही, एम न समजवुं. तेमने पण ए अतिचार संभवे छे. ते आ प्रमाणे. ते पांच अतिचारमां पहेला बे अतिचारनो संभव स्पष्ट छे. अने जे विरुद्ध राज्यातिक्रम नामे अतिचार छे, ते तो ज्यारे सामंतादिक पोताना स्वामीनी आजीविका खाता होय अने ते स्वामीनी विरुध्ध एवा बीजा राजाने सहाय करे त्यारे तेने अतिचार लागे छे. अने खोटा तोल वगेरे ते तो ज्यारे भंडारना द्रव्यनी लेवड देवडमां जो राजा उलटपालट करावे तो ते राजाने पण अतिचार लागे छे. १६.

हवे स्वदार संतोष अने परस्त्री त्यागरूप चोथा अणुव्रतना अतिचार कहे छे.

मूलार्थ—पारका छोकरानो विवाह करी आपवो, तथा पैसा आपी राखेली वेश्या तथा अन्य स्त्री साथे संभोग करवो, लिंग तथा योनि सिवाय बीजा अंगनो संभोग करवो, मैथुननी तीव्र

क्रीमातीव्रकामाभिलापा इति ॥ १७ ॥

इत्वरपरिगृहीता चापरिगृहीता च इत्वरपरिगृहीतापरिगृहीते तयोर्गमने इत्वरपरिगृहीतापरिगृहीतागमने ततः परविवाहकरणं च इत्वरपरिगृहीतापरिगृहीतागमने चानंगक्रीमा च तीव्रकामाभिलापश्चेति समासः। इह परेषां स्वापत्यव्यतिरिक्तानां जनानां विवाहकरणं कन्याफललिप्सया स्नेहसंबंधादिना वा परिणयविधानं इह च स्वापत्येष्वपि संख्याभिग्रहो न्याय्यः । तथा इत्वरी अयनशीला भाटीमदानेन स्तोककालं परिगृहीता इत्वरपरिगृहीता वेश्या तथा अपरिगृहीता वेश्यैवागृहीतान्यसत्कभाटिः कुलांगना चानाथेति तयोर्गमनं आसेवनं इत्वरपरिगृहीतापरिगृहीतागमनं तथा अंगं देहावयवोऽपि मैथुनापेक्षया योनिर्मेहनं तद्व्यतिरिक्तानि अनंगानि कुचकक्षोरुवदनादीनि तेषु क्रीमा रमणं अनंगक्रीमा अथवा अनंग कामः तस्य तेन वा क्रीमा अनंगक्रीमा स्वलिंगेनानिष्पन्नप्रयोज-

---

અભિલાષા—એ પાંચ અતિચાર કહેલા છે. ૧૭

ટીકાર્થ—ઇત્વર પરિગૃહીતા, અને અપરિગૃહીતા તે બંનેનું જે ગમન તે ઇત્વર પરિગૃહીતા પરિગૃહીતાગમન કહેવાય છે. તે પછી પરવિવાહકરણ, ઈત્વર પરિગૃહીતા, અપરિગૃતાગમન, અનંગ ક્રીડા અને તીવ્ર કામાભિલાપ—એ સર્વનો સમાસ થાય છે. અહિં પર એટલે પોતાના છોકરા શિવાય બીજાના છોકરાનો વિવાહ કરી આપવો; કન્યાદાનના ફલની ઇચ્છાથી અથવા સ્નેહ સંબંધને લઇને જે પરણાવવું, તે અતિચાર કહેવાય છે. અહિં પોતાના છોકરા પરણાવવા તેને માટે પણ ‘ આટલાજ છોકરા પરણાવવા એથી વિશેષ ન પરણાવવા એવી સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરવો તે ન્યાય છે. જે ભાડુ પૈસા આપીને થોડા કાળસુધી ભોગવાય, તેવી સ્ત્રી (ઈત્વરી) એટલે રાખેલી વેશ્યા કહેવાય છે.તથા અન્ય પુરૂષ સંબંધી ભાડુ ન ખાતી હોય, એવી સ્ત્રી એ પણ વેશ્યા જાણવી. તેને ભોગવવી તે. અથવા જેને માથે ધણી નથી એવી કુલીન સ્ત્રીને ભોગવવી તે એ પ્રકારે અતિચાર લાગે છે. વળી અંગ એટલે દેહનો અવયવ, પણ મૈથુનની અપેક્ષાએ તેનો અર્થ યોનિ અને લિંગ—એ બે થાય. તે શિવાયના

नस्याहार्येश्चर्मादिघटितप्रजननैर्योपिद्वाच्यदेशासेवनमित्यर्थः । तथा कामे कामोदयजन्ये मैथुने अथवा सूचनात्सूत्रमिति न्यायात् कामेषु कामभोगेषु . तत्र कामौ शब्दरूपे भोगा गंधरसस्पर्शाः तेषु तीव्राभिलाषोऽत्यंततदध्यवसायित्वं यतो वाजीकरणादिनाऽनवरतसुरतसुखार्थं मदनमुद्दीपयति एतान्समाचरन्नतिचरति चतुर्थाणुव्रतमिति ।

इह च द्वितीयतृतीयातिचारौ स्वदारसंतोषिण एव नेतरस्य शेषास्तु द्वयोरपीति एतदेव च सूत्रानुपाति । यदाह—" सदारसंतोसस्स इमे पंच अइयारा " इत्यादि । भावना चेयमत्र भाटीप्रदानेनेत्वरकालस्वीकारेण स्वकलत्रीकृत्य वेश्यां भुंजानस्य स्वकीयकल्पनया स्वदारत्वेन व्रतसापेक्षचित्तत्वान्न व्रतभंगः अ-

---

સ્તન, સાથળ,મુખ વગેરે સઘળા અનંગ કહેવાય છે,તેમાં ક્રીડા કરવી તે અતિચાર કહેવાય છે. અથવા અનંગ એટલે કામ તેની અથવા તે વડે ક્રીડા તે અનંગ ક્રીડા કહેવાય છે. એટલે પોતાના લિંગે કરી જેનું પ્રયોજન સિદ્ધ થયું નથી એવા પુરૂષે કોઈ પ્રકારની બનાવટના ચામડા પ્રમુખ વસ્તુવડે લિંગ ઉત્પન્ન કરી તે વડે સ્ત્રીના ગુહ્યસ્થાનનું સેવન કરવું, તે અનંગ ક્રીડા નામે અતિચાર કહેવાય છે.

તથા કામ એટલે કામના ઉદયથી જન્ય એવા મૈથુનમાં અથવા 'માત્ર સૂચના કરે તેને સૂત્ર કહેવાય' એ ન્યાયથી કામ એટલે કામભોગ તેમાં શબ્દ તથા રૂપ—એ બે કામ અને ગંધ,રસ અને સ્પર્શ—એ ભોગ તેઓને વિષે તીવ્ર અભિલાષ એટલે અત્યંત તેમાં અધ્યવસાય રાખવાપણું અર્થાત્ નિરંતર વિષય સુખને ભોગવવાને વાજીકરણ વગેરે ઉપચાર કરી કામોદ્દીપન કરે—એ ચોથા અણુવ્રતના અતિચાર છે.

અહિં બીજો ઇત્વર પરિગૃહીતા અને ત્રીજો અપરિગૃહીતા સ્ત્રીનાગમન રૂપ જે અતિચાર છે, તે સ્વદાર સંતોષી એટલે પોતાની સ્ત્રીમાંજ સંતોષ રાખનાર પુરૂષનેજ હોય છે, બીજાને હોતા નથી. અને જે બાકીના ત્રણ અતિચાર રહ્યા, તે તો બંનેને પણ લાગે છે એ વાત સૂત્રમાં કહેલી છે, તે કહે છે—"પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષવાળા પુરૂષને આ પાંચ અતિચાર લાગે છે' ઇત્યાદિ: આ સ્થળે આ પ્રકારની ભાવના છે. ભાડુ આપી થોડો કાળ સ્વીકાર કરી પોતાની

त्पकालपरिग्रहाच वस्तुतोऽस्वकलत्रत्वाद्भंग इति भंगाभंगरूपोऽतिचारः । अपरिगृहीतागमनं त्वनाभोगादिनाऽतिक्रमादिना वातिचारः । परदारवर्जिनो नैताव-तिचारावित्वरकालपरिगृहीतापरिगृहीतयोर्वेश्यात्वेनानाथकुलांगनायास्त्वनाथतयैवापरदारत्वादिति ॥

अपरे त्वाहुः, इत्वरपरिगृहीतागमनं स्वदारसंतोषव्रतोऽतिचारः अपरिगृहीतागमनं तु परदारवर्जिनस्तत्र प्रथमभावना पूर्ववत् । द्वितीयभावना त्वेवं—अपरिगृहीतानामेव वेश्यानां यदा गृहीतान्यसत्कभाटिकामभिगच्छति तदा परदारगमनजन्यदोषसंभवात्कथंचित् परदारत्वाच भंगो वेश्यात्वाचाभंगो भंगाभंग

સ્ત્રી રૂપ કરેલી વેશ્યાને ભોગવતા એવા પુરૂષને પોતાની કલ્પનાએ પોતાની સ્ત્રી છે એવે રૂપે ભોગવતા તેનું ચિત્ત વ્રતની અપેક્ષાવાળું હોવાથી તેના વ્રતનો ભંગ ન કહેવાય અને અલ્પ કાળસુધી તેનો પરિગ્રહ છે, તેથી વસ્તુતાએ તે પોતાની સ્ત્રી નથી માટે વ્રતનો ભંગ થયો પણ કહેવાય એવી રીતે વ્રતનો ભંગ અને અભંગ એ રૂપ અતિચાર જાણવો.

ન રાખેલી એવી જે વેશ્યા તેની સાથે સંભોગ કરવો તે તો અનાભોગાદિ—અવિચારે કરીને અથવા વ્રતનું ઉલ્લંઘન કરવું તે વડે કરીને અતિચાર થાય છે. અને જે પુરૂષ પરસ્ત્રીને વર્જનાર છે, તેને તે બે અતિચાર થતા નથી કારણ કે, થોડો કાલ ગ્રહણ કરેલી અને ન કરેલી—એ બે પ્રકારની વેશ્યા છે. તેમજ અનાથ એવી કુલીન સ્ત્રીને પણ અનાથપણાએ કરીને અપરસ્ત્રીપણું છે. તેથી એ બે પ્રકારના અતિચાર નથી લાગતા. અહિં બીજા આચાર્યો આ પ્રકારે કહે છે. રાખેલી વેશ્યાની સાથે ભોગ કરે તો પોતાની સ્ત્રીથી સંતોષ પામનારા પુરૂષને એ અતિચાર લાગે છે. અને કોઇએ રાખેલી ન હોય તેવી વેશ્યાની સાથે ગમન કરે તો પરસ્ત્રીને વર્જનારા પુરૂષને અતિચાર લાગે છે. તેમાં પ્રથમ અતિચારની તેવી ભાવના જાણવી. અને બીજા અતિચારની ભાવના તો આ પ્રકારે છે. કોઇએ ન રાખેલી વેશ્યાઓની અંદર જેણીએ બીજાનું ભાડું ગ્રહણ કરેલું છે, એવી વેશ્યાની સાથે જો સંભોગ કરે તો તેને કોઇક રીતે પરસ્ત્રીપણું આવવાથી વ્રતભંગ થયો અને વેશ્યાપણાને લઇને વ્રતભંગ ન પણ થયો—એટલે દેશથી ભંગ અને દેશથી અભંગ—એ બે થયા

इत्यतिचारः

अन्ये पुनरन्यथा प्राहुः—

" परदारवज्जिणो पंच होन्ति तिन्निउ सदारसंतुट्टे ।
इत्थीए तिन्नि पंच व भंगविगप्पेहिं नायव्वा " ॥ १ ॥

इह भावना–परेण इत्वरकालं या परिगृहीता वेश्या तद्गमनमतिचारः परदारवर्जिनः कथंचित्तस्याः परदारत्वात्। तथा अपरिगृहीतायाः अनाथकुलांगनाया एव यद्गमनं तदपि तस्यैवातिचारो लोके परदारत्वेन तस्या रूढत्वात्। तत्कामुककल्पनया च परस्य भर्त्रादेरभावेनापरदारत्वात्। शेषास्तूभयोरपि स्युः। तथाहि। स्वदारसंतोषिणः स्वकलत्रेऽपि तदितरस्य तु वेश्यास्वकलत्रयोरपि यद्-

તેથી અતિચાર જાણવો.

અહિં બીજા આચાર્યો વળી જુદી રીતે કહે છે.—

" પરસ્ત્રી વર્જનાર પુરૂષને પાંચ અતિચાર હોય છે, સ્વદાર સંતોષી પુરૂષને ત્રણ અતિચાર હોય છે. એવી રીતે સ્ત્રીને પણ ભાંગાના વિકલ્પે કરીને ત્રણ તથા પાંચ અતિચારના ભેદ (ભાંગા) જાણવા. ૧ "

અહિં આ પ્રકારે ભાવના કરવી—જે વેશ્યા ' આટલા વખત સુધી મારે રાખવી ' એવી રીતે પર પુરૂષે ગ્રહણ કરેલી છે, તે વેશ્યાને ભોગ કરે તો પરસ્ત્રીને ત્યાગ કરનારા પુરૂષને અતિચાર લાગે, કારણકે, કોઇપણ રીતે તેને પરસ્ત્રીપણું છે. વળી કોઇએ ગ્રહણ ન કરેલી ધણી વિનાની કુલીન સ્ત્રીની સાથે ભોગ કરે તો તે પણ તેનેજ અતિચાર લાગે; કારણકે, જગતમાં તે પરસ્ત્રી તરીકે રૂઢિથી પ્રખ્યાત છે. કામી પુરૂષની કલ્પનાએ તો તેના પર એટલે ધણી વગેરેના અભાવથી તે પરસ્ત્રી નથી.બાકીના ત્રણ અતિચાર તો એ બે પ્રકારના પુરૂષોને પણ હોય છે, તે બતાવે છે. પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ રાખનારને પોતાની સ્ત્રીને વિષે અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારને પણ વેશ્યા તથા પોતાની સ્ત્રીને વિષે પણ લિંગ તથા યોનિ—એ બે અંગનો ત્યાગ કરી બીજા શરીરના ભોગનું સાક્ષાત્ પચ્ચખાણ નથી કર્યું તોપણ તે ભોગને ન કરે કારણકે, એ પુરૂષ પાપથી અત્યંત બ્હીકણ છે, માટે બ્રહ્મચર્યનેજ કરવા ઇચ્છે છે તોપણ

नंगरतं तत्साक्षादप्रत्याख्यातमपि न विधेयं यतोऽसावत्यंतपापभीरुतया ब्रह्मचर्यं चिकीर्षुरपि यदा वेदोदयासहिष्णुतया तद्विधातुं न शक्नोति तदा यापनामात्रार्थं स्वदारसंतोषादि प्रतिपद्यते मैथुनमात्रेणैव च यापनायाः संभवादनंगरतमर्थतः प्रत्याख्यातमेव एवं परविवाहतीव्रकामाभिलाषावपीत्यतः कथंचित् प्रत्याख्यातेषु प्रवृत्तेरतिचारता तेषां ।

अन्ये त्वनंगक्रीडामेवं भावयंति । स हि निधुवनमेव व्रतविषय इति स्वकीयकल्पनया तत्परिहरन् स्वदारसंतोषी वेश्यादौ परदारवर्जकस्तु परदारेष्वालिंगनादिरूपामनंगक्रीडां कुर्वन् कथंचिदेवातिचरति व्रतं व्रतसापेक्षत्वादिति । तथा स्वदारसंतोषवता स्वकलत्रादितरेण च स्वकलत्रवेश्याभ्यामन्यत्र मनोवाक्कायैर्मैथुनं न कार्यं न च कारणीयमित्येवं यदा प्रतिपन्नं व्रतं भवति तदा परविवाहकरणतः

જ્યારે પુરૂષવેદના ઉદયનું સહન કરવાપણું ન થાય, તેથી તે બ્રહ્મચર્યને પાળવા સમર્થ ન થાય, ત્યારે કેવળ નિર્વાહને માટે પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ વગેરે અંગીકાર કરે છે,કારણકે, માત્ર મૈથુનવડેજ કામના નિર્વાહનો સંભવ છે. અનંગ રતનું તો પચ્ચખ્ખાણ આવીજ ગયું. એવીરીતે પરવિવાહ તથા તીવ્રકામાભિલાષ—એ બંનેને માટે પણ જાણી લેવું તેઓના પણ કોઇ પ્રકારે પચ્ચખ્ખાણ કરતાં છતાં પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. માટે તેમને અતિચારપણું આવેછે.

અહિં બીજા આચાર્યો અનંગ ક્રીડાને માટે આ પ્રકારે ભાવના કરેછે. વ્રત ગ્રહણ કરનારો પુરૂષ મૈથુનનેજ વ્રતનો વિષય માને છે, એટલે ' મેં સાક્ષાત્ મૈથુન કરવાનો નિયમ લીધો છે,પરંતુ આલિંગન વગેરેનો નિયમ લીધો નથી ' આ પ્રમાણે પોતાની કલ્પનાએ કરી તે મૈથુનનો ત્યાગ કરી અને વેશ્યાદિકને પોતાની સ્ત્રી કરી સંતોષ પામે છે. તેવો પુરૂષ અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગી આલિંગન વગેરે કામ ક્રીડાને કરતો કોઈ પ્રકારે વ્રતનું અતિક્રમ કરે છે. કારણકે, તેને, વ્રતની અપેક્ષા છે.તેમ પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષવાળાએ પોતાની સ્ત્રીથી અન્ય સ્ત્રી વિષે અને પરસ્ત્રીવર્જ કે પોતાની પરણેલી સ્ત્રી અને વેશ્યા એ બેથી બીજી સ્રીને વિષે મન વચન અને કાયાએ કરી મૈથુન ન કરવું તથા ન કરાવવું એવું જ્યારે વ્રત અંગીકાર કર્યું છે ત્યારે પરવિવાહ કરવાથી

तत्कारणमर्थतोऽनुष्ठितं जवति तद्व्रती च मन्यते विवाह एवायं मया विधीयते न मैथुनमिति ततो व्रतसापेक्षत्वादतिचार इति ।

ननु परविवाहकरणे कन्याफललिप्साकारणमुक्तं तत्र किं सम्यग्दृष्टिरसौ व्रती मिथ्यादृष्टिर्वा यदि सम्यग्दृष्टिस्तदा तस्य न सा संजवति सम्यग्दृष्टित्वादेव अथ मिथ्यादृष्टिस्तदा मिथ्यादृष्टेरव्रतानि जवंत्येवेति कथं सा परविवाहकरणलक्षणातिचारकारणमिति । सत्यं केवलमव्युत्पन्नावस्थायां सापि संजवति । किंच यथा जद्रकस्य मिथ्यादृशोऽपि सन्मार्गप्रवेशनायाजिग्रहमात्रं ददत्यपि गीतार्थाः । यथा आर्यसुहस्ती रंकस्य सर्वविरतिं दत्तवान् इदं च परविवाहवर्जनं स्वापत्यव्य-

---

અર્થાત્ મૈથુન કરાવ્યું ગણાય, પરંતુ તે મૈથુન ત્યાગના વ્રતવાળો એમ માને જે 'મેં તો આ વિવાહજ કર્યો છે, કાંઇ મૈથુન કરાવ્યું નથી,' તો તેમાં વ્રતની અપેક્ષા છે તેથી તે અતિચાર છે, વ્રતભંગ નથી.

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, પારકા વિવાહ કરવાને વિષે કન્યાદાનના ફલની ઇચ્છારૂપ તેનું કારણ કહ્યું, તો તે ઇચ્છા કરનારો વ્રતી માણસ સમ્યગ્ દ્રષ્ટિ છે કે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે? જો તે સમ્યગ્ દ્રષ્ટિ છે તો તેને ફલની ઈચ્છા હોય નહીં, કારણકે, તેનામાં સમ્યગ્ દ્રષ્ટિપણું છે. કદિ તમે કહેશોકે, એતો મિથ્યા દ્રષ્ટિવાળો છે, તો તેને વ્રતજ હોય નહીં, જ્યારે વ્રત ન હોય તો પછી પરવિવાહ કરવાના અતિચારનું કારણરૂપ ઈચ્છા કેમ સંભવે? અર્થાત્ વ્રતજ નથી તો પછી વ્રતનો અતિચાર ક્યાંથી હોય? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે તમે કહો છો, તે ઠીક છે, પરંતુ કેવળ અવ્યુત્પન્ન અવસ્થાને વિષે એટલે સર્વથા મિથ્યાદ્રષ્ટિપણું ગયું નથી અને સર્વથા સમ્યગ્ દ્રષ્ટિપણું આવ્યું નથી. એવી મધ્યમ સ્થિતિમાં વિવાહ કરવાના ફલની પ્રાપ્તિ સંબંધી ઈચ્છા રહે છે, ત્યારે પર વિવાહ કરવા રૂપ અતિચારનો સંભવ થાયછે તેમ વળી ભદ્રક એવા મિથ્યાદ્રષ્ટિને પણ સારા માર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવાને માટે ગીતાર્થ પુરૂષો માત્ર અભિગ્રહ કરાવે છે. જેમ શ્રી આર્ય સુહસ્તી આચાર્યે રંકને સર્વવિરતિ વ્રત આપ્યું હતું તે પ્રકારે અતિચારનો સંભવ જાણવો એ પરવિવાહનો ત્યાગ કરવો એ પોતાના છોકરાં વિના બીજાના છોકરાના વિવાહનો ત્યાગ કરવો—એ

त्तिरिक्तेष्वेव न्याय्यमन्यथाऽपरिणीता कन्या स्वच्छन्दचारिणी स्यात्ततः शासनो-
पघातः स्याद्विहितविवाहा तु कृतव्रतबंधत्वेन न तथा स्यादिति । यच्चोक्तं स्वाप-
त्येष्वपि संख्याभिग्रहो न्याय्यः तच्चिंतकांतरसद्भावे सुतसंख्यापूर्तौ वाऽपत्यांतरो-
त्पत्तिपरिहारोपायत इति । अपरे पुनराहुः परोऽन्यो यो विवाहः आत्मन एव
विशिष्टसंतोषाभावात् योषिदंतराणि प्रति विवाहांतरकरणं तत्परविवाहकरणमयं
च स्वदारसंतोषिण इति स्त्रियास्तु स्वपुरुषसंतोषपरपुरुषवर्जनयोर्न भेदः स्वपुरुष-
व्यतिरेकेणान्येषां सर्वेषां परपुरुषत्वात् । ततः परविवाहकरणानंगक्रीडातीव्रकामा-
भिलाषाः स्वदारसंतोषिण इव स्वपुरुषविषये स्युः । द्वितीयस्तु यदा स्वकीयपतिः
सपत्न्या वारकदिने परिगृहीतो भवति तदा सपत्नीवारकमतिक्रम्य तं परिभुंजा-

ન્યાય છે. જો એમ ન કરે તો પરણ્યા વિનાની કન્યા સ્વચ્છંદચારિણી થાય
છે અને તેથી શાસનનો પણ ઉપઘાત થાય–અર્થાત્ જૈન શાસનની નિંદા થાય.
અને જો કન્યાને વિવાહિત કરેલી હોય તો તે વ્રતબંધ–વિવાહને લઇને સ્વ-
ચ્છંદ ચારિણી ન થાય. વળી તે વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે કે, " પોતાનાં છોકરાં
પરણાવવાં તેને વિષે પણ સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરવો. જેમકે, ' મારે આટલાં
છોકરાં પરણાવવાં તે ઉપરાંતનો નિયમ છે. ' તે અભિગ્રહ પણ એવો કરવો કે,
કોઈ બીજો માણસ તે વિવાહ વગેરેની ચિંતા રાખનાર હોવો જોઇએ. તોજ તે
અભિગ્રહ ન્યાય યુક્ત ગણાય છે. અથવા ધટે તેટલાં છોકરાંની ઉત્પત્તિ થતાં
બીજા છોકરાં ઉત્પન્ન કરશું તો તેને પરણાવવા પડશે જેથી નિયમ ભાંગશે એ
પ્રકારના દોષ દેખવાથી નિવૃત્તિ પામે તો સંખ્યાનો નિયમ કરવો યુક્ત છે.

વળી અહીં બીજા આચાર્યો એમ કહે છે કે, પરવિવાહ કહેતાં પોતાનો
બીજો વિવાહ કરવો તે જાણવો. સારો સંતોષ ન થવાથી બીજી સ્ત્રીઓની સાથે
વિવાહ કરવો તે પરવિવાહ કરણ કહેવાય છે. એ અતિચાર સ્વદાર સંતોષી
પુરૂષને લાગે છે. અને સ્ત્રીને તો પોતાના પુરૂષમાં સંતોષ અને પરપુરૂષનો ત્યા-
ગ—એ બેમાં ભેદ નથી, કારણકે તેણીને પોતાના પુરૂષ વિના બીજા સર્વ પુરૂષો
પરપુરૂષજ છે. તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે, જેમ સ્વદાર સંતોષી પુરૂષને ૧ પર-
વિવાહ કરણ, ૨ અનંગ ક્રીડા અને ૩ તીવ્ર કામાભિલાષ એ ત્રણ અતિચાર
છે; તેમ સ્ત્રીને પણ પોતાના પુરૂષ સંબંધી હોય છે. જ્યારે પોતાનો પતિ શો-

नाया अतिचारः। तृतीयस्त्वतिक्रमादिना परपुरुषमभिसरंत्याः समवसेयः ब्रह्मचारिणस्त्वतिक्रमादिनातिचार इति ॥ १७ ॥

अथ पंचमाणुव्रतस्य—

क्षेत्रवास्तु–हिरण्यसुवर्ण–धनधान्य–दासीदास–कुप्य–प्रमाणातिक्रमा इति ॥ १८ ॥

क्षेत्रवास्तुनोः १ हिरण्यसुवर्णयोः २ धनधान्ययोः ३ दासीदासयोः ४ कुप्यस्य ५ च प्रमाणातिक्रमाः इति समासः । तत्र क्षेत्रं सस्योत्पत्तिभूमिः तच्च सेतुकेतूभयभेदात् त्रिविधं तत्र सेतुक्षेत्रं अरघट्टादिसेक्यं केतुक्षेत्रं त्वाकाशोदकनिष्पाद्यं उभयक्षेत्रं तु तदुभयनिष्पाद्यं वास्तु पुनरगारं ग्रामनगरादि च तत्रागारं त्रिविधं खातमुच्छ्रितं खातोच्छ्रितं च तत्र खातं भूमिगृहादि उच्छ्रितं उच्छ्रयेण

કથના વારાને દિવસે ગ્રહણ કર્યો હોય, ત્યારે શોક્યના વારાનું અતિક્રમણ કરવાથી તે પતિને ભોગવતી સ્ત્રીને બીજો અતિચાર લાગે છે. અતિક્રમ વગેરે કરી પરપુરૂષ પ્રત્યે ગમન કરતી એવી સ્ત્રીને ત્રીજો અતિચાર લાગે છે. અને જે બ્રહ્મચારી છે, તેને તો અતિક્રમ વિગેરેથી અતિચાર લાગે છે. ૧૭

હવે પાંચમા અણુવ્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—ખેતર ઘર, રૂપુ સોનું, ધન ધાન્ય, દાસી દાસ, અને આસન શય્યા વગેરેનું જે પ્રમાણ કર્યું હોય, તેનું અતિક્રમણ કરવું—એ પાંચ અતિચાર પાંચમા અણુવ્રતને વિષે જાણવા. ૧૮

ટીકાર્થ—ક્ષેત્રવાસ્તુ વગેરે પદોનો સમાસ થાય છે. તેમાં ક્ષેત્ર એટલે ધાન્યની ઉત્પત્તિની ભૂમિ, તે સેતુ, કેતુ અને સેતુ કેતુ એવા ત્રણ પ્રકારનું છે. તેમાં જે ક્ષેત્ર કુવા ઉપરના ઘટી યંત્ર (રેંટ માળ) વગેરેથી સિંચવા યોગ્ય હોય, તે સેતુક્ષેત્ર કહેવાય છે. જેમાં આકાશના પાણીથી ધાન્ય નીપજાવી શકાય, તે કેતુક્ષેત્ર કહેવાય છે અને જેમાં બંને રીતે એટલે કુવાના અને આકાશના પાણીથી ધાન્ય નીપજાવી શકાય તે સેતુકેતુ ક્ષેત્ર કહેવાય છે. ઘર, ગામ તથા નગર—એ વાસ્તુ કહેવાય છે. તેમાં ઘર ત્રણ પ્રકારનાં છે, ખાત, ઉચ્છ્રિત

कृतं जवयं चूमिगृहस्योपरि प्रासादः एतयोश्च क्षेत्रवास्तुनोः प्रमाणस्य क्षेत्रांतरादिमीलनेन अतिक्रमोऽतिचारो जवति । तथाहि । किलैकमेव क्षेत्रं वास्तु वेत्यजिग्रहवतोऽधिकतरतदजिलाषे सति व्रतजंगजयात्प्राक्तनक्षेत्रादि प्रत्यासन्नं तद् गृहीत्वा पूर्वेण सह तस्यैकत्वकरणार्थं वृत्याद्यपनयनेन तत्तत्र प्रयोजयतो व्रतसापेक्षत्वात्कथंचिद्विरतिबाधनाच्चातिचार इति । तथा हिरण्यं रजतं सुवर्णं हेमैतत्परिमाणस्य अन्यवितरणेनातिक्रमोऽतिचारो जवति । यथा केनापि चतुर्मास्याद्यवधिना हिरण्यादिपरिमाणं विहितं तत्र च तेन तुष्टराजादेः सकाशात्तदधिकं तल्लब्धं तच्चान्यस्मै व्रतजंगजयात् प्रददाति पूर्णेऽवधौ गृहीष्यामीति जावनयेति व्रतसापेक्षत्वात्कथंचिद्विरतिबाधनाच्चातिचार इति ।

અને ખાતોચ્છ્રિત તેમાં જે ભોંયરા વગેરેનાં ઘર, તે ખાત કહેવાય છે. જે ભૂમિ ઉપર ઉંચા કરેલાં ઘર તે ઉચ્છ્રિત ગૃહ અને ભોંયરા ઉપર કરાવેલાં ઉચાં ઘર તે ખાતોચ્છ્રિત કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર તથા વાસ્તુ એ બન્નેનું પ્રમાણ કરી તેને બીજા ક્ષેત્રાદિકની સાથે મેળવવાથી અતિચાર થાય 'એકજ ક્ષેત્ર અથવા એકજ ઘર' એવો અભિગ્રહ ધારણ કરનારને તેથી વિશેષ અધિક અભિલાષ ઉત્પન્ન થતાં વ્રતના ભગ થવાના ભયથી જુનાં ક્ષેત્ર વગેરેની નજીક બીજું ક્ષેત્ર ગ્રહણ કરી, પૂર્વના ક્ષેત્રની સાથે તેને એકમેક કરવાને માટે વાડ્ય પ્રમુખ કાહાડી નાખી જૂના સાથે મેળવનારને વ્રતની અપેક્ષા રહી છે, અને કોઇ પ્રકારે વિરતિને બાધ લાગવાથી અતિચાર હોય છે.

જે સોનું તથા રૂપું છે, તેનું પરિમાણ કરનાર પુરૂષને કોઈ બીજા પુરૂષને અધિક આપે તેણે કરીને અતિક્રમરૂપ અતિચાર થાય છે, જેમ કોઈ માણસે ચોમાસામાં સોના રૂપા વગેરેનું પરિમાણ કરી રાખ્યું હોય તે માણસને સંતુષ્ટ થયેલા રાજા પ્રમુખ તરફથી સોના રૂપાની અધિક પ્રાપ્તિ થતાં તે મળેલા સોના રૂપાને વ્રતના ભંગ થવાના ભયથી કોઈ બીજા માણસને આપી મુકે, અને તેની સાથે ઠરાવ કરે કે, "આ ચોમાસા આદિક મારા વ્રતનો અવધિ પૂર્ણ થશે, એટલે હું તમારી પાસેથી લઈશ." આવી ભાવનાથી વ્રતની અપેક્ષા રાખે છે અને કોઈ રીતે વિરતિનો બાધ પણ આવે છે, તેથી અતિચાર લાગે છે.

तथा धनं गणिमधरिममेयपरिच्छेद्यभेदाच्चतुर्विधं तत्र गणिमं पूगफलादि धरिमं गुडादि मेयं घृतादि परिच्छेद्यं माणिक्यादि धान्यं व्रीह्यादि एतत्प्रमाणस्य बंधनतोऽतिक्रमोऽतिचारो भवति ।

यथा हि किल कृतधनादिपरिमाणस्य कोपि लभ्यमन्यद्वा धनादि ददाति तच्च व्रतभंगभयाच्चातुर्मास्यादिपरतो गृहगतधनादिविक्रये वा कृते गृहीष्यामीति भावनया बंधनेन नियंत्रणेन रज्ज्वादिसंयमनेन सत्यंकारदानादिरूपेण वा स्वीकृत्य तद्गेह एव स्थापयतीत्यतोऽतिचारः ।

तथा दासीदासप्रमाणातिक्रम इति सर्वद्विपदचतुष्पदोपलक्षणमेतत् तत्र द्विपदं पुत्रकलत्रदासीदासकर्मकरशुकसारिकादि चतुष्पदं गवोष्ट्रादि तेषां यत्परिमाणं तस्य गर्भाधान विधापनेनातिक्रमोऽतिचारो भवति यथा किल केनापि

ગણિમ, ધરિમ, મેય અને પરિચ્છેદ્ય એવા ચાર પ્રકારનું ધન કહેવાય છે. તેમાં સોપારી વગેરે ગણિમ ધન કહેવાય છે. ગોળ વગેરે ધરિમ, ઘી વગેરે મેય અને માણેક વિગેરે પરિચ્છેદ્ય ધન કહેવાય છે. વ્રીહિ—ડાંગેર વગેરે ધાન્ય કહેવાય છે—એ સર્વના પ્રમાણના બંધનનો અતિક્રમ કરવાથી અતિચાર થાય છે. જેમ કોઇએ ધન વગેરેનું પરિમાણ કર્યું હોય, અને તેને કોઈ લભ્ય—લ્હેણાની રીતે અથવા બીજી રીતે અધિક દ્રવ્ય આપે તેને વ્રતના ભંગના ભયથી એમ કહે કે, 'આ દ્રવ્ય ચોમાસુ આદિ નિયમનો અવધિ પૂરો થયા પછી લઇશ અથવા ઘરમાં રહેલા દ્રવ્ય પ્રમુખ વેચીને ગ્રહણ કરીશ—"એવી ભાવના વડે કોઈ જાતનો બંધ બાંધવો—તથા નિયંત્રણા કરવી એટલે કોઇ રીતે દોર પ્રમુખથી બાંધીને અથવા કબુલાત વગેરે આપીને તે દ્રવ્ય અંગીકાર કરી તેનાજ ઘરમાં રાખે—તે અતિચાર થાય છે.

વળી દાસી દાસના પ્રમાણનો અતિક્રમ કરે ઉપલક્ષણથી સર્વ બે પગવાળા અને ચાર પગવાળા પ્રાણીઓનો પરિમાણનું ગ્રહણ કરવું. તેમાં પુત્ર, સ્ત્રી, દાસી, દાસ, ચાકર, પોપટ, મેના વગેરે બે પગવાળા પ્રાણીઓમાં ગણાય છે. અને ગાય, બેલ, ઉંટ વગેરે ચાર પગવાળા પ્રાણીઓમાં ગણાય છે. તેમનું જે પરિમાણ તેને ગર્ભાધાન કરાવી જે અતિક્રમ થાય તે રૂપ અતિચાર લાગે છે. જેમ કે, કોઇ પુરૂષે એક વર્ષની અવધિ કરી બે પગા અથ-

संवत्सराद्यवधिना द्विपदचतुष्पदानां परिमाणं कृतं तेषां च संवत्सरमध्य एव प्रसवे अधिकद्विपदादिन्नावाद् व्रतन्नंगः स्यादिति तद्नयात् कियत्यपि काले गते गर्नग्रहणं कारयतो गर्भस्थद्विपदादिन्नावेन बर्हिर्गततदन्नावेन च कथचिद्व्रतन्नंगादतिचारः ।

तथा कुप्यमासनशयनादिगृहोपस्करः तस्य यन्मानं तस्य पर्यायांतरारोपणेनातिक्रमोऽतिचारो नवति । यथा किल केनापि दश करोटकानीति कुप्यस्य परिमाणं कृतं ततस्तेषां कथंचिद् द्विगुणत्वे नूते सति व्रतन्नंगनयात्तेषां द्वयेन द्वयेन एकैकं महत्तरं कारयतः पर्यायांतरकरणेन संख्यापूरणात्स्वान्नाविकसंख्याबाधनाच्चातिचारः ।

अन्ये त्वाहुः तदर्थित्वेन विवक्षितकालावधेः परतोऽहमेतत्करोटकादि

વા ચોપગા પ્રાણીઓનું પરિમાણુ કર્યું, પછી તે પ્રાણીઓમાં કોઈને વર્ષની અંદરજ પ્રસવકાલ થતાં તે પ્રાણીઓ પરિમાણુ ઉપરાંત વધી જવાથી વ્રતનો ભંગ થાય, એવા ભયથી કેટલોક કાળ ગયા પછી ગર્ભાધાન કરાવતા એવા પુરૂષને ગર્ભમાં પ્રાણીઓ રહેલા છે. પણ બાહેર જણાતા નથી, તેથી કોઇ રીતે વ્રતનો ભંગ થયો ગણાય અને કોઈ પ્રકારે ન થયો ગણાય, તેથી અતિચાર લાગે છે.

વળી કુપ્ય એટલે આસન, શયન વગેરે ઘરનો ઉપકરણ તેનું જે માન—પરિમાણુ કર્યું હોય, તેને બીજા પર્યાય રૂપે આરોપણ કરવાથી અતિક્રમ રૂપ અતિચાર લાગે છે. જેમ ત્રાંબા—પીતળના દશ પાત્રનું કોઇએ પરિમાણ કર્યું. તે પછી તે પાત્ર કોઇ પ્રકારે બમણાં થતાં વ્રતના ભંગના ભયથી તે બે બે પાત્રનું એક એક અતિ મોટું પાત્ર કરાવી તેનું બીજું નામ કરાવી પોતાની ધારેલી સંખ્યાને પુરી કરે, પણ પોતે જેટલી સંખ્યા રાખી હતી તેનો બાધ આવવાથી અતિચાર લાગે છે.

અહિ બીજા આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—તે પાત્રાદિકનું ગ્રહણ કરવાનું અવશ્ય રહેલું છે, તેથી પોતે પરિમાણ કરી રાખેલા કાળનો અવધિ થઈ રહ્યા પછી 'હું આ પાત્રાદિકને ગ્રહણ કરીશ, માટે એ બીજાને ન આપવાં' એવી વ્યવસ્થા કરનારા પુરૂષને અતિચાર કહે છે. વળી યથાશ્રુતપણે કરીને એટલે ક્ષેત્ર વાસ્તુ પ્રમુખનું જેટલું પરિમાણ કર્યું છે, તેટલા પરિમા-

कुप्यं गृहीष्याम्यतो नान्यस्मै देयमिति परामदेयतया व्यवस्थापयत इति यथाश्रुतत्वेन चैषामभ्युपगमे जंगातिचारयोर्न विशेषः स्यादिति तद्विशेषोपदर्शनार्थं मीलनवितरणादिना जावना दर्शितेति ।

यच्च क्षेत्रादिपरिग्रहस्य नवविधत्वे नवसंख्यातिचारप्राप्तौ पंचसंख्यत्वमुक्तं तत्सजातीयत्वेन शेषजेदानामत्रैवांतर्जावात् शिष्यहितत्वेन च प्रायः मध्यमगतेर्विवक्षितत्वात् पंचकसंख्ययैवातिचारपरिगणनं अतः क्षेत्रवास्त्वादिसंख्ययातिचाराणामगणनमुपपन्नमिति ॥ १७ ॥

अथ प्रथमगुणव्रतस्य—

ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिस्मृत्यंतर्धानानीति ॥ १ए ॥

णने अतिक्रम करे तो अतिचार थाय ए सुत्रनो प्रगट अर्थ छे. तेटलुंज अंगीकार करतां भंग अने अतिचार ए बंनेमां विशेषपणुं न जणायुं, तेथी ते विशेषपणुं देखाडवाने बे बे क्षेत्रवास्तु मेळवी एक एक क्षेत्र वास्तु करवुं तथा ते हिरण्यादिकने आपी राखवुं, ईत्यादि प्रकारनी अतिचारनी भावना देखाडी छे.

जे क्षेत्र वगेरे परिग्रहना नव प्रकार छे, ते नव संख्याना अतिचार प्राप्त थतां पांचनी संख्या कही ते तेना सजातीयपणाने लइने बाकीना भेदोनुं ए पांचने विषे अंतर्भाव थाय छे, ते माटे कहेली छे. वळी शिष्यनुं हित करवा माटे प्राये करीने सर्वत्र मध्यम गतिने कहेवानी ईच्छा रहेली छे, तेथी पांचनी संख्याथीज अतिचारनी गणना थाय छे, एथी क्षेत्रवास्तु इत्यादि संख्याए करीने अतिचार गण्या नहीं, ते युक्त छे. १८

हवे पेहेला गुणव्रतना अतिचार कहे छे.

मूलार्थ—ऊंचुं, नीचुं, तिरछुं, जे क्षेत्र, तेनो व्यतिक्रम करवो, ए त्रण अतिचार, क्षेत्रनी वृद्धि करवी—अने स्मरणनो नाश थवो—ए बे अतिचार—कुल पांच अतिचार पहेला दिग्व्रतने विषे जाणवा. १९

ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमाश्च क्षेत्रवृद्धिश्च स्मृत्यंतर्धानं चेति समासः तत्र ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्क्षेत्रव्यतिक्रमलक्षणास्त्रयोऽतिचाराः। एते च आनयने विवक्षित-क्षेत्रात्परतः स्थितस्य वस्तुनः परहस्तेन स्वक्षेत्रमापणे प्रेषणे वा ततः परेण तन्नये वा आनयनप्रेषणलक्षणे सति संपद्यंते। अयं चानयनादावतिक्रमो न कारयामीत्येवं विहितदिग्व्रतस्यैव संभवति।

तदन्यस्य तु आनयनादावनतिक्रम एव तथाविधमत्याख्यानाभावादिति। तथा क्षेत्रस्य

पूर्वादिदेशस्य दिग्व्रतविषयस्य हृस्वस्य सतो वृद्धिर्वर्द्धनं पश्चिमादि-क्षेत्रांतरपरिमाणप्रक्षेपेण दीर्घीकरणं क्षेत्रवृद्धिः। किल केनापि पूर्वापरदिशोः प्रत्येकं योजनशतं गमनपरिमाणं कृतं स चोत्पन्नप्रयोजन एकस्यां दिशि नवतिं

ઊર્ધ્વ વગેરે પદોનો સમાસ થાય છે. ઊંચા ક્ષેત્રને, નીચા ક્ષેત્રને, અને તિરછા ક્ષેત્રને ઉલ્લંઘન કરવાં એ ત્રણ અતિચાર લાગે છે. પરિમાણ કરી રાખેલા ક્ષેત્રથી આગળ રહેલી વસ્તુને પારકે હાથે પોતાના ક્ષેત્રમાં લાવે, તથા પોતે મોકલે અથવા બીજાની પાસે મંગાવે અને મોકલે તેમાં એ અતિચાર લાગે છે.

જેઆ દુર દેશથી વસ્તુ મંગાવવામાં અતિક્રમ રૂપ અતિચાર કહયો. તે 'હું નહીં કરાવું.' એવા દિગ્વ્રતને લેનારા પુરૂષનેજ સંભવે છે, તે શિવાય બીજાને તો મંગાવવાને વિષે અતિક્રમ રૂપ અતિચાર લાગતો નથી; કારણ કે તેને તેવું પચ્ચખાણ છેજ નહીં.

ક્ષેત્ર એટલે પૂર્વ વગેરે દિશાને આશ્રીને રહેલાં પૂર્વ દેશના ઓછા પરિમાણને વધારવું તે ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ કહેવાય છે. અર્થાત્ પૂર્વ દિશામાં પશ્ચિમાદિ ક્ષેત્રને આશ્રીને રહેલા પરિમાણમાંથી થોડું ઘણું લઈ તેમાં નાખી વધારવું; તે ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ રૂપ અતિચાર હોય છે. જેમકે, કોઈ પુરૂષે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા પ્રત્યે સો સો યોજન જવાનું પરિમાણ કર્યું. પછી તેને તેનાથી વધારે જવાનું પ્રયોજન ઉત્પન્ન થયું, તો પછી એક દિશામાં નેવું યોજનની વ્યવસ્થા કરે અને બીજી દિશાને વિષે એકસો દશ યોજન કરે—એવી રીતે બે પ્રકારે પણ બસો યોજનના પરિમાણને બાધ આવતો નથી, માટે એક સ્થાને ક્ષેત્રને

व्यवस्थाप्यान्यस्यां तु दशोत्तरं योजनशतं करोति उन्नाभ्यामपि प्रकाराभ्यां योजनशतद्वयरूपस्य परिमाणस्याव्याहतत्वादित्येवमेकत्र क्षेत्रं वर्द्धयतो व्रतसापेक्षत्वादतिचारः ।

तथा कथंचिदतिव्याकुलत्वप्रमादित्वमत्यपाटवादिना स्मृतेः स्मरणस्य योजनशतादिरूपदिक्परिमाणविषयस्यांतर्धानं भ्रंशः स्मृत्यंतर्धानमिति ।

इह वृद्धसंप्रदायः ऊर्ध्वं यत्प्रमाणं गृहीतं तस्योपरि पर्वतशिखरे वृक्षे वा मर्कटः पक्षी वा वस्त्रमाभरणं वा गृहीत्वा व्रजेत् तत्र तस्य न कल्पते गंतुं यदा तु तत्पतिमन्येन वानीतं तदा कल्पते गृहीतुं एतत्पुनरष्टापदोज्जयंतादिषु जवेत् ।

एवमधःकूपादिषु विज्ञाषा । तथा यत्तिर्यक्प्रमाणं गृहीतं तन्त्रिविधेन करणेन नातिक्रमितव्यं क्षेत्रवृद्धिश्च न कर्त्तव्या कथमसौ पूर्वेण जांमं गृहीत्वा

વધારતા એવા પુરૂષ ને વ્રતની અપેક્ષા છે તેથી અતિચાર લાગે છે. વળી કોઈ રીતે જે પુરૂષને વિષે અતિ વ્યાકુળતા, પ્રમાદ અને બુદ્ધિનાં ચાતુર્યનો અભાવ વગેરે દોષોને લઇને પોતે લીધેલા સો યોજન વગેરેના દિક્ પરિમાણનું વિસ્મરણ થઈ જાય, ત્યારે સ્મૃતિનો નાશ થવારૂપ અતિચાર લાગે છે.

આ સ્થળે વૃદ્ધ પુરૂષોથી પરંપરાએ ચાલ્યો આવતો એવો સંપ્રદાય છે કે, ઊંચે જેટલું પ્રમાણ કર્યું હોય, તેની વધારે ઊંચા પર્વત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર મર્કટ અથવા પક્ષી વસ્ત્ર કે આભુષણ લઇ જાય, તો તેને ત્યાં જવું ન કલ્પે અને જ્યારે તે લઇ ગયેલી વસ્તુ નીચે પડે અથવા કોઈ લાવી આપે ત્યારે તે વસ્તુ લેવી કલ્પે છે. આવા બનાવ અષ્ટાપદ તથા રૈવતાચલ (ગિરનાર) વગેરે પર્વતોમાં બને છે. એવી રીતે નીચે કુવા વગેરે સ્થાનોમાં તે વાત વિકલ્પે સમજવી.

હવે જે તિરછું પ્રમાણ ગ્રહણ કરેલ છે, તેને ત્રણ પ્રકારના કરણે કરીને ઓળંગવુ નહીં. અને ક્ષેત્રવૃદ્ધિ ન કરવી, તે કેવી રીતે ન કરવી? તે કહે છે—જે પુરૂષે પૂર્વ દિશામાં ભાંડ (માલ) ગ્રહણ કર્યા, તેટલામાંજ પોતે લીધેલ પરિમાણ પુરૂ થઇ ગયું, તે પછી જો આગળ જવાયતોજ તે માલનું મૂલ ઉપજે. એમ ધારી પશ્ચિમ દિશા પ્રત્યે જવાના જે યોજન હતા, તેને પૂર્વ દિશાના યોજનના પરિમાણમાં ભેળવે છે,તેથી ક્ષેત્ર વૃદ્ધિરૂપ અતિચાર થાય છે.

જો સ્મૃતિ ન રહી હોય અને તેથી પરિમાણનો અતિક્રમ કરે અને

गतो यावत्परिमाणं ततः परतो नानमर्थं लजते इति कृत्वा अपरेण यानि योजनानि तानि पूर्वदिक्परिमाणे क्षिपति । यदि च स्मृत्यंतर्धानात्परिमाणमतिक्रांतो जवेत्तदा ज्ञाते निवर्तितव्यं परतश्च न गंतव्यं । अन्योपि न विसर्जनीयः

अथवाज्ञया कोपि गतो जवेत्तदा यत्तेन लब्धं स्वयं विस्मृत्य गतेन वा तन्न गृह्यते इति ॥ १ए ॥

अथ द्वितीयस्य ।

सचित्त–संबद्ध–संमिश्रा–जिषव–डुःपक्काहारा इति ॥ २० ॥

सचित्तं च संबद्धं च संमिश्रं च अजिषवश्च डुःपकाहारश्चेति समासः इह च सचित्तादौ निवृत्तिविषयीकृतेऽपि प्रवृत्तावतिचाराजिधानं व्रतसापेक्षस्या-

---

જ્યારે જાણવામાં આવે ત્યારે પાછો વળે અને આગળ ન ચાલે તેમ બીજાને પણ ન મોકલે, અથવા કોઈ આજ્ઞાથી પ્રથમથીજ લેવા ગયો હોય, અને જે લાવ્યો હોય તેને પોતે ગ્રહણ ન કરે તથા પોતે વિસ્મૃતિ પામીને ગયો હોય, અને જો સ્મૃતિ આવે તો પાછો વળે પણ તે વસ્તુને ગ્રહણ કરે નહીં. ૧૯

હવે બીજા ભોગોપભોગ ગુણવ્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ સચિત્ત, ૨ સચિત્ત સાથે બંધાએલું, ૩ સચિત્ત સાથે મિશ્રણ થયેલું, ૪ મદિરાના સંધાન વગેરેની સાથે મળેલું અને ૫ અડધું કાચું અને અડધું પાકું—એ પાંચ પ્રકારના અતિચાર જાણવા.

ટીકાર્થ—સચિત્ત વગેરે પદોનો સમાસ કરવો. અહિ સચિત્ત વગેરેની નિવૃત્તિ કરેલી છે, છતાં તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ અતિચાર કહેવાય છે, પણ તે અતિચાર વ્રતની અપેક્ષાવાળાને અજાણ્યે–અવિચારે અતિક્રમાદિ કારણ ઉત્પન્ન થતાં લાગે છે, એમ સમજવાનું છે, જો એમ ન હોય તો વ્રતનો ભંગ થયો કહેવાય. તેમાં કંદ, મૂળ તથા ફળ વગેરે સચિત્ત કહેવાય છે. સચિત્ત એવા વૃક્ષને વિષે ગુંદર પ્રમુખ અથવા પાકેલા ફળ પ્રમુખ બંધાએલ હોય તે સંબંધ કહેવાય છે. તેનું ભક્ષણ કરવાથી સાવદ્ય આહારનું પચ્ચખાણ કરનારને સાવદ્ય આહારમાં

नाभोगातिक्रमादिनिबंधनप्रवृत्त्या ऽप्यव्यम् अन्यथा जंग एव स्यात् । तत्र सचित्तं कंदमूलफलादि तथा संबद्धं प्रतिबद्धं सचित्तवृक्षेषु गुंदादि पक्कफलादि वा तद्‌जक्षणं हि सावद्याहारवर्जकस्य सावद्याहारप्रवृत्तिरूपत्वादनाजोगादिनातिचारः अथवास्थिकं त्यक्ष्यामि तस्यैव सचेतनत्वात्कटाहं तु जक्षयिष्यामि तस्याचेतनत्वादिति । तथा संमिश्रमर्द्धपरिणतजलादि सद्यःपिष्टकणिकादि वा । अजिषवः सुरासंधानादि । दुःपक्वाहारश्चार्द्धस्विन्नपृथुकादि । एतेऽपि

अतिचारा अनाजोगादतिक्रमादिना वा सन्मिश्राद्युपजीवनप्रवृत्तस्य जवंति । अन्यथा पुनर्जंग एवेति ।

इह जोगोपजोगमानलक्षणं गुणव्रतमन्यत्र जोजनतो गुणव्रतं यदुच्यते तदपेक्ष्यैवातिचारा जपन्यस्ताः । शेषव्रतपंचपंचातिचारसाधर्म्यादन्यथान्य-

---

પ્રવૃત્તિ થઈ, તેથી અણુવિચાર પ્રમુખ કારણને લઇને અતિચાર લાગ્યો, એમ સમજવું. અથવા ફળ વગેરેમાં અંદર રહેલા ઠળીઆ પ્રમુખ બીજનો ત્યાગ કરીશ. કારણ કે તે સચિત્ત છે. અને જે ઉપર આચ્છાદન કરી રહેલો ભાગ છે, તેનું ભક્ષણ કરીશ, કારણ કે, તે અચેત છે. તેનું ભક્ષણ કરનારને સચિત્ત સંબંધ નામે અતિચાર લાગે છે. સંમિશ્ર એટલે અડધુ પરિણામ પામેલ અર્થાત કાંઇક સચિત્ત અને કાંઇક અચિત્ત એવું જલાદિક અથવા તત્કાલ દળેલા લોટમાં રહેલ કણિક વગેરે તે સંમિશ્ર કહેવાય છે. તેને ભક્ષણ કરનારને સચિત્ત સંમિશ્ર નામે અતિચાર લાગે છે.

અભિષવ એટલે અનેક દ્રવ્યના સંધાનથી નીપજેલ સુરા મદ્ય વગેરે નરમ દ્રવ્ય અથવા સુરા અને સંધાન કહેતા કાલાતિક્રમ થયેલું અથાણું ઇત્યાદિ વસ્તુ ખાનારને પણ તે સાવદ્ય આહારનો વર્જક હોવાથી અનાભોગ તથા અતિક્રમ ઈત્યાદિકથી અતિચાર લાગે છે. તથા દુઃપક્વાહાર એટલે અડધા કાચા તથા અડધા પાકા થએલા પૃથુક (પોંક)નું ભક્ષણ કરનાર એવા સાવદ્ય વર્જકને તે અતિચાર લાગે છે. એ અતિચાર પણ અણુવિચારવાથી અથવા અતિક્રમ વગેરેથી સચિત્તમિશ્ર પ્રમુખ ઉપજીવિકામાં પ્રવર્તેલા પુરૂષને થાય છે, એ એમ ન હોય તો વ્રતનો ભંગજ થાય એમ જાણવું.

અહિ ભોગોપભોગ પરિમાણવાળું ગુણવ્રત ભોજનથી બીજી જગ્યાએ

त्रावश्यकनिर्युक्त्यादौ कर्मतोऽपीदमन्निधीयते तत्र कर्म जीविकार्थमारंजस्तदाश्रित्य खरकर्मादीनां निर्घृणजनोचितकठोरारंजाणां कोट्टपालगुप्तिपालत्वादीनां वर्जनपरिमाणं कार्यमिति ।

अत्र चांगारकर्मादयः पंचदशातिचारा जवंति । तदुक्तं—

इंगाली १ वण २ साडी ३

जाडी ४ फोमीसु ५ वज्जए कम्मं वाणिज्जं चेव य दंत ६ लरक ७ रस ८ केस ए विसविसयं १० ॥ १ ॥

एवं खु जंतपीलणकम्मं ११ निल्लंछणं १२ च दवदाणं १३ सरदहतलायसोसं १४

असईपोसं च १५ वज्जिज्जा ॥ २ ॥

જે ગુણવ્રત કહેવાય છે, તે અપેક્ષાએજ અતિચાર સ્થાપન કરેલા છે, બાકીના વ્રતના પાંચ પાંચ અતિચારના સાધર્મ પણાથીજ છે, કેમકે આવશ્યક નિર્યુક્તિ વગેરેને વિષે તો એ કર્મથી પણ કહ્યું છે. તેમાં કર્મ એટલે આજીવિકાને માટે આરંભ તેને આશ્રીને જેમના તીવ્ર કર્મ છે, એવા અને નિર્દયજનને યોગ્ય એવા કઠોર કર્મના આરંભ કરનારા કોટવાલ તથા ચોકીદાર અથવા બંદીખાનાના ઊપરી પુરૂષોના કર્મને ત્યાગ કરવાપણાનું પરિણામ કરવું અહિ અંગાર કર્મ વગેરે પંદર અતિચાર થાય છે. તેને માટે કહેલું છે.

૧ અંગાર કર્મ—અંગારા કોયલા કરીને વેચવા, ૨ વનકર્મ વનને વેચાતું રાખી તેને કાપી કાપીને વેચવું. ૩ શકટીકર્મ ગાડા પ્રમુખ વાહન રાખી તેનો ધંધો કરવો. ૪ ભાટી કર્મ પોતે ભાડા કરવા, અથવા કરાવવાં. ૫ સ્ફોટીકર્મ ટાંકવું, ફોડવું, હળથી જમીન ઉખેડવી. ૬ દંતવાણિજ્ય હાથી દાંતનો ધંધો કરવો. ૭ લાક્ષાવાણિજ્ય લાખનો વેપાર કરવો. ૮ રસવાણિજ્ય મદિરા વગેરે રસનો વેપાર કરવો. ૯ કેશવાણિજ્ય, ચમરના વાળ વગેરેનો વેપાર. ૧૦ વિષવાણિજ્ય ઝેર વેચવું. એવી રીતે ૧૧ યંત્ર પીલન કર્મ ઘાણી પ્રમુખ પીલવાના યંત્રો કરવા. ૧૨ નિર્લંછન કર્મ પશુઓને ડામ દઈ આંકવા અંડછેદન વિગેરે કરવું. ૧૩ દવદાનકર્મ વનમાં દાવ સળગાવવો. ૧૪ सरतडाकशोषकर्म સરોવર કુવા વગેરે સુકવવા. અને ૧૫ અસતીપોષણ કર્મ.

नावार्थस्तु वृद्धसंप्रदायादवसेयः स चायं। अंगारकर्मेति अंगारान् कृत्वा विक्रीणीते तत्र षण्णां जीवनिकायानां वधः स्यात्ततस्तन्न कल्पते १। वनकर्म, यद्वनंक्रीणाति ततस्तच्छित्वा विक्रीय मूल्येन जीवति। एवं पत्रादीन्यपि प्रतिषिद्धानि नवंति २। शकटीकर्म यच्छाकटिकत्वेन जीवति तत्र गवादीनां वधबंधादयोदोषाः स्युः ३। नाटीकर्म यद्नाटकमादाय स्वकीयेन शकटादिना परजांडं वहत्यन्येषां वा शकटबलीवर्दादीनर्पयतीति ४। स्फोटीकर्म उग्गुत्वं यद्वा हलेन भूमेः स्फोटनं ५ दंतवाणिज्यं यत्पूर्वमेव पुलिंद्राणां मूल्यं ददाति दंतान्मे यूयं दद्यातेति ततस्ते हस्तिनो घ्नंत्यचिरादसौ वाणिजक एष्यतीति कृत्वा एवं

તે ગાથાનો ભાવાર્થ વૃદ્ધ પુરૂષોની પરંપરાના સંપ્રદાયથી જાણવો, તે આ પ્રમાણે છે. ૧ અંગાર કર્મ એટલે અંગારા-કોયલા કરીને વેચે, તેમાં છ કાય જીવોનો વધ થાય છે, તેથી તે કરવું કલ્પે નહીં.

૨ વનકર્મ, જે વન ખરીદ કરે, અને તે પછી તેને કાપી કાપીને વેચી તેના મૂલ્યથી આજીવિકા ચલાવે, એમ વનના પાત્રા વગેરે પણ પ્રતિષેધ કરેલા છે, એમ જાણવું.

૩ શકટી કર્મ-જે ગાડા વગેરે વાહનો રાખીને આજીવિકા કરે, તેમાં બલદ વગેરેનો વધ તથા બંધન વગેરે દોષો રહેલા છે.

૪ ભાટી કર્મ-જે ભાડું લઇ પોતાના ગાડા વગેરેથી પારકા માલ વહન કરે છે, અથવા બીજાને ગાડું બલદ વગેરે ભાડે આપે.

૫ સ્ફોટીકર્મ-ટાંકવું, ફોડવું અથવા હલવડે જમીન ઉખેડવી તે.

૬ દંતવાણિજ્ય-વનના ભીલ જાતિના લોકોને પ્રથમથી પૈસા આપી રાખે, અને કહે કે, 'તમો અમોને હાથીદાંત લાવી આપજો.' તે પછી તે લોકો 'હવે થોડા વખતમાં વેપારી જલદી લેવા આવશે.' એવું ધારી હાથી-

कर्मकराणां शंखमूल्यं ददाति पूर्वानीतांस्तु कीणाति ६। लाक्षावाणिज्यमप्येवमेव दोषस्तु तत्र कृमयो जवति ७। रसवाणिज्यं कल्पपालत्वं तत्र सुरादावनेके दोषाः माराणाक्रोशवधादयः ८। केशवाणिज्यं यद्दासयादीन् गृहीत्वान्यत्र। विक्रीणीते अत्राप्यनेके दोषाः परवशित्वादयः ए। विषवाणिज्यं विषविक्रयः स च न कल्पते यतस्तेन वहूनां जीवानां विराधना स्यात् १०। यंत्रपीरुनकर्मेति तिलेक्षुयंत्रादिना तिलादिपीरुनं ११। निर्लांउनकर्म गवादीनां वार्द्धितककरणं १२। दवदानकर्म यद्दनदवं ददाति क्षेत्ररक्षणनिमित्तं यथोत्तरापथे दग्धे हि तत्र तरुणं तृणमुत्तिष्टते। तत्र च सत्वशतसहस्राणां वधः स्यात् १३। सरोहृदतमागपरिशो॰

ને મારીઉતાવળ કરેછે,તેમ વળી તેવું કામ કરનારા લોકોને શંખ લાવવા માટે મૂલ્ય આપે છે. અને જે તેઓ લાવેલા હોય તો તે ખરીદ કરે છે.

૭ લાક્ષાવાણીજ્ય—એમાં પણ એવોજ દોષ જાણવો; કારણ કે, તેમાં જીવ પડે છે, તેથી હિંસા થાય છે.

૮ રસવાણિજ્ય—તેમાં કલ્પપાલ એટલે ભઠ્ઠીવાલી મદિરા કાઢનાર, તે સંબંધી વેપાર કરવામાં સુરાદિક રસને વિષે ઘણા દોષો રહેલા છે જેમકે મારવું, ગાળો આપવી અને હિંસા કરવી વગેરે અનેક દોષો રહેલા છે.

૯ કેશવવાણિજ્ય—દાસી પ્રમુખને ગ્રહણ કરી બીજી જગ્યાએ વેચે, તેમાં બીજાને વશ રહેવા વગેરે અનેક દોષો રહેલા છે.

૧૦ વિષવાણિજ્ય—ઝેર વેચવું, તે વેપાર ઘટિત નથી, કારણ કે, તેથી ઘણાં જીવોની વિરાધના થાય છે.

૧૧ યંત્રપીડનકર્મ—તલ તથા શેલડી પ્રમુખ વસ્તુને પીલવાના યંત્રદિકવડે તલ તથા શેલડી પ્રમુખને પીલવા તે.

૧૨ નિર્લાછનકર્મ—આખલા વગેરે પશુઓને ખાસી કરવા તે.

૧૩ દવદાનકર્મ—વનને બાલવારૂપ કર્મ, તે કર્મ એતરની રક્ષારૂપ હો-

षणं यत् सरः प्रभृतीनि शापयति १४। असतीपोषणं यद्योनिपोषका दासीः पोषयंति तत्संबंधिनीं च भाटीं गृह्णंति१५। यथा गोल्लविषय इति । दिङ्मात्रदर्शनं चैतत् बहुसावद्यानां कर्मणामेवंजातीयानां न पुनः परिगणनमिति ।

इह चैवं विंशतिसंख्यातिचाराभिधानमन्यात्रापि पंचातिचारसंख्यया तज्जातीयानां व्रतपरिणामकालुष्यनिबंधनविधानामपरेषां संग्रहो द्रष्टव्य इति ज्ञापनार्थं तेन स्मृत्यंतर्धानादयो यथासंभवं सर्वव्रतेष्वतिचारा ज्ञेया इति ।: नन्वंगारकर्मादयः कस्मिन् व्रतेऽतिचाराः खरकर्मव्रत इतिचेत्तर्हि व्रतविषयस्यातिचाराणां च कः परस्परं विशेषः खरकर्मरूपत्वादंगारकर्मादीनां ।

ય છે. ઉત્તરાપથ દેશમાં એવી રીત છે કે, ખેતરમાં અગ્નિ સળગાવવાથી ત્યાં મોટા ઘાસ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં હજારો લાખો જીવોનો નાશ થઇ જાય છે.

૧૪ સરોહૃદતડાગ પરિશોષણકર્મ—જે સરોવર વગેરે શોષાવે છે તે.

૧૫ અસતીપોષણ—યોનિનું પોષણ કરનારી દાસીઓનું પોષણ કરાવે છે, અને તે સંબંધી ભાડું લે છે, તેવી પ્રવૃત્તિ ગોલ્લદેશમાં ચાલે છે.

આવી જાતના ઘણાં સાવદ્ય કર્મો છે, અહિં તેનું માત્ર દિગ્દર્શન કરાવેલ છે, કાંઇ બધાની ગણના કરી નથી.

એવી રીતે વીશ સંખ્યાવાળા અતિચારના નામ કહ્યાં છે, બીજે સ્થલે પાંચ અતિચારની સંખ્યાવડે વ્રતના પરિણામને મલિન કરવાના કારણરૂપ એવા તે જાતના બીજા અતિચારોનો સંગ્રહ કરવો, એમ જણાવાને વ્રતનું વિસ્મરણ થવારૂપ વિગેરે અતિચારો જેમ ઘટે તેમ સર્વ વ્રતોને વિષે જાણવા. અહિં શંકા કરે કે, અંગાર કર્મો વગેરે અતિચારો કયા વ્રતને વિષે કહો છો ? જો તમે એમ કહો કે, તે ખરકર્મ-ક્રૂરકર્મ તે વ્રતને વિષે અતિચાર છે, તો એટલું પુછવાનું કે, વ્રતના વિષયનો અને અતિચારનો પરસ્પર શો વિષય છે ? કારણ કે, અંગાર કર્માદિક ક્રૂરકર્મરૂપજ છે, માટે તેને વ્રતભંગ કહો અતિચાર કેમ કહો છો ?

अत्रोच्यते खरकर्मादय एवैतेऽतः खरकर्मादिव्रतिना परिहार्याः। यदा पुनरेतेष्वेवानाभोगादिना प्रवर्त्तते तदा खरकर्मव्रतातिचारा भवंति। यदा त्वाकुट्या तदा भंगा एवेति ॥ १९ ॥

अथ तृतीयस्य—

कंदर्पकौकुच्य—मौखर्या—समीक्ष्याधिकरणोपभोगाधिकत्वानीति ॥ २० ॥

कंदर्पश्च कौकुच्यं च मौखर्यं चासमीक्ष्याधिकरणं चोपभोगाधिकत्वं चेति समासः। तत्र कंदर्पः कामः तद्धेतुर्विशिष्टो वाक्प्रयोगोऽपि कंदर्प एव मोहोद्दीपकं वाक्कर्मेतिचा

આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે—જે ક્રૂર કર્માદિકના વ્રતવાલા છે, તેમણે તો ક્રૂર કર્મ વિગેરે વર્જવા યોગ્ય છે, અને જ્યારે એ વ્રતને વિષે અવિચારે પ્રવર્ત્તે ત્યારે ક્રૂર કર્મ વ્રતના અતિચાર કહેવાય છે, અને જ્યારે તેમાં જાણી જોઈને પ્રવર્ત્તે ત્યારે વ્રતભંગજ કહેવાય છે. ૧૯

હવે અનર્થદંડ નામના ત્રીજા ગુણ વ્રતના અતિચાર કહે છે.

મૂલાર્થ—૧ કામને ઉદ્દીપન કરવો, ૨ નેત્રાદિકની વિડંબન ક્રિયા, ૩ વાચાલપણું, ૪ અવિચારે અધિકરણ અને ૫ ઉપભોગમાં અધિકપણું એ પાંચ અતિચાર જાણવા. ૨૦

ટીકાર્થ—કંદર્પ વગેરે શબ્દોનો સમાસ કરવો, તેમાં કંદર્પ એટલે કામ અથવા તેનો હેતુરૂપ કોઇ વાણીનો પ્રયોગ—એ પણ કંદર્પજ કહેવાય છે. અથવા મોહને ઉદ્દીપન કરનારૂં વચન કર્મ, પણ કંદર્પ કહેવાય છે. આ સ્થલે આવી સમાચારી છે કે, શ્રાવકને અટ્ટાટ્ટહાસ—અતિશય હસવું ઘટે નહીં. કદિ જો હસવું પડે તો તે થોડુંજ હસે છે.

वः । इह च सामाचारी श्रावकस्याट्टाट्टहासो न कल्पते कर्तुं । यदि नाम हसितव्यं तदेषदेवेति । तथा कुकुचः कुत्सितसंकोचनादिक्रियायुक्तः तद्भावः कौकुच्यं अनेकप्रकारमुखनयनादिविकारपूर्विका परिहासादिजनिता भंडानामिव विडम्बनक्रियेत्यर्थः । अत्र च सामाचारी । तादृशानि भणितुं न कल्पते यादृशैर्लोकस्य हास्यमुत्पद्यते । एवं गत्या गंतु स्थानेन वा स्थातुमिति । एतौ च कंदर्पकौकुच्याख्यावतिचारौ प्रमादाचरितव्रतस्यावसेयौ प्रमादरूपत्वात्तयोः ।

तथा मुखमस्यास्तीति मुखरस्तद्भवः कर्म वेति मौखर्यं धाष्टर्यप्रायमसत्यासत्याऽसंबद्धप्रलापित्वम् अयं च पापोपदेशव्रतस्यातिचारो मौखर्ये सति पापोपदेश संभवात् ।

निंदित एवी नेत्रना संकोच वगेरेनी क्रियावाळो भाव ते कौकुच्य कहेवाय छे, एटले पोतानी हलकाईने जणावनारे मुख तथा नेत्र वगेरेना विकार पूर्वक हास्यने उत्पन्न करनारी भांड भवैयाना जेवी विडंबन क्रिया एवो अर्थ थाय छे.

अहिं एवी समाचारी छे के, जेथी लोकोने हास्य उत्पन्न थाय, तेवुं चेष्टा सहित बोलवुं, तेवी गतिए चालवुं, अने तेवे स्थाने बेसवुं, ए श्रावकने कल्पे नहीं. आ प्रकारे कंदर्प अने कौकुच्य—ए बे अतिचार जे प्रमादे करी व्रतनुं आचरण करे छे, तेने जाणवा; कारण के, ते बंने प्रमादरूप छे.

जेने मुख होय ते मुखर कहेवाय, तेनो जे भाव ते मौखर्य निर्लज्जताथी असत्य, असत्य अने असंबंद्ध एवुं बहु बोलवुं, ते मौखर्य कहेवाय छे, ते पापोपदेश व्रतनो अतिचार छे; कारण के, एवुं मुखरपणुं राखवाथी पापोपदेशनो संभव छे.

तथा असमीक्ष्यैव तथाविधकार्यमपर्यालोच्यैव भवणतया यद्व्यवस्थापितम-धिकरणं वास्तु दूखल–शिलापुत्रक–गोधूमयंत्रकादि तदसमीक्ष्याधिकरणं । अत्र सामाचारी । श्रावकेण न संयुक्तानि शकटादीनि धारयितव्यानीति अयं च हिंस्रप्रदानव्रतस्यातिचारः । तथा उपभोगस्य उपलक्षणत्वाद् भोगस्य च उक्तनिर्वचनस्याधिकत्वमतिरिक्ततया उपभोगाधिकत्वं । इहापि समाचारी । उपभोगातिरिक्तानि यदि बहूनि तैलामलकानि गृह्णंति तदा तल्लौल्येन बहवः स्नातुं तडागादौ व्रजंति। ततश्च पूतरकादिवधोऽधिकः स्यादेवं तांबूलादिष्वपि वि-ज्ञाषा न चैवं कल्पते ततः को विधिरुपभोगे ? । ततः स्नाने तावद्गृहे एव स्नातव्यं नास्ति चेत्तत्र सामग्री तदा तैलामलकैः शिरो घर्षयित्वा तानि च

વળી તેવા કાર્યનો વિચાર કર્યા વગરજ એટલે આવશ્યકતા વિના તૈયાર સ્થાપન કરી રાખેલ હોય તે [1]અધિકરણ કહેવાય છે. અર્થાત્ વાંસલો, ખાણીઓ, વાટવાની શિલા અને ઘઉં પ્રમુખને દળવાની ઘંટી વગેરે યંત્ર- તે અસમીક્ષ્યાધિકરણ કહેવાય છે. અહિં આવી સમાચારી છે કે, શ્રાવકે જોડ્યા વગરના ગાડા વગેરે રાખવા. કારણ કે, તૈયાર જોડી રાખેલા ગાડા વગેરેને માગીને લઈ જનારા હિંસક પુરૂષોને તે આપવાથી હિંસપ્રદાન વ્રતનો અતિ-ચાર લાગે છે, તેમ વળી ઉપભોગ અને ઉપલક્ષણથી ભોગ કે જેનો અર્થ આ ગળ કહેવામાં આવેલો છે તેનું જે અધિકપણું તે ઉપભોગાધિકત્વ કહેવાય છે, તે કરવાથી વ્રતનો અતિચાર લાગે છે. અહિં પણ આ પ્રમાણે સમાચારી છે. ઉપભોગનું અધિકપણું આ પ્રમાણે છે, જેમકે, જો તેલ તથા આંમળાં વગેરે ઘણાં ગ્રહણ કરે, તો તેમાં લોલુપણાને લઇને ઘણાં લોકો સ્નાન કરવાને તળાવ વગેરેમાં જાય, તેથી પૂરા વગેરે જીવોનો વધ થાય, એવી રીતે-તાંબૂલ વગેરે વસ્તુ એ વિષે વિકલ્પ જાણવો.

---

1 જેનાથી આત્મા નરકને વિષે આરોપિત થાય તે અધિકરણ કહેવાય છે.

सर्वाणि झाटयित्वा तडागादीनां तटे निविष्टोऽञ्जलिभिः स्नाति । तथा येषु पुष्पादिषु कुंथ्वादयः संति तानि परिहरतीति । अयं च प्रमादाचरितव्रत एव विषयात्मकत्वादस्यापध्यानाचरितव्रते त्वनाभोगादिना अपध्याने प्रवृत्तिरनाचार इति स्वयमभ्यूह्यम् । कंदर्पादय आकुट्या क्रियमाणा भंगा एवावसेया इति ॥२०॥

अथ प्रथमशिक्षापदस्य ।

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, તેલ, આંમળા, તાંબુલ વગેરેને ગ્રહણ કરવાં, એ ગૃહસ્થને નહીં કલ્પે અને જો કલ્પે છે, તો તેવી જાતના ઉપભોગને વિષે કેવો વિધિ કરવો ? તે શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે, જો તેવા પ્રકારનું સ્નાન કરવું હોય તો ગૃહસ્થે ઘેરજ સ્નાન કરવું, જો કદિ ઘરની અંદર સ્નાન કરવાની સામગ્રી ન હોય તો તેલ તથા આંમળાવડે મસ્તકને ઘસી, તે પછી તેને સારી રીતે ઝાટકી નાખી તળાવ પ્રમુખ જલાશયના તટ ઉપર બેશી અંજલિ વડે સ્નાન કરવું, તથા જે પુષ્પ વગેરેમાં કુંથવા પ્રમુખ જીવ છે, તેનો પરિહાર કરવો એ અતિચારને વિષયાત્મકપણું છે, માટે આ અતિચાર પ્રમાદથી આચરેલા વ્રતને વિષે જાણવા, અને અણવિચારથી એ પુરૂષે અપધ્યાનને વિષે પ્રવૃત્તિ કરી માટે અપધ્યાન પ્રવૃત્તિરૂપ અતિચાર લાગે છે, એમ પોતાની મેળે અતિચારની કલ્પના કરી લેવી. જે પ્રથમ કંદર્પ વિગેરે અતિચારો કહેલા છે, તે જો નિઃશૂક-નિર્દયપણે કરવામાં આવેલા હોય તો વ્રતભંગજ જાણવો, અતિચાર ન જાણવો. ૨૦

હવે પ્રથમ શિક્ષાવ્રત (સામાયિક) ના અતિચાર કહે છે.

योगदुःप्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थापनानीति ॥ २१ ॥

योगदुःप्रणिधानानि च अनादरश्च स्मृत्यनुपस्थापनं चेति समासः तत्र योगाः मनोवचनकायाः तेषां दुःप्रणिधानानि सावद्ये प्रवर्त्तनलक्षणानि योगदुःप्रणिधानानि एते त्रयोऽतिचारा अनादरः पुनः प्रबलप्रमादादिदोषाद्यथाकथंचित्करणं कृत्वा वाऽकृतसामायिककार्यस्यैव तत्क्षणमेव पारणमिति स्मृत्यनुपस्थापनं पुनः स्मृतेः सामायिककरणावसरविषयायाः कृतस्य वा सामायिकस्य प्रबलप्रमाददोषादनुपस्थापनमनवतारणं एतदुक्तं जवति कदा मया सामायिकं कर्त्तव्यं कृतं मया सामायिकं न वेति एवंरूपस्य स्मरण

મૂલાર્થ—મન, વચન અને કાયાના યોગનું પાપમાર્ગે પ્રવર્ત્તવું, તે દુઃપ્રણિધાન ૩ અનાદર ૪ અને સ્મૃતિ–સ્મરણનો નાશ એ પાંચ પેહેલા શિક્ષાવ્રત(સામાયિક) ના અતિચાર જાણવા. ૨૧

યોગ દુઃપ્રણિધાન વગેરે શબ્દોનો સમાસ કરવો. તેમાં યોગ એટલે મન, વચન, કાયાના યોગ તેમના દુઃપ્રણિધાન એટલે સાવદ્યમાં પ્રવર્તન. યોગ દુઃપ્રણિધાન—એમાં ત્રણ અતિચાર એટલે ૧ મનોદુઃપ્રણિધાન, ૨ વચન દુઃપ્રણિધાન, ૩ કાય દુઃપ્રણિધાન—એ ત્રણ અતિચાર સમજવા. અનાદર એટલે પ્રબળ પ્રમાદ વગેરેના દોષથી જેમ તેમ કરવું. તેમજ કરવાનો આરંભ કરી સામાયિક પૂર્ણ કર્યા વિના તેજ વખતે પારી લેવું. સ્મૃતિ—સ્મરણનું અનુપસ્થાપન એટલે નાશ એટલે સામાયિક કરવાના અવસરની સ્મૃતિનો નાશ થાય એટલે 'મારે કયારે સામાયિક કરવું?' તથા મેં સામાયિક કર્યું છે કે નહીં? એ સ્મૃતિનો નાસ થાય તે સ્મૃત્યનુપસ્થાપન નામે અતિચાર કહેવાય છે.

स्य नंश इति ।

ननु मनोऽदुःप्रणिधानादिषु सामायिकस्य निरर्थकत्वादन्नाव एव प्रतिपादितो नवति अतिचारश्च मालिन्यरूपो नवतीति कथं सामायिकान्नावेऽतो नंगा एवैते नातिचाराः । सत्यं किंत्वनानोगतोऽतिचारत्वमिति । ननु द्विविधं त्रिविधेन सावद्यप्रत्याख्यानं सामायिकं तत्र च मनोऽदुःप्रणिधानादौ प्रत्याख्याननंगात्सामायिकान्नाव एव । तद्नंगजनितं प्रायश्चित्तं च स्यात् मनोऽदुःप्रणिधानं च दुःपरिहार्यं मनसोऽनवस्थितत्वादतः सामायिकप्रतिपत्तेः सकाशात्तदप्रतिपत्तिरेव श्रेयसीति ।

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, જ્યારે મનનું દુઃપ્રણિધાન વગેરેમાં સામાયિક નિરર્થક છે, તે કારણથી તેનો અભાવજ પ્રતિપાદિત કર્યો, તો પછી વ્રતના મલિનપણારૂપ અતિચાર કેમ સંભવે ?

માટે સામાયિકના અભાવથી વ્રતભંગજ છે. અતિચાર નથી.

તેનો ઉત્તર આપે છે, એ વાત સત્ય છે, પરંતુ એને વિષે અનાભોગથી અતિચારપણું *આવે છે.

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, "ન કરવું અને ન કરાવવું"—એ બે પ્રકારે ત્રિવિધ એટલે ત્રણ પ્રકારે મન, વચન અને કાયાએ કરીને જે સાવદ્યનું પચ્ચખાણ કરવું, તે સામાયિક કહેવાય છે, તેની અંદર મનનું જે દુઃપ્રણિધાન—એટલે સાવદ્ય ચિંતવન વગેરે થવાથી પચ્ચખાણનો ભંગ થતાં સમાયકનો અભાવજ છે, અને તે સામાયિકના ભંગથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. અને મનનું દુઃપ્રણિધાન છોડી શકાય તેવું નથી, કારણકે, મનનું સ્થિરપણું રહેતું નથી, તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે, સામાયિક લેવું તે કરતાં તે ન લેવું વધારે સારૂં છે.

આ શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે, એવી શંકા કરવી યોગ્ય નથી, કારણકે, 'ન કરવું અને ન કરાવવું' એ બે પ્રકારના સામાયિકને મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ પ્રકારે અંગીકાર કરેલ છે. તેમાં 'હું મનવડે સાવદ્યને કરીશ નહીં' ઈત્યાદિ છ પ્રત્યાખ્યાન થાય છે, તેમાં એકનો ભંગ થાય તોપણ બીજા પાંચ પચ્ચખાણ વિદ્યમાન છે, તેથી સામાયિકનો અત્યંતાભાવ પ્રાપ્ત થયો

* જાણી જોઇને એ પુરૂષ દુઃપ્રણિધાન કરતો નથી પણ અજાણતા દુઃપ્રણિધાન થઇ જાય છે-તેથી તે અતિચાર છે.

नैवं यतः सामायिकं द्विविधं त्रिविधेन प्रतिपन्नं तत्र मनसा सावद्यं न करोमीत्यादीनि षट् प्रत्याख्यानानि इत्यन्यतरभंगेऽपि शेषसद्भावान्न सामायिकस्यात्यंताभावो मिथ्यादुःकृतेन मनोदुःप्रणिधानमात्रशुद्धिश्च सर्वविरतिसामायिकेऽपि तथाभ्युपगतत्वात् यतो गुप्तिभंगे मिथ्यादुःकृतं प्रायश्चित्तमुक्तं । यदाह—"*बीओउ असमिओमित्ति कीस सहसा अगुत्तो वा" । द्वितीयोऽतिचारः समित्यादिभंगरूपोऽनुतापेन शुध्यतीत्यर्थः । इति न प्रतिपत्तेरप्रतिपत्तिर्गरीयसीति । किंच सातिचारानुष्ठानादप्यभ्यासतः कालेन निरतिचारमनुष्ठानं भवतीति । सूरयो यदाहुः—

"अभ्यासोऽपि प्रायः प्रभूतजन्मानुगो भवति शुद्धः" २१

अथ द्वितीयस्य ।

न गणाय; कारणके मनना दुःप्रणिधाननी शुद्धि मात्र मिथ्या दुष्कृत आपवाथी थई जाय छे. वळी सर्वविरति सामायिकने विषे पण तेमज प्रतिपादन करवामां आव्युं छे. गुप्तिनो भंग थाय तो तेने मिथ्यादुःकृतरूप प्रायश्चित कहेलुं छे. तेने माटे शास्त्रमां आ प्रमाणे लखे छे—" बीजो जे अतिचार एटले समितिगुप्तिनो भंगरूप जे अतिचार तेनी शुद्धि तो "अरे हुं सहसा असमित थयो ! ! ! अथवा अगुप्त केम थयो ! !" ए प्रकारनो पश्चात्ताप करवाथी थाय छे (शुद्ध थवाय छे.) अर्थात् समिति प्रमुखना भंगरूप सर्व विरति सामायिकवाळानो जे बीजो अतिचार छे, ते पश्चात्ताप करवावडे शुद्ध थाय छे. आ हेतुथी तमे कहो छो के, " सामायिक अंगीकार कर्यां करतां न अंगीकार करवुं ए अति श्रेष्ठ छे, " ए न्याय ते प्रकारे नथी. तेतो अभ्यासे करी मनने वश करी सामायिक करवुं, ते अति श्रेष्ठ छे, एम जणावे छे. वळी अतिचारसहित अनुष्ठान करवाथी पण अभ्यासवडे काळे करीने अतिचाररहित अनुष्ठान थाय छे. तेने माटे सूरिओ आ प्रमाणे कहे छे—" घणां जन्मथी चाल्यो आवतो अभ्यास प्राये करीने शुद्ध थाय छे. " तेथी एवो अभ्यास करवो के जेथी मन वश थवाथी निरतिचार सामायिकनी शुद्धि थाय. २१

हवे बीजा देशावकाशिक नामना शिक्षाव्रतना अतिचार कहेछे—

---

* आ सोळमां पंचाशकनी सोळमी गाथानुं उत्तरार्द्ध छे.

आनयन–प्रेष्यप्रयोग–शब्द–रूपानुपात–पुद्गलक्षेपा इति ॥ २२ ॥

आनयनं च प्रेष्यश्च आनयनप्रेष्यौ तयोः प्रयोगावानयनप्रेष्यप्रयोगौ। तथा शब्दरूपयोरनुपातौ शब्दरूपानुपातौ आनयनप्रेष्यप्रयोगौ च शब्दरूपानुपातौ च पुद्गलक्षेपश्चेति समासः। तत्रानयने विवक्षितक्षेत्राद्बहिर्वर्त्तमानस्य सचेतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षेत्रप्रापणे प्रयोगः। स्वयं गमने व्रतभंगभयादन्यस्य स्वयमेव वा गच्छतः संदेशादिना व्यापारणमानयनप्रयोगः। तथा प्रेष्यस्यादेश्यस्य प्रयोगो विवक्षितक्षेत्राद्बहिः प्रयोजनाय स्वयंगमने व्रतभंगभयादन्यस्य व्यापारणं प्रेष्यप्रयोगः। तथा शब्दस्य कासितादिरूपस्य रूपस्य स्वशरीराकारस्य विवक्षितक्षेत्राद्बहिर्व्य

મૂલાર્થ—૧ પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા ક્ષેત્રથી મંગાવવું. ૨ તેવી રીતના ક્ષેત્રમાં સેવકને મોકલવો, ૩ શબ્દ સંભળાવવો, ૪ રૂપ દેખાડવું, ૫ કાંકરા પ્રમુખ પુદ્ગળ નાંખી સમજુતી આપવી—એ પાંચ અતિચાર જાણવા. ૨૨

ટીકાર્થ—આનયન અને પ્રેષ્યના જે પ્રયોગ તથા શબ્દ અને રૂપના અનુપાત અને પુદ્ગલનો ક્ષેપ—એ સર્વનો સમાસ છે. ૧ તેમાં પોતે પરિમાણ કરી રાખેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા ક્ષેત્રને વિષે રહેલ સચેતનાદિ વસ્તુને પોતાના રાખેલા ક્ષેત્રમાં લાવવાને પ્રયોગ કરવો—અર્થાત્ કોઈની પાસે મંગાવી લેવું, કારણ કે, જો પોતે લેવા જાય તો વ્રતભંગ થાય. તે વ્રતભંગના ભયથી કોઇ બીજો પોતાની મેળે જતો હોય તેની સાથે સંદેશો કહેવો વગેરેથી જે વસ્તુને મંગાવવાનો પ્રયોગ કરવો તે આનયન નામે પ્રયોગ કહેવાય છે. ૨ પ્રેષ્ય એટલે આજ્ઞા કરવા યોગ્ય સેવક તેનો પ્રયોગ એટલે પોતે નિયત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર કોઈ પ્રયોજન આવી પડે તો તેને માટે પોતાને જવામાં વ્રતનો ભંગ થાય, તેવા ભયથી બીજા સેવકને મોકલવો, તે પ્રેષ્ય પ્રયોગ કહેવાય છે. ૩ શબ્દ એટલે ખાંસી, ખોંખારા વગેરે શબ્દો પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા પુરૂષના કાનમાં પાડી તેને બોલાવવાની જાણ કરવી તે શબ્દાનુપાત કહેવાય છે. ૪ રૂપ એટલે પોતાના શરીરની આકૃતિ પોતે

वस्थितस्याह्वानीयस्याह्वानाय श्रोत्रे दृष्टौ वानुपातोऽवतारणमिति योऽर्थः । अयमत्रभावः । विवक्षितक्षेत्राद्बहिर्वर्त्तमानं कंचन नरं व्रतभंगभयादाह्वातुमशक्नुवन् यदा काशितादिशब्दश्रावणस्वकीयरूपसंदर्शनद्वारेण तमाकारयति तदा व्रतसापेक्षत्वाच्छब्दानुपातरूपानुपातावतिचाराविति । तथा पुद्गलस्य शर्करादेर्नियमितक्षेत्राद्बहिर्वर्तिनो जनस्य बोधनाय तदभिमुखं प्रक्षेपः पुद्गलप्रक्षेपः । देशावकाशिकव्रतं हि गृह्यते माभूद्गमनागमनादिव्यापारजनितः प्राण्युपमर्द इत्यभिप्रायेण स च स्वयंकृतोऽन्येन वा कारित इति न कश्चित्फले विशेषः प्रत्युत गुणः स्वयंगमने ईर्यापथविशुद्धेः परस्य पुनरनिपुणत्वात्तदशुद्धिरिति । इह चाद्यद्वयमव्युत्पन्नबुद्धित्वेन सहसाकारादिना वान्त्यत्रयं तु व्याजपरस्यातिचारतां यातीति ।

નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા પુરૂષને બોલાવાને તેની નજરે પાડવી તે **રૂપાનુપાત** નામે ચોથો અતિચાર જાણવો.

આ કહેવાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા કોઇ પુરૂષને વ્રતભંગના ભયથી બોલાવવાને અસમર્થ હોવાથી તેને ખાંસી, ખોંખારો વગેરે શબ્દો સંભળાવી અને પોતાનું રૂપ દેખાડી તે દ્વારા તેને બોલાવે, ત્યારે વ્રતની અપેક્ષા હોવાથી શબ્દાનુપાત અને રૂપાનુપાત નામે અતિચાર થાય છે.

તેમ વળી ૫ પુદ્‌ગળ પ્રક્ષેપ એટલે પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા માણસને જાણ કરવાને કાંકરા વગેરે પુદ્‌ગળો તેની સામે ફેંકવા, તે **પુદ્‌ગળ પ્રક્ષેપ** કહેવાય છે; જેથી કરીને જવા આવવાના વ્યાપારથી પ્રાણીનો નાશ ન થાય એવા અભિપ્રાયથી દેશાવકાશિકવ્રત ગ્રહણ કરાય છે. તે પ્રાણિઘાત કે જે પોતે કરેલો અથવા બીજા પાસે કરાવ્યો, તેના ફળમાં કાંઇ વિશેષ નથી, પણ ઉલટું પોતે ગમન કરતાં ઈર્યાપથની વિશુદ્ધિ કરવાથી ગુણ થાય છે. અને બીજાને તો અજાણપણાથી ઇર્યાપથની શુદ્ધિ ન કરવાથી જીવઘાત થવારૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં પ્રથમના બે અતિચાર તો કાચીબુદ્ધિવડે અથવા સહસાકાર વગેરેથી થાય છે અને જે છેલ્લા ત્રણ અતિચારો છે, તે તો કોઈ મિષથી અભિપ્રાય જણાવનારને ઉત્પન્ન થાય છે. આ સ્થળે વૃદ્ધ

इह्याहुर्वृद्धाः—"दिग्व्रतसंक्षेपकरणमणुव्रतादिसंक्षेपकरणस्याप्युपलक्षणं दृष्टव्यम् । तेषामपि संक्षेपस्यावश्यं कर्त्तव्यत्वात् । प्रतिव्रतं च संक्षेपकरणस्य भिन्नव्रतत्वेन द्वादशव्रतानीति संख्याविरोधः स्यादिति । अत्र केचिदाहुः । दिग्व्रतसंक्षेप एव देशावकाशिकं तदतिचाराणां दिग्व्रतानुसारितयैवोपलंभादत्रोच्यते यथोपलक्षणतया शेषव्रतसंक्षेपकरणमपि देशावकाशिकमुच्यते । तथोपलक्षणतयैव तदतिचारा अपि तदनुसारिणो दृष्टव्याः । अथवा प्राणातिपातादिसंक्षेपकरणेषु बंधादय एवातिचारा घटंते । दिग्व्रतसंक्षेपे तु संक्षिप्तत्वात्क्षेत्रस्य शब्दानुपातादयोऽपि स्युरिति भेदेन दर्शिताः । न च सर्वेषु व्रतभेदेषु विशेषतोऽतिचारा दर्शनीयाः रात्रिभोजनादिव्रतभेदेषु तेषामदर्शितत्वादिति । २२ ।

अथ तृतीयस्य ।

પુરૂષો આ પ્રમાણે કહે છે—" આ દેશાવકાશિકવ્રતમાં દિગ્વ્રતનું સંક્ષેપ કરવુ તે અણુવ્રત વગેરેનો સંક્ષેપ કરવાનું ઉપલક્ષણ છે, એમ જાણવું. કારણકે, અણુવ્રત વગેરેના સંક્ષેપનું અવશ્ય કરવાપણું છે. અને દરેક વ્રતે સંક્ષેપ કરવાથી ભિન્ન વ્રતપણાને લઇને બારવ્રતની સંખ્યામાં વિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે.

અહિં કેટલાએક આ પ્રમાણે કહે છે—દિગ્વ્રતનો સંક્ષેપ કરવો એજ દેશાવકાશિકવ્રત છે, કારણ કે, દેશાવકાશિકવ્રતનો અતિચાર દિગ્વ્રતના અતિચારને અનુસારે કરીનેજ જણાય છે.

આ શંકાના સમાધાનમાં કહેવાનું કે, જેમ ઉપલક્ષણપણાથી બાકીના વ્રતનું સંક્ષેપકરણ પણ દેશાવકાશિક કહેવાય છે, તેમ ઉપલક્ષણપણાથી તેના જે અતિચાર તે પણ તેને અનુસરીને જોવા અથવા પ્રાણાતિપાત વગેરેનું જે સંક્ષેપ કરવું, તેને વિષે બંધાદિકજ અતિચાર સંભવે છે. અને દિગ્વ્રતના સંક્ષેપને વિષે ક્ષેત્રના સંક્ષિપ્તપણાને લઈને શબ્દાનુપાત વગેરે પણ અતિચાર હોય, એમ ભેદે કરીને બતાવ્યા છે. કદિ અહિં શંકા કરે કે, સર્વવ્રતના ભેદને વિષે અતિચારો વિશેષપણે જોવા યોગ્ય છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, તે અતિચારો જોવા યોગ્ય નથી, કારણ કે, રાત્રિભોજન વગેરે વ્રતોના ભેદને વિષે અતિચારોનું દેખાડવાપણું રહેતુંજ નથી. ૨૨

હવે ત્રીજા શિક્ષા વ્રતના અતિચાર કહે છે.

अप्रत्युपेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गादाननिक्षेपसंस्तारोपक्रमणानादरस्मृत्यनुपस्थापनानीति ॥ २३ ॥

इह पदेऽपि पदसमुदायोपचारादप्रत्युपेक्षितपदेनाप्रत्युपेक्षितदुःप्रत्युपेक्षितस्थंडिलादिभूमिदेशः परिगृह्यते । अप्रमार्जितपदेन तु स एवाप्रमार्जितदुःप्रमार्जित इति तथा उत्सर्गश्चादाननिक्षेपौ चेति उत्सर्गादाननिक्षेपाः ततोऽप्रत्युपेक्षिताप्रमार्जिते स्थंडिलादावुत्सर्गादाननिक्षेपाः अप्रत्युपेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गादाननिक्षेपाः ततस्ते च संस्तारोपक्रमणं चानादरश्च स्मृत्युपस्थापनं चेति समासः । तत्राप्रत्युपेक्षिते प्रथमत एव लोचनाभ्यामनिरीक्षिते दुःप्रत्युपेक्षिते तु प्रमादाद् भ्रांतलोचनव्यापारेण न सम्यग्निरीक्षिते तथा अप्रमार्जिते मूलत एव वस्त्रांचलादिना अपरामृष्टे दुःप्रमार्जिते त्वर्द्धप्रमार्जिते स्थंडिलादौ यथार्हमुत्सर्गो मूत्रपुरीषादीनामुज्झ-

---

મૂલાર્થ—૧ ન જોયેલા તથા ન પ્રમાર્જેલા સ્થાનને વિષે મલમૂત્રાદિ પરઠવવા, ૨ તેવા સ્થાનમાં ધર્મના ઉપકરણો લેવા તથા મૂકવા. ૩ સંથારાને જોયા વિના તથા પ્રમાર્જ્યા વિના તેનો ઉપયોગ કરવો. ૪ પૌષધ ઉપવાસનો અનાદર કરવો અને ૫ સ્મૃતિ—સ્મરણનું અનુસંધાન ન રાખવું. એ પાંચ ત્રીજા શિક્ષાવ્રતના અતિચાર કહેવાય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—અહિં એક પદને વિષે પદસમુદાયનો ઉપચાર છે, તેથી અપ્રત્યુપેક્ષિતપદવડે અપ્રત્યુપેક્ષિત અને દુઃપ્રત્યુપેક્ષિત એવા સ્થંડિલાદિ ભૂમિનો દેશ ગ્રહણ કરવો. અપ્રમાર્જિત પદે કરીને અપ્રમાર્જિત અને દુઃપ્રમાર્જિત એવા સ્થંડિલાદિ ભૂમિના દેશનું ગ્રહણ કરવું. ઉત્સર્ગ, આદાન અને નિક્ષેપ તે પછી અપ્રત્યુપેક્ષિત તથા અપ્રમાર્જિત એવા સ્થંડિલાદિને વિષે ઉત્સર્ગ, આદાન અને નિક્ષેપ તે પછી સંસ્તારોપક્રમણ, અનાદર અને સ્મૃત્યુપસ્થાપન—એમ દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. અપ્રત્યુપેક્ષિત એટલે પ્રથમથીજ નેત્રો વડે નહિ જોએલા અને દુઃપ્રત્યુપેક્ષિત એટલે પ્રમાદથી ભમેલા નેત્રોના વ્યાપારને લઇને સારી રીતે નહીં જોએલા એવા સ્થંડિલ વગેરેમાં તથા અપ્રમાર્જિત એટલે મૂળથીજ વસ્ત્રના છેડા વગેરેથી નહીં પૂંજેલા અને દુઃપ્રમાર્જિત એટલે અર્ધા પૂંજેલા એવા સ્થંડિલ વગેરેમાં ત્યાગ કરવા યોગ્ય મલમૂત્ર વગેરેને યથાયોગ્ય રીતે પરઠવવા. એ પ્રથમ અતિચાર જાણવો.

नीयानामादाननिक्षेपौ च पौषधोपवासोपयोगिनो धर्मोपकरणस्य पीठफलकादेर्द्वा-वतिचारौ स्यातामेताविति । १–२ ।

इह संस्तारोपक्रमणमिति संस्तारकशब्दः शय्योपलक्षणं तत्र शय्या शयनं सर्वांगीणं वसतिर्वा । संस्तारकोऽर्द्धतृतीयहस्तपरिमाणः ततः संस्तारकस्य प्रस्तावादप्रत्युपेक्षितस्याप्रमार्जितस्य चोपक्रमः उपभोगः अतिचारोऽयं तृतीयः । ३ । अनादरस्मृत्यनुपस्थापने पुनर्द्वौ चतुर्थपंचमावतिचारौ । ४–५ । सामायिकातिचाराविव भावनीयाविति । इह संस्तारोपक्रमे इयं वृद्धसमाचारी कृतपौषधोपवासो नाप्रत्युपेक्षितां शय्यामारोहति संस्तारकं वा पौषधशालां वा सेवते दर्भवस्त्रं वा शुद्धवस्त्रं वा भूम्यां संस्तृणाति कायिकाभूमेश्चागतः पुनरपि संस्तारकं प्रत्युपेक्षतेऽन्यथातिचारः स्यात् एवं पीठादिष्वपि विज्ञापेति ॥ २३ ॥

તેવા પ્રકારના સ્થંડિલ વગેરેમાં પૌષધ ઉપવાસને ઉપયોગી એવા જે પીઠ ફલક (પાટ પાટીયું) વગેરે ધર્મના ઉપકરણાને લેવા અને મુકવા—એ બીજો અતિચાર જાણવો. એવી રીતે બંને અતિચાર કહેલા છે. ૧–૨

અહિં સંસ્તાર એટલે સંથારો ઉપલક્ષણથી શય્યા જાણવી. શય્યા એટલે સર્વ અંગે શયન કરવું અથવા વસતિ-વસવું. જેનું પરિમાણ અઢી હાથનું છે, તે સંથારો કહેવાય છે. તે સંથારાને જોયા વિના તથા પૂંજ્યા વિના ઉપભોગ કરવો, એ ત્રીજો અતિચાર જાણવો. અનાદર એટલે પોષધોપવાસનું જેમ તેમ કરવું, તે ચોથો અતિચાર અને તેનું અનુસંધાન ન રાખવું, તે પાંચમો અતિચાર—એ બે અતિચારની સામાયિકના અતિચારની પેઠે ભાવના કરવી. ૩–૪–૫

અહિં સંથારાના ઉપભોગને વિષે વૃદ્ધસમાચારી આ પ્રમાણે છે—પૌષધોપવાસ જેણે કરેલો છે એવો પુરૂષ પડિલેહણ કર્યા વિનાની શય્યા અથવા સંથારા ઉપર બેસે નહીં અથવા પડિલેહણ કર્યા વિનાની પૌષધશાળાને સેવે નહીં તેમજ દર્ભવસ્ત્રને વા શુદ્ધ વસ્ત્રને પડિલેહણ કર્યા વિનાની ભૂમિ ઉપર ન પાથરે. કાયિકાભૂમિ એટલે મૂત્રાદિક કરવાની ભૂમિ, તેમાંથી મૂત્રાદિક કરી આવ્યા પછી ફરીવાર સંથારાની પડિલેહણ કરે—જો તે ન કરે તો અતિચાર લાગે છે. એવી રીતે બાજોઠ, પાટીયા વગેરે વસ્તુને વિષે પણ જાણી લેવું. ૨૩

अथ चतुर्थस्य—

सचित्तनिक्षेप–पिधान–परव्यपदेशमात्सर्य–कालाति-
क्रमा इति ॥ २४ ॥

सचित्तनिक्षेपपिधाने च परव्यपदेशश्च मात्सर्यं च कालातिक्रमश्चेति समासः। तत्र सचित्ते सचेतने पृथिव्यादौ निक्षेपः साधुदेयभक्तादेः स्थापनं सचित्तनिक्षेप. तथा सचित्तेनैव बीजपूरादिना पिधानं साधुदेयभक्तादेरेव स्थगनं सचित्तपिधानं तथा परस्यात्मव्यतिरिक्तस्य व्यपदेशः परव्यपदेशः परकीयमिदमन्नादिकमित्येवम दित्साबतः साधुसमक्षं भणनं परव्यपदेशः । तथा मत्सरोऽसहनं साधुभिर्याचि तस्य कोपकरणं ' तेन रंकेन याचितेन दत्तमहं तु किं ततोऽपि हीन इत्यादिवि

હવે ચોથા શિક્ષાવ્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુને સચિત્ત ઉપર મૂકવી. ૨ તેને સચિત્ત વસ્તુવડે ઢાકવી. ૩ પોતાની વસ્તુને પારકી વસ્તુ કહેવી ૪ મત્સરભાવ રાખવો અને ૫ કાલનો અતિક્રમ કરવો. એ પાંચ અતિચાર છે. ૨૪

ટીકાર્થ—સચિત્ત નિક્ષેપ, પિધાન, પરવ્યપદેશ, માત્સર્ય અને કાલાતિક્રમ—એ સર્વનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે ૧ તેમા સચિત્ત એટલે પૃથ્વી કાય વગેરે સચેતન વસ્તુને વિષે સાધુને આપવા યોગ્ય એવી અન્નાદિક વસ્તુ સ્થાપન કરવુ, તે **સચિત્ત નિક્ષેપ** નામે પેહેલો અતિચાર છે ૨ તે સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુને બીજોરા વિગેરે સચેતન વસ્તુવડે ઢાકવી તે **સચિત્ત-પિધાન** નામે બીજો અતિચારછે ૩ પર એટલે પોતાથી જુદા એવા માણસ નો વ્યપદેશ કરવો અર્થાત્ સાધુને ન આપવાની ઇચ્છાથી 'આ અન્નાદિક વસ્તુ પારકી છે, મારી નથી ' એમ સાધુની સમક્ષ કહેવુ, તે **પરવ્યપદેશ** નામે ત્રીજો અતિચારછે ૪ મત્સર એટલે અસહનપણુ સાધુએ કોઇ પુરૂષ પાસે કોઇ વસ્તુ માગી લારે તેની ઉપર કોપ કરવો અથવા 'હુ શુ તે રંક પુરૂષ કરતા ઓછો છુ ? , તેણે દીધી ' ઇત્યાદિ વિકલ્પ કરવા તે પણ મત્સર કહેવાય છે એવો મત્સર જેનામા હોય તે મત્સરી કહેવાય અને તેનો જે ભાવ તે **માત્સર્ય** નામે ચોથો અતિચારછે. ૫ કાલ એટલે સાધુને

कल्पो वा सोऽस्यास्तीति मत्सरी तद्भावो मात्सर्यं तथा कालस्य साधूचितभिक्षासमयस्यातिक्रमोऽदित्सयानागतभोजनपश्चाद्भोजनद्वारेणोल्लंघनं कालातिक्रमोऽतिचार इति । जावना पुनरेवं यदानाजोगादिनातिक्रमादिना वा एवान्नाचरति तदातिचारोऽन्यदा तु जंग इति ॥ २४ ॥

एवमणुव्रतगुणव्रतशिक्षापदानि तदतिचारांश्चाभिधाय प्रस्तुते योजयन्नाह ।–

एतद्रहिताणुव्रतादिपालनं विशेषतो गृहस्थधर्म इति ॥ २५ ॥

एतैरतिचारैरहितानामणुव्रतादीनामुपलक्षणत्वात् सम्यक्त्वस्य च पालनं । किमित्याह । विशेषतो गृहस्थधर्मो जवति यः शास्त्रादौ प्राक् सूचित आसीदिति ॥ २५ ॥

आहोक्तविधिना प्रतिपन्नेषु सम्यक्त्वाणुव्रतादिष्वतिचाराणामसंजव एव

યોગ્ય એવા ભિક્ષાનો સમય–તેનો અતિક્રમ એટલે સાધુને ન દેવાની ઈચ્છાથી તે સમયને અનાગત ભોજન અથવા પશ્ચાત્ ભોજનદ્વારા ઉલ્લંઘન કરવો, તે **કાલાતિક્રમ** નામે પાંચમો અતિચાર છે. આ સ્થળે આવી ભાવનાછે કે, જ્યારે અનાભોગાદિ અથવા અતિક્રમાદિવડે પૂર્વે કહેલા અતિચારને આચરે ત્યારેજ અતિચાર કહેવાય, નહીં તો વ્રતનો ભંગ કહેવાય છે. ૨૪

એવી રીતે અણુવ્રત, ગુણવ્રત, અને શિક્ષાપદના અતિચારો કહીને તે વાતને ચાલતા પ્રકરણ સાથે જોડી દેવા કહે છે—

મૂલાર્થ—એ અતિચારરહિત અણુવ્રત વગેરેને પાળવા તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ જાણવો. ૨૫

ટીકાર્થ—એ અતિચારોથી રહિત એવા અણુવ્રત વગેરેનું જે પાલવું, ઉપલક્ષણથી સમ્યક્ત્વનું પણ પાલવું, તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ કહેવાય છે; જે ધર્મ શાસ્ત્રાદિકને વિષે પ્રથમ સૂચવેલો હતો. ૨૫

કોઈ શંકા કરે કે, પ્રથમ કહેલા વિધિવડે અંગીકાર કરેલા સમકિત સહિત અણુવ્રતાદિને વિષે અતિચાર થવાનો સંભવજ નથી, તે છતાં "અતિ-

तत्कथमुक्तमेतद्रहिताणुव्रतादिपालनमित्याशंक्याह ।

क्लिष्टकर्मोदयादतिचारा इति ॥ २६ ॥

क्लिष्टस्य सम्यक्त्वादिप्रतिपत्तिकालोत्पन्नशुद्धिगुणादपि सर्वथाऽव्यवच्छिन्नानुबंधस्य कर्मणो मिथ्यात्वादेरुदयाद्विपाकात्सकाशादतिचाराः शंकादयो वधबंधादयश्च संपद्यंते इदमुक्तं भवति यदा भव्यत्वपरिशुद्धिवशादत्यंतमनुबंधीभूतेषु मिथ्यात्वादिषु सम्यक्त्वादि प्रतिपद्यते तदातिचाराणामसंभव एव । अन्यथा प्रतिपत्तौ तु स्युरप्यतिचारा इति ॥ २६ ॥

तर्हि कथमेषां निवारणमित्याशंक्याह ।

विहितानुष्ठानवीर्यतस्तज्जय इति ॥ २७ ॥

विहितानुष्ठानं प्रतिपन्नसम्यक्त्वादेर्नित्यानुस्मरणादिलक्षणं तदेव वीर्यं जी-

---

ચાર રહિત અણુવ્રત વગેરેનું પાલન કરવું' એમ શામાટે કહ્યું ? એ શંકાનો ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે.—

મૂલાર્થ—કિલષ્ટ કર્મના ઉદયથી અતિચાર થાય છે. ૨૬

ટીકાર્થ—કિલષ્ટ એટલે સમકિત પ્રમુખને અંગીકાર કરવાને સમયે ઉત્પન્ન થયેલા શુદ્ધિ ગુણથી પણ જેનો અનુબંધ (પરસ્પર સંલગ્નપણું) સર્વથા નાશ પામ્યો નથી એવા મિથ્યાત્વાદિ કર્મના ઉદયથી–વિપાકથી શંકાદિક અને વધ બંધ વગેરે અતિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. અહિં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જ્યારે ભવ્યપણાની શુદ્ધિને લઇને મિથ્યાત્વાદિક કર્મ અતિ અનુબંધરૂપ ન થવાથી સમ્યકત્વાદિ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે અતિચાર થવાનો સંભવજ નથી, અને જો એમ ન હોય તો સમ્યકત્વ વગેરેનો અંગીકાર કરવામાં પણ અતિચાર લાગે છે. ૨૬

ત્યારે એ અતિચારોનું નિવારણ કેમ થાય ? એવી શંકાનો ઉત્તર કહે છે—

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલા સમ્યકત્વ વગેરેના આચરણથી (સામર્થ્યથી) તે અતિચારનો જય થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—વિહિત એટલે અંગીકાર કરેલા સમ્યક્ત્વ વગેરે તેનું અનુષ્ઠાન એટલે નિત્ય સ્મરણાદિ લક્ષણવાલું આચરણ તે રૂપ વીર્ય એટલે જીવનું

वसामर्थ्यं तस्मात्किमित्याह । तज्जयः तेषामतिचाराणां जयोऽभिभवः संपद्यते । यतो विहितानुष्ठानं सर्वापराधव्याधिविरेचनौषधं महदिति ॥ २७ ॥

एतद्विषयमेवोपदेशमाह— ।

अत एव तस्मिन् यत्न इति ॥ २८ ॥

अत एव विहितानुष्ठानवीर्यस्यातिचारजयहेतुत्वादेव तस्मिन् विहितानुष्ठाने यत्नः सर्वोपाधिशुद्ध उद्यमः कार्य इति ।

अन्यत्राप्युक्तम् ।

तम्हा निच्चसईए, बहुमाणेणं च अहिगयगुणंमि ।
पडिवक्खदुगुंछाए, परिणइ आलोयणेणं च ॥ १ ॥

સામર્થ્ય, તેનાથી તે અતિચારોનો જય એટલે પરાભવ થાય છે, કારણ કે, વિહિતાનુષ્ઠાન એટલે તે શાસ્ત્રોક્ત આચરણ સર્વ અપરાધરૂપ વ્યાધિને વિનાશ કરવામાં મોટા ઔષધરૂપ છે. ૨૭

હવે એ વિષયનો ઉપદેશ કહે છે—

મૂલાર્થ—એજ કારણ માટે તે અનુષ્ઠાનને વિષે પ્રયત્ન કરવો. ૨૮

ટીકાર્થ—અંગીકાર કરેલા સમકિત વગેરેના અનુષ્ઠાનનું વીર્ય અતિચારને જીતવાનું કારણ છે, એ હેતુ માટે શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાનને વિષે સર્વ ઉપાધિથી શુદ્ધ એવો ઉદ્યમ કરવો.

તે વિષે બીજે સ્થલે (પંચાશકમાં) પણ કહ્યું છે—

તે કારણ માટે અસત્—અછતો એવો પણ વિરતિનો પરિણામ પ્રયત્ન થી થાય છે, પ્રયત્ન વિના અથવા અકુશલ એવા કર્મના ઉદયથી છતો એવો પણ વિરતિનો પરિણામ પડે છે, માટે અંગીકાર કરેલા સમકિત વગેરે ગુણોને વિષે પ્રયત્ન કરવો. બહુમાન એટલે ભાવના પ્રબંધે કરીને તથા મિથ્યાત્વ અને પ્રાણિવધાદિક સંબંધી ઉદ્વેગ લાવીને અને પરિણતિ એટલે સમકિતાદિ ગુણના શત્રુરૂપ એવા મિથ્યાત્વાદિ નઠારા ફલવાળા છે અને સમકિત—અણુવ્રતાદિ ગુણ મોક્ષના હેતુ રૂપ છે, એવા પરિણામનો વિચાર કરીને યત્ન કરવો. ૧

तित्थंकरभत्तीए सुसाहुजणपज्जुवासणाए या ।
उत्तरगुणसध्धाए एत्थ सया होइ जइयव्वं ॥ २ ॥

एवमसंतो वि इमो जायइ जाओ य ण पडइ कयावि ।
ता एत्थं बुध्धिमया अपमाओ होइ कायव्वो त्ति ॥ ३ ॥ २८

सांप्रतं सम्यक्त्वादिगुणेष्वलब्धलाभाय लब्धपरिपालनाय च विशेषतः शिक्षामाह— ।

सामान्यचर्यास्येति ॥ २९ ॥

सामान्यानां प्रतिपन्नसम्यक्त्वादिगुणानां सर्वेषां प्राणिनां साधारणा चासौ चर्या चेष्टा च सामान्यचर्या अस्य प्रतिपन्नविशेषगृहस्थधर्मस्य जंतोरिति ॥२९॥

कीदृशीत्याह—

તીર્થંકરની ભક્તિ વડે, સાધુ જનની સેવા વડે, ઉત્તર ગુણ-પ્રધાન ગુણની અભિલાષા વડે અર્થાત્ સમકિત છતાં અણુવ્રતની અને અણુવ્રત છતાં મહાવ્રતની અભિલાષા વડે સર્વદા પ્રયત્ન કરવો. ૨

એવી રીતે આ નિત્ય સ્મૃતિ ન્યાય વડે એટલે યત્ન વડે અવિદ્યમાન એવો પણ સમકિતનો તથા વિરતિનો પરિણામ થાય છે અને ઉત્પન્ન થયેલો પરિણામ તે ક્યારે પણ પડતો નથી, માટે બુદ્ધિમાન પુરૂષે એ નિત્ય સ્મરણાદિ પ્રયત્નને વિષે અપ્રમાદ કરવો. ૩-૨૮

સમકિત પ્રમુખ ગુણોને વિષે નહીં મળેલા એવા ગુણના લાભને માટે અને જે ગુણો મળેલા છે, તેનું પરિપાલન કરવાને માટે હવે વિશેષ શિક્ષા કહે છે.

મૂલાર્થ—પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થ પુરૂષની સામાન્ય ચેષ્ટા જાણવી. ૨૯

સામાન્ય એટલે અંગીકાર કર્યા છે સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો જેમણે એવા સર્વ પ્રાણીઓની સાધારણ એવી ચર્યા-ચેષ્ટા અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ તે ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મને અંગીકાર કરનારા પુરૂષને હોય છે. ૨૯

તે ચેષ્ટા કેવી જોઈએ ? તે કહે છે—

समानधार्मिकमध्ये वास इति ॥ ३० ॥

समानाः तुल्यसमाचारतया सदृशाः उपलक्षणत्वादधिकाश्च ते धार्मिकाश्चेति समासः। तेषां मध्ये वासोऽवस्थानं तत्र चायं गुणः यदि कश्चित्तथाविधदर्शनमोहोदयाद्धर्माच्च्यवते ततस्तं स्थिरीकरोति स्वयं वा प्रचल्यमानः तैः स्थिरीक्रियते पठ्यते च।

" यद्यपि निर्गतभावस्तथाप्यसौ रक्ष्यते सद्भिरन्यैः।
वेणुर्विलूनमूलोऽपि वंशगहने महीं नैति" ॥ १ ॥ ३०

तथा वात्सल्यमेतेष्विति ॥ ३१ ॥

वात्सल्यमन्नपानताम्बूलादिप्रदानग्लानावस्थाप्रतिजागरणादिना सत्करणं एतेषु साधर्मिकेषु कार्यं तस्य प्रवचनसारत्वात्। उच्यते च।

મૂલાર્થ—સરખા ધર્મ વાળા પુરૂષોની વચ્ચે નિવાસ કરે. ૩૦

સમાન એટલે તુલ્ય આચારને લઈને સરખા અને ઉપલક્ષણથી અધિક એવા જે ધર્મી જનો તેઓની વચ્ચે વાસ કરવો. તેમાં આ પ્રમાણે ગુણ રહેલો છે—જે કોઇ તેવી જાતના દર્શન મોહનીય કર્મના ઉદયને લીધે ધર્મથી પતિત થાય તો તેને તે ધર્મમાં સ્થિર કરે છે અથવા પોતે ધર્મથી પતિત થાય તો તેઓ તેને સ્થિર કરે છે, તે વિષે કહ્યુ છે કે,—

જોકે મનુષ્ય ભાવ રહિત થયો હોય, તોપણ બીજા પુરૂષો તેની રક્ષા કરે છે. વાંસના સમૂહમાં રહેલો વાંસ તેનુ મૂળ છેદાય તો પણ પૃથ્વી ઉપર પડી જતો નથી. ૧–૩૦

મૂલાર્થ—વળી એ સાધર્મીજ જનો ઉપર વાત્સલ્ય રાખવું. ૩૧

ટીકાર્થ—વાત્સલ્ય એટલે અન્ન, પાન, અને તાંબૂલ વગેરે આપીને તથા ગ્લાનાવસ્થાને વિષે પ્રતિજાગરણ વડે વૈયાવચ્ચ કરવા વગેરેથી સત્કાર કરવો. તે સત્કાર સાધર્મી જનોનો કરવો, કારણકે, તે પ્રવચન એટલે જિનશાસન તેનો સાર રૂપ છે તેને માટે કહ્યુ છે કે,—

" जिनशासनस्य सारो जीवदया निग्रहः कषायाणाम् ।
साधर्मिकवात्सल्यं भक्तिश्च तथा जिनेन्द्राणाम् " ॥ १ ॥ ३१

तथा धर्मचिंतया स्वपनमिति ॥ ३२ ॥

धर्मचिंतया—

" धन्यास्ते वंदनीयास्ते तैस्त्रैलोक्यं पवित्रितम् ।
यैरेष भुवनक्लेशी काममल्लो विनिर्जितः " ॥ १ ॥

इत्यादि शुभभावनारूपया स्वपनं निद्राङ्गीकारः शुभभावनासुप्तो हि तावंतं काल मवस्थितशुभपरिणाम एव लभ्यत इति ॥ ३२ ॥

तथा नमस्कारेणावबोध इति ॥ ३३ ॥

नमस्कारेण सकलकल्याणपुरपरमश्रेष्ठिभिः परमेष्ठिभिरधिष्ठितेन नमो अरिहंताणमित्यादिप्रतीतरूपेणावबोधो निद्रापरिहारः परमेष्ठिनमस्कारस्य महागुणत्वात् । पठ्यते च ।

" જીવદયા, કષાયોનો નિગ્રહ, સાધર્મિઓનું વાત્સલ્ય અને જિનેંદ્રોની ભક્તિ—એ જિન શાસનનો સાર છે. " ૧

મૂલાર્થ—ધર્મની ચિંતા વડે શયન કરવું. ૩૨

ટીકાર્થ—ધર્મની ચિંતા વડે એટલે "જેમણે ભુવનને ક્લેશ આપનારો કામદેવ રૂપી મલ્લને જીત્યો છે, તેઓ ધન્ય છે, તેઓ વંદના કરવા યોગ્ય છે અને તેમણે આ ત્રણ લોકને પવિત્ર કરેલા છે. " ૧

ઈત્યાદિ શુભ ભાવના ભાવીને સ્વપન એટલે નિદ્રાનો અંગીકાર કરવો. શુભ ભાવના ભાવીને સુતેલો પુરૂષ તેટલો કાળ શુભ પરિણામ વાળો રહે છે.૩૨

મૂલાર્થ—નમસ્કાર (નવકાર) મંત્ર કહેતાં કહેતાં જાગવું.૩૩

નમસ્કાર એટલે સર્વ કલ્યાણ રૂપ નગરના પરમશ્રેષ્ઠિ [નગર શેઠ] રૂપ એવા પંચપરમેષ્ટિ એ અધિષ્ઠાન કરેલ ' નમો અરિહંતાણં ' ઈત્યાદિ પ્રખ્યાત રૂપ વાલો નવકાર મંત્ર તે વડે અવબોધ એટલે નિદ્રાનો ત્યાગ કરવો-જાગવું.[1] કારણકે, પરમેષ્ટિ નમસ્કારનો મોટો ગુણ છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

---

१ પંચપરમેષ્ટિનું નામ ઉચ્ચારણ કરતાં કરતાં જાગવું.

एष पंच नमस्कारः सर्वपापप्रणाशनः ।
मंगलानां च सर्वेषां प्रथमं भवति मंगलम् ॥ १ ॥ ३३

तथा—प्रयत्नकृतावश्यकस्य विधिना चैत्यादिवंदनमिति ॥ ३४ ॥

प्रयत्नेन प्रयत्नवता कृतान्यावश्यकानि मूत्रपुरीपोत्सर्गांगप्रक्षालनशुद्धवस्त्रग्रहणादीनि येन स तस्य विधिना पुष्पादिपूजासंपादनमुद्रान्यसनादिना प्रसिद्धेन चैत्यवंदनं प्रसिद्धरूपमेवादिशब्दान्मातापित्रादिगुरुवंदनं च यथोक्तम्—

" चैत्यवंदनतः सम्यक् शुभो भावः प्रजायते ।
तस्मात्कर्मक्षयः सर्वः ततः कल्याणमश्नुते ॥ १ ॥

इत्यादीनि ॥ ३४ ॥

तथा सम्यक्प्रत्याख्यानक्रियेति ॥ ३५ ॥

सम्यगिति क्रियाविशेषणं । ततः सम्यग् यथा भवति तथा मानक्रोधाना-

---

" આ પંચ નમસ્કાર સર્વ પાપોને નાશ કરનાર છે અને સર્વ મંગળોમાં મુખ્ય મંગળ રૂપ છે. " ૧

મૂલાર્થ—પ્રયત્ન વડે કર્યું છે આવશ્યક જેણે એવા પુરૂષે વિધિ વડે ચૈત્યાદિકનું વંદન કરવું. ૩૪

ટીકાર્થ—પ્રયત્નવાન્ થઈ કરેલા છે, આવશ્યક એટલે મળ મૂત્રનો ત્યાગ, અંગનું પ્રક્ષાલન અને શુદ્ધ વસ્ત્રનું ગ્રહણ વગેરે જેણે એવા પુરૂષે વિધિ એટલે પુષ્પાદિક વડે પૂજા, મુદ્રા અને ન્યાસ ઈત્યાદિ પ્રસિદ્ધ વિધિ વડે ચૈત્યવંદન જે પ્રસિદ્ધ છે તે, તેમજ આદિ શબ્દથી માતા પિતા વગેરે વડિલોને વંદન કરવું. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

" ચૈત્યવંદન કરવાથી સમ્યક્ પ્રકારે શુભ ભાવ થાય છે અને તેનાથી સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય છે અને તેથી સર્વ કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. " ૧

ઇત્યાદિ વંદનનું ફળ જાણવું. ૩૪

મૂલાર્થ—વળી સમ્યક્ પ્રકારે પચ્ચખાણની ક્રિયા કરવી. ૩૫

સમ્યક્ એ ક્રિયા વિશેષણ છે. તે ઉપરથી એવો અર્થ થાય કે, સમ્યક્

भोगादिदोषपरिहारवशात्प्रत्याख्यानस्य मूलगुणगोचरस्योत्तरगुणगोचरस्य च क्रिया ग्रहणरूपा परिमितसावद्यासेवनेऽपि अपरिमितपरिहारेण प्रत्याख्यानस्य महागुणत्वात् । यथोक्तम् ।

परिमितमुपभुंजानो ह्यपरिमितमनंतकं परिहरंश्च ।
प्राप्नोति च परलोके ह्यपरिमितमनंतकं सौख्यम् ॥ १ ॥

इति । ॥ ३५ ॥

तथा—यथोचितं चैत्यगृहगमनमिति ॥ ३६ ॥

यथोचितं यथायोग्यं चैत्यगृहगमनं चैत्यगृहे जिनभवनलक्षणे अर्हद्बिंबवंदनाय प्रत्याख्यानक्रियानंतरमेव गमनमिति । इह द्विविधः श्रावको भवति समृद्धिमांस्तदितरश्च तत्रर्द्धिमान् राजादिरूपः स सर्वस्वपरिवारसमुदायेन व्रजति एवं

પ્રકારે જેમ હોય તેમ એટલે માન, ક્રોધ, અનાભોગ વગેરે દોષોનો ત્યાગ કરીને પ્રત્યાખ્યાન એટલે મૂળ ગુણ તથા ઉત્તર ગુણ આશ્રીને ગ્રહેલ પચ્ચખાણ, તેની ક્રિયા કરવી. કારણકે, પરિમાણ કરેલા સાવદ્યનું સેવન કર્યે છતે અપરિમાણ કરેલા સાવદ્યનો ત્યાગ કરવો,તેણે કરીને મોટા ગુણો પચ્ચખાણમાં રહેલાછે. તેને માટે કહ્યુ છે કે,—

" પરિમાણ કરેલ સાવદ્યને ભોગવતો અને અપરિમાણ કરેલ અનંત સાવદ્યનો ત્યાગ કરતો પુરૂષ પરલોકને વિષે નિશ્ચે અપરિમિત અનંત સુખ પામે છે. " ૧

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ચૈત્યગૃહમાં ગમન કરવું. ૩૬

ટીકાર્થ—પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કર્યા પછી જેને જેમ ઉચિત હોય તેમ તેણે અર્હત્ બિંબને વંદના કરવા માટે ચૈત્યગૃહમાં ગમન કરવું.

અહીં શ્રાવક બે પ્રકારના છે. એક સમૃદ્ધિમાન્ અને બીજો સમૃદ્ધિ રહિત. તેમાં રાજા પ્રમુખ તે સમૃદ્ધિમાન્ શ્રાવક છે, તે પોતાના સર્વ પરિવારના સમુદાયથી ચૈત્ય પ્રત્યે જાય છે, એમ કરવાથી શાસનની પ્રભાવના કરેલી કહેવાય છે. તેનાથી બીજો સમૃદ્ધિ વગરનો શ્રાવક છે, તે પોતાના કુટુંબની સાથે

हि तेन प्रवचनप्रभावना कृता भवति । तदितरोऽपि स्वकुटुंबसंयोगेनैति समुदायकृतानां कर्मणां भवांतरे समुदायेनैवोपयोगात् ॥ ३६ ॥

तथा विधिनानुप्रवेश इति ॥ ३७ ॥

विधिना विधानेन चैत्यगृहे प्रवेशः कार्यः । अनुप्रवेशविधिश्चायम् ।

" सचित्ताणं दव्वाणं विउस्सरणयाए अचित्ताणं दव्वाणं अविउस्सरणयाए एगसाडिएणं उत्तरासंगेणं चक्खुफासे अंजलिपग्गहेणं मणसो एगत्तीकरणेणंति ॥ ३७ ॥

तत्र च-उचितोपचारकरणमिति ॥ ३८ ॥

उचितस्यार्हद्बिंबानां योग्यस्य उपचारस्य पुष्पधूपाद्यर्चनलक्षणस्य करणं विधानम् ॥ ३८ ॥

चैत्य प्रत्ये जाय छे. कारणके, समुदाय मळीने करेला कर्मो बीजा भवमां समुदाय साथे भोगववामां आवे छे. ३६

मूळार्थ—विधिवडे चैत्यगृहमां प्रवेश करवो. ३७

टीकार्थ—विधि वडे चैत्यगृहमां प्रवेश करवो. ते प्रवेश करवानो विधि आ प्रमाणे छे—

" पोताना अंगने आश्रीने रहेला पुष्पादि सचित्त द्रव्यनो त्याग करवो अने अचित्त द्रव्य जे आभूषण प्रमुख तेनो त्याग न करवो. एक साटक एटले खेस प्रमुख ओढवाना वस्त्रनुं उत्तरासंग करवुं. (अहिं एक शब्दनुं ग्रहण करेल छे, तेथी ओढवाना वस्त्रनुं उत्तरासंग करवुं, पेहेरवाना वस्त्रनुं उत्तरासंग करवुं नहीं.) जिन परमात्माने देखतांज अंजलि जोडवो अने मनने एकाग्र करवुं इत्यादि विधिसहित चैत्यगृहमां प्रवेश करवो. *३७

मूळार्थ—वळी ते चैत्यने विषे उचित एवो उपचार करवो.३८

टीकार्थ—उचित एटले अर्हंतना बिंबने योग्य एवो पुष्प, धूपादि पूजानो उपचार तेनुं करण एटले विधान करवुं. ३८

---

*अहिं पांच प्रकारना अभिगम जाणी लेवा, अथवा पांच प्रकारना राजचिन्ह छे. तेनो त्याग करवो. १ वाहन, (पगरखां वगेरे) २ मुकुट, ३ तरवार, ४ छत्र अने ५ चामर ए पांचनो त्याग करवो.

ततो भावतस्तवपाठ इति ॥ ३९ ॥

दरिद्रनिधिलाभादिसंतोषोपमानोपमेयाद् भावतो भावात्संतोषलक्षणात् स्तवानां सद्भूतगुणोद्भावनाप्रधानानां नमस्कारस्तवलक्षणानां पाठः समुचितेन ध्वनिना समुच्चारणम् ॥ ३९ ॥

ततश्चैत्यसाधुवंदनमिति ॥ ४० ॥

चैत्यानामर्हद्बिम्बानामन्येषामपि भावार्हत्प्रभृतीनां साधूनां च व्याख्यानाद्यर्थमागतानां वंदनीयानां वंदनमभिष्टवनं प्रणिपातदंडकादिपाठक्रमेण द्वादशावर्त्तवंदनादिना च प्रसिद्धरूपेणेति ॥ ४० ॥

ततः गुरुसमीपे प्रत्याख्यानाभिव्यक्तिरिति ॥ ४१ ॥

तथाविधशुद्धसमाचारसाधुसमीपे प्रागेव गृहादौ गृहीतस्य प्रत्याख्यानस्य अभिव्यक्तिः गुरोः साक्षिभावसंपादनाय प्रत्युच्चारणम् ॥ ४१ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી ભાવથી સ્તવનનો પાઠ કરવો. ૩૯.

ટીકાર્થ—દરિદ્રી પુરૂષને જેમ નિધિનો લાભ વગેરે થાય, અને તેથી જે સંતોષ થાય તે સંતોષની ઉપમાથી ઉપમેય એવા સંતોષરૂપ ભાવથી સ્તવ એટલે વિદ્યમાન ગુણોને સદ્ભૂત ગુણોને પ્રગટ કરવારૂપ નમસ્કાર સ્તવનોનો પાઠ એટલે યોગ્ય ધ્વનિથી ઉચ્ચાર કરવો. ૩૯

મૂલાર્થ—તે પછી ચૈત્ય—અરિહંતના બિંબને તથા સાધુને વંદના કરવી. ૪૦

ટીકાર્થ—ચૈત્ય એટલે અરિહંતના બિંબો તથા બીજા પણ ભાવ અરિહંતો અને સાધુ એટલે વ્યાખ્યાન વગેરેને માટે આવેલા વંદનીય મુનિઓ તેમને વંદના કરવી એટલે સ્તવન અથવા પ્રણિપાત દંડક વગેરેના પાઠક્રમથી અને દ્વાદશાવર્ત્ત પ્રસિદ્ધ વંદનાદિક વડે વાંદવા. ૪૦

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્તમ ગુરૂની સમીપે પચ્ચખાણની સ્પષ્ટતા કરે—ઉચ્ચરે. ૪૧

ટીકાર્થ—તેવા શુદ્ધ સમાચારીવાળા સાધુ—ગુરૂની સમીપે પહેલેથીજ ઘર પ્રમુખમાં ગ્રહણ કરેલા પચ્ચખાણની સ્પષ્ટતા કરે એટલે ગુરૂની સાક્ષી રાખવાને તેનું પ્રત્યુચ્ચારણ કરે. ૪૧

ततो जिनवचनश्रवणे नियोग इति ॥ ४२ ॥

संप्राप्तसम्यग्दर्शनादिः प्रतिदिनं साधुजनात्समाचारीं शृणोतीति श्रावक इत्यन्वर्थसंपादनाय जिनवचनश्रवणे नियोगो नियमः कार्यः ॥ ४२ ॥

ततः सम्यकृतदर्थालोचनमिति ॥ ४३ ॥

सम्यक् संदेहविपर्ययानध्यवसायपरिहारेण तदर्थस्य वचनाभिधेयस्य पुनः पुनर्विमर्शनं अन्यथा ' वृथाश्रुतमचिंतित 'मितिवचनात् न किंचिच्छ्रवणगुणः स्यादिति ॥ ४३ ॥

ततः आगमैकपरतेति ॥ ४४ ॥

आगमो जिनसिद्धांतः स एवैको न पुनरन्यः कश्चित्सर्वक्रियासु परः प्रधानो यस्य स तथा तस्य भावः आगमैकपरता सर्वक्रियास्वागममेवैकं पुरस्कृत्य प्रवृत्तिरिति इति ॥ ४४ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી જિન વચનને સાંભળવાનો નિયમ કરવો. ૪૨

ટીકાર્થ—સમ્યગ્ દર્શન વગેરેને પ્રાપ્ત કરી પ્રતિદિવસ સાધુ પાસેથી સમાચારી સાંભળે, તે શ્રાવક કહેવાય એવા સાર્થક અર્થને સંપાદન કરવાનેમાટે જિન વચનને સાંભળવાનો નિયમ કરવો. ૪૨

મૂલાર્થ—તે પછી તે જિનવચનના અર્થનો સારીરીતે વિચાર કરવો. ૪૩.

ટીકાર્થ—સમ્યક્ એટલે સંદેહ, વિપર્યય અને અનધ્યવસાયનો ત્યાગ કરી તે જિનવચનના અર્થનો વારંવાર વિચાર કરવો. કારણ કે, " ચિંતવન કર્યા વગરનું શ્રવણ વૃથા છે ' એવું વચન છે, એ હેતુ માટે, ચિંતવન કર્યા શિવાય સાંભળવાનો કાંઈ પણ ગુણ થતો નથી. ૪૩

મૂલાર્થ—તે પછી જિનાગમનુંજ પ્રધાનપણું રાખવું. ૪૪

ટીકાર્થ—આગમ એટલે જિનસિદ્ધાંત, તે એકજ (બીજો કોઇ નહીં) સર્વ ક્રિયાઓમાં જેને પ્રધાન છે, તેનો ભાવ અર્થાત્ સર્વ ક્રિયાઓમાં આગમનેજ મુખ્ય કરીને પ્રવૃત્તિ કરવી, એવો ભાવાર્થ છે. ૪૪

ततः श्रुतशक्यपालनमिति ॥ ४५ ॥

श्रुतस्यागमाडुपलब्धस्य शक्यस्यानुष्ठातुं पार्यमाणस्य पालनमनुशीलनं सामायिकपौषधादेरिति ॥ ४५ ॥

तथा अशक्ये नावप्रतिबंध इति ॥ ४६ ॥

अशक्ये पालयितुमपार्यमाणे तथाविधशक्तिसामग्र्यनावात्साधुधर्माच्यासादौ भावनांतःकरणेन प्रतिबंधः आत्मनि नियोजनं तस्यापि तदनुष्ठानफलत्वात् । यथोक्तम्—

" नार्या यथान्यसक्तायास्तत्र नावे सदास्थिते ।
तद्योगः पापबंधाय तथा धर्मेऽपि दृश्यताम् ॥ १ ॥

तद्योग इति अन्यप्रसक्तनारीव्यापारः स्वकुटुंबपरिपालनादिरूप इति ॥४६॥

મૂલાર્થ—આગમથી સાંભળેલા અને પોતાથી થઈ શકે એવા અનુષ્ઠાનનું પાલન કરવું. ૪૫.

ટીકાર્થ—શ્રુત એટલે આગમથી સાંભળેલું,શકય એટલે કરી શકાય તેવું, તેનું પાલન કરવું, એટલે સામાયિક, પૌષધ વગેરેથી પાલન કરવું૪૫.

મૂલાર્થ—પોતાની શકતથી ન બની શકે એવા અનુષ્ઠાનને વિષે ભાવ રાખવો. ૪૬

ટીકાર્થ—અશકય એટલે જે પાલી ન શકાય તેવું અનુષ્ઠાન, તેને વિષે ભાવ રાખવો. એટલે તેવી જાતની શકિતની સામગ્રીના અભાવને લીધે સાધુધર્મનો અભ્યાસ કરવા વગેરે કરી શકાય તેવા ન હોય, તેનેવિષે અંતઃકરણનો ભાવ રાખવો—તેની આત્માને વિષે યોજના કરવી, કારણકે, અશકય અનુષ્ઠાનને વિષે આત્માને જોડવાથી અનુષ્ઠાનનું ફલ મલે છે, તે વિષે કહ્યુંછે કે,

" બીજા પુરૂષમાં આસકત થયેલી સ્ત્રીનો ભાવ તે પુરૂષમાં સદા રહેછે પછી તે આસકત થયેલી સ્ત્રીનો કુટુંબ પાલન કરવારૂપ વ્યાપાર જેમ પાપબંધને અર્થે થાય છે, તેમ અશકય ધર્મના અનુષ્ઠાનનો ભાવ તે અનુષ્ઠાનના ફલને અર્થે થાય છે. [1] ૪૬

---

૧ તેનો યોગ એટલે અન્ય પુરૂષમાં આસકત એવી સ્ત્રીનો સ્વકુટુમ્બને પાલન કરવા પ્રમુખ વ્યાપાર.

तथा तत्कर्तृषु प्रशंसोपचाराविति ॥ ४७ ॥

तत्कर्तृष्वात्मानमपेक्ष्याशक्यानुष्ठानविधायिषु पुरुषसिंहेषु प्रशंसोपचारौ । प्रशंसा मुहुर्मुहुर्गुणोत्कीर्त्तनरूपा उपचारश्च तदुचितान्नपानवसनादिना साहाय्यकरणमिति ॥ ४७ ॥

तथा निपुणजावचिंतनमिति ॥ ४८ ॥

निपुणानामतिनिपुणमतिसूक्ष्मज्ञावगम्यानां ज्ञावानां पदार्थानामुत्पादव्यय ध्रौव्यस्वज्ञावानां बंधमोक्षादीनां चानुप्रेक्षणं यथा—

" अनादिनिधने द्रव्ये स्वपर्यायाः प्रतिक्षणम् ।
उन्मज्जंति निमज्जंति जलकल्लोलवज्जले ॥ १ ॥
स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम् ।

મૂલાર્થ—તે અશકય અનુષ્ઠાનને કરનારા પુરૂષોની પ્રશંસા કરવી અને તેમને સહાય આપવી. ૪૭

ટીકાર્થ—પોતાના આત્માની અપેક્ષાએ તે અશકય અનુષ્ઠાનને કરનારા એવા સિંહ સમાન પુરૂષોની પ્રશંસા કરવી એટલે વારંવાર તેમના ગુણોનું કીર્ત્તન કરવું. ઉપચાર એટલે તેમને યોગ્ય એવા અન્ન, પાન, વસ્ત્ર વિગેરેથી તેમને સહાય કરવી. ૪૭

મૂલાર્થ—સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે જાણવા યોગ્ય એવા પદાર્થોનું ચિંતવન કરવું. ૪૮

ટીકાર્થ—નિપુણ એટલે અતિસુક્ષ્મ વિચારવાલાને જાણવા યોગ્ય એવા ભાવ (પદાર્થ) એટલે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવસ્વભાવવાલા બંધ, મોક્ષ વગેરે પદાર્થોનો વિચાર કરવો. જેમકે,

" અનાદિ અને અનંત એવા દ્રવ્યનેવિષે પ્રતિક્ષણે જલમાં તેના તરંગોની જેમ સ્વપર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે. " ૧

જેમ તેલથી ચોલેલા શરીરવાલા માણસના ગાત્ર ઉપર રજ ચોટે છે,

रागद्वेषाक्लिन्नस्य कर्मबंधो जवत्येवम् ॥ २ ॥

इत्यादीनि ॥ ४७ ॥

तथा गुरुसमीपे प्रश्न इति ॥ ४ए ॥

यदा पुनर्निपुणं चिंत्यमानोऽपि कश्चिद्भावोऽतिगंजीरतया स्वयमेव निश्चेतुं न पार्यते तदा गुरोः संविग्नस्य गीतार्थस्य च समीपे प्रश्नो विशुध्दविनयपूर्वकं पर्यनुयोगः कार्यः यथा जगवन्नवबुध्दोऽयमर्थोऽस्माभिः कृतयत्नैरपि ततोऽस्मान्बोधयितुमर्हंति जगवंत इति ॥ ४ए ॥

तथानिर्णयावधारणमिति ॥ ५० ॥

निर्णयस्य निश्चयकारिणो वचनस्य गुरुणा निरूपितस्य अवधारणं दत्तावधानतया ग्रहणम् ।

जणितं चान्यत्रापि—

"सम्मंवियारियव्वं अट्ठपयं जावणापहाणेण ।

તેમ રાગદ્વેષથી વ્યાપ્ત એવા પુરૂષને કર્મનો બંધ થાય છે. ૨ ઈત્યાદિ. ૪૮

મૂલાર્થ—ગુરૂની સમીપે પ્રશ્ન પુછવા. ૪૯

ટીકાર્થ—જ્યારે નિપુણતાથી વિચાર કરેલો કોઇ ભાવ-પદાર્થ અતિ ગંભિરપણાને લઇને પોતાની મેલે તેનો નિશ્ચય ન થઇ શકે ત્યારે સંવેગી અને ગીતાર્થ એવા ગુરૂની સમીપે શુદ્ધ વિનય પૂર્વક પ્રશ્ન પુછવો.

જેમકે "હે ભગવન, અમોએ યત્ન કર્યો તોપણ આ અર્થ અમારા સમજવામાં આવતો નથી, માટે આપ ભગવંત અમોને સમજાવવાને યોગ્ય છો." ૪૯

મૂલાર્થ—ગુરૂએ નિર્ણય કરેલા અર્થનું અવધારણ કરવું. ૫૦

ટીકાર્થ—નિર્ણય એટલે ગુરૂએ નિરૂપણ કરેલુ નિશ્ચય કારક વચન તેનું અવધારણ કરવું,એટલે અવધાન આપી એકાગ્ર ચિત્ત રાખી સાંભલી ગ્રહણ કરવું

તે વિષે બીજે સ્થલે પણ કહેલું છે—

ભાવના છે પ્રધાન જેને એવા પુરૂષે બહુશ્રુત ગુરૂ પાસેથી સાંભળેલા

विसए य वाविचिन्ते बहुसुयगुरुणो सयासाओ " ॥ १ ॥ ५०

तथा ग्लानादिकार्याभियोग इति ॥ ५१ ॥

ग्लानादीनां ग्लानबालवृद्धागमग्रहणोद्यतप्राघूर्णकादिलक्षणानां साधुसाधर्मिकाणां यानि कर्माणि प्रतिजागरणौषधान्नपानवस्त्रप्रदानपुस्तकादिसमर्पणोपाश्रयनिरूपणादिलक्षणानि तेष्वभियोगो दत्तावधानता विधेयेति ॥ ५१ ॥

तथा कृताकृतप्रत्युपेक्षेति ॥ ५२ ॥

कृतानां अकृतानां च चैत्यकार्याणां ग्लानादिकार्याणां च प्रत्युपेक्षा निपुणाभोगविलोचनव्यापारेण गवेषणं तत्र कृतेषु करणाभावादकृतकरणायोद्यमो विधेयः अन्यथा निष्फलशक्तिक्षयप्रसंगादिति ॥ ५२ ॥

ततश्च उचितवेलयागमनमिति ॥ ५३ ॥

અર્થપદનો વિચાર કરવો. અને એ અર્થપદના વિષયનો—સ્વરૂપનો પણ વિચાર કરવો. ૫૦

મૂલાર્થ—ગ્લાનાદિકના કાર્યનેવિષે સાવધાનપણું રાખવું. ૫૧

ટીકાર્થ—ગ્લાનાદિ એટલે માંદા માણસો,બાલકો,વૃધ્ધો અને શાસ્ત્રનેગ્રહણ કરવામાં ઉદ્યુક્ત થયેલાઓ અને અતિથિ—મીજમાન થયેલા સાધુઓ તથા સાધર્મિઓના જે કર્મ એટલે પ્રતિજાગરણ, ઔષધ, અન્ન, પાન, અને વસ્ત્રના દાન, પુસ્તકાદિ અર્પણ કરવા, અને ઉપાશ્રય આપવા વિગેરે કામ તેની અંદર સારી રીતે ધ્યાન આપવું. ૫૧

મૂલાર્થ—કરેલા કામની અને ન કરેલા કામની તજવીજ કરવી ૫૨

ટીકાર્થ—ચૈત્ય સંબંધી તથા ગ્લાનાદિ સંબંધી કરેલા કાર્યો તથા ન કરેલા એવા જે કાર્યો તેની પ્રત્યુપેક્ષા કરવી, એટલે નિપુણતાથી વિચાર કરવારૂપ નેત્રોના વ્યાપારે કરી તેની ગવેષણા કરવી તેમાં જે કાર્ય કરેલા છે, તેને ફરી કરવાનો અભાવ છે. પણ જે કર્યાં નથી તે કરવાને ઉદ્યમ કરવો. જો એમ ન કરવામાં આવે તો પોતાની શક્તિનો ફોગટ ક્ષય કરવારૂપ પ્રસંગ આવે. ૫૨

મૂલાર્થ—તે પછી યોગ્ય વેલાએ ઘેર આવવું. ૫૩

उचितवेलया गृहव्यवहारराजसेवादिमस्तावलक्षणया आगमनं चैत्यभ-वनाद्गुरुसमीपाद्वा गृहादाविति ॥ ५३ ।

ततो धर्मप्रधानो व्यवहार इति ॥ ५४ ॥

कुलक्रमागतमित्यादिसूत्रोक्तानुष्ठानरूपो व्यवहारः कार्यः ॥ ५४ ॥

तथा द्रव्ये संतोषपरतेति ॥ ५५ ॥

द्रव्ये धनधान्यादौ विषये संतोषप्रधानता परिमितेनैव निर्वाहमात्रहेतुना द्रव्येण संतोषवता धार्मिकेणैव भवितव्यमित्यर्थः । असंतोषस्यासुखहेतुत्वात् । यदुच्यते—

अत्युष्णात्सघृतादन्नादच्छिद्रात्सितवाससः । अपरप्रेष्यभावाच्च शेष-मिच्छन्पतत्यधः ॥ १ ॥ इति

तथा—

ટીકાર્થ—યોગ્યવેલાએ એટલે હાટનો વેપાર તથા રાજાની નોકરી વિગેરે કરવાને સમયે આગમન કરવું એટલે ચૈત્યભવનમાંથી અથવા ગુરૂની પાસેથી ઘર વિગેરે તરફ આવવું. ૫૩

મૂલાર્થ—તે પછી ધર્મ જેમાં મુખ્યછે;એવો વ્યવહાર કરવો.૫૪

ટીકાર્થ—વ્યવહાર એટલે 'કુલક્રમાગત' ઇત્યાદિ પેહેલા અધ્યાયના છઠાસૂત્રમાં કહેવા પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો. ૫૪

મૂલાર્થ—દ્રવ્યને વિષે સંતોષ મુખ્ય રાખવો. ૫૫

ટીકાર્થ—દ્રવ્ય એટલે ધનધાન્ય વિગેરેમાં સંતોષને પ્રધાન રાખવો. અર્થાત્ કહેવાનો આશય એવોછે કે ધાર્મિક પુરૂષે પરિમાણ કરેલા અને જેટલાથી માત્ર નિર્વાહ થઈ શકે એટલા પરિમિત દ્રવ્યથી સંતોષ માનનાર થવું. સંતોષ ન રાખવો એ દુઃખનો હેતુ છે. તેને માટે કહ્યુંછે;—

" થોડા ઘી સાથે ગરમ અન્ન મળે,પેહેરવા ફાટયા વગરનું વસ્ત્ર મળે અને પારકી નોકરી ન કરવી પડે તેટલાથી સંતોષ માનવો. તે સિવાય બાકી જે ઈચ્છા કરે તે નીચે પડે છે. તેનો અધઃપાત થાય છે. " ૧

" संतोषामृततृप्तानां यत्सुखं शांतचेतसाम् ।
कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् " ॥ १ ॥ ५५

तथा धर्मे धनबुद्धिरिति ॥ ५६ ॥

धर्मे श्रुतचारित्रात्मके सकलाभिलाषिताविकलसिद्धिमूले धनबुद्धिः मतिमतां धर्म एव धनमिति परिणामरूपा निरंतरंनिवेशनीयेति ॥ ५६ ॥

तथा शासनोन्नतिकरणमिति ॥ ५७ ॥

शासनस्य निखिलहेयोपादेयभावाविर्भावनभास्करकल्पस्य जिननिरूपितवचनरूपस्य उन्नतिरुर्वैर्भावस्तस्याः करणं सम्यग्न्यायव्यवहरण—यथोचितजनविनयकरण—दीनानाथाभ्युद्धरण —सुविहितयतिपुरस्करण–परिशुद्धशीलपालनजिनभवनविधापन —यात्रास्नात्रादिनानाविधोत्सवसंपादनादिभिरुपायैः तस्यातिमहागुणत्वादिति । पठ्यते च—

વળી કહ્યુંછે કે, " જેઓ સંતોષરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત છે અને જેમનું ચિત્ત શાંતિમાં રહે છે, તેવા પુરૂષોને જે સુખ મલે છે તે સુખ ધનમાં લુબ્ધ બની આમતેમ દોડાદોડ કરનારાઓને કયાંથી મલે ? " ૧ ૫૫

મૂલાર્થ—ધર્મને વિષે ધનબુધ્ધિ રાખવી. ૫૬

ટીકાર્થ—સર્વ વાંછિતની અસાધારણ સિદ્ધિનું મૂલરૂપ એવા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનેવિષે ધનની બુદ્ધિ રાખવી એટલે ' બુદ્ધિવાનોને ધર્મજ ધન છે' એવા નિરંતર પરિણામ રાખવા. ૫૬

મૂલાર્થ—જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી. ૫૭

ટીકાર્થ—શાસન એટલે સર્વ હેય(ત્યાગ કરવા યોગ્ય) અને ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) એવા ભાવને પ્રગટ કરવામાં સૂર્યસમાન એવા શ્રીજિનનિરૂપિત વચન રૂપ શાસન તેની ઉન્નતિ કરવી એટલે સારી રીતે ન્યાય પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો, યોગ્યતા પ્રમાણે લોકોનો વિનય કરવો, દીન અને અનાથ જનનો દુઃખમાંથી ઉદ્ધાર કરવો, શુદ્ધ યતિઓનો પૂજા સત્કાર કરવો, શુદ્ધ શીળનું પાલન કરવું, જિન ચૈત્યો કરાવવા, યાત્રા, સ્નાત્ર વગેરે વિવિધ ઉત્સવો કરવા, ઈત્યાદિ ઉપાયોથી જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી; કારણ કે તેવી ઉન્નતિ કરવામાં મોટા ગુણ રહેલા છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

" कर्त्तव्या चोन्नतिः सत्यां शक्ताविह नियोगतः ।
अवंध्यं कारणं ह्येषा तीर्थकृन्नामकर्मणः "॥ १ ॥

इति ५७

तथा वित्तवोचितं विधिना क्षेत्रदानमिति ॥ ५८ ॥

वित्तवोचितं स्वविन्नवानुसारेण विधिनानंतरमेव निर्देक्ष्यमाणेन क्षेत्रेभ्यो निर्देक्ष्यमाणेभ्य एव दानमन्नपानौषधवस्त्रपात्राद्युचितवस्तुवितरणम् ॥ ५८ ॥

विधिंक्षेत्रं च स्वयमेव निर्दिशन्नाह—

सत्कारादिर्विधिर्निःसंगता चेति ॥ ५९ ॥

सत्करणं सत्कारः अभ्युत्थानासनप्रदानवंदनरूपो विनयः स आदिर्यस्य देशकालाराधनविशुद्धश्रद्धाविष्करणदानक्रमानुक्रमादेः कुशलानुष्ठानविशे-

"આ લોકમાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી, કારણકે, એ ઉન્નતિ તીર્થંકર નામ કર્મને ઉપાર્જન કરવાનું ખરૂં કારણ છે" ૫૭

મૂલાર્થ—પોતાના વૈભવ પ્રમાણે વિધિવડે ક્ષેત્રને દાન કરે ૫૮.

ટીકાર્થ—પોતાના વૈભવને અનુસારે એટલે આગળ કહેવામાં આવશે એવા વિધિને અનુસારે આગળ કહેવામાં આવશે એવા ક્ષેત્રોમાંજ ઉચિત વસ્તુનું દાન કરવું, એટલે અન્ન, પાન, ઔષધ, વસ્ત્ર અને પાત્ર વગેરે યોગ્ય વસ્તુ આપવી. ૫૮

વિધિ અને ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ ગ્રંથકાર પોતે દેખાડે છે—

મૂલાર્થ—સત્કાર વગેરે કરવા અને મોક્ષ વિના બીજી ઇચ્છા ન રાખવી તે વિધિ કહેવાય છે. ૫૯

ટીકાર્થ—સત્કાર એટલે બેઠા થઈ સામાજવું, આસન આપવું, અને વંદના કરવી એ રૂપ વિનય તે છે આદિ મુખ્ય જેને અર્થાત્ જેમાં દેશ કાળનું આરાધન અને શુદ્ધ શ્રદ્ધાનું પ્રગટ કરવાપણું છે, એવા દાનની પરિપાટી વાળા કુશળ આચરણ રૂપ વિનય તે વિધિ જાણવો.

નિઃસંગતા એટલે આ લોક તથા પરલોકના ફળની અભિલાષાથી ર-

पस्य स तथा । किमित्याह । विधिर्वर्त्तते । निःसंगता ऐहिकपारलौकिकफलाभिलाषविकलतया सकलक्लेशलेशाकलंकितमुक्तिमात्राभिसंधिता चकारः समुच्चये ॥ ५७ ॥

वीतरागधर्मसाधवः क्षेत्रमिति ॥ ६० ॥

वीतरागस्य जिनस्य धर्मे उक्तनिरुक्तः तत्प्रधानाः साधवो वीतरागधर्मसाधवः क्षेत्रं दानार्हं पात्रमिति तस्य च विशेषलक्षणमिदम्—

" क्षांतो दांतो मुक्तो जितेंद्रियः सत्यवागभयदाता ।
मोक्तस्त्रिदंडविरतो विधिगृहीता भवति पात्रम् ॥ १ ॥ ६०

तथा दुःखितेष्वनुकंपा यथाशक्ति द्रव्यतो भावतश्चेति ॥ ६१ ॥

दुःखितेषु भवांतरोपात्तपापपाकोपहितातितीव्रक्लेशावेशेषु देहिष्वनुकंपा कृपा कार्य । यथाशक्ति स्वसामर्थ्यानुरूपं द्रव्यतस्तथाविधग्रासादेः शाकासात् ।

हित अने सर्व कलेशना लेशथी कलंकित नहीं थयेल मुकितनी केवळ इच्छा. अहि च शब्द समुच्चय अर्थमां छे. ५७

મલાર્થ—વીતરાગના ધર્મથી યુકત એવા સાધુઓ તે ક્ષેત્ર કહેવાય છે. ૬૦

ટીકાર્થ—વીતરાગ એટલે જિન ભગવાન તેનો ધર્મ (જેની વ્યુત્પત્તિ આગળ કહેલ છે.) તે છે મુખ્ય જેમને એવા સાધુઓ તે ક્ષેત્ર છે, એટલે દાનને લાયક પાત્ર છે. તેનું વિશેષ લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

" ક્ષમાવાન્, ઈંદ્રિયોને દમન કરનાર, મુક્ત, ઈંદ્રિયોને જીતનાર, સત્ય વચન બોલનાર, અભય આપનાર, મનોદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડ એ ત્રણ દંડથી રહિત અને વિધિનું ગ્રહણ કરનાર એવો પુરૂષ પાત્ર કહેવાય છે.૧ ૬૦

મૂલાર્થ—દુઃખી પુરૂષોની ઉપર દ્રવ્યથી અને ભાવથી પોતાની શકિત પ્રમાણે અનુકંપા કરવી. ૬૧

ટીકાર્થ—દુઃખી એટલે પૂર્વ જન્મે કરેલા પાપના પરિણામથી પ્રાપ્ત થયેલ અતિ તીવ્ર કલેશથી પીડાતા પ્રાણીઓને વિષે અનુકંપા—કૃપા કરવી. યથાશકિત એટલે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે દ્રવ્યથી એટલે તેવી જાતના

नावतो नीपणनवन्रमणवैराग्यसंपादनादिरूपात् । चः समुच्चये । दुःखिनानुकंपा तदुपकारत्वेन धर्मैकहेतुः । यथोक्तम्—

" अन्योपकारकरणं धर्माय महीयसे च नवतीति ।
अधिगतपरमार्थानामविवादो वादिनामत्र " ॥ १ ॥

इति ॥ ६१ ॥

तथा लोकापवादनीरुतेति ॥ ६२ ॥

लोकापवादात् सर्वजनापरागलक्षणात् नीरुता अत्यंतनीतनावः किमुक्तं नवति निपुणमत्या विचिंत्य तथातथोचितवृत्तिप्रधानतया सततमेव प्रवर्त्तितव्यं यथायथासकलसमीहितसिद्धिविधायिजनप्रियत्वमुज्जृंनते । न पुनः कथंचिदपि जनापवादः तस्य मरणान्निर्विशिष्यमाणत्वात् । तथा चावाचि ।

वचनीयमेव मरणं नवति कुलीनस्य लोकमध्येऽस्मिन् ।
मरणं तु कालपरिणतिरियं च जगतोऽपि सामान्या " ॥१॥

इति ६२

अन्न वगेरे आपवाथी अने भावथी एटले भय कर एवा आ भवभ्रमणथी वैराग्य संपादन करववाथी अहि च शब्द समुच्चय अर्थमां छे. दुखी जन उपर अनुकंपा करवी ते तेना उपकारपणाने लइने धर्मनुज कारणरूप थाय छे, तेने माटे कहेलु छे—"परनो उपकार करवो, ते मोटा धर्मने माटे थाय छे. ते विषे परमार्थने प्राप्त करनार एवा तत्त्वज्ञानी पुरुषोनो अने वादी पुरुषोनो विवाद नथी, एटले ए वात सर्वने मान्य छे." १ ६१

मूलार्थ—लोकापवादथी भय राखवो. ६२

टीकार्थ—लोकापवाद एटले सर्व लोकोनी जेमां नाखुशी होय ते. तेवा लोकापवादथी भीरुता राखवी—अत्यंत बीक राखवी.ते उपरथी एम सिद्ध थाय छे के,सर्व निपुण बुद्धिथी विचारीने तेवी रीते हमेशा योग्य वृत्तिथी प्रवर्त्तवुं के, जेथी सर्व वांछित सिद्धिने करनारी लोकप्रियता वृद्धि पामे. पण कोई जातनो लोकापवाद न थाय कारणके, लोकापवाद मरणथी पण विशेष छे. तेने माटे शास्त्रमां कह्यु छे.

"कुलीन पुरुषनी आ लोकमां निंदा थाय, ते तेने मरण रूप छे अने कालना परिणाम रूपे जे मरण थाय छे,ते तो सर्व जगतने सामान्य छे."१

तथा गुरुलाघवापेक्षणमिति ॥ ६३ ॥

सर्वप्रयोजनेषु धर्मार्थकामरूपेषु तत्तत्कालादिबलालोचनेन प्रारब्धुमिष्टेषु प्रथमत एव मतिमता गुरोर्भूयसो गुणलाभपक्षस्य दोषलाभपक्षस्य च लघोश्च तदितररूपस्य भावो गुरुलाघवं तस्य निपुणतया अपेक्षणमालोचनं कार्यमिति॥६३॥
ततः किमित्याह—

बहुगुणे प्रवृत्तिरिति ॥ ६४ ॥

प्रायेण हि प्रयोजनानि गुणलाभमिश्राणि ततो बहुगुणे प्रयोजने प्रवृत्तिर्व्यापारः तथा चार्षम्—

" अप्पेण बहुमेसेज्जा एयं पंडियलक्खणं ।
सव्वासु पडिसेवासु एवं अट्ठपयं विऊ " ॥ १ ॥ ६४

तथा चैत्यादिपूजापुरःसरं भोजनमिति ॥ ६५ ॥

મૂલાર્થ—સર્વમાં ગુરૂ લાઘવની અપેક્ષા રાખવી. ૬૩

ટીકાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામ રૂપ સર્વ પ્રયોજનને વિષે તે તે કાલ વગેરેના બળનો વિચાર કરી આરંભેલા હોય, તેમને વિષે પ્રથમથીજ બુદ્ધિમાન પુરૂષે જેમાં ઘણાં ગુણનો વા ઘણા દોષનો લાભ હોય એવો પક્ષ અને જેમાં થોડા ગુણ, દોષ હોય એવો પક્ષ કે જે ગુરૂલાઘવ કહેવાય છે, તેનો નિપુણતાથી વિચાર કરવો. ૬૩
તે ગુરૂલાઘવની અપેક્ષા કરી શું કરવુ ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જેમાં દોષ થોડા હોય અને ગુણ ઘણા હોય, તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૪

ટીકાર્થ—પ્રાયે કરીને પ્રયોજનો ગુણ લાભથી મિશ્રિત હોય છે. તેમાં જે પ્રયોજન ઘણાં ગુણવાલું હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. તે વિષે મહામુનિનું પ્રમાણ છે.

"અલ્પ દોષે કરીને ઘણા ગુણના લાભની ઇચ્છા કરવી એ પંડિતનું લક્ષણ છે; માટે સર્વ એવા પ્રતિ સેવનાના કાર્ય એટલે અપવાદને વિષે એટલું અર્થપદ છે, એટલે મોટા પુરૂષો એમ કહે છે." ૧ ૬૪

મૂલાર્થ—ચૈત્યાદિકની પૂજા કર્યા પછી ભોજન કરવું. ૬૫

प्राप्ते भोजनकाले चैत्यानामर्हद्बिंबलक्षणानां आदिशब्दात्साधुसाधर्मिकाणां च पूजा पुष्पधूपादिभिरन्नपानादिभिश्चोपचरणं सा पुरःसरा यत्र तच्चैत्यादिपूजा पुरःसरं भोजनमन्योपजीवनम् । यतोऽन्यत्रापि पठ्यते ।

" जिणपूओचियदाणं परियणसंभालणा उचियकिच्चं ।
ठाणुववेसो य तहा पच्चक्खाणस्स संभरणं ॥ १ ॥ ६५

तथा तदन्वेव प्रत्याख्यानक्रियेति ॥ ६६ ॥

तदन्वेव भोजनानंतरमेव प्रत्याख्यानक्रिया द्विविधाद्याहारसंवरणरूपा ॥ ६६ ॥

तथा शरीरस्थितौ प्रयत्न इति ॥ ६७ ॥

शरीरस्थितावुचिताभ्यंगसंवाहनस्नानादिलक्षणायां यत्न आदरः । तथा च पठ्यते—

ટીકાર્થ—ભોજન કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થતાં અરિહંતના બિંબરૂપ છે લક્ષણ જેમનું એવા ચૈત્યની આદિ શબ્દથી સાધુ સાધ્વીઓ અને સાધર્મિ બંધુઓની પૂજા કરવી. એટલે ચૈસની પુષ્પધૂપ વગેરેથી અને સાધુ તથા સાધર્મિ બંધુઓની અન્નપાન વગેરેથી ઉપચારરૂપ પૂજા કરવી તે ચૈસાદિકની પૂજા કરવા પૂર્વક ભોજન લેવું તેને માટે બીજે સ્થળે પણ કહે છે.

" જિનપૂજા કરવી, નિશ્ચે દાન આપવું, પોષણ કરવા યોગ્ય પરિજનની સંભાળ લેવી, ઉચિત કાય કરવું, પોતાને ઘટે તેવા સ્થાનમાં રહેવું અને પચ્ચખાણને સંભારવા એટલે તે કાર્યો ભોજન પહેલાં કરવા યોગ્ય છે, તે કર્યા પછી જમવું." ૧ ૬૫

મૂલાર્થ—ભોજન કર્યા પછી પચ્ચખાણ ક્રિયા કરવી.૬૬

ટીકાર્થ—ભોજન કર્યા પછી બે પ્રકારના આહારની સંવરણરૂપ પચ્ચખાણની ક્રિયા કરવી. એટલે અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ—એ ચાર પ્રકારના આહારમાંથી કોઇ બે, કોઈ ત્રણ અને કોઈ ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે (ચોવીહાર કરે) એમ શકિત પ્રમાણે પચ્ચખાણ ક્રિયા કરવી.૬૬

મૂલાર્થ—શરીરની સ્થિતિને વિષે પ્રયત્ન કરવો. ૬૭

ટીકાર્થ—શરીરની સ્થિતિ એટલે યોગ્ય તૈલનું મર્દન, પગચંપી અને સ્નાન વગેરે કરવારૂપ શરીરની સંભાળ તેમાં યત્ન-આદર કરવો. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

" धर्मार्थकाममोक्षाणां शरीरं कारणं यतः ।
ततो यत्नेन तद्रक्ष्यं यथोक्तैरनुवर्त्तनैः ॥ १ ॥ इति ६७ ॥

तथा तदुत्तरकार्यचिंतेति ॥ ६८ ॥

तस्याः शरीरस्थितेरुत्तराणि उत्तरकालभावीनि यानि कार्याणि व्यवहारकरणादीनि तेषां चिंता तन्निरूपा कार्या इति ॥ ६८ ॥

तथा कुशलभावनायां प्रबंध इति ॥ ६९ ॥

कुशलभावनायाम्—

" सर्वेऽपि संतु सुखिनः सर्वे संतु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यंतु मा कश्चित्पापमाचरेत् " ॥ १ ॥

इत्यादि शुभचिंतारूपायां प्रबंधः प्रकर्षवृत्तिः ॥ ६९ ॥

तथा शिष्टचरितश्रवणमिति ॥ ७० ॥

शिष्टचरितानां शिष्टचरितप्रशंसेति प्रथमाध्यायसूत्रोक्तलक्षणानां श्रवणं

" ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું કારણ શરીર છે, જેથી તે શરીર ની પૂર્વે કહેલા સુખકારી અનુવર્ત્તનોથી યત્નવડે રક્ષા કરવી " ૧ ૬૭

મૂલાર્થ—તે શરીરની સ્થિતિ માટે ઉત્તરકાળે કરવાના કાર્યો ની ચિંતા કરવી. ૬૮

ટીકાર્થ—તે શરીરની સ્થિતિ માટે ઉત્તરકાળે જે વ્યવહાર કરવારૂપ કાર્યો કરવાનાં હોય, તેની ચિંતા કરવી—એટલે પછવાડે શરીરનો નિર્વાહ શી રીતે થશે? તેનો વિચાર કરવો. ૬૮

મૂલાર્થ—સર્વની કુશળ ભાવનામાં અતિશય ચિત્તવૃત્તિ કરવી. ૬૯

ટીકાર્થ—કુશળ ભાવના આ પ્રમાણે.

" સર્વ પ્રાણી સુખી થાઓ, સર્વજન નિરોગી રહો, અને સર્વ પ્રાણી કલ્યાણને જુવો. કોઈપણ પાપને આચરો નહીં." ઈત્યાદિ સર્વનું શુભ ચિંતન કરવારૂપ કુશળ ભાવનામાં અતિ ઉત્કર્ષથી ચિત્તવૃત્તિ કરવી.૬૯

મૂલાર્થ—શિષ્ટ પુરૂષોના ચરિત્રોનું શ્રવણ કરવું.૭૦

ટીકાર્થ—શિષ્ટ પુરૂષોના ચરિત્રોનું શ્રવણ કરવું એટલે " શિષ્ટ ચ-

निरंतरमाकर्णनं तच्छ्रवणे हि तद्गतानिलाषसंजावात् कदाचिद्गुणहानिः संपद्यत इति ॥ ७० ॥

तथा सांध्यविधिपालनेति ॥ ७१ ॥

साध्यस्य संध्याकालजवस्य विधेरनुष्ठानविशेषस्य दिनाष्टमजागनोजनाद्व्यवहारसंकोचादिलक्षणस्य पालनानुसेवनमिति ॥ ७१ ॥

एनामेव विशेषत आह।

यथोचितं तत्प्रतिपत्तिरिति ॥ ७२ ॥

यथोचितं यथासामर्थ्यं तत्प्रतिपत्तिः साध्यप्रतिपत्तिरिति ॥ ७२ ॥

कीदृशीत्याह—

पूजापुरस्सरं चैत्यादिवंदनमिति ॥ ७३ ॥

રિત પ્રશંસા " એ પેહેલા અધ્યાયના સૂત્રમા કહેલ પક્ષપાતવાળા શિષ્ટપુરૂષોના ચરિત્રોનુ નિરંતર શ્રવણ કરવુ તેમને સાભળવાથી તે શિષ્ટપુરૂષોના જેવુ આચરણ કરવાનો અભિલાષ ઉત્પન્ન થવાથી તેમને કદિ પણ પ્રાપ્ત થયેલા ગુણોની હાનિ થતી નથી ૭૦

મૂલાર્થ—સધ્યાકાલના વિધિનુ પાલન કરવુ. ૭૧

ટીકાર્થ—સધ્યાકાલે કરવા યોગ્ય એવો વિધિ એટલે અનુષ્ઠાન વિશેષ. જેની અદર દિવસના આઠમા ભાગને વિષે ભોજનાદિ વ્યવહારનો સકોચ કરવા વગેરે થાય છે તે તેનુ પાલન કરવુ *૭૧

એ વિષે વિશેષ કહે છે.

મૂલાર્થ—યથાશક્તિ સધ્યાકાલના વિધિનો અગીકાર કરવો. ૭૨

ટીકાર્થ—પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે તે સધ્યાકાલના વિધિનો અગીકાર કરવો. ૭૨

તે વિધિને કેવી રીતે અગીકાર કરવો ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—સધ્યાકાળ સબધી પૂજા કરવા પૂર્વક ચૈત્યાદિકનુ વંદન કરવુ. ૭૩

---

* ચરસી દિવસ છતા આજનાદિ વ્યવહારનો સકોચ વગેરે કરી સધ્યા કાલ સંબધી વિધિ પાળવાને યથાશક્તિ ઉદ્યમ કરવો એ ભાવાર્થ છે

तत्कालोचितपूजापूर्वकं चैत्यवंदनं गृहचैत्यचैत्यभवनयोः आदिशब्दाद्यति-वंदनं मातापितृवंदनं च ॥ ७३ ॥

तथा—साधुविश्रामणक्रियेति ॥ ७४ ॥

साधूनां निर्वाणाराधनयोगसाधनप्रवृत्तानां पुरुषाणां स्वाध्यायध्यानाद्यनुष्ठाननिष्ठोपहितश्रमाणां तथाविधविश्रामकसाध्वभावे विश्रमणक्रिया । विश्राम्यतां विश्रामं लभमानानां करणं विश्रामणा सा चासौ क्रिया चेति समासः ॥ ७४॥

तथा योगाभ्यास इति ॥ ७५ ॥

योगस्य सालंबननिरालंबनभेदभिन्नस्याभ्यासः पुनःपुनरनुशीलनम् उक्तं च—

" सालंबनो निरालंबनश्च योगः परो द्विधा ज्ञेयः ।
जिनरूपध्यानं खल्वाद्यस्तत्तत्त्वगस्त्वपरः " ॥ १ ॥

ટીકાર્થ—સંધ્યાકાળને ઉચિત એવી પૂજા કરવા પૂર્વક ચૈત્યવંદન કરવું એટલે ગૃહ ચૈત્ય તથા ચૈત્ય ભવનનું વંદન કરવું આદિ શબ્દથી યતિને તથા માતા પિતાને વંદન કરવું. ૭૩

મૂલાર્થ—સાધુને વિશ્રામ આપવાની ક્રિયા કરવી. ૭૪

ટીકાર્થ—મોક્ષના આરાધન રૂપ યોગના સાધનમાં પ્રવર્ત્તેલા અને સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરેના આચરણની સ્થિતિને લઈ શ્રમને પામેલા એવા સાધુઓ (મુનિરાજે)ને કોઈ તેવો વિશ્રામ કરાવનાર સાધુ ન હોય તો તે સાધુઓને વિશ્રામ મળે તેવી ક્રિયા કરવી અર્થાત્ તેમની વૈયાવચ્ચ કરવી. ૭૪

મૂલાર્થ—યોગનો અભ્યાસ કરવો. ૭૫

ટીકાર્થ—સાલંબન અને નિરાલંબન એવા બે ભેદ વાલા યોગનો અભ્યાસ કરવો એટલે વારંવાર તેનું પરિશીલન કરવું. તેને માટે કહ્યું છે કે—

"સાલંબન અને નિરાલંબન એવા બે પ્રકારનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે. તેમાં જે જિનરૂપનું ધ્યાન કરવું એટલે સમવસરણમાં રહેલા-જિનના રૂપનું તથા પ્રતિમારૂપે રહેલા જિનનું ધ્યાન કરવું, તે સાલંબન અને જિનતત્ત્વ એટલે જીવ પ્રદેશના સમૂહરૂપ કેવળ જ્ઞાનાદિ સ્વભાવવાલા જિનતત્ત્વમાં ગમન કરનારા મુક્ત જિનપરમાત્માનું ધ્યાન કરવું, તે નિરાલંબન યોગ કહેવાય છે."

" यौवनं नगनदीसदृशोपमं
शारदांबुदविलासि जीवितम् ।
स्वप्नलब्धधनविभ्रमं धनं
स्थावरं किमपि नास्ति तत्त्वतः ॥ १ ॥
विग्रहा गदभुजंगमालयाः
संगमा विगमदोषदूषिताः ।
संपदोपि विपदाकटाक्षिता
नास्ति किंचिदनुपद्रवं स्फुटम् " ॥ २ ॥

इत्यादीनि ॥ ७८ ॥

तदनु तन्नैर्गुण्यभावनेति ॥ ७९ ॥

तस्या भवस्थितेः तन्नैर्गुण्यभावना निःसारत्वचिंतनं । यथा ।
" इतः क्रोधो गृध्रः प्रकटयति पक्षं निजमितः
शृगाली तृष्णेयं विवृतवदना धावति पुरः " ।

જેમકે—

" યૌવનવય પર્વતની નદીના જેવું ચપલ છે. જીવિત શરદઋતુના વાદળાના વિલાસ જેવું અસ્થિર છે અને દ્રવ્ય સ્વપ્નમાં મળેલાં વૈભવના વિલાસ જેવું છે; તેથી વસ્તુતાએ કાંઇપણ સ્થિર રહેનારૂં નથી. ૧

શરીર રોગરૂપી સર્પોને રહેવાનું સ્થાન છે, સંગમો વિયોગના દોષથી દૂષિત છે, અને સંપત્તિઓ પણ વિપત્તિઓએ કટાક્ષ દૃષ્ટિથી જોએલી છે, તેથી સ્ફુટ રીતે કોઇ પણ વસ્તુ ઉપદ્રવ રહિત નથી. " ૨

ઇત્યાદિ સંસારના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. ૭૮

મૂલાર્થ—તે પછી આ ભવ સ્થિતિની અસારતાનું ચિંતવન કરવું. ૭૯

ટીકાર્થ—તે ભવસ્થિતિની અસારતાનું ચિંતવન કરવું, જેમકે,

" એક તરફ ક્રોધરૂપી ગીધપક્ષી પોતાની પાંખને પ્રગટ કરે છે, એક તરફ તૃષ્ણારૂપી શીયાલણી મુખ ફાડીને આગળ આગળ દોડયા કરે છે અને

इतः क्रूरः कामो विचरति पिशाचश्चिरमहो
श्मसानं संसारः क इह पतितः स्थास्यति सुखम् ॥ १ ॥
एतास्तावदसंशयं कुशाग्रलग्नांतोदबिंदूपमा
लक्ष्म्यो बंधुसमागमोऽपि न चिरस्थायी खलप्रीतिवत् ।
यच्चान्यत्किल किंचिदस्ति निखिलं तच्छारदांभोधर
च्छायावच्चलतां बिभर्ति यदतः स्वस्मै हितं चिंत्यताम्" ॥ २ ॥ ७९

तथा अपवर्गालोचनमिति ॥ ८० ॥

अपवर्गस्य मुक्तेः आलोचनं सर्वगुणमयत्वेनोपादेयतया परिभावनम् । यथा—

" प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुघास्ततः किं
दत्तं पदं शिरसि विद्विषतां ततः किम् ।

એક તરફ કામદેવરૂપી ક્રૂર પિશાચ ચિરકાલ ફર્યા કરે છે એવા આ સંસાર-રૂપી શ્મસાનમાં પડેલા કયો પુરૂષ સુખે રહેવાનો ? ૧

દાભના પત્રના છેડા ઉપર પડેલા જલના બિંદુના જેવી આ સંપત્તિઓ છે, એ નિઃસંદેહ છે અને બંધુઓનો સમાગમ પણ દુર્જનની પ્રીતિની જેમ ચિરસ્થાયી નથી અને તે શિવાય બીજું બધું જે કાંઇ છે, તે શરદઋતુના વાદળાની છાયાનીજેમ ચપલતાને ધારણ કરે છે, તેથી હે ભવ્ય પ્રાણિયો,પોતાના હિતનું ચિંતવન કરો. ૨ " ૭૯

મૂલાર્થ—મુક્તિની આલોચના કરવી. ૮૦

ટીકાર્થ—મુક્તિની આલોચના કરવી એટલે સર્વ ગુણો મુક્તિમાંજ રહેલા છે, તેથી મુક્તિજ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, એવી ભાવના ભાવવી. જેમકે,—

" સર્વ કામને દોહન કરનારી લક્ષ્મીઓ પ્રાપ્ત થઇ, એથી શું થયું ! શત્રુઓના મસ્તક ઉપર પગ મુક્યો, એથી શું થયું ! વૈભવોથી સ્નેહીઓને પૂરી દીધા, એથી શું થયું ! અને પ્રાણીઓનું શરીર કલ્પાંત કાલ સુધીધાર-

संपूरिताः प्रणयिनो विजवैस्ततः किं
कल्पं नृतं तनुनृतां तनुभिस्ततः किम् ॥ १ ॥
तस्मादनंतमजरं परमं प्रकाशं
तच्चित्त चिंतय किमेभिरसद्विकल्पैः ।
यस्यानुषंगिण इमे नुवनाधिपत्य—
योगादयः कृपणजंतुमता नवंति "॥ २ ॥ ॥ ८० ॥

तथा श्रामण्यानुराग इति ॥ ८१ ॥

श्रामण्ये शुद्धसाधुनावे अनुरागो विधेयः ।

यथा—

"जैनं मुनिव्रतमशेषनवात्तकर्म—
संतानतानवकरं स्वयमन्युपेतः ।
कुर्यां तदुत्तरतरं च तपः कदाहं
नोगेषु निःस्पृहतया परिमुक्तसंगः" ॥ १ ॥ ॥ ८१ ॥

ણ થઈને રહ્યું, એથી શું થયું ? હે ચિત્ત, તેથી અનંત, અજર (જરારહિત) પરમ પ્રકાશરૂપ એવા મોક્ષ સુખનું ચિંતવન કર. ખોટા સંકલ્પ વિકલ્પો કરવાથી શું વળવાનું છે ? કારણકે, વિષય સુખની પ્રાપ્તિ માટે રંક જેવા પ્રાણીઓને ભુવનપતિ પણાની પ્રાપ્તિ વગેરે જે સુખો છે, તે તો મોક્ષ સુખની પ્રાપ્તિના આનુષંગિક સુખ છે એટલે તેના પેટા સુખરૂપ છે. ૧-૨ ૮૦

મૂલાર્થ—સાધુપણાને વિષે અનુરાગ કરવો. ૮૧

ટીકાર્થ—શુદ્ધ સાધુપણામાં અનુરાગ કરવો. એટલે 'મને શુદ્ધ સાધુપણું ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ?' એવો વિચાર કરવો.

જેમકે,—

"સર્વ ભવને વિષે કરેલા કર્મોના સમુદને ખપાવનાર જૈનમુનિના વ્રતને સ્વેચ્છાથી પ્રાપ્ત થયેલો અને ભોગોને વિષે નિઃસ્પૃહતાથી સંગને છોડનારો એવો હું અતિશય પ્રધાન એવા તપને ક્યારે આચરીશ" ! ૧

આ પ્રમાણે અનુરાગથી વિચાર કરવો. ૮૧

तथा यथोचितं गुणवृद्धिरिति ॥ ८२ ॥

यथोचितं यो यदा वर्द्धयितुमुचितस्तस्य सम्यग्दर्शनादेर्गुणस्य दर्शनप्रतिमाव्रतप्रतिमाभ्यासद्वारेण वृद्धिः पुष्टीकरणं कार्या ॥ ८२ ॥

तथा सत्वादिषु मैत्र्यादियोग इतीति ॥ ८३ ॥

सत्वेषु सामान्यतः सर्वजंतुषु आदिशब्दाद्दुःखितसुखदोषदूषितेषु मैत्र्यादीनामाशयविशेषाणां योगो व्यापारः कार्यः । मैत्र्यादिलक्षणं चेदम् ।

" परहितचिंता मैत्री परदुःखविनाशिनी तथा करुणा ।
परसुखतुष्टिर्मुदिता परदोषोपेक्षणमुपेक्षा " ॥ १ ॥

इतिः परिसमाप्तौ ॥ ८३ ॥

संप्रत्युपसंहरन्नाह ।

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી. ૮૨

ટીકાર્થ—યથોચિત એટલે જે સમ્યગ્દર્શન પ્રમુખ ગુણ જ્યારે વધારવાને ઉચિત હોય ત્યારે તે ગુણની દર્શન પ્રતિમા અને વ્રત પ્રતિમાના અભ્યાસદ્વારા વૃદ્ધિ—પુષ્ટિ કરવી. ૮૨

મૂલાર્થ—સર્વ જીવોને વિષે મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવનાનો યોગ કરવો. ૮૩

ટીકાર્થ—સત્વ એટલે સામાન્યપણે સર્વ પ્રાણીઓને વિષે આદિ શબ્દથી દુઃખી અને સુખરૂપ દોષથી દૂષિત થયેલા પ્રાણીઓને વિષે મૈત્રી પ્રમુખ ભાવનાનો યોગ-વ્યાપાર કરવો. મૈત્રી વગેરેના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે.

બીજાના હિતની ચિંતા કરવી તે મૈત્રી,પારકા દુઃખનો નાશ કરનારી, એ કરૂણા, બીજાનું સુખ દેખી સંતુષ્ટ થવું, એ મુદિતા અને બીજાના દોષની ઉપેક્ષા કરવી એ ઉપેક્ષા ૧.

ઈતિ શબ્દ સમાપ્તિ બતાવે છે, એટલે એ પ્રમાણે ગૃહસ્થધર્મની સમાપ્તિ થઈ. ૮૩

ચાલતા પ્રસંગને સમાપ્ત કરતાં કહે છે—

विशेषतो गृहस्थस्य धर्म उक्तो जिनोत्तमैः ।

एवं सद्भावनासारः परं चारित्रकारणम् ॥ ८४ ॥

इति—

विशेषतः सामान्यगृहस्थधर्मवैलक्षण्येन गृहस्थस्य गृहमेधिनो धर्म उक्तो निरूपितो जिनोत्तमैः अर्हद्भिः एवमुक्तरीत्या सद्भावनासारः परमपुरुषार्थानुकूलभावनाप्रधानः भावश्रावकधर्म इत्यर्थः । कीदृशोऽसावित्याह ।

परमवंध्यमिह भवांतरे वा चारित्रकारणं सर्वविरतिहेतुः ॥ ८४ ॥

ननु कथं परं चारित्रकारणमसावित्याशंक्याह ।

पदंपदेन मेधावी यथारोहति पर्वतम् ।

सम्यक् तथैव नियमाद्धीरश्चारित्रपर्वतम् ॥ ८५ ॥

इति ।

મૂલાર્થ—શ્રી જિનભગવંતે શ્રેષ્ઠ ભાવનામાં પ્રધાન અને ચારિત્ર પામવાના ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ એવો ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ આ પ્રમાણે કહ્યો છે. ૮૪

ટીકાર્થ—વિશેષ એટલે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મથી વિલક્ષણ એવો ગૃહસ્થનો ધર્મ અરિહંત ભગવાનોએ એવી રીતે નિરૂપણ કરેલો છે. તે ધર્મ સદ્‌ભાવના સારરૂપ છે એટલે મોક્ષને અનુકૂલ એવી ભાવના જેમાં પ્રધાન છે એવો છે અર્થાત્ ભાવશ્રાવક ધર્મ છે. વલી તે ધર્મ કેવો છે ? તે કહે છે.

આ ભવમાં અથવા ભવાંતરમાં તે ચારિત્રનું અવંધ્ય સર્વવિરતિરૂપ કારણરૂપ છે. એટલે સત્ય કારણ છે. ૮૪

અહિં શંકા કરે છે કે,એ ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ ચારિત્રનું પરમ—ઉત્કૃષ્ટ કારણ શી રીતે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—જેમ કોઇ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ પગલે પગલે કરી સારી રીતે પર્વત ઉપર ચઢી જાય છે, તેમ ધીર પુરૂષ નિયમાએ કરી ચારિત્રરૂપી પર્વત ઉપર ચઢી જાય છે. ૮૫

इह पदंपदिकोच्यते ततः पदेन पदेन यदारोहणं तन्निपातनात् पदंपदेनेत्युच्यते । ततः पदंपदेन मेधावी बुद्धिमान् यथेति दृष्टांतार्थः आरोहति आक्रामति पर्वतमुज्जयंतादिकम् । सम्यक् हस्तपादादिशरीरावयवभंगाभावेन तथैव तेनैव प्रकारेण नियमादवश्यतया धीरो निःकलंकानुपालितश्रमणोपासकसमाचारः चारित्रपर्वतं सर्वविरतिमहाशैलमिति ॥ ८५ ॥

ननु एतदपि कथमित्यमित्याह—

स्तोकान् गुणान्समाराध्य बहूनामपि जायते ।
यस्मादाराधनायोग्यस्तस्मादादावयं मतः ॥ ८६ ॥

इति ।

स्तोकान् तुच्छान् गुणान् श्रमणोपासकावस्थोचितान् समाराध्य पालयित्वा बहूनां सुश्रमणोचितगुणानां स्तोकानामाराधनायोग्यो जात एवेत्यपिशब्दार्थः

ટીકાર્થ—અહિં પદંપદિકાનો અર્થ કહે છે. પગલે પગલે જે ચડી જવું તે પદંપદેન એમ નિપાતથી સિદ્ધ થાય છે. જેમ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ રૈવતાચલ વગેરે પર્વત ઉપર પગલે પગલે સારી રીતે એટલે હાથ પગ વગેરે શરીરના અવયવ ન ભાંગે તેવી રીતે ચડી જાય છે, તેજ પ્રકારે નિયમાએ એટલે અવશ્યપણાથી ધીર પુરૂષ એટલે નિઃકલંકપણે શ્રાવક ધર્મને પાલનાર ચારિત્રરૂપી પર્વત એટલે સર્વ વિરતિરૂપ મોટા પર્વત ઉપર ચડી જાય છે. ૮૫

અહિં શંકા કરે છે કે, એવી રીતે કેમ બને ? એટલે ગૃહસ્થ ધર્મ પાળવા પૂર્વક સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્ર કેમ બને ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—થોડા ગુણોની આરાધના કરીને ઘણાં ગુણોની આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે, તે માટે પ્રથમ ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ પાળવો એમ માન્યું છે—અર્થાત્ એજ કારણથી ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ પ્રથમ કહ્યો છે. ૮૬

ટીકાર્થ—શ્રાવક અવસ્થાને યોગ્ય એવા તુચ્છ ગુણોને પાળીને [1]ઉત્તમ મુનિપણાને યોગ્ય એવા ઘણાં મોટા ગુણોની આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે.

---

[1] પ્રથમ વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મનો આરાધક હોય તે ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે.

जायते भवति यस्मात्कारणादाराधनायोग्यः परिपालनोचितः अविकलाल्पगुणाराधनाबलप्रलीनबहुगुणलाभबाधककर्मकलंकत्वेन तद्गुणलाभसामर्थ्यभावात् तस्मात्कारणादादौ प्रथमत एव अयमनंतरप्रोक्तो गृहस्थधर्मो मतः सुधियां संमत इति । पुरुषविशेषापेक्षोऽयं न्यायः अन्यथा तथाविधाध्यवसायसामर्थ्यादतएवाभग्नीभूतचारित्रमोहानां स्थूलभद्रादीनामेतत्क्रममंतरेणापि परिशुद्धसर्वविरतिलाभस्य शास्त्रेषु श्रूयमाणत्वात् ॥ ८४ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मबिंदुवृत्तौ विशेषतो गृहस्थधर्मविधिस्तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ।

व्याख्यातस्तृतीयोऽध्यायः ।

અહિં अपि શબ્દનો અર્થ એવો છે કે, થોડા મુનિગુણોની આરાધનાને યોગ્ય તો થયોજ છે.

જેથી અવિકલ એવા અલ્પ ગુણની આરાધનાના બળથી બહુ ગુણના લાભને બાધ કરનાર કર્મરૂપ કલંકને નાશ પમાડવાને લીધે મુનિગુણના લાભનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તે કારણની પ્રથમજ આ અનંતર કહેલો ગૃહસ્થ ધર્મ સત્પુરૂષોને સંમત છે. એવી રીતે પુરૂષ વિશેષની અપેક્ષાએ એ ધર્મ પ્રથમ પાળવો એ ન્યાય છે એમ કહેલું છે. તેમાં પુરૂષ વિશેષની અપેક્ષા ન લઇએ તો તેવા અધ્યવસાયના સામર્થ્યથી જેમનું ચારિત્રમોહનીય કર્મ નિર્બલ થયેલ છે એવા સ્થૂલભદ્ર વગેરે મહા પુરૂષોને તો એ ક્રમ વિના પણ શુદ્ધ એવા સર્વ વિરતિ ચારિત્રનો લાભ થયો છે, એવું શાસ્ત્રમાં શ્રવણ છે.

ઇતિ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિએ રચેલી ધર્મબિંદુ ગ્રંથની વૃત્તિમાં ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મનો વિધિ નામે ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત થયો. ૮૬

આ પ્રમાણે ત્રીજા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી.

चतुर्थः अध्यायः

सांप्रतं चतुर्थ आरभ्यते । तस्य चेदमादिसूत्रम् ।

एवं विधिसमायुक्तः सेवमानो गृहाश्रमम् ।
चारित्रमोहनीयेन मुच्यते पापकर्मणा ॥ १ ॥

एवमुक्तरूपेण विधिना सामान्यतो विशेषतश्च गृहस्थधर्मलक्षणेन समायुक्तः संपन्नः सेवमानोऽनुशीलयन् गृहाश्रमं गृहवासं किमित्याह । चारित्रमोहनीयेन प्रतीतरूपेण मुच्यते परित्यज्यते पापकर्मणा पापकृत्यात्मकेन ॥१॥

एतदपि कथमित्याह—

सदाज्ञाराधनायोगाद्भावशुद्धेर्नियोगतः ।

અધ્યાય ચોથો.

હવે ચોથા અધ્યાયનો આરંભ કરે છે. તે અધ્યાયનું પ્રથમ સૂત્ર આ નીચે પ્રમાણે છે—

મૂલાર્થ—આ પ્રમાણે વિધિએ સહિત ગૃહસ્થાશ્રમને સેવતો એવો પુરૂષ ચારિત્ર મોહનીય રૂપ પાપ કર્મથી મુકાય છે. ૧

ટીકાર્થ—એવી રીતે જેનું સ્વરૂપ કહેલુ છે એવા વિધિથી એટલે સામાન્ય તથા વિશેષથી ગૃહસ્થ ધર્મના વિધિથી યુકત એવો ગૃહાવાસને સેવતો પુરૂષ જેનું રૂપ પ્રતીત છે એવા ચારિત્ર મોહનીય રૂપ પાપકર્મવડે મુકાય છે. ૧

એ ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી કયે પ્રકારે મુકાય ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સત્ એવા આજ્ઞાના આરાધનના યોગથી થયેલી નિયમાએ ભાવ શુદ્ધિ અને સમ્યક્ પ્રકારે ચારિત્રના રાગથી થયેલ

उपायसंप्रवृत्तेश्च सम्यक्चारित्ररागतः ॥२॥

सत् अकलंकितो य आज्ञाराधनयोगो यतिधर्माभ्यासासहेनादौ श्रावकधर्मः अभ्यसनीय इत्येवंलक्षणो जिनोपदेशसंबंधः तस्माद्यका जावशुद्धिर्मनोनिर्मलता तस्याः नियोगतः अवश्यतया। तथा उपायसंप्रवृत्तेश्च उपायेन शुद्धहेत्वंगीकरणरूपेण प्रवृत्तेः चेष्टनात् चकारो हेत्वंतरसमुच्चये। इयमपि कुत इत्याह। सम्यक्चारित्ररागतः निर्व्याजचारित्राभिलाषात् इदमुक्तं जवति सदाज्ञाराधनायोगात् यका जावशुद्धिः या च सम्यक्चारित्ररागतः उपायसंप्रवृत्तिः अणुव्रतादिपालनरूपा ताभ्यामुजाभ्यामपि हेतुभ्यां चारित्रमोहनीयेन मुच्यते न पुनरन्यथेति ॥ २ ॥

आह इदमपि कथं सिद्धं यथेत्थं चारित्रमोहनीयेन मुच्यते ततः परिपूर्णप्रत्याख्यानजागजवतीत्याशंक्याह—

ઉપાયને વિષે રૂડી પ્રવૃત્તિ થવાથી તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી મુકાય છે. ૨

ટીકાર્થ—સત્ એટલે કલંકરહિત એવો આજ્ઞાની આરાધનાનો યોગ એટલે 'યતિધર્મનો અભ્યાસ કરવા અસમર્થ એવા પુરૂષે શ્રાવક ધર્મનો અભ્યાસ કરવો' એ રૂપ જિન ભગવંતના ઉપદેશનો સંબંધ તેનાથી જે ભાવશુદ્ધિ એટલે મનની નિર્મળતા તેના નિયોગથી એટલે તેના અવશ્ય થવાપણાથી તેમજ ઉપાય એટલે શુદ્ધ હેતુને અંગીકાર કરવારૂપ પ્રવૃત્તિથી અહિં ચ શબ્દ બીજા હેતુના સમુચ્ચયમાં છે. એ કેવી રીતે તે કહે છે સમ્યક્ ચારિત્રના રાગથી એટલે નિર્દંભપણે ચારિત્રના અભિલાષથી શુદ્ધ હેતુને અંગીકાર કરવા રૂપ જે પ્રવૃત્તિ કરવી અર્થાત્ અણુવ્રતાદિકનું પાલન કરવું તે હેતુ માટે, કહેવાનો આશય એવો છે કે સત્ આજ્ઞાના આરાધનના યોગથી જે ભાવશુદ્ધિ અને સમ્યગ્ ચારિત્રના રાગથી જે ઉપાયમાં સારી પ્રવૃત્તિ—એ બે કારણથી પુરૂષ ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી મુકાય છે. તે શિવાય બીજે પ્રકારે મુકાતો નથી.૨

અહિં વાદી શંકા કરે કે, પૂર્વે કહેલા પ્રકારે પુરૂષ ચારિત્રમોહનીય કર્મથી મુકાય તે પછી પૂર્ણ પચ્ચખ્ખાણનો ભજનાર થાય. એ કેવી રીતે સિદ્ધ થાય તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

विशुद्धं सदनुष्ठानं स्तोकमप्यर्हतां मतम् ।
तत्त्वेन तेन च प्रत्याख्यानं ज्ञात्वा सुबह्वपि ॥३॥

इति ।

विशुद्धं निरतिचारं अतएव सत्सुंदरं अनुष्ठानं स्थूलप्राणातिपातविरमणादि स्तोकमप्यन्यतमैकतंगकप्रतिपत्त्या अल्पं बहु तावन्मतमेवेत्यपि शब्दार्थः । अर्हतां पारगतानां मतमजीष्टं कथमित्याह । तत्त्वेन तात्त्विकरूपतया न पुनरतिचारकालुष्यदूषितं बह्वप्यनुष्ठानं सुंदरं मतं तेन च तेन पुनर्विशुद्धेनानुष्ठानेन करणजूतेन स्तोकेनापि कालेन प्रत्याख्यानमाश्रवद्वारनिरोधलक्षणं ज्ञात्वा गुरुमूले श्रुतधर्मतया सम्यगवबुध्य प्रत्याख्यानस्य फलं हेतुं च सुबह्वपि सर्वपापस्थानविषयतया जूयिष्ठमपि करोतीति गम्यते स्तोकं तावदनुष्ठानं संपन्नमेवेत्यपि शब्दार्थः । अयमजिप्रायः स्तोकादप्यनुष्ठानादत्यंतविशुद्धात्सकाशात्कालेन प्रत्याख्यानस्वरूपा-

---

મૂલાર્થ—શુદ્ધ એવું સત્ અનુષ્ઠાન થોડું હોય તોપણ તે તત્ત્વે કરીને શુદ્ધ હોવાથી શ્રી અરિહંત પ્રભુને માન્ય છે. તે કારણથી પ્રત્યાખ્યાનને ગુરૂની સમીપે જાણી ઘણું પણ કરે છે. ૩

ટીકાર્થ—વિશુદ્ધ એટલે અતિચારરહિત એ કારણથી સત્-સુંદર એવું સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વગેરે અનુષ્ઠાન ગમે તે એક ભાંગાનો અંગીકાર કરવાથી અલ્પ છે, તોપણ તે અરિહંત પ્રભુને માન્ય છે 'વિશુદ્ધ એવું બહુ અનુષ્ટાન તો માન્યજ છે' એ अपि શબ્દનો અર્થ છે.

શ્રી અરિહંત પ્રભુએ માનેલું અનુષ્ટાન કેવું છે? તેનો ઊત્તર આપે છે. જે અનુષ્ઠાન તાત્ત્વિક રૂપપણાને લઈને અતિચાર રહિત હોવાથી થોડું હોય તોપણ તે માન્ય છે. અને અતિચારવડે દૂષિત થયેલું ઘણું હોય તોપણ તે માન્ય નથી. તે વિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન થોડું કરે તેનાથી થોડે કાળે પણ આશ્રવ નિરોધ છે લક્ષણ જેનું એવા પ્રત્યાખ્યાનને ગુરૂ સમીપે તેનું ફળ—હેતુ સારી રીતે જાણી ઘણું પણ પચ્ચખાણ કે જે સર્વ પાપસ્થાન પ્રત્યાખ્યાન રૂપ છે તે કરી શકે છે અને થોડું તો તેણે કરેલું છે, એવો अपि શબ્દનો અર્થ છે. આ સર્વ કહેવાનો અભિપ્રાય એવો છે કે, અતિ શુદ્ધ એવા થોડા અનુષ્ટાનથી પણ જેને પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ, હેતુ અને ફળનું જ્ઞાન છે, એવાપુરૂષને કાલે

दिक्षातुर्चूयिप्रमपि प्रत्याख्यानं संपद्यत इति। ३

इति विशेषतो गृहस्थधर्म उक्तः सांप्रतं यतिधर्मावसर इति यतिमनुवर्णयिष्याम इति ॥ ४ ॥

प्रतीतार्थमेव ॥ ४ ॥

यत्यनुवर्णनमेवाह ।

अर्हो अर्हत्समीपे विधिप्रव्रजितो यतिरिति ॥ ५ ॥

अर्हः प्रव्रज्यार्हो वक्ष्यमाण एव अर्हस्य प्रव्रज्यादानयोग्यस्य वक्ष्यमाणगुणस्यैव गुरोः समीपे पार्श्वे विधिना वक्ष्यमाणेनैव प्रव्रजितः गृहीतदीक्षः यतिः मुनिरित्युच्यते इति ॥ ५ ॥

यथोद्देशं निर्देश इति न्यायात्प्रव्रज्यार्हमेवाचिचिख्यासुराह ।

अथ प्रव्रज्यार्हः आर्यदेशोत्पन्नः विशिष्टजातिकुला-

કરીને ઘણું પણ પચ્ચખાણ નિષ્પન્ન થાય છે. ૩

મૂલાર્થ—એવી રીતે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ કહયો. હવે યતિ ધર્મ કહેવાનો અવસર છે, માટે, પ્રથમ યતિનું વર્ણન કરીશું. ૪

ટીકાર્થ—આ મૂલનો અર્થ પ્રસિદ્ધજ છે. ૪

યતિનું સ્વરૂપ કહે છે—

મૂલાર્થ—પોતે દીક્ષા લેવાને યોગ્ય હોય અને યોગ્ય પુરૂષની સમીપે વિધિવડે દીક્ષા લીધી હોય તે યતિ કહેવાય છે. ૫

ટીકાર્થ—અર્હ એટલે દીક્ષા લેવાને યોગ્ય કે જેના ગુણો આગળ કહેવામાં આવશે. એવો પુરૂષ તે અર્હ એટલે દીક્ષા આપવાને યોગ્ય જેના ગુણ આગળ કહેવામાં આવશે, એવા ગુરૂની પાસે આગળ કહેવામાં આવશે એવા વિધિવડે દીક્ષા જેણે ગ્રહણ કરી છે, તે યતિ કહેવાય છે. ૫

જેવી રીતે ઉદ્દેશ કર્યો હોય તેવી રીતે નિર્દેશ કરવો એ ન્યાયથી દીક્ષાને યોગ્ય. એવા પુરૂષના લક્ષણોને કહેવાની ઇચ્છાથી મૂળ ગ્રંથકાર કહે છે.

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવાંને યોગ્ય એવા પુરૂષના લક્ષણો આ પ્રમાણે છે. ૧ આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો, ૨ વિશિષ્ટ જાતિ તથા કુળવાળો, ૩ જેના

न्वितः क्षीणप्रायकर्ममलः तत एव विमलबुद्धिः दुर्लभं मानुष्यं जन्म मरणनिमित्तं संपदश्चपलाः विषया दुःखहेतवः संयोगे वियोगः प्रतिक्षणं मरणं दारुणो विपाकः इत्यवगतसंसारनैर्गुण्यः तत एव तद्विरक्तः प्रतनुकषायः अल्पहास्यादिः कृतज्ञः विनीतः प्रागपि राजामात्यपौरजनबहुमतः अद्रोहकारी कल्याणांगः श्राद्धः स्थिरः समुपसंपन्नश्चेति ॥ ६ ॥

एतत्सर्वं सुगमं परं अथेत्यानंतर्यार्थः प्रव्रजनं पापेभ्यः प्रकर्षेण शुद्धचरणयोगेषु व्रजनं गमनं प्रव्रज्या तस्या अर्हः योग्यः प्रव्रज्यार्हो जीवः । कीदृशः इत्याह । आर्यदेशोत्पन्नः मगधाद्यर्द्धषड्विंशतिमंडलमध्यलब्धजन्मा तथा विशिष्ट-

---

કર્મમલ લગભગ ક્ષીણ થયેલા છે એવો, ૪ એથી કરીને નિર્મળ બુદ્ધિવાળો ૫ આ મનુષ્ય જન્મ દુર્લભ છે, જન્મ તે મરણનું નિમિત્ત છે, સંપત્તિઓ ચપળ છે, વિષયો દુઃખના હેતુરૂપ છે, સંયોગમાં વિયોગ રહેલો છે, અને ક્ષણે ક્ષણે મરણ થયાજ કરે છે, મરણનો વિપાક ઘણો દારૂણ છે, આ પ્રમાણે સંસારનું નિર્ગુણપણું જેણે જાણેલું છે. ૬ તે કારણવડે સંસારથી વિરકત થયેલો, ૭ ઓછા કષાયવાળો, ૮ થોડા હાસ્યાદિ કરનારો, ૯ કર્યા ગુણનો જાણ, ૧૦ વિનયવંત, ૧૧ દીક્ષા લીધા પહેલા પણ રાજા, મંત્રી અને પૌરજનોએ બહુ માન કરેલો, ૧૨ કોઇનો દ્રોહ નહીં કરનાર, ૧૩ કલ્યાણકારી અંગવાળો, ૧૪ શ્રદ્ધાળુ, ૧૫ *સ્થિરતાવાળો અને ૧૬ આત્મસમર્પણ કરવા ગુરૂની શરણે આવેલો આવા લક્ષણવાળો પુરૂષ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય છે. ૬

ટીકાર્થ—આ મૂળ સૂત્ર સર્વ સુગમ છે. પરતુ અહિં अथ શબ્દનો અનંતર (પછી) એવો અર્થ છે. પાપથી प्र એટલે પ્રકૃષ્ટપણે શુદ્ધ એવા ચારિત્ર યોગને व्रजन એટલે ગમન કરવું, તે प्रव्रज्या કહેવાય છે. તે પ્રવ્રજ્યાને યોગ્ય

---

* આરંભેલા કાર્યને વચમાંથી ન મુકી દેતો.

जातिकुलान्वितः विशुद्धवैवाह्यचतुर्वर्णांतर्गतमातृपितृपक्षरूपजातिकुलसंपन्नः। तथा क्षीणप्रायकर्ममलः क्षीणप्रायः हसत्प्रायः कर्ममलो ज्ञानावरणमोहनीयादिरूपो यस्य सः तथा ततएव विमलबुद्धिः यत एव क्षीणप्रायकर्ममलः ततएव हेतोर्विमलबुद्धिः निर्मलीमसमतिः। प्रतिक्षणं मरणमिति समयप्रसिद्धावीचिमरणापेक्षयेति। पठ्यते च।

" यामेव रात्रिं प्रथमामुपैति
गर्भे वसत्यै नरवीर लोकः।
ततः प्रभृत्यस्खलितप्रयाणः
स प्रत्यहं मृत्युसमीपमेति " ॥ १ ॥

नरवीर इति व्यासेन युधिष्ठिरस्य संबोधनमिति। दारुणो विपाको मरणस्यैवेति गम्यते सर्वाभावकारित्वात्तस्येति। प्रागपि इति प्रव्रज्याप्रतिपत्तिपूर्व-

---

એવો જીવ થાય છે. તે કેવો હોવો જોઈએ' આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો એટલે મગધ વગેરે સાડી પચીશ દેશોના મંડળના મધ્યમાં જન્મેલો. વિશિષ્ટ જાતિ કુળવાળો એટલે શુદ્ધ વિવાહ કરવા યોગ્ય એવા ચાર વર્ણને અંતર્ગત રહેલા માતા પિતાના વંશરૂપ જે જાતિ કુલ તેણે કરીને સહિત. વલી જ્ઞાનાવરણીય, મોહનીય વગેરે કર્મરૂપ મલ જેનો (પ્રાયે) લગભગ ક્ષીણ થઈ ગયેલ છે, એથી કરીને જેની બુદ્ધિ નિર્મળ થયેલી છે. એટલે જેના કર્મમલ ક્ષીણ થયેલા છે, તે કારણથી જેની નિર્મળ બુદ્ધિ છે ક્ષણે ક્ષણે મરણ થાય છે, એટલે સિદ્ધાંતને વિષે પ્રસિદ્ધ એવું અવીચી મરણ(સમયે સમયે મરણ)ની અપેક્ષાએ તે સમજવું તેને માટે કહેલું છે કે—

"હે નરવીર યુધિષ્ઠિર, જે રાત્રે જીવ ગર્ભને વિષે નિવાસ કરવાને આવે છે, તેજ રાત્રિના આરંભની અપેક્ષાએ કરી નિરંતર પ્રયાણ કરનારો જીવ એટલે જેનું આયુષ્ય સમયે સમયે ઓછું થતું જાય છે એવો જીવ પ્રતિદિન મૃત્યુની સમીપ આવતો જાય છે. ૧ *

નરવીર એ સંબોધન વ્યાસે યુધિષ્ઠિરને આપ્યું છે. દારૂણ ભયંકર વિપાક મૃત્યુનો એમ ઉપરથી લેવું કારણ કે, મૃત્યુ સર્વનો અભાવ કરનાર છે. પૂર્વે

---

* ૧ વ્યાસ યુધિષ્ઠિર રાજાને કહે છે એ પ્રસંગ છે.

कालएवेति । स्थिर इति प्रारब्धकार्यस्यावांतराल एव न परित्यागकारी । समुपसंपन्न इति समिति सम्यग्वृत्त्या सर्वथात्मसमर्पणरूपया उपसंपन्नः सामीप्यमागत इति ॥ ६ ॥

इत्थं प्रव्रज्यार्हमभिधाय प्रव्राजकमाह ।

गुरुपदार्ह इत्थंभूतएव विधिप्रतिपन्नप्रव्रज्यः समुपासितगुरुकुलः अस्खलितशीलः सम्यगधीतागमः तत एव विमलतरबोधात्तत्त्ववेदी उपशांतः प्रवचनवत्सलः सत्त्वहितरतः आदेयः अनुवर्त्तकः गंभीरः अविषादी उपशमलब्ध्यादिसंपन्नः प्रवचनार्थवक्ता स्वगुर्वनुज्ञातगुरुपदश्चेतीति ॥ ७ ॥

'गुरुपदार्हः' प्रवाचकपदयोग्यः तु पूर्वस्माद्विशेषणार्थः । इत्थंभूत एव

પણ એટલે દીક્ષા લીધા પહેલા એમ સમજવું. સ્થિર એટલે આરંભેલા કાર્યને વચમાં છોડી ન દેનાર. સમુપ સંપન્ન સમ્ એટલે સારી રીતે સર્વથા આત્મ સમર્પણવડે ઉપસંપન્ન એટલે સમીપ આવેલો. ૬

એવી રીતે દીક્ષાને યોગ્ય એવા પુરૂષના લક્ષણો કહી હવે દીક્ષા આપનાર ગુરૂનું સ્વરૂપ કહે છે—

ભૂલાર્થ—ગુરૂપદને યોગ્ય એવો પુરૂષ આવો હોય તે કહેછે. ૧ વિધિએ કરી દીક્ષાને અંગીકાર કરેલી છે જેણે તેવો, ૨ ગુરૂ કુળની સારી રીતે ઉપાસના કરનાર, ૩ અસ્ખલિતપણે શીળ પાળનાર, ૪ સારી રીતે આગમનું અધ્યયન કરનાર, ૫ તેથીજ અતિશય બોધથી તત્વને જાણનાર, ૬ ઉપશાંત, ૭ સંઘનું હિત કરનાર, ૮ પ્રાણી માત્રના હિતમાં આસકત, ૯ જેનું વચન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એવો ૧૦ ગુણી પુરૂષોને અનુસરનાર, ૧૧ ગંભીર, ૧૨ ખેદ (વિખવાદ) રહિત; ૧૩ ઉપશમ લબ્ધિ વિગેરે ગુણોએ સહિત, ૧૩ પ્રવચનના અર્થનો વકતા, ૧૪ પોતાના ગુરૂએ જેને ગુરૂ પદ આપેલું છે એવો પુરૂષ ગુરૂપદને યોગ્ય છે. ૭

ટીકાર્થ—ગુરૂપદને યોગ્ય એટલે પ્રવાચક પદને યોગ્ય અહિં તુ શબ્દ

प्रव्रज्यार्हगुणयुक्त एव सन् न पुनरन्यादृशोऽपि तस्य स्वयंनिर्गुणत्वेन प्रव्राज्यजीवगुणबीजनिक्षेपकरणायोगात् किमित्याह ' विधिप्रतिपन्नप्रव्रज्यः ' वक्ष्यमाणक्रमाधिगतदीक्षः । ' समुपासितगुरुकुलः ' विधिवदाराधितगुरुपरिवारभावः ' अस्खलितशीलः ' प्रव्रज्याप्रतिपत्तिप्रभृत्येवाखंडितव्रतः ' सम्यगधीतागमः ' सूत्रार्थोभयज्ञानक्रियादिगुणभाजो गुरोरासेवनेनाधिगतपारगतगदितागमरहस्यः यतः पठ्यते ।

" तित्थे सुत्तत्थाणं गहणं विहिणा उ तत्थ तित्थमिदं । उभयन्नू चेव गुरू विहीउ विणयाइओ चित्तो ॥ १ ॥

उभयन्नू विय किरियापरो दढं पवयणाणुरागी य । ससमयरूवगो परि-

પૂર્વથી વિશેષ કરવાને અર્થે છે. ઈત્થંભૂત એવ એટલે દીક્ષાને યોગ્ય એવા ગુણવાળોજ તે શિવાય બીજા જેવો નહી, કારણ કે, પોતે દીક્ષાનો આપનાર નિર્ગુણ હોવાથી તેને શિષ્યને વિષે દીક્ષાને યોગ્ય એવા ગુણ રૂપ બીજાનું આરોપણ કરવું અયોગ્ય છે. તે દીક્ષા આપનાર ગુરૂ કેવા જોઇએ? પોતે વિધિથી દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી હોય એટલે જેને માટે આગળ કહેવામાં આવશે એવા ક્રમથી શુદ્ધ ગુરૂપરંપરાએ દીક્ષા પામેલ હોવો જોઇએ. વળી સારી રીતે ગુરૂકુળની ઉપાસના કરનાર હોય. એટલે જેણે ગુરૂનો પરિવાર વિધિથી આરાધ્યો હોય. 'અસ્ખલિત શીલ' એટલે જે દિવસે દીક્ષા લીધી છે, ત્યારથી જેણે અખંડિત પંચ મહાવ્રત રાખેલ છે. 'સારી રીતે આગમને ભણેલ ' એટલે સૂત્ર અને તેના અર્થનું જ્ઞાન અને ક્રિયા વગેરે ગુણોને ભજનારા ગુરૂની આસેવના કરવાથી તીર્થંકરે પ્રરૂપણા કરેલ આગમનું રહસ્ય જેણે પ્રાપ્ત કરેલું છે એવો તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

" તીર્થને વિષે વિધિએ કરી સૂત્ર તથા અર્થનું ગ્રહણ થાય છે. તેમાં જે આગળ કહેવાશે તે તીર્થ જાણવું, એટલે સૂત્રાર્થનો જાણનાર, જે ગુરૂ તે તીર્થ કહેવાય છે, અને વિધિ તો વિનયાદિ છે, તે વિચિત્ર પ્રકારનો છે." ૧

તે ગુરૂ સૂત્રાર્થનો જાણ, ક્રિયાને વિષે તત્પર, દઢપણે પ્રવચનનો અનુરાગી, જૈનાગમનો પ્રરૂપક, જૈનાગમને વિષે શ્રદ્ધા સહિત પરિપાકપણાને પા-

णओ य पन्नो य अवरयं" ॥ २ ॥

'तत एव विमलतरबोधात्तत्त्ववेदी' तत एव सम्यगधीतागमत्वादेव हेतोर्यो विमलतरो बोधः शेषान् सम्यगधीतागमानपेक्ष्य स्फुटतरप्रज्ञोन्मीलः तस्मात्सकाशात्तत्त्ववेदी जीवादिवस्तुविज्ञाता। 'उपशांतः' मनोवाक्कायविकारविकलः 'प्रवचनवत्सलः' यथानुरूपं साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपचतुर्वर्णश्रमणसंघवात्सल्यविधायी 'सत्त्वहितरतः' तत्तच्चित्रोपायोपादानेन सामान्येन सर्वसत्त्वप्रियकरणपरायणः। 'आदेयः' परेषां ग्राह्यवचनचेष्टः 'अनुवर्त्तकः' चित्रस्वभावानां प्राणिनां गुणांतराधानधियानुवृत्तिशीलः 'गंभीरः' रोषतोषाद्यवस्थायामप्यलब्धमध्यः 'अविषादी' न परीषहाद्यभिभूतः कायसंरक्षणादौ न

મેલ, અન્ય શાસ્ત્રોમાં નિપુણ અને સ્વસિદ્ધાંતમાં કુશળ હોય છે. ૨

તેથીજ એટલે સારી રીતે આગમનું અધ્યયન કરેલ હોવાથી અતિશય નિર્મલ બોધવાલો. શેષ એવા આગમોને સારી રીતે ભણેલ હોવાથી તેની અપેક્ષાએ જેની બુદ્ધિનો અતિ સ્ફુટ પ્રકાશ છે. તેથી તત્ત્વનો જ્ઞાતા એટલે જીવાદિ વસ્તુનો જાણનાર ઉપશાંત એટલે મન, વચન અને કાયાના વિકારથી રહિત'પ્રવચન વત્સલ' એટલે જેમ ઘટે તેમ સાધુ, સાધ્વી,શ્રાવક અને શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વર્ણ શ્રમણ સંઘનું વાત્સલ્ય કરનાર 'સત્ત્વહિતરત' એટલે વિવિધ પ્રકારના ઉપાયોનું ગ્રહણ કરી સામાન્યપણે સર્વ જીવોનું હિત કરવામાં તત્પર 'આદેય' એટલે જેના વચન અને ચેષ્ટા બીજાઓને ગ્રહણ કરવા લાયક છે, એવો. 'અનુવર્ત્તક' એટલે વિચિત્ર સ્વભાવવાળા પ્રાણીઓને વિષે નવા ગુણનું આરોપણ કરવાની બુદ્ધિથી તેમને અનુસરનાર એટલે જે પ્રકારના સ્વભાવવાળો પ્રાણી હોય તેને વિષે તે તે પ્રકારના ઉપાયે અનેક પ્રકારના ગુણોનું આરોપણ કરવાને તેમને અનુસરનારો. 'ગંભીર' એટલે રોષ તથા સંતોષ વગેરે અવસ્થામાં જેનું અંતઃકરણ જણાય નહીં તેવો. 'અવિષાદી' પરીષહ વગેરેથી પરાભવ પામતાં છતાં પણ છ કાયના રક્ષણ વગેરે કરવામાં દીનતા પામતો નથી. 'ઉપશમ લબ્ધિ વગેરેથી સંપન્ન' બીજાને શમાવવાને સામર્થ્યવાળી ઉપશમ લબ્ધિ આદિ શબ્દથી ઉપકરણ લબ્ધિ અને સ્થિરહસ્તલબ્ધિ પણ ગ્રહણ કરવી. તેનાથી સહિત એવો. 'પ્રવચનના અર્થનો વક્તા' એટલે આગમના

र्दैन्यमुपयाति ' उपशमलब्ध्यादिसंपन्नः ' उपशमलब्धिः परमुपशमयितुं सामर्थ्यलक्षणा आदिशब्दादुपकरणलब्धिः स्थिरहस्तलब्धिश्च गृह्यते। ततस्ताभिः संपन्नः समन्वितः

' प्रवचनार्थवक्ता ' यथावस्थितागमार्थप्रज्ञापकः ' स्वगुर्वनुज्ञातगुरुपदः ' स्वगुरुणा स्वगच्छनायकेनानुज्ञातगुरुपदः समारोपिताचार्यपदवीकः चकारो विशेषणसमुच्चये इतिशब्दो गुरुगुणेयत्तासूचकः।

अत्र षोडश प्रव्रज्यार्हगुणाः पंचदश पुनर्गुरुगुणाः निरूपिता इति उत्सर्गपक्षश्चायम्।

अथात्रैवापवादमाह—

पादार्द्धगुणहीनौ मध्यमाऽवराविति ॥ ८ ॥

पादेन चतुर्थभागेन अर्द्धेन च प्रतीतरूपेण प्रस्तुतगुणानां हीनौ न्यूनौ प्रव्राज्यप्रव्राजकौ मध्यमावरौ मध्यमजघन्यौ क्रमेण योग्यौ स्यातामिति ॥ ८ ॥

યથાર્થ અર્થનો કહેનાર-'સ્વગુરૂએ જેને ગુરૂ પદની અનુજ્ઞા કરી છે એવો' એટલે ગચ્છ નાયક એવા સ્વગુરૂએ જેને આચાર્ય પદ આપેલું છે એવો અહીં, च શબ્દ વિશેષણ સમુચ્ચયના અર્થમાં છે, અને ઇતિ શબ્દ ગુરૂના ગુણો આટલાજ છે, એમ સૂચવે છે.'

અહીં દીક્ષા લેવાને લાયક એવા પુરૂષના સોળ ગુણો અને દીક્ષા આપનાર ગુરૂના પંનર ગુણો નિરૂપણ કરેલા છે, તેમાં આ ઉત્સર્ગપક્ષ એટલે ઉત્સર્ગમાર્ગ છે.

હવે આસ્થાને અપવાદ કહે છે.

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે ગુણ કહ્યા તેમાંથી ચોથા ભાગના ઓછા હોય તો તે મધ્યમ અને અર્ધા ગુણ ઓછા હોય તો તે જઘન્ય જાણવો. ૮

ટીકાર્થ—પાદ એટલે ચોથે ભાગે અને અર્દ્ધ એટલે અર્દ્ધ ભાગે ઓછા એવા કહેલા ગુણોમાંથી ઓછા ગુણવાળો દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા આપનાર હોય તો તે અનુક્રમે મધ્યમ અને જઘન્ય યોગ્ય જાણવા. ૮

अथतस्मिन्नेवार्थे परतीर्थिकमतानि दश स्वमतं चोपदर्शयितुमिच्छुर्नियम एवायमिति वायुरित्यादिकं जवंति अल्पा अपि असाधारणगुणाः कल्याणोत्कर्षसाधका इत्येतत्पर्यंतं सूत्रकदंबकमाह—

नियम एवायमिति वायुरिति ॥ ९ ॥

नियम एव अवश्यंजाव एव अयं यदुत परिपूर्णगुणो योग्यो नापरः पादप्रमाणादिहीनगुणः स्यादित्येवं वायुर्वायुनामा प्रवादिविशेषः । माहेति क्रिया गम्यते ॥ ए ॥

कुत इत्याह ।

समग्रगुणसाध्यस्य तदर्द्धजावेऽपि तत्सिद्ध्यसंजवादिति ॥ १० ॥

આ બાબતમાં દશ પ્રકારના પરતીર્થિક (અન્ય મતીઓ)ના મતને અને પોતાના મતને દેખાડવાને ઇચ્છતો એવો ગ્રંથકાર વાયુ મતથી આરંભી દશ અન્ય તીર્થિઓના મતનું નિરૂપણ કરી પોતાના મતને કહેવા સારૂં 'नियम एवायं' એ સૂત્રથી આરંભી 'जवंति अल्पा अपि असाधारणगुणाः कल्याणोत्कर्षसाधकाः'

એ સૂત્ર પર્યંતના સૂત્રોના સમૂહને કહે છે—

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા આપનારને વિષે પૂર્વે કહેલા સમગ્ર ગુણો નિયમાએ હોવા જોઇએ એ વાયુ નામે પ્રવાદી પુરૂષનો મત છે. ૯

ટીકાર્થ—નિયમજ છે એટલે અવશ્ય ભાવ છે–નિશ્ચય છે. જે પરિપૂર્ણ ગુણવાળો હોય તેજ યોગ્ય કહેવાય. પણ બીજો ન કહેવાય. એટલે પાદ પ્રમાણ આદિહીન ગુણવાળો યોગ્ય ન કહેવાય–એમ વાયુ નામે પ્રવાદી વિશેષ કહે છે.

શામાટે પરિપૂર્ણ ગુણવાળો હોય તેજ યોગ્ય કહેવાય ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—કારણ કે, સમગ્ર ગુણવડે સાધવા યોગ્ય એવા કાર્યની સિદ્ધિનો અર્ધ ગુણ છતાં અસંભવ છે. ૧૦

समग्रगुणसाध्यस्य कारणरूपसमस्तगुणनिष्पाद्यस्य कार्यस्य तदर्द्धभावेऽपि तेषां गुणानामर्द्धभावे उपलक्षणत्वात्। पादहीनभावे च तत्सिद्धसंभवात्। तस्माद्गुणार्द्धात् पादोनगुणभावाद्वा या सिद्धिर्निष्पत्तिः तस्या असंभवादघटनात् अन्यथा कार्यकारणव्यवस्थोपरमः प्रसज्यत इति॥ १०॥

नैतदेवमिति वाल्मीकिरिति॥ ११॥

न नैव एतद्वायूक्तमित्येतत् प्राह वाल्मीकिः वल्मीकोद्भवः ऋषिविशेषः॥ ११॥

कुत इत्याह।

निर्गुणस्य कथंचित्तद्गुणभावोपपत्तेरिति॥ १२॥

निर्गुस्य सतो जीवस्य कथंचित्केन प्रकारेण स्वगतयोग्यताविशेषलक्षणेन

ટીકાર્થ—સમગ્ર ગુણ સાધ્ય એટલે કારણરૂપ સમગ્ર ગુણવડે સાધવા યોગ્ય એવી વસ્તુનું સાધન તેનાથી અર્ધા ગુણ છતાં અને ઉપલક્ષણથી ચોથા ભાગના ઓછા ગુણ છતાં સાધવું અસંભવિત છે.—એટલે સમસ્ત ગુણવડે સાધવા યોગ્ય કાર્યની સિદ્ધિ અર્ધા ગુણે કે ચોથા ભાગના ગુણે થઈ શકતી નથી. અર્ધ ગુણથી કે ચોથા ભાગના ગુણથી તેવા કાર્યની સિદ્ધિનો અસંભવજ છે. જો એમ ન હોય તો કાર્ય તથા કારણની વ્યવસ્થા—મર્યાદાનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે. ૧૦

મૂલાર્થ—જેમ વાયુએ કહ્યું, તેમ નથી, એમ વાલ્મીકિ કહે છે. ૧૧

ટીકાર્થ—એ વાયુનો મત યુક્ત નથી, એમ વલ્મીક રાફડામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કોઈ ઋષિ કહે છે. ૧૧

શામાટે વાયુનો મત યુકત નથી? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ગુણ રહિત એવા આત્માને કોઈ પ્રકારે તે ગુણ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૨

ટીકાર્થ—નિર્ગુણ એવા જીવને કોઈ પ્રકારે એટલે પોતાનામાં રહેલી યો-

प्रथमं तद्गुणज्ञावोपपत्तेः तेषां समग्राणां प्रव्राज्यगुणानां प्रव्राजकगुणानां वा ज्ञावोपपत्तेः घटनासंज्ञवात् । तथाहि यथा निर्गुणोऽपि सन् जंतुर्विशिष्टकार्यहेतून् प्रथमं गुणान् लज्ञते तथा यदि तद्गुणाज्ञावेऽपिकथंचिद्विशिष्टमेव कार्यं लप्स्यते तदा को नाम विरोधः स्यात् दृश्यते च दरिद्रस्यापि कस्यचिदकस्मादेव राज्यादिविज्ञूतिलाज्ञ इति ॥ १२ ॥

अकारणमेतदिति व्यास इति ॥ १३ ॥

अकारणमप्रयोजकं निष्फलमित्यर्थः एतद्वाल्मीकिनिरूपितं वाक्यं इत्येतद् ब्रूते व्यासः कृष्णद्वैपायनः ॥ १३ ॥

कुत इत्याह ।

गुणमात्रासिद्धौ गुणांतरज्ञावनियमाज्ञावादिति ॥ १४ ॥

ગ્યતાવડે પ્રથમ ગુણ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે એટલે દીક્ષા ગ્રહણ કરનારને તથા દીક્ષા આપનારને તેમના સમગ્ર ગુણો ઉત્પન્ન થવાની ઘટનાનો સંભવ છે. એટલે દીક્ષા લેનાર તથા દેનારમાં જેટલા ગુણ જોઈએ તેટલા નથી તોપણ તેમાં યોગ્યતા રૂપ વિશેષ ગુણ રહ્યો છે, માટે તેનામાં બીજા સમગ્ર ગુણ થવાનો સંભવ છે. તે વાત કહે છે—જેમ જંતુ નિર્ગુણ હોય પણ વિશિષ્ટ કાર્યના હેતુભૂત એવા ગુણોને પ્રથમ પામે છે. તેમ જો વિશિષ્ટ કાર્યના હેતુભૂત ગુણનો અભાવ છતાં પણ કોઇ રીતે વિશિષ્ટ કાર્યનેજ પામશે, ત્યારે શો વિરોધ આવશે ? કોઈ પણ વિરોધ નહીં આવે, કારણકે, એ વાત પ્રસક્ષ દેખાય છે. જેમ કોઇ દરિદ્રીને પણ અકસ્માત્ રાજ્યાદિ સમૃદ્ધિનો લાભ થઇ જાય છે; તેમ ગુણરૂપ વિશિષ્ટ કારણ વિના પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ કોઇ વખત થાય છે. (આ પ્રમાણે વાલ્મીકિ વાયુ મતને ખંડન કરે છે.) ૧૨

મૂલાર્થ—" વાલ્મીકિનું કહેલું અકારણ (નિષ્ફલ) છે, એમ વ્યાસ કહે છે. ૧૩

ટીકાર્થ—એ વાલ્મીકિએ કહેલુ વાક્ય અકારણ છે—અપ્રયોજક છે અર્થાત્ નિષ્ફલ છે, એમ કૃષ્ણ દ્વૈપાયન—વ્યાસ કહે છે. ૧૩

એ વાલ્મીકિનું કહેવું શામાટે નિષ્ફલ છે, ' તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ગુણ માત્રની અસિદ્ધિ થતાં, બીજા વિશેષ ગુણની ઉત્પત્તિનો નિયમાએ અભાવ છે. ૧૪.

गुणमात्रस्य स्वाभाविकस्य तुच्छस्यापि गुणस्य प्रथमसिद्धौ सत्यां गुणांतरस्यान्यस्य गुणविशेषस्य नाव उत्पादः गुणांतरभावः तस्य नियमादवश्यंतया अभावादसत्त्वात्स्वानुरूपकारणपूर्वकोपि कार्यव्यवहारः। यतः पठ्यते।

नाकारणं भवेत्कार्यं नान्यकारणकारणम्। अन्यथा न व्यवस्था स्यात्कार्यकारणयोः कचित् ॥ १ ॥

नान्यकारणकारणमिति न नैव अन्यस्यात्मव्यतिरिक्तस्य कारणमन्यकारणं अन्यकारणं कारणं यस्य तत् तथा पटादेः कारणं सूत्रपिंडादिघटादेः कारणं न भवति इति भावः। १४

नैतदेवमिति सम्राण्निति ॥ १५ ॥

नैतदेवं प्राग्वत् सम्राट् राजर्षिविशेषः प्राह ॥ १५ ॥
कुत इत्याह।

ટીકાર્થ—ગુણ માત્ર એટલે સ્વાભાવિક–તુચ્છ એવા ગુણની પ્રથમ અસિદ્ધિ થતાં બીજા ગુણ વિશેષની ઉત્પત્તિનો અવશ્ય અભાવ હોય છે, માટે પોતાને અનુરૂપ (યોગ્ય એવાં) એવા કારણ પૂર્વક પણ કાર્ય વ્યવહાર હોય છે, તેને માટે કહેલું છે કે,—

"કારણ વગરનું કાર્ય ન હોય અને અન્ય કારણ જેનું કારણ છે, એવું કાર્ય ન હોય એટલે જેનું કારણ જે હોય તેજ તેનું કારણ કહેવાય, પણ અન્યનું કારણ અન્ય ન થાય, જો એમ ન કહીએ તો કાર્ય અને કારણ એ બેની વ્યવસ્થા ક્યારે પણ ન થાય." 1

અન્ય કારણ કારણ એટલે પોતાથી જુદું જે કારણ તે અન્ય કારણ કહેવાય, અને તે અન્ય કારણ છે કારણ જેનું એવું કાર્ય ન હોય. જેમ સુત્રનો પિંડ વગેરે વસ્ત્રાદિકના કારણ છે, તે ઘડા વગેરે કાર્યના કારણ ન કહેવાય—એ ભાવાર્થ છે. ૧૪

મૂલાર્થ—એ વ્યાસનું કહેવુ એજ પ્રકારે છે, એમ નથી. એમ સમ્રાટ નામે રાજર્ષિ કહે છે. ૧૫

શામાટે વ્યાસનું કહેવું યોગ્ય નથી? તેનો ઉત્તર આપે છે. ૧૫

संभवादेव श्रेयस्त्वसिद्धेरिति ॥ १६ ॥

संभवादेव योग्यत्वादेव न पुनर्गुणमात्रादेव केवलात्संभवविकलाच्छ्रेयस्त्वसिद्धेः सर्वप्रयोजनानां श्रेयोभावनिष्पत्तेः । इदमुक्तं भवति गुणमात्रे सत्यपि यावदद्यापि प्रव्राज्यादिर्जीवो विवक्षितकार्यं प्रति योग्यतां न लभते न तावत्तेनारब्धमपि सिध्यति अनाधिकारित्वात्तस्य । अनधिकारिणश्च सर्वत्रकार्ये प्रतिषिद्धत्वात् अतो योग्यतैव सर्वकार्याणां श्रेयोभावसंपादिकेति ॥ १६ ॥

यत्किंचिदेतदिति नारद इति ॥ १७ ॥

यत्किंचित् न किंचिदित्यर्थः एतत्सम्राडुक्तमिति नारदो वक्ति ॥ १७ ॥

कुत इत्याह ।

गुणमात्राद्गुणांतरभावेऽप्युत्कर्षायोगादिति ॥ १८ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્યપણાના સંભવથી શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૬

ટીકાર્થ—સંભવથીજ એટલે યોગ્યપણાથી સર્વ પ્રયોજનોના શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થાય છે. પણ માત્ર ગુણથી એટલે કેવલ યોગ્યતાના અભાવથી શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થતી નથી. કહેવાનો આશય એ છે કે, ગુણ માત્ર છતાં પણ અદ્યાપિ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય અને દીક્ષા આપવાને યોગ્ય એવો જીવ જ્યાંસુધી વિવક્ષિત કાર્ય પ્રત્યે યોગ્યતાને પામતો નથી, ત્યાંસુધી તેણે આરંભેલું કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું નથી, કારણકે, યોગ્યતા વિના તે પુરૂષનો તે કાર્યમાં અધિકાર નથી. અને જે અધિકારી નથી, તેઓનો સર્વ કાર્યોમાં નિષેધજ છે. એથી યોગ્યતાજ સર્વ કાર્યોના શ્રેયો ભાવને સંપાદન કરનારી છે. ૧૬

મૂલાર્થ—સમ્રાટ્ નામના રાજર્ષિનું કહેવું યોગ્ય નથી, એમ નારદ કહે છે. ૧૭

ટીકાર્થ—સમ્રાટ્નું કહેવું કાંઇ પણ યોગ્ય નથી, એમ નારદ કહે છે. ૧૭

શામાટે સમ્રાટ્નું કહેવું યોગ્ય નથી ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્યતા માત્ર ગુણથી બીજા ગુણનો ભાવ થતાં પણ ઉત્કર્ષનો યોગ ન થાય. ૧૮

सोऽपि गुणोत्कर्षः किंपुनर्गुणमात्राद् गुणान्तरसिद्धिरित्यपिशब्दार्थः एवमेव पूर्वगुणानामुत्तरोत्तरगुणारम्भकत्वेन जवति निष्पद्यते । निर्बीजस्य कस्यचित्कार्यस्य कदाचिदप्यनावादित्येतद् वसुः समयप्रसिद्धो राजविशेषो निगदति एष च मनाग् व्यासमतानुसारीति ॥ १८ ॥

अयुक्तं कार्षापणधनस्य तदन्यविटपनेऽपि कोटिव्यवहारारोपणमिति क्षीरकदम्ब इति ॥ १९ ॥

अयुक्तं अघटमानकं कार्षापणधनस्यातिजघन्यरूपकविशेषसर्वस्वस्य व्यवहारिणो लोकस्य तदन्यविटपनेऽपि तस्मात्कार्षापणादन्येषां कार्षापणादीनां विटपने उपार्जने किं पुनस्तदन्याविटपने इत्यपिशब्दार्थः कोटिव्यवहारारोपणं कोटिप्रमाणानां दीनारादीनां व्यवहारे आत्मन आरोपणमिति यतोऽतिबहुकालसा-

---

ટીકાર્થ—તે પણ ગુણોત્કર્ષ ગુણ માત્રથી ગુણાંતરની સિદ્ધિ થાય એમાં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે એમજ એટલે પૂર્વ પૂર્વ ગુણોને ઉત્તરોત્તર ગુણનું આરંભકપણું છે, તેથી કરીને ગુણોત્કર્ષ થાય છે. કોઇ નિર્બીજ કાર્યનો કયારે પણ અભાવ છે, એટલે નિર્બીજ કાર્ય કયારે પણ થતું નથી સર્વદા સબીજ કાર્યજ થાય છે, એ પ્રમાણે વસુ નામનો કોઈ સમય પ્રસિદ્ધ (સિદ્ધાંત પ્રખ્યાત) રાજા કહે છે તે રાજા જરા વ્યાસના મતને અનુસરતો લાગે છે. ૧૮

મૂલાર્થ—કાર્ષાપણ ધનવાળાને બીજા ઘણા કાર્ષાપણ ધનની વૃદ્ધિ થાય, તોપણ તેનામાં કોટી ધ્વજના વ્યવહારનું આરોપણ કરવું, તે અયુક્ત છે. એમ ક્ષીરકદંબક કહે છે. ૧૯

ટીકાર્થ—અતિ હલકા રૂપાના નાણાવાલા વ્યવહારી—વેપારીને બીજું તેવું હલકું રૂપા નાણું ઉપાર્જન થાય, બીજા નાણાના ઉપાર્જનની તો શી વાત કરવી ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. તેવા હલકા વેપારીને વિષે કોટિધ્વજ ના વ્યવહારનું આરોપણ કરવું, એટલે તેવો હલકો વેપારી પોતાને કોટીધ્વજ માને, તે અયુક્ત છે—અઘટિત છે કારણકે, તે કોટીધ્વજ થવાનો વ્યવહાર ઘણા લાંબા કાળે સાધ્ય છે. અને તેટલા કાલસુધી વેપારીઓનું જીવવું સંભ-

ध्योऽय व्यवहारो न च तावन्तं कालं व्यवहारिणा जीवितं संभाव्यते । एवं च क्षीरकदम्बनारदयोर्न कश्चिन्मतभेदो यदि परं वचनकृत एवेति ॥ १९ ॥

न दोषो योग्यतायामिति विश्व इति ॥ २० ॥

न नैव दोषः अघटनालक्षणः कश्चित् योग्यताया कार्षापणधनस्यापि तथाविधभाग्योदयात्प्रतिदिनं शतगुणसहस्रगुणादिकार्षापणोपार्जनेन कोटिव्यवहारारोपणोचितत्वलक्षणाया । श्रूयन्ते च केचित्पूर्वं तुच्छव्यवहारा अपि तथाविधभाग्यवशेन स्वल्पेनैव कालेन कोटिव्यवहारमारूढा इत्येतत् विश्वो विश्वनामा प्रवादी प्राहेति । अयं च मनाक् सम्राण्मतमनुसरतीति ॥ २० ॥

अन्यतरवैकल्येऽपि गुणबाहुल्यमेव सा तत्त्वत इति सुरगुरुरिति ॥ २१ ॥

વતુ નથી એવી રીતે ક્ષીરકદબ અને નારદના મતમા કાઈ ભેદ નથી, જે હોય તો માત્ર વચનમા છે એટલે બોલવામા ફેર છે અર્થમા ફેર નથી. ૧૯

મૂલાર્થ—યોગ્યતાને વિષે દોષ નથી એમ વિશ્વ નામે પ્રવાદી કહે છે. ૨૦

ટીકાર્થ—કાર્ષાપણ ધનવાનાને પણ તેવી જાતના ભાગ્યના ઉદયથી પ્રતિદિવસ સેગણા, હજારગણા વગેરે કાર્ષાપણ દ્રવ્ય મેળવી કોટિધ્વજ બનવાના વ્યવહારનુ આરોપણ થવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતા તે ન ઘટવારૂપ દોષ રહેતો નથી

તેને માટે શાસ્ત્રમા સાભળવામા આવે છે કે, કેટલા એક પૂર્વે તુચ્છ વ્યવહારવાળા હોય તોપણ તેવા કોઈ ભાગ્યના વશથી થોડાક વખતમા કોટિધ્વજ વ્યવહારને પામેલા છે આ પ્રમાણે વિશ્વ નામનો પ્રવાદી કહે છે આ પ્રવાદી સમ્રાટ્ના મતને જરા મળતો આવે છે ૨૦

મૂલાર્થ—કોઈ ગુણનુ વિકલપણુ છતા પણ ગુણોનુ ઘણાપણુ હોય, તેજ તત્ત્વથી યોગ્યતા છે, એમ સુર ગુરૂ નામનો પ્રવાદી કહે છે. ૨૧

अन्यतरस्य कस्यचिद्गुणस्य वैकल्येऽपि किं पुनर्वैकल्ये इत्यपिशब्दार्थः। गुणबाहुल्यमेव गुणत्रदस्त्वमेव सा पूर्वसूत्रसूचिता योग्यता तत्त्वतः परमार्थवृत्त्या प्रवर्तते अतो न पादगुणहीनादिचिन्ता कार्येत्येतत्सुरगुरुर्बृहस्पतिरुवाचेति ॥ २१ ॥

सर्वमुपपन्नमिति सिध्दसेन इति ॥ २२ ॥

समस्तेष्वपि धर्मार्थकाममोक्षव्यवहारेषु पुरुषपराक्रमसाध्येषु विषये यद् यदोपपन्नं घटमानं निमित्ततया बुध्दिम द्भिरुत्प्रेक्ष्यते तत्सर्वमखिलं सेत्यनुवर्तते उपपन्नत्वस्य योग्यताया अभिन्नत्वादिति सिध्दसेनो नीतिकारः शास्त्रकृद्विशेषो जगाद ॥ २२ ॥

इत्थं दशपरतीर्थिकमतान्युपदर्श्य स्वमतमुपदर्शयन्नाह।

भवन्ति स्वल्पा अपि असाधारणगुणाः कल्याणोत्कर्ष-

ટીકાર્થ—કોઇ પણ બીજા ગુણનું વિકલપણું હોય—અર્થાત્ ઓછાપણું હોય. વિકલપણું ન હોય તો શું કહેવું, એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. ગુણોનું બહુપણું, એજ તત્વથી પૂર્વ સૂત્રમાં સૂચવેલી યોગ્યતા છે, માટે પાદગુણ હીન તે મધ્યમ યોગ્ય અને અર્ધ ગુણહીન તે જઘન્ય યોગ્ય ઈત્યાદિ ચિંતા ન કરવી, એમ સુરગુરૂ—બૃહસ્પતિ કહે છે. ૨૧

મૂલાર્થ—સઘળુ જે જેને ઘટે તે તેને યોગ્ય છે, એમ સિદ્ધસેન કહે છે. ૨૨

ટીકાર્થ—સમસ્ત એટલે પુરૂષ પરાક્રમથી સાધ્ય એવા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ રૂપ વ્યવહારો, તેને વિષે જે જે કાલે નિમિત્તપણે, ઘટતું એવું બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ ઉત્પ્રેક્ષા કરેલું હોય, તે સઘળું ઘટતું છે. અને તેજ યોગ્યતા કહેવાય છે; કારણકે, ઉપપન્ન—ઘટતું અને યોગ્યતા—એ બે શબ્દોને પરસ્પર અભેદપણું છે. આ પ્રમાણે નીતિ શાસ્ત્રના કર્તા સિદ્ધસેન કહે છે. ૨૨

એવી રીતે દશ અન્ય તીર્થીઓના મતો દર્શાવી હવે ગ્રંથકાર પોતાનો મત જણાવવા કહે છે.

મૂલાર્થ—અસાધારણ ગુણ અલ્પ હોય તો પણ કલ્યાણના

साधका इति ॥ २३ ॥

गुणा नन भवन्ति तु: पूर्वमतेभ्योऽस्य वैशिष्ट्यख्यापनार्थः अल्पा अपि परिमिता अपि किंपुनरनल्पा इत्यपिशब्दार्थः गुणा आर्यदेशोत्पन्नतादयः असाधारणाः सामान्यमानवेष्वसंभवन्तः कल्याणोत्कर्षसाधकाः प्रव्रज्याद्युत्कृष्टकल्याणनिष्पादकाः असाधारणगुणानां नियमादितरगुणाकर्षणावन्ध्यकारणत्वादिति युक्तमुक्तमादौ यदुत पादार्द्धगुणहीनौ मध्यमावरौ योग्याविति। अत्र वायुवाल्मीकिव्याससम्राड्नारदवसुक्षीरकदम्बमतानां कस्यचित्केनापि संवादेऽप्यन्यतरेण निराक्रियमाणत्वादनादरणीयतैव विश्वसुरगुरुसिद्धसेनमतेषु च यत्रसाधारणगुणाना-

ઉત્કર્ષને સાધનારા છે. ૨૩

ટીકાર્થ—તુ શબ્દ પુર્વે કહેલા દશ મતથી પોતાની વિશેષતા બતાવાને માટે છે અલ્પ એટલે પરિમિત એવા પણ ઘણાની વાત તો શી કરવી. એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે ગુણ એટલે આર્યદેશમાં ઉત્પન્ન થવું વગેરે અસાધારણ એટલે સામાન્ય મનુષ્યોમાં ન સંભવે તેવા ગુણો કલ્યાણના ઉત્કર્ષને સાધનારા છે એટલે દીક્ષા લેવા વગેરે ઉંચી જાતના કલ્યાણને ઉત્પન્ન કરનારા છે, કારણકે, અસાધારણ ગુણોનું નિયમાએ કરીને બીજા ગુણોને આકર્ષવામાં સફળ કારણપણું છે અર્થાત્ અસાધારણ ગુણો અવશ્ય બીજા ગુણોને ખેંચી લાવે છે, એથી કરીને ચોથા ભાગના ગુણવડે હીન હોય તથા અર્ધા ગુણવડે હીન હોય તે મધ્યમ યોગ્ય અને જઘન્ય યોગ્ય કહેવાય છે, એમ જે પ્રથમ કહ્યું, તે યુક્ત છે.

અહીં વાયુ, વાલ્મીકિ, વ્યાસ, સમ્રાટ્, નારદ, વસુ, અને ક્ષીરકદંબ—એ સર્વ મતોમાં કોઇને કોઇની સાથે સંવાદ હોવાથી ગમે તે મતવાળાએ પણ તેના મતનું નિરાકરણ કરવાપણું છે—અર્થાત્ ખંડન કરવાપણું છે, તેથી અમારે તે તરફ અનાદર છે એટલે એક બીજાએ પરસ્પર તે મતોનું ખંડન કરેલું છે, તેથી તેમનું ખંડન કરવાનો અમારે આદર નથી. તેમાં વિશ્વ, સુરગુરૂ અને સિદ્ધસેનના મતોની અંદર અસાધારણ ગુણોનો અનાદર કરી યોગ્યતાનો અંગીકાર કર્યો છે, તે સારૂ નથી કારણકે, કેવળ યોગ્યતા પરિપૂર્ણ કાર્યને ન

दरणेन योग्यताङ्गीक्रियते तदा न सम्यक् तस्याः परिपूर्णकार्यासाधकत्वात् अथान्यथा तदास्मन्मतानुवाद एव तैः शब्दान्तरेण कृतः स्यात् न पुनः स्वमतस्थापनं किञ्चित् इति इत्युक्तौ प्रव्राज्यप्रव्राजकौ ॥ २३ ॥

अधुना प्रव्रज्यादानविधिमभिधित्सुराह ।

उपस्थितस्य प्रश्नाचारकथनपरीक्षादिर्विधिरिति ॥ २४ ॥

उपस्थितस्य स्वयं प्रव्रज्यां ग्रहीतुं समीपमागतस्य प्रश्नश्च आचारकथनं च परीक्षा च प्रश्नाचारकथनपरीक्षाः ता आदिर्यस्य स तथा। आदिशब्दात्कण्ठतः सामायिकादिसूत्रप्रदानतथाविधानुष्ठानाभ्यासग्रहः विधिक्रमः प्रव्रज्याप्रदाने पूर्वसूचित एषः । इदमुक्तं भवति सद्धर्मकथाक्षिप्ततया प्रव्रज्याभिमुख्यमागतो भव्यजन्तुः पृच्छनीयः यथा को वत्स त्वं किं निमित्तं वा प्रव्रजसि। ततो यद्यसौ

હવે કોઈ એમ કહે કે, તે મતોને વિષે કેવળ યોગ્યતાનુંજ પ્રતિપાદન નથી પણ અસાધારણ ગુણનું પ્રતિપાદન છે તો તેનો ઉત્તર આપે છે કે, " એ મતોવાળાએ બીજા શબ્દમાંજ અમારા મતનો અનુવાદ કર્યો છે, કાંઇ પોતાના મતનું સ્થાપન કર્યું નથી.

આ પ્રમાણે દીક્ષા લેનાર તથા દીક્ષા આપનાર પુરૂષો કહેવામાં આવ્યા છે. ૨૩

હવે દીક્ષા આપવાના વિધિને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવા આવેલા પુરૂષ સંબંધી પ્રશ્ન તથા આચાર કહેવા અને પરીક્ષા કરવી વગેરે તેનો વિધિ છે. ૨૪

ટીકાર્થ—પોતે દીક્ષા લેવાને સમીપ આવેલા પુરૂષને પ્રશ્ન, આચાર કથન અને પરીક્ષા વગેરે વિધિ છે આદિ (વિગેરે) શબ્દથી સામાયિક વિગેરેના સુત્રોને કંઠે શીખવવા, અને તેવી રીતના અનુષ્ટાનના અભ્યાસનું ગ્રહણ કરવું દીક્ષા આપવાને પૂર્વે સૂચના કરેલો આવો વિધિક્રમ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સદ્ધર્મ કથાવડે જેનું મન દીક્ષા લેવાને તત્પર થયું છે એવા ભવ્ય પ્રાણીને પ્રથમ પુછવું કે, હે વત્સ, તું કોણ છે ? અને શા માટે દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે ?

कुलपुत्रकः तगरानगरादिसुन्दरक्षेत्रोत्पन्नः सर्वाशुभोद्भवभवव्याधिक्षयनिमित्तमेवाहं भगवन् प्रव्रजितुमुद्यत इत्युत्तरं कुरुते तदासौ प्रश्नशुद्धः ।

ततोऽस्य दुरनुचरा प्रव्रज्या कापुरुषाणां आरम्भनिवृत्तानां पुनरिह परभवे च परमः कल्याणलाभः । तथा यथैव जिनानामाज्ञा सम्यगाराधिता मोक्षफला तथैव विराधिता संसारफलदुःखदायिनी तथा यथा कुष्ठादिव्याधिमान् क्रियां प्राप्तकालां प्रतिपद्यापथ्यमासेवमानो अप्रवृत्तादधिकं शीघ्रं च विनाशमाप्नोति एवमेव भावक्रियां संयमरूपकर्मव्याधिक्षयनिमित्तं प्रपद्य पश्चादसंयमापथ्यसेवी अधिकं कर्म समुपार्जयतीति । एवं तस्य साध्वाचारः कथनीय इति । एवं

આ પ્રમાણે પુછતાં જોતે દીક્ષાનો લેનાર એમ બોલે કે, " હે ભગવન્ હું કુલપુત્રક છું (કુલીન છું) તગરાનગર ઈત્યાદિ સુંદર ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન હું થયો છું અને જેમાં સર્વ અશુભ ઉત્પન્ન થાય છે, એવા ભવરૂપ સંસારરૂપ વ્યાધિનો ક્ષય કરવા નિમિત્તેજ હું દીક્ષા લેવા ઉજમાલ થયો છું" આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે તો તે પુરૂષ પ્રશ્ન શુદ્ધ થયો કહેવાય છે. તે પછી શિષ્યને એમ કહેવું કે, કાયર પુરૂષોને દીક્ષા દુઃખે થઈ શકે તેમ છે. એટલે તેમનાથી પાલી શકાતી નથી; દીક્ષા તો ઘણાં શૂરવીર પુરૂષોથીજ પાલી શકાય છે. માટે શૂરવીરતા રાખવી. વળી આરંભથી નિવૃતિ પામેલા એવા પુરૂષોને આ ભવ તથા પરભવને વિષે પરમ કલ્યાણનો લાભ થાય છે તેમ વળી જેમ જિનરાજની આજ્ઞા સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરેલી હોય તો તે મોક્ષફલને આપે છે, અને જો તે વિરાધેલી હોય તો સંસારના ફલરૂપ દુઃખને આપનારી થાય છે જેમ કોઢ વગેરે વ્યાધિવાળો પુરૂષ અવસરે પ્રાપ્ત થયેલી ક્રિયાને પામી અપથ્યને સેવે તો અપ્રવૃતથી અધિક એટલે ઔષધરૂપ ભાવ ક્રિયામાં પ્રવર્તતા પેહેલા સત્વર વિનાશને પામે છે એવીજ રીતે સંયમરૂપ ભાવક્રિયાને કર્મરૂપ વ્યાધિના ક્ષય નિમિતે પામી પછી અસંયમરૂપ અપથ્યને સેવવાથી અધિક કર્મને ઉપાર્જે છે. એટલે દીક્ષા લીધા પેહેલા જે કર્મ ઉપાર્જન કરતો હતો, તેની અપેક્ષાએ દીક્ષા લીધા પછી જે પુરૂષ અસંયમનું સેવન કરે છે, તે ઘણા કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. એવી રીતે તે પુરૂષને સાધુનો આચાર કહેવો. એમ સાધુ આચાર સારીરીતે કહ્યા પછી પણ તે પુરૂષ પરીક્ષા કરવાને યોગ્ય છે. તે

कथितेऽपि साध्वाचारे निपुणमसौ परीक्षणीयः। यतः—

"असत्याः सत्यसंकाशाः सत्याश्चासत्यसंनिभाः।
दृश्यन्ते विविधा भावास्तस्माद्युक्तं परीक्षणम्" ॥ १ ॥
अतथ्यान्यपि तथ्यानि दर्शयन्त्यतिकौशलाः।
चित्रे निम्नोन्नतानीव चित्रकर्मविदो जनाः" ॥ २ ॥

परीक्षा च सम्यक्त्वज्ञानचारित्रपरिणतिविषया तैस्तैरुपायैर्विधेया। परीक्षा कालश्च प्रायः षण्मासाः। तथाविधपात्रापेक्षया तु अल्पो बहुश्च स्यात् तथा सामायिकसूत्रं अकृतोपधानस्यापि कण्ठतो वितरणीयं अन्यदपि सूत्रं पात्रतामपेक्ष्याध्यापयितव्यम् ॥ २४ ॥

तथा गुरुजनाद्यनुज्ञेति ॥ २५ ॥

વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—,

"કેટલાક અસત્ય અપદાર્થો સત્ય જેવા દેખાય છે અને કેટલાક સત્ય પદાર્થો અસત્ય જેવા દેખાય છે, એમ વિવિધ પ્રકારના ભાવ દેખાય છે, તેથી પરીક્ષા કરવી યોગ્ય છે. ૧

ચિત્રકર્મને જાણનારા પુરૂષો જેમ ચિત્રમાં નીચા અને ઉંચા સ્થળના ભાવને બતાવે છે, તેમ અતિ કુશળ પુરૂષો અસત્યને સત્ય જેવાં બતાવે છે.૨"

સમ્યકત્વ, જ્ઞાન, અને ચારિત્રની પરિણતિના વિષયમાં તે તે ઉપાયવડે પરીક્ષા કરવી. પરીક્ષા કરવાનો સમય પ્રાયે કરીને છ માસનો છે એટલે છ માસ સુધી પરીક્ષા કર્યા પછી વડી દીક્ષા આપવી. વળી તેવા પ્રકારનું કોઇ સારૂં પાત્ર એટલે સારો પુરૂષ અથવા નઠારો પુરૂષ મલે તો તેની અપેક્ષાએ અલ્પ કાળ પણ છે અને અધિકકાલ પણ છે, પરંતુ છ માસ સુધી પરીક્ષા કરવી એવો નિયમ નથી તેમ વલી ઉપધાન જેણે વહન કર્યું નથી એવા પુરૂષને પણ કંઠથી સામાયિક સૂત્ર આપવુ એટલે ભણાવવું. પાત્રપણાની અપેક્ષાએ બીજું પણ સૂત્ર ભણાવવું. ૨૪

મૂલાર્થ—માત પિતા વગેરે ગુરૂજનની આજ્ઞા લેવી. ૨૫

गुरुजनो मातापित्रादिलक्षणः आदिशब्दात् भगिनीभार्यादिशेषसवन्धिलोकपरिग्रहः तस्य अनुज्ञा मव्रज त्वमित्यनुमतिरूपा विधिरित्यनुवर्त्तते ॥ २५ ॥
यदा पुनरसौ तत्तदुपायतोऽनुज्ञाप्तितोऽपिन मुञ्चति तदा यद्विधेयं तदाह—

तथा तथोपधायोग इति ॥ २६ ॥

तथा तथा तेन तेन प्रकारेण सर्वथा परैरनुपलक्ष्यमाणेन उपधायोगः मायायाः प्रयोजनं ॥ २६ ॥
कथमित्याह—

दुःस्वप्नादिकथनमिति ॥ २७ ॥

दुःस्वप्नस्य खरोष्ट्रमहिषाद्यारोहणादिदर्शनरूपस्य आदिशब्दान्मातृम-

ટીકાર્થ—ગુરૂજન એટલે માતા પિતા વગેરે આદિ (વગેરે) શબ્દથી બ્હેન, સ્ત્રી વગેરે બાકીના સંબંધી લોકોનોનું ગ્રહણ કરવું તેની અનુજ્ઞા એ-ટલે 'તું દીક્ષા લે' એવી સંમતિરૂપ આજ્ઞા તે વિધિ કહેવાય છે તે પાછળથી સંબંધ મેલવવો. ૨૫

જ્યારે તે સંબંધી વર્ગ તે તે પ્રકારના ઉપાયોથી આજ્ઞા માગતા છતાં પણ દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા ન આપે તો પછી શું કરવું તે કહે છે.

મૂલાર્થ— તે તે પ્રકારે સંબંધી વર્ગ આજ્ઞા આપે એવી યુક્તિ કરવી. ૨૬

ટીકાર્થ—તે તે પ્રકારે એટલે સર્વથા બીજાને માલુમ ન પડે એવા પ્રકારે માયાનો પ્રયોગ કરવો. ૨૬

શી રીતે માયા–કપટની રચના કરવી ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—નઠારા સ્વપ્ના વગેરે કહેવા. ૨૭

ટીકાર્થ—દુઃસ્વપ્ન કહેવા એટલે ગધેડા, ઉંટ, પાડા વગેરે અયોગ્ય વાહન ઉપર બેસવું ઇત્યાદિ નજીક મૃત્યુને સુચવનારા સ્વપ્ને મેં દીઠા, માટે મારૂં મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે, તેથી મને દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપો' એમ ક-હેવું આદિ શબ્દથી માતૃમંડળ—દેવીઓનું ટાળું વગેરે વિપરીત દેખાવ પ્રમુ-

एतज्ज्ञादिविपरीतालोकनादिग्रहः तस्य कथनं गुर्वादिनिवेदनमिति ॥ २७ ॥

तथा विपर्ययलिङ्गसेवेति ॥ २८ ॥

विपर्ययः प्रकृतिविपरीतजावः स एव मरणसूचकत्वात् लिङ्गं तस्य सेवा निषेवणं कार्यं येन स गुर्वादिजनः संनिहितमृत्युरयमित्यवबुध्य प्रव्रज्यामनुजानीते इति ॥ २८ ॥

विपर्ययलिङ्गानि तेषु स्वयमेवाबुध्यमानेषु किं कृत्यमित्याह ।

दैवज्ञैस्तथा तथा निवेदनमिति ॥ २९ ॥

दैवज्ञैर्निमित्तशास्त्रपाठकैः तथा तथा तेन तेन निमित्तशास्त्रपाठादिरूपेणोपायेन निवेदनं गुर्वादिजनस्य ज्ञापनं विपर्ययलिङ्गानामेव कार्यमिति ॥ २९ ॥

ખનું ગ્રહણ કરવું એ વાત માતા પિતા વગેરે વડિલને નિવેદન કરવી. જેથી દિક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે એ હેતુ માટે ૨૭

મૂલાર્થ—વળી વિપરીત ચિન્હોને સેવવા એટલે મૃત્યુ સમીપ આવેલા પુરૂષના જેવા ચિન્હ દેખાડવા. ૨૮

ટીકાર્થ—વિપર્યય એટલે પોતાની પ્રકૃતિથી વિપરીત ભાવ, તે મૃત્યુને સૂચવનાર છે, તેથી તે મરણનું ચિન્હ છે તેનું સેવન કરવું એટલેઅર્થાત્ જોઈને પોતાના મરણચિન્હ બતાવવા જેથી માતા પિતા વગેરે વડિલજન 'આનું મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે' એમ જાણી દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે. ૨૮

જો માતપિતાપ્રમુખ ગુરૂજન પોતાની બુદ્ધિથી પોતાની મેળેજ તે વિપરીત ચિન્હોને જાણી ન શકે તો પછી શું કરવું ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—જોષી લોકોની પાસે માતા પિતાદિકને તે તે પ્રકારે કહેવરાવવું. ૨૯

ટીકાર્થ—દૈવજ્ઞ એટલે નિમિત્ત શાસ્ત્રને જાણનાર જોષી લોકોની પાસે તે તે નિમિત્ત શાસ્ત્રના પાઠાદિરૂપ ઉપાયવડે તે માતા પિતાદિક ગુરૂજનને વિપરીત લિંગોનું જણાવવું. એટલે જોષીઓના મુખથી માતાપિતાદિકને પ્રતીતિ લાવવાને કહેવરાવવું, જેથી તેઓ દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે. ૨૯

नन्वेवं मायाविनः प्रव्रज्याप्रतिपत्तावपि को गुणः स्यादित्याशङ्क्याह ।

न धर्मे मायेति ॥ ३० ॥

न नैव धर्मे माया क्रियमाणा माया—वञ्चना भवति परमार्थतोऽमायात्वात्तस्याः ॥ ३० ॥

एतदपि कुत इत्याह—

उभयहितमेतदिति ॥ ३१ ॥

उभयस्य स्वस्य गुर्वादिजनस्य च हितं श्रेयोरूपं एतदेव प्रव्रज्याविधौ मायाकरणं एतत्फलभूतायाः प्रव्रज्यायाः स्वपरोपकारकत्वात् । पठ्यते च ।

" अमायोऽपि हि भावेन माय्येव तु भवेत्क्वचित् ।
पश्येत्स्वपरयोर्यत्र सानुबन्धं हितोदयम् ॥ १ ॥

इति ॥ ३१ ॥

એવી માયા કરનારને દીક્ષા આપવાથી શો ગુણ થાય? એવી શંકા કરે તો તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ધર્મને વિષે માયા નથી. ૩૦

ટીકાર્થ—જે ક્રિયામાં ધર્મ સાધ્ય છે, તે ક્રિયા માયા—ઠગાઇ નથી. પરમાર્થપણે એ અમાયાજ છે. ૩૦

એમ શાથી કહો છો? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—તે માયાનું કરવાપણું સ્વપરને હિતકારી છે. ૩૧

ટીકાર્થ—એ દીક્ષા વિધિમાં જે માયા—કપટ કરવી, તે પોતાનું તથા માતાપિતા વગેરે વડિલ જનનું શ્રેયરૂપ હિત કરવાપણું છે, કારણ કે, દીક્ષા લેવી તે પોતાને અને પરને ઉપકારકારી છે, તે વિષે શાસ્ત્રમાં પણ કહેલું છે—

"જ્યાં પોતાનો અને પરનો નિરંતર હિતનો ઉદય જોવામાં આવે ત્યાં ભાવે કરીને માયા વગરનો પણ પુરૂષ ક્વચિત્ માયાવીજ હોય છે. એટલે કોઇ કાર્યને વિષે માયા પણ વસ્તુતાએ અમાયાજ કહેવાય છે. ૧" ૩૧

अथेत्थमपि कृते तं विना गुर्वादिजनो निर्वाहमलज़मानो न तं प्रव्रज्यार्थमनुजानीते तदा किं विधेयमित्याशङ्क्याह ।

यथाशक्ति सौविहित्यापादनमिति ॥ ३१ ॥

यथाशक्ति यस्य यावती शक्तिः शतसहस्रादिप्रमाणनिर्वाहहेतुद्रव्यादिसमर्पणरूपा तया सौविहित्यस्य सौस्थ्यस्यापादनं विधानं येन प्रव्रजितेऽपि तस्मिन्नसौ न सीदति तस्य निर्वाहोपायस्यकरणमिति जावः । एवं कृते कृतज्ञा कृता जवति करुणा च मार्गप्रजावनावीजं ततस्तेनानुज्ञातः प्रव्रजेदिति ॥ ३१ ॥

अथैवमपि न तं मोक्तुमसावुत्सहते तदा ।

પુર્વે કહ્યું, તેમ કરતાં છતાં પણ જે માતા પિતાદિ ગુરૂજન તેના વિના નિર્વાહ કરી શકે તેવા ન હોય અને તેથી કરીને દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપતા ન હોય તો શું કરવું? એવી શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે માતાપિતાદિ ગુરૂજનના મનનું સમાધાન કરવું. ૩૨

ટીકાર્થ—જેની જેટલી શક્તિ હોય તેણે તેટલી શક્તિ પ્રમાણે માતા પિતા પ્રમુખ ગુરૂજનોના ચિત્તનું સમાધાન કરવું એટલે સો, હજાર વગેરે પ્રમાણવાલા નિર્વાહના કારણરૂપ દ્રવ્યાદિક આપવારૂપ પોતાની શક્તિને અનુસારે કરી તેમની આજીવિકાનો બંદોબસ્ત કરવો. તે પછી દીક્ષા લેવી, જેથી પછવાડે પોતાના માતા પિતાદિ નિર્વાહાદિકના કારણથી હેરાનગતિ ન ભોગવે, અર્થાત્ તેમના નિર્વાહનો ઉપાય કરવો. એમ કરવાથી પોતે કૃતજ્ઞતા કરેલી કહેવાય છે. કારણ કે, જૈન માર્ગની પ્રભાવનાનું બીજ કરૂણા—દયા છે. તેથી માતા પિતાદિકને તેવી રીતે પણ ખુશી કરી તેમની આજ્ઞા મેળવી દીક્ષા લેવી. ૩૨

ઉપર પ્રમાણે કરતાં છતાં પણ જે માતા પિતાદિ દીક્ષા લેનારનો ત્યાગ કરવા ઉત્સાહ ન કરે ત્યારે શું કરવું? તે કહે છે.

ग्लानौषधादिज्ञातात्त्याग इति ॥ ३३ ॥

ग्लानस्य तथाविधव्याधिबाधावशेन ग्लानिमागतस्य गुर्वादेर्लोकस्य औषधादिज्ञातादौषधस्य आदिशब्दात्स्वनिर्वाहस्य च ग्रहः तस्य गवेषणमपि औषधादीत्युच्यते । ततो ग्लानौषधाद्येव ज्ञातं दृष्टान्तः तस्मात्त्यागः कार्यो गुर्वादेरिति इदमुक्तं भवति ।

यथा कश्चित्कुलपुत्रकः कथंचिदपारं कान्तारं गतो मातापित्रादिसमेतः तत्प्रतिबन्धश्च तत्र व्रजेत्,। तस्य च गुर्वादेः तत्र व्रजतो नियमघाती वैद्यौषधादिरहितपुरुषमात्रासाध्यः तथाविधौषधादिप्रयोगयोग्यश्च महानातङ्कः स्यात् । तत्र चासौ तत्प्रतिबन्धादेवमालोचयति । यथा न भवति नियमादेव गुरुजनो नीरुगौषधादिमन्तरेण औषधादिभावे च संशयः कदाचित्स्यात् कदाचन्नेति कालसहश्चायं ।

મૂલાર્થ—વ્યાધિ પીડિત માતા પિતાદિક ગુરૂજનનો ઔષધાદિકના દષ્ટાંતે કરી ત્યાગ કરવો. ૩૩

ટીકાર્થ—ગ્લાન એટલે તે પ્રકારના વ્યાધિની પીડાને લઇને ગ્લાનિ પામેલા માતા પિતાદિ લોકને ઔષધાદિના દષ્ટાંતે કરીને આદિ શબ્દથી પોતાના નિર્વાહની ખોળ કરવી તે પણ ઔષધાદિ કહેવાય છે. તેથી ગ્લાનના ઔષધાદિકના દષ્ટાંતે કરી તે માતા પિતા પ્રમુખનો ત્યાગ કરવો. તે દષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે.

કોઈ કુલીન પુત્ર પોતાના માતાપિતાદિ સાથે તેમની સેવામાં બંધાઈ ચાલતો હતો. તે એક વખતે કોઈ રીતે કોઈ અપાર જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. તેમની સાથે ચાલતા તે માતાપિતાના નિયમને તોડનારો, અને વૈદ્યના ઔષધાદિ વિના માત્ર પુરૂષથી સાધ્ય ન થાય તેવો અને તેવી જાતના ઔષધાદિકના પ્રયોગને યોગ્ય એવો કોઇ મોટો રોગ માતાપિતાના શરીરમાં ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે તે કુલીન પુત્ર માતાપિતાના પ્રતિબંધથી આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો—"આ માતા પિતા જરૂર ઔષધ વિના રોગ રહિત નહીં થાય અને એ કદાપિ ઔષધ મળે તો રોગ મટે કે ન મટે એ સંશય છે. વળી આ માતા પિતા કાલ સહન કરે તેમ છે, એટલે તત્કાળ મારા વિયોગથી અ-

ततः संस्थाप्य तथाविधचित्रवचनोपन्यासेन तं तदौषधादिनिमित्तं स्ववृत्तिहेतोश्च त्यजन् सन्नसौ साधुरेव भवति । एष हि त्यागोऽत्याग एव यः पुनरत्यागः स परमार्थतस्त्याग एव यतः फलमत्र प्रधानं धीराश्चैतद्दर्शिन एव भवन्ति । तत औषधसंपादनेन तं जीवयेदपीति संभवात् सत्पुरुषोचितमेतत् । एवं शुक्लपाक्षिको महापुरुषः संसारकान्तारपतितो मातापित्रादिसंगतो धर्मप्रतिबद्धो विहरेत् । तेषां च

થવા રોગથી મરણ પામે તેમ નથી." આ પ્રમાણે ચિંતવી તે માતા પિતાદિકને વિવિધ પ્રકારના વચનોવડે ઔષધાદિકના નિમિત્તે અને પોતાની વૃત્તિને માટે તે ત્યાગ કરે છે. એ ત્યાગ કરતો છતો પણ તે સજ્જન (સાધુ) કહેવાય છે. એટલે જે તેણે ત્યાગ કર્યો તે ઠીકજ ત્યાગ કર્યો કહેવાય; એ પ્રકારનો ત્યાગ તે અત્યાગજ કહેવાય છે. અને એવો વખત આવતા જો ત્યાગ ન કરે તો પરમાર્થથી તે ત્યાગજ કર્યો કહેવાય છે. કારણકે, આ સ્થળે ફલજ પ્રધાન છે. અને આવા ધીર પુરૂષો ફલનેજ પ્રધાનપણે દેખનારા હોય છે. એટલે ધીર પુરૂષો જેમાં ફળ દેખે છે, તેવાજ કાર્યને વિષે પ્રવર્તે છે. તેથી ઔષધ સંપાદન કરી તે માતાપિતાને જીવાડે પણ ખરો, કેમકે તેવો સંભવ છે. અને એ પ્રકારે કરવું તે સત્પુરૂષોને યોગ્ય છે.

આ દ્દષ્ટાંતનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે છે. આ સ્થલે જે કુલીન પુત્ર કહ્યો, તે શુક્લપક્ષીઓ મહા પુરૂષ સમજવો. તે પુરૂષ આ સંસારરૂપવનમાં પડી માતાપિતાદિકનીસાથે મળેલો અને ધર્મમાં બંધાએલો થઇ વિહાર કરે છે. તે માતાપિતાદિકને અવશ્ય વિનાશ કરનાર, અને સમ્યક્ત્વ બીજ જેણે પ્રાપ્ત કર્યું નથી, એવો પુરૂષ માત્રે કરીને સાધવાને અશક્ય એવો છે, અને સમકિતાદિ ઔષધ જેને સંભવે છે,અને દર્શન મોહાદિકના ઉદયરૂપ લક્ષણવાળો કર્મરૂપ રોગ તે તે માતાપિતાદિ ગુરૂજનને થયો છે, માટે આ સંસારરૂપ અટવીમાં શુક્લપક્ષીઓ પુરૂષ ધર્મના પ્રતિબંધથી 'એમ વિચારે કે, 'આ સર્વે સમકિતાદિ ઔષધ વિના અવશ્ય વિનાશ પામશે, અને સમકિતાદિકનું સંપાદન કરતાં પણ વિકલ્પ છે, એટલે સમકિતાદિ ઔષધથી તેમનો કર્મરૂપ રોગ મટે પણ ખરોં, તેથી સમકિતાદિ ઔષધ મેળવવાનો ઉદ્યમ કરે છે. વળી

तत्र नियमविनाशकोऽप्राप्तसम्यक्त्वबीजादिना पुरुषमात्रेण स्थापयितुमशक्यः संभवन् सम्यक्त्वाद्यौषधो दर्शनमोहाद्युदयलक्षणः कर्मातङ्कः स्यात् । तत्र स शुक्लपाक्षिकः पुरुषो धर्मप्रतिबन्धोदयं समालोचयति । यत्तुत विनश्यन्त्येतान्यवश्यं सम्यक्त्वाद्यौषधविरहेण तत्संपादने विज्ञापा कालसहानि चेमानि व्यवहारतस्ततो यावद् गृहवासं निर्वाहादिचिन्तया तथा तथा संस्थाप्य तेषां सम्यक्त्वाद्यौषधनिमित्तं स्वचारित्रलाभनिमित्तं च स्वकीयौचित्यकरणेन त्यजन् सन्नभीष्टसंयमसिध्या साधुरेव एष त्यागोऽत्यागस्तत्त्वभावनातः । अत्याग एव च त्यागो मिथ्याभावनातः तत्त्वफलमत्र प्रधानं बुधानां । यतो धीरा एतद्दर्शिन आसन्नभव्याः एवं च तानि सम्यक्त्वाद्यौषधसंपादनेन जीवयेदात्यन्तिकं अपुनर्मरणेनामरणाबन्ध्यबीजयोगेन

વ્યવહારથી સર્વે કાલને સહન કરે તેવા છે, એટલે તત્કાળ નાશ પામે એવાં નથી, કારણકે જ્યાંસુધી ગૃહવાસ છે, ત્યાંસુધી નિર્વાહ વગેરેની ચિંતા છે,

માટે તે તે પ્રકારે સંસ્થાપન કરીને એટલે માતાપિતાદિ ગુરૂજનની જીવતાં સુધી પોહોંચે એવી આજીવિકાનો બંદોબસ્ત કરીને તેમના સમકિતાદિ ઔષધ નિમિત્તે, પોતાને ચારિત્રનો લાભ થાય, તે નિમિત્ત અને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે કરી સર્વથા ઈષ્ટ એવા સંયમની સિદ્ધિ નિમિત્તે એ ગુરૂજનનો ત્યાગ કરનારો પુરૂષ ઉત્તમ કહેવાય છે કારણકે, સંસારરૂપ અટવીમાંથી કરાતો એ ત્યાગ તે તત્ત્વભાવનાથી અત્યાગજ છે. અને મિથ્યા ભાવનાએ કરીને અત્યાગ એટલે તેમનો ત્યાગ ન કરવો તે ત્યાગ છે. કારણકે, આ સ્થલે પંડિત પુરૂષોને તત્ત્વફલનું પ્રધાનપણું છે, એટલે ઉત્તરોત્તર હિત કરનાર જે થાય તે તત્ત્વફલ કહેવાય છે. અને એ તત્ત્વફલને દેખનારા ધીર પુરૂષો આસન્ન ભવ્ય હોય છે. આ પ્રકારે તે માતાપિતાને સમકિતાદિ ઔષધનું સંપાદન કરી અત્યંત જીવાડવાં, એટલે ફરીથી મરણ ન થાય તેવી રીતે જીવાડવા—એ સત્પુરૂષને ઉચિત છે કારણકે, અમરણનું અવંધ્ય બીજ એટલે ખરૂં કારણ જે સમકિતાદિકનો યોગ, તે સંભવિત છે. અર્થાત્ સમકિતરૂપ બીજની પ્રાપ્તિ થયા પછીનું મરણ અમરણજ છે. એ કરવું તે સત્પુરૂષને ઉચિત છે. કારણ માતા પિતા નિશ્ચે દુઃપ્રતિકાર છે એટલે માતાપિતાએ એટલા બધા

संभवात् सुपुरुषोचितमेतद्यतो दुष्प्रतिकारौ नियमान्मातापितरौ शेषश्च यथोचितं स्वजनलोकः एष धर्मः सज्जनानां भगवानत्र ज्ञातं परिहरन्नकुशलानुबन्धिमातापित्रादिशोकमिति ॥ ३३ ॥

तथा गुरुनिवेदनमिति ॥ ३४ ॥

तथेति विध्यन्तरसमुच्चयार्थः गुरुनिवेदनं सर्वात्मना गुरोः प्रव्राजकस्यात्मसमर्पणं कार्यमिति ॥ ३४ ॥

इत्थं प्रव्राज्यगतं विधिमभिधाय प्रव्राजकगतमाह—

अनुग्रहधियाभ्युपगम इति ॥ ३५ ॥

ઉપકાર કર્યો છે, કે તેમનો પ્રત્યુપકાર કરવો દુઃશક્ય છે, તેથી દુઃખ પામીને પણ તેઓ સમકિત પામે એવો ઉપાય કરવો—એ ભાવ છે. માતાપિતા શિવાય બાકીના જે સ્વજન લોક છે, તે તો જે જેને ઘટે તેટલો ઉપકાર કરવાની યોગ્યતા છે, આ પ્રમાણે સત્પુરૂષનો ધર્મ છે. આ ઠેકાણે અકુશલાનુબંધી એવા માતાપિતાદિકના શોકનો પરિહાર કરી વિચરેલા શ્રી મહાવીર સ્વામી દ્રષ્ટાંતરૂપ છે. ૩૩

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેનાર પુરૂષે ગુરૂને પોતાના આત્માનું અર્પણ કરવું. ૩૪

ટીકાર્થ—અહિં *तथा* શબ્દ બીજા વિધિના સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ગુરૂને નિવેદન કરવું એટલે દીક્ષા લેનારા પુરૂષે દિક્ષા આપનાર ગુરૂને સર્વ પ્રકારે આત્માનું અર્પણ કરવું. ૩૪

એવી રીતે દીક્ષા લેનાર સંબંધી વિધિ કહી હવે દીક્ષા આપનાર ગુરૂ સંબંધી વિધિ કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે—

મૂલાર્થ—ગુરૂએ અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી શિષ્યનો અંગીકાર કરવો. ૩૫

गुरुणा अनुग्रहधिया सम्यक्त्वादिगुणारोपणबुद्ध्या अभ्युपगमः प्रव्राजनीयस्त्वमेवंरूपः कार्यो न पुनः स्वपरिषत्पूरणादिबुद्ध्येति ॥ ३५ ॥

तथा निमित्तपरीक्षेति ॥ ३६ ॥

निमित्तानां भाविकार्थसूचकानां शकुनादीनां परीक्षा निश्चयनं कार्यं निमित्तशुद्धेः प्रधानविधित्वात् इति ॥ ३६ ॥

तथा उचितकालापेक्षणमिति ॥ ३७ ॥

उचितस्य प्रव्रज्यादानयोग्यस्य कालस्य विशिष्टतिथिनक्षत्रादियोगरूपस्य गणिविद्यानामप्रकीर्णकनिरूपितस्यापेक्षणमादरणमिति । यतस्तत्र पठ्यते—

" तिहिं उत्तराहिं तह रोहिणीहिं
कुज्जा उसेह निक्कमणं ।

ટીકાર્થ—ગુરૂએ શિષ્ય ઉપર અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી એટલે સમકિત વગેરે ગુણોનું આરોપણ કરવાની બુદ્ધિથી દીક્ષા આપવી. પોતાની પર્ષદા (સંઘેડા) ની પૂર્તિ થશે તેવી બુદ્ધિથી આપવી નહીં. ૩૬

મૂલાર્થ—નિમિત્ત શાસ્ત્રવડે શિષ્યની પરીક્ષા કરવી. ૩૭

ટીકાર્થ—નિમિત્ત એટલે ભાવી અર્થને સૂચવનાર શકુનાદિકની પરીક્ષા કરવી એટલે નિશ્ચય કરવો; કારણકે, નિમિત્તની શુદ્ધિનો વિધિ પ્રધાન છે. ૩૭

મૂલાર્થ—દીક્ષા આપવાને યોગ્ય એવા વખતની અપેક્ષા રાખવી. ૩૮

ટીકાર્થ—ઉચિત એટલે સારા તિથિ, નક્ષત્ર ઇત્યાદિકના યોગરૂપ એવો દીક્ષા આપવાને યોગ્ય સમય જે ગણિવિદ્યાનામે પ્રકીર્ણક ગ્રંથમાં કહેલો છે, તેની અપેક્ષા કરવી—આદર કરવો. અર્થાત સારૂં મુહૂર્ત જોવું. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

ત્રણ ઉત્તરા નક્ષત્ર, એટલે ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરા ભાદ્રપદ, ઉતરા ફાલ્ગુની, તથા રોહિણી નક્ષત્ર—એટલા નક્ષત્રોને વિષે શિષ્યને નિષ્ક્રમણ

गणिवायए अणुन्ना,
महव्वयाणं च आसहणा ॥ १ ॥
चउद्दसीपन्नरासिं वज्जेज्जा अट्ठमिं च नवमिं च ।
छट्ठिं च चउत्थिं वारसिं च दोण्हंपि पक्खाणं ॥ २ ॥
इत्यादि ॥ ३८ ॥

तथा उपायतः कायपालनमिति. ॥ ३९ ॥

उपायत उपायेन निरवद्यानुष्ठानाभ्यासरूपेण कायानां पृथिव्यादीनां पालनं रक्षणं प्रविव्रजिषुः प्राणी कार्यत इति ॥ ३९ ॥

तथा भाववृद्धिकरणमिति. ॥ ४० ॥

भावस्य प्रव्रज्याभिलाषलक्षणस्य वृद्धिः उत्कर्षः तस्याः तैस्तैः प्रव्रज्याफलप्ररूपणादिलक्षणैर्वचनैः करणं सम्पादनं तस्य ॥ ४० ॥

तथा—अनन्तरानुष्ठानोपदेश इति. ॥ ४१ ॥

એટલે દીક્ષા આપવી તેમ વળી ગણિપદ અથવા વાચકપદની અનુજ્ઞા તથા મહાવ્રતની આરોપણા પણ એમાં કરવી. ૧

દીક્ષા ગ્રહણ કરવામાં ચૌદશ, પુનમ, આઠમ, નવમી, છઠ, ચોથ અને બારશ એટલી શુક્લ અને કૃષ્ણ બંને પક્ષની તિથિઓ વર્જવી. ૨ ઇત્યાદિ. ૩૮

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવાને ઇચ્છનારા પુરૂપને પૃથ્વીકાય વગેરે જીવોનું પાલન કરવાના ઉપાયને જાણનાર કરવો. ૩૯

ટીકાર્થ—નિર્દોષ અનુષ્ઠાનના અભ્યાસ રૂપ ઉપાયે કરી પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનું પાલન કરી શકે તેવા દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીને કરવો. ૩૯

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવાના ભાવ અભિલાષની વૃદ્ધિ કરવી. ૪૦

ટીકાર્થ—ભાવ એટલે દીક્ષા લેવાને અભિલાષ, તેની વૃદ્ધિ કરવી એટલે દીક્ષાના ફળની પ્રરૂપણા વગેરે કરનારા વચનોએ કરીને ઉત્કર્ષ કરવો એટલે પ્રવ્રજ્યા લીધાનું મોટું ફળ કહી દેખાડવું જેથીભાવની વૃદ્ધિ થાય.૪૦

મૂલાર્થ—દીક્ષા લીધા પછી કરવા યોગ્ય એવા અનુષ્ઠાનનો ઉપદેશ કરવો. ૪૧

अनन्तरानुष्ठानस्य प्रव्रज्याग्रहणानन्तरमेव करणीयस्य 'गुर्वन्तेवासिता तद्भक्तिबहुमानादेरनन्तराध्याये एव वक्ष्यमाणस्योपदेशः तस्य कार्यः ॥ ४१ ॥

तथा शक्तितस्त्यागतपसीति ॥ ४२ ॥

शक्तितः शक्तिमपेक्ष्य त्यागः चार्थव्ययलक्षणं देवगुरुसङ्घपूजादौ विषये तपश्चानशनादि कारणीय स इति ॥ ४२ ॥

तथा क्षेत्रादिशुद्धौ वन्दनादिशुद्ध्या शीलारोपणमिति ॥ ४३ ॥

क्षेत्रस्य भूमिभागलक्षणस्य आदिशब्दाद्दिशश्च शुद्धौ सत्यां वन्दनादिशुद्ध्या चैत्यवन्दनकायोत्सर्गकारणसाधुनेपथ्यसमर्पणादिसमाचारचारुतारूपया शीलस्य सामायिकपरिणामरूपस्य ' करेमि भंते सामायिकं ' इत्यादिदण्डकोच्चारणपूर्वकमा-

---

ટીકાર્થ—અનંતર અનુષ્ઠાન એટલે દીક્ષા લીધા પછી કરવા યોગ્ય અનુષ્ઠાન જે ગુરૂની પાસે રહેવું અને ગુરૂની ભક્તિ તથા બહુ માન વગેરે કરવા જે આગળ અધ્યાયમાં કહેવાશે તેનો ઉપદેશ કરવો. ૪૧

મૂલાર્થ—શિષ્યની શક્તિ પ્રમાણે ત્યાગ તથા તપ કરાવવો.૪૨

ટીકાર્થ—શક્તિ પ્રમાણે એટલે ગજા પ્રમાણે ત્યાગ એટલે દેવ, ગુરૂ તથા સંઘની પુજા વિગેરેમાં દ્રવ્યનો ખર્ચ કરાવવો એવું છે લક્ષણ જેનું એવો ત્યાગ અને તપ એટલે અનશન વગેરે તે દીક્ષા લેનારની પાસે કરાવવો. ૪૨

મૂલાર્થ—ક્ષેત્રાદિકની શુદ્ધિ કરતાં ચૈત્યવંદનાદિકની શુદ્ધિ વડે શીલ-આચારનું આરોપણ કરવું. ૪૩

ટીકાર્થ—ક્ષેત્ર એટલે ભુમિભાગ આદિ શબ્દથી દિશા તેની શુદ્ધિ થતાં વંદનાદિકની શુદ્ધિવડે એટલે ચૈત્યવંદન, કાયોત્સર્ગ અને સાધુને વેષ આપવા વગેરે સારા આચારની સુંદરતાવડે શીલ એટલે સામાયિકના પરિણામ રૂપ આચાર તેનું આરોપણ એટલે 'करोमि भंते सामायिकं' ઈત્યાદિ દંડકના ઉચ્ચારણ પુર્વક દીક્ષા લેવાને યોગ્ય એવા પુરૂષમાં સ્થાપન ગુરૂએ

रोपणं प्रव्रज्यार्हे न्यसनं गुरुणा कार्यमिति । तत्र क्षेत्रशुद्धिः इक्षुवनादिरूपा यथोक्तम् ।

इच्छुवणे सालिवणे
पउमसरे कुसुमिए वणसंडे ।
गंभीरसाणुणाए
पयाहिणजले जिणहरे वा ॥ १ ॥

तथा— पूव्वाभिमुहो उत्तर-
मुहोव दिज्जाहवा पडिच्छेज्जा ।
जाए जिणादओ वा
दिसाए जिणचेइयाइं वा ॥ २ ॥ इति । ॥४३॥

शीलमेव व्याचष्टे ।

असङ्गतया समशत्रुमित्रता शीलमिति ॥ ४४ ॥

असंगतया कचिदपि अर्थे प्रतिबन्धाभावेन समश ुमित्रता शत्रौ मित्रे च समानमनस्कता शीलमुच्यत इति ॥ ४४ ॥

કરવું. તેમાં ક્ષેત્રશુદ્ધિ એટલે શેલડીના વન પ્રમુખ શુદ્ધભુમિ તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

" શેલડી તથા ડાંગેરના વનને વિષે, પદ્મસરોવરને વિષે, પુષ્પવાળા વન ખંડને વિષે, ગંભીર શબ્દ કરતા અને પ્રદક્ષિણ વહેતા એવા જળના સમીપે અને જિનગૃહ ચૈત્યને વિષે દીક્ષા આપવી, ૧

વળી પૂર્વાભિમુખે અથવા ઉત્તરાભિમુખે અથવા જે દિશાને વિષે કેવળી વિચરતા હોય વા જિનચૈત્ય હોય, તે દિશાને સન્મુખે શિષ્યને બેસાડી દીક્ષા આપવી. ૨ ૪૩

હવે શીલનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલાર્થ—અનાસક્તપણે અસંગપણે શત્રુ અને મિત્રમાં સમભાવ રાખવો તે શીલ કહેવાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—અસંગતા એટલે કોઇ પણ પદાર્થમાં પ્રતિબંધ આસક્તિને અભાવે કરી શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન ચિત્ત રાખવું એ શીલ કહેવાય છે.૪૪

ननु स्वपरिणामसाध्यं शीलं तत्किमस्य क्षेत्रादिशुद्ध्यारोपणेनेत्याशङ्क्याह ।

अतोऽनुष्ठानात्तद्भावसम्भव इति ॥ ४५ ॥

अतोऽस्मादनुष्ठानादुक्तशीलारोपलक्षणात्तद्भावस्य शीलपरिणामलक्षणस्य सम्भवः समुत्पादः प्रागसतोऽपि जायते सतश्च स्थिरीकरणमिति ॥ ४५ ॥

तथा तपोयोगकारणं चेतीति ॥ ४६ ॥

स एवं विधिप्रव्रजितः सन् गुरुपरम्परयागतमाचाम्लादितपोयोगः कार्यत इति ॥ ४६ ॥

अथोपसंहारमाह ।

एवं यः शुद्धयोगेन परित्यज्य गृहाश्रमम् ॥
संयमे रमते नित्यं स यतिः परिकीर्तितः ॥ ४७ ॥

અહીં કોઇ શંકા કરે કે, શીલ તો પોતાના પરિણામથી સાધ્ય છે, તો પછી ક્ષેત્રાદિકની શુદ્ધિવડે તે શીલનું આરોપણ શામાટે કરવું જોઈએ ? તે શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ અનુષ્ઠાનથી તે શીલપણાના ભાવનો સંભવ છે. ૪૫

ટીકાર્થ—પૂર્વે કહેલ શીલના આરોપણરૂપ અનુષ્ઠાનથી તદ્ભાવ એટલે શીલના પરિણામરૂપ ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે. એટલે જેને પ્રથમ તેવો ભાવ ન હોય તો તેને નવો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને જેને પ્રથમ તેવો ભાવ હોય છે તેને તે ભાવનું સ્થિર કરવાપણું થાય છે. ૪૫

મૂલાર્થ—વલી તે શિષ્યપાસે તપનો યોગ કરાવવો. ૪૬

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે વિધિવડે દીક્ષિત થયેલો પુરૂષ ગુરૂપરંપરાને પ્રાપ્ત થયેલ આંબેલ વગેરે તપના યોગને કરાવે. ૪૬

હવે યતિ વિધિનો ઉપસંહાર કરે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે જે શુદ્ધ યોગવડે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી સંયમને વિષે રમે તે યતિ કહેવાય છે. ૪૭

एवमुक्तप्रकारेण यो नव्यविशेषः शुद्धयोगेन सम्यगाचारविशेषेण परित्यज्य हित्वा गृहाश्रमं गृहस्थावस्थां संयमे हिंसादिविरमणरूपे रमते आसक्तिमान् नवति स एवंगुणो यतिः उक्तनिरुक्तः परिकीर्त्तित इति ॥ ४७ ॥

अत्रैवाभ्युच्चयमाह ।

एतत्तु संभवत्यस्य सदुपायप्रवृत्तितः ॥

अनुपायात्तु साध्यस्य सिद्धिं नेच्छन्ति पण्डिताः ॥४८॥

इति ॥

एतत्पुनर्यतित्वं संभवत्यस्य प्रव्रजितस्य सतः कुत इत्याह सदुपायप्रवृत्तितः सता सुन्दरेण उपायेन ' अर्होऽर्हसमीपे ' इत्याद्युक्तरूपेण प्रवृत्तेश्चेष्टनात् । अत्रैव व्यतिरेकमाह अनुपायात्तूपायविपर्ययात् पुनः सिद्धिं सामान्येन सर्वस्य कार्यस्य

ટીકાર્થ—એવી રીતે એટલે ઉપર કહેલા પ્રકારે જે ભવ્ય પ્રાણી સમ્યક્ આચારરૂપ શુદ્ધ યોગવડે ગૃહસ્થાવસ્થાને છોડી હિંસાદિકથી વિરામ પામવા રૂપ સંયમને વિષે રમે છે આસક્તિવાલો હોય એવા ગુણવાલો યતિ (જેની વ્યુત્પત્તિ આગળ કહેલ છે તે) કહેવાય છે. ૪૭

આ ઠેકાણે એજ વાતની ઉન્નતિ કહે છે.

મૂલાર્થ—સારા ઉપાયવડે પ્રવૃત્તિ કરવાથી દીક્ષા લેનારને એ યતિપણું સંભવે છે. કારણકે પંડિત પુરૂષો સાધવા યોગ્ય કાર્યની સિદ્ધિને ઉપાય વિના ઇચ્છતા નથી. ૪૮

ટીકાર્થ— એ દીક્ષા લેનારને યતિપણું સંભવે છે. તે શાથી સંભવે છે? તે કહે છે. 'સત્ ઉપાયની પ્રવૃત્તિથી' એટલે સુંદર ઉપાયવડે પોતે યોગ્ય થઈ યોગ્ય ગુરૂ પાસે દીક્ષા લે ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિથી આ ઠેકાણે વ્યતિરેકથી કહે છે, એટલે ઉલટાવીને કહે છે. અનુપાયથી એટલે સુંદર ઉપાય વિના સામાન્ય પ્રકારે સર્વ કાર્યની સિદ્ધિને પંડિત એટલે કાર્ય અને કારણનો વિભાગ કરવામાં કુશલ એવા પુરૂષો ઇચ્છતા નથી. અર્થાત્ ઉપાય (કારણ) વિના

निष्पत्तिं नेच्छन्ति न प्रतिपद्यन्ते पण्डिताः कार्यकारणविभागकुशलाः यतः पठन्ति नाकारणं भवेत्कार्यमित्यादि ॥ ४८ ॥

उक्तविपर्यये दोषमाह ।

यस्तु नैवंविधो मोहाच्चेष्टते शास्त्रबाधया ।

स तादृग्लिङ्गयुक्तोऽपि न गृही न यतिर्मतः ॥ ४९ ॥

इति ॥

यस्तु यः पुनरद्याप्यतुच्छीभूतभवभ्रमणशक्तिः नैवंविधः किन्तूक्तविधिविपरीतः मोहादज्ञानाच्चेष्टते प्रवर्त्तते शास्त्रबाधया शास्त्रार्थोल्लङ्घनेन स प्राणी तादृग्लिङ्गयुक्तोऽपि

કાર્યની સિદ્ધિ થાય એમ પંડિત પુરૂષોનો અભિપ્રાય નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે, કારણ વિના કાર્ય ઉત્પન્ન ન થાય. ૪૮

પૂર્વે જે પ્રકારે યતિ કહેલ છે, તેથી ઊલટી રીતે વર્ત્તવાથી દોષ કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પુરૂષ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે શાસ્ત્રનીતિથી ચાલે નહીં અને શાસ્ત્રને બાધ લાગે એવી ચેષ્ટા કરે છે, તે તેવા શુદ્ધ જૈન લિંગ ધારી હોય તો પણ તે ગૃહસ્થ ન કહેવાય તેમ યતિ પણ ન કહેવાય. એ ઉભય ભ્રષ્ટ છે. ૪૯

ટીકાર્થ—જેની સંસારમાં ભ્રમણ કરવાની શકિત અદ્યાપિ ઓછી થઈ નથી, એવો જે પુરૂષ પૂર્વે કહેલા વિધિથી વિપરીતપણે ચાલતો થકો અજ્ઞાનથી શાસ્ત્રના અર્થને ઉલ્લંઘન કરી પ્રવર્તે છે, તે મનુષ્ય શુદ્ધ યતિ સમાન વેષધારી છે, તો પણ (બીજી રીતનો વેષધારી હોય તેની શી વાત કરવી. એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે) તો પણ તે ગૃહસ્થ પણ નથી કારણકે, તે

शुद्धयतितुल्यनेपथ्यसनाथोऽपि किं पुनरन्यथाभूतनेपथ्य इत्यपिशब्दार्थः न गृही गृहस्थाचाररहितत्वात् न यतिर्जीवचारित्रविरहितत्वादिति ॥ ४९ ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मबिन्दुवृत्तौ यतिविधिर्नाम

चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ।

समाप्तश्चतुर्थोऽध्याय.

ગૃહસ્થના આચારથી રહિત છે. તેમ તે યતિ પણ નથી, કારણકે, તેનામાં ભાવ ચારિત્રથી રહિતપણું છે. ૪૯

ઇતિ શ્રી મુનિચંદ્રસુરિએ રચેલ ધર્મબિંદુ વૃત્તિને વિષે યતિવિધિ

નામે ચોથો અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

पञ्चमः अध्यायः ।

व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः अथ पञ्चमो व्याख्यायते । तस्य चेदमादिसूत्रम् ।

वाहुभ्यां दुस्तरो यद्वत्क्रूरनक्रो महोदधिः ।
यतित्वं दुष्करं तद्वदित्याहुस्तत्त्ववेदिनः ॥ १ ॥

इति ।

वाहुभ्यां भुजाभ्यां दुस्तरः कृच्छ्रेण तरीतुंशक्यः यद्वदिति दृष्टान्तार्थः क्रूरनक्रः क्रूरा भीषणा नक्रा जलजन्तुविशेषा उपलक्षणत्वात् मत्स्यमकरसुंसुमारा-

---

અધ્યાય ૫ મો.

થા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરી હવે પાંચમા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે, તે અધ્યાયનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—જેમાં ક્રૂર ઝુડ—મત્સ્યો છે, એવો મહા સમુદ્ર જેમ બે બાહુઓથી તરવો મુશ્કેલ છે, તેમ યતિપણું પાળવું દુષ્કર છે, એમ તત્ત્વવેત્તાઓ કહે છે. ૧

ટીકાર્થ—જેમ બે ભુજાથી સમુદ્ર દુસ્તર છે, એટલે તરવાને અશક્ય છે. યદ્વત્ એ દષ્ટાંતનો અર્થ બતાવે છે. ક્રૂર એટલે ભયંકર છે. નક્રઝુડ જાતના મત્સ્યો જેમાં એવો સમુદ્ર ઉપલક્ષણથી મત્સ્ય, મઘર અને સુંસુમાર

दयश्च यत्र स तथा। महोदधिर्महासमुद्रः यतित्वं श्रामण्यं दुष्करं दुरनुष्ठेयं तद्वदिति दार्ष्टान्तिकार्थः । इत्येतदाहुरुक्तवन्तः । क इत्याह । तत्त्ववेदिनः प्रव्रज्या-परमार्थज्ञातारः इति ॥ १ ॥

अस्यैव दुष्करत्वे हेतुमाह ।

अपवर्गः फलं यस्य जन्ममृत्यादिवर्जितः ।

परमानन्दरूपश्च दुष्करं तन्न चाद्भुतम् ॥ २ ॥

इति ।

अपवर्गो मोक्षः फलं कार्यं यस्य यतित्वस्य जन्ममृत्यादिवर्जितः जन्ममरण-जरादिसंसारविकारविरहितः तथा परमानन्दरूपः सर्वोपमातीतानन्दस्वभावः चकारो विशेषणसमुच्चये। दुष्करं कृच्छ्रेण कर्तुं शक्यं तद्यतित्वं न च नैवाद्भुतमाश्चर्यमेतत् अत्यन्तमहोदयानां विद्यामन्त्रौषधादिसाधनानामिहैव दुष्करत्वोपलम्भात् इति ॥२॥

વગેરે ગ્રહણ કરવા. મહોદધિ એટલે મોટા સમુદ્ર જેમ તરવો દુષ્કર છે તેમ યતિપણું એટલે શ્રમણપણું દુષ્કર છે. દુઃખે આચરવા યોગ્ય છે. तद्वत् એ દષ્ટાંતનો અર્થ થયો. એવી રીતે કહે છે. કોણ કહે છે? तत्त्ववेत्ताઓ એટલે દીક્ષાના ખરા અર્થને જાણનારાઓ કહે છે. ૧

યતિપણું દુષ્કર છે. તેનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—જે યતિપણાનું ફલ જન્મ તથા મરણ વગેરેથી રહિત અને પરમઆનંદરૂપ એવો મોક્ષ છે, તે યતિપણું દુષ્કર હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય છે? ૨

ટીકાર્થ—અપવર્ગ એટલે મોક્ષ છે, ફલ-કાર્ય જેનું એવું યતિપણું છે, જે મોક્ષ જન્મ, મરણ, અને જરા વગેરે સંસારના વિકારોથી રહિત છે, તેમ વળી તે પરમાનંદરૂપ છે, એટલે સર્વ ઉપમાઓથી અતીત અર્થાત્ નિરૂપમ એવા આનંદ સ્વભાવવાળો છે. અહિં च શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે, તે યતિપણું કષ્ટથી કરી શકાય તેવું હોય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. કારણ કે, અત્યંત મહોદયવાળા વિદ્યા, મંત્ર, અને ઔષધ વગેરે સાધનોનું આ લોકમાં દુષ્કરપણું દેખવામાં આવે છે, તો મોક્ષને આપનારા યતિપણામાં દુષ્કરપણું કેમ ન હોય? ૨

एवं तर्हि कथमिति दुष्करं यतित्वं कर्तुं शक्यं स्यादित्याशङ्क्याह ।

भवस्वरूपविज्ञानात्तद्विरागाच्च तत्त्वतः ।

अपवर्गानुरागाच्च स्यादेतन्नान्यथा क्वचित् ॥ ३ ॥

इति ॥

भवस्वरूपस्येन्द्रजालमृगतृष्णिकागन्धर्वनगरस्वप्नादिकल्पस्य विज्ञानात् सम्यक्श्रुतलोचनेन अवलोकनात् प्राक् तदनु तद्विरागात् तप्तलोहपदन्यासोद्विजनन्यायेन भवस्वरूपोद्वेगात् । चकारो हेत्वन्तरसमुच्चये । तत्त्वतः निर्व्याजवृत्त्या तथा अपवर्गानुरागात् परमपदस्पृहातिरेकात् च शब्दः प्राग्वत् स्याद्भवेदेतद्यतित्वं नान्यथा नान्यप्रकारेण क्वचित्क्षेत्रे काले वा सम्यगुपायमन्तरेणोपेयस्य कदाचिदप्यभावादिति॥३॥

ત્યારે એવું દુષ્કર યતિપણું શી રીતે પાળી શકાય ? તે શંકાના સમાધાનમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—સંસારના સ્વરૂપનું જાણપણું થવાથી. તે સંસાર ઉપર યથાર્થ વૈરાગ્ય થવાથી અને મોક્ષ તરફ અનુરાગ થવાથી એ યતિપણું પાળી શકાય છે, તે શિવાય કયારે પણ પાળી શકાતું નથી. ૩

ટીકાર્થ—સંસારનું સ્વરૂપ કે જે ઈંદ્રજાળ, મૃગતૃષ્ણિકા (ઝાંઝવાના જળ) ગંધર્વનગર અને સ્વપ્નાદિકના જેવું છે, તેના વિજ્ઞાનથી એટલે શાસ્ત્ર રૂપલોચનવડે પ્રથમ જોવાથી તે પછી તેની તરફ વિરાગ કરવાથી એટલે તપેલા લોઢાને વિષે પગ મુકવાથી જેવો ઉદ્વેગ થાય તે ન્યાયવડે સંસારના સ્વરૂપને તત્ત્વથી એટલે નિષ્કપટ વૃત્તિથી જોઇ ઉત્પન્ન થયેલા વૈરાગ્યથી અહિં ચ શબ્દ બીજા હેતુના સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તેમ વળી, અપવર્ગ એટલે પરમપદની સ્પૃહાની અધિકતાથી અહિં ચ શબ્દ પ્રથમના અર્થમાં છે. યતિપણું પાળી શકાય છે, તે શિવાય બીજે પ્રકારે કોઇ ક્ષેત્રમાં કે કોઈ કાળમાં યતિપણું પાળી શકાતું નથી; કારણ કે, સમ્યક્ ઉપાયવિના ઉપેયનો (જે યતિપણું તેનો) કદાચિત્ અભાવ થઇ જાય છે. ૩

इत्युक्तो यतिरधुनास्य धर्ममनुवर्णयिष्यामः यतिधर्मो द्विविधः सापेक्षयतिधर्मो निरपेक्षयतिधर्मश्चेति ॥ ४ ॥

प्रतीतार्थमेव। परं गुरुगच्छादिसाहाय्यमपेक्षमाणो यः प्रव्रज्यां प्रतिपालयति स सापेक्षः इतरस्तु निरपेक्षो यतिः तयोर्धर्मोऽनुक्रमेण गच्छवासलक्षणो जिनकल्पादिलक्षणश्चेति ॥ ४ ॥

तत्र सापेक्षयतिधर्म इति ॥ ५ ॥

तत्र तयोः सापेक्षनिरपेक्षयतिधर्मयोर्मध्यात्सापेक्षयतिधर्मोऽयं भण्यते ॥ ५ ॥

यथा गुर्वन्तेवासितेति ॥ ६ ॥

गुरोः प्रव्राजकाचार्यस्य अन्तेवासिता शिष्यभावः यावज्जीवमनुप्रेया तच्छिष्यभावस्य महाफलत्वात्। पठ्यते च।

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે યતિનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે એ યતિના ધર્મને કહીએ છીએ. યતિધર્મ બે પ્રકારનો છે. ૧ સાપેક્ષયતિધર્મ અને ૨ નિરપેક્ષયતિધર્મ. ૪

ટીકાર્થ—એ મૂલ સૂત્રનો અર્થ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ જે ગુરૂ તથા ગચ્છ વગેરેની સાહાયની અપેક્ષા રાખી દીક્ષા પાળે તે સાપેક્ષયતિ કહેવાય છે અને જે તેની અપેક્ષા ન રાખે તે નિરપેક્ષયતિ કહેવાય છે, તેવા બંને યતિઓનો-ધર્મ અનુક્રમે કરીને ગચ્છમાં નિવાસ કરવારૂપ અને જિનકલ્પાદિ લક્ષણવાળો છે, એટલે ગચ્છવાસ એ સાપેક્ષ અને જિનકલ્પાદિ એ નિરપેક્ષ યતિધર્મ કહેવાય છે. ૪

મૂલાર્થ—તેમાં સાપેક્ષ યતિધર્મ કહે છે.

ટીકાર્થ—તેમાં એટલે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એ બંને ધર્મમાં સાપેક્ષયતિધર્મ કહે છે. ૫

મૂલાર્થ—ગુરૂની પાસે શિષ્યભાવે યાવજ્જીવિત વર્ત્તવું. ૬

ટીકાર્થ—ગુરૂ એટલે દીક્ષા આપનાર આચાર્યનો શિષ્યભાવ જીવતાં સુધી રાખવો. કારણ કે, ગુરૂના શિષ્ય થઇને રહેવામાં મોટું ફળ છે, તેને માટે કહ્યું છે કે,—

नाणस्स होइ जागी थिरयरओ दंसणे चरित्ते च ॥
धण्णा आवकहाए गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥

तथा तद्भक्तिबहुमानाविति ॥ ७ ॥

तस्मिन् गुरौ भक्तिः समुचितान्नपानादिनिवेदनेन पादप्रक्षालनादिरूपा। बहुमानश्च भावप्रतिबन्धः ॥ ७ ॥

तथा सदाज्ञाकरणमिति ॥ ८ ॥

सदा सर्वकालं अह्नि रात्रौ चेत्यर्थः आज्ञाया गुरूपदिष्टार्थस्वरूपायाः करणम् ॥ ८ ॥

तथा विधिना प्रवृत्तिरिति ॥ ९ ॥

विधिना शास्त्रोक्तेन प्रवृत्तिः प्रत्युपेक्षणाप्रमार्जनाभिक्षाचर्यादिषु साधुसमाचारेषु व्यापारणम् ॥ ९ ॥

तथा आत्मानुग्रहचिन्तनमिति ॥ १० ॥

क्वचिदर्थे गुर्वाज्ञायां आत्मानुग्रहस्योपकारस्य चिन्तनं विमर्शनं यथा ।

" धन्यस्योपरि निपतत्यहितसमाचरणधर्मनिर्वापी ॥
गुरुवदनमलयनिसृतो वचनरसश्चन्दनस्पर्शः ॥ १ ॥

इति ॥ १०

तथा व्रतपरिणामरक्षेति ॥ ११ ॥

व्रतपरिणामस्य चारित्रलक्षणस्य तत्तदुपसर्गपरीषहादिषु स्वभावत एव व्रतबाधाविधायिषु सत्सु रक्षा चिन्तामणिमहौषध्यादिरक्षणोदाहरणेन विधेया ॥ ११ ॥

तथा आरम्भत्याग इति ॥ १२ ॥

મૂલાર્થ—ગુરૂ કોઈ કામની આજ્ઞા કરે તો પોતાના ઉપર અનુગ્રહ કર્યો, એમ ચિંતવવું.

ટીકાર્થ—કોઈ બાબત ગુરૂ આજ્ઞા કરે તો ગુરૂએ પોતાને અનુગ્રહ કર્યો ઉપકાર કર્યો, એમ ચિંતવવું. જેમકે,—

" અહિત આચરણ રૂપ (અશ્રેયકારી આચરણ રૂપ) ધામને શાંત કરનારો અને ગુરૂના મુખ રૂપી મલય પર્વતમાંથી નીકળેલો વચનરસરૂપી ચંદનનો સ્પર્શ ધન્યપુરૂષની ઉપરજ પડે છે, એમ ગુરૂ મહારાજના ઉપકારનું વિચારવું. ૧

મૂલાર્થ—વ્રતના પરિણામનું રક્ષણ કરવું. ૧૧

ટીકાર્થ—ચારિત્રરૂપ વ્રતના પરિણામનું રક્ષણ કરવું એટલે સ્વભાવથી વ્રતને બાધા કરનારા તે તે ઉપસર્ગ પરિષહ વગેરે આવતાં ચિંતામણિ, મોટી ઔષધી વગેરે રક્ષણ કરવાના દૃષ્ટાંતે કરી તે ચારિત્ર પરિણામનું પાલન કરવું. ૧૧

મૂલાર્થ—આરંભનો ત્યાગ કરવો. ૧૨

आरम्भस्य षट्कायोपमर्दरूपस्य त्यागः ॥ १२ ॥

एतदुपायमेवाह ।

पृथिव्याद्यसंघट्टनमिति ॥ १३ ॥

पृथिव्यादीनां जीवनिकायानां असंघट्टनं संघट्टनं स्पर्शनं तत्प्रतिषेधादसंघट्टनं उपलक्षणत्वादगाढगाढपरितापनाऽपद्रावणानां च परिहार इति ॥ १३ ॥

तथा त्रिधेर्याशुद्धिः ॥ १४ ॥

त्रिधा ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्दिगपेक्षयो ईर्यायाश्चंक्रमणस्य शुद्धिः युगमात्रा दृष्टिनिवेशरूपा ॥ १४ ॥

तथा भिक्षाभोजनमिति ॥ १५ ॥

ટીકાર્થ—આરંભ એટલે છજીવનિકાયનું ઉપમર્દન તેનો ત્યાગ કરવો. ૧૨

તે આરંભના ત્યાગનો ઉપાય કહે છે—

મૂલાર્થ—પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો સંઘટો ન કરવો. ૧૩

ટીકાર્થ—પૃથ્વી વગેરે છજીવનિકાયનો અસંઘટ્ટન એટલે અસ્પર્શ અર્થાત્ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનું મર્દન ન કરવું. ઉપલક્ષણથી તે પૃથ્વીકાયાદિ જીવોને અતિશય અથવા થોડો પરિતાપ, વિરાધના તથા નીચે નાંખવા ઈત્યાદિકનો પરિહાર કરવો. ૧૩

મૂલાર્થ—ત્રણ પ્રકારે ઈર્યાશુદ્ધિ કરવી. ૧૪

ટીકાર્થ—ત્રણ પ્રકારે એટલે ઉંચે, નીચે અને તિરછું–એ ત્રણ દિશાઓની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રકારના ગમનની શુદ્ધિ કરવી એટલે યુગ (જુંસરા) પ્રમાણે લાંબીદૃષ્ટિ કરી ગમનકરવારૂપ ઈર્યાસમિતિ પાળવી. ૧૪

મૂલાર્થ—ભિક્ષા માગી ભોજન કરવું. ૧૫

इह त्रिधा भिक्षा सर्वसंपत्करी पौरुषघ्नी वृत्तिभिक्षाचेति तल्लक्षणं चेदम्।

" यतिर्ध्यानादियुक्तो यो गुर्वाज्ञायां व्यवस्थितः ।
सदानारम्भिणस्तस्य सर्वसंपत्करी मता ॥ १ ॥
वृद्धाद्यर्थमसङ्गस्य भ्रमरोपमयाऽटतः ।
गृहिदेहोपकाराय विहितेति शुभाशयात् ॥ २ ॥
प्रव्रज्यां प्रतिपन्नो यस्तद्विरोधेन वर्त्तते ।
असदारम्भिणस्तस्य पौरुषघ्नी प्रकीर्तिता ॥ ३ ॥
निःस्वान्धपङ्गवो ये तु न शक्ता वै क्रियान्तरे ।
भिक्षामटन्तिवृत्त्यर्थं वृत्तिभिक्षेयमुच्यते ॥ ४ ॥

इति ।

ततो भिक्षया प्रस्तावात्सर्वसंपत्करीलक्षणया पिण्डमुत्पाद्य भोजनं विधेयमिति ॥ १५ ॥

ટીકાર્થ—અહિં ભિક્ષા ત્રણ પ્રકારની છે. ૧ સર્વસંપત્કરી, ૨ પૌરૂષઘ્ની, વૃત્તિભિક્ષા. તેના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે—

" જે યતિ ધ્યાનાદિકથી યુક્ત, ગુરૂની આજ્ઞામાં રહેનાર અને સદા આરંભ રહિત છે, તેને સર્વસંપત્કરી, નામે ભિક્ષા હોય છે. ૧

વૃદ્ધાદિકને માટે ભમરાની જેમ અસંગપણે અટનકરનાર સાધુને શુભ આશયથી ગૃહસ્થનો તથા દેહનો ઉપકાર કરવામાટે ભિક્ષા કરતાં એ સર્વસંપત્કરી ભિક્ષા કહેવી છે. ૨

જે પુરૂષ દીક્ષાને પ્રાપ્ત થયો છે અને તે દીક્ષાથી વિરૂદ્ધ વર્ત્તે છે, તેવા અસત્આરંભ કરનાર પુરૂષને પૌરૂષઘ્ની નામની ભિક્ષા હોય છે. ૩

જે પુરૂષો નિર્ધન, અંધ અને પાંગળા હોવાથી બીજી ક્રિયા કરવાને અશક્ત થતાં પોતાની આજીવિકાને અર્થે ભિક્ષા કરે છે, તે વૃત્તિ ભિક્ષા કહેવાય છે. ૪

આ ત્રણ પ્રકારની ભિક્ષાઓમાંથી કેવી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી? તેમાં અહિં પ્રસ્તાવ ઉપરથી જણાય છે કે, સર્વસંપત્કરી ભિક્ષા કરવી, તેવી ભિક્ષાએ કરી પિંડ ઉપાર્જન કરી ભોજન કરવું. ૧૫

तथा आघाताद्यदृष्टिरिति ॥ १६ ॥

आघात्यन्ते हिंस्यन्ते जीवा अस्मिन्निति आघातः शूनादिस्थानं आदिशब्दात् द्यूतखलाद्यशेषप्रमादस्थानग्रहः ततः आघातादेरदृष्टिः अनवलोकनं कार्यं तदवलोकने हि अनादिभवाभ्यस्ततया प्रमादानां तत्कौतुकात् कोपादिदोषप्रसङ्गात् इति ॥ १६ ॥

तथा तत्कथाऽश्रवणमिति ॥ १७ ॥

तेषां आघातादीनां कथायाः परैरपि कथ्यमानाया अश्रवणमनाकर्णनं तच्छ्रवणेऽपि दोषः प्राग्वत् ॥ १७ ॥

तथा अरक्तद्विष्टतेति ॥ १८ ॥

सर्वत्र प्रियकारिण्यरक्तेन अरागवता तदितरस्मिँश्चाद्विष्टेनाद्वेषवता भाव्यम् । यतः पठ्यते ।

મૂલાર્થ—જે સ્થાનમાં જીવહિંસા થતી હોય ઇત્યાદિક સ્થાનને વિષે દૃષ્ટિ ન કરવી. ૧૬

ટીકાર્થ—જેમાં જીવનો આઘાત હિંસા થાય તે આઘાતસ્થાન એટલે કસાઇ વગેરેના સ્થાન આદિ શબ્દથી જુગારી લોકો તથા લુચ્ચા-લોકો વગેરે બધા પ્રમાદસ્થાનોનું ગ્રહણ કરવું તે આઘાત વગેરે સ્થાનોનું અવલોકન ન કરવું. કારણ કે, તેના અવલોકન કરવાથી અનાદિકાળથી સંસારના અભ્યાસને લઇને પ્રમાદ વગેરેથી તેમાં કૌતુકથી કોપાદિ દોષ લાગવાનો પ્રસંગ આવે છે. ૧૬

મૂલાર્થ—તે આઘાત વગેરેના સ્થાનની વાત પણ ન સાંભળવી. ૧૭

ટીકાર્થ—તે આઘાત વગેરેની કથા કોઈ બીજાઓ કહેતા હોય તે સાંભળવી નહીં. તે સાંભળવાથી પૂર્વની જેમ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૭

મૂલાર્થ—રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવો. ૧૮

ટીકાર્થ—સર્વ ઠેકાણે એટલે પ્રિય કરનારની ઉપર રાગ રહિત અને તેનાથી બીજા એટલે અપ્રિય કરનારની ઉપર દ્વેષ રહિત થવું, તેને માટે કહ્યું છે કે,—

" रागद्वेषौ यदि स्यातां तपसा किं प्रयोजनम् " ।

इति ॥ १८ ॥

तथा ग्लानादिप्रतिपत्तिरिति ॥ १९ ॥

ग्लानो ज्वरादिरोगातुर आदिशब्दाद्बालवृद्धबहुश्रुतप्राघूर्णकादिग्रहस्तेषां प्रतिपत्तिः समुचितान्नपानादिसंपादनरूपं वैयावृत्त्यं महाफलत्वात्तस्य पठ्यते च ।

" परिभग्गस्स मयस्स व नासइ चरणं सुअं अगुणणाए ।
नो वेयावच्चकयं सुहोदयं नासइ कम्मं " ॥ १ ॥

तथा—

" जह भमरमहुअरिगणा निवयंति कुसुमियम्मि वणसंडे ।
इय होइ निवइयव्वं गेलण्णे कइयवजढेण ॥ २ ॥ १९

" જો રાગ દ્વેષ હોય તો પછી તપ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? "* ૧૮

મૂલાર્થ—ગ્લાનાદિકની સેવા કરવી. ૧૯

ટીકાર્થ—ગ્લાન એટલે જ્વરાદિ રોગથી પીડિત આદિ શબ્દથી બાળક, વૃદ્ધ બહુશ્રુત, મીજમાન વગેરેનું ગ્રહણ કરવું, તેમની પ્રતિપત્તિ કરવી એટલે યોગ્ય અન્ન પાન વગેરે આપવા રૂપ વૈયાવચ્ચ કરવું, કારણ કે, તેમ કરવાથી મોટું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,—

" ચારિત્રના પરિણામથી ભ્રષ્ટ થયેલા અને મૃત્યુ પામેલા પુરૂષનું ચારિત્ર નાશ પામે છે, અને ગણ્યાવિનાનું શાસ્ત્ર નાશ પામે છે, પણ શુભ ઉદયવાળું વૈયાવચ્ચ કરવાથી થયેલું શુભ કર્મ નાશ પામતું નથી." ૧

તેમ વળી—

જેમ ભમરા અને ભમરીઓનો સમૂહ પુષ્પવાળા વનના ખંડ ઉપર આવી પડે છે, તેમ પુરૂષોએ ગ્લાન વગેરેનું નિષ્કપટ વૈયાવચ્ચ કરવાને આવી પડવું એટલે ગ્લાનાદિકનું વૈયાવચ્ચ આદર સહિત કરવું. ૨ ૧૯

---

* મતલબ કે રાગ દ્વેષ ટાળવા માટે તપ કરવો યોગ્ય છે.

तथा–परोद्वेगाहेतुतेति ॥ २० ॥

परेषामात्मव्यतिरिक्तानां स्वपक्षगतानां परपक्षगतानां च गृहस्थपाषण्डिरूपाणामुद्वेगस्य प्रतीतरूपस्याहेतुताहेतुत्वावः ।

यथोक्तम् ।

धम्मत्थमुज्जएणं सव्वसापत्तियं न कायव्वं ।
इय संजमो वि सेओ एत्थ य भयवं उदाहरणं ॥ १ ॥
सो तावसासमाओ तेसिं अप्पत्तियं मुणेऊण ।
परमं अबोहिबीअं तओ गओ हंतऽकालेवि ॥ २ ॥
इय अन्नेणवि सम्मं सक्कं अप्पत्तियं सइ जणस्स ।
नियमा परिहरियव्वं इयरम्मि सतत्तचिंताउत्ति ॥ ३ ॥

મૂલાર્થ—પરને ઉદ્વેગ થવાનું કારણ ન થવું. ૨૦

ટીકાર્થ—પર એટલે પોતાથી બીજા, પોતાના પક્ષના તથા પરપક્ષના ગૃહસ્થ તથા પાખંડી લોકોને ઉદ્વેગ થવાનું કારણ ન થવું. ૨૦ તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—

"ધર્મને અર્થે ઉદ્યમવંત થયેલા પુરૂષે સર્વને અપ્રીતિ થાય તેવું ન કરવું. એવી રીતે પરની અપ્રીતિના પરિહાર કરવાથી સંયમનું શ્રેયપણું જાણવું. એ વિષે શ્રી મહાવીર સ્વામીનું દૃષ્ટાંત છે ૧

જેમ મહાવીર સ્વામી કોઈ પાખંડી તાપસના આશ્રમથી તેમની અપ્રીતિ જાણીને તેમનું પરમ અબોધિનું બીજ સમકિત દર્શનના અભાવનું કારણ જાણીને સાધુને વિહાર કરવાના કાલવિના પણ એટલે વર્ષાકાલમાં પણ તે તાપસના આશ્રમથી નિશ્ચય ચાલી નિકલ્યા હતા. ૨

એમ સંયમના અર્થી એવા સાધુએ પણ ભાવશુદ્ધિ થવાને કારણે લોકને અપ્રીતિ થવાનું કારણરૂપ અને જેનો ત્યાગ કરવા સમર્થ થઈ શકાય તેવા સ્થાનનો પરિહાર કરવો અને જો તે અપ્રીતિકારક સ્થાનનો પરિહાર અશક્ય હોય તો પોતાના અપરાધનો વિચાર કરવો. ૩

इतरस्मिन्नशक्यप्रतीकारेऽप्रीतिके स्वतत्त्वस्य स्वापराधरूपस्य चिन्ता कार्या। यथा ।

" ममैवायं दोषो यदपरभवेनार्जितमहो
शुभं यस्माल्लोको भवति मयि कुप्रीतिहृदयः ।
अपापस्यैवं मे कथमपरथा मत्सरमयं
जनो याति स्वार्थे प्रतिविमुखतामेत्यसहसा " ॥ १ ॥ २०

एतदेवाह ।

भावतः प्रयत्न इति ॥ २१ ॥

भावतश्चित्तपरिणामलक्षणात् प्रयत्नः परोद्वेगाहेतुतायामुद्यमः कार्य इति ।

अयमत्र भावः यदि कथंचित्तथाविधप्रघट्टकवैषम्यात्कायतो वचनतो वा न परोद्वेगहेतुभावः परिहर्तुं पार्यते तदा भावतो रुचिलक्षणात् परोद्वेगं परिहर्तुं प-

---

જ્યારે અશક્ય પ્રતીકારવાળું અપ્રીતિનું સ્થાન હોય ત્યારે પોતાના અપરાધનો વિચાર કરવો. જેમકે—,

" અહો ! એ મારોજ દોષ છે કે મેં પરભવને વિષે પુણ્ય ઉપાર્જન ન કર્યું, જેથી લોકોના હૃદયમાં મારે માટે અપ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. અન્યથા જો હું અપાપી હોત તો એ લોકો પોતાના સ્વાર્થ પ્રત્યે વિમુખ થઇ એટલે પોતાનું કામ મુકી સત્વર શા માટે મારી ઉપર મત્સર રાખે ? ૨૦

એજ વાત જણાવે છે—,

મૂલાર્થ—ભાવથી પ્રયત્ન કરવો એટલે વચન અને કાયાથી અપ્રીતિ થવાનું કારણ ન ટાળી શકાય તો મનથી ટાળવું. ૨૧

ટીકાર્થ—ચિત્તના પરિણામ રૂપ ભાવથી પ્રયત્ન કરવો એટલે બીજાને ઉદ્વેગ—અપ્રીતિ થવાનું કારણ ન બનવામાં પ્રયત્ન—ઉદ્યમ કરવો.

અહીં કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, કોઈ પ્રકારે તેવી વિષમ અટચણ આવે તો કાયાથી અથવા વચનથી બીજાના ઉદ્વેગ—અપ્રીતિના કારણનો પરિહાર ન થઇ શકે તો મનની રૂચિરૂપ ભાવથી બીજાના ઉદ્વેગનો પરિહાર

त्नः कार्यः नावस्यैव फलं प्रति अवन्ध्यहेतुत्वात् । उक्तं च ।

" अभिसंधेः फलं भिन्नमनुष्ठाने समेऽपि हि ।
परमोतः स एवेह वारीव कृषिकर्मणि " ॥ १ ॥ २१

तथा अशक्ये वहिश्चार इति ॥ २२ ॥

अशक्ये कुतो वैगुण्यात्समाचरितुमपार्यमाणे तपोविशेषादौ कचिदनुष्ठाने वहिश्चारो वहिर्गमनलक्षणस्तस्मात्कार्यः । अशक्यं नारब्धव्यमित्यर्थः । अशक्यारम्भस्य क्लेशैकफलत्वेन साध्यसिद्धेरनङ्गत्वात् ॥ २२ ॥

तथा अस्थानाभाषणमिति ॥ २३ ॥

अस्थाने भाषितोपयोगायोग्यत्वेनाप्रस्तावे अभाषणं कस्यचित्कार्यस्याभणनं

કરવાને યત્ન કરવો. કારણકે, ભાવ એ ફલ પ્રત્યે સત્ય કારણરૂપ બને છે, એટલે શુભાશુભ ફલ થવું, એ ભાવને આધીન છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

"સંસારી અથવા દેવસ્થાન ઇત્યાદિ સંબંધી આચરણ (અનુષ્ઠાન) સરખું હોય છતાં આશય–ભાવને લઈને ફલ જુદું થાય છે એટલે જેવો ભાવ તેવું ફલ થાય છે. જેમ ખેતીના કામમાં જલ લોકરૂઢિએ મુખ્ય કારણ છે, તેવીરીતે હૃદયના ભાવથી સરખા આચરણમાં (અનુષ્ઠાનમાં) પણ ફલમાં ભેદ પડે છે. જેથી ભાવ છે તે પ્રધાન કારણ છે." ૧ ૨૧

મૂલાર્થ—અશક્ય અનુષ્ઠાનનો આરંભ કરવો નહિ. ૨૨

ટીકાર્થ—અશક્ય એટલે કોઇ વિગુણપણાથી (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવના પ્રતિકૂલપણાથી) કોઈ જાતના તપ વગેરેનું આચરણ કરી શકાય, તેવું ન લાગે તો તેનો આરંભ ન કરવો અર્થાત્ અશક્યનો આરંભ ન કરવો કારણકે, અશક્યના આરંભનું ફલ કલેશરૂપજ થાય છે, તેથી તે સાધ્યની સિદ્ધિનું અંગપણું નથી એટલે સાધ્યની સિદ્ધિનું કારણ નથી. ૨૨

મૂલાર્થ—ન બોલવાની જગ્યોયે બોલવું નહીં. ૨૩

ટીકાર્થ—અસ્થાન એટલે બોલવાના ઉપયોગના અયોગ્યપણાથી અપ્રસ્તાવ, અર્થાત્ ન બોલાય તેવા પ્રસંગમાં બોલવું નહીં, એટલે કોઇ કાર્ય

एवमेव साधोर्भाषासमितित्वशुद्धिः स्यादिति ॥ २३ ॥

तथा स्खलितप्रतिपत्तिरिति ॥ २४ ॥

कुतोऽपि तथाविधप्रमाददोषात्स्खलितस्य किंचिन्मूलगुणादावाचारविशेषे स्खलनस्य विराधनालक्षणस्य जातस्य प्रतिपत्तिः स्वतः परेण वा प्रेरितस्य सतोऽभ्युपगमः तथोदितप्रायश्चित्ताङ्गीकारेण कार्यः स्खलितकाले दोषादनन्तगुणत्वेन दारुणपरिणामत्वात्तदप्रतिपत्तेः। अत एवोक्तम्।

" उप्पएणा माया अणुमग्गओ निहंतव्वा
आलोअण निंदण गरहणाइ न पुणो विधीयंति।
अणागारं परं कम्म नेव गूहे न निएहवे।
सुईसयावियरुजावे असंसत्ते जिइंदिए " ॥ १ ॥ २४

વિષે કહેવું નહીં,એવીરીતે થવાથી સાધુને ભાષાસમિતિપણાની શુદ્ધિ થાય છે.૨૩

મૂલાર્થ—સ્ખલના થઈ હોય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું..૨૪

ટીકાર્થ—કોઈપણ તેવા પ્રમાદના દોષથી સ્ખલના થઇ હોય, એટલે મૂલ ગુણાદિ કોઈ આચારમાં વિરાધનારૂપ ભુલ થઇ હોય તો તેને પોતાની મેળે અથવા કોઈની પ્રેરણાથી થયેલા દોષને કબુલ કરી શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રાયશ્ચિત્તનો અંગીકાર કરવો. કારણકે,સ્ખલના થાય તે કાલે જો દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત—આલોયણ ન કરવામાં આવે તો તે દોષોનો અનંત અને દારૂણ પરિણામ આવે છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

" ઉત્પન્ન થયેલ માયા એટલે પ્રમાદ દોષથી ઉત્પન્ન થયેલ મૂલગુણાદિકની વિરાધનારૂપ સ્ખલના તેને આલોયણા નિંદા, ગર્હણાએ કરીને ફરી તે માયા ન કરવાથી એ માયાને તત્કાલ હણવી એટલે સ્ખલિતની તત્કાળ પ્રાયશ્ચિત્ત લઇ શુદ્ધિ કરવી."

" જેની મલિન બુદ્ધિ નથી અને જેનો ભાવ સુંદર છે એવો અને વિષયાદિકને નહીં બંધાએલો અને જિતેંદ્રિય એવો પુરૂષ અનાચાર—પાપકર્મને કદાચિત્ સેવીને ગુરૂપાસે તત્કાલ આલોયણા કરે. પરંતુ તે પાપને ગોપવે નહીં અને ઓળવે પણ નહીં." ૧ ૨૪

तथा पारुष्यपरित्याग इति ॥ २५ ॥

पारुष्यस्य तीव्रकोपकषायोदयविशेषात्परुषत्वावलक्षणस्य तथाविधजापणादेः स्वपक्षपरपक्षाभ्यामसंबन्धयोग्यताहेतोः परित्यागः कार्यः । अपारुष्यरूपविश्वासमूलत्वात्सर्वसिद्धीनाम् । यदुच्यते ।

" सिद्धेर्विश्वासितामूलं यद्यूथपतयो गजाः ।
सिंहो मृगाधिपत्येऽपि न मृगैरनुगम्यते " ॥ १ ॥

इति ॥ २५

तथा सर्वत्रापिशुनतेति ॥ २६ ॥

सर्वत्र स्वपक्षे परपक्षे च परोक्षं दोषाणामनाविष्करणं परदोषग्राहितायां हि आत्मैव दोषवान् कृतः स्यात् ।

મૂલાર્થ—કઠોરપણાનો ત્યાગ કરવો. ૨૫

ટીકાર્થ—પારૂષ્ય એટલે તીવ્ર કોપ કષાયના ઉદય વિશેષથી થયો જે કઠોર ભાવ તે છે લક્ષણ જેનું એવું જે તથા પ્રકારના ભાષણાદિક કહેતા પોતાના અને બીજાના પક્ષ લઇ તે સાથે અયોગ્યતાના કારણરૂપ એવા તેવી જાતના ભાષણ (આકરાશપણું)કરવા વગેરે તેનો ત્યાગ કરવો કારણકે, સર્વ સિદ્ધિઓનું મૂલ અકઠોરતારૂપ વિશ્વાસ હોય છે. કહ્યું છે કે,

વિશ્વાસીપણું એ સિદ્ધિનું મૂલ છે જેમકે હાથીઓ યૂથપતિ થઇને ફરે છે કારણકે, તેમની ઉપર મૃગાદિકનો વિશ્વાસ છે કે, એ મારશે નહીં. અને સિંહને મૃગોનું અધિપતિપણું છે તે મૃગેંદ્રના નામથી ઓળખાય છે, તોપણ મૃગલાઓ તેની પાછળ ફરતા નથી, કારણકે, તે ક્રૂર હોવાથી તેઓ તેની પર વિશ્વાસ રાખતા નથી. ૧ ૨૫

મૂલાર્થ—સ્વપક્ષ અને પરપક્ષને વિષે પિશુનતા ન કરવી. ૨૬.

ટીકાર્થ—સર્વત્ર એટલે સ્વપક્ષ અને પરપક્ષને વિષે પિશુનતા ન કરવી એટલે પરોક્ષપણે દોષને ગ્રહણ ન કરવા અર્થાત્ ચાડી–ચુગલી ન કરવી કારણકે, પરદોષ ગ્રહણ કરવાથી પોતાનો આત્માજ દોષવાન્ થાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે, "લોક પારકા દોષને પોતાને હાથે ગ્રહણ કરે તો તે પોતાને હાથે

पठ्यते च।

" लोओ परस्स दोसे हत्थाहत्थिं गुणे य गिह्णंतो।
अप्पाणमप्पणच्चिय कुणइ सदोसं च सगुणं च " ॥ १ ॥ २६

तथा विकथावर्जनमिति ॥ २७ ॥

विकथानां स्त्रीभक्तदेशराजगोचराणां स्वभावत एवाकुशलाशयसमुन्मीलननिबन्धनानां वर्जनं। एतत्कथाकरणे हि कृष्णनीलाद्युपाधिरिव स्फटिकमणिरात्मा कथमानः स्त्र्यादिचेष्टानामनुरूपतां प्रतिपद्यते ॥ २७ ॥

तथा उपयोगप्रधानतेति ॥ २८ ॥

उपयोगः प्रधानं पुरस्सरं सर्वकार्येषु यस्य स तथा तस्य भावस्तत्ता विधेया निरुपयोगानुष्ठानस्य द्रव्यानुष्ठानत्वात् अनुपयोगो द्रव्यमिति वचनात् ॥ २८ ॥

तथा निश्चितहितोक्तिरिति ॥ २९ ॥

પોતાના આત્માને દોષવાલો કરે છે. અને પોતાની મેળે પોતાને હાથે પારકા ગુણ ગ્રહણ કરે તો તેપોતાના આત્માને ગુણવાલો કરે છે " ૧ ૨૬

મૂલાર્થ—વિકથાનો ત્યાગ કરવો. ૨૭.

ટીકાર્થ—સ્ત્રી કથા, ભોજનકથા, દેશ કથા અને રાજકથા એ વિકથા કહેવાય છે. જે સ્વભાવથીજ અકુશલ અંતઃકરણને પ્રગટ થવાનું કારણરૂપ છે, તેમનો ત્યાગ કરવો. એવી કથાઓ કરવાથી જેમ ઉજ્વલ સ્ફટિકમણિમાં કાલા, લીલા, વગેરે રંગની ઉપાધિથી કાલાપણું અને લીલાપણું થાય છે, તેમ આત્મા તેવી કથાઓ કહેતો સતો સ્ત્રી વગેરેની ચેષ્ટાઓની સદ્દશતાને પામે છે, એટલે સ્ત્રી આદિ ભાવમાં તન્મયપણું પામે છે. ૨૭

મૂલાર્થ—ઉપયોગની પ્રધાનતા કરવી. ૨૮

ટીકાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે ઉપયોગનીજ પ્રધાનતા કરવી. કારણકે ઉપયોગ રહિત અનુષ્ઠાનને દ્રવ્યનું અનુષ્ઠાનપણું છે અને ' અનુપયોગ દ્રવ્ય છે ' એવું અનુયોગદ્વાર સૂત્રનું વચન છે. ૨૮

મૂલાર્થ—નિશ્ચય કરેલું હિતવચન બોલવું. ૨૯

निश्चितस्य संशयविपर्ययानध्यवसायबोधदोषपरिहारेण निर्णीतस्य हितस्य च परिणामसुन्दरस्योक्तिर्ज्ञापणम् । अत एव पठ्यते ।

" कुदृष्टं कुश्रुतं चैव कुज्ञातं कुपरीक्षितम् । कुभावजनकं सन्तो ज्ञापन्ते न कदाचन " ॥ १ ॥ २९

तथा प्रतिपन्नानुपेक्षेति ॥ ३० ॥

प्रतिपन्नस्याभ्युपगतस्य गुरुविनयस्वाध्यायादेः साधुसमाचारविशेषस्यानुपेक्षानवधीरणा । अवधीरितो हि समाचारो जन्मान्तरेऽपि दुर्लभः स्यात् ॥ ३० ॥

तथा असत्प्रलापाश्रुतिरिति ॥ ३१ ॥

ટીકાર્થ—નિશ્ચય કરેલા એટલે [1]સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એ પ્રકારના જ્ઞાનને બાધ કરનારા દોષોનો ત્યાગ કરી નિર્ણય કરેલા અને પરિણામે સુંદર એવા હિતવચનને કહેવું.
એથીજ તેને માટે કહ્યું છે.

"નિંદિત જોયેલું, નિંદિત સાભળેલું, નિંદિત જાણેલું નિંદિત પરીક્ષા કરેલું અને નિંદિત ભાવને ઉત્પન્ન કરનારૂં વચન સત્પુરૂષો કદિપણ બોલતા નથી. ૧ ૨૯

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલા સદાચારની ઉપેક્ષા કરવી નહીં.૩૦

ટીકાર્થ—અંગીકાર કરેલ ગુરૂનો વિનય તથા સ્વાધ્યાય વગેરે સાધુનો સદાચાર, તેની ઉપેક્ષા ન કરવી—અનાદર ન કરવો. કારણકે, ઉપેક્ષા કરેલો સદાચાર જન્માંતરને વિષે પણ પામવો દુર્લભ છે. ૩૦

મૂલાર્થ—અસત્પુરૂષોના ભાષણો સાંભળવા નહીં. ૩૧

---

[1]કોઇ પ્રકારનું નિશ્ચય કરાવનાર પ્રમાણુ ન મળવાથી અનેક પ્રકારના જે તર્ક કરવા—ઊહાપોહ કરવા જેમકે ઝાડના ઠુંઠાને છેટેથી દેખી ' આ થાંભલો છે કે પુરૂષ છે, ' એવો વિચાર કરવો તે સંશયદોષ ૨ કોઈ વસ્તુનું અન્યથા પ્રકારે-વિપરીતપણે સ્થાપન કરવું જેમકે છીપને દેખી રૂપાની ભ્રાંતિ કરવી તે વિપર્યયદોષ અને ૩ 'આ કાંઇક છે, એવું અનિશ્ચિત જ્ઞાનતે અનધ્યવસાય દોષ કહેવાય છે.

असतां खलप्रकृतीनां प्रलापा अनर्थकवचनरूपा असत्प्रलापाः तेषाम-श्रुतिः अनवधारणं श्रुतिकार्यद्वेषाकरणेन अनुग्रहचिन्तनेन च । यथोक्तम् ।

" निराकरिष्णुर्यदि नोपलभ्यते
भविष्यति क्षान्तिरनाश्रया कथम् ।
यदाश्रयात्क्षान्तिफलं मयाप्यते
स सत्कृतिं कर्म च नाम नार्हति ॥ १ ॥ ३१

तथा अभिनिवेशत्याग इति ॥ ३२ ॥

अभिनिवेशस्य मिथ्याग्रहरूपतयाऽप्रज्ञापनीयतामूलबीजस्य सर्वकार्येषु-

---

ટીકાર્થ—અસત્પુરૂષો એટલે લુચ્ચા પુરૂષો (ખલપ્રકૃતિવાલા) તે-મના નિરર્થક વચનરૂપ ભાષણો સાંભળવા નહીં એટલે સાંભળવારૂપ કારણનું કાર્ય જે દ્વેષ તે ન કરતાં ઉલટું તેની ઉપર અનુગ્રહનું ચિંતવન કરવું તેને માટે કહ્યું છે—

જે કોઇ પુરૂષ અપમાનનો કરનાર પ્રાપ્ત ન થાય તો આશ્રય વિનાની ક્ષમા કેવી રીતે રાખવી ? ક્ષમા રાખવાની કોઇ પણ જગ્યો જોઈએ, માટે એ પુરૂષે મારૂં અપમાન કર્યું, તે ઠીક થયું કે જેના આશ્રયથી મને ક્ષમા રાખ-વાનું ફલ મલશે, અને તે અપમાન કરનાર પુરૂષ સત્કાર અને કર્મને યોગ્ય નિશ્ચય નહીં થાય એટલે આલોકમાં એનો સત્કાર કોઇ નહીં કરે અને પર-લોકમાં એનું સત્કર્મ પણ નહીં ગણાય માટે એની શી ગતિ થશે, એમ વિચારી એની ઉપર અનુગ્રહ બુદ્ધિ કરવી. ૩૧

મૂલાર્થ—મિથ્યા આગ્રહનો ત્યાગ કરવો. ૩૨

ટીકાર્થ—મિથ્યા આગ્રહ એટલે કોઇ પ્રકારની પોતાની ભૂલ કોઇ ગી-તાર્થ પુરૂષથી પણ ન સમજાવી શકવાપણાને લઈને તેનું મૂલ બીજ ખોટા

त्याग इति ॥ ३२ ॥

तथा अनुचिताग्रहणमिति ॥ ३३ ॥

अनुचितस्य साधुजनाचारबाधाविधायितयाऽयोग्यस्य अशुद्धपिण्डशय्याव-स्त्रादेर्धर्मोपकरणस्य बालवृद्धनपुंसकादेश्चाप्रव्राजनीयस्य अग्रहणमनुपादानं कार्य मिति ।

यथोक्तं ।

पिंडं सिज्जं च वत्थं च चउत्थं पायमेव च । अकप्पियं न इच्छिज्जा पडि-गाहिज्ज कप्पियं ॥ १ ॥

अट्ठारसपुरिसेसुं वीसं इत्थीसु दस नपुंसेसु । पव्वावणा अणरिहा प-

---

આગ્રહ તેનો સર્વ કર્મમાં ત્યાગ કરવો. ૩૨

મૂલાર્થ—અયોગ્યનું ગ્રહણ કરવું નહીં. ૩૩

ટીકાર્થ—અયોગ્ય એટલે સાધુજનના આચારને બાધ કરનાર હોવાથી અનુચિત એવા અશુદ્ધ આહાર, શય્યા અને વસ્ત્રાદિક વગેરે ધર્મના ઉપકરણ નો ત્યાગ કરવો. તેમજ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નહીં તેવા બાલ, વૃદ્ધ તથા નપુંસક વગેરેને દીક્ષા આપવી નહીં. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

" પિંડ, શય્યા, વસ્ત્ર અને ચોથું પાત્ર એ સર્વ અકલ્પિત હોય તેને ગ્રહણ ન કરે અને તે તે પોતાને કલ્પે તેવું હોય તો તો તેમાંથી જેટલું ઘટે તેટલું ગ્રહણ કરે. ૧

પુરૂષને વિષે અઢાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષાને યોગ્ય નથી, અને સ્ત્રીઓને વિષે વીશ પ્રકારની સ્ત્રીઓ દીક્ષાને યોગ્ય નથી અને નપુંસકને વિષે દશ પ્રકા

ऋत्ता वीयरागेहिं ॥ २ ॥

चे चामी—

बाले १ वुड्ढे २ नपुंसे ३ य कीवे ४ जड्डे ५ य वाहिए ६ तेणे ७ रायावगारी ८ य उम्मत्ते ए य अदंसणे १० ॥ ७ए७ ॥ दासे ११ दुट्ठे १२ य मूढे १३ य अणत्ते १४ जुंगिए १५ इय । उब्बद्धए १६ य जयगे १७ सेह निप्फेडिएइय १८ ॥ ७एर ॥

રના નપુંસક દીક્ષાને યોગ્ય નથી—એમ વીતરાગ પ્રભુએ કહેલું છે. ૨ ”

૧ બાલક, ૨ વૃદ્ધ, ૩ નપુંસક, ૪ ક્લીબ, ૫ જડ, ૬ રોગી, ૭ ચોર, ૮ રાજાનો અપકાર કરનાર, ૯ ઉન્મત્ત, ૧૦ આંધલો, ૧૧ દાસ, ૧૨ દુષ્ટ, ૧૩ મૂઢ, ૧૪ કરજદાર, ૧૫ જાતિકર્મ અને શરીરથી દૂષિત, ૧૬ કાંઈ પણ સ્વાર્થથી બંધાયેલો, ૧૭ અમુક દ્રવ્યના ઠરાવથી રાખેલો ચાકર અને ૧૮ માતાપિતાદિકની રજા વગર આવનાર—એ અઢાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી.

૧ બાલ—એટલે બાલક જન્મથી આઠ વર્ષ સુધી બાલક કહેવાય છે, તેવો બાલક દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, આઠ વર્ષની અંદર વર્ત્તનાર પુરૂષ બાલસ્વભાવને લઈને દેશથી અથવા સર્વથી વિરતિ પામવાને અધિકારી નથી. તે વિષે પ્રવચન સારોદ્ધારમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે—

“ एएसि वयपमाणं अट्ठसमाउत्ति वीयरागेहिं । भणियं जहन्नगं खलु” इति ।

અર્થ—દીક્ષા લેનાર પુરૂષોના વયનું પ્રમાણ શ્રી વીતરાગ પ્રભુએ

જઘન્યપણે નિશ્ચય આઠ વર્ષનું કહેલું છે; પણ આઠ વર્ષની અંદરનો પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી.

નિશીથ ચૂર્ણિમાં પણ કહ્યું છે કે—

" आदेसेण वा गब्भट्ठमस्स दिक्खत्ति " ॥

" અથવા ગર્ભથી આઠમા વર્ષવાળાને માતાપિતાદિકની આજ્ઞાથી દીક્ષા આપવી પણ એથી ઓછા વર્ષવાળાને દીક્ષા ન આપવી." અહીં કોઇ શંકા કરે કે, ભગવાન્ વજ્રસ્વામીને એવો નિયમ રહ્યો નથી. તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, ' ભગવાન્ વજ્રસ્વામી છ માસના હતા, ત્યારે તેમણે ભાવથી સર્વ સાવદ્ય વિરતિનો અંગીકાર કર્યો હતો, એમ સાંભળવામાં આવે છે. તે સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

" छम्मासियं छसुजयं माऊए समन्नियं वंदे "

" છ માસના અને છ જીવ નિકાયની રક્ષા કરતા અને માતાએ અર્પણ કરેલા અથવા માતાએ સહિત એવા વજ્રસ્વામીને હું વંદના કરૂં છું."

આ વાત એવીજ રીતે સત્ય ઠરે છે. ભગવાન્ વજ્રસ્વામીને એવી રીતે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઇ એ આશ્ચર્ય છે, અને એવી વાત કોઇ કાલેજ બને છે; એથી કરીને આ સ્થાને વ્યભિચારદોષ આવ્યો, એમ જાણવું નહીં.

પંચવસ્તુ નામના ગ્રંથમાં તે વિષે કહેલું છે.

" तदयो परिहवखेत्तं न चरणभावो वि पायमेएसिं
आहच्च भावकहगं सुत्तं पुण होइ नायव्वं " ॥ १ ॥

" તે આઠ વર્ષની અંદર વર્ત્તનાર મનુષ્ય પરાભવનું ક્ષેત્ર થાય છે, એટલે લોક તેને બાળક જાણી તેનો પરાભવ કરે છે. તેમ વળી આઠ વર્ષની અંદરના માણસને ચારિત્રના પરિણામ હોઈ શકે નહીં અને વજ્રસ્વામીને માટે જે સૂત્ર છે, તે કાદાચિત્ક ભાવને જણાવે છે. એટલે એવો બનાવ કોઈ વખતજ બને છે. સદાકાલ બનતો નથી એમ સૂચવે છે.

તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, આઠ વર્ષથી ઓછી વયના બાળકને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી. વળી તેવા બાળકને દીક્ષા આપવાથી સંયમની વિરાધના થાય છે. બાળકને લોઢાના ગોળાની ઉપમા આપેલી છે, જેમ લોઢાનો ગોળો જ્યાં જ્યાં દડી જાય ત્યાં ત્યાં જાય છે, અને તેમાં તેનું અજ્ઞાનપણું છે, તેથી તેનાવડે ષડ્ જીવ નિકાયનો વધ થઇ જાય છે. તેવી રીતે બાળસાધુ જ્યાં ત્યાં દોરાઇ જાય છે, અને તેથી તેનાવડે ષડ્ જીવ નિકાયનો વધ થઇ જાય છે. આથી લોકમાં પણ તેની નિંદા થાય છે; માટે બાળકને દીક્ષારૂપ બંદીખાનામાં નાખવો નહીં. સ્વચ્છંદ ગમનરૂપ બાળકના સુખનો નાશ કરનારી દીક્ષા આપવાથી લોકોમાં નિંદા પણ થાય છે, વળી માતા અને ધાત્રીઓને કરવા લાયક એવી બાળકોની પરિચર્યા જો મુનિઓ કરવા માંડે તો તેમના સ્વાધ્યાયમાં અંતરાય (અતિમંદપણું) થાય. તેથી સર્વથા બાળક દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૧

૨ વૃદ્ધ—સીતેર વર્ષથી અધિક વયવાળો માણસ વૃદ્ધ કહેવાય છે. કેટલાએક સાઠ વર્ષ ઉપરની વયવાળાને વૃદ્ધ કહે છે, કારણ કે સીતેર વર્ષ પહેલા પણ ઇંદ્રિયોની હાનિ થતી દેખાય છે; તેવા વૃદ્ધ પુરૂષને સંયમ પાળવો મુશ્કેલ પડે છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

" उगासणं समीहइ विणयं न करेइ गव्वमुव्वहइ ।
वुड्ढो न दिक्खिपव्वो मइ जाओ वासुदेवेण " ॥ १ ॥

" ઉચા આસન ઉપર બેસવાની ઈચ્છા કરે, વિનય કરે નહીં અને ગર્વને ધારણ કરે, તેથી કદિ વાસુદેવનો પુત્ર હોય તો પણ વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી નહીં." ૧

આ વાત સો વર્ષના આયુષ્યને આશ્રીને કહેલી છે, અથવા જે કાળે જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ગણાતું હોય તેના દશ ભાગ કરવા; તેમાં આઠમો, નવમો અને દશમો જે ભાગ છે, તેમાં રહેલાને વૃદ્ધ ગણાય છે. તેવા વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી.

૩ નપુંસક—સ્ત્રી અને પુરૂષ બંનેનો અભિલાષી અને પુરૂષની આકૃતિ ધારણ કરનાર તે નપુંસક કહેવાય છે. તે બહુ દોષકારી હોવાથી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે.

કેટલાએક પુસ્તકમાં " वाले वुड्ढे य थेरे य. "

એવો પાઠ પણ છે. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે," બાલ, વૃદ્ધ અને બીજા પણ દીક્ષાને અયોગ્ય છે. પરંતુ નિશીથ વગેરે સૂત્રોમાં તેવો પાઠ જોવામાં આવતો નથી. તેથી અમોએ એ પાઠની ઉપેક્ષા કરેલી છે. ૩

૪ ક્લીબ—એટલે સ્ત્રીઓની ભોગને માટે પ્રાર્થનાથી અથવા સ્ત્રીઓના અંગ—ઉપાંગ ઉઘાડા દેખી વા તેવી વિષયની વાર્ત્તાઓ સાંભળી કામાતુર થનારો પુરૂષ, અર્થાત્ દર્શન તથા શ્રવણથી વિકારને સહન કરવાને અસમર્થ એવો પુરૂષાકૃતિ માણસ ક્લીબ કહેવાય છે. તેવો ક્લીબ પુરૂષ અતિશય વેદનાએ કરી પુરૂષવેદના ઉદયથી સ્ત્રીઓનું બલાત્કારે આલિંગનાદિ કરે છે. તેવા માણસને દીક્ષા આપવાથી શાસનનો ઉડ્ડાહ થાય છે, માટે તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૪

૫ જડ—પુરૂષ ત્રણ પ્રકારનો છે, ૧ ભાષાજડ, ૨ શરીરજડ અને ૩ કરણજડ. તેમાં જે ભાષા જડ છે, તે ૧ જળમૂક, ૨ મન્મનમૂક અને ૩ એલમૂક એમ ત્રણ પ્રકારનો છે. જેમ જળમાં બુડેલો હોય તે માણસ બુડ્ બુડ્ એવા બોબડા અક્ષર બોલે, તેવી રીતે બોલનારો માણસ જલમૂક કહેવાય છે. જે માણસની જીભ બોલતાં ખેંચાય એટલે જે સ્ખલના પામતો બોલે તે મન્મનમૂક કહેવાય છે. જે ઘેટાની જેમ અવ્યક્ત સમજાય નહીં તેવું બોલે તે એડમૂક કહેવાય છે. એ ત્રણે પ્રકારના ભાષાજડ સમજવા.

જે સ્થુલ શરીરને લઈને માર્ગમાં ભિક્ષાટન કરવા ચાલવાને તથા વંદનાદિક કરવાને અશક્ત થાય તે શરીરજડ કહેવાય છે, જે ક્રિયાને વિષે જડ એટલે પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, પ્રતિક્રમણ, પડિલેહણ ઇત્યાદિ સંયમ પાળવાની ક્રિયાઓનો વારંવાર ઉપદેશ કરતાં છતાં પણ જડપણાને લઈને જે ગ્રહણ કરવાને સમર્થ થતો નથી તે કરણજડ જાણવો. જે ભાષાજડ છે, તે જ્ઞાનને ધારણ કરવાને અશક્ત હોવાથી દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. જે શરીરજડ છે તે માર્ગમાં વિહાર કરવાને તથા આહાર પ્રમુખ લાવવાને અસમર્થ છે, તેથી તે પણ દીક્ષાને લાયક નથી. વળી અતિજડના શરીરમાં અનેક જાતની મલિનતા થવાનો સંભવ છે. અને મલિનતાને લઇને સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની હિંસા થવાનો પ્રસંગ આવ્યા કરે છે, તેથી સંયમની વિરાધના અને લોક નિંદા થાય છે.

વળી સ્થુલ શરીરવાળાને ઉર્ધ્વશ્વાસ ચડવાને લીધે સાપ, જલ, અગ્નિ ઇત્યાદિ પોતાની સમીપ આવતા હોય તો તેનાથી સ્થુલ શરીરને લીધે પરિક્રમણ થાય નહીં એટલે શ્વાસ ચડવાને લીધે શીઘ્ર ગતિ થઈ શકે નહીં, માટે એવા પુરૂષને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી.

તથા કરણજાડ પ્રણ સમિતિ તથા ગુપ્તિ આદિક. તેને શીખ્યું હોય તોપણ તે ગ્રહણ ન કરી શકે માટે તે દીક્ષાને અયોગ્ય છે.

૬ વ્યાધિવાળો એટલે ભંગદર, અતિસાર, કોઢ, પથરીનો રોગ, ફેફરૂં અર્શ, ઉધરસ, તથા જ્વર રોગે કરીને જે ગ્રસ્ત થયો હોય તે દીક્ષાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, તેની ચિકિત્સા કરતાં ષડ્ જીવ નિકાયની વિરાધના થવાનો સંભવ છે, તેમજ તેને સ્વાધ્યાયાદિકની હાનિ થાય છે. ૬

૭ **સ્તેન**—એટલે જે ચોર હોય અથવા લુંટારો હોય તે અનર્થનું કારણ હોવાથી દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૭

૮ રાજાપકારી—એટલે રાજાના ભંડારને, અંતઃપુરને, શરીરને અને રાજકુટુંબનો દ્રોહ કરનાર હોય તે રાજાના અપકારને લઇને કારાગૃહ કે દેશનિકાલ જેવી શિક્ષાનો પાત્ર બને છે, તેથી તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૮

૯ ઉન્મત્ત એટલે ગાંડો અથવા પ્રબળ મોહના ઉદયે કરીને અથવા ભૂતપ્રેતાદિથી પરવશ થયેલો હોય તે દીક્ષાને અયોગ્ય છે. તેવાને દીક્ષા આપવાથી કષ્ટ થવાનો સંભવ છે. અને તેથી સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને સંયમને સાધવામાં મોટી હાનિ થાય છે. ૯

૧૦ અદર્શન—એટલે આંધળો આ સ્થળે થીણદ્ધિ નિદ્રાવાળો ગ્રહણ કરવો અથવા અદર્શન એટલે સમકિત દષ્ટિ વગરનો પણ લેવો. એવા પુરૂષને દીક્ષા આપવાથી દષ્ટિના વિકલપણાને લઇને ષડ્ જીવ વિરાધના થવાનો સંભવ છે, તેમજ તે અંધપણાંથી કોઇ વિષમ સ્થાનમાં પડે તો તે આત્મ વિરાધના કરે છે, માટે તે દીક્ષાને યોગ્ય નથી. વળી તેનામાં થીણદ્ધિ નિદ્રા હોય તો તે કોઈ વખતે તેના આવેશથી કોઈ શ્રાવક અથવા સાધુને મારણાદિક કરે તો તેથી ભારે વિટંબના થઇ આવે કારણ કે, થીણદ્ધિ નિદ્રાના યોગથી

શરીરમાં વાસુદેવથી અર્ધું બળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે પોતાના સામર્થ્યથી જરા પણ સહન કરી શકતો નથી. માટે તે સર્વથા દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૧૦

૧૧ **દાસ** એટલે દાસીથી ઉત્પન્ન થયેલો, અથવા દુકાલ આદિ કારણથી નિર્ધન થયેલા કોઇ માણસ પાસેથી વેચાતો લીધેલો અથવા કરજથી ગ્રહણ કરેલો એટલે લ્હેણામાં લીધેલો તેવા દાસને દીક્ષા આપવી નહીં કારણકે, તેને તેનો સ્વામી દીક્ષા મુકાવી લઈ જાય વગેરે કેટલા એક ઉપદ્રવો થવા સંભવ છે. ૧૧

૧૨ **દુષ્ટ** એટલે દૂષિત થયેલ. તે દુષ્ટ બે પ્રકારના છે. ૧ કષાય દુષ્ટ અને ૨ **વિષયદુષ્ટ.** જે અલ્પ કારણથી ઘણો કષાય કરે તે **કષાયદુષ્ટ** કહેવાય છે. ગુરૂએ સર્પની ભાજી ગ્રહણ કરવાથી એક સાધુ રીસાએલ હતો, એ સાધુ કષાયદુષ્ટ કહેવાય છે. જે પરસ્ત્રી વીગેરેમાં અતિ લુબ્ધ થાય છે તે **વિષયદુષ્ટ** કહેવાય છે, તે કષાયદુષ્ટ અને વિષયદુષ્ટ બંને સંક્લેશવાળા અધ્યવસાયને લઈને દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૨

૧૩ **મૂઢ** એટલે સ્નેહ અથવા અજ્ઞાન વગેરેના પરતંત્રપણાથી વસ્તુના જ્ઞાનથી શૂન્ય એવો મૂઢ પુરૂષ કાર્યાકાર્યના વિવેકથી રહિત હોવાથી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૩

૧૪ **ઋણાર્ત્ત** એટલે રાજા અથવા સાહુકારનો કરજદાર તેને દીક્ષા આપવાથી વખતે રાજા પ્રમુખ તેને પકડાવી કદર્થના કરે માટે તેવો પુરૂષ દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૧૪

૧૫ **જુંગિત**—એટલે જાતિ, કર્મ અને શરીરથી દૂષિત એવો હલકી જાતનો પુરૂષ. ચંડાળ, કોળી, મોચી, છીપા વગેરે જાતિજુંગિત કહેવાય છે. મોર, કુકડા પોપટ વગેરેને પોષણ કરી વેચવા રાખનારા તથા વાંસ, અને

દોર ઉપર ચડી રમત કરી આજીવિકા કરનારા તેમજ શીકાર વગેરે નિંદિત કર્મ કરનારા વાઘરી વગેરે કર્મજુંગિત કહેવાય છે, અને જે કાને બુચા, બ્હેરા, લુલા, લંગડા, પાંગલા, કુબડા, કાણા અને ઠીંગણા પુરૂષો તે શરીર જુંગિત કહેવાય છે. એ જાતિજુંગિત, કર્મજુંગિત અને શરીરજુંગિત ત્રણે પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે, તેવાઓને દીક્ષા આપવાથી લોકોમાં નિંદા થાય છે. ૧૫

૧૬ અવબદ્ધ—એટલે પૈસો લેવા અથવા વિદ્યા ભણવા નિમિત્તે દીક્ષા લેવા આવનારો અથવા ' હું અમુક દિવસ સુધી તમારો છું ' એવો કોઇ જાતનો ઠરાવ કરી આત્માને પરાધીન કરનારો તેવો પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, તેમાં કલહ વગેરે દોષ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. ૧૬

૧૭ ભૃતક—એટલે રૂપીઆ આપીને અમુક મુદત સુધી નોકરી કરવાના ઠરાવથી રાખેલો પુરૂષ અર્થાત્ ભાડે લીધેલો. જ્યાં સુધી તેની અવધિનો કાલ સમાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી એ પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૧૭

૧૮ નિષ્કેટિકા— એટલે માતા પિતા કે કોઇ વડિલે.રજા આપી ન હોય તેવા પુરૂષને અપહરણ કરી દીક્ષા આપે તે નિષ્કેટિકા નામે દોષ કહેવાય છે.

તેવા વડિલની રજા વગરના પુરૂષને દીક્ષા આપવી નહીં કારણ કે, તેવા પુરૂષને દીક્ષા આપવાથી તે માતા પિતાને કર્મના બંધનું કારણ થાય છે અને દીક્ષા આપનાર અદત્તાદાન પ્રમુખ દોષનું ભાજન બને છે.

આ પ્રમાણે અઢાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે.

गुव्विणी बालवच्छा य पव्वावेउं न कप्पइत्ति ॥

સગર્ભા અને નાના છોકરાવાલી—એ બે પ્રકારની સ્ત્રી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે, તેમાં પૂર્વની જેમ દોષ થવાનો સંભવ છે.

तथा—पंडए १ वाइए २ कीवे ३ कुंभी ४ ईसालु यत्तिय ५ ।
सउणी ६ तक्कम्मसेवी य ७ पक्खियापक्खिए इय ॥ ८ ॥ ८०० ॥
सोगंधिए ९ य आसत्ते १० एए दस नपुंसगा।
संकिलिट्ठत्ति साहूणं पव्वावेउं अकप्पिया ॥ ८०१ ॥

---

१ પંડક, ૨ વાતિક, ૩ ક્લીબ, ૪ કુંભી, ૫ ઇર્ષ્યાલુ, ૬ શકુનિ, ૭ તત્કર્મસેવી, ૮ પાક્ષિકાપાક્ષિક, ૯ સૌગંધિક, ૧૦ આસક્ત—એ દશ પ્રકારના નપુંસક જાણવા, તેઓ સંક્લેશના કારણ હોવાથી દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૮૦૧

દશ પ્રકારના નપુંસકનું એકસો નવમું દ્વાર છે, તે કહે છે—

૧ પંડક—તેનો સ્વભાવ સ્ત્રીઓના જેવો હોય અને આકાર પુરૂષના જેવો હોય તે પંડક જાતનો નપુંસક કહેવાય છે. તે પંડકના લક્ષણો આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહેલા છે.

"महिलासहावो सरवन्नभेओ,
मिंढं महंतं मउरा य वाणी।
ससद्दयं मुत्तमफेणयं च
एआणि छप्पंडगलक्खणाणि ॥ १ ॥

સ્ત્રીના જેવો સ્વભાવ હોય એટલે મંદગતિએ ચાલે, શંકા સહિત પછવાડે જોતો જોતો આગળ ચાલે, શરીર શીતળ અને કોમળ હોય, તે સ્ત્રીની જેમ હાથને ઉછાળતો બોલે છે, વારંવાર કેડે હાથ દઇ ચાલે છે, ઓઢવાનું વસ્ત્ર ન હોય ત્યારે તે સ્ત્રીની જેમ બે હાથવડે હૃદયને ઢાંકે છે, બોલતા બોલતા વિલાસ સહિત ભ્રકુટીને ઉંચી કરે છે, સ્ત્રીની જેમ કેશબંધન કરે છે, વસ્ત્ર ઓઢે છે, આભૂષણોનું બહુ માન કરે છે, સ્નાનાદિ ક્રિયા ગુપ્ત સ્થાનમાં કરે છે. પુરૂષોની સભામાં ભય અને શંકાથી બેસે છે, સ્ત્રીઓના સમૂહમાં નિઃશંકપણે વર્તે છે અને સ્ત્રીજનને લાયક

એવા કામ કરવામાં પ્રીતિ રાખે છે. આવા સ્ત્રીના સ્વભાવને ધારણ કરનાર એ પંડક નપુંસકનું પ્રથમ લક્ષણ છે. ૨ તેના સ્વરમા ભેદ હોય છે, ૩ શરીર સંબંધી વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ તે સ્ત્રી પુરૂષની અપેક્ષાએ વિલક્ષણ હોય છે, ૪ પુરૂષ ચિન્હ મોટું હોય છે, ૫ વાણી સ્ત્રીના જેવી કોમળ હોય છે, ૬ તેના મૂત્રમાં સ્ત્રીની જેમ ફીણ હોતું નથી અને મૂત્ર કરતી વખતે શબ્દ થાય છે—આ પ્રમાણે છ લક્ષણો પંડક નામના નપુંસકના છે.

૨ બીજો વાતિક નપુંસક છે, તે પોતાના અથવા કોઈ બીજા નિમિત્તથી પુરૂષ ચિન્હ સ્તબ્ધ થતાં સ્ત્રીસેવા કર્યા વિના તે વેદને ધારણ કરવાને સમર્થ થતો નથી. ૨

૩ ત્રીજો કલીબ—નામનો નપુંસક છે. તેના ચાર પ્રકાર છે, ૧ દૃષ્ટિક્લીબ, ૨ શબ્દક્લીબ, ૩ આલિંગનક્લીબ, અને ૪ નિમંત્રણક્લીબ. જે સ્ત્રીને નગ્ન જોઈ ક્ષોભ પામે તે દૃષ્ટિકલીબ કહેવાય છે. સ્ત્રીના મુખના શબ્દો સાંભલી ક્ષોભ પામે તે શબ્દકલીબ કહેવાય છે. જે સ્ત્રીને આલિંગન કરી ક્ષોભ પામે તે આલિંગનકલીબ અને જે સ્ત્રીના નિમંત્રણથી કામાતુર થાય તે નિમંત્રણકલીબ કહેવાય છે.

૪ કુંભી—નામે ચોથો નપુંસક છે. જેનું પુરૂષ ચિન્હ મોહના ઉત્કટપણાથી કુંભની પેઠે સ્તબ્ધ હોય અથવા વૃષણસ્તબ્ધ હોય તે કુંભી નપુંસક કહેવાય છે. અથવા કોઈ પુસ્તકમાં કુંભી એટલે કુંભના જેવા સ્તનવાલો એવો પણ અર્થ કરેલો છે. અર્થાત્ જે પુરૂષના સ્તન કુંભના જેવા હોય તે કુંભી નપુંસક કહેવાય છે. ૪

૫ પાંચમો ઇર્ષ્યાલુ નામે નપુંસક છે. બીજા પુરૂષે સેવન કરેલી સ્ત્રીને જોઈ ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરનારો પુરૂષ ઇર્ષ્યાલુ નપુંસક કહેવાય છે. એટલે પોતાનામાં સ્ત્રી ભોગવવાની શક્તિ નથી, તેથી બીજો સ્ત્રી ભોગવે તે ઉપર ઈર્ષ્યા કરે છે. તે ઇર્ષ્યાલુ નપુંસક કહેવાય છે. ૫

૬ છઠો શકુનિ નામે નપુંસક છે. તે ચકલાની જેમ વેદના આવેશથી વારંવાર સ્ત્રીને સેવવામાં આસક્ત થયા કરે. ૬

૭ સાતમો તત્કર્મસેવી નામે નપુંસક છે. તે મૈથુન સેવીને વેદના ઉગ્રપણાથી જિહ્વાવડે ચાટવા વગેરે નિંદ્ય કર્મ કરી પોતાને સુખ માને છે. ૭

૮ આઠમો પાક્ષિકાપાક્ષિક નામે નપુંસક છે. તેને શુક્લપક્ષમાં અતિશય મોહનો ઉદય થાયછે અને કૃષ્ણપક્ષમાં મોહ અલ્પ થાય છે તેથી પાક્ષિકા પાક્ષિક નપુંસક કહેવાય છે. ૮

૯ નવમો સૌગંધિક નપુંસક છે, તે પોતાના લિંગને શુભ ગંધવાલું જાણી સુંઘ્યા કરે છે. ૯

૧૦ દશમો આસક્ત નામે નપુંસક છે. તે વીર્યપાત થયા પછી પણ સ્ત્રીનું આલિંગન કરી તેણીની કાખ તથા ગુહ્યસ્થલ પ્રમુખ અંગમાં પ્રવેશ કરી રહે છે. ૧૦

આ પંડક વગેરે દશ પ્રકારના નપુંસકોની ઓલખ તે પુરૂષથી અથવા તેમના મિત્રો વગેરેના કહેવાથી જાણવામાં આવે છે.

અહિં કોઈ શંકા કરેકે, પ્રથમ પુરૂષમાં નપુંસકો કહ્યા અને અહિં પણ કહ્યા ત્યારે તેમાં અને આ કહ્યા, તેમાં પરસ્પર શો વિશેષ છે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, " પ્રથમ જે નપુંસકો કહ્યા, તે પુરૂષાકૃતિ નપુંસક હતા અને જે અહિં કહેવામાં આવ્યા, તે નપુંસકાકૃતિ જાણવા એટલે જે પુરૂષાકૃતિ નપુંસક હતા, તેને પુરૂષમાં ગણેલા છે, અને સ્ત્રી આકૃતિ નપુંસક હતા, તેને સ્ત્રીમાં ગણ્યા છે.

અહિં નપુંસક આકૃતિવાલા હતા, તેને નપુંસકમાં ગણ્યા છે. તેમને નગરદાહના જેવો ઉત્કટ કામ અને અધ્યવસાયને આશ્રીને તેમના ચિત્ત મલિન હોય છે, તેથી તેઓ દીક્ષાને અયોગ્ય ગણેલા છે.

તેને માટ નિશીથ ચૂર્ણિમાં નીચે પ્રમાણે કહેલું છે—

" इयाणिं नपुंसया दस ते पुरिसेसु चेव वुत्ता नपुंसदारे जइ ते पुरिसेसु वुत्ता ते चेव इहंपि किं कओ जेदो ? जन्न इन हिं पुरिसागई इह गहणं सेसपाणजयोनी । एवं स्त्रीष्वपि वाच्यम् ॥ "

" તે પુરૂષને વિષે દશ પ્રકારના નપુંસક કહ્યા છે, તે પુરૂષને વિષે કહેલા ભેદ નપુંસક સ્ત્રીને વિષે જાણી લેવા. અને અહિં પણ તે ભેદ કહ્યા, એમાં શો ભેદ કે પુરૂષાકૃતિનું અહિં નપુંસક ભેદમાં ગ્રહણ કરવું એમ શેષમાં પણ જાણવું એટલે સ્ત્રી આકૃતિમાં સ્ત્રી નપુંસક ભેદનું અને નપુંસક આકૃતિમાં નપુંસક ભેદનું ગ્રહણ કરવું."

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, શાસ્ત્રમાં સોલ પ્રકારના નપુંસકો કહ્યાં છે, તો અહિં દશ પ્રકારના કેમ કહ્યા ? તેના ઉત્તરમાં લખે છે કે, દશ પ્રકારના નપુંસક દીક્ષાને અયોગ્ય કહ્યા છે અને છ પ્રકારના નપુંસક દીક્ષાને યોગ્ય કહ્યા છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે—

" वद्धिए चिप्पिए चेव मंतओसाहिओवाहए ।
इसिसत्ते देवसत्ते य पव्वावेज्ज नपुंसए ॥ १ ॥ "

૧ વર્દ્ધિતક—અંતઃપુરની રક્ષા માટે રાજાએ ઈંદ્રિયનો છેદ કરી નાજર કરેલો પુરૂષ.

૧ ચિપ્પિત એટલે જન્મ થતાંજ આંગલીઓના મર્દનથી જેના વૃષણ ગળાવ્યા હોય તેવો પુરૂષ.

એ બંનેને એમ કરવાથી નપુંસક વેદનો ઉદય થાય છે, અને કોઇને મંત્રની શક્તિથી અને કોઇને ઔષધની શક્તિથી પુરૂષવેદ હણાઇ ગયો હોય તે ત્રીજા અને ચોથા પ્રકારના નપુંસકો સમજવા.

૩ મંત્રોપહત એટલે મંત્રથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

૪ ઔષધ્યુપહત એટલે ઔષધથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોયતે.

૫ પાંચમો ઋષિશપ્ત એટલે કોઇ ઋષિના શાપથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

૬ છઠો દેવશપ્ત એટલે કોઈ દેવનો શાપ થવાથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

એ છ પ્રકારના નપુંસકોને નિશીથ સૂત્રમાં કહેલા વિશેષ લક્ષણોનો સંભવે છે. તેથી તેઓ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય છે. તે વિષે વિશેષ સ્વરૂપ નિશીથ સૂત્રના અધ્યયનથી જાણી લેવું. ૩૩

तथा उचिते अनुज्ञापनेति ॥ ३४ ॥

उचितेऽनुचितविलक्षणे पिंडादौ अनुज्ञापना अनुज्ञानतोऽनुमन्यमानस्य स्वयमेव गुरोर्द्रव्यस्वामिनो वा प्रयोजनम्। यथा अनुजानीत यूयं मम गृहीतुमेतदिति। अन्यथा अदत्तादानप्रसंगात् ॥ ३४ ॥

तथा निमित्तोपयोग इति ॥ ३५ ॥

निमित्ते उचिताहारादेर्ग्रहीतुमभिलषितस्य शुद्ध्यशुद्धिसूचके शकुने साधुजनप्रसिद्धे प्रवृत्ते सति गम्यते उपयोगः आभोगः कार्यः। अत्र च निमित्ताशुद्धौ चैत्यवन्दनादिकुशलक्रियापूर्वकं निमित्तान्तरमन्वेषणीयं एवं यदि त्रीन् वारान् निमित्तशुद्धिर्न स्यात्तदा तद्दिने न तेन किञ्चिद् ग्राह्यम् यदिपरमन्यानीतं भोक्तव्यमिति ॥ ३५ ॥

निमित्तशुद्धावपि—

મૂલાર્થ—યોગ્ય વસ્તુને ગ્રહણ કરવાનીપ્રેરણા કરવી. ૩૪

ટીકાર્થ—અનુચિતથી વિલક્ષણ એવા યોગ્ય પિંડાદિ વસ્તુને ગ્રહણ કરવામાં ગુરૂની અથવા તે દ્રવ્યના સ્વામીની આજ્ઞા માગવી. એટલે તેમની આજ્ઞા માગવારૂપ પ્રયોજન રાખવું જેમકે, ‘આ વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની તમે મને આજ્ઞા આપો’ જે એમ ન કરે તો અદત્તાદાનનો પ્રસંગ આવે. ૩૪

મૂલાર્થ—શકુન પ્રમુખ નિમિત્તનો વિચાર કરવો. ૩૫

ટીકાર્થ—ઉચિત એવા આહારાદિક વગેરેને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા રાખનારા પુરૂષે શુદ્ધિ તથા અશુદ્ધિને સુચવનાર અને સાધુજનમાં પ્રસિદ્ધ એવું શુકન પ્રવર્તે ત્યારે વિચાર કરવો એટલે નિમિત્ત-શકુનશુદ્ધિ કરવી. આ સ્થળે નિમિત્તની અશુદ્ધિ થાય તો ચૈત્યવંદનાદિક કુશળ ક્રિયા કર્યા પછી પાછું બીજું જોવું એમ જોતાં ત્રણવાર જે નિમિત્તની શુદ્ધિ ન થાય તો તે દિવસે સાધુએ કાંઇપણ ગ્રહણ ન કરવું અને જે બીજાએ આણેલું હોય તો તેનું ભોજન કરવું. ૩૫

નિમિત્ત શુભ હોય તોપણ,

अयोग्येऽग्रहणमिति ॥ ३६ ॥

अयोग्ये उपकाराकारकत्वेनानुचिते पिण्डादावग्रहणमनुपादानं कार्यमिति॥३६॥

तथा अन्ययोग्यस्य ग्रह इति ॥ ३७ ॥

अन्यस्यात्मव्यतिरिक्तस्य गुरुग्लानबालादेर्यद्योग्यमुपष्टम्भकत्वेनोचितं तस्य ग्रहो विधेय इति ॥ ३७ ॥

एवं च गृहीतस्य किं कार्यमित्याह ।

गुरोर्निवेदनमिति ॥ ३८ ॥

हस्तशताद्बहिर्गृहीतस्येर्याप्रतिक्रमणगमनागमनालोचनपूर्वकं हस्तशतमध्ये तु एवमेव निवेदनं गुरोः दायकहस्तमात्रव्यापारप्रकाशनेन लब्धस्य ज्ञापनं समर्पणं च कार्यमिति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—અયોગ્ય વસ્તુનું ગ્રહણ ન કરવું. ૩૬

ટીકાર્થ—અયોગ્ય એટલે ઉપકારનું અકરવાપણે કરીને અનુચિત એવા પિંડાદિકનું ગ્રહણ ન કરવું. ૩૬

મૂલાર્થ—બીજાને યોગ્ય એવી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી.૩૭

ટીકાર્થ—પોતા વિના બીજા જે ગુરૂ, ગ્લાન તથા બાલાદિકને ઉપકાર કરવામાં યોગ્ય હોય તેનું ગ્રહણ કરવું. ૩૭

એમ ગ્રહણ કરેલ વસ્તુનું શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ગ્રહણ કરેલી વસ્તુ ગુરૂમહારાજને નિવેદન કરવી.૩૮

ટીકાર્થ—સો હાથ ઉપરાંત જઇ ગ્રહણ કરેલા આહારાદિકનું પ્રથમ જવા આવવાનું આલોયણ કરી પછી ગુરૂને તે નિવેદન કરવું. એ સો હાથની અંદરથી ગ્રહણ કરેલું હોય તો એમનું એમજ ગુરૂને નિવેદન કરવું. આપનાર માણસના કેવળ હાથના વ્યાપારને પ્રકાશ કરી એટલે જેના હાથથી જે વસ્તુ લાવવામાં આવી હોય, તે હકીકત જાહેર કરી ગુરૂને અર્પણ કરવી. ૩૮

अत एव ।

स्वयमदानमिति ॥ ३९ ॥

स्वयमात्मनाऽदानं लब्धस्यान्यस्मै अवितरणं गुर्वायत्तीकृतत्वाचस्य । ततो यदि गुरुः स्वयमेव कस्मैचिद् बालादिकाय किंचिद्दयात्तत्सुंदरमेव अथ कुतोऽपि व्यग्रतया न स्वयं ददाति किंतु तेनैव दापयति तदा ॥ ३९ ॥

तदाज्ञया प्रवृत्तिरिति ॥ ४० ॥

तस्य गुरोराज्ञया निरोधेन प्रवृत्तिर्दाने कार्या ॥ ४० ॥

तत्र च ।

उचितच्छन्दनमिति ॥ ४१ ॥

उचितस्य समानसंभोगयबालादेः साधोः न पुनरन्यस्यान्यस्य तं प्रति दानानधिकारित्वाचस्य छन्दनं छन्दस्याभिलापस्य अन्नादिग्रहणं प्रत्युत्पादनं कार्यं ॥४१॥

ગુરૂને નિવેદન કર્યું, તેથી કરીને.

મૂલાર્થ—ગુરૂની આજ્ઞા વિના પોતાની મેલે કોઇને આપવું નહીં. ૩૯

ટીકાર્થ—પોતે પ્રાપ્ત કરેલી વસ્તુ બીજાને પોતાની મેલે ન આપવી કારણકે, તે વસ્તુ ગુરૂને સ્વાધીન કરેલી છે. જો ગુરૂ પોતે જ કોઈ બાલક વગેરે ને કાંઇ આપે તો સારૂં. અથવા ગુરૂ કોઇપણ કારણથી વ્યગ્રપણાને લઇને પોતે ન આપી શકે અને તે લાવનાર શિષ્યની પાસે અપાવે ત્યારે (શું કરવું ?)૩૯

મૂલાર્થ—ગુરૂની આજ્ઞાથી પ્રવૃત્તિ કરવી. ૪૦.

ટીકાર્થ—ગુરૂની આજ્ઞાથી તે લાવેલી ભિક્ષાદિ, વસ્તુને વેંહેચવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ૪૦

તે વસ્તુ આપવાની પ્રવૃત્તિને વિષે—,

મૂલાર્થ—યોગ્ય પુરૂષની નિમંત્રણા કરવી. ૪૧

ટીકાર્થ—પોતાની સાથે સરખી રીતે ભોગ લઈ શકે તેવા બાલાદિક સાધુને અન્નાદિ ગ્રહણ કરવાની અભિલાષા ઉત્પન્ન કરાવી તેને તે વસ્તુ આપવી બીજાને ન આપવી, કારણકે, બીજાને આપવાનો તેને અધિકાર નથી.૪૧

अतएव ब्रह्मचर्यव्रतपरिपालनाय एतच्छेषगुप्तीरभिधातुं स्त्रीकथापरिहार इत्यादिविभूषापरिवर्जनमिति पर्यंतं सूत्राष्टकमाह ।

तत्र स्त्रीकथापरिहार इति ॥ ४४ ॥

स्त्रीणां कथा स्त्रीकथा सा च चतुर्विधा जाति १ कुल २ रूप ३ नेपथ्य-भेदात् । तत्र जातिर्ब्राह्मणादिका तत्कथा यथा ।

" धिक् ब्राह्मणीर्धवाभावे या जीवंति मृता इव । धन्या शूद्रीजनैर्मान्या पतिलक्षेऽप्यनिंदिता" ॥ १ ॥

कुलं चौलुक्यबहुमानादि तत्कथा ।

" अहो चौलुक्यपुत्रीणां साहसं जगतोऽधिकम् । विशंत्यग्नौ मृते पत्यौ याः प्रेमरहिता अपि" ॥ २ ॥

એ કારણથી બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં બાકી રહેલી ગુપ્તિઓને કહેવા માટે ' સ્ત્રી કથા પરિહાર ' એ સૂત્રથી માંડી ' વિભૂષા પરિવર્જન ' ત્યાં સુધીના આઠ સૂત્રો કહે છે—

મૂલાર્થ—તેઓમાં પ્રથમ સૂત્ર કહે છે કે, સ્ત્રી કથાનો ત્યાગ કરવો. ૪૪

ટીકાર્થ—સ્ત્રીઓની કથા તે સ્ત્રી કથા. તે સ્ત્રી કથા ૧ જાતિ, ૨ કુલ, ૩ રૂપ અને ૪ વેષના ભેદથી ચાર જાતની છે. તે જાતિ એટલે બ્રાહ્મણાદિક જાતિ, તેની કથા. જેમકે,—

" બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે કે, જેઓ પતિનો અભાવ (મૃત્યુ) થયા પછી મરેલના જેવી થઈ જીવે છે. શૂદ્રની સ્ત્રીને ધન્ય છે કે, જે લાખ પતિઓ છતાં પણ લોકમાન્ય અને અનિંદિત કહેવાય છે." ૧

કુલ એટલે ચૌલુક્ય વગેરે તેનું બહુ માનાદિ કરવું, તે કુલકથા કહેવાય છે.

" અહો ! ચૌલુક્ય વંશની પુત્રીઓનું સાહસ જગતથી અધિક છે કે જેઓ પ્રેમ રહિત છતાં પણ પતિ મૃત્યુ પામતાં અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે." ૨

ततो दत्तावशिष्टस्यान्नादे :—

धर्मायोपभोग इति ॥ ४२ ॥

धर्माय धर्माधारशरीरसंधारणद्वारेण धर्मार्थमेव च न पुनः शरीरवर्णबला-
द्यर्थमपि उपभोग उपजीवनम् । तथा चार्षम् ।

" वेयण १ वेयावच्चे २ इरियट्ठाए ३ य संयमट्ठाए ४ तह पाणवत्तियाए
५ छट्ठं पुण धम्मचिंताए ६ ॥ १ ॥ ४२ ॥

तथा विविक्तवसतिसेवेति ॥ ४३ ॥

विविक्तायाः स्त्रीपशुपंडकविवर्जितायाः

वसतेराश्रयस्य सेवा परिभोगो विधेयः । अविविक्तायां हि वसतौ व्रतिनां
ब्रह्मचर्यव्रतविलोपप्रसंग इति ॥ ४३ ॥

આપી રહ્યા પછી બાકી રહેલા અન્નનું શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ધર્મને અર્થે ઉપભોગ કરવો. ૪૨

ટીકાર્થ—ધર્મને અર્થે એટલે ધર્મના આધારભૂત શરીરને ધારણ ક-
રવારૂપ દ્વારે કરીને ધર્મસાધન કરવાને અર્થેજ અન્નાદિકનો ઉપભોગ કરવો.
પરંતુ શરીરની સારી આકૃતિ તથા બલ વગેરેને અર્થે ઉપભોગ ન કરવો.
તેને માટે શાસ્ત્રમાં લખેલું છે.

" ક્ષુધાની વેદના શમાવાને માટે, વૈયાવચ્ચ કરવાને માટે, ઇર્યા સમિતિ
શોધવાને માટે, સંયમ ધારણ કરવાને માટે, પ્રાણ ધારણ કરવાને અર્થે અને
છઠું ધર્મ ચિંતવવાને અર્થે અન્નાદિકનો ઉપભોગ કરવો." ૪૨

મૂલાર્થ—એકાંતસ્થલમાં નિવાસ કરવો. ૪૩

ટીકાર્થ—સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી રહિત એવા એકાંત સ્થાનનો
ઉપભોગ કરવો. સ્ત્રી વગેરેથી સહિત એવા સ્થાનને વિષે વસવાથી વ્રતધારી
પુરૂષોને બ્રહ્મચર્ય નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. ૪૩

अतएव ब्रह्मचर्यव्रतपरिपालनाय एतच्छेषगुप्तीरभिधातुं स्त्रीकथापरिहार इत्यादिविभूषापरिवर्जनमिति पर्यंतं सूत्राष्टकमाह ।

तत्र स्त्रीकथापरिहार इति ॥ ४४ ॥

स्त्रीणां कथा स्त्रीकथा सा च चतुर्विधा जाति १ कुल २ रूप ३ नेपथ्य- भेदात् । तत्र जातिर्ब्राह्मणादिका तत्कथा यथा ।

" धिक् ब्राह्मणीर्धवाभावे या जीवंति मृता इव । धन्या शूद्रीजनैर्मान्या पतिलक्षेऽप्यनिंदिता" ॥ १ ॥

कुलं चौलुक्यबहुमानादि तत्कथा ।

" अहो चौलुक्यपुत्रीणां साहसं जगतोऽधिकम् । विशंत्यग्नौ मृते पत्यौ याः प्रेमरहिता अपि" ॥ २ ॥

એ કારણથી બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં બાકી રહેલી ગુપ્તિઓને કહેવા માટે ' સ્ત્રી કથા પરિહાર ' એ સૂત્રથી માંડી ' વિભૂષા પરિવર્જન ' ત્યાં સુધીના આઠ સૂત્રો કહે છે—

મૂલાર્થ—તેઓમાં પ્રથમ સૂત્ર કહે છે કે, સ્ત્રી કથાનો ત્યાગ કરવો. ૪૪

ટીકાર્થ—સ્ત્રીઓની કથા તે સ્ત્રી કથા. તે સ્ત્રી કથા ૧ જાતિ, ૨ કુલ, ૩ રૂપ અને ૪ વેષના ભેદથી ચાર જાતની છે. તે જાતિ એટલે બ્રાહ્મણાદિક જાતિ, તેની કથા. જેમકે,—

" બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે કે, જેઓ પતિનો અભાવ (મૃત્યુ) થયા પછી મરેલના જેવી થઈ જીવે છે. શૂદ્રની સ્ત્રીને ધન્ય છે કે, જે લાખ પતિઓ છતાં પણ લોકમાન્ય અને અનિંદિત કહેવાય છે." ૧

કુલ એટલે ચૌલુક્ય વગેરે તેનું બહુ માનાદિ કરવું, તે કુલકથા કહેવાય છે.

" અહો ! ચૌલુક્ય વંશની પુત્રીઓનું સાહસ જગતથી અધિક છે કે જેઓ પ્રેમ રહિત છતાં પણ પતિ મૃત્યુ પામતાં અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે." ૨

रूपं शरीराकारः तत्कथा ।

" अहो अंध्रपुरंध्रीणां रूपं जगति वर्ण्यते । यत्र यूनां दृशो लग्ना न मन्यंते परिश्रमम् "॥ ३ ॥

नेपथ्यं वस्त्रादिवेषग्रहः तत्कथा ।

" धिग्नारीरौदीच्या बहुवस्त्राच्छादितांगलतिकत्वात् । तद्यौवनं न यूनां चक्षुर्मोदाय भवति सदा" ॥ ४ ॥

तस्याः स्त्रीकथायाः परिहारः इति ॥ ४४ ॥

निपद्यानुपवेशनमिति ॥ ४५ ॥

निषद्यायां स्त्रीनिवेशस्थाने पट्टपीठादौ मुहूर्त्तं यावत् स्त्रीषूत्थितास्वपि

રૂપ એટલે શરીરનો આકાર, તેની કથા તે રૂપકથા કહેવાય છે.

" આ જગત્‌માં અંધ્રદેશ (દક્ષિણ હિંદુસ્તાન) ની સ્ત્રીઓનું રૂપ આશ્ચર્યપણે વર્ણનીય છે. જેમાં લગ્ન થયેલી યુવાન પુરૂષોની દૃષ્ટિઓ પોતાના પરિશ્રમને પણ જાણતી નથી." ૩

નેપથ્ય એટલે વસ્ત્રાદિ વેષ તેની કથા તે નેપથ્યકથા કહેવાય છે. જેમકે,

ઉત્તર દિશાની સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે કે, જેઓ ઘણાં વસ્ત્રોથી પોતાના અંગરૂપ લતાને આચ્છાદિત કરનારી હોવાથી તેમનું યૌવન હમેશાં યુવાન પુરૂષોના નેત્રને આનંદને માટે થતું નથી, એટલે ઘણું શરીર ઢાંકવાથી તેમની યૌવન અવસ્થા પુરૂષના જોવાના ઉપયોગમાં આવતી નથી. ૪

તેવી સ્ત્રીકથાનો ત્યાગ કરવો. ૪૪

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના આસન ઉપર બેસવું નહીં. ૪૫

ટીકાર્થ—પાટલા પ્રમુખ સ્ત્રીને બેસવાની વસ્તુને વિષે સ્ત્રી ઉઠી ગયા પછી બેઘડી સુધી સાધુએ બેસવું નહીં. કારણ કે, તત્કાલ સ્ત્રીના આસન

अनुपवेशनं कार्यं । सद्य एव स्त्रीनिषद्योपवेशने साधोस्तच्छरीरसंयोगसंक्रांतोष्मस्पर्शवशेन मनोविश्रोतसिकादोषसंभवात् ॥ ४५ ॥

इंद्रियाप्रयोग इति ॥ ४६ ॥

इंद्रियाणां चक्षुरादीनां कथंचिद्विषयभावापन्नेष्वपि गुह्योरुवदनकक्षास्तनादिषु स्त्रीशरीरावयवेषु अप्रयोगोऽव्यापारणं कार्यं पुनस्तन्निरीक्षणाद्यर्थं नयत्नः कार्यः ॥ ४६ ॥

कुड्यांतरदांपत्यवर्जनमिति ॥ ४७ ॥

कुड्यं भित्तिस्तदंतरं व्यवधानं यस्य तत्तथा दांपत्यं दयितापतिलक्षण युगलं कुड्यांतरं च दांपत्यं चेति समासः । तस्य वर्जनं वसतौ स्वाध्यायध्यानादौ च न तत्र स्थातव्यं यत्र कुड्यांतरं दांपत्यं भवतीति ॥ ४७ ॥

ઉપર બેસવાથી સ્ત્રીના શરીરના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા બાફ (ગરમી) ના સ્પર્શને લીધે સાધુના મનને વિશ્રોતસિકા (વિહ્‌વલપણા) નો દોષ લાગવાનો સંભવ છે. ૪૫

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના શરીરમાં ઇંદ્રિયોનો પ્રવેશ ન કરવો. ૪૬

ટીકાર્થ—નેત્ર વગેરે ઇંદ્રિયોને કોઇ પ્રકારે વિષય ભાવને પામેલા એવા સ્ત્રીના શરીરના ગુહ્ય, સાથળ, મુખ, કાખ અને સ્તન વગેરે અવયવો એવામાં વ્યાપાર ન કરવો એટલે તેને નીરખવાને માટે યત્ન ન કરવો. ૪૬

મૂલાર્થ—જેમાં એક ભીંતને આંતરે સ્ત્રીપુરૂષનું જોડું હોય એવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. ૪૭

ટીકાર્થ—એક ભીંતને આંતરે રહેલા એવા સ્ત્રી પુરૂષના જોડાનો ત્યાગ કરવો. જે વસતિમાં ભીંતના આંતરામાં દંપતિ વસતા હોય તેવી વસતિમાં સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરે કરવાને સાધુએ રહેવું નહીં. ૪૭

पूर्वक्रीडितास्मृतिरिति ॥ ४८ ॥

पूर्वं प्रव्रज्यामतिपत्तिकालात्प्राक् क्रीडितानां प्रौढप्रमोदप्रदप्रमदासंग-प्रभृतिविलसितानामस्मृतिरस्मरणं अयं च भुक्तभोगान् प्रत्युपदेश इति ॥ ४८ ॥

प्रणीतान्भोजनमिति ॥ ४९ ॥

प्रणीतस्य अतिस्निग्धस्य गलत्स्नेहबिन्दुलक्षणस्याहारस्याभोजनमनुप-जीवनमिति ॥ ४९ ॥

अतिमात्राभोग इति ॥ ५० ॥

अप्रणीतस्याप्याहारस्यातिमात्रस्य द्वात्रिंशत्कवलादिशास्त्रसिद्धप्रमाणाति-क्रांतस्याभोगोऽभोजनम् ॥ ५० ॥

મૂલાર્થ—સ્ત્રી સાથે જે પ્રથમ ક્રીડા કરી હોય તેનું સ્મરણ ન કરવું. ૪૮

ટીકાર્થ—દીક્ષા લીધા પહેલા અતિશય પ્રમોદને આપનારા સ્ત્રી સાથેના પ્રસંગ વગેરે વિલાસોનું સ્મરણ ન કરવું. સ્ત્રીનો ભોગ ભોગવ્યા પછી સાધુ થયેલા પુરૂષો પ્રત્યે આ ઉપદેશ છે. ૪૮

મૂલાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ (ચીકણા) આહારનું ભોજન ન કરવું. ૪૯

ટીકાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ એટલે ઘી વગેરેના બિંદુ જેમાંથી ટપકે છે એવા રસબસ આહારનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ તેવા આહારથી પોતાનું ઉપજીવન ન કરવું. ૪૯

મૂલાર્થ—અતિશય આહારનો ભોગ ન કરવો. ૫૦

ટીકાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ ન હોય તોપણ તે આહાર અતિશય ન કરવો. બત્રીશ કોલીયા લેવા વગેરે જે શાસ્ત્રમાં આહાર કરવાનું પ્રમાણ છે, તેનાથી અધિક આહાર ન કરવો. ૫૦

विभूषापरिवर्जनमिति ॥ ५१ ॥

विभूषायाः शरीरोपकरणयोः शृंगारलक्षणायाः परिवर्जनमिति। एतेषां च स्त्रीकथादीनां नवानामपि भावानां मोहोद्रेकहेतुत्वान्निषेधः कृत इति ॥५१॥

तथा तत्त्वाभिनिवेश इति ॥ ५२ ॥

तत्त्वे सम्यक् दर्शनज्ञानचारित्रानुसारिणि क्रियाकलापे अभिनिवेशः शक्यकोटिमागते कर्तुमत्यंतादरपरता अन्यथा तु मनःप्रतिबंध एव कार्यः ॥ ५२ ॥

तथायुक्तोपधिधारणेति ॥ ५३ ॥

युक्तस्य शास्त्रप्रसिद्धप्रमाणसमन्वितस्य लोकपरिवादाविषयस्य स्वपरयोरागानुत्पादकस्य उपधेर्वस्त्रपात्रादिलक्षणस्य धारणा उपभोगः उपलक्षणत्वात्परिभो-

---

મૂલાર્થ—શૃંગારનો ત્યાગ કરવો. ૫૧

ટીકાર્થ—વિભૂષા એટલે શરીર તથા ઉપકરણની શોભા, તેને ન કરવી. એ પ્રથમ કહેલા સ્ત્રીકથા વગેરે નવ ભાવનો ત્યાગ કરવો. તે મોહના અતિશયપણાનું કારણ હોવાથી તેમનો નિષેધ કરેલો છે. ૫૧

મૂલાર્થ—તત્ત્વને વિષે અતિ આદર કરવો. ૫૨

ટીકાર્થ—તત્ત્વ એટલે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્રને અનુસરનારી ક્રિયાઓમાં અભિનિવેશ કરવો એટલે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે થઈ શકે એવા ક્રિયાકલાપને વિષે અતિ આદર રાખવો. અન્યથા ન કરી શકાય એવા ક્રિયાના અનુષ્ઠાનમાં મનનો પ્રતિબંધ કરવો, ' એટલે અશક્ય અનુષ્ઠાનને હું ક્યારે કરીશ ' એમ મનથી નિશ્ચય ભાવ ભાવવો. ૫૨

મૂલાર્થ—ઘટે તેવી ઉપધિ ધારણ કરવી. ૫૩

ટીકાર્થ—ઘટે તેવી એટલે શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ એવા પ્રમાણવાલી અને લોકાપવાદ ન લાગે તેવી અને પોતાને તથા પરને જેથી રાગ ઉત્પન્ન ન થાય એવી વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે ઉપધિને ધારણ કરવી. *ઉપલક્ષણથી તે ઉપધિનો

---

* ઉપભોગ કરવા યોગ્ય છતાં અધિક ગ્રહણ કરવાથી સંયમને બાધા થતી હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો.

गश्च गृह्यते । यथोक्तम्—

" धारणया उवज्जोगो परिहरणा होइ परिज्जोगो " ॥५३॥

तथा मूर्छात्याग इति ॥ ५४ ॥

मूर्छाया अभिष्वंगस्य सर्वत्र बाह्येऽभ्यंतरे च शरीरवस्त्रादौ वर्जनम् ॥५४॥

तथा अप्रतिबद्धविहरणमिति ॥ ५५ ॥

अप्रतिबद्धेन देशग्रामकुलादावमूर्छितेन विहरणं विहारः कार्यः ॥५५॥

तथा परकृतबिलवास इति ॥ ५६ ॥

परैरात्मव्यतिरिक्तैः कृते स्वार्थमेव निष्पादिते बिल इव बिले असंस्करणीयतया उपाश्रये वासः ॥ ५६ ॥

ત્યાગ પણ ગ્રહણ કરાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

" વસ્ત્ર પાત્રાદિકને ધારણ કરવાથી ઉપભોગ કહેવાય છે અને તેનો ત્યાગ કરવાથી પરિભોગ કહેવાય છે. " ૫૩

મૂલાર્થ—મૂર્છાનો ત્યાગ કરવો. ૫૪

ટીકાર્થ—સર્વ બાહ્ય તથા આભ્યંતર એવા શરીરવસ્ત્ર વગેરેમાં મૂર્છાનો ત્યાગ કરવો. ૫૪

મૂલાર્થ—અપ્રતિબંધપણે વિહાર કરવો. ૫૫

ટીકાર્થ—દેશ, ગ્રામ તથા કુલ વગેરેમાં મૂર્છા રહિતપણે વિહાર કરવો. ૫૫

મૂલાર્થ—બીજા પુરૂષે પોતાને માટે કરેલા સ્થાનમાં નિવાસ કરવો. ૫૬

ટીકાર્થ—પોતાથી બીજા એટલે ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે કરેલા (સાધુ નિમિત્ત કરેલ ન હોય તેવા) બિલ-સ્થાનમાં નિવાસ કરવો. બિલ એટલે સર્પને રહેવાનું દર, તેની જેમ સંસ્કાર (સુધારો વધારો) કરવા યોગ્ય ન હોય તેવા ઉપાશ્રયમાં વાસ કરવો. ૫૬

तथा अवग्रहशुद्धिरिति ॥ ५७ ॥

अवग्रहाणां देवेन्द्र-राज-गृहपति-शय्यातर-साधर्मिकाज्ञाव्यवृत्ताग्रलक्षणानां शुद्धिस्तदनुज्ञया परिभोगलक्षणा कार्या । ५७

मासादिकल्प इति ॥ ५८ ॥

મૂલાર્થ—સ્થાનનો અટકાવ મટાડીને નિવાસ કરવો. ૫૭

ટીકાર્થ—અવગ્રહ એટલે પોતાના તાબામાં કરેલી ભૂમિ, તેની શુદ્ધિ કરવી એટલે તે ભૂમિના ધણી પાસેથી તે માગી લેવી. તે અવગ્રહ પાંચ પ્રકારના છે.

૧ દેવેંદ્રનો અવગ્રહ એટલે દક્ષિણ દિશાના પતિ સૌધર્મેંદ્રની ભરતક્ષેત્રના મુનિએ આજ્ઞા લેવી. તે પછી તેમાં વાસ કરવો.

૨ રાજાનો અવગ્રહ એટલે ભરતક્ષેત્રના સ્વામી છ ખંડ નાયક ભરત-ચક્રવર્ત્તી તેનો અવગ્રહ લેવો—તેની પાસેથી વસવાને માગી લેવું.

૩ ગૃહપતિનો અવગ્રહ એટલે દેશમંડલના નાયકના અવગ્રહને વિષે વસનારા સાધુએ તેની આજ્ઞા લેવી.

૪ શય્યાતર—ગૃહસ્થનો અવગ્રહ એટલે ગૃહસ્વામીની આજ્ઞા લઇ તેના ઘરમાં વાસ કરવો.

૫ સાધર્મિકનો અવગ્રહ એટલે સૂરિ—આચાર્ય ઉપલક્ષણથી ઉપાધ્યાય વગેરે જે નગર કે ગામમાં ચાતુર્માસ્ય રહ્યા હોય તેની આસપાસ પાંચ કોશ સુધીના ક્ષેત્રનો તેણે અવગ્રહ લીધો છે, તેથી ત્યાં વસવાને તેમની આજ્ઞા લેવી.

આ પ્રમાણે પાંચ અવગ્રહની શુદ્ધિ કરવી, એટલે ધણીઆતા સ્થાનમાં તેમના ધણી પાસેથી આજ્ઞા માગી તેનો પરિભોગ કરવો અર્થાત્ ત્યાં રહેવું. ૫૭

મૂલાર્થ—માસાદિ કલ્પ પ્રમાણે વિહાર કરવો. ૫૮

मासः प्रतीतरूप एव आदिशब्दाच्चतुर्मासी गृह्यते ततो मासकल्पश्चतुर्मासी-कल्पश्च कार्यः ॥ ५८ ॥

यदा तु दुर्भिक्षक्षितिपतिविग्रहजंघाबलक्षयादिभिर्निमित्तैः क्षेत्रविभागेन मासादिकल्पः कर्तुं न पार्यते तदा किं कर्तव्यमित्याह ।

एकत्रैव तत्क्रियेति ॥ ५९ ॥

एकस्मिन्नेव मासकल्पादियोग्यक्षेत्रे वसत्यन्तरविभागेन वीथ्यन्तरविभागेन च सर्वथा निरवकाशतायां संस्तारकभूमिपरिवर्तेन तत्क्रिया मासादिकल्पक्रियेति। अत एव पठ्यते ।

ટીકાર્થ—માસ એ શબ્દનો અર્થ પ્રતીતજ છે, આદિ શબ્દથી ચાતુર્માસીનું ગ્રહણ કરવું, એટલે માસકલ્પ અને ચાતુર્માસીકલ્પ પ્રમાણે વિહાર કરવો. ૫૮

જ્યારે દુકાલ પડયો હોય, રાજાઓને માંહેમાંહી યુદ્ધ ચાલતું હોય અને જંઘાબલ એટલે પગે ચાલી વિહાર કરવાનું બલ ક્ષીણ થયું હોય ઇત્યાદિ કારણોને લઇને ક્ષેત્ર વિભાગે કરી માસાદિકલ્પ કરવાને સમર્થ ન થવાય ત્યારે શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એકજ ક્ષેત્રને વિષે માસ કલ્પાદિકની ક્રિયા કરવી.૫૯

ટીકાર્થ—એકજ એટલે માસ કલ્પાદિ કરવા યોગ્ય એવા ક્ષેત્રને વિષે જે સ્થાનમાં પોતે વસતા હોય તેનાથી બીજા સ્થાનમાં નિવાસ કરવા રૂપ વિભાગે કરીને અથવા જે શેરીમાં રહેતા હોય તેથી બીજી શેરીમાં રહેવારૂપ વિભાગે કરીને માસકલ્પાદિક ક્રિયા કરવી. સર્વથા એમ કરવાનો અવકાશ ન મળે તો એક યોગ્ય સ્થાનને વિષે રહી સંથારા ભૂમિનું પરિવર્તન કરવું એ-ટલે જે સંથારા ભૂમિમાં પોતે માસકલ્પ કર્યો હોય તે ભૂમિને છોડીને બીજી ભૂમિમાં બીજો માસકલ્પ કરવો, એ પ્રમાણે માસાદિ કલ્પની ક્રિયા કરવી તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

" संथारपरावत्तं अभिग्गहं चेव चित्तरूवं तु । एत्तो चरित्तिणो इह विहारपडिमाइसु करंति " ॥ ५९ ॥

तत्र च सर्वत्राममत्वमिति ॥ ६० ॥

सर्वत्र पीठफलकादौ नित्यवासोपयोगिनि अन्यस्मिंश्चाममत्वममीकार इति ॥ ६० ॥

तथा निदानपरिहार इति ॥ ६१ ॥

नितरां दीयते लूयते सम्यग्दर्शनप्रपञ्चबहुलमूलजालो ज्ञानादिविषयविशुध्दविनयविधिसमुद्धरस्कन्धो विहितावदातदानादिभेदशाखोपशाखाखचितो नि-

---

"આ જિન શાસનમાં રહેલા એવા ચારિત્રધારી મુનિ વિહાર તથા પડિમા ઇત્યાદિકને વિષે છેવટે સંથારાનું પરાવર્તન કરે છે અને નાના પ્રકારના અભિગ્રહો કરે છે."૧ ૫૯

મૂલાર્થ—જ્યાં રહેવું ત્યાં સર્વ વસ્તુને વિષે મમત્વભાવ ન રાખવો. ૬૦

ટીકાર્થ—સર્વત્ર એટલે વૃદ્ધાવસ્થાદિ કારણને લઈને નિત્ય વાસ કરવો પડયો હોય તો તેને ઉપયોગી પીઠ, પાટીયું વગેરે વસ્તુઓમાં તથા ગામ નગર વગેરે બીજી વસ્તુઓમાં મમતા ન રાખવી, 'આ મારૂં છે' એવો ભાવ ન રાખવો. ૬૦

મૂલાર્થ—નિયાણાનો ત્યાગ કરવો. ૬૧.

ટીકાર્થ—નિ એટલે હંમેશા दीयते એટલે છેદાય ધર્મરૂપી વૃક્ષ જેનાથી તે निदान કહેવાય છે. તે ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષ સમ્યગ્ દર્શનના વિસ્તારરૂપી મૂલીઆના જાળવાળું છે, જ્ઞાનાદિ વિષય અને વિશુદ્ધ વિનયવિધિરૂપ તેના થડીઆ છે. શુદ્ધ દાનાદિકના ભેદ રૂપી તેની શાખા અને ઉપશાખા છે, દેવ તથા મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિરૂપ પુષ્પોથી તે વ્યાપ્ત છે,

रतिशयसुरनरजवप्रजवसंपत्तिप्रसूनाकीर्णोऽनन्यजनीकृतनिखिलव्यसनव्याकुल-शिवालयशर्मफलोत्वणो धर्मकल्पतरुरनेन सुरर्ख्यांशंसनपरिणामपरशुनेति निदानं तस्य परिहारः अत्यन्तदारुणपरिणामत्वाचास्य । यथोक्तम् ।

" यः पालयित्वा चरणं विशुद्धं
करोति जोगादिनिदानमज्ञः ।
ही वर्द्धयित्वा फलदानदक्षं
स नन्दनं जस्मयते वराकः " ॥ १ ॥ ६१

तर्हि किं कर्त्तव्यमित्याह ।

विहितमिति प्रवृत्तिरिति ॥ ६२ ॥

विहितं कर्त्तव्यतया जगवता निरूपितमेतदिति । एवं सर्वत्र धर्मकार्ये प्र-वृत्तिः ॥ ६२ ॥

तथा विधिना स्वाध्याययोग इति ॥ ६३ ॥

અને જેની પાસે સર્વ દુઃખો આવતા નથી એવા મોક્ષસ્થાન સંબંધી સુખરૂપ ફળથી વ્યાપ્ત છે. તે ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષને દેવઋદ્ધિની ઇચ્છાના પરિણામ રૂપી ફરશીથી નાશ કરે તે નિદાન (નિયાણું) કહેવાય છે. તે નિદાનનો ત્યાગ કરવો, કારણકે, તેનું પરિણામ અત્યંત દારૂણ ફળવાળું છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે.

"જે અજ્ઞપુરૂષ શુદ્ધ ચારિત્રને પાળી ભોગાદિકનું નિયાણું કરે છે, તે મંદ પુરૂષ ફળદાન કરવામાં દક્ષ એવા નંદન વનને ઉછેરી તેને ભસ્મ કરે છે."૧-૬૧
ત્યારે શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—શાસ્ત્રમાં કહેલું છે, એમ ધારીને પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૨

ટીકાર્થ—'ભગવાને કર્ત્તવ્યપણાથી આ નિરૂપણ કરેલું છે' એમ ધારી સર્વ ધર્મ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૨

મૂલાર્થ—વિધિવડે સ્વાધ્યાયનો યોગ રાખવો. ૬૩.

विधिना कालविनयाद्याराधनरूपेण स्वाध्यायस्य वाचनादेर्योगो व्यापारण-मिति ॥ ६३ ॥

तथावश्यकापरिहाणिरिति ॥ ६४ ॥

आवश्यकानां स्वकाले नियमात्कर्त्तव्यविशेषाणां प्रत्युपेक्षणादीनां अपरिहाणिरभ्रंशः इदं च प्रधानं साधुलिंगं। तथा च दशवैकालिकनिर्युक्तिः।

" संवेगो निव्वेओ विषयविवेगो सुसीलसंसग्गी। आराहणा तवो नाणदंसणचरित्तविणओ य ॥ १ ॥

खंतीयमद्दवज्जव मुत्तया दीणया तितिक्खा य। अवस्सगपरिशुध्दी य भिक्खुलिंगाई एयाई " ॥ २ ॥ ६४

ટીકાર્થ—વિધિ એટલે અમુક કાળે ભણવું, અમુક પ્રકારના વિનયથી વાચના લેવી ઇત્યાદિ આરાધના કરવાનો પ્રકાર તેનો યોગ કરવો એટલે તેમાં પ્રવર્ત્તવું. ૬૩

મૂલાર્થ—અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્યની હાનિ ન કરવી. ૬૪

ટીકાર્થ—આવશ્યક એટલે પોતાને સમયે નિયમથી કરવા યોગ્ય એવા પડિલેહણ વગેરે કર્ત્તવ્યો તેમની હાનિ ન કરવી. આ આવશ્યકની અપરિહાનિ કરવી તે સાધુનું મુખ્ય લિંગ છે, તેને માટે દશવૈકાલિક સૂત્રની નિર્યુક્તિમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે.

"સંવેગ (મોક્ષાભિલાષ) કરવો, નિર્વેદ (સંસારથી વૈરાગ્ય) પામવો, હેય–ઉપાદેય વિષયનો વિભાગ કરવો, સારા શીલવંત સાધુનો સંસર્ગ કરવો, જ્ઞાનાદિ ગુણોની આરાધના કરવી, બાહ્ય અને આભ્યંતર એ બે પ્રકારનું તપ કરવું, જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રનો વિનય કરવો, ક્ષમા રાખવી, માનનો ત્યાગ કરવો, આર્જવ–માયાનો ત્યાગ કરવો, લોભનો ત્યાગ કરવો દીનતા છોડવી, પરીષહો ઉપસર્ગાદિ સહેવા, અને આવશ્યક–અવશ્ય કરવા યોગ્ય ધર્માનુષ્ઠાનની શુદ્ધિ કરવી એ સાધુઓના લિંગ કહેવાય છે." ૧–૨ ૬૪

तथा यथाशक्तितपःसेवनमिति ॥ ६५ ॥

यथाशक्ति तपसोऽनशनादेः सेवनमाचरणं । यथोक्तम् ।

कायो न केवलमयं परितापनीयो मिष्टैरसैर्बहुविधैर्न च लालनीयः । चित्तेन्द्रियाणि न चरन्ति यथोत्पथेन वश्यानि येन च तदाचरितं जिनानाम् ॥ १ ॥ ६५

तथा परानुग्रहक्रियेति ॥ ६६ ॥

परेषां स्वपक्षगतानां च जन्तूनां महत्या करुणापरायणपरिणामितया अनुग्रहकरणं ज्ञानाद्युपकारसंपादनमिति ॥ ६६ ॥

तथागुणदोषनिरूपणमिति ॥ ६७ ॥

सर्वत्र विहारादौ कर्त्तव्ये गुणदोषयोर्निरूपणं कार्यम् ॥ ६७ ॥

ततो बहुगुणे प्रवृत्तिरिति ॥ ६८ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શકિત પ્રમાણે તપનું સેવન કરવું.૬૫

ટીકાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અનશન વગેરેતપનું આચરણ કરવું તેને માટે કહ્યું છે કે,

" આ શરીર કેવલ તપવડે પરિતાપવાળું થાયએમ પણ ન કરવું, તેમ વિવિધ જાતનાં મિષ્ટ રસોથી તેનું લાલન પણ ન કરવું, જેથી ચિત્તઅને ઇંદ્રિયો ઉન્માર્ગે ન ચાલે અને વશ થઇ રહે એવું શ્રી જિન પરમાત્માનું આચરેલું તપ છે તેથી તે પ્રમાણે જિન પરમાત્માએ તપ કરવાનું કહ્યું છે." ૧ ૬૫

મૂલાર્થ—બીજાનો અનુગ્રહ થાય તેવી ક્રિયા કરવી.૬૬

ટીકાર્થ—પોતાના અને પરના પક્ષના પ્રાણીઓને મોટી કરૂણાના પરિણામે કરીને અનુગ્રહ કરવો એટલે તેમનો જ્ઞાનાદિ વડે ઉપકાર કરવો.૬૬

મૂલાર્થ—સર્વ ક્રિયાને વિષે ગુણદોષની ગવેષણા કરવી.૬૭

ટીકાર્થ—વિહાર વગેરે સર્વ કર્તવ્યમાં ગુણદોષની ગવેષણા કરવી.૬૭

મૂલાર્થ—જે બહુ ગુણવાલી ક્રિયા હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી.૬૮

यद्बहुगुणं उपलक्षणत्वात्केवलगुणमयं वा कार्यमासनसेते तत्र प्रवर्तितव्यम् ॥ ६० ॥

तथा क्षान्तिर्मार्दवमार्जवमलोभतेति ॥ ६ए ॥

एते क्षान्त्यादयश्चत्वारोऽपि कषायचतुष्टयप्रतिपक्षभूताः साधुधर्मभूमिकास्वरूपाः नित्यं कार्या इति ॥ ६ए ॥

अत एव।

क्रोधाद्यनुनय इति ॥ ७० ॥

क्रोधादीनां चतुर्णां कषायाणामनुदयो मूलत एवानुत्थानम् ॥ ७० ॥

तथा वैफल्यकरणमिति ॥ ७१ ॥

ટીકાર્થ—જે કાર્ય બહુ ગુણવાળું હોય ઉપલક્ષણથી કેવલ ગુણમય હોય તેને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી; એટલે જેમાં દોષ ઘણા હોય અને ગુણ થોડો અથવા કેવલ દોષ જણાતા હોય તેવા કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી. ૬૮

મૂલાર્થ—ક્ષાંતિ, માર્દવ, આર્જવ અને નિર્લોભતા રાખવી.૬૯

ટીકાર્થ—એ ક્ષાંતિ વગેરે ચાર, કષાયના શત્રુરૂપ છે. ક્રોધનો શત્રુ ક્ષમા, માનનો શત્રુ માર્દવ, માયાનો શત્રુ આર્જવ (સરલતા) અને લોભનો શત્રુ નિર્લોભતા તે ચારે સાધુ ધર્મની મૂલ ભૂમિકા—આધારરૂપ છે, માટે તેમને નિરંતર રાખવા. ૬૯

એ ક્ષમાદિક નિત્ય રાખવા કહ્યા છે, તેથી—

મૂલાર્થ—ક્રોધાદિકનો ઉદય ન થાય તેવો યત્ન કરવો.૭૦

ટીકાર્થ—ક્રોધાદિ ચાર કષાયોનો ઉદય ન થાય એટલે મૂલથી જે તેમનું ઉઠવાપણું ન થાય તેમ કરવું. ૭૦

મૂલાર્થ—ઉદય પામેલા ક્રોધાદિકને નિષ્ફળ કરવા.૭૧

वैफल्यस्य विफलभावस्य कथंचिदुदयमाप्तानामपि क्रोधादीनां करणं क्रोधादीनामुदये यच्चिंतितं कार्यं तस्याकरणेन क्रोधाद्युदयो निष्फलः कार्यः इतिभावः । एवं च कृते पूर्वोक्ताः क्षान्त्यादय आसेविता भवन्ति ॥ ७१ ॥

क्रोधाद्यनुदयार्थिना च यत्कार्यं तदाह ।

विपाकचिन्तेति ॥ ७२ ॥

विपाकस्य क्रोधादिकषायफलस्य चिन्ता विमर्शो विधेयः । यथा ।

" क्रोधात्प्रीतिविनाशं
मानाद्विनयोपघातमाप्नोति ।
शाठ्यात्प्रत्ययहानिं
सर्वगुणविनाशनं लोभात् " ॥ १ ॥

इति ॥ ७२ ॥

तथा धर्मोत्तरो योग इति ॥ ७३ ॥

ટીકાર્થ—કોઈ પ્રકારે ઉદય પામેલાં ક્રોધાદિકને નિષ્ફલ કરવા એટલે ક્રોધાદિ ઉત્પન્ન થતાં જે ધાર્યું હોય તે ન કરવાથી તેને નિષ્ફળ કરવો એવો ભાવાર્થ છે. એમ કરવાથી પૂર્વે કહેલા ક્ષાંતિ વગેરે સેવન કહેલા કહેવાયછે.૭૧

ક્રોધાદિકના ઉદયને નહીં ઇચ્છનારા એવા પુરૂષે જે કરવા યોગ્ય છે તે કહે છે—

મૂલાર્થ—ક્રોધાદિકના ફલનું ચિંતવન કરવું. ૭૨

ટીકાર્થ—વિપાક એટલે ક્રોધાદિ કષાયોનું ફળ તેની ચિંતા કરવી, જેમકે,—"ક્રોધથી પ્રીતિનો નાશ થાય છે, માનથી વિનયનો ઘાત થાય છે, શાઠ્ય-માયાથી વિશ્વાસની હાનિ થાય છે અને લોભથી સર્વ ગુણોનો વિનાશ થાય છે." ૧. ૭૨

મૂલાર્થ—જેનું ફળ ધર્મ છે એવો મન વચન કાયાનો વ્યાપાર કરવો. ૭૩

धर्माचारो धर्मफलः सर्व एव योगो व्यापारो विधेयः न पुनरट्टाट्टहासकलिकिलत्वादिः पापफल इति ॥ ७३ ॥

तथा आत्मानुप्रेक्षेति ॥ ७४ ॥

आत्मनः स्वस्य अनुप्रेक्षा पर्यालोचना भावप्रत्युपेक्षारूपा । यथा ।

किं कय किंवा सेसं किं करणिज्जं तवं न करेमि ।
पुव्वावरत्तकाले जागरओ भावपडिलेहत्ति ॥ १ ॥ ७४

एवमात्मन्यनुप्रेक्षिते यत्कृत्यं तदाह ।

उचितप्रतिपत्तिरिति ॥ ७५ ॥

उचितस्य गुणवृंहकस्य प्रमादनिग्राहिणश्चानुष्ठानस्य प्रतिपत्तिरभ्युपगम इति ॥ ७५ ॥

ટીકાર્થ—જેનું ફળ ધર્મ છે એવો સર્વ વ્યાપાર કરવો. ઘણું હસવું અને કીલકારી કરવાનો નઠારો વ્યાપાર ન કરવો કારણકે, તે વ્યાપારનું ફળ પાપ છે. ૭૩

મૂલાર્થ—આત્માની વિચારણા કરવી. ૭૪

ટીકાર્થ—આત્મા એટલે પોતાની વિચારણા કરવી અર્થાત્ પોતાના ભાવને માટે વિચાર કરવો. જેમકે—

" મેં શું કર્યું? મારે શું કરવાનું બાકી છે? મારે કરવા યોગ્ય શું છે? અને હું તપ કરતો નથી આ પ્રમાણે પ્રાતઃકાળે જાગીને ભાવપ્રતિલેખના કરવી એટલે પાછલી રાત્રે ધર્મની વિચારણા કરવી. ૧ " ૭૪

એ પ્રમાણે આત્મ વિચાર કર્યા પછી શું કરવું તે કહે છે—

મૂલાર્થ—યોગ્ય અનુષ્ઠાનને અંગીકાર કરવું. ૭૫

ટીકાર્થ—ઉચિત એટલે ગુણની વૃદ્ધિ કરનાર અને પ્રમાદનો નિગ્રહ કરનાર એવું અનુષ્ઠાન તેને અંગીકાર કરવું. ૭૫

तथा प्रतिपक्षासेवनमिति ॥ ७६ ॥

यो हि यदा येन दोषेण बाध्यमानो भवति तेन तदा तत्प्रतिपक्षभूतस्य गुणस्यासेवनं कार्यं हिमपातपीडितेनेवाग्नेरिति ॥ ७६ ॥

तथा आज्ञानुस्मृतिरिति ॥ ७७ ॥

आज्ञाया भगवद्वचनस्य पदे पदे हृदयेऽनुस्मृतिः कार्या भगवद्वचनानुस्मरणस्य भगवत्स्मरणरूपत्वेन महागुणत्वात् । यदुक्तम् ।

" अस्मिन् हृदयस्थे सति
हृदयस्थस्तत्वतो मुनीन्द्र इति ।
हृदयस्थिते च तस्मिन्
नियमात्सर्वार्थसंसिद्धिः " ॥ १ ॥

इति ॥ ७७ ॥

तथा समशत्रुमित्रतेति ॥ ७८ ॥

મૂલાર્થ—દોષોના શત્રુરૂપ એવા ગુણોનું સેવન કરવું. ૭૬

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ જ્યારે જે દોષે કરી બાધ્યમાન થતો હોય ત્યારે તે પુરૂષે હિમ પડવાથી પીડા પામેલો પુરૂષ જેમ અગ્નિનું સેવન કરે, તેમ તે દોષના શત્રુરૂપ ગુણનું સેવન કરવું. ૭૬

મૂલાર્થ—ભગવાન્‌ની આજ્ઞાને સ્મરણમાં રાખવી. ૭૭

ટીકાર્થ—આજ્ઞા એટલે ભગવંતના વચનનું પગલે પગલે હૃદયમાં સ્મરણ કરવું; કારણ કે ભગવાનના વચનનું સ્મરણ કરનારને ભગવાનના સ્મરણરૂપ મોટા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,—

" ભગવાનનું વચન હૃદયમાં રહેવાથી ભગવાન હૃદયમાં રહ્યા છે, એમ તત્વથી જાણવું અને જ્યારે ભગવાન હૃદયમાં રહ્યા ત્યારે નિશ્ચે સર્વ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે." ૭૭

મૂલાર્થ—શત્રુ અને મિત્રને વિષે સમાનપણું રાખવું. ૭૮

शत्रौ मित्रे च समानपरिणामता एको हि तत्र निर्भर्त्सनादिभिरन्यस्तु स्तुतिवंदनादिभिः स्वचित्तसंतोषं घटयंतौ मां निमित्तमात्रमवलंब्य प्रवृत्तौ द्वावपि न तु मत्कार्यं किंचनेति ततः कोऽनयोरूनोऽधिको वा ममेति भावनया ॥ ७८ ॥

तथा परीषहजय इति ॥ ७९ ॥

परीषहाणां क्षुत्पिपासादीनां द्वाविंशतेरपि जयोऽभिभवः तत्र दर्शनपरीषहस्य मार्गाच्यवनार्थं शेषाणां च कर्मनिर्जरार्थं कार्य इति । यथोक्तम् ।

" मार्गाच्यवननिर्जरार्थं परिषोढव्याः परीषहाः इति ॥ ७९ ॥

तथा उपसर्गातिसहनमिति ॥ ८० ॥

उपसृज्यंते पीडापरिगतैर्क्रियंते ये ते उपसर्गाः ते च दिव्यमानुषतैरश्चात्मसं-

---

ટીકાર્થ—શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન પરિણામ રાખવા. શત્રુનો તિરસ્કાર વગેરે કરીને અને મિત્રની સ્તુતિ વંદના વગેરે કરી પોતાના ચિત્તને સંતોષ આપે છે, એ બંને નિમિત્ત માત્રથી મારૂં અવલંબન કરી પ્રવર્ત્તેલા છે, તો મારે એ બંનેનું કામ નથી. એ બંનેમાં મારે ઓછો કોણ છે ? અને વધારે કોણ છે ? કોઇ નથી. આ પ્રમાણે ભાવના કરી શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન ભાવ રાખવો.૭૮

મૂલાર્થ—પરીષહોનો જય કરવો. ૭૯

ટીકાર્થ—ક્ષુધા, તૃષા વગેરે બાવીશ પરીષહોનો જય કરવો. તેમાં દર્શન પરીષહનો જય મોક્ષ માર્ગથી ન પડી જવાય તેને માટે કરવાનો છે અને બાકીના પરીષહોનો જય કર્મની નિર્જરા કરવાને માટે કરવાનો છે.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં લખેલું છે કે,—

" મોક્ષમાર્ગથી ભ્રષ્ટ ન થવાય અને કર્મની નિર્જરા થાય તેને માટે પરીષહો સહન કરવા યોગ્ય છે. " ૭૯

મૂલાર્થ—ઉપસર્ગોને અતિશય સહન કરવા. ૮૦

ટીકાર્થ—ઉપસૃજ્ એટલે પીડાથી વ્યાપ્ત એવા પુરૂષો જેમને વેદે તે ઉપસર્ગ કહેવાય છે. તે દિવ્ય (દેવતા સંબંધી) માનુષ (મનુષ્ય સંબંધી)

वेदनीयभेदाच्चतुर्धा तेषामतिसहनमभिजवनं अन्यथा व्यवसायमयत्वेन संसारस्य तेषामनतिसहने मूढमतित्वप्रसंगात् । यथोक्तम् ।

" संसारवर्त्यपि समुद्विजते विपद्भ्यो यो नाम मूढमनसां प्रथमः स नूनम् । अन्तोनिधौ निपतितेन शरीरभाजा संसृज्यतां किमपरं सलिलं विहाय " ॥ १ ॥

इति ॥ ८० ॥

तथा सर्वथाभयत्याग इति ॥ ८१ ॥

सर्वथा सर्वैः प्रकारैरिहलोकपरलोकभयादिभिर्भयस्य भीतेस्त्यागः परिहारः निरतिचारयतिसमाचारवशोपलब्धसमुत्कृष्टोपष्टंभतया मृत्योरपि नोद्वेजितव्यं किं पुनरन्यभयस्थानेभ्य इति ॥

अतएवोक्तमन्यत्र ।

तैरश्च (तिर्यंच संबंधी) अने आत्म संवेदनीय (आत्मा संबंधी) એમ ચાર પ્રકારના છે, તેમનું સહન કરવું. જો તેમને સહન ન કરે તો સંસાર વ્યવસાયમય હોવાથી (સંસારનું દુ:ખમયપણું છે માટે) તેમને સહન ન કરવાથી મૂઢમતિપણું પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે, તે વિષે કહ્યું છે કે,—

" જે સંસારમાં રહેતા હોય તે છતાં વિપત્તિઓથી ઉદ્વેગ પામે, તે નિશ્ચે મૂઢ હૃદયવાળા પુરૂષોમાં પ્રથમ છે, એમ સમજવું. સમુદ્રમાં પડેલા માણસને જળ શિવાય બીજા કોનો સંસર્ગ થાય ? જળનો સંસર્ગ થયા વિના રહે નહીં " ૧ ૮૦

મૂલાર્થ—સર્વ પ્રકારે ભયનો ત્યાગ કરવો. ૮૧

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રકારે આલોક તથા પરલોકના ભયવગેરેની ભીતિનો ત્યાગ કરવો. અતિચાર રહિત યતિધર્મના આચાર પાલવાને લીધે પ્રાપ્ત થયેલ ઉત્કૃષ્ટ પ્રાપ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિને લઇને મૃત્યુથી પણ બ્હીવું ન જોઇએ તો બીજા ભયના સ્થાનોથી શામાટે બ્હીવું જોઈએ ?

એથીજ બીજે સ્થલે પણ કહ્યું છે—

"प्रायेणाकृतकृत्यत्वान्मृत्योरुद्विजते जनः। कृतकृत्याः प्रतीक्षन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिम्" ॥ १ ॥ ८१ ॥

तथा तुल्याश्मकांचनतेति ॥ ८२ ॥

तुल्ये समाने अभिष्वंगाविषयतया अश्मकांचने उपलसुवर्णे यस्य स तथा तद्भावस्तत्ता ॥ ८२ ॥

तथा अभिग्रहग्रहणमिति ॥ ८३ ॥

अभिग्रहाणां द्रव्यक्षेत्रकालभावभिन्नानां

" लेवडमलेवडं वा अमुगं दव्वं च अज्जघेच्छामि।
अमुगेण व दव्वेण व अहदव्वाभिग्गहो एस " ॥ १ ॥

इत्यादिशास्त्रसिद्धानां ग्रहणमभ्युपगमः कार्यः ॥ ८३ ॥

तथा विधिवत्पालनमिति ॥ ८४ ॥

" લોક પ્રાયે કરીને કરવા યોગ્ય એવું કાર્ય ન કરવાને લઈને મૃત્યુથી ઉદ્વેગ પામે છે એટલે પોતાનું જે યોગ્ય કાર્ય તે કરેલ ન હોવાથી મૃત્યુથી બ્હીવે છે, પણ જે લોકો કૃતકૃત્ય છે એટલે કાર્ય કરી ચુક્યા છે, તેઓ પ્રિય અતિથિની જેમ મૃત્યુની રાહ જુવે છે." ૮૧

મૂલાર્થ—પાષાણ અને સુવર્ણને સરખા માનનાર થવું. ૮૨

ટીકાર્થ—આસક્તિના અભાવને લઈને પાષાણ અને સુવર્ણને સરખી રીતે માનનાર થવું. ૮૨

મૂલાર્થ—અભિગ્રહોને ગ્રહણ કરવા. ૮૩

ટીકાર્થ—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી ભેદ પામેલા એવા અભિગ્રહોને ગ્રહણ કરવા. જેમકે,—

" લેપવાળું અથવા અલેપવાળું અમુક દ્રવ્ય આજે મારે ગ્રહણ કરવું છે. અથવા અમુક દ્રવ્યે કરીને કોઇ આહારાદિ વસ્તુ અમુક વસ્તુવડે આપે તો મારે લેવી એ દ્રવ્યાભિગ્રહ કહેવાય છે, એવા અભિગ્રહોને ગ્રહણ કરવા." ૧-૮૩

મૂલાર્થ—વિધિ સહિત અભિગ્રહોનું પાલન કરવું. ૮૪

विधिवद् विधियुक्तं यथाभवति पालनमभिग्रहाणामिति ॥ ८४ ॥

तथा—यथार्हं ध्यानयोग इति ॥ ८५ ॥

यथार्हं यो यस्य योग्यस्तदनतिक्रमेण ध्यानयोगो ध्यानयोर्धर्म्यशुक्ल-लक्षणयोर्योगः । अथवा यथार्हमिति यो देशः कालो वा ध्यानस्य योग्यस्तदनुल्लंघनेनेति ॥ ८५ ॥

तथा अंते संलेखनेति ॥ ८६ ॥

अंते आयुःपर्यंते विज्ञाते सति संलेखना शरीरकषाययोस्तपोविशेषभावनाभ्यां कृशीकरणम् ॥ ८६ ॥

परमत्र ।

संहननाद्यपेक्षणमिति ॥ ८७ ॥

ટીકાર્થ—જે પ્રકારે અભિગ્રહોનું વિધિ સહિત પાલન થાય તે પ્રમાણે વર્ત્તવું. ૮૪

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ધ્યાન યોગ કરવો. ૮૫

ટીકાર્થ—જે જેને યોગ્ય હોય તેનું ઉલ્લંઘન કર્યા શિવાય જેને જે ઘટે તેમ ધર્મ અને શુક્લ એ બે ધ્યાનનો યોગ કરવો. અથવા (જેમ ઘટે તેમ) ધ્યાનને યોગ્ય એવો દેશ તથા કાલ તેનું ઉલંઘન ન કરવું. ૮૫

મૂલાર્થ—અંતકાલે સંલેખના કરવી. ૮૬

ટીકાર્થ—આયુષ્યનો અંત જાણવામાં આવે તે સમયે સંલેખના કરવી એટલે તપ વિશેષે કરી શરીરને કૃશ કરવું અને ભાવના ભાવીને કષાયને કૃશ કરવા. ૮૬

પરંતુ અહિં—

મૂલાર્થ—પોતાના સંઘેણ પ્રમુખની અપેક્ષા કરવી. ૮૭

संहननस्य शरीरसामर्थ्यलक्षणस्य आदिशब्दात् चित्तवृत्तेः सहायसंपत्तेश्च अपेक्षणमाश्रयणं कार्यं संहननाद्यपेक्ष्य संलेखना विधेयेति भावः ॥ ८७ ॥

नन्वनयोर्द्रव्यसंलेखनाभावसंलेखनयोः कात्यंतमादरणीयेत्याह ।

भावसंलेखनायां यत्न इति ॥ ८८ ॥

भावसंलेखनायां कषायेंद्रियविकारतुच्छीकरणरूपायां यत्न आदरः कार्यः द्रव्यसंलेखनाया अपि भावसंलेखनार्थमुपदेशात् । अयमत्र भावः इह मुमुक्षुणा भिक्षुणा प्रत्यहं मरणकालपरिज्ञानयत्नपरेण स्थेयं । मरणकालपरिज्ञानोपायाश्च आगमदेवतावचनसुप्रतिभातथाविधानिष्टस्वप्नदर्शनादयोऽनेके ते शास्त्रलोकप्रसिद्धा इति । ततो विज्ञाते मरणकाले पूर्वमेव द्वादशवर्षाणि यावदुत्सर्गतः संलेखना कार्या तत्र च ।

ટીકાર્થ—સંઘેણ એટલે શરીરનું સામર્થ્ય છે લક્ષણ જેનું તે સંહનન તથા આદિ શબ્દથી ચિત્તવૃત્તિ અને સહાયસંપત્તિ લેવી તેની અપેક્ષા એટલે આશ્રય કરીને અર્થાત્ શરીરની શક્તિ પ્રમાણે સંલેખના કરવી એવો ભાવાર્થ છે. ૮૭

અહિં શંકા કરે છે કે, દ્રવ્ય સંલેખના અને ભાવસંલેખનામાં કઇ સંલેખના આદરવા યોગ્ય છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે—

મૂલાર્થ—ભાવ સંલેખનામાં યત્ન કરવો. ૮૮

ટીકાર્થ—કષાય તથા ઈંદ્રિયોના વિકારોને તુચ્છ કરવારૂપ ભાવ સંલેખનામાં આદર—યત્ન કરવો. દ્રવ્યસંલેખનાનો ઉપદેશ પણ ભાવસંલેખનાને માટે છે. અહિં કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, મોક્ષની ઇચ્છાવાળા ભિક્ષુ—સાધુએ પ્રતિ દિવસ (નિરંતર) મરણના વખતનું જ્ઞાન મેલવવા પ્રયત્નવાન થવું. મરણની વખતનું જ્ઞાન મેલવવાના ઉપાયો શાસ્ત્રો; દેવતાના વચનો, પોતાની સુબુદ્ધિ અને તેવી જાતના અનિષ્ટ સ્વપ્નના દર્શન વગેરે અનેક છે, તે શાસ્ત્ર અને લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે ઉપાયોવડે મરણનો સમય જાણ્યા પછી ઉત્સર્ગ માર્ગે પ્રથમથીજ બાર વર્ષ સુધી સંલેખના કરવી. તેમાં "પ્રથમના ચાર વર્ષ સુધી ચતુર્થ, અષ્ટમ, દશમ અને દ્વાદશ પ્રમુખ વિચિત્ર

" चत्तारि विचित्ताइं विगई निज्जूहियाइं चत्तारि । संवच्छरे य दोण्णि-उ एगंतरियं च आयामं ॥ ८८२ ॥

नाइविगिट्ठो य तवो, छम्मासे परिमियं च आयामं । अन्नेवि य छम्मासे, होइ विगिट्ठं तवो कम्मं ॥ ८८३ ॥

वासं कोडीसहियं आयामं काउ आणुपुव्वीए । गिरिकंदरं तु गंतुं पायवगमणं अह करेइ" ॥ ८८४ ॥ ८८

પ્રકારના તપ કરવા, તે પછી બીજા ચાર વર્ષ સુધી વિચિત્ર તપ કરવા પણ તેમાં પારણે વિગઈ રહિત નિવી કરવી એટલે ઉત્કૃષ્ટ રસનો ત્યાગ કરવો પછી બે વર્ષ સુધી ચતુર્થ (ઉપવાસ) કરી તેને પારણે આંબિલ કરવો. ૮૮૨

એવી રીતે દશ વર્ષ વીત્યા પછી અગીયારમાં વર્ષમાં પ્રથમના છ માસ સુધી ચતુર્થ, ષષ્ટ તપ કરવો (પણ વિશેષ તપ ન કરે) અને પારણે આંબિલ કરવું; પરંતુ કાંઇક ઉણો આહાર ગ્રહણ કરવો. વળી આગલા છ માસમાં અષ્ટમ, દશમ અને દ્વાદશાદિ વિશેષ તપ કરવો અને પારણે આંબિલ કરવું, એવી રીતે અગીયારમું વર્ષ પુરૂં કરવું. ૮૮૩

બારમાં વર્ષમાં છેવટ સુધી કાટિ સહિત (ઉણોદરપણે સહિત) નિરંતર આંબિલ કરવા. કેટલાક એમ કહે છે કે, બારમે વર્ષે ચતુર્થ કરીને પારણે આંબિલ કરવા. તે વર્ષમાં તપમાં ઘણાં ભેદ છે તેથી આનુપૂર્વિએ—પરંપરાએ જે થતા હોય તે કરવા.* એવી રીતે બાર વર્ષ સંલેખના કરી પર્વતની ગુહામાં અથવા જ્યાં ષડ્જીવ નિકાયની રક્ષા થાય ત્યાં જઇને પાદોપગમન નામના અનશનનો અંગીકાર કરવો. ૮૮૪—૮૮

---

* બારમા વર્ષમાં આંબિલ કરે તે ભોજનના કવલ ઓછા કરતાં એક કવલ સુધી આવે અને એક કોલીયામાંથી કણીયા ઓછા કરતાં એક કણીયા સુધી આવે તે ઉપર દૃષ્ટાંત છે. જેમ દીવામાં તેલ અને દીવેટનો સમકાલે નાશ થાય તેમ આયુષ અને શરીરનો સમકાલે નાશ થાય છે. વલી બારમા વર્ષમાં છેલ્લા ચાર માસ રહે ત્યારે એકાંતરે તેલના કોગળા ભરી ઘણી વાર મુખમાં રાખી રાખમાં નાખી દે. પછી ઉના પાણી સાથે કોગલા કરે, એમ ન કરવાથી મુખ લુખુ પડે, મલી જાય તેથી નવકાર માત્રનો ઉચ્ચાર ન થાય.

यदा तु कुतोऽपि संहननादिवैगुण्यान्न शक्यते इयान् संलेखनाकालः साधयितुं, तदा मासवर्षपरिहाण्या जघन्यतोऽपि षण्मासान् यावत्संलेखना कार्या, असंलिखितशरीर—कषायो हि निश्चुरनशनमधिष्ठितः सहसा धातुक्षये समुपस्थिते न सुगतिफलं तथाविधं समाधिमाराधयितुं साधीयान् स्यादिति ॥८७॥

ततो विशुद्धं ब्रह्मचर्यमिति ॥ ८८ ॥

विशेषेण अतिनिबिडब्रह्मचर्यगुप्तिविधानरूपेण शुद्धं ब्रह्मचर्यं प्रतीतमेव विधेयं। यदत्र संलेखनाधिकारे विशुद्धब्रह्मचर्योपदेशनं तद्वेदोदयस्य क्षीणशरीरतायामपि अत्यंतदुर्द्धरत्वख्यापनार्थमिति ॥ ८८ ॥

अथ संलेखनानंतरं आशुघातके वा विषविशूचिकादौ दोषे सति यद्विधेयं तदाह।

જ્યારે કોઇ રીતે સંહનન વગેરેનું વૈગુણ્ય હોય એટલે શરીરનું સ્વસ્થપણું ન હોય, ઇત્યાદિ કારણોને લઇને એટલો બધો વખત સંલેખના કરવાને સમર્થ ન થવાય તો પછી વર્ષની તથા માસની હાનિ કરતાં કરતાં જઘન્યપણે છ માસની સંલેખના કરવી, કારણ કે, જેણે શરીર તથા કષાયની સંલેખણા (ઓછાપણું) કરેલ નથી, એવો મુનિ અનશન વ્રત લેતા સહસા ધાતુક્ષય પ્રાપ્ત થવાથી સદ્ગતિના ફલને આપનારા તેવી જાતના સમાધિને સાધવાને સમર્થ થતો નથી, તેથી છ માસની સંલેખણા તો પ્રાયે કરી અવશ્ય કરવી જોઈએ. ૮૭

મૂલાર્થ—સંલેખના કર્યા પછી શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાલવું. ૮૮

ટીકાર્થ—વિશેષ એટલે અતિ ઘાટા બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ કરવાવડે પ્રસિદ્ધ શુદ્ધ એવું બ્રહ્મચર્ય પાલવું. જે આ સંલેખનાના અધિકારને વિષે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનો જે ઉપદેશ કર્યો, તે શરીર ક્ષીણ થતાં પણ તે વેદના ઉદયનું અત્યંત દુર્ધરપણું છે, એમ જણાવાને માટે છે. ૮૮

સંલેખના કર્યા પછી શીઘ્ર નાશ કરનારા મૂર્છા—કોલેરા વગેરે કોઈ દોષ ઉત્પન્ન થઇ આવે તો શું કરવું ? તે કહે છે—

विधिना देहत्याग इतीति ॥ ८९ ॥

विधिना आलोचनव्रतोच्चारपरक्षामणानशनशुभभावनापंचपरमेष्ठिस्मरणलक्षणेन देहस्य त्यागः परित्यजनं पंडितमरणाराधनमित्यर्थः इतिशब्दः परिसमाप्तौ इत्युक्तः सापेक्षयतिधर्मः ॥ ८९ ॥

अथ द्वितीयधर्मप्रस्तावनायाह ।

निरपेक्षयतिधर्मस्त्विति ॥ ९० ॥

निरपेक्षयतीनां धर्मः पुनरयं वक्ष्यमाणः ॥ ९० ॥

तमेवाह ।

वचनगुरुतेति ॥ ९१ ॥

वचनमेवागम एव गुरुः सर्वप्रवृत्तौ निवृत्तौ चोपदेशकत्वेन यस्य स तथा तद्भावस्तत्ता ॥ ९१ ॥

મૂલાર્થ—વિધિવડે દેહનો ત્યાગ કરવો. ૮૯

ટીકાર્થ—આલોચના, વ્રત ઉચરવાં, બીજાને ખમાવવું, અનશન કરવું, શુભ ભાવના ભાવવી અને પંચપરમેષ્ટીનું સ્મરણ કરવું, એવા વિધિવડે દેહનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ પંડિતમરણરૂપ આરાધના કરવી. અહિં ઇતિ શબ્દ સમાપ્તિના અર્થમાં છે, એટલે સાપેક્ષ યતિ ધર્મ કહ્યો તે સંપૂર્ણ થાય છે. ૮૯

બીજો યતિ ધર્મ કે જે નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ છે તેની પ્રસ્તાવનાને અર્થે કહે છે.

મૂલાર્થ—હવે નિરપેક્ષયતિનો ધર્મ કહેવામાં આવશે. ૯૦

ટીકાર્થ—હવે નિરપેક્ષ યતિઓનો ધર્મ આગળ કહેવામાં આવશે. ૯૦

તે નિરપેક્ષયતિ ધર્મ કહે છે—

મૂલાર્થ—આગમનું ગુરૂપણું રાખવું. ૯૧

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રવૃત્તિમાં અને નિવૃત્તિમાં ઉપદેશકપણાથી આગમજ જેને ગુરૂ છે એમ થવું, એટલે જેમ ગુરૂને પૂછી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કરે તેમ શાસ્ત્રના વચન પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરવી. ૯૧

तथा अल्पोपधित्वमिति ॥ ९२ ॥

अल्पः स्थविरापेक्षया उपधिर्वस्त्रपात्रादिरूपो यस्य स तथा तद्भावस्तत्त्वं उपधिप्रमाणं च विशेषशास्त्रादवसेयम् ॥ ९२ ॥

तथा निःप्रतिकर्मशरीरतेति ॥ ९३ ॥

निःप्रतिकर्म तथाविधस्नानाद्यवस्थायामपि प्रतिकारविरहितं शरीरं यस्य स तथा तद्भावस्तत्त्वम् ॥ ९३ ॥

अत एव ॥

अपवादत्याग इति ॥ ९४ ॥

अपवादस्य उत्सर्गापेक्षयापकृष्टवादस्य त्यागः कार्यः नहि निरपेक्षो यतिः सापेक्षयतिरिव उत्सर्गासिद्धावपवादमपि समालंब्य अल्पदोषं बहुगुणं च कार्य-

---

મૂલાર્થ—અલ્પ ઉપધિ રાખવી. ૯૨

ટીકાર્થ—સ્થવિર કલ્પિકની અપેક્ષાએ વસ્ત્રપાત્રાદિ અલ્પ છે, ઉપધિ જેને એવા થવું. ઉપધિનું પ્રમાણ બીજા વિશેષ શાસ્ત્રથી જાણી લેવું. ૯૨

મૂલાર્થ—ઉપાધિ રહિતપણે શરીર રાખવું. ૯૩

ટીકાર્થ—ઉપાધિ રહિત એટલે તેવી સ્નાનાદિ અવસ્થામાં પણ કાંઈ પ્રતિકાર કર્યા વગરના શરીરે રહેવું. અર્થાત્ રોગાદિ કારણ પ્રાપ્ત થાય તો-પણ તેનો ઉપાય ન કરવો. ૯૩

એ કારણથી—

મૂલાર્થ—અપવાદ માર્ગનો ત્યાગ કરવો. ૯૪

અપવાદ એટલે ઉત્સર્ગની અપેક્ષાએ હીન એવો વાદ-કથન તેનો ત્યાગ કરવો. નિરપેક્ષ યતિ સાપેક્ષ યતિની જેમ ઉત્સર્ગની અસિદ્ધિ સતે અ-પવાદનું પણ આલંબન કરી અલ્પ દોષવાલા અને બહુ ગુણવાલા કાર્યનો આરંભ કરતો નથી, પરંતુ કેવલ ગુણમય એવા ઉત્સર્ગમાર્ગનું અવલંબન

मारंजते किंतूत्सर्गपथप्राप्तं केवलगुणमयमेवेति ॥ ए४ ॥

तथा ग्रामैकरात्रादिविहरणमिति ॥ एए ॥

ग्रामे प्रतीतरूपे उपलक्षणत्वान्नगरादौ च एका चासौ रात्रिश्चेत्येकरात्रः आदिशब्दात् द्विरात्रस्य मासकल्पस्य च ग्रहः तेन विहरणं, किमुक्तं नवति यदा प्रतिमाकल्परूपो निरपेक्षो यतिधर्मः प्रतिपन्नो नवति तदा ऋतुबध्धे काले ग्रामे ज्ञातः सन् स एकरात्रं द्विरात्रं वा वसति । यथोक्तम् ।

" नाएगरायवासी एगं च दुगं च अन्नाए " । जिनकल्पिक यथालंदकल्पिकशुद्धपरिहारिका ज्ञाता अज्ञाताश्च मासमिति ॥ एए ॥

तथा नियतकालचारितेति ॥ ए६ ॥

नियते तृतीयपौरुषीलक्षणे काले निक्षार्थं संचरणं । यथोक्तम् ।

કરનારો થાય છે. ૯૪

મૂલાર્થ—ગામને વિષે એક રાત્રિ રહેવા વગેરેના પ્રકારથી વિહાર કરવો. ૯૫

ટીકાર્થ—ગામને વિષે ઉપલક્ષણથી નગર વગેરેમાં એક રાત્રિ રહે. આદિ શબ્દથી બે રાત્રિ અને માસ કલ્પનું ગ્રહણ કરવું તે પ્રકારે વિહાર કરવો. તે ઉપરથી શું કહેવામાં આવ્યું ? તે કહે છે. જ્યારે પ્રતિમાકલ્પરૂપ નિરપેક્ષ યતિધર્મ પ્રાપ્ત થયો હોય ત્યારે ઋતુબદ્ધ કાલ એટલે ચોમાસા વિનાના કાલને વિષે ગામમાં *જ્ઞાતપણે એક રાત્રિ રહે અને અજ્ઞાતપણે એક રાત્રિ પણ રહે અથવા બે રાત્રિ પણ રહે તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

" જ્ઞાતપણે એક રાત્રિ રહે અને અજ્ઞાતપણે એક રાત્રિ અથવા બે રાત્રિ રહે. જિનકલ્પિક અને બહુધા તેના જેવા યથાલંદ કલ્પિક તથા શુદ્ધપરિહારિક એવા નિરપેક્ષ સાધુઓ જ્ઞાતપણે તથા અજ્ઞાતપણે માસકલ્પ પણ રહે. ૯૫.

મૂલાર્થ—નિયત કરેલા સમયમાં ભિક્ષાચરણ કરવું. ૯૬

ટીકાર્થ—નિયત કરેલો કાલ એટલે ત્રીજી પૌરૂષી છે લક્ષણ જેનું એવો કાલ તેને વિષે ભિક્ષાને માટે ગમન કરવું તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

---

* આ તો પડિમાધર મુનિ ગામમાં આવ્યા છે, એવું ગામના લોકો જાણે તો ત્યાં એક રાત્રિ રહે, તેમ ન જાણે તો એક અથવા બે રાત્રિ રહે, એમ સમજવું.

"निरकांपवो य तइयाएत्ति" ॥ ९६ ॥

तथा प्राय ऊर्ध्वस्थानमिति ॥ ९७ ॥

प्रायो बाहुल्येन ऊर्ध्वस्थानं कायोत्सर्गः ॥ ९७ ॥

तथा देशनायामप्रबंध इति ॥ ९८ ॥

देशनायां धर्मकथारूपायां धर्मं श्रोतुमुपस्थितेष्वपि तथाविधप्राणिषु अप्रबंधोऽनूर्जितावः । 'एगवयणं दुवयणं' चेति वचनप्रामाण्यात् ॥ ९८ ॥

तथा सदाप्रमत्ततेति ॥ ९९ ॥

सदा दिवा रात्रौ चाऽप्रमत्तता निद्रादिप्रमादपरिहारः ॥ ९९ ॥

तथा ध्यानैकतानत्वमितीति ॥ १०० ॥

ध्याने धर्मध्यानादावेक एव तानः चित्तप्रसर्पणरूपो यस्य स तथा त-

---

"ભિક્ષા કરવાને ત્રીજી પોરસીમાં જવું." ૯૬

મૂલાર્થ—પ્રાયે કરીને (બહુધા)કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ રહેવું. ૯૭

ટીકાર્થ—પ્રાયે કરીને કાયોત્સર્ગ કરવો. ૯૭

મૂલાર્થ—દેશના દેવામાં બહુ ભાવ ન કરવો. ૯૮

ટીકાર્થધર્મ—કથારૂપ દેશનાને વિષે ધર્મ સાંભળવાને તેવી જાતના પ્રાણીઓ આવ્યા હોય તે છતાં તેમાં અતિશય ભાવ ન રાખવો. કારણકે,"એક વચન અથવા બે વચન સંભળાવવા એમ શાસ્ત્રના વચનનું *પ્રમાણ છે. ૯૮

મૂલાર્થ—નિરંતર પ્રમાદરહિત રહેવું ૯૯

ટીકાર્થ—સદા દિવસ અને રાત્રિનિદ્રાદિ પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો. ૯૯

મૂલાર્થ—ધ્યાનને વિષે એકાગ્રતા રાખવી. ૧૦૦

ટીકાર્થ—ધર્મધ્યાન વગેરે ધ્યાનમાં ચિત્તને પ્રસરવા રૂપ એક તાન

---

* નિરપેક્ષ મુનિ પ્રાયઃ કાયોત્સર્ગમાં વર્તે છે. કોઇ વખતે કોઇ ધર્મ સાંભળવા અર્થે આવેલ હોય તો તેને સારભૂત શાસ્ત્રના એક બે વચન સંભળાવે, એ ભાવ છે.

दूनावस्तत्त्वम् । इतिशद्धः समाप्तौ ॥ १०० ॥

अथोपसंजिहिर्षुराह ।

सम्यग्यतित्वमाराध्य महात्मानो यथोदितम् ।
संप्राप्नुवंति कल्याणमिह लोके परत्र च ॥ १०१ ॥

इति ॥

सम्यग् यतित्वमुक्तरूपमाराध्य समासेव्य महात्मानो जना यथोदितं यथाशास्त्रे निरूपितं किमित्याह संप्राप्नुवन्ति लजंते कल्याणं नद्रं केत्याह इह लोके परत्र चेति प्रतीतरूपमेव ॥ १०१ ॥

एतदेव विवरिषुराह ।

क्षीराश्रवादिलब्ध्योघमासाद्य परमाक्ष्यम् ।
कुर्वंति नव्यसत्वानामुपकारमनुत्तमम् ॥ १०२ ॥

રાખવું. અહિ ઇતિ શબ્દ સમાપ્તિના અર્થમાં છે. ૧૦૦

હવે નિરપેક્ષ યતિધર્મની સમાપ્તિ કરવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ—મહાત્મા સાધુ પુરૂષો પૂર્વે કહેલા યતિપણાને દ્રવ્ય અને ભાવ એ પ્રકારે સારી રીતે આરાધી આ લોક તથા પરલોકમાં કલ્યાણને (મોક્ષને) પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૦૧

ટીકાર્થ—સારી રીતે પૂર્વે કહેલા યતિપણાને શાસ્ત્ર પ્રમાણે આરાધી મહાત્મા પુરૂષો કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. તે કયાં પ્રાપ્ત કરે છે ? તે કહે છે.

આ લોક અને પરલોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે.૧૦૧

એ કલ્યાણનું વિવરણ કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ—તે મોટા પુરૂષો ક્ષીરાશ્રવાદિ લબ્ધિના સમુહને પ્રાપ્ત કરી ઉત્કૃષ્ટ, અવિનાશી અને અતિશય ઉત્તમ એવો ભવ્ય પ્રાણીઓનો ઉપકાર કરે છે. ૧૦૨

इति ॥

क्षीरं दुग्धं श्रोतृजनकर्णपुटेषु आश्रवति क्षरति जापमाणो यस्यां लब्धौ सा क्षीराश्रवा आदिशब्दान्मध्वाश्रया सर्पिराश्रवा अमृताश्रवा चेत्यादिको यो लब्ध्योघो लब्धिसंघातः तं आसाद्य उपलभ्य परमाक्षयं परमं सर्वसुंदरं अक्षयं च अनेकधा उपजीव्यमानमपि अनुपरमस्वभावं किमित्याह कुर्वंति विदधति भव्यसत्वानां उपकर्तुं योग्यानां उपकारं सम्यक्त्वज्ञानचारित्रलाभलक्षणं अनुपमं निर्वाणैकफलत्वेन अन्योपकारातिशायिनमिति ॥ १०२ ॥

मुच्यंते चाशुसंसारादत्यंतमसमंजसात् ।
जन्ममृत्युजराव्याधिरोगशोकाद्युपद्रुतात् ॥ १०३ ॥

इति ।

मुच्यंते परिहियंते चःसमुच्चये आशु शीघ्रं संसारात् भवात् कीदृशादि-

---

ટીકાર્થ—જે લબ્ધિ પામવાથી બોલેલું વચન શ્રોતાજનના કર્ણરૂપ પડીયાને વિષે દુધની માફક સ્રવે એટલે દુધના જેવું મધુર લાગે તે ક્ષીરાશ્રવા લબ્ધિ કહેવાય છે. આદિ શબ્દથી મધ, ઘી અને અમૃતને શ્રવનારી લબ્ધિઓ નો જે સમૂહ તેને પ્રાપ્ત કરી પરમ–સર્વ રીતે સુંદર અને અક્ષય એટલે અનેક રીતે સહાયતા કરતાં છતાં પણ ક્ષય નહીં પામનારા સ્વભાવવાળા અને અનુપમ એટલે મોક્ષરૂપ ફલને લઇને બીજા ઉપકારોથી શ્રેષ્ઠ સમ્યક્, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રના લાભ મળવારૂપ છે લક્ષણ જેનું એવા ઉપકારને કરે છે.કોનો ઉપકાર કરે છે ? તે કહે છે. ભવ્ય પ્રાણીઓનો એટલે ઉપકાર કરવાને યોગ્ય એવા પ્રાણીઓનો. ૧૦૨

મૂલાર્થ—જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ અને શોક વગેરેથી ઉપદ્રવવાળા અને તેને લીધે અત્યંત નઠારા એવા સંસારથી તત્કાલ મુકત થવાય છે. ૧૦૩

ટીકાર્થ—અત્યંત અયુક્ત જેનું સ્વરૂપછે એવા સંસારથી તત્કાલ મુકત થવાય છે.તે સંસાર કેવો છે.જેનું સ્વરૂપ અયુકત છે.એથીજ કરીને જન્મ,

त्याह अत्यंतमतीव संगतं युक्तं अंजः स्वरूपं यस्य स तथा तत्प्रतिषेधादसमंजसस्तस्मात् अतएव जन्ममृत्युजराव्याधिरोगशोकाद्युपद्रुतात् जन्मना प्रादुर्भावेन मृत्युना मरणेन जरया स्थविरत्वावस्थलक्षणया व्याधिना कुष्ठादिरूपेण शोकेन इष्टवियोगप्रभवमनोदुःखविशेषेण आदिशब्दाच्छीतवातादिभिरुपद्रवैरुपद्रुतात् विह्वलतामानीतादिति ॥ १०३ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मविन्दुवृत्तौ यतिधर्मविधिः नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ શોક વગેરેથી ઉપદ્રવ કરનારો છે. જન્મ એટલે પ્રગટ થવું, મૃત્યુ, મરણ, જરા—સ્થવિરપણું, વ્યાધિ, કોઢ વગેરે શોક, ઇષ્ટના વિયોગથી થયેલ મનને દુઃખ વિશેષ. આદિ શબ્દથી તાઢ, વાયુ વગેરે ઉપદ્રવોથી વિહ્વલપણાને પ્રાપ્ત થયેલા. ૧૦૩

ઈતિ શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલ ધર્મબિંદુ ગ્રંથની વૃત્તિમાં યતિધર્મવિધિ નામે પાંચમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ૫

समाप्तः पंचमोऽध्यायः ।

षष्ठः अध्यायः

व्याख्यातः पंचमोऽध्यायः अधुना षष्ठः व्याख्यायते तस्येदमादिसूत्रम् ।

आशयाद्युचितं ज्यायोऽनुष्ठानं सूरयो विदुः ।
साध्यसिध्यंगमित्यस्माद्यतिधर्मो द्विधा मतः ॥ १ ॥

आशयस्य चित्तवृत्तिलक्षणस्य आदिशब्दात् श्रुतसंपत्तेः शरीरसंहननस्य परोपकारकरणाकरणशक्तेश्च उचितं योग्यं ज्यायोऽतिप्रशस्यमनुष्ठानं जिनधर्मसेवा-

અધ્યાય છઠ્ઠો.

પાંચમા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી હવે છઠ્ઠા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે. તે અધ્યાયનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—અંતઃકરણ વગેરેને યોગ્ય એવા આચરણને આચાર્યો અતિ શ્રેષ્ઠ કહે છે; કારણકે તે આચરણ સાધવા યોગ્ય એવા મોક્ષની સિદ્ધિનું અંગ છે. એ કારણને લીધે યતિધર્મ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એવા બે પ્રકારે માન્યો છે. ૧

ટીકાર્થ—આશય એટલે ચિત્તવૃત્તિ છે લક્ષણ જેનું તે, આદિ શબ્દથી શાસ્ત્રસંપત્તિ, શરીરની સંઘેણ અને પરોપકાર કરવાની અથવા ન કરવાની શકિત, તેને યોગ્ય એવું અનુષ્ઠાન એટલે જૈનધર્મની સેવારૂપ આચરણ અત્યંત પ્રશંસવા યોગ્ય છે, તે સમય-સિદ્ધાંતને જાણનારા આચાર્યો જાણે છે. તે

लक्षणं सूरयः समयज्ञाः विदुर्जानंति । कीदृशमित्याह । साध्यसिध्ध्यंगं साध्यस्य सकलक्लेशक्षयलक्षणस्य सिध्ध्यंगं निष्पत्तिकारणं इत्यस्मात्कारणाद्यतिधर्मो द्विधा मतः सापेक्षयतिधर्मतया निरपेक्षयतिधर्मतया चेति ॥ १ ॥

साध्यसिध्ध्यंगत्वमेव जावयति ।

समग्रा यत्र सामग्री तदक्षेपेण सिध्धाति।
दवीयसापि कालेन वैकल्ये तु न जातुचित् ॥ २ ॥

समग्रा परिपूर्णा यत्र कार्ये सामग्री समग्रसंयोगलक्षणा जवति तत्कार्यं अक्षेपेण अविलंबेन सिध्धति निष्पद्यते अन्यथा सामग्रीसमग्रतायोगात् अत्रैव व्यतिरेकमाह दवीयसापि अतिचिररूपतया दूरतरवर्तिनापि कालेन वैकल्ये तु सामग्रिकाया विकलतायां पुनर्न जातुचित् न कदाचिदपीति ॥ २ ॥

एवं सति यत्कर्त्तव्यं तदाह ।

આચરણ કેવું છે ? સાધ્ય એટલે સર્વ ક્લેશોના ક્ષય થવા રૂપ મોક્ષની સિદ્ધિનું કારણ રૂપ છે, એ કારણથી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારે યતિધર્મ કહેલો છે. ૧

જે સાધ્યની સિદ્ધિનું કારણરૂપ કહ્યું, તે ઉપર કહે છે.

ભૂલાર્થ—જે કાર્યમાં સમગ્ર સામગ્રી હોય તે કાર્ય તત્કાલ સિદ્ધ થાય છે અને જો સમગ્ર સામગ્રીનો અભાવ હોય તો તે કાર્ય કદિ પણ સિદ્ધ થતું નથી. ૨

ટીકાર્થ—જે કાર્યમાં સમગ્ર પરિપૂર્ણ સામગ્રીનો યોગ હોય તે કાર્ય અવિલંબથી સિદ્ધ થાય છે. જો સમગ્ર સામગ્રીનો યોગ ન હોય તો તે કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. તે વિષે વ્યતિરેક કહે છે. અતિ લાંબે કાલે જો સામગ્રીનો અભાવ હોય તો કદાપિ પણ તે કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. ૨

એમ છતાં એટલે સમગ્ર સામગ્રી હોય તોજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય, નહીં તો ન થાય-એમ છે તેથી જે કર્ત્તવ્ય છે, તે કહે છે.

तस्माद्यो यस्य योग्यः स्यात्तत्तेनालोच्य सर्वथा।
आरब्धव्यमुपायेन सम्यगेष सतां नयः ॥ ३ ॥

तस्मात्कारणाद्यो यतिः यस्य सापेक्षनिरपेक्षयतिधर्मयोरन्यतरानुष्ठानस्य योग्यः समुचितः स्याद् भवेत् तदनुष्ठानं तेन योग्येन आलोच्य निपुणोहापोहयोगेन परिज्ञाय सर्वथा सर्वरूपाधिभिरारब्धव्यमारंभणीयं उपायेन तत्रतेनैव सम्यग् यथावत् एष योग्यारंभलक्षणः सतां शिष्टानां नयो नीतिरिति ॥ ३ ॥

इत्युक्तो यतिधर्म इदानीमस्य विषयविभागमनुवर्णयिष्याम इति ॥ ४ ॥

प्रतीतार्थमेवेति ४

तत्र कल्याणाशयस्य श्रुतरत्नमहोदधेः उपशमादिल-

મૂલાર્થ—સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારનો યતિધર્મ છે. તેમાંથી જેને જે યોગ્ય હોય તે યતિધર્મ સર્વ રીતે વિચારી તેનો આરંભ કરવો. એ સત્પુરૂષોનો સારો ન્યાયમાર્ગ છે. ૩

ટીકાર્થ—તે કારણ માટે જે યતિ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મમાંથી કોઇ એકને આચરવાને યોગ્ય હોય, તે આચરણ તે યોગ્ય એવા પુરૂષે વિચારીને એટલે નિપુણતાથી તર્ક—વિતર્ક કરીને સર્વથા—સર્વ ઉપાધિ વડે તે ઉપાય વડે સમ્યક્—યથાર્થ રીતે તે આચરણનો આરંભ કરવો એ યોગ્ય—આરંભ કરવો એ શિષ્ટ પુરૂષોની નીતિ છે. ૩

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે યતિધર્મ કહયો, હવે તે યતિધર્મના વિષય વિભાગનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સમજાય તેવો છે. ૪

મૂલાર્થ—તેમાં જેનો આશય કલ્યાણરૂપ છે, જે શાસ્ત્રરૂપી રત્નોનો સાગર છે, જેને ઉપશમાદિ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થએલ છે, જે

ब्धिमतः परहितोद्यतस्य अत्यंतगंभीरचेतसः प्रधानपरिणतेर्वि-धूतमोहस्य परमसत्त्वार्थकर्त्तुः सामायिकवतः विशुध्यमानाशय-स्य यथोचित्तप्रवृत्तेः सात्मीभूतशुभयोगस्य श्रेयान् सापेक्षयति-धर्म एवेति ॥ ५ ॥

तत्रेति विषयविभागानुवर्णनोपक्षेपे कल्याणाशयस्य भावारोग्यरूपमुक्ति-पुरप्रापकपरिणामस्य श्रुतरत्नमहोदधेः प्रवचनमाणिक्यपरमनीरनिधेः उपशमा-दिलब्धिमतः उक्तलक्षणोपशमादिलब्धिसमन्वितस्य परहितोद्यतस्य सर्वजगज्जी-वजातहिताधानधनस्य अत्यंतगंभीरचेतसः हर्षविषादादतिनिपुणैरप्यनुपलब्धचि-त्तविकारस्य अतएव प्रधानपरिणतेः सर्वोत्तमात्मपरिणामस्य विधूतमोहस्य समु-त्तीर्णमूढभावतंद्रामुद्रस्य परमसत्त्वार्थकर्तुः निर्वाणावंध्यबीजसम्यक्त्वादिसत्त्वप्रयो-जनविधातुः सामायिकवतः माध्यस्थगुणतुलारोपणवशसमतोपनीतस्वजनपरजना-

---

પરહિતમાં ઉદ્યમવંત છે, જેનું ચિત્ત અત્યંત ગંભીર છે, જેની પરિણતિ ઉત્તમ છે, જેણે મોહનો નાશ કર્યો છે, જે જીવોના મોક્ષરૂપ ઉત્કૃષ્ટ પ્રયોજન રાખે છે, જેનામાં સામાયિક રહેલું છે, જેનો આશય શુદ્ધ છે, જેની પ્રવૃત્તિ ઘટે તેમ ચાલે છે, અને જેનો શુભ યોગ આત્મા સાથે મલેલો છે—એવા પુરૂષને સાપેક્ષ યતિ ધર્મ કરવો યોગ્ય છે. ૫

ટીકાર્થ—તે યતિધર્મના વિભાગનું વર્ણન કરવામાં કલ્યાણાશય એટલે ભાવ આરોગ્યરૂપ મુક્તિરૂપી નગરમાં લઈ જનારા છે પરિણામ જેના એવો શાસ્ત્રરૂપી રત્નનો સાગર એટલે પ્રવચનરૂપ માણેકનો સમુદ્રરૂપ, જેના લક્ષણ કહેવામાં આવ્યા છે એવા ઉપશમાદિકની લબ્ધિવાલો, જગત્ના જીવોના સમૂહનું હિત કરવારૂપ ધનવાલો, ગંભીર ચિત્તવાલો એટલે હર્ષ શોક વગેરેમાં અતિ નિપુણ એવા પુરૂષોએ જેના ચિત્તવિકારને પ્રાપ્ત કરેલ નથી એવો, એથીજ સર્વોત્તમ આત્મપરિણતિવાલો, મૂઢભાવ અને આલસની મુદ્રાથી રહિત, જીવોના મોક્ષનું સફલ બીજરૂપ સમ્યક્ત્વાદિ પ્રયોજન કરનાર,

दिन्नभावस्य विशुध्यमानाशयस्य धवलपक्षक्षपापतिमण्डलस्येव प्रतिक्षणमवदातमानसस्य यथोचितप्रवृत्तेः प्रस्तावप्रायोग्यप्रारब्धप्रयोजनस्य अतएव सात्मीभूतशुभयोगस्य अयःपिण्डस्येव वह्निना शुभयोगेन सह समानीभूतात्मनो यतिविशेषस्य श्रेयान् अतिप्रशस्यः सापेक्षयतिधर्म एव नेतर इति ॥ ५ ॥

कुत इत्याह ।

वचनप्रामाण्यादिति ॥ ६ ॥

भगवदाज्ञाप्रमाणभावात् ॥ ६ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

संपूर्णदशपूर्वविदो निरपेक्षधर्मप्रतिपत्तिप्रतिषेधादिति ॥ ७ ॥

સામાયિકવાન્ એટલે માધ્યસ્થગુણરૂપ તુલાના આરોપણને વશ એવા સમતા ગુણથી સ્વજન તથા પરજન પ્રમુખ ભાવને ધારણ કરનાર, શુદ્ધ આશય એટલે શુક્લપક્ષના ચંદ્રમંડલની જેમ પ્રતિક્ષણ ઉજ્વલ હૃદયવાલો, પ્રસ્તાવ–પ્રસંગને યોગ્ય પ્રયોજનનો આરંભ કરનાર, એથીજ કરીને જેમ અગ્નિવડે લોહપિંડ એકમેક થાય છે, તેમ શુભયોગવડે તેમાં જેનો આત્મા વ્યાપ્ત એકમેક થાય છે, તેવા યતિને સાપેક્ષ યતિધર્મ અતિ વખાણવા યોગ્ય છે, તે વિના બીજો નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ તેને યોગ્ય નથી. ૫

શામાટે નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ અંગીકાર કરવા યોગ્ય નથી ? તે કહે છે–

મૂલાર્થ—જિન ભગવંતના વચનનું તેમાં પ્રમાણ છે, તેથી. ૬

ટીકાર્થ—એ ભગવંતના વચનનું પ્રમાણ છે, એ શા આધારે કહો છો, તેનો ઉત્તર આપે છે. ૬

મૂલાર્થ—સંપૂર્ણ દશ પૂર્વના જાણનારા યતિને નિરપેક્ષ યતિધર્મના સ્વીકારનો નિષેધ છે. ૭

सुगममेव। प्रतिषेधश्च

" गच्छे च्चिय निम्माओ जा पुव्वा दसभवे असंपुण्णा ।
नवमस्स तइयवत्थू होइ जहन्नो सुआभिगमो ॥ १ ॥

इति वचनादवसीयते ॥ ७ ॥

एषोऽपि किमर्थमित्याह ।

परार्थसंपादनोपपत्तेरिति ॥ ८ ॥

परार्थस्य परोपकारलक्षणस्य संपादनं करणं तदुपपत्तेः स हि दशपूर्वधरस्तीर्थोपष्टंभलक्षणं परार्थं संपादयितुं यस्मादुपपद्यत इति ॥ ८ ॥

ટીકાર્થ—એ સૂત્ર સુગમ છે. તે નિષેધને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે–

" સાધુના સમુદાયમાં રહીને નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ પાલવાનો અભ્યાસ કરવામાં પરિપક્વ થાય અને એ પ્રતિમા કલ્પાદિક નિરપેક્ષ યતિધર્મને પાલનારાને ઉત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાન કાંઇક ઉણા દશ પૂર્વનું સૂત્રથી તથા અર્થથી હોય છે, અને જઘન્યપણે તો નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ એટલે પ્રત્યાખ્યાન નામના નવમા પૂર્વની **આચાર** નામની ત્રીજી વસ્તુ સુધી શ્રુત જ્ઞાન હોય છે, તેથી ઓછું હોતું નથી.* આવા વચનથી સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધરને નિરપેક્ષ યતિ ધર્મના સ્વીકારનો નિષેધ સિદ્ધ થાય છે. એ નિરપેક્ષ યતિ ધર્મનો નિષેધ શામાટે કરવો જોઇએ ? તેનો ઉત્તર આપે છે. ૭

મૂલાર્થ—તેનાથી પારકા અર્થને સંપાદન કરવાની સિદ્ધિ થાય છે. ૮

ટીકાર્થ—પરાર્થ એટલે પરોપકારને સંપાદન કરવાની સિદ્ધિ થાય છે, જેથી દશ પૂર્વધર કે જે તીર્થને આધાર આપવા રૂપ પરોપકારને કરવા ઉદ્યમવંત થાય છે. ૮

---

* સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધર તીર્થંકરની જેમ અમોઘ વચની હોવાથી ધર્મ દેશના વડે ભવ્ય જીવોનો ઉપકાર કરી તીર્થની વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી પ્રતિમાદિ કલ્પને અંગીકાર કરતા નથી.

यदि नामैवं ततोऽपि किमित्याह ।

तस्यैव च गुरुत्वादिति ॥ ए ॥

तस्य परार्थसंपादनस्य एवचेत्यवधारणे गुरुत्वात्सर्वधर्मानुष्ठानेभ्य उत्तमत्वात् ॥ ए ॥

एतदपि कथमित्याह ।

सर्वथा दुःखमोक्षणादिति ॥ १० ॥

सर्वथा सर्वैः प्रकारैः स्वस्य परेषां चेत्यर्थः दुःखानां शारीरमानसरूपाणां मोचनात् ॥ १० ॥

तथा संतानप्रवृत्तेः ॥ ११ ॥

જે કદિ પરોપકાર કરવાનું બન્યું છે, તેથી શું ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પરોપકાર કરવાનું ગૌરવપણું છે. ૯

ટીકાર્થ—તે પરોપકાર કરવો તે ધર્મના સર્વ આચરણોમાં ઉત્તમ છે एवच એ અવધારણ (નિશ્ચય) અર્થમાં પ્રવર્ત્તે છે. ૯

તેનું ઉત્તમપણું કેવી રીતે છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પરોપકાર કરવાથી સર્વ પ્રકારે દુઃખમાંથી મુકાવાપણું છે. ૧૦

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રકારે એટલે પોતાને અને પરને શરીર તથા મન સંબંધી સર્વ દુઃખમાંથી મુકાવાપણું છે. ૧૦

મૂલાર્થ—તેમ કરવાથી સંતાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૧૧

परार्थसंपादनात्संतानस्य शिष्यप्रशिष्यादिप्रवाहरूपस्य प्रवृत्तेः ॥ ११ ॥

तथा योगत्रयस्याप्युदग्रफलभावादिति ॥ १२ ॥

योगत्रयस्यापि मनोवाक्कायकरणव्यापाररूपस्य परार्थसंपादने क्रियमाणे न पुनरेकस्यैवेत्यपिशब्दार्थः उदग्रफलभावात् उदग्रस्य प्रकारांतरेणानुपलभ्यमानत्वेनात्युत्तमस्य फलस्य कर्मनिर्जरालक्षणस्य भावात् । नहि यथादेशनायां सर्वात्मना व्याप्रियमाणं मनोवाक्कायत्रयं फलमाप्नोति तथान्यत्र कृत्यांतर इति ॥ १२ ॥

तथा निरपेक्षधर्मोचितस्यापि तत्प्रतिपत्तिकाले परपरार्थसिद्धौ तदन्यसंपादकाभावे प्रतिपत्तिप्रतिषेधाच्चेति ॥ १३ ॥

ટીકાર્થ—પરોપકાર કરવાથી શિષ્ય, પ્રશિષ્ય વગેરેના પ્રવાહરૂપ સંતાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૧૧

મૂલાર્થ--વલી ત્રણ યોગનું મોટું ફલ છે, એ કારણથી. ૧૨

ટીકાર્થ—મન, વચન અને કાયાના વ્યાપાર કરવારૂપ ત્રણ યોગ (એક નહીં એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) પરોપકાર કરવામાં યોજવાથી ઉદગ્ર ફૂલની પ્રાપ્તિ થાય છે,

બીજે પ્રકારે અતિ ઉત્તમ એવું કર્મની નિર્જરા રૂપ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી. કારણકે, મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગ દેશના દેવામાં પ્રવર્ત્તાવવાથી જેવું ઉત્તમ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવા બીજા કોઈ ધર્મકૃત્યથી થતું નથી. ૧૨

મૂલાર્થ—વલી નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવાને યોગ્ય એવા પુરૂષને પણ તે ધર્મ અંગીકાર કરવાને સમયે બીજા જીવોના ઉત્કૃષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ કરવામાં બીજા પુરૂષનો અભાવ હોવાથી નિરપેક્ષ યતિધર્મને અંગીકાર કરવાનો નિષેધ છે, તેથી પરાર્થ સંપાદન કરવો તે અતિ ઉત્તમ છે. ૧૩

निरपेक्षधर्मोचितस्यापि किंपुनस्तदनुचितस्येत्यपिशब्दार्थः तत्प्रतिपत्तिकाले निरपेक्षधर्मांगीकरणसमये परपरार्थसिद्धौ परेषां परार्थस्य सम्यग्दर्शनादेः प्रधानप्रयोजनस्य सिद्धौ साध्यायां विषये तदन्यसंपादकाभावे तस्मान्निरपेक्षयतिधर्मोचितादन्यस्य साधोः परार्थसिद्धिसंपादकस्याभावे प्रतिपत्तिप्रतिषेधादंगीकरणनिवारणाच्चकारो हेत्वंतरसमुच्चये तस्यैव च गुरुत्वमिति संटंक इति ॥ १३ ॥

इत्थं सापेक्षयतिधर्मयोग्यमुक्त्वा निरपेक्षयतिधर्मयोग्यं वक्तुमाह ।

नवादिपूर्वधरस्य तु यथोदितगुणस्यापि साधुशिष्यनिष्पत्तौ साध्यांतराभावतः सति कायादिसामर्थ्ये सद्वीर्याचारासेवनेन तथा प्रमादजयाय सम्यगुचि-

---

ટીકાર્થ—નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પણ (તો તેને અયોગ્ય હોય તેની વાત શી કરવી એ अपि શબ્દનો અર્થ છે.) પુરૂષને નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવાને સમયે બીજા જીવોના સમ્યગ્ દર્શનાદિ પ્રધાન પ્રયોજનની સિદ્ધિમાં તે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા સાધુથી બીજો કોઇ સાધુ પરાર્થ સિદ્ધિને કરનારો ન હોય તો તે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પુરૂષને પણ તે ધર્મનો સ્વીકાર કરવાનો નિષેધ છે તો અનુચિતને નિષેધ હોય તેમાં શું કહેવું. ? એ अपि શબ્દનો અર્થ છે. મૂલ ગ્રંથમાં च નું ગ્રહણ કર્યું છે, તેથી પૂર્વોક્ત હેતુનો સમુચ્ચય જાણવો એટલે દેશનાદિકથી પરાર્થ સંપાદન કરવાનું ગુરૂપણું છે, એમ પૂર્વનો સંબંધ જોડી દેવો. ૧૩

એવી રીતે સાપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પુરૂષને કહી હવે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવો પુરૂષ કહે છે.

મૂલાર્થ—નવાદિ પૂર્વધર એટલે નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુથી આરંભીને કાંઈક ઉણાં દશ પૂર્વ સુધી જ્ઞાનવાલાને સારા શિષ્યની સિદ્ધિ થતાં બીજા સાધવા યોગ્ય કાર્યના અભાવથી શરીરાદિકનું સામર્થ્ય છતાં સત્ એવા વીર્યાચારને સેવવાથી તેમજ

तत्समये आज्ञाप्रामाण्यतस्तथैव योगवृद्धेःप्रायोपवेशनवच्छ्रेयान्निरपेक्षयतिधर्म इति ॥ १४ ॥

नवादिपूर्वधरस्य तु यथोदितगुणस्यापि तत्र कल्याणाशयस्येत्यादिसूत्रनिरूपितगुणस्य किंपुनस्तदन्यगुणस्येत्यपिशब्दार्थः। साधुशिष्यनिष्पत्तौ आचार्योपाध्यायप्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदकलक्षणपदपंचकयोग्यतया साधूनां शिष्याणां निष्पत्तौ सत्यां साध्यांतराभावतः साध्यांतरस्य निरपेक्षधर्मापेक्षया आचारपरिपालनादिरूपस्य अभावतः अभवनेन सति विद्यमाने कार्यादिसामर्थ्ये वज्रर्षभनाराचसंहननशरीरतया वज्रकुड्यसमानधृतितया च महति कायमनसोः समर्थभावे सति सद्वीर्याचारासेवनेन सतो विषयप्रवृत्ततया सुंदरस्य वीर्याचारस्य सामर्थ्यागोपनलक्षणस्य निषेवणेन तथा प्रमादजयाय तथा तेन निरपेक्षयतिधर्मप्रतिप-

---

પ્રમાદનો જય કરવાને સારા યોગ્ય સમયને વિષે આજ્ઞાના પ્રમાણથી તેમ વલી યોગની વૃદ્ધિ થવાના કારણથી અનશનની પેઠે નિરપેક્ષ યતિધર્મનું સેવન કરવું અતિશય શ્રેષ્ટ છે. ૧૪

ટીકાર્થ—'कल्याणाशय' ઈત્યાદિ સૂત્ર વડે જેના ગુણ નિરૂપણ કરેલા છે એવા પુરૂષને (તેથી વધારે ગુણ હોય તેને નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવામાં શું કહેવું, એ अपि શબ્દનો અર્થ છે.) ઓછામાં ઓછા કલ્યાણાશય ઇત્યાદિ સૂત્રમાં કહેલા ગુણ તો જોઇએજ, તેથી એવા ગુણવાલા પુરૂષને પણ નવમાં પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુથી આરંભીને કાંઈક ઊણા દશ પૂર્વ સુધી જ્ઞાનવાલા પુરૂષને તો નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો શ્રેષ્ટ છે, એમ આગલ સંબંધ જાણવો. સારા શિષ્યો એટલે આચાર્ય, ઊપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર ગણાવચ્છેદક લક્ષણવાળા પાંચ પદની યોગ્યતાને ધરાવનારા સારા શિષ્યોની સિદ્ધિ થતાં નિરપેક્ષ એવા યતિધર્મની અપેક્ષાએ અન્ય કહેતાં આચારનું પરિપાલનાદિરૂપ બીજા સાધ્ય કાર્યના અભાવે વજ્ર ઋષભ નારાચ સંઘયણે યુક્ત એવા શરીરને અને વજ્રની દીવાલ જેવી ધીરજને લઇને શરીર તથા મનનું મોટું સામર્થ્ય છતાં તે સત્ યતિધર્મના વિષયમાં પ્રવર્ત્તવાથી સુંદર એવા સા-

चिप्रकारेण यः प्रमादस्य निद्रादेः जयोऽन्निभवस्तदर्थं सम्क् शास्त्रोक्तनीत्या तपः-सत्वसूत्रैकत्वबललक्षणाभिः पंचभिस्तुलनाभिरात्मानं तोलयित्वा उचितसमये ति-थिवारनक्षत्रयोगलग्नशुद्धिलक्षणे आज्ञाप्रामाण्यतः आज्ञैवात्रार्थे प्रमाणमिति परिणामात् तथैव प्रतिपित्सितनिरपेक्षयतिधर्मानुरूपतयैव योगवृद्धेः सम्यग्दर्शन-ज्ञानचारित्रलक्षणधर्मव्यापारवृद्धेः प्रायोपवेशनवत् प्रायोपवेशनमनशनं तद्वत्पर्यंत-कालकरणीयानशनक्रियातुल्य इत्यर्थः । श्रेयान् अतिप्रशस्यः निरपेक्षयतिधर्मो जिनकल्पादिरूपः कल्पादिग्रंथप्रसिध्दस्वरूपो वर्त्तत इति ॥ १४ ॥

तथा तत्कल्पस्य च परार्थलब्धिविकलस्येति ॥ १५ ॥

અર્થને નહીં ગોપવવા રૂપ વીર્યાચારના સેવન વડે કરી તથા પ્રમાદના જયને માટે એટલે નિરપેક્ષયતિ ધર્મને અંગીકાર કરી નિદ્રાદિક પ્રમાદનો પરાભવ કરવા માટે સમ્યક્ એટલે શાસ્ત્રોક્ત નીતિ પ્રમાણે તપ, સત્ત્વ, સૂત્ર, એકતા અને બલએ પાંચ પ્રકારની તુલના વડે પોતાના આત્માને તોલીને ઉચિત સમયમાં એટલે તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, અને લગ્નની શુદ્ધિને સમયે આ વિષયમાં આજ્ઞાજ પ્રમાણ છે, એવા પરિણામથી તેમ વલી અંગીકાર કરવાને ઇચ્છેલા નિરપેક્ષ યતિધર્મની યોગ્યતા વડે કરીને યોગની વૃદ્ધિ થાય છે, એટલે સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ ધર્મના વ્યાપારની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી અંતકાલે કરવા યોગ્ય એવા અનશન વ્રતની ક્રિયાને તુલ્ય છે, એવો અર્થ છે. એથી એ નિરપેક્ષ યતિધર્મ કહેતા જિનકલ્પાદિ રૂપ અને કલ્પાદિ ગ્રંથને વિષે જેનું સ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ છે, તે અંગીકાર કરવામાં અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૧૪

મૂલાર્થ—પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે બીજો કોઇ તેના જેવો સમર્થ પુરૂષ હોય પણ તે પુરૂષ પરાર્થ કરવાની લબ્ધિથી રહિત હોય એટલે આચાર્યાદિપદને યોગ્ય એવા શિષ્ય બનાવવાને અશક્ત હોય તેને પણ નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે. ૧૫

तत्कल्पस्य निरपेक्षयतिधर्मप्रतिपत्तिसमये पुरुषविशेषतुल्यस्य अन्यस्यापि चशब्दः समुच्चये परं केवलं परार्थलब्धिविकलस्य तथाविधांतरायादिकर्मपारतंत्र्यदोषात्परार्थलब्ध्या साधुशिष्यनिष्पादनादिसामर्थ्यलक्षणया विकलस्य श्रेयान् निरपेक्षयतिधर्म इत्यनुवर्त्तते ॥ १५ ॥

अत्रहेतुमाह ।

उचितानुष्ठानं हि प्रधानं कर्मक्षयकारणमिति ॥१६॥

उचितानुष्ठानं हियस्मात्प्रधानमुत्कृष्टं कर्मक्षयकारणमिति ॥ १६ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

उदग्रविवेकत्वाद्रत्नत्रयाराधनादिति ॥ १७ ॥

ટીકાર્થ—તેના જેવા એટલે નિરપેક્ષ યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને સમર્થ એવા પુરૂષના જેવા બીજા પણ સમર્થ પુરૂષને નિરપેક્ષ યતિધર્મને અંગીકાર કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ તે પુરૂષ કેવલ તેવી જાતના અંતરાયાદિ કર્મના પરતંત્રપણાના દોષથી પરાર્થલબ્ધિ વડે એટલે સારા શિષ્યને બનાવવાનું સામર્થ્ય વગેરે લબ્ધિ વડે રહિત એવા પુરૂષને પણ નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો શ્રેષ્ઠ છે. ૧૫

તે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મના વિષયનો વિભાગ કરવાનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષય કરવામાં મુખ્ય કારણ છે. ૧૬

ટીકાર્થ—જે અનુષ્ઠાન શાસ્ત્રોમાં કહેલું હોય તે કર્મોનો ક્ષય કરવામાં ઉત્કૃષ્ટ કારણ રૂપ છે. ૧૬

તે યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષય કરવાનું મુખ્ય કારણ કહ્યું, તેનું શું કારણ છે? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—મોટા વિવેકથી ત્રણ રત્નોનું આરાધન થાય છે, તેથી યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષયનું પ્રધાન કારણ છે. ૧૭

जरायाः कुत इत्याह उक्तविपर्ययात् उदग्रविवेकाभावेन रत्नत्रयाराधनाभावादिति ॥ १८ ॥

एतदेव भावयन्नाह ।

निर्वाणफलमत्र तत्त्वतोऽनुष्ठानमिति ॥ १९ ॥

निर्वाणफलं मुक्तिकार्यमत्र जिनवचने तत्त्वतः परमार्थवृत्त्या अनुषंगतः स्वर्गादिफलभावेऽपि अनुष्ठानं सम्यग्दर्शनाद्याराधनारूपं प्रोच्यत इति ॥ १९ ॥

यदि नामैवं ततोऽपि किमित्याह ।

न चासदभिनिवेशवत्तदिति ॥ २० ॥

नच नैव असुंदराग्रहयुक्तं तन्निर्वाणफलमनुष्ठानं असदभिनिवेशो हि

રહિત અકામ નિર્જરા થાય છે, તેવી રીતે અનુચિત અનુષ્ટાન કરનારનું અનુષ્ઠાન અકામ નિર્જરાનું અંગ થાય છે; પણ મુકિત આપનારી નિર્જરાનું કારણ (નિમિત્ત) થતું નથી. શામાટેકે, મોટા વિવેકના અભાવથી ત્રણ રત્નોની આરાધનાનો અભાવ છે. ૧૮

તે અનુષ્ટાનની ભાવના કરતા કહે છે,

મૂલાર્થ—આ જિન,વચનમાં મોક્ષ જેતું ફલ છે, એવા અનુષ્ટાનનેજ ખરૂં અનુષ્ટાન કહે છે, તે શિવાય બીજાને ખરૂં અનુષ્ટાન કહેવાતું નથી. ૧૯

ટીકાર્થ—આ જિન વચનને વિષે સમ્યગ્ દર્શનાદિની આરાધના રૂપ જે અનુષ્ટાન તે પરમાર્થ વૃત્તિએ મોક્ષના ફલને આપનારૂં છે. અને અનુષંગ પણે એટલે અવાંતર પ્રસંગે તેનાથી સ્વર્ગાદિ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તોપણ પરમાર્થ વૃત્તિએ તે મોક્ષના ફલને આપનારૂં છે. ૧૯

જો એમ છે તો પણ તેથી શું ? એટલે તત્વથી મોક્ષરૂપ ફલને આપનાર અનુષ્ટાન છે, તેથી પણ શું બનવાનું ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તે અનુષ્ટાન મિથ્યાભિનિવેશવાળું હોતું નથી૨૦

ટીકાર્થ—નિર્વાણ—મોક્ષરૂપ ફલવાળું તે અનુષ્ટાન નઠારા આગ્રહવાળું ન હોવું જોઈએ. કારણકે, નઠારો આગ્રહ આકરૂં અનુષ્ટાન કરવામાં

निष्ठुरेऽपि अनुष्ठाने मोक्षफलं प्रतिबध्नातीति तद्व्यवच्छेदार्थमुक्तं न चासदभिनिवेशवत्तदिति ॥ २० ॥

नन्वनौचित्येऽप्यनुष्ठानं च भविष्यति मिथ्याभिनिवेशरहितं चेत्याशंक्याह ।

अनुचितप्रतिपत्तौ नियमादसदभिनिवेशोऽन्यत्रानाभोगमात्रादिति ॥ २१ ॥

अनुचितस्यानुष्ठानस्य प्रतिपत्तावभ्युपगमे नियमादवश्यंतया असदभिनिवेश उक्तरूपोऽसदभिनिवेशकार्यत्वादनुचितानुष्ठानस्य । अपवादमाह अन्यत्र अनाभोगमात्रादिति अन्यत्र विनानाभोग एवापरिज्ञानमेव केवलमभिनिवेशशून्यमनाभोगमात्रं तस्मादनाभोगमात्रादनुचितप्रतिपत्तावपि नासदभिनिवेश इति ॥ २१ ॥

एवं सति किं सिद्धमित्याह ।

આવે તો પણ મોક્ષના પ્રશ્નને અટકાવે છે. તેથી તેવા નઠારા આગ્રહનો નિષેધ કરવાને માટે 'એ અનુષ્ઠાન અસત્ આગ્રહવાલું ન હોય' એમ કહેલું છે૨૦

અહિં શંકા કરે છે કે, અનુચિતપણામાં પણ અનુષ્ઠાન તો થવાનું અને તે મિથ્યા અભિનિવેશ રહિત પણ થશે, તે શંકાના સમાધાનમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—અજાણપણે કદિ અનુચિતમાં પ્રવૃત્તિ થઇ જાય પણ આગ્રહથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ આદરે તો ત્યાં નિશ્ચે અસત્ અભિનિવેશ–આગ્રહ છે, એમ જાણવું. ૨૧

ટીકાર્થ—અનુચિત અનુષ્ટાન અંગીકાર કરવાથી નિયમાએ અસદ્ અભિનિવેશ કહેવાય છે. કારણ કે, અસત્ અભિનિવેશરૂપ કારણથી અનુચિત અનુષ્ટાનરૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે અનુચિત (અનુષ્ટાન)કાર્યનો અપવાદ કહે છે—અનાભોગ એટલે અભિનિવેશરહિત અપરિજ્ઞાન માત્રથીજ કેવલ અનુચિત અનુષ્ટાન અંગીકાર કરતાં પણ અસત્ અભિનિવેશ ન કહેવાય. ૨૧

એવી રીતે એટલે અજાણપણે અનુચિતમાં પ્રવૃત્તિ થતાં અસત્અભિનિવેશ ન કહેવાય તેથી શું સિધ્ધ થયું, તેનો ઉતર કહે છે.

संभवति तद्वतोऽपि चारित्रमिति ॥ २२ ॥

संभवति जायते तद्वतोऽपि अनाभोगमात्रादनुचितमतिपत्तिमतोऽपि किं-पुनस्तदन्यस्येत्यपिशब्दार्थः । चारित्रं सर्वविरतिरूपम् ॥ २२ ॥

अत्रैव विशेषमाह ।

अनभिनिवेशवांस्तु तद्युक्तः खल्वतत्त्वे ॥ २३ ॥

अनभिनिवेशवान् निराग्रहः पुनस्तद्युक्तो जीवोऽनाभोगेऽपि खलु निश्च-येन अतत्त्वे प्रवचनबाधितार्थे ॥ २३ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

स्वस्वभावोत्कर्षादिति ॥ २४ ॥

મૂલાર્થ—માત્ર અજાણપણાથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ અંગીકાર કરનારા પુરૂષને પણ ચારિત્રનો સંભવ છે. ૨૨

ટીકાર્થ—માત્ર અજાણપણાથી અનુચિત પ્રવૃત્તિને અંગીકાર કરનારા પુરૂષને પણ સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્રનો સંભવ છે, તો ઉચિત પ્રવૃત્તિને અંગીકા કરનારને ચારિત્રનો સંભવ હોય તેમાં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.

માત્ર અનાભોગથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરનારને ચારિત્ર કહ્યું, તેમાંજ વિશેષ કહે છે.

મૂલાર્થ—વલી ચારિત્ર યુકત પુરૂષ અતત્વને વિષે એટલે પ્ર-વચનવડે બાધ કરેલા અર્થને વિષે અજાણપણું છતાં પણ નિશ્ચે આગ્રહરહિત હોય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—પ્રવચનથી બાધિત એવા અર્થને વિષે અનાભોગપણું છતાં-પણ ચારિત્રવાલો પુરૂષ નિશ્ચયથી આગ્રહવાલો ન હોય. ૨૩

અનાભોગપણું છતાં પણ ચારિત્રવાલો પુરૂષ અતત્વને વિષે નિશ્ચે આ-ગ્રહવાલો ન હોય, તે શાથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પોતાના સમ્યગ્ દર્શનાદિ સ્વભાવના ઉત્કર્ષને લઇ ચારિત્રવાલો પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે આગ્રહવાલો હોતો નથી. ૨૪

स्वस्य अनौपाधिकत्वेन निजस्य स्वभावस्य आत्मतत्त्वस्य उत्कर्षात् वृद्धेः चारित्रिणो हि जीवस्य छद्मस्थतया क्वचिदर्थे अनाभोगेऽपि गौतमादिमहामुनीनामिव तथाविधात्यंतिकबाधककर्माभावेन स्वस्वभावः सम्यग्दर्शनादिरूपो नापकर्षं प्रतिपद्यत इति ॥ २४ ॥

अयमपि कुत इत्याह ।

मार्गानुसारित्वादिति ॥ २५ ॥

मार्गस्य सम्यग्दर्शनादेर्मुक्तिपथस्यानुवर्त्तनात् ॥ २५ ॥

तदपि ।

तथा रुचिस्वभावत्वादिति ॥ २६ ॥

ટીકાર્થ—ઉપાધિ રહિતપણાને લઇને આત્મ તત્વનો ઉત્કર્ષ—વૃદ્ધિ હોવાથી ચારિત્રવાળા પુરૂષને છદ્મસ્થપણાને લીધે કોઇ વિષયમાં અજ્ઞાનપણું છતાં પણ ગૌતમાદિ મહા મુનિઓની પેઠે તેવી રીતના અતિબાધક કર્મનો અભાવ છે, તેથી સમ્યગ્ દર્શનાદિ રૂપ પોતાનો સ્વભાવ અપકર્ષ—હાનિને પામતો નથી એટલે આત્મસ્વભાવ હાનિ પામતો નથી પરંતુ વૃદ્ધિ પામે છે.૨૪

એ સ્વસ્વભાવનો ઉત્કર્ષ શાથી હોય ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—માર્ગાનુસારીપણાથી ૨૫

ટીકાર્થ—માર્ગ એટલે સમ્યગ દર્શનાદિક મુકિતનો માર્ગ તેને અનુસરવાથી સ્વસ્વભાવ ઉત્કર્ષને પામે છે. ૨૫

તે સમ્યગ્ દર્શનાદિરૂપ માર્ગનું અનુસરવાપણું શાથી થાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—માર્ગાનુસારીપણાની રૂચિરૂપ સ્વભાવને લઇને માર્ગ અનુસરવાપણું હોય છે. ૨૬

तथा तत्प्रकारा मार्गानुरूपत्वेन या रुचिः श्रद्धा तद्रूपत्वात् ॥ २६ ॥

एतदपि ।

श्रवणादौ प्रतिपत्तेरिति ॥ २७ ॥

स्वयमेव शास्त्रश्रवणे आदिशब्दादन्येन वा प्रेरणायां कृतायां प्रतिपत्तेरनाभोगेन विहितं मयेदमसुंदरमनुष्ठानमित्यंगीकरणात् ॥ २७ ॥

इयमपि ।

असदाचारगर्हणादिति ॥ २८ ॥

असदाचारस्य अनुचितानुष्ठानस्य गर्हणात् तदुचितप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या-निंदनात् ॥ २८ ॥

अथ प्रस्तुतमेव निगमयन्नाह ।

ટીકાર્થ—મોક્ષ માર્ગના અનુસરવારૂપપણે કરીને તથાપ્રકારની જે રૂચિ શ્રદ્ધા તે રૂપપણું હોય છે. ૨૬

તેવું રૂચિસ્વભાવપણું શાથી થાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—શાસ્ત્રનું શ્રવણ વગેરે થતાં પોતાની ભૂલ કબૂલ કરે છે,–તેથી રૂચિ સ્વભાવપણું સિદ્ધ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રનું શ્રવણ પોતે કરતાં પોતાની ભૂલ કબૂલ કરે આદિ શબ્દથી બીજાની પ્રેરણાએ કરી પોતાની ભૂલ અંગીકાર કરે છે એટલે ' મેં અજાણપણે આ નઠારૂં કામ કર્યું ' એવી પોતાની ભૂલ સ્વીકારે છે. ૨૭

એ ભૂલ સ્વીકારી તે શા ઉપરથી ?

મૂલાર્થ—કરેલા અસત્–નઠારા આચરણની ગર્હણા કરવાથી ૨૮.

ટીકાર્થ—અસદાચાર—અઘટિત આચારને નિંદવાથી એટલે તેને ઊચિત એવા પ્રાયશ્ચિતને ગ્રહણ કરી તે અસત્ આચારને નિંદવાથી પોતાની ભૂલ કબૂલ કરેલી ગણાય છે. ૨૮

હવે ચાલતી વાત સમાપ્ત કરતાં કહે છે.

इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र श्रेय इति ॥ २९ ॥

इत्येवं अनुचितानुष्ठाने नियमादसदभिनिवेशभावात् उचितानुष्ठानमेव सर्वत्र गृहस्थधर्मप्रतिपत्तौ यतिधर्मप्रतिपत्तौ च श्रेयः प्रशस्यं वर्त्तते ॥ २९ ॥

कुत इत्याह।

भावनासारत्वात्तस्येति ॥ ३० ॥

भावना निरुपाधिको जीववासकः परिणामः ततो भावना सारं प्रधानं यत्र तत्तथा तद्भावस्तत्त्वं तस्मात् तस्योचितानुष्ठानस्य ॥ ३० ॥

भावनामेव पुरस्कुर्वन्नाह।

इयमेव प्रधानं निःश्रेयसांगमिति ॥ ३१ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે ઉચિત અનુષ્ટાનજ સર્વ જગ્યોએ શ્રેયકારી છે. ૨૯

ટીકાર્થ—એવી રીતે અનુચિત અનુષ્ટાનને વિષે નિયમાએ અસત્ અભિનિવેશપણું છે, તેથી સર્વ જગ્યોએ એ ગૃહસ્થધર્મ તથા યતિધર્મને અંગીકાર કરતાં ઉચિત અનુષ્ઠાનજ શ્રેયકારી છે. ૨૯

તે ઉચિત અનુષ્ઠાન શા માટે શ્રેયકારી છે? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તે ઉચિત અનુષ્ટાનને ભાવનાનું પ્રધાનપણું છે, તેથી તે સર્વત્ર શ્રેયકારી છે. ૩૦

ટીકાર્થ—ભાવના એટલે નિરૂપાધિક જીવનો પરિણામ, તે છે પ્રધાન જેમાં એવું ઉચિત અનુષ્ટાન છે, તેથી તે સર્વત્ર શ્રેયકારી છે. ૩૦

હવે ભાવનાને આગળ કરી કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવનાજ મોક્ષનું અંગ (કારણ) છે. ૩૧

इयमेव जावना प्रधानं निःश्रेयसांगं निर्वाणहेतुः ॥ ३१ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

एतत्स्थैर्याद्धि कुशलस्थैर्योपपत्तेरिति ॥ ३२ ॥

एतस्या जावनायाः स्थैर्यात् स्थिरजावात् हिः स्फुटं कुशलानां सकल-कल्याणचरणानां स्थैर्यस्य उपपत्तेर्घटनात् ॥ ३२ ॥

इयमपि कुत इत्याह।

जावनानुगतस्य ज्ञानस्य तत्त्वतो ज्ञानत्वादिति ॥३३॥

इह त्रीणि ज्ञानानि श्रुतज्ञानं चिंताज्ञानं जावनाज्ञानं चेति तल्लक्षणं-चेदम् ।

ટીકાર્થ—એ ભાવના મોક્ષનું પ્રધાન અંગ—મુખ્ય કારણ છે. ૩૧

ભાવના મોક્ષનું પ્રધાન કારણ શા માટે છે. ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે એ ભાવનાની સ્થિરતાથી નિશ્ચે સર્વ જ્ઞાનાદિ કુશળની સ્થિરતા ઘટે છે. ૩૨

ટીકાર્થ—એ ભાવનાની સ્થિરતાથી સર્વ કલ્યાણકારી આચરણોની સ્થિરતા સ્ફુટપણે ઘટે છે, એ હેતુથી મોક્ષનું પ્રધાન કારણ ભાવના છે. ૩૨

એ ભાવનાની સ્થિરતાથી સર્વ કલ્યાણની સ્થિરતાની ઘટના કહી તે શા કારણથી કહી તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે, ભાવનાને અનુસરતું જે જ્ઞાન તેને તત્વથી જ્ઞાનપણું છે. ૩૩

ટીકાર્થ—આ સ્થળે ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાન છે. ૧ શ્રુતજ્ઞાન, ૨ ચિંતા જ્ઞાન અને ૩ ભાવના જ્ઞાન. તેના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે.

" वाक्यार्थमात्रविषयं कोष्टकगतबीजसंनिभं ज्ञानम् । श्रुतमयमिह विज्ञेयं मिथ्याभिनिवेशरहितमलम् ॥ १ ॥

यत्तु महावाक्यार्थजमतिसूक्ष्मसुयुक्तिचिंतयोपेतम् । उदक इव तैलबिंदुर्विसर्पि चिंतामयं तत् स्यात् ॥ २ ॥

ऐदंपर्यगतं यद्विध्यादौ यत्नवत्तथैवोचैः । एतत्तु भावनामयमशुध्दसद्रत्नदीप्तिसमम् ॥ ३ ॥

ततो भावनानुगतस्य भावनानुविद्धस्य ज्ञानस्य बोधविशेषस्य तत्वतः पारमार्थिकवृत्त्या ज्ञानत्वादवबोधत्वात् ॥ ३३ ॥

વાકયાર્થ માત્ર જેનો વિષય છે એટલે સર્વ સકલ શાસ્ત્રો સાથે વિરોધ નહીં પામનારૂં અને જે ગીતાર્થના વાકયના અર્થમાત્રને જણાવનારૂં (વચન) કોઠારમાં રહેલા ધાન્યના બીજ જેવું અને મિથ્યા આગ્રહથી (મિથ્યાભિનિવેશે કરીને) રહિત એવું જે જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે. ૧

જે મહાવાકયાર્થથી ઉત્પન્ન થયેલું એટલે સર્વ ધર્માત્મક વસ્તુને પ્રતિપાદન કરનાર અનેકાંતવાદના વિષયવાલું, અતિ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળાને ગમ્ય એવી સારી યુક્તિઓની આલોચનાથી યુકત અને જલમાં તેલના બિંદુની જેમ વિસ્તાર પામતું એવું જે જ્ઞાન તે ચિંતામય જ્ઞાન કહેવાય છે. ૨

જેમાં સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું ગ્રહણ કરવારૂપ પ્રધાન કારણ છે અને વિધિ, દ્રવ્ય, દાતા, અને પાત્ર ઇત્યાદિકને વિષે જે ઘણા આદરવાલુ છે, એવું જે જ્ઞાન તે ભાવનામય જ્ઞાન કહેવાય છે. અને તે અશુદ્ધ જાતિવંત જે રત્ન તેની કાન્તિ સમાન છે. *૩

આ કારણથી ભાવનાનુગત એવું જે જ્ઞાન તેનામાં પરમાર્થ વૃત્તિએ કરી જ્ઞાનપણું છે. ૩૩

---

*જેમ જાતિવંત રત્નની રજમાત્રથીજ અન્ય રત્નથી અધિક કાન્તિ હોય છે, તેમ આ ભાવનામય જ્ઞાન પણ અશુદ્ધિ એવા સારા રત્ન સમાન જે ભલે ઉપર તેનું કર્મરૂપ મલરૂપ મલિનપણું છે તોપણ બીજા જ્ઞાન થકી અધિક પ્રકાશ કરનારૂં થાય છે.

एतदेवव्यतिरेकतःसाधयन्नाह ।

नहि श्रुतमय्या प्रज्ञया नावनादृष्टज्ञातं ज्ञातं नामेति ॥३४॥

न नैव हिर्यस्माच्छ्रुतमय्या प्रथमज्ञानरूपया प्रज्ञया बुध्द्या कर्तृभूतया करणभूतया वा भावनादृष्टज्ञातं भावनया भावनाज्ञानेन दृष्टं सामान्येन ज्ञातं च विशेषेण भावनादृष्टज्ञातं वस्तु ज्ञातमवबुध्दं भवति-नामेति विद्वज्जनप्रकटमेतत् । अयमभिप्रायः यादृशं भावनाज्ञानेन वस्तु दृश्यते ज्ञायते च न तथा श्रुतज्ञानेनेति ॥ ३४ ॥

कुत इत्याह ।

उपरागमात्रत्वादिति ॥ ३५ ॥

એ વાતને વ્યતિરેકથી એટલે ઉપર કહેલ તેથી ઉલટીરીતે સાધતા કહેછે

મૂલાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવડે જોયું અને જાણ્યું તે નિશ્ચે જાણેલું કહેવાય છે, પણ શ્રુતમય બુદ્ધિએ જોયું અને જાણ્યુ. તે જાણ્યુ કહેવાય નહીં. ૨૪

ટીકાર્થ—જે પ્રથમ જ્ઞાનરૂપ બુદ્ધિએ જોયું તથા જાણ્યું અથવા શ્રુતમય પ્રજ્ઞાએ જોયું તથા જાણ્યું, તે પરમાર્થ વૃત્તિએ—ખરીરીતે જાણ્યું ન કહેવાય. ભાવના જ્ઞાન વડે જે વસ્તુ સામાન્યપણે જોઈ અને વિશેષપણે જાણી, તે વસ્તુ જાણી કહેવાય છે, એ વાત વિદ્વાન જનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. અહિં કહેવાનો આશય એવો છે કે,ભાવના જ્ઞાનવડે જેવી વસ્તુ દેખાય છે—જણાય છે, તેવી તજ્ઞાન વડે દેખાતી જણાતી નથી. ૩૪

શ્રુત જ્ઞાનવડે જાણ્યું તે જાણ્યું ન કહેવાય તે શા માટે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે,

મૂલાર્થ—કારણકે, શ્રુતજ્ઞાનને વિષે કેવલ બાહેરથી જાણવાપણું છે. ૩૫

उपराग एवं केवल उपरागमात्रं तद्भावस्तत्त्वं तस्मात् । यथा हि स्फटिकमणेर्जपाकुसुमादिसंनिधानत उपराग एव न पुनस्तद्भावपरिणतिः संपद्यते एवं श्रुतमय्यां प्रज्ञायां आत्मनो बोधमात्रमेव बहिरंगं न त्वंतः परिणतिरिति ॥ ३५ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

दृष्टवदपायेभ्योऽनिवृत्तेरिति ॥ ३६ ॥

यथा भावनाज्ञानेन दृष्टेभ्य उपलक्षणत्वाद्ज्ञातेभ्यश्चानर्थेभ्यो निवर्त्तते एवं श्रुतमयप्रज्ञाप्रवृत्तावप्यपायेभ्योऽनिवृत्तेरनिवर्त्तनात् ॥ ३६ ॥

ननु भावनाज्ञानेऽप्यपायेभ्यो निवृत्तिरसंभविनीत्याह ।

टीकार्थ—केवल उपराग ते उपराग मात्र એટલે કેવલ ઉપરથીજ રંગાવાપણું છે. જેમ જાસુદના પુષ્પવડે સ્ફટિક મણિનું ઉપરથી રંગાવાપણું છે, પણ અંતરથી નથી તેવી રીતે શ્રુતમય બુદ્ધિવડે આત્માને ઉપરથી માત્ર બોધ જણાય છે. પણ અંતરમાં તે બોધની પરિણતિ થતી નથી. તેથી જે ભાવના જ્ઞાનથી જાણ્યું તેજ ખરેખરૂં જાણ્યું કહેવાય છે. ૩૫.

શ્રુતજ્ઞાને કરી કેવળ ઉપરથી જાણે છે, એ શા ઉપરથી કહો છો? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જોયેલા અને જાણેલા અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે નહીં તેથી. ૩૬

ટીકાર્થ—જેમ ભાવના જ્ઞાનથી જોયેલ ઉપલક્ષણથી જાણેલા અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે છે, એમ શ્રુતમય પ્રજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ થયા છતાં પણ અનર્થની નિવૃત્તિ પામી શકાતી નથી. ૩૬

અહિ શંકા કરે છે કે, ભાવના જ્ઞાન થયા છતાં પણ અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે એ વાત સંભવતી નથી.

તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

एतन्मूले च हिताहितयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती इति ॥३७॥

एतन्मूले च जावनाज्ञानपूर्विके एव चकारस्यैवार्थत्वात् हिताहितयोः प्रतीतयोः यथासंख्यं प्रवृत्तिनिवृत्ती विधिप्रतिषेधरूपे जवतः मतिमतां नान्यज्ञानमूले इति ॥ ३७ ॥

इदमेवोपचिन्वन्नाह ।

अतएव जावनादृष्टज्ञाताद्विपर्ययायोग इति ॥ ३८ ॥

अत एव जावनामूलत्वादेव हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्योर्जावनादृष्टज्ञाताद् जावनया दृष्टं ज्ञातं च वस्तु प्राप्य विपर्ययायोगः विपर्यासाप्रवृत्तिलक्षणो जायते यतो न मतिविपर्यासमंतरेण पुंसो हितेष्वप्रवृत्तिरहितेषु च प्रवृत्तिः स्यात् न चासौ जावनाज्ञाने समस्तीति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને અહિતથી નિવૃત્તિ પામવી તેનું મૂલ ભાવનાજ્ઞાનજ છે. ૩૭

ટીકાર્થ—બુદ્ધિમાન પુરૂષે પ્રસિદ્ધ એવા હિત તથા અહિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરવી, તે ભાવના જ્ઞાન પૂર્વકજ છે. એટલે બુદ્ધિમાન પુરૂષને હિતને વિષે પ્રવૃતિ અને અહિતને વિષે નિવૃતિ થાય છે, તેનું મૂલ ભાવનાજ્ઞાનજ છે, પણ બીજું જ્ઞાન નથી, માટે ભાવના જ્ઞાનવાળોજ અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે છે. ૩૭

એજ વાતની પુષ્ટિ કરતાં કહે છે

મૂલાર્થ—એ માટે હિત-અહિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ થવાનું મૂળ ભાવનાજ્ઞાનજ છે. તેથી ભાવના જ્ઞાને કરી જોયું અને જાણ્યું હોવાથી વિપરીત પણાનો યોગ થતો નથી. ૩૮

ટીકાર્થ—હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને અહિતથી નિવૃત્તિ થવાનું મૂલ ભાવના છે, એ કારણથી ભાવના વડે જોયેલી અને જાણેલી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી વિપરીતપણાનો યોગ થતો નથી એટલે વિપર્યાસ પ્રવૃત્તિ થતી નથી અને મતિના વિપર્યાસપણા વિના પુરૂષની હિતમાં અપ્રવૃતિ અને અહિતમાં પ્રવૃતિ તે થતી નથી. એ પ્રકારનો વિપર્યાસ ભાવના જ્ઞાન થતાં થતો નથી. ૩૮

एतदपि कथं सिद्धमित्याह।

तद्वंतो हि दृष्टापाययोगेऽप्यदृष्टापायेभ्यो निवर्त्तमाना दृश्यंत एवान्यरक्षादावितीति ॥ ३९ ॥

तद्वन्तो भावनाज्ञानवंतः प्रमातारो हिर्यस्मात् दृष्टापाययोगेऽपि प्रत्यक्षोपलभ्यमानमरणाद्यपायप्राप्तौ किं पुनस्तदप्राप्तावित्यपिशब्दार्थः अदृष्टापायेभ्यो नरकादिगतिप्रापणीयेभ्यो निवर्त्तमानाः सुवर्णमययवभक्षिक्रौंचजीवाकथकार्द्रचर्मशिरोवेष्टनाविष्टसुवर्णकारारब्धमारणमहामुनिमेतार्यवद्याद्यापिमहासत्त्वाः केचन दृश्यंते अन्यरक्षादौ अन्यस्य स्वव्यतिरिक्तस्य रक्षायां मरणादित्राणरूपायां आदिशब्दा-

---

એ પણ કેવીરીતે સિદ્ધ થાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવાળા પુરૂષો દેખવામાં આવતા એવા મરણાદિક કષ્ટોની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ ન દેખવામાં આવતા એવા નરકાદિક અપાયથી નિવૃત્તિ પામી અન્ય જીવોની રક્ષા વગેરે કરવા- પ્રવર્ત્તતા દેખાય છે. ૩૯

ટીકાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવાલા એટલે પ્રમાણ કરનારા પ્રમાણિક પુરૂષો જે પ્રત્યક્ષ જણાતા મરણાદિક કષ્ટની પ્રાપ્તિ થયા છતાં (પણ એટલે કષ્ટની પ્રાપ્તિ ન થાય તો શું કહેવું ? એ अपि શબ્દનો અર્થ છે.) નરકાદિક નઠારી ગતિને પમાડનારા હિંસાદિ કર્મથી નિવૃત્તિ પામતા, સોનાના યવને ભક્ષણ કરનારા ક્રૌંચ જીવનું નામ નહીં કહેનારા, માથે લીલું ચર્મ જેને વીંટાળ્યું છે એવા અને સોનીયે જેનું મારણ આરંભ્યું છે એવા મહામુનિ મેતાર્યની જેમ અદ્યાપિ પણ મોટા સત્વવાલા એવા કેટલાએક જીવો પોતાથી બીજાની રક્ષા વગેરેમાં પ્રવર્ત્તેલા દેખાય છે. આદિ શબ્દથી અન્યના જૈન માર્ગની શ્રદ્ધા વગેરે આરોપણ કરવા રૂપ ઉપકારને વિષે પોતાનાં મરણાદિકને પણ ન ગણતા એવા થઇ બીજાને મરણથી બચાવવો ઇત્યાદિ કરવામાં પ્રવર્ત્તેલા દેખાય છે. આદિ શબ્દથી અન્યને જૈન માર્ગની શ્રદ્ધાદિક આરોપણ કરવા રૂપ ઉપકારને વિષે પોતાના મરણાદિકને પણ નથી ગણતા એવા પરને મરણથી રા-

उपकारे च मार्गश्रद्धानाद्यारोपणरूपे इतिशब्दो वाक्यपरिसमाप्तौ ॥ ३९ ॥

निगमयन्नाह ।

इति मुमुक्षोः सर्वत्र भावनायामेव यत्नः श्रेयानिति ॥४०॥

इत्येवमुक्तयुक्तेर्मुमुक्षोर्यतेः सर्वत्र कृत्ये भावनायामेवोक्तलक्षणायां यत्न आदरः श्रेयान् प्रशस्यः ॥ ४० ॥

कुत इत्याह ।

तद्भावे निसर्गत एव सर्वथा दोषोपरतिसिद्धेरिति ॥ ४१ ॥

तद्भावे भावनाभावे निसर्गत एव स्वभावादेव सर्वैः प्रकारैर्दोषाणां रागादीनां उपरतिसिद्धेः ॥ ४१ ॥

ખવા ઇત્યાદિ કરવામાં પ્રવર્તેલા દેખાય છે. અહિં इति શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિને વિષે છે. ૩૯.

ચાલતા પ્રસંગની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

મુલાર્થ—એ પ્રકારે મોક્ષ પામવાની ઇચ્છાવાલા પુરૂષે સર્વ કાર્યને વિષે ભાવનામાંજ યત્ન કરવો અતિશય શ્રેયકારી છે. ૪૦

ટીકાર્થ—એ પ્રકારે કહેલી યુક્તિથી મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારા યતિને સર્વ કાર્યની અંદર પ્રવર્ત્તાતાથકા જેનું લક્ષણ કહેલ છે એવી ભાવનાને વિષેજ આદર કરવો અત્યંત પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે. ૪૦

ભાવનાને વિષે આદર પ્રશંસા કરવા યોગ્ય શા માટે છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવના ભાવવાથી સ્વભાવથીજ સર્વ પ્રકારે દોષના ઉપરામની સિદ્ધિ (નિવૃત્તિ પામવાની સિદ્ધિ) એટલે ભાવના જ્ઞાનથી સ્વભાવવડેજ રાગાદિ દોષ ટળે છે. ૪૧

ટીકાર્થ—ભાવના ભાવતાં સ્વભાવથીજ સર્વ પ્રકારે રાગાદિક દોષના ઉપરામની સિદ્ધિ થાય છે, એટલે ભાવના જ્ઞાનથીજ સ્વભાવેજ રાગાદિ દોષ નાશ પામે છે. ૪૧

अथ जावनाया एव हेतुमाह ।

वचनोपयोगपूर्वा विहितप्रवृत्तिर्योनिरस्या इति ॥ ४२ ॥

वचनोपयोगः शास्त्रे इदमित्थं चोक्तमित्यालोचनारूपः पूर्वो मूलं यस्याः सा तथा का इत्याह । विहिते प्रत्युपेक्षणादौ प्रवृत्तिर्विहितप्रवृत्तिर्योनिरुत्पत्ति-स्थानं अस्या जावनाया जावनाज्ञानस्येत्यर्थः ॥ ४२ ॥

कुत इत्याह ।

महागुणत्वाद्वचनस्योपयोगस्येति ॥ ४३ ॥

अत्यंतोपकारित्वाद्वचनोपयोगस्योक्तरूपस्य ॥ ४३ ॥

एतदेव जावयन्नाह ।

હવે ભાવનાનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—વચનના ઉપયોગ પૂર્વક શાસ્ત્ર વિહિત અનુષ્ઠાનમાં જે પ્રવૃત્તિ કરવી તે ભાવનાનું કારણ છે. ૪૨

ટીકાર્થ—' આ ક્રિયા આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહી છે, માટે આ પ્રકારે કરવા યોગ્ય છે ' એવી આલોચનારૂપ ઉપયોગ જેનું મૂલ છે એવી જે શાસ્ત્રોક્ત પડિલેહણા વગેરે પ્રવૃત્તિ, તે ભાવનાજ્ઞાનનું કારણ છે, એટલે ભાવના જ્ઞાનની ઉત્પિત્તિ થવાનું સ્થાન છે. ૪૨

વચનોપયોગ પૂર્વક શાસ્ત્રોકત પ્રવૃત્તિ ભાવનાનું કારણ શા માટે છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે, જિન વચનનો ઉપયોગ કરવામાં મોટો ગુણ રહેલો છે. ૪૩

ટીકાર્થ—જેનું સ્વરૂપ કહેલું છે, એવો વચનોપયોગ તેને અતિ ઉપકારી છે, તેથી વચનના ઉપયોગપૂર્વક જે વિહિત પ્રવૃત્તિ છે, તે ભાવના જ્ઞાનનું કારણ છે. ૪૩

એ વાતની ભાવના ભાવતા કહે છે.

तत्र अचिंत्यचिंतामणिकल्पस्य भगवतो बहुमानगर्भं स्मरणमिति ॥ ४४ ॥

तत्र वचनोपयोगे सति हिर्यस्मादचिंत्येन चिंतयितुमशक्यप्रभावेण चिंतामणिना मणिविशेषेण कल्पस्य तुल्यस्य भगवतः पारगतस्य बहुमानगर्भं प्रीतिसारं स्मरणमनुध्यानं जायते ॥ ४४ ॥

कथमित्याह ।

भगवतैवमुक्तमित्याराधनायोगादिति ॥ ४५ ॥

भगवता अर्हता एवं क्रियमाणप्रकारेण उक्तं निरूपितं प्रत्युपेक्षणादि इत्यनेन रूपेण आराधनायोगादनुकूलभावजननेनेति ॥ ४५ ॥

મૂલાર્થ—વચનનો ઉપયોગ કરવાથી નિશ્ચે અચિંત્ય અને ચિંતામણિ સમાન એવા ભગવાનનું બહુ માનવાલું સ્મરણ થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—જે કારણથી વચનનો ઉપયોગ થતાં જેનો પ્રભાવ ચિંતવવો અશક્ય છે એવા અને ચિંતામણિના જેવા તેમજ સંસારના પારને પામેલા એવા ભગવાનનું બહુમાન ગર્ભિત એટલે પ્રીતિસારવાલું સ્મરણ—અનુધ્યાન થાય છે, તેથી વચનોપયોગનો મહાન ગુણ છે. ૪૪

તે ભગવંતનું બહુમાનપૂર્વક સ્મરણ કયે પ્રકારે થાય છે? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંતે આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે એ પ્રકારના આરાધનાના યોગથી ભગવંતનું સ્મરણ થાય છે. ૪૫

ટીકાર્થ—ભગવાન્ તીર્થંકર મહારાજાએ આ પ્રકારે પાડિલેહણાદિક કરવા વડે નિરૂપણ કરેલું છે, એ રૂપે આરાધનાના યોગથી એટલે અનુકૂલ ભાવ ઉત્પન્ન કરવાથી ભગવતનું સ્મરણ થાય છે. ૪૫

एवं सति यत्सिद्धं तदाह ।

एवं च प्रायो भगवत एव चेतसि समवस्थानमिति ॥४६॥

एवं चैतस्मिंश्च बहुमानगर्भे भगवत्स्मरणे सति प्रायो बाहुल्येन भगवत एव चेतसि समवस्थानं निवेशनं । प्रायोग्रहणे च क्रियाकाले क्रियायामेव चित्तावस्थानं विधेयं अन्यथा तत् क्रियाया द्रव्यत्वप्रसंगादिति सूचनार्थमिति ॥४६॥

ननु तदुक्तकरणात्किंनाम सिद्धतीत्याह ।

तदाज्ञाराधनाच्च तद्भक्तिरेवेति ॥ ४७ ॥

तस्यभगवतआज्ञाराधनात्पुनः पुनस्तद्भक्तिरेव भगवद्भक्तिरेवेति ॥ ४७ ॥

एतदपि भावयितुमाह ।

એમ કહેતાં જે સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે પ્રાયે કરીને સારી રીતે ચિત્તમાં ભગવંત નુંજ સ્થાપન થાય છે. ૪૬

ટીકાર્થ—એવી રીતે જેમાં બહુ માન છે, એવું ભગવંતનુ સ્મરણ થતાં પ્રાયે કરીને ચિત્તમાં ભગવંતનુંજ સ્થાપન થયું એમ જાણવું. અહિં प्राय શબ્દ ગ્રહણ કર્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે, ક્રિયાકાલને વિષે ક્રિયામાંજ ચિત્તને સ્થિર કરવું, એમ ન કરવામાં આવે તો તે ક્રિયાને દ્રવ્યક્રિયાપણાનો પ્રસંગ આવે, એમ સૂચના કરવાને અર્થે प्राय શબ્દનું ગ્રહણ કર્યું છે. ૪૬

અહિં કોઈ શંકા કરે કે,તે ભગવંતનું કહેલું કરવાથી શું સિદ્ધ થાય-છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—તે ભગવંતની આજ્ઞાનું આરાધન કરવાથી તેમની ભકિતજ થાય છે. ૪૭

ટીકાર્થ—તે ભગવંતની આજ્ઞાનું આરાધન કરવાથી તે ભગવંતની ભક્તિજ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૭

તે ભગવંતની ભકિતની ભાવના કરવાને કહે છે.

उपदेशपालनैव भगवद्भक्तिर्नान्या कृतकृत्यत्वादिति॥४८॥

प्रकटार्थमेतदिति ॥ ४८ ॥

एवं तर्हि कथमस्य पुष्पादिपूजाविधिरित्याशंक्याह ।

उचितद्रव्यस्तवस्यापि तद्रूपत्वादिति ॥ ४९ ॥

उचितस्य द्रव्यस्तवस्य

" काले सुइभूएणं

विसिट्ठपुप्फाइएहिं विहिणाउ । सारथुइथोत्तगरुई जिणपूआ होइ कायव्वा ॥ १ ॥

इत्यादिवचनोक्तरूपस्य किंपुनर्भावस्तवस्येत्यपिशब्दार्थः सोपदेशपालना-

---

મૂલાર્થ—ભગવંતના ઉપદેશનું પાલન કરવું, તેજ ભગવંતની ભકિત છે. બીજી નથી કારણકે, તેમાંજ તેમનું કૃતકૃત્યપણું છે. એટલે કરવા યોગ્ય કાર્યથી મુક્ત થયેલા પરમાત્માનો ઉપદેશ પાલવો એજ તેમની ભકિત છે. ૪૮

એ સૂત્રનો અર્થ ખુલ્લો છે. ૪૮

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, જ્યારે તીર્થંકર ભગવાન્ કૃતકૃત્ય છે, તો પછી તેમની ભક્તિ કરવાનું કાંઇ પ્રયોજન નથી. તો પછી તેમની પુષ્પાદિ પૂજાનો વિધિ શા માટે કહ્યો છે? તેનો ઊત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્ય એવા દ્રવ્ય સ્તવનો પણ ઉપદેશ પાલવા યોગ્ય છે. માટે પુષ્પાદિ પૂજા પણ ભકિત કહેવાય છે. ૪૯

ટીકાર્થ—યોગ્ય એવા દ્રવ્યસ્તવના ઉપદેશને પાલવાપણું છે તે વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે—

" અવસરે પવિત્ર રૂપ થઈ સારા પુષ્પાદિકવડે અને શ્રેષ્ઠ એવા સ્તુતિ સ્તોત્રવડે વિધિથી મોટી એવી જિન પૂજા કરવા યોગ્ય છે."

ઇત્યાદિ વચને કરી કહેલા દ્રવ્ય સ્તવનો ઉપદેશ પાલવા યોગ્ય છે. તો પછી ભાવસ્તવના ઉપદેશની શી વાત કરવી? એ **अपि** શબ્દનો અર્થ છે

रूपमस्य तद्भावस्तत्त्वं तस्मात् ॥ ४९ ॥

कुत इत्याह ।

भावस्तवांगतया विधानादिति ॥ ५० ॥

शुद्धयतिधर्मकारणतया विधानाद् द्रव्यस्तवस्य यदा हि विषयपिपासादिभिः कारणैः साधुधर्ममंदिरशिखरमारोढुमक्षमो धर्मं च चिकीर्षुः प्राणी तदा महतः सावद्यांतरान्निवृत्तेरुपायमन्यमस्यापश्यन् भगवान् अर्हन् सदारंभरूपं द्रव्यस्तवमुपदिदेश । यथा ।

" *जिनभवनं जिनबिंबं जिनपूजां जिनमतं च यः कुर्यात् । तस्य नरामर-* शिवसुखफलानि करपल्लवस्थानि " ॥ १ ॥

इति ।

એ દ્રવ્ય સ્તવને ઉપદેશ પાલવાપણું છે, માટે તે ભગવંતની ભકિત કહેવાય છે. ૪૯

દ્રંવ્યસ્તવને પરમાત્માની ભકિત શામાટે કહો છો? તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—દ્રવ્યસ્તવ એ ભાવસ્તવનું કારણ છે, એમ શાસ્ત્રમાં વિધાન કર્યું છે, તેથી દ્રવ્યસ્તવ પરમાત્માની ભકિત છે. ૫૦

ટીકાર્થ—દ્રવ્યસ્તવનું વિધાન શુદ્ધ યતિધર્મના કારણરૂપે છે. જ્યારે વિષય તૃષ્ણા વગેરે કારણોથી સાધુ ધર્મ રૂપ મંદિરના શિખરપર આરોહણ કરવાને અસમર્થ એવો અને ધર્મ કરવાની ઇચ્છા રાખતો પ્રાણી થતાં તેને મોટા સાવદ્યથી નિવૃત્તિ પામવાનો બીજો ઉપાય નહીં જોતા એવા શ્રી અર્હંત્ પ્રભુએ સત્ આરંભરૂપ દ્રવ્યસ્તવનો ઉપદેશ કરેલો છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે—

" જે પુરૂષ જિનમંદિર, જિનબિંબ, જિન પૂજા અને જિન મતને કરે છે, તે મનુષ્યને દેવતા અને મોક્ષના સુખ હસ્તરૂપી પલ્લવમાં આવે છે. ૧"

एवं च द्रव्यस्तवोऽपि जगवन्दुपदेशपालनारूप एवेति जावः ॥ ५० ॥

अथ जगवति चित्तावस्थिते फलमाह ।

हृदि स्थिते च जगवति क्लिष्टकर्मविगम इति ॥ ५१ ॥

प्रतीतार्थमेव परं क्लिष्टकर्म तदुच्यते यत्संसारवासैकनिबंधनमिति ॥ ५१ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

जलानलवदनयोर्विरोधादिति ॥ ५२ ॥

वारिवैश्वानरयोरिवअनयोर्जगवच्चित्तावस्थानक्लिष्टकर्मणोर्विरोधात् परस्परबाधनात् ॥ ५२ ॥

पुनरपि प्रकृतोपसंहारमाह ।

એવી રીતે દ્રવ્યસ્તવ પણ ભગવંતના ઊપદેશને પાલવા રૂપજ છે એવા ભાવાર્થ છે. ૫૦

ભગવંત ચિત્તમાં રહેવાથી શું ફલ થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંત હૃદયમાં રહેવાથી ક્લેશકારક કર્મનો નાશ થાય છે. ૫૧

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સુગમ છે, પરંતુ ક્લિષ્ટ કર્મ તેનું નામ કે જે સંસારમાં નિવાસનુંજ કારણ હોય છે એ અશુભાનુબંધી મિથ્યાત્વમોહનીય આદિ કર્મ જાણવા. ૫૧.

ભગવંત ચિત્તમાં રહેવાથી ક્લિષ્ટ કર્મનો નાશ થાય છે, એ શાથી કહો છો ? તેનો ઊત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંતનું ચિત્તમાં રહેવું અને ક્લિષ્ટ કર્મનું રહેવું, એ બંનેને જલ અને અગ્નિની પેઠે પરસ્પર વિરોધ છે. ૫૨

ટીકાર્થ—જલ અને અગ્નિની જેમ, ચિત્તમાં ભગવંતનું રહેવું અને ક્લિષ્ટ કર્મનું રહેવું એ બંનેને પરસ્પર વિરોધ છે. ૫૨

હવે પુનઃ આરંભેલા પ્રકરણની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે—

इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र प्रधानमिति ॥ ५३ ॥

एतत्प्राग्वत् ॥ ५३ ॥

कथमेतदित्याह ।

प्रायोऽतिचारासंभवादिति ॥ ५४ ॥

यो हि स्वोचितं कर्म कर्तुमारभते न तस्य तत्रातिचारः संभवति । प्रायोग्रहणेन चेदमाह । तथाविधानाभोगदोषान्निकाचितक्लिष्टकर्मोदयाद्वा कदाचित्कस्यचित्तथाविधसन्मार्गयायिनः पथिकस्येव कंटकज्वरदिग्मोहसमानोऽतिचारः स्यादपीति ॥ ५४ ॥

एतदपिकथमित्याह ।

મૂલાર્થ—એવી રીતે ઉચિત અનુષ્ઠાનજ સર્વ સ્થાનમાં પ્રધાન છે. ૫૩

ટીકાર્થ—પૂર્વની જેમ સુગમ છે. ૫૩

તે ઉચિત અનુષ્ઠાન પ્રધાન છે, તે શી રીતે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રાયે કરીને ઉચિત અનુષ્ટાનમાં અતિચારનો સંભવ નથી. ૫૪

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ નિશ્ચય પોતાને ઉચિત એવું કર્મ કરવાનો આરંભ કરે છે, તેને તેમાં અતિચાર લાગવાનો સંભવ નથી. મૂલમાં જે प्रायः (પણું કરીને) પદ ગ્રહણ કરેલ છે, તેનો હેતુ કહે છે. તેવી રીતના અજાણપણાંના દોષથી અથવા નિકાચિત એવા ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી કયારે કોઇ તેવે સન્માર્ગે જનારા પુરૂષને જેમ માર્ગે જતા મુસાફરને કોઇ કાંટો વાગે, તાવ આવે કે દિગ્મોહ થાય, તેના જેવો અતિચાર પણ હોય એમ જાણવું. ૫૪

એ અતિચાર ન હોય તે કેવી રીતે ?

यथाशक्तिप्रवृत्तेरिति ॥ ५५ ॥

यथाशक्ति यथासामर्थ्यं सर्वकार्येषु प्रवृत्तेः ॥ ५५ ॥

इयमपि कथमुच्यते ।

सद्भावप्रतिबंधादिति ॥ ५६ ॥

सद्भावे शक्यतया सत्यरूपे कृत्येऽर्थे चित्तस्य प्रतिबंधात्प्रतिबद्धत्वात् ॥ ५६ ॥

विपर्यये बाधकमाह ।

इतरथार्त्तध्यानापत्तिरिति ॥ ५७ ॥

इतरथा अनुचितारंभे आर्त्तध्यानस्य प्रतीतरूपस्य आपत्तिः प्रसंगः स्यात् ॥ ५७ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે વર્ત્તે છે, તેથી. ૫૫

ટીકાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે એટલે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે સર્વ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી તેને અતિચાર લાગતો નથી. ૫૫

યથા શક્તિ પ્રવૃત્તિ પણ કેવી રીતે થાય ?

મૂલાર્થ—સત્ એવા ભાવમાં પ્રતિબંધપણું છે, એ હેતુ માટે. ૫૬

ટીકાર્થ—સદ્ભાવ એટલે જેનું રૂપ કરવાને શક્ય છે એવો સત્ ભાવ અર્થાત્ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાર્યને વિષે ચિત્ત બાંધેલું છે તેથી. ૫૬

પ્રથમ કહ્યું તેથી ઉલટું હોય તો બાધ આવે તે કહે છે.

મૂલાર્થ—શક્તિ ઉપરાંત કરવાથી આર્ત્તધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૭

ટીકાર્થ—શક્તિ ઉપરાંત અનુચિત કાર્ય કરવાનો આરંભ કરવાથી જેનું સ્વરૂપ પ્રખ્યાત છે એવા આર્ત્તધ્યાનનો પ્રસંગ આવે. ૫૭

कथमित्याह ।

अकालौत्सुक्यस्य तत्त्वतस्तत्वादिति ॥ ५८ ॥

अकाले चिकीर्षितकार्याप्रस्तावे यदौत्सुक्यं तत्कालोचितकार्यांतरपरिहारेण तीव्रचिकीर्षालक्षणं तस्य तत्त्वतः परमार्थतः तत्वात् आर्त्तध्यानत्वात् व्यवहारतस्तु धर्मध्यानत्वमपि इति तत्त्वग्रहणमिति ॥ ५८ ॥

ननु अनुत्सुकः प्रवृत्तिकालमपि कथं लप्स्यते इत्याशंक्याह ।

नेदं प्रवृत्तिकालसाधनमिति ॥ ५९ ॥

न नैवेदमौत्सुक्यं प्रवृत्तिकालसाधनं कार्यस्य यः प्रवृत्तिकालः प्रस्तावलक्षणः तस्य साधनं हेतुः अनवसरोपहतत्त्वात् । नहि अत्यंतबुभुक्षवोऽपि पुरुषा अम-

---

કયે પ્રકારે આર્ત્તધ્યાનને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહે છે.

મૂલાર્થ—અકાલે ઉત્સુકપણું કરવું, તે પરમાર્થ રીતે આર્ત્તધ્યાનપણું છે. ૫૮

ટીકાર્થ—અકાલ એટલે કરવા ઇચ્છેલા કાર્યને પ્રસંગ ન હોય તે તખતે જે ઉત્સુકપણું કરવું એટલે તે સમયે કરવા યોગ્ય બીજા કાર્યને ત્યાગ કરી બીજું કાર્ય કરવું. તે સમય વિના તીવ્રપણે કરવાની ઈચ્છા રૂપ લક્ષણ વાલા કાર્યને પરમાર્થ પણે આર્ત્તધ્યાનપણું છે અને વ્યવહારથી ધર્મધ્યાનપણું છે, તોપણ તત્વથી આર્ત્તધ્યાનપણું છે, એમ કહેવાને તત્ત્વ શબ્દનું ગ્રહણ કર્યું છે. ૫૮

અહિં શંકા કરે કે, ઉત્સાહરહિત એવો પુરૂષ પ્રવૃત્તિ કાલને કેવી રીતે પામી શકશે? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ ઉત્સુકપણું પ્રવૃત્તિકાલનું સાધન નથી. ૫૯

ટીકાર્થ—એ ઉત્સુકપણું પ્રવૃત્તિકાલનું સાધન નથી એટલે પ્રસ્તાવ રૂપ પ્રવૃત્તિકાલનું હેતુ રૂપ નથી, કારણકે, તે અવસર વિનાનું છે. જેમ અતિ ભુખ્યા થયેલા પુરૂષો પણ અવસર વિના ભોજનને મેળવી શકતા નથી. પરંતુ

स्तावे जोजनं लच्चते किंतु प्रस्तावेएवेति ॥ ५ए ॥

अतः किं विधेयमित्याह ।

इति सदोचितमिति ॥ ६० ॥

इत्येवं सदा सर्वकालमुचितमारब्धव्यं निरुत्सुकेन सता ॥ ६० ॥

कुत इत्याह ।

तदा तदसत्वादिति ॥ ६१ ॥

तदा प्रवृत्तिकाले तस्यौत्सुक्यस्यासत्वादजावात् । नहि सम्यगुपायप्रवृत्ता मतिमंतः कार्यौत्सुक्यमवलंबंते सदुपायस्य कार्यमप्रसाध्योपरमाजावात् ततो यो यस्य सोधनजावेन व्यामियते स तत्कार्यप्रवृत्तिकाले नियमात्स्वसत्त्वमादर्शयति यथा

તે અવસરેજ મેળવી શકે છે. ૫૯

એથી શું કરવું જોઇએ ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે નિરંતર જે ઉચિત હોય તે કરવું. ૬૦

ટીકાર્થ—એવી રીતે સર્વ કાળે ઉત્સુકપણાનો ત્યાગ કરી ઉચિતનો આરંભ કરવો. ૬૦

તેનું શુ કારણ ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલને વિષે તે ઉત્સુકપણાનું અસત્પણું છે, તેથી સદા ઉચિતનો આરંભ કરવો. ૬૧

ટીકાર્થ—પ્રવૃત્તિકાલને વિષે તે ઉત્સુકપણાનો અભાવ છે. જેથી સમ્યક્ પ્રકારે ઉપાય કરવામાં પ્રવર્ત્તેલા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો કાર્યને વિષે ઉત્સુકપણાનું આલંબન કરતા નથી, કારણકે સારો ઉપાય કાર્ય સિદ્ધ કર્યા શિવાય ઉપરામ પામતો નથી, તેથી જે ઉપાયને જે કાર્યના કારણ ભાવે વાપરવામાં આવે તે ઉપાય તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ કાલે નિશ્ચે પોતાનું છતાંપણું દેખાડે છે. જેમ ઘડારૂપ કાર્યનું કારણરૂપ જે મૃત્તિકાનો પિંડાદિ તે નિશ્ચે ઘટરૂપ કાર્યની

प्रवृत्तिकालेऽपि स्वस्य नादर्शयति चात्मानमौत्सुक्यं कार्यप्रवृत्तिकाले मतिमतामिति कथं तत् तत्साधनभावं लब्धुमर्हतीति अतएव पठ्यतेऽन्यत्र—

" अत्वरापूर्वकं सर्वं गमनं कृत्यमेव वा।

प्रणिधानसमायुक्तमपायपरिहारतः ॥ १ ॥

इति ॥ ६१ ॥

यदि नौत्सुक्यं प्रवृत्तिकालसाधनं तर्हि किं साधनमित्याशंक्याह ।

प्रभूतान्येव तु प्रवृत्तिकालसाधनानीति ॥ ६२ ॥

प्रभूतान्येव तु बहून्येव नपुनरेकं किंचन प्रवृत्तिकालसाधनानि संतीति ॥६२॥

પ્રવૃત્તિ કાલે કારણ રૂપે પોતાને દેખાડે છે, તેમ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોને કાર્યની પ્રવૃત્તિના કાલને વિષે ઉત્સુકપણું આત્માને દેખાડતું નથી. તેથી, તે ઉત્સુકપણું કારણભાવને પામવાને યોગ્ય શી રીતે થાય ? એટલે કાર્યમાત્રની સિદ્ધિને વિષે ઉત્સુકપણું કારણ નથી પણ ઉલટું વિઘ્ન રૂપ છે, માટે સારા ઉપાય રૂપ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવી એજ કાર્ય સિદ્ધિ થવાનું કારણ છે, કારણકે, ખરો ઉપાય તે કાર્યની સિદ્ધિ કર્યા વિના રહેતોજ નથી. એટલે ત્વરા રહિત શક્ય અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એજ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. તેને માટે અન્ય ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે.

"ઉતાવળ કર્યા વિના સર્વ ગમન અથવા કાર્ય કરવા પ્રવર્ત્તવું, કારણકે, કષ્ટનો પરિહાર કરવાથી ચિત્તના એકાગ્રપણાએ યુક્ત એવું કાર્ય થાય છે." ૧

એમ કહેલું છે. ૬૧

જો પ્રવૃત્તિ કાલનું કારણ ઉત્સુકપણું ન હોય તો પછી બીજું કયું હોય ? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો તો ઘણાંજ છે. ૬૨

ટીકાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો ઘણાંજ છે. કોઇ એકજ છે, એમ નથી, ૬૨

कुत इत्याह ।

निदानश्रवणादेरपि केषांचित्प्रवृत्तिमात्रदर्शनादिति ॥ ६३ ॥

इह निदानशब्दः कारणमात्रपर्यायः यथा किमत्र रोगे निदानमित्यादौ प्रयोगे ततो निदानस्य भोगादिफलत्वेन दानादेः श्रवणाद् देशनायां यथा " भोगा दानेन भवंति देहिनां सुरगतिश्च शीलेन। भावनया च विमुक्तिस्तपसा सर्वाणि सिध्यन्ति ॥ १ ॥"

आदिशब्दात्तथाविधश्रुतादिलिप्सास्वजनोपरोधबलात्कारादेः कारणात् केषांचित् गोविंदवाचक-सुंदरीनंदा-र्यसुहस्तिदीक्षितद्रुमक-भवदेव-करोटकगणिप्रभृतीनां प्रवृत्तिमात्रस्य प्रवृत्तेरेव केवलायाः तात्त्विकोपयोगशून्यायाः प्रथमं प्रव-

---

પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો ઘણાં છે, તેનું શું કારણ છે?

મૂલાર્થ—નિદાન–શ્રવણ વગેરેથી પણ કેટલાએક પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ માત્ર દેખાય છે, તેથી એકજ કારણ નથી. ૬૩

ટીકાર્થ—અહિં નિદાન શબ્દનો પર્યાય કારણ માત્ર થાય છે. જેમકે 'આ રોગનું નિદાન—કારણ શું છે?' એમ પ્રયોગને વિષે નિદાન શબ્દ કારણ વાચી જણાય છે. તેથી ભોગાદિક ફલપણાથી દાનાદિ કારણનું દેશનામાં શ્રવણ થાય છે, તેથી પ્રવૃત્તિકાલનું એક સાધન નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે,

"દાન આપવાથી પ્રાણીઓને ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે, શીલ પાળવાથી દેવતાની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, ભાવનાથી મુક્તિ થાય છે અને તપસ્યાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે" ૧

આદિ શબ્દથી તે પ્રકારના શાસ્ત્રાદિ પામવાની ઈચ્છાથી, સ્વજનના આગ્રહથી અને બલાત્કાર વગેરેથી કેટલાક પુરૂષોને કહેતા ગોવિંદ વાચક, સુંદરી નંદ, અને આર્યસુહસ્તિએ દીક્ષા આપેલ કોઇ રાંક પુરૂષ તથા ભવદેવ અને કરોટકગણી વગેરે કેટલાએક પુરૂષોની અંદર પ્રથમ દીક્ષા લેતી વખતે

ज्यायां दर्शनात् शास्त्रकारैरवलोकनात् ॥ ६३ ॥

ननु कथं तत्प्रवृत्तिमात्रं सद्भावप्रव्रज्याप्रतिपत्तिकालहेतुरित्याशंक्याह ।

तस्यापि तथा पारंपर्यसाधनत्वमिति ॥ ६४ ॥

तस्यापि प्रवृत्तिमात्रस्य किंपुनरन्यस्य भववैराग्यादेरित्यपिशद्वार्थः तथा पारंपर्येण तत्प्रकारपरंपरया साधनत्वं साधनभावः । श्रूयते हि केचन पूर्वं तथाविधभोगाभिलाषादिनालंबनेन द्रव्यप्रव्रज्यां प्रतिपद्य पश्चात्तदभ्यासेनैव व्यावृत्ता अतितीव्रचारित्रमोहोदयाभावप्रव्रज्याप्रतिपत्तिकालाराधकाः संजाताः यथा अमी एव गोविंदादयः इति ॥ ६४ ॥

તાત્વિક ઉપયોગ વિના કેવલ પ્રવૃત્તિ માત્ર જોવામાં આવેલ તે શાસ્ત્રમાં લખેલ છે. ૬૩

પ્રવૃત્તિ માત્ર સદ્ભાવવાળી પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ થવાના કાલનું કારણ કેમ થાય ? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રવૃત્તિ માત્રનું પણ તથા પ્રકારે પરંપરાએ કારણ પણું છે. ૬૪

ટીકાર્થ—પ્રવૃત્તિ માત્રને તે પ્રકારની પરંપરાએ કરી સાધનભાવ–કારણપણું સંભલાય છે તો પછી ભવ વૈરાગ્ય વગેરેને શુદ્ધ પ્રવ્રજ્યાનું કારણ પણું હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? એ अपि શબ્દનો અર્થ છે ?

શાસ્ત્રમાં સંભલાય છે કે, કેટલાકને પ્રથમ તે પ્રકારના ભોગાભિલાષ વગેરેના આલંબન વડે દ્રવ્ય પ્રવ્રજ્યાને અંગીકાર કરી પછી તેના અભ્યાસે કરીનેજ નિવૃત્તિ પામ્યા સતા અતિ તીવ્ર એવા ચારિત્ર મોહના ઉદયના અભાવથી દીક્ષા અંગીકાર કરવાના કાલના આરાધક થયા. જેમ આ ગોવિંદવાચક ઈત્યાદિ થયા તેમ જાણવા. ૬૪

तर्हि प्रवृत्तिमात्रमपि कर्त्तव्यमापन्नमित्याह ।

यतिधर्माधिकारश्चायमिति प्रतिषेध इति ॥ ६५ ॥

यतिधर्माधिकारः शुद्धसाधुधर्मप्रस्तावः पुनरयं प्रक्रांत इति एतस्माद्धेतोः प्रतिषेधो निवारणं प्रवृत्तिमात्रस्य नहि यथा कथंचित् प्रवृत्ताः सर्वोऽपि प्राणी भावधर्मप्रवृत्तिकालाराधको भवति किंतु [1]घुणाक्षरवृत्त्या कश्चिदेवेति सर्वत्रौचित्येन प्रवर्तितव्यम् ॥ ६५ ॥

अभ्युच्चयमाह ।

न चैतत्परिणते चारित्रपरिणामे इति ॥ ६६ ॥

ત્યારે તો પ્રવૃતિ માત્ર પણ કર્તવ્યપણાને પ્રાપ્ત થયું ? તેનો ઉતર આપે છે.

મૂલાર્થ—આ શુદ્ધ યતિધર્મ કહેવાનો પ્રસ્તાવ આરંભેલો છે, માટે પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ છે. ૬૫

ટીકાર્થ—શુદ્ધ સાધુ ધર્મને કહેવાનો આ પ્રસ્તાવ આરંભેલો છે, એ હેતુ માટે પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ કર્યો છે. કારણકે, જે તે પ્રકારે પ્રવર્તેલા સર્વ પ્રાણી ભાવધર્મને કરવાના પ્રવૃતિ કાલના આરાધક થાય છે, એમ નથી એ તો [1]ઘુણાક્ષર ન્યાયે કરી જે તે પ્રકારે પ્રવર્તનાર કોઈકજ પુરૂષ ભાવધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવાના કાલનો આરાધક થાય છે. પણ સર્વે થતા નથી, એથી સર્વત્ર ઉચિત પણાથી પ્રવર્તવું. ૬૫

પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ છે, એની પુષ્ટિને આગલ્યા સૂત્રથી કહે છે,

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામ પ્રણમવાથી ઉત્સુકપણું હોય-જ નહીં. ૬૬

---

૧ લાકડામાં જીવ ઉત્પન્ન થઈને લાકડાને કોતરે છે, તેનો અક્ષરના જેવો આકાર થઈ જાય છે તે ઘુણાક્ષર ન્યાય કહેવાય છે.

नच नैव एतदकालौत्सुक्यं परिणते अंगांगीभावमागते चारित्रपरिणामे॥६६॥

कुत इत्याह ।

तस्य प्रसन्नगंभीरत्वादिति ॥ ६७ ॥

तस्य चारित्रपरिणामस्य प्रसन्नत्वात् शारदसमयसरःसलिलवत् तथा गंभीरत्वात् महासमुद्रमध्यवत् ॥ ६७ ॥

एतदपि कथमित्याह ।

हितावहत्वादिति ॥ ६८ ॥

एकांतेनैव हितकारित्वात् ॥ ६८ ॥

आह यदि परिणतश्चारित्रपरिणामः । प्रसन्नो गंभीरस्तथा हितावहश्च

ટીકાર્થ—ચારિત્રનો પરિણામ અંગાગીભાવને પામતાં એ અકાલ ઉત્સુકપણું થતુંજ નથી. ૬૬

તેમ શા માટે ન થાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામનું પ્રસન્નપણું અને ગંભીરપણું છે, એ હેતુ માટે. ૬૭

ટીકાર્થ—તે ચારિત્રના પરિણામનું શરદરૂતુના સરોવરના જલની જેમ પ્રસન્નપણું છે અને મોટા સમુદ્રના મધ્યની જેમ ગંભીરપણું છે, તેથી અકાલને વિષે ઉત્સુકપણું થતું નથી. ૬૭

ચારિત્રના પરિણામને પ્રસન્નપણું અને ગંભીરપણું શાથી થાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામને હિતકારીપણું છે, તેથી. ૬૮

ટીકાર્થ—ચારિત્રના પરિણામનું એકાંતેજ હિતકારિપણું છે, એ હેતુ માટે. ૬૮

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, જો ચારિત્રનો પરિણામ પ્રસન્ન, ગંભીર અને

तत्कथंतैस्तैर्वचनैस्तत्प्रतिपत्तावपि साधूनामनुशासनं शास्त्रेषु निरूप्यते । यथा ।

" गुरुकुलवासो गुरुतंतया य उचियविणयस्स करणं च ।
वसहीपमज्जणाइसुजत्तो तह काल विक्खाए ॥ १ ॥

अनिगूहणावलंमि सव्वत्थ पवतणं पसन्त्तीए ।
नियलाजचिंतणं सइ अणुग्गहो मित्ति गुरुवयणे ॥ २ ॥

संवरनिच्छिद्दत्तं उज्जीवणरक्खणासु परिसुद्धे ।
विहिसज्झाओ मरणादवेक्खणं जइ जणुवएसो ॥ ३ ॥

इत्याशंक्याह ।

तत्साधनानुष्ठानविषयस्तूपदेशः प्रतिपात्यसौ कर्मवैचित्र्या-

હિતકારી છે, તો તે ચારિત્રના પરિણામની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ શાસ્ત્રના તે વચન વડે સાધુઓને શિક્ષણ કેમ કહ્યુ છે ? જેમકે,

" મુનિ ગુરૂકુલને વિષે નિવાસ કરે, ગુરૂને આધીન રહે, ઉચિત એવો વિનય કરે અને કાલની અપેક્ષાએ કરીને વસતિની પ્રમાર્જનાદિ કરવાને વિષે યત્ન કરે. ૧

તથા બલનું ગોપન ન કરે, સર્વ ઠેકાણે પ્રશાતપણે પ્રવર્ત્તે, પોતાને લાભ થાય તેવું નિરંતર ચિંતવન કરે અને ગુરૂની આજ્ઞા થતાં ગુરૂએ મારી ઉપર મોટો અનુગ્રહ કર્યો, એમ માને. ૨

તથા સંવરને વિષે અતિચારાદિ છિદ્ર—દોષનુ નિવારણ કરે, છકાય જીવની રક્ષાને વિષે શુદ્ધપણુ રાખે, વિનયાદિ વિધિવડે સ્વાધ્યાય કરે, મરણાદિકની અપેક્ષા રાખે એટલે શાસ્ત્રોક્ત મરણના વિચાર કરે અને યતિજનો પાસે ઉપદેશ સાંભળે. " ૩

ઇત્યાદિ શાસ્ત્રમા સાધુઓને શિક્ષા વચનો કેમ નિરૂપણ કર્યા છે ? એ શંકાનું સમાધાન કરવા કહે છે.

મૂલાર્થ—તે ચારિત્રના પરિણામને સાધનાર એવા જે અનુ-

दिति ॥ ६९ ॥

चारित्रिणां परिणतचारित्राणां तस्य चारित्रपरिणामस्य साधनानि यान्यनुष्ठानानि गुरुकुलवासादीनि तानि विषयो यस्य स तथा । तुपुनरर्थे उपदेशः प्रवर्त्तकवाक्यरूपो यः शास्त्रेषु गीयते स प्रतिपाती प्रतिपतनशीलः यतोऽसौ चारित्रपरिणामो वर्त्तते कुत इत्याह कर्मवैचित्र्यात् विचित्राणि हि कर्माणि ततस्तेभ्यः किं न संजाव्यते यतः पठ्यते ।

कम्माइं नूण घणचिक्कणाइं कढिणाइं वज्जसाराइं ।
णाणड्ढयंति पुरिसं पंथाओ उप्पहं नेंति ॥ १ ॥

ततः पतितोऽपि कदाचित्कस्यचित् चारित्रपरिणामः तथाविधाकर्षवशात् पुनरपि गुरुकुलवासादिभ्यः सम्यक्प्रयुक्तेभ्यः प्रवर्त्तत इति तत्साधनोपदेशो ज्या-

---

ष्ठान तेजेनो विषय छे एवो उपदेश शास्त्रमां कह्यो छे, तेनुं कारण ए छे के, कर्मना विचित्रपरिणामथी आ चारित्र परिणाम पडवानो छे, एटले उपदेशनी सफलता छे, तेथी उपदेश करवो योग्य छे. ६९

टीकार्थ—चारित्र जेमने परिणम्युं छे, एवा पुरुषोनो जे चारित्र परिणाम छे, तेना जे गुरुकुल वास वगेरे साधनो—अनुष्ठानो छे, तेना विषयरूप जे उपदेश–उपदेष्टाना वचनरूप जे शास्त्रमां कहेलो छे, ते अति उत्तम छे. कारणके, ते चारित्रनो परिणाम कर्मनी विचित्रताने लईने पतनशील छे, एटले पडनारो छे. ते विचित्र कर्मोथी शुं नथी संभवतुं ? अर्थात् सर्व वात संभवे छे, तेने माटे शास्त्रमां कह्युं छे—

" गाढ, चिककणा, कठिन, अने वज्रना जेवा मजबुत एवा कर्मो ज्ञानने विषे स्थिर थयेला पुरुषने पण सन्मार्गथी उन्मार्ग प्रत्ये लइ जाय छे. " १

तेथी कोइवार कोइनो पतित थयेल चारित्रनो परिणाम ते प्रकारना आकर्षणना वशथी सारी रीते प्रयोजेला गुरुकुल वास वगेरेथी पुनः ते चारित्र परिणाम जे प्रवर्त्ते छे; तेथी चारित्र परिणामना साधन रूप जे गुरु-

यानिति ॥ ६९ ॥

तत्संरक्षणानुष्ठानविषयश्च चक्रादिप्रवृत्त्यवसानभ्रमाधानज्ञातादिति ॥ ७० ॥

तस्य चारित्रपरिणामस्य लब्धस्य यत् संरक्षणं पालनं तदर्थं यदनुष्ठानं तद्विषयः चः समुच्चये उपदेशः—

" वज्जेज्जा संसग्गि पासत्थाईहिं पावमित्तेहिं ।
कुज्जाउ अप्पमत्तो सुद्धचरित्तेहिं धीरेहिं ॥ १ ॥

इत्यादिरूपो यः स चक्रस्य कुलालादिसंबंधिन आदिशब्दादरघट्टयंत्रादेश्च या प्रवृत्तिर्भ्रमणरूपा तस्या अवसाने मंदतारूपे यद् भ्रमाधानं पुनरपि दंड योगेन तीव्रत्वमाधीयते । तथा चरित्रवतोऽपि जंतोः तथाविधवीर्यह्रासात् परिणा-

---

कुलवासादिक तेनो उपदेश अतिशय श्रेष्ट छे. ६९

मूलार्थ—चक्र वगेरेनी भ्रमण रूप प्रवृत्तिनी मंदतामां दंड वडे जेम तेना वेगमां तीव्रता थाय छे, ए दृष्टांत वडे चारित्र परिणामना रक्षणना विषयमां उपदेश प्रवर्त्ते छे. ७०

टीकार्थ—प्राप्त थयेला चारित्रना परिणामना परिणामनु रक्षण करवु, पालन करवु, तेने माटे जे अनुष्टान ते जेनो विषय छे एवो उपदेश, अहिं च समुच्चय अर्थमा छे. ते उपदेश आ प्रमाणे—

" अप्रमत्त एवा पुरूषे पासत्थादिक पुरूषोना संसर्गनो त्याग करवो अने शुद्ध चारित्रवाला धीर पुरूषोनो संसर्ग करवो " १

ईत्यादि रूप जे उपदेश ते कुंभार वगेरेना जे चक्रादि, आदि शब्दथी रेंट प्रमुख यंत्रो, तेनी भ्रमण रूप जे प्रवृत्ति, तेना अवसानमा एटले तेनी मंदतामा जे फरीवार दंडना योगथी तीव्रपणु जेम करवामा आवे छे, तेम चारित्रवाला प्राणीने तेवी जातना वीर्यना ह्रास (हानि थवाथी) थी

ममंदतायां तत्तीव्रताधानार्थमुपदेशः प्रवर्त्तते इति ॥ ७० ॥

अथोपदेशनिःफलत्वमभिधातुमाह ।

माध्यस्थ्ये तद्वैफल्यमेवेति ॥ ७१ ॥

माध्यस्थ्ये मध्यस्थभावे अप्रवृत्तिप्रवृत्त्यवसानयोर्मध्यभागरूपे प्रवृत्तौ सत्यामित्यर्थः । अस्योपदेशस्य वैफल्यं विफलभावः ॥ ७१ ॥

कुत इत्याह ।

स्वयंभ्रमणसिद्धेरिति ॥ ७२ ॥

स्वयमात्मनैव भ्रमणसिद्धेः चक्रभ्रमतुल्यप्रवृत्तिसिद्धेः ॥ ७२ ॥

एतदेव भावयन्नाह ।

ચારિત્ર પરિણામની મંદતા થતાં તે પરિણામની ફરીથી તીવ્રતા કરવાને અર્થે તે ઉપદેશ પ્રવત્ત છે. ૭૦

હવે તે ઉપદેશની નિષ્ફલતા કહેવાને કહે છે.

મૂલાર્થ—મધ્યસ્થપણાને વિષે ઉપદેશની નિષ્ફલતાજ હોય છે. ૭૧

ટીકાર્થ—મધ્યસ્થભાવ એટલે ચારિત્ર પરિણામની અપ્રવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનો અંત એ બે અવસ્થાના મધ્ય ભાગ રૂપ મધ્યસ્થપણું પ્રવર્ત્તતાં એટલે ચારિત્ર પરિણામની તીવ્રતા થતાં એ ઉપદેશનું નિષ્ફલપણું છે. ૭૧

ઉપદેશની નિષ્ફલતા શા માટે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પોતાની મેળેજ ભ્રમણની સિદ્ધિ છે, એ હેતુ માટે. ૭૨

ટીકાર્થ—પોતાની મેળે ભ્રમણની સિદ્ધિ છે એટલે ચક્ર ભ્રમણની જેમ પોતાની મેળે ચારિત્ર પરિણામની તીવ્રતાની સિદ્ધિ પ્રવર્ત્તેલી છે, એ હેતુ માટે ઉપદેશ નિષ્ફલ છે. ૭૨

એજ ભાવના ભાવતાં કહે છે. એટલે ઉપદેશની અપેક્ષા રાખ્યા વિના પ્રવર્ત્તેલા ચારિત્ર પરિણામની ભાવના કરે છે.

भावयतिर्हि तथा कुशलाशयत्वादशक्तोऽसमंजसप्रवृत्ता-वितरस्यामिवेतर इति ॥ ७३ ॥

भावयतिः परमार्थसाधुः हिर्यस्मात् तथा तत्प्रकारश्चारित्रवृद्धिहेतुरित्यर्थः कुशलः परिशुद्ध आशयश्चित्तमस्य तद्भावस्तत्त्वं तस्मादशक्तोऽसमर्थोऽसमंजसप्रवृत्तावनाचारसेवारूपायां दृष्टांतमाह इतरस्यामिव भावतः समंजसप्रवृत्ताविव इतरो अभावयतिर्विडंबकप्रायः ॥ ७३ ॥

अत्रैव किंचिद्विशेषमाह ।

इति निदर्शनमात्रमिति ॥ ७४ ॥

મૂલાર્થ—ભાવયતિ તેવી રીતના કુશલ આશયપણાને લઇને અઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત છે, અને જે ભાવયતિ નથી તે ઘટિત પ્રવૃત્તિને વિષે અશકત છે, તેમ તે પણ અશકત્ છે. ૭૩

ટીકાર્થ—જે ભાવયતિ એટલે પરમાર્થથી સાધુ છે, તે ચારિત્રની વૃદ્ધિ થવાનું કારણ રૂપ, અને શુદ્ધ એવા આશયને લઇને અનાચારની સેવાને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાને અશક્ત છે, એટલે ભાવયતિથી અનાચાર સેવી શકાતોજ નથી. તે ઉપર દ્રષ્ટાંત આપે છે. જેમ અભાવ યતિ એટલે વિડંબનાને પામતો એવો જે દ્રવ્યયતિ તે ભાવથકી સંયમની પ્રવૃત્તિ કરવાને વિષે અશકત છે, તેમ આ ભાવયતિ અઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત જાણવો. અર્થાત્ અઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં જેમ અસાધુને ઉપદેશની અપેક્ષા નથી, તેમ ઉત્તમ સાધુને ઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં ઉપદેશની અપેક્ષા નથી. ૭૩

આ ઠેકાણે કાંઇક વિશેષ કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રથમ જે સરખાપણું કહ્યું, તે કેવલ દ્રષ્ટાંત માત્ર જાણવું. ૭૪

इत्येतदितरस्यामिवेतर इति यदुक्तं तन्निदर्शनमात्रं दृष्टांत एव केवलः ॥ ७४ ॥

अत एवाह ।

न सर्वसाधर्म्ययोगेनेति ॥ ७५ ॥

न नैव सर्वसाधर्म्ययोगेन सर्वैः धर्मैः साधर्म्यं सादृश्यं तद्योगेन ॥ ७५ ॥

एतत्कुत इत्याह ।

यतेस्तदप्रवृत्तिनिमित्तस्य गरीयस्त्वादिति ॥ ७६ ॥

यतेः साधोः तत्रासमंजसे ऽप्रवृत्तौ निमित्तस्य सम्यग्दर्शनादिपरिणामस्य गरीयस्त्वात् असमंजसप्रवृत्तिनिमित्तान्मिथ्यात्वादेस्तथाविधकर्मोदयज-

---

ટીકાર્થ—' અસાધુ પુરૂષ જેમ ઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત છે ' એમ જે પૂર્વે કહ્યું, તે કેવલ દૃષ્ટાંત માત્ર જાણવું. ૭૪

પૂર્વે કહ્યું, તે દૃષ્ટાંત માત્ર છે તે માટે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પૂર્વે કહેલ તે સર્વ પ્રકારના સાદૃશ્ય યોગથી દૃષ્ટાંત નથી. ૭૫

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રકારના સદૃશ યોગવડે કરી પૂર્વે કહેલુ દૃષ્ટાંત નથી. ત્યારે શું છે ? તે દેશથી સરખાપણામાં દૃષ્ટાંત માત્ર છે, એમ જાણવું. ૭૫

એ દૃષ્ટાંતમાં સર્વ સદૃશપણાનો યોગ નથી એ શાથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તે ભાવયતિને અઘટિત કાર્યમાં અપ્રવર્ત્તાવવાના નિમિત્ત રૂપ જે સમ્યક્ત્વાદિ તેનું અતિશય ગુરૂપણું છે, એ હેતુ માટે. ૭૬

ટીકાર્થ—તે ભાવ સાધુને અનાચાર સેવનાદિક તે અઘટિત પ્રવૃત્તિમાં ન પ્રવર્ત્તવાનું નિમિત્ત-કારણ રૂપ જે સમ્યગ્દર્શનાદિ પરિણામ, તેનું અતિશય મોટાપણું છે. એટલે તેવા પ્રકારના કર્મના ઉદયથી થયેલા

न्यांत् अतएव जीवाऽस्वभावभूतात्तस्काशादतिगुरुत्वात् ॥ ७६ ॥

एतदेव भावयति ।

वस्तुतःस्वाभाविकत्वादिति ॥ ७७ ॥

वस्तुतःपरमार्थवृत्त्या स्वाभाविकत्वात्जीवस्वभावमयत्वात् सम्यग्दर्शनादेः समंजसप्रवृत्तिनिमित्तस्य ॥ ७७ ॥

तथा सद्भाववृद्धेः फलोत्कर्षसाधनादिति ॥ ७८ ॥

सद्भावस्य शुभपरिणामरूपस्य या वृद्धिरुत्कर्षस्तस्याः फलोत्कर्षसाधनात् उत्कृष्टफलरूपमोक्षनिष्पादनात् । वृद्धिं प्राप्तो हि शुभो भावः सम्यग्दर्शनादिर्मोक्षं साधयति नतु मिथ्यात्वादिः कदाचनापि अतः परमफलसाधकत्वेन मिथ्यात्वादिभ्योऽसौ गरीयानिति ॥ ७८ ॥

એજ હેતુ માટે જીવના અસ્વભાવભૂત એવા મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્દર્શન વગેરેનું ગુરૂપણું છે, તે કારણથી સર્વ સાધર્મ્યયોગે કરી પૂર્વોક્ત દ્દષ્ટાંત નથી. ૭૬

એ સમ્યગ્દર્શનાદિકના ગુરૂપણાનીજ ભાવના ભાવે છે.

મૂલાર્થ—વસ્તુતાએ સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મ સ્વભાવમયપણું છે, માટે. ૭૭

ટીકાર્થ—વસ્તુતાએ પરમાર્થ વૃત્તિએ ધટિત પ્રવૃત્તિના નિમિત્ત કારણ રૂપ એવા સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમયપણું છે, માટે મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યક્ત્વાદિકનું ગુરૂપણું છે. ૭૭

મૂલાર્થ—વળી શુદ્ધ પરિણામની વૃદ્ધિને મોક્ષરૂપ મહાફલનું સાધવાપણું છે, માટે સમ્યક્ત્વાદિકને ગુરૂપણું છે. ૭૮

ટીકાર્થ—શુદ્ધ પરિણામ રૂપ જે સદ્ભાવ તેનો જે ઉત્કર્ષ તેને મોટા મોક્ષરૂપ ફ્લનું કારણરૂપ છે એટલે વૃદ્ધિ પામેલો સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ મોક્ષને સાધે છે પણ મિથ્યાત્વાદિ અશુદ્ધ ભાવ કદિ પણ મોક્ષને સાધતો નથી, એથી પરમ ફળરૂપ મોક્ષના કારણ પણાને લઇને મિથ્યાત્વાદિકથી એ શુદ્ધ પરિણામ રૂપ સમ્યગ્ દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૭૮

एतदपि कुत इत्याह ।

उपप्लवविगमेन तथावज्ञासनादितीति ॥ ७९ ॥

उपप्लवविगमेन रागद्वेषाद्यांतरोपद्रवापगमेन तथावज्ञासनात् तथा असमंजसस्यामवृत्तियोग्यतयावज्ञासनात् प्रतीतेर्ज्ञावयतेः कर्त्तुः इतीतरस्यामितेतर इति निदर्शनमात्रमिति स्थितं इतिः वाक्यपरिसमाप्तौ ॥ ७९ ॥

अथोपसंहरन्नाह ।

एवंविधयतेः प्रायो ज्ञावशुद्धेर्महात्मनः ।
विनिवृत्ताग्रहस्योच्चैर्मोक्षतुल्यो ज्ञवोऽपि हीति ॥ ८० ॥

एवंविधस्य स्वावस्थोचितानुष्ठानारंजिणो यतेः साधोः प्रायो बाहुल्येन

મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્ દર્શનાદિક અતિશય મોટું છે, એમ શા કારણથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—રાગદ્વેષાદિ ઉપદ્રવ જવાથી તેવો બોધ થાય છે, એ હેતુ માટે. ૭૯

ટીકાર્થ—રાગદ્વેષાદિ અંતરના ઉપદ્રવનો નાશ થવાથી તેવી જાતનો આભાસ થાય છે, એટલે અઘટિતમાં પ્રવર્ત્તવું યોગ્ય નથી એવી પ્રતીતિ ભાવ યતિને થાય છે. પૂર્વે કહ્યું હતું કે, ઘટિત પ્રવૃત્તિ કરવાને વિષે અસાધુ અસમર્થ છે, એવું દષ્ટાંત આપ્યું હતું, તે દષ્ટાંત માત્ર છે, એમ સિદ્ધ થયું. અહિં इति શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિના અર્થમાં છે. ૭૯

હવે ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવની શુદ્ધિ થવાથી જેને દુરાગ્રહ નથી એવા મહાત્મા ભાવયતિને બહુધા આ સંસાર પણ મોક્ષના જેવો છે. ૮૦

ટીકાર્થ—પોતાની સ્થિતિને ઘટે તેવા અનુષ્ઠાનના આરંભને કરનારા અને ભાવશુદ્ધિ થવાથી જેનું રૂપ પ્રથમ કહેલું છે એવા મહાત્મા અને શરી-

भावशुद्धेः सकाशान्महात्मन उक्तरूपस्य विनिवृत्ताग्रहस्य उपरतशरीरादिगोचरमूर्छादोषस्य उच्चैरत्यर्थ मोक्षतुल्यो निर्वाणकल्पो भवोऽपि मोक्षस्तावन्मोक्ष एवेत्यपिशब्दार्थः । हिः स्फुटम् । यद्वाचि ।

" निर्जितमदमदनानां वाक्कायमनोविकाररहितानाम् । विनिवृत्तपराशानामिहैव मोक्षः सुविहितानाम् " ॥ १ ॥ इति । ॥ ८० ॥

अत्रोपपत्तिमाह ।

सद्दर्शनादिसंप्राप्तेः संतोषामृतयोगतः ।

भावैश्वर्यप्रधानत्वात्तदासन्नत्वतस्तथा ॥ ८१ ॥ इति ॥

सद्दर्शनादीनामधःकृतचिंतामणिकल्पद्रुमकामधेनूपमानानां सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणां संप्राप्तेर्लाभात् यः संतोषामृतयोगस्तस्मात् मोक्षतुल्यो भवोऽपि

गादि संबंधी मूर्छादोष जेनो नाश पाम्यो छे, एवा भावसाधुने संसार प्राये करी अत्यंत मोक्ष तुल्य थाय छे. मोक्ष एज मोक्ष छे, एम अपि शब्दनो अर्थ छे. अहिं हि शब्द स्फुट अर्थमा छे. आ संसारज मोक्ष रूप छे, ते विषे कह्युं छे के,—

" जेमणे मद तथा मदन—कामने जीत्या छे, जेओ मन, वचन अने कायाना विकारथी रहित छे अने जेमणे पारकी आशा (पुद्गल भावनी इच्छा) दूर करी छे, एवा सुविहित साधुओने अहिंज मोक्ष छे. " १ ८०

आ संसार पण मोक्ष रूप छे, ते विषे युक्ति कहे छे.

मूलार्थ—सत् एवा दर्शनादिकनी प्राप्तिथी तथा संतोष रूप अमृतना योगथी, भावथी, ऐश्वर्यना प्रधानपणाथी अने मोक्षना समीपपणाथी अहिंज मोक्ष छे. ८१

टीकार्थ—चिंतामणि, कल्पवृक्ष अने कामधेनुनी उपमाओने जेमणे तिरस्कार करेली (न्यून करेली) छे एवा सम्यग् दर्शन, सम्यग् ज्ञान

हीति संबंधः । उपपत्त्यन्तरमाह भावैश्वर्यप्रधानत्वात् भावैश्वर्येण क्षमामार्दवादिना प्रधान उत्तमस्तद्भावस्तत्त्वं तस्मात् सकाशात् तदासन्नत्वतो मोक्षासन्नभावात् तथेति हेत्वंतरसूचक इति ॥ ८१ ॥

एतदेव समर्थयन्नाह ।

उक्तं मासादिपर्यायवृद्ध्या द्वादशभिः परम् ।
तेजःप्राप्नोतिचारित्री सर्वदेवेभ्यउत्तमम् इति ॥ ८२ ॥

उक्तं निरूपितं भगवत्यां किमित्याह । मासादिपर्यायवृद्ध्या मासेन द्वाभ्यां त्रिभिरित्यादिक्रमेण पर्यायस्य वृद्धौ सत्यां यावत् द्वादशभिर्मासैः परं प्रकृष्टं तेजश्चित्तसुखलाभलक्षणं प्राप्नोत्यधिगच्छति चारित्री विशिष्टचारित्रपात्रं पुमान्।

અને સમ્યગ્ ચારિત્રના લાભથી પ્રાપ્ત થયેલ જે સંતોષ રૂપ અમૃતનો યોગ, તેનાથી સંસાર પણ મોક્ષ તુલ્ય થાય છે. તે વિષે બીજી યુક્તિ કહે છે. ભાવથી ઐશ્વર્યનું પ્રધાનપણું છે એટલે ક્ષમા, માર્દવ વગેરેથી ઉત્તમપણું છે, તેથી તેમ મોક્ષનું સમીપણું છે,તેથી પૂર્વે કહેલા ભાવયતિને સંસાર મોક્ષ તુલ્ય થાય છે. तथा શબ્દ બીજા હેતુને સૂચવે છે. ૮૧

પૂર્વોક્ત વાતને સમર્થ કરે છે.

મૂલાર્થ—માસાદિ પર્યાયની વૃદ્ધિએ કરીને યાવત્ બાર માસે કરીને ચારિત્રધારી પુરૂષ સર્વ દેવતાઓથી ઉત્તમ એવા તેજને–ઉત્કૃષ્ટ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. ૮૨

ટીકાર્થ—ભગવતી સૂત્રમાં નિરૂપણ કર્યું છે, તે શું નિરૂપણ કર્યું છે ? માસાદિ પર્યાયની વૃદ્ધિ વડે કરીને એટલે એક, બે, ત્રણ માસ ઇત્યાદિ ક્રમ વડે કરી પર્યાયની વૃદ્ધિ સતે ઉત્કૃષ્ટ બાર માસે કરીને ચિત્તના સુખના લાભરૂપ લક્ષણવાલા ઉત્કૃષ્ટ તેજને તે વિશિષ્ટ ચારિત્રવાલો (ભાવયતિ) પુરૂષ પામે છે. તે તેજની ઉત્કૃષ્ટતા સ્પષ્ટ કરે છે. ભવનપતિથી આરંભી અનુત્તર વિમાનવાસી

परत्वमेव व्यनक्ति । सर्वदेवेभ्यो भवनवासिप्रभृतिभ्योऽनुत्तरसुरावसानेभ्यः सकाशादुत्तमं सर्वसुरसुखातिशायीति भावः ।

भगवतीसूत्रं चेदं "

" जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा एएणं कस्स तेउल्लेसं वीतीवयंति मासपरियाए समणे निग्गंथे वाणमंतराणं देवाणं तउल्लेसं वीइवयइ । एवं दुमासपरियाए समणे निग्गंथे असुरिंदवज्जिआणं भवणवासीणं देवाणं तेउलेसं वीइवयइ । तिमासपरियाए समणे निग्गंथे असुरिंदाणं देवाणं तेउल्लेसं वीतीवयइ । चउमासपरियाए समणे निग्गंथे चंदिमसूरिमवज्जियाणं गहगणनक्खत्तारारूवाणं जोतिसियाणं तेउल्लेसं वीईवयइ । पंचमासपरियाए समणे निग्गंथे चंदिमसूरियाणं जोइसियाणं तेउलेसं वीइवयइ । छम्मासपरियाए समणे निग्गंथे सोहम्मीसाणाणं तेउल्लेसं वीतीवयइ । सत्तमासपरियाए समणे निग्गंथे सणं-

---

દેવ સુધીના સર્વ દેવતાઓથી ઉત્તમ એવા સુખને પામે છે એટલે સર્વ દેવતાના સુખથી અધિક સુખને પામે છે.

તે વિષે ભગવતી સૂત્રમાં આ પ્રમાણે છે.—" આ વર્ત્તમાન કાલમાં વર્ત્તતા એવા આ શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સાધુઓ ચિત્તસુખના લાભરૂપ લક્ષણવાળી કોની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે ? એ પ્રશ્ન થતાં તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, એક માસના ચારિત્રના પર્યાયવાલો શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સાધુ વાણવંતર દેવતાઓની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. બે માસ પર્યાયવાલો સાધુ અસુરેંદ્ર શિવાયના ભવનપતિ દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે.ત્રણ માસના પર્યાયવાલો સાધુ અસુરેંદ્ર એવા દેવતાની તેજોલેશ્યાને અતિક્રમણ કરે છે. ચાર માસ પર્યાયવાલો સાધુ ચંદ્ર સૂર્ય શિવાય ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારારૂપ જ્યોતિષ્ક દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. પાંચ માસના પર્યાયવાલો સાધુ ચંદ્ર સૂર્ય એવા જ્યોતિષ દેવની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. છ માસ પર્યાયવાલો સાધુ સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. સાત માસના પર્યાયવાલો સાધુ સનત્કુમાર અને માહેંદ્ર દેવલોક-

कुमारमाहिंदाणं तेउल्लेसं वीइवयइ। अट्ठमासपरियाए समणे निग्गंथे बंभलोगलंतगदेवाणं तेउल्लेसं वीइवयइ। नवमासपरियाए समणे निग्गंथे महासुक्कसहस्साराणं देवाणं तेउल्लेसं वीईवयइ। दसमासपरियाए समणे निग्गंथे आणयपाणयआरणअच्चुआणं देवाणं तेउल्लेसं वीइवयइ। एक्कारसमासपरियाए समणे निग्गंथे गेवेज्जाणं देवाणं तेउल्लेसं वीइवयइ। बारमासपरियाए समणे निग्गंथे अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं तेउल्लेसं वीइवयइ। तेण परं सुक्के सुक्काभिजाती भवित्ता सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वाइसव्वदुक्खाणमंतंकरेइत्ति॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मबिन्दुवृत्तौ
यतिधर्मविषयविधिः षष्ठोऽध्यायः समाप्तः।

ના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. આઠ માસના પર્યાયવાલો સાધુ બ્રહ્મલોક અને લાંતક દેવલોકના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. નવ માસના પર્યાયવાલો સાધુ મહા શુક્ર અને સહસ્રાર દેવલોકના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. દશ માસના પર્યાયવાલો નિર્ગ્રંથ મુનિ આનત,પ્રાણત,આરણ અને અચ્યુત, દેવલોકનાં દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. અગીયાર માસના પર્યાયવાલો નિર્ગ્રંથ મુનિ ગ્રૈવેયક દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે બાર માસના પર્યાયવાલો નિર્ગ્રંથ મુનિ અનુત્તર વિમાનના દેવતાની તેજોલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે, ત્યાર પછી શુકલ અને શુકલાભિજાત્ય થઇને સિદ્ધ થાય છે,બુદ્ધ થાય છે,મુક્ત થાય છે,પરિ નિર્વાણ થાય છે,યાવત્ સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે.(એટલે સામાન્ય રીતે અણિમાદિ ઐશ્વર્ય પામે છે,બુદ્ધ કહેતાં કેવલિ થાય છે, મુક્ત કહેતાં ભવોપગ્રાહી કર્મથી મુકત થાય છે, પરિનિર્વાણ કહેતાં સર્વથા કર્મ રહિત થઇ યાવત્ સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે.)

ઇતિ મુનિચંદ્ર વિરચિત ધર્મ બિંદુ ગ્રંથની ટીકાને વિષે
યતિધર્મના વિષયના વિધિ નામે છઠ્ઠો અ-
ધ્યાય સંપૂર્ણ થયો.

सप्तमः अध्यायः ।

तस्य चेदमादिसूत्रम् ।

फलप्रधान आरंभ इति सल्लोकनीतितः ।
संक्षेपादुक्तमस्येदं व्यासतः पुनरुच्यते इति ॥ १ ॥

फलं प्रधानं यस्येति स तथा आरंभोधर्मादिगोचरा प्रवृत्तिः इति अस्याः सल्लोकनीतितः शिष्टजनसमाचारात् किमित्याह, संक्षेपात्परिमितरूपया उक्तमस्य

અધ્યાય સાતમો.

તે નું આ પ્રથમ સૂત્ર—

મૂલાર્થ—જેનું ફલ પ્રધાન હોય તેનો આરંભ કરવો, એ સત્પુરૂષોની નીતિ છે, તેથી ગ્રંથના આદ્યમાં ધર્મનું આ ફલ છે, એમ સંક્ષેપમાં કહેલું છે, તે ધર્મના ફલને હવે વિસ્તારથી કહે છે. ૧

ટીકાર્થ—શિષ્ટ જનનો એવો આચાર છે કે, ફલ જેમાં પ્રધાન છે, એવી ધર્માદિક સંબંધી પ્રવૃત્તિ કરવી એવી સત્પુરૂષોની નીતિનો આશ્રય કરી ગ્રંથકારે 'ધર્મનું આ ફલ છે' એમ સંક્ષેપથી ગ્રંથના આરંભમાં ' धनदो धनार्थिनां

धर्मस्येदंफलं " धनदो धनार्थिनां मोक्तः " इति श्लोकेन शास्त्रादौ व्यासतो विस्तरेण पुनरुच्यते इदमिदानीमिति ॥ १ ॥

ननु यदि व्यासतः पुनरिदानीं वक्ष्यते तत्किमिति संक्षेपात् पूर्वं फलमुक्तमित्याशंक्याह ।

प्रवृत्त्यंगमदः श्रेष्टं सत्वानां प्रायशश्च यत् ।
आदौ सर्वत्र तद्युक्तमभिधातुमिदं पुनः ॥२॥ इति ।

प्रवृत्त्यंगं प्रवृत्तिकारणं अदः फलं श्रेष्टं ज्यायः सत्त्वानां फलार्थिनां प्राणिविशेषाणां प्रायशः प्रायेण चकारो वक्तव्यांतरसमुच्चये । यद्यस्मादादौ प्रथमं सर्वत्र सर्वकार्येषु तत्तस्माद्युक्तमुचितमभिधातुं भणितुं संक्षेपादाविति आदावेव विस्तरेण फलभणने शास्त्रार्थस्य अतिव्यवधानेन श्रोतुस्तत्र नीरसत्वप्रसंगेनादर एव स्यादिति, इदं पुनरिति यत्पुनर्व्यासतः फलं तदिदं वक्ष्यमाणम् ॥ २ ॥

मोक्तः ' એ શ્લોક વડે કહેલું છે તેને [ધર્મના ફલને] હવે વિસ્તારથી કહેછે૧

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, હવે તમે ધર્મનું ફલ વિસ્તારથી કહો છો તો પ્રથમ સંક્ષેપથી કેમ કહ્યું ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે પ્રાણીઓને પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ પ્રાયે કરી એના ફલનું કહેવું, એ શ્રેષ્ઠ છે, માટે ગ્રંથના આરંભને વિષે સંક્ષેપે ફલ કહેવું, તે યુક્ત છે, અને હવે ગ્રંથને અંતે ધર્મના ફલને વિસ્તારથી કહેવું તે યુક્ત છે. ૨

ટીકાર્થ—ફલના અર્થી એવા પ્રાણીઓને ધર્માદિ સર્વ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ પ્રાયે કરી ફલ છે, તે હેતુ માટે આ ગ્રંથના આદિમાં સંક્ષેપથી ફલ કહ્યું, તે યુક્ત છે કારણકે, પ્રથમથીજ વિસ્તાર વડે ફલ કહીએ તો શાસ્ત્રના અર્થને કહેવાનો ઘણો અંતર થવાથી સાંભળનારને નીરસ ભાવ થવાનો પ્રસંગ આવે તેથી કરીને શાસ્ત્ર સાંભળવામાં અનાદરજ થાય માટે આદ્યમાં સંક્ષેપથી ફલ કહેવું અને અંતે વિસ્તારથી ફલ કહેવું, તે યુક્ત છે. તેથી હવે ગ્રંથકાર ધર્મના ફલને વિસ્તારથી કહે છે. ૨

यथा—विशिष्टं देवसौख्यं यच्छिवसौख्यं च यत्परम् ।
धर्मकल्पद्रुमस्येदं फलमाहुर्मनीषिणः ॥ ३ ॥ इति ।

विशिष्टं सौधर्मादिदेवलोकसंबंधितयाशेषदेवसौख्यातिशायि देवसौख्यं सुर शर्म यदिहैव वक्ष्यमाणं शिवसौख्यं मुक्तिशर्म चः समुच्चये यदिति प्राग्वत् परं प्रकृष्टं तत्किमित्याह धर्मकल्पद्रुमस्य भावधर्मकल्पपादपस्य इदं प्रतीतरूपतया प्रथिमानं फलं साध्यमाहुःउक्तवंतःमनीषिणः सुधर्मस्वामिप्रभृतयो महामुनय इति ॥ ३ ॥

इत्युक्तो धर्मः सांप्रतमस्य फलमनुवर्णयिष्यामः ॥ ४ ॥ इति

सुगममेव । ४

द्विविधं फलमनंतरपरंपराभेदादिति ॥ ५ ॥

મૂલાર્થ—દેવસંબંધી મોટું સુખ અને ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષસુખ એ ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનું ફલ છે, એમ મોટા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો કહે છે. ૩

ટીકાર્થ—વિશિષ્ટ એટલે સૌધર્માદિ દેવલોકને સંબંધે કરી બાકી રહેલા દેવ સંબંધી સુખથી અતિશય મોટું દેવસુખ કે જે આગળ કહેવામાં આવશે તથા અહિં પણ આગળ કહેવામાં આવશે એવું ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષસુખ તે બંને ભાવધર્મરૂપ કલ્પવૃક્ષના વિખ્યાત ફલ છે, એમ સુધર્મા સ્વામી પ્રમુખ મહાન્ મુનિઓ કહે છે. ૩

મૂલાર્થ—એવી રીતે ગૃહસ્થ ધર્મ અને યતિધર્મ કહેવામાં આવ્યો, હવે તે ધર્મના ફલનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

એ સૂત્રનો અર્થ સુગમ છે, તેથી ટીકા આપી નથી. ૪

મૂલાર્થ—અનંતર ફલ અને પરંપરા ફલ એમ બે પ્રકારનું ધર્મનું ફલ છે. ૫

द्विविधं द्विरूपं फलं धर्मस्य कथमित्याह।
अनंतरपरंपराभेदात्। आनंतर्येण परंपरया च॥ ५॥

तत्रानंतरफलमुपप्लवह्रास इति॥ ६॥

तत्र तयोर्मध्येऽनंतरफलं दर्श्यते तद्यथा उपप्लवह्रास उपप्लवस्य रागद्वेषादिदोषोद्रेकलक्षणस्य ह्रासः परिहाणिः॥ ६॥

तथा— भावैश्वर्यवृद्धिरिति॥ ७॥

भावैश्वर्यस्य औदार्यदाक्षिण्यपापजुगुप्सादिगुणलाभलक्षणस्य वृद्धिरुत्कर्षः॥ ७॥

तथा—जनप्रियत्वमिति॥ ८॥

सर्वलोकचित्ताह्लादकत्वम्॥ ८॥

ટીકાર્થ—ધર્મનું ફલ બે પ્રકારનું છે. તે કયે પ્રકારે! એક અનંતર ફલ અને બીજું પરંપરા ફલ—એ બે ભેદથી જાણવું ૫

મૂલાર્થ—તેમાં રાગાદિ ઉપદ્રવનો નાશ થવો એ અનંતર ફલ છે. ૬

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહેલ ધર્મના બે ફલમાં અનંતર ફલ દેખાડે છે, જેમકે, રાગ દ્વેષાદિ દોષનો વિશેષ ઉદય થવા રૂપ લક્ષણવાલા ઉપદ્રવનો સર્વ પ્રકારે નાશ થવો—એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૬

મૂલાર્થ—ભાવૈશ્વર્યની વૃદ્ધિ થવી એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૭

ટીકાર્થ—ભાવૈશ્વર્ય એટલે ઉદારતા, અનુકૂલતા, પાપકર્મની નિંદા, વગેરે ગુણોનો લાભ તેની વૃદ્ધિ એટલે ઉત્કર્ષ એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૭

મૂલાર્થ—લોકપ્રિય થવું, એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૮

ટીકાર્થ—સર્વ લોકના ચિત્તને આનંદ ઉપજાવવાપણું એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૮

परंपराफलं तु सुगतिजन्मोत्तमस्थानपरंपरानिर्वाणावाप्तिरिति ॥ ए ॥

यत्सुगतिजन्म यच्चोत्तमस्थानपरंपरया कारणनूतया निर्वाणं तयोरवाप्तिः पुनःपरंपराफलमिति ॥ ए ॥

अथ स्वयमेवैतत्सूत्रं नावयति ।

सुगतिर्विशिष्टदेवस्थानमिति ॥ १० ॥

सुगतिः किमुच्यते इत्याह, विशिष्टदेवस्थानं सौधर्मादिकल्पलक्षणम् ॥ १० ॥

तत्रोत्तमा रूपसंपत्, सत्स्थितिप्रनावसुखद्युतिलेश्यायोगः,

મૂલાર્થ—સારી ગતિમાં જન્મ થવો, ઉત્તમ સ્થાનની પરંપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી, એ બેનું જે થવું, તે ધર્મનું પરંપરા ફલ છે. ૯

ટીકાર્થ—સારી ગતિમાં જન્મ થવો, ઉત્તમ સ્થાનની પરંપરાએ કરી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી એ બંનેનું થવું તે ધર્મનું પરંપરા ફલ છે. ૯

હવે સૂત્રકાર પોતેજ એ સૂત્રની ભાવના કરે છે. એટલે પરંપરા ફલને દર્શાવનાર સૂત્રનો વિસ્તાર કરે છે.

મૂલાર્થ—સૌધર્મ દેવલોકાદિ સારા સ્થાન પ્રત્યે જવું, તે સુગતિ કહેવાય છે.

ટીકાર્થ—સુગતિ એટલે શું? સાૈધર્માદિ દેવલોક તે સુગતિ કહેવાય છે. ૧૦

મૂલાર્થ—તે દેવલોકમાં ઉત્તમ રૂપની સંપત્તિ, સ્થિતિ,પ્રભાવ સુખ, કાંતિ અને લેશ્યાનો સારો યોગ થાય છે, નિર્મલ એવા ઈ-

विशुद्धेंद्रियावधित्वं, प्रकृष्टानि भोगसाधनानि, दिव्यो विमाननिवहः, मनोहराण्युद्यानानि, रम्या जलाशयाः, कांता अप्सरसः, अतिनिपुणाः किंकराः, प्रगल्भो नाट्यविधिः, चतुरोदारा भोगाः, सदाचित्ताह्लादः, अनेकसुखहेतुत्वं, कुशलानुबंधः, महाकल्याणपूजाकरणं, तीर्थंकरसेवा, सद्धर्मश्रुतौ रतिः, सदासुखित्वमिति ॥ ११ ॥

तत्र देवस्थाने उत्तमा प्रकृष्टा रूपसंपत् शरीरसंस्थानलक्षणा । सत्यः सुंदरा याः स्थितिप्रभावसुखद्युतिलेश्यास्ताभिर्योगः समागमः तत्र स्थितिः पल्योपमसागरोपमप्रमाणायुष्कलक्षणा । प्रभावो निग्रहानुग्रहसामर्थ्यं सुखं चित्तसमाधिलक्षणं । द्युतिः शरीराभरणादिप्रभा । लेश्यास्तेजोलेश्यादिका इति । विशुद्धानि

द्रियो तथा अवधिज्ञान, उत्कृष्ट એવા ભોગના સાધનો, દિવ્ય વિમાનોનો સમૂહ, મનોહર ઉદ્યાનો, રમ્ય જલાશયો, સુંદર અપ્સરાઓ, અતિનિપુણ સેવકો, અતિ રમણીય નાટક વિધિ, ચતુર ઉદાર ભોગ, સદા ચિત્તને વિષે આનંદ, અનેક સુખના કારણો, પરિણામે સુખકારી સર્વ કાર્યની સંતતિ, મહા કલ્યાણકને વિષે પૂજાનું કરવું, તીર્થંકરની સેવા, શુભ ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ, અને નિરંતર સુખીપણું—એ સર્વની પ્રાપ્તિ થવી એ ધર્મનું પરંપરા ફલ છે.૧૧

ટીકાર્થ—તે દેવલોકમાં શરીરની સંસ્થાન રૂપ લક્ષણવાળી રૂપ સંપત્તિ, સુંદર એવા સ્થિતિ પ્રભાવ, સુખ કાંતિ, અને લેશ્યાનો યોગ તેમાં સ્થિતિ એટલે પલ્યોપમ--સાગરોપમ પ્રમાણે આયુષ્યની સ્થિતિ, પ્રભાવ એટલે નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવાનું સામર્થ્ય, સુખ એટલે ચિત્તની સમાધિ, દ્યુતિ એટલે શરીરના આભરણાદિકની કાંતિ, તેજોલેશ્યાદિ લેશ્યા, તેનો યોગ થવો, વિશુદ્ધ એટલે પોત પોતાના વિષયનું અવિપરીત જ્ઞાનનું ઉત્પન્ન થવું, તે વડે નિર્મલ એવી ઈંદ્રિયો અને અવધિજ્ઞાનવાળું દેવપણું, ઉત્કર્ષવાળા ભોગના સાધનો, તેને દર્શાવે છે. દિવ્ય એટલે પોતાની પ્રભાથી સમગ્ર તેજસ્વી સમૃદ્ધને

स्वविषयाविपर्यस्तज्ञानजननेन निर्मलानींद्रियाणि अवधिश्च यस्य स तथा तद्भाव-स्तत्त्वं । प्रकृष्टानि प्रकर्षवंति भोगसाधनानि भोगोपकरणानि । तान्येव दर्शयति दिव्यो निजप्रज्ञाभंमलविभंबिताशेषतेजस्विचक्रो विमाननिवहः विमानसंघातः । मनोहराणि मनःप्रमोदप्रदानि । अशोकचंपकपुंनागनागप्रभृतिवनस्पतिसमाकुलानि उद्यानानि वनानि । रम्या रंतुं योग्या जलाशया वापीह्रदसरोवरलक्षणाः । कांताः कांतिभाजः अप्सरसो देव्यः । अतिनिपुणाः परिशुद्धविनयविधिविधायिनः किंकराः प्रतीतरूपा एव । प्रगल्भः प्रौढो नाट्यविधिः तीर्थकरादिचरितप्रतिबद्धाभिनयलक्षणः । चतुरोदाराः चतुरा झटित्येवेंद्रियचित्ताक्षेपदक्षा उदाराश्चोत्तमाः भोगाः शब्दादयः श्रोत्रादींद्रियविषयाः । सदा सततं चित्ताह्लादो मनःप्रसादरूपः । अनेकेषां स्वव्यतिरिक्तानां देवादीनां तत्तन्नानाविधसमुचिताचार समाचरणचातुर्यगुणेन सुखहेतुत्वं संतोषनिमित्तभावः । कुशलः परिणामसुंदरोऽ-

---

विडंबित करनार एवो विमानोनो समूह, मनोहर एटले मनने हर्ष आपनारा अशोक, चंपो, पुन्नाग, अने नागकेशर, वगेरे वनस्पतिओथी भरपूर एवा उद्यानो, रमवाने योग्य एवा वाव्य, धरा, अने सरोवरादि जलाशयो, कांतिवाली दिव्य अप्सराओ, अतिनिपुण एटले शुद्ध विनय विधिने करनारा सेवको, अतिसुंदर नाट्य विधि एटले तीर्थंकर वगेरेना चरित्रथी युक्त एवा अभिनयवाला नाटको, चतुर एटले तत्काल इंद्रियो तथा चित्तने आकर्षवामां कुशल एवा शब्दादिक विषयो, सतत मननी प्रसन्नता, पोताथी जुदा एवा देवादिकने ते ते विविध जातना योग्य एवा आचारने संपादन करवाना चातुर्य गुण वडे बीजाने संतोष पामवानुं निमित्त कारण, कुशळ एटले परिणामे सुंदर एवो सर्व कार्यनो कुशलानुबंध—सुखनी परंपरानुं उत्पन्न थवापणुं, मोटा कल्याणको एटले तीर्थंकरोना जन्म. तथा महा व्रतना अंगीकार करवाना समयो, तेमने विषे स्नात्र, पुष्पारोपण, धूपवास इत्यादि आपवाना प्रकारे करी पूजा करवी; पोताना प्रभावे करी त्रण जगतना जीवोना मनने जेमणे वश करेला छे. अने अमृतना वर्षाद जेवी रसिक देशनान[illegible] धिथी जेमणे भव्य प्राणीओना मनना तापने ना[illegible] छे

नुबंधः सर्वकार्याणां । महाकल्याणकेषु जिनजन्ममहाव्रतमतिपत्त्यादिषु पूजायाः स्नात्रपुष्पारोपणधूपवासमदानादिना मकारेण करणं निर्मापणं । तीर्थंकराणां निजभक्तावार्जितजगत्त्रयजंतुमानसानां अमृतमेघासाराकारसरसदेशनाविधिनिहतत्रव्यक्तविकजनमनःसंतापानां पुरुषरत्नविशेषाणां सेवा वंदननमनपर्युपासनपूजनादिनाराधना । सतः पारमार्थिकस्य धर्मस्य श्रुतचारित्रलक्षणस्य श्रुताकर्णने रतिः स्वर्गमजवनुंबुरुप्रभृतिगांधर्विकारब्धपंचमस्वरगीतश्रवणरतेरपि सकाशादधिकसंतोषलक्षणा । सदा सर्वकालं सुखित्वं बाह्यशयनासनवस्त्रालंकारादिजनितशरीरसुखयुक्तत्वम् ॥ ११ ॥

तथा तच्युतावपि विशिष्टे देशे विशिष्ट एव काले स्फीते महाकुले निःकलंकेऽन्वयेन उदग्रे सदाचारेण आख्यायिकापुरुषयुक्ते अनेकमनोरथापूरकमत्यंतनिरवद्यं जन्मेति ॥ १२ ॥

तीर्थंकरोनी वंदना, नमन, उपासना अने पूजा वगेरेथी आराधना करवी,सत् एटले पारमार्थिक एवा श्रुत चारित्र लक्षणवाला धर्मने सांभळवामां प्रीति एटले स्वर्गमां उत्पन्न थयेला तुंबुरुवगेरे गांधर्वोए आरंभेला पंचमस्वरना गीतने सांभळवानी प्रीतिथी पण अधिक संतोषवाळी एवी प्रीति सदासुखी पणुं एटले बाहेरना शयन, आसन, वस्त्र अने अलंकार वगेरेथी उत्पन्न थयेल शरीरना सुखथी युक्तपणुं ए सर्वे देव–सुगतिने विषे प्राप्त थाय छे.११

मूलार्थ—देवलोकथी च्यव्या पछी पण सारा देशमां, सारा कालमां, वंशवडे कलंकरहित, सदाचारवडे मोटा अने जेनी मोटी कथाओ छे एवा पुरुषोथी युक्त एवा प्रसिद्ध कुलमां अनेक मनोरथोने पुरनारुं अने अत्यंत पापथी रहित एवुं जन्म थाय छे.१२

स्वविषयाविपर्यस्तज्ञानजननेन निर्मलानींद्रियाणि अवधिश्च यस्य स तथा तद्भाव-स्तत्त्वं । प्रकृष्टानि प्रकर्षवंति भोगसाधनानि भोगोपकरणानि । तान्येव दर्शयति दिव्यो निजप्रभाभरभासुरविडंबिताशेषतेजस्विचक्रो विमाननिवहः विमानसंघातः । मनोहराणि मनःप्रमोदप्रदानि । अशोकचंपकपुंनागनागप्रभृतिवनस्पतिसमाकुलानि उद्यानानि वनानि । रम्या रंतुं योग्या जलाशया वापीह्रदसरोवरलक्षणाः । कांताः कांतिभाजः अप्सरसो देव्यः । अतिनिपुणाः परिशुद्धविनयविधिविधायिनः किंकराः प्रतीतरूपा एव । प्रगल्भः प्रौढो नाट्यविधिः तीर्थकरादिचरितप्रतिबद्धाभिनयलक्षणः । चतुरोदाराः चतुरा झटित्येवेंद्रियचित्ताक्षेपदक्षा उदाराश्चोत्तमाः भोगाः शब्दादयः श्रोत्रादींद्रियविषयाः । सदा सततं चित्ताह्लादो मनःप्रसादरूपः । अनेकेषां स्वव्यतिरिक्तानां देवादीनां तत्तन्नानाविधसमुचिताचार समाचरणचातुर्यगुणेन सुखहेतुत्वं संतोषनिमित्तभावः । कुशलः परिणामसुंदरोऽ-

---

વિડંબિત કરનાર એવો વિમાનોનો સમૂહ, મનોહર એટલે મનને હર્ષ આપનારા અશોક, ચંપો, પુન્નાગ, અને નાગકેશર, વગેરે વનસ્પતિઓથી ભરપૂર એવા ઉદ્યાનો, રમવાને યોગ્ય એવા વાવ્ય, ધરા, અને સરોવરાદિ જલાશયો, કાંતિવાલી દિવ્ય અપ્સરાઓ, અતિનિપુણ એટલે શુદ્ધ વિનય વિધિને કરનારા સેવકો, અતિસુંદર નાટ્ય વિધિ એટલે તીર્થંકર વગેરેના ચરિત્રથી યુક્ત એવા અભિનયવાલા નાટકો, ચતુર એટલે તત્કાલ ઇંદ્રિયો તથા ચિત્તને આકર્ષવામાં કુશલ એવા શબ્દાદિક વિષયો, સતત મનની પ્રસન્નતા, પોતાથી જુદા એવા દેવાદિકને તે તે વિવિધ જાતના યોગ્ય એવા આચારને સંપાદન કરવાના ચાતુર્ય ગુણ વડે બીજાને સંતોષ પામવાનું નિમિત્ત કારણ, કુશળ એટલે પરિણામે સુંદર એવો સર્વ કાર્યનો કુશલાનુબંધ—સુખની પરંપરાનું ઉત્પન્ન થવાપણું, મોટા કલ્યાણકો એટલે તીર્થંકરોના જન્મ, તથા મહા વૃતના અંગીકાર કરવાના સમયો, તેમને વિષે સ્નાત્ર, પુષ્પારોપણ, ધૂપવાસ ઇત્યાદિ આપવાના પ્રકારે કરી પૂજા કરવી; પોતાના પ્રભાવે કરી ત્રણ જગતના જીવોના મનને જેમણે વશ કરેલા છે. અને અમૃતના વર્ષાદ જેવી રસિક દેશનાના વિધિથી જેમણે ભવ્ય પ્રાણીઓના મનના તાપને નાશ કરેલો છે એવા પુરૂષરત્ન

नुबंधः सर्वकार्याणां । महाकल्याणकेषु जिनजन्ममहाव्रतमतिपत्त्यादिषु पूजायाः स्नात्रपुष्पारोपणधूपवासमदानादिना प्रकारेण करणं निर्मापणं । तीर्थंकराणां निजप्रभावावर्जितजगत्त्रयजंतुमानसानां अमृतमेघासाराकारसरसदेशनाविधिनिह्नतभव्यजनविकजनमनःसंतापानां पुरुषरत्नविशेषाणां सेवा वंदननमनपर्युपासनपूजनादिनाराधना । सतः पारमार्थिकस्य धर्मस्य श्रुतचारित्रलक्षणस्य श्रुतावाकर्णने रतिः स्वर्गप्रभवतुंबुरुप्रभृतिगांधर्विकारब्धपंचमस्वरगीतश्रवणरतेरपि सकाशादधिकसंतोषलक्षणा । सदा सर्वकालं सुखित्वं बाह्यशयनासनवस्त्रालंकारादिजनितशरीरसुखयुक्तत्वम् ॥ ११ ॥

तथा तच्च्युतावपि विशिष्टे देशे विशिष्ट एव काले स्फीते महाकुले निःकलंककेऽन्वयेन उदग्रे सदाचारेण आख्यायिकापुरुषयुक्ते अनेकमनोरथापूरकमत्यंतनिरवद्यं जन्मेति ॥ १२ ॥

તીર્થંકરોની વંદના, નમન, ઉપાસના અને પૂજા વગેરેથી આરાધના કરવી,સત્ એટલે પારમાર્થિક એવા શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણવાલા ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ એટલે સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલા તુંબુરૂવગેરે ગાંધર્વોએ આરંભેલા પંચમ સ્વરના ગીતને સાંભળવાની પ્રીતિથી પણ અધિક સંતોષવાળી એવી પ્રીતિ સદાસુખીપણું એટલે બાહેરના શયન, આસન, વસ્ત્ર અને અલંકાર વગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલ શરીરના સુખથી યુક્તપણું એ સર્વે દેવ–સુગતિને વિષે પ્રાપ્ત થાય છે.૧૧

મૂલાર્થ—દેવલોકથી ચ્યવ્યા પછી પણ સારા દેશમાં, સારા કાલમાં, વંશવડે કલંકરહિત, સદાચારવડે મોટા અને જેની મોટી કથાઓ છે એવા પુરૂષોથી યુકત એવા પ્રસિદ્ધ કુલમાં અનેક મનોરથોને પુરનારૂં અને અત્યંત પાપથી રહિત એવું જન્મ થાય છે.૧૨

तच्युतावपि देवलोकादवतारे किं पुनस्तत्रसुखमेवेत्यपिशब्दार्थः । विशिष्टे देशे मगधादौ विशिष्ट एव काले सुखमदुःखमादौ स्फीते परिवारादिस्फीतिमति महाकुले इक्ष्वाकादौ, निःकलंके असदाचारकलंकपंकविकले, अन्वयेन पितृपितामहादिपुरुषपरंपरया अत एव उदग्रे उन्नटे केनेत्याह सदाचारेण देवगुरुस्वजनादिसमुचितप्रतिपत्तिलक्षणेन, आख्यायिका कथा तत्प्रतिबद्धा ये पुरुषास्तथाविधान्यासाधारणाचरणगुणेन तैर्युक्ते मंबद्धे किमित्याह अनेकमनोरथापूरकं स्वजनपरजनपरिवारादिमनोऽभिलषितपरणकारि, अत्यंतनिरवद्यं शुभलग्नशुभग्रहावलोकनादिविशिष्टगुणसमन्वितेन एकांततो निखिलदोषविकलं जन्म प्रादुर्भाव इति ॥ १२ ॥

तत्र च यद्भवति तदाह ।

ટીકાર્થ—દેવલોકથી ચ્યવ્યા પછી પણ તેમને સુખ થાય છે તો દેવલોકમાં સુખ હોય, તેમાં શુ કહેવું ? એ अपि શબ્દનો અર્થ છે. મગધ વગેરે સારા દેશમાં, સુષમદુષમાદિક સારા કાલમાં, પરિવારાદિ સહિત એવા ઈક્ષ્વાકુ વગેરેના મોટા કુલમાં, જન્મ થાય છે તે મોટા કુલ એટલે જે કુલ અસત્ આચારના કલંક રૂપ કાદવથી રહિત છે. પિતા અને પિતામહ (બાપદાદા) ઇત્યાદિ પુરૂષોની પર પરા એ યોગ્ય એવા દેવગુરૂ સ્વજનાદિક પુરૂષોની ઉચિત સેવા રૂપ સદાચારથી યુક્ત છે. વળી કથા સાથે (બાંધેલા) જોડાએલા ખ્યાતિવાલા પુરૂષોથી યુક્ત છે એટલે અન્ય પુરૂષોથી ન બની શકે એવા તે પ્રકારના અસાધારણ આચરણ ગુણ વડે જેમની કથાઓ પ્રસિદ્ધ છે, એવા પુરૂષોથી યુક્ત જે મહાકુલ છે, તેમાં.તે પુરૂષોનો જન્મ થાય છે, તે જન્મ કેવું છે ? અનેક મનોરથોને પૂરનાર એટલે સ્વજન પરજન આદિના મનોરથોને પૂરણ કરનારૂં અને અતિશય નિર્દોષ એટલે શુભ લગ્ન તથા શુભ ગ્રહોની દૃષ્ટિ ઇત્યાદિ વિશિષ્ટ ગુણ સહિત હોવાથી એકાંતે સર્વ દોષથી રહિત એવું પૂર્વે કહ્યા તે દેવલોકથી ચ્યવેલા પુરૂષોનું જન્મ થાય છે. ૧૨

તે ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મને વિષે જે હોય છે, તેને કહે છે.

सुंदरं रूपं, आलयो लक्षणानां, रहितमामयेन, युक्तं प्रज्ञया, संगतं कलाकलापेनेति ॥ १३ ॥

सुंदरं शुभसंस्थानवत्तया, रूपमाकारः, आलयो लक्षणानां चक्रवज्रस्वस्तिकमीनकलशकमलादीनां, रहितं परित्यक्तं आमयेन ज्वरातिसारभगंदरादिना रोगेण, युक्तं संगतं प्रज्ञया बहुबहुविधादिविशेषणग्राहिकया वस्तुबोधशक्त्या, संगतं संबद्धं कलानां लिपिशिक्षादीनां शकुनिरुतपर्यवसानानां कलापेन समुदायेन ॥ १३ ॥

तथा—गुणपक्षपातः, असदाचारभीरुता, कल्याणमित्रयोगः, सत्कथाश्रवणं, मार्गानुगो बोधः, सर्वोचितप्राप्तिः हिताय, सत्त्वसंघातस्य, परितोषकरी गुरूणां, संवर्द्धनी गुणांतरस्य, निदर्श-

---

મૂલાર્થ—સુંદર રૂપ, લક્ષણોનું સ્થાન, રોગે રહિત, બુદ્ધિએ યુકત અને કલાઓના સમૂહ વડે યુક્ત એવું જન્મ થાય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—સુંદર એટલે શુભ સંસ્થાન સહિત એવું રૂપ, ચક્ર, વજ્ર, સ્વસ્તિક, મત્સ્ય, કલશ અને કમળ વગેરે લક્ષણોનું સ્થાન રૂપઃ તેમ વળી જ્વર, અતિસાર ભગંદર વગેરે રોગથી રહિત, બહુ અને બહુ વિધ ઇત્યાદિ વિશેષણોને ગ્રહણ કરનારી વસ્તુબોધની શક્તિ રૂપ બુદ્ધિથી યુક્ત અને લિપિ, શિક્ષાથી માંડીને પક્ષિઓના શબ્દોનું જ્ઞાન થાય ત્યાંસુધીની કલાઓના સમુદાય વડે યુકત એવું જન્મ થાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—વળી ગુણ ઉપર પક્ષપાત, નઠારા આચરણનો ભય, પવિત્ર બુદ્ધિ આપનારા મિત્રોનો યોગ, સત્કથાનું શ્રવણ, મુક્તિ માર્ગને અનુસરતો બોધ, ધર્મ, અર્થ અને કામને સેવવા પ્રત્યે ઉચિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ કે જે પ્રાણીઓના સમૂહના કલ્યાણને અર્થે

नं जनानां, अत्युदारआशयः, असाधारणा विषयाः, रहिताःसंक्लेशेन, अपरोपतापिन, अमंगुलावसानाइति ॥१४॥

गुणाः शिष्टचरितविशेषा असज्जनानभ्यर्थनादयः । तथा च पठन्ति ।

" असंतो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः,
प्रियावृत्तिर्न्याप्या मलिनमसुभंगेऽप्यसुकरम् ।
विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां,
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १ ॥.

तेषां पक्षोऽभ्युपगमः तत्र पातोऽवतार इति । अत एव असदाचारभीरुता । चौर्यपारदार्याद्यनाचाराद् व्याधिविषप्रदीपनकादिभ्य इवदूरं भीरुभावः । कल्या-

---

થાય છે, જે માતાપિતાદિ ગુરૂજનને સંતોષ કરનારી છે, બીજા ગુણને વધારનારી છે અને લોકને દૃષ્ટાંત દેવા યોગ્ય છે, અતિ ઉદાર એવો મનનો પરિણામ થાય છે. અસાધારણ વિષયો પ્રાપ્ત થાય છે, જે વિષયો ક્લેશ રહિત, પરને પરિતાપ નહીં કરનારા અને સુંદર પરિણામ વાલા છે. ૧૪

ટીકાર્થ—ગુણ એટલે દુર્જનની પ્રાર્થના ન કરવી વિગેરે શિષ્ટ પુરૂષોના આચરણો; તેને માટે નીતિ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—

" અસત્પુરૂષોની પાસે પ્રાર્થના કરવી નહીં, મિત્ર કે સગો હોય પણ જો તે થોડા ધનવાલો હોય તો તેની પાસે યાચના કરવી નહીં. ન્યાયથી સુંદર નિર્વાહ કરવો, પ્રાણનો નાશ થાય તોપણ અકાર્ય કરવું નહીં, વિપત્તિ આવે ત્યારે ઉન્નતપણે રહેવું અને મોટા પુરૂષોના આચરણને અનુસરવું આ પ્રકારનું ખડ્ગની ધાર જેવું આકરૂં મોટા પુરૂષોનું વ્રત કોણે ઉપદેશ કરેલું છે ? ૧ એ તો સત્ પુરૂષોનો સ્વભાવજ છે.

તે ગુણોનો પક્ષપાત એટલે તે ગુણો પોતાનામાં આવે એવી રીતે કરવું, એથીજ કરીને અસત્ આચરણથી ભય ગણવો એટલે ચોરી, વ્યભિચાર વગેરે

निबंधनैर्जनैर्योगः संबंधः । सतां सदाचाराणां गृहिणां यतीनां च कथाश्रवणं चरिताकर्णनं ।मार्गानुगो मुक्तिपथानुवर्त्ती बोधो वस्तुपरिच्छेदः । सर्वेषां धर्मार्थकामानामाराधनं प्रत्युचितानां वस्तूनां प्राप्तिर्लाभः सर्वोचितप्राप्तिः। कीदृश्यसाविति विशेषणचतुष्टयेनाह । हिताय कल्याणाय सत्त्वसंघातस्य जंतुजातस्य, परितोषकरी प्रमोददायिनी गुरूणां मातापित्रादिलोकस्य, संवार्द्धनी वृद्धिकारिणी गुणांतरस्य स्वपरेषां गुणविशेषस्य, निदर्शनं दृष्टांतभूमिस्तेषु तेष्वाचरणविशेषेषु जनानां विशिष्टलोकानां । तथाऽत्युदारोऽतितीव्रौदार्यवान् आशयो मनःपरिणामः । असाधारणा अन्यैरसामान्याः शालिभद्रादीनामिव विषयाः शब्दादयः । रहिताः परिहीणाः संक्लेशेनात्यंताभिष्वंगेन । अपरोपतापिनः परोपरोधविकलाः, अमंगुलावसानाः पथ्यान्नभोगा इव सुंदरपरिणामाः ॥ १४ ॥

અનાચારથી રોગ, વિષ અને બળતા અગ્નિ વગેરેની જેમ અતિશય ભય રાખવો. કલ્યાણ મિત્ર એટલે ધર્મને વિષે બુદ્ધિ થવાના કારણરૂપ પુરૂષો, તેમનો સંબંધ રાખવો. સત્ એટલે સદાચારી એવા ગૃહસ્થો અને યતિઓના ચરિત્રો સાંભળવા. મુનિ માર્ગને અનુસરતો બોધ કરવો એટલે સર્વ વસ્તુનું યથાર્થ તત્ત્વ સમજવું. સર્વ ધર્મ, અર્થ અને કામના આરાધન કરવા પ્રત્યે યોગ્ય એવી સર્વ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય. તે પ્રાપ્તિ કેવી છે? તે ચાર વિષેશણોથી કહે છે. જંતુઓના સમૂહને કલ્યાણ કરનારી, માતાપિતાદિ ગુરૂજનને પ્રમોદ આપનારી, પોતાને તથા પરને બીજા ગુણોની વૃદ્ધિ કરનારી, અને તે તે સુંદર આચરણને વિષે શિષ્ટ લોકોને દૃષ્ટાંત દેવાની ભૂમિકારૂપ એવી સર્વોચિત પ્રાપ્તિ છે. તેમજ તીવ્ર ઉદારતાવાલો મનનો પરિણામ અન્ય પુરૂષોને સાધારણ નહીં એવા શાલિભદ્રાદિકની જેમ શબ્દાદિક વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે વિષયો કેવા છે? અત્યંત આસક્તિએ રહિત, પરને પરિતાપ નહીં કરનારા, અને પથ્ય વસ્તુના ભોગની પેઠે સુંદર પરિણામવાલા અસાધારણ વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૪

तथा काले धर्मप्रतिपत्तिरिति ॥ १५ ॥

काले विषयवैमुख्यलाभावसरलक्षणे धर्मप्रतिपत्तिः सर्वसावद्यव्यापारपरिहाररूपा ॥ १५ ॥

तत्र च गुरुसहायसंपदिति ॥ १६ ॥

गुर्वी सर्वदोषविकलत्वेन महती सहायानां गुरुगच्छादीनां संपत् संपत्तिः ॥ १६ ॥

ततश्च साधुसंयमानुष्ठानमिति ॥ १७ ॥

साधु सर्वातिचारपरिहारतः शुद्धं संयमस्य प्राणातिपातादिपापस्थानविरमणरूपस्य अनुष्ठानं करणम् ॥ १७ ॥

મૂલાર્થ—અવસર આવે ધર્મનું અંગીકાર કરવાપણું થાય છે. ૧૫

ટીકાર્થ—અવસર એટલે વિષયથી વિમુખપણાના લાભનો સમય તેને વિષે સર્વ સાવદ્ય વ્યાપારનો પરિહાર કરવારૂપ ધર્મનું અંગીકાર કરવાપણું થાય છે. ૧૫

મૂલાર્થ—તે ધર્મની પ્રાપ્તિને અવસરે નિર્દોષ હોવાથી મોટી ગુરૂ આદિની સહાયતારૂપ સંપત્તિ મલે છે. ૧૬

ટીકાર્થ—ગુરૂ એટલે સર્વ દોષ રહિતપણાએ મોટી ગુરૂ ગચ્છ વગેરેની સંપત્તિ મલે છે. ૧૬

મૂલાર્થ—તે પછી સારી રીતે સંયમનું પાલન થાય છે. ૧૭

ટીકાર્થ—સર્વ અતિચારના પરિહારથી શુદ્ધ એવું પ્રાણાતિપાત વગેરે પાપસ્થાનનું વિરમણ રૂપ સંયમનું આચરણ કરવું. ૧૭

ततोऽपि परिशुद्धाराधनेति ॥ १८ ॥

परिशुद्धा निर्मलीमसा आराधना आजीवितांतसंलेखना लक्षणा ॥ १८ ॥

तत्र च विधिवच्छरीरत्याग इति ॥ १९ ॥

शास्त्रीयविधिप्रधानं यथा भवति एवं कलेवरपरिमोक्षः ॥ १९ ॥

ततो विशिष्टतरं देवस्थानमिति ॥ २० ॥

विशिष्टतरं प्राग्लब्धदेवस्थानापेक्षया सुंदरतरं स्थानं विमानावासलक्षणमस्य स्यात् ॥ २० ॥

ततः सर्वमेव शुभतरं तत्रेति ॥ २१ ॥

મૂલાર્થ—શુદ્ધ સંયમ પાળ્યા પછી પણ અંતે પરિશુદ્ધ આરાધના થાય છે. ૧૮

ટીકાર્થ—પરિશુદ્ધ એટલે મલિન નહીં, તેવી આરાધના એટલે જીવનના અંત સમયે કરેલી સંલેખના થાય છે. ૧૮

મૂલાર્થ—તે સંલેખનામાં વિધિયુક્ત શરીરનો ત્યાગ થાય છે. ૧૯

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિનું જેમ પ્રધાન પણું હોય, એવી રીતે શરીરનો ત્યાગ કરે છે. ૧૯

મૂલાર્થ—પછી અતિશય શ્રેષ્ટ એવું દેવતાનું સ્થાન મલે છે. ૨૦

ટીકાર્થ—પ્રથમ પ્રાપ્ત થયેલા દેવતાના સ્થાનની અપેક્ષાએ અતિસુંદર એવા વિમાનમાં નિવાસ કરવા રૂપ સ્થાન મલે છે. ૨૦

મૂલાર્થ—તે પછી ત્યાં અતિશય શુભ એવી સર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૧

सर्वमेव रूपसंपदादि शुन्नतरं प्राच्यापेक्षयाऽतीव शुन्नं तत्र स्थाने ॥२१॥

परं गतिशरीरादिहीनमिति ॥ २२ ॥

गतिर्देशांतरसंचाररूपा शरीरं देहः आदिशब्दात् परिचारप्रवीचारादिपरिग्रहस्तैर्हीनं तुच्छं स्यात् उत्तरोत्तरदेवस्थानेषु पूर्वपूर्वदेवस्थानेभ्यो गत्यादीनां हीनतया शास्त्रेषु प्रतिपादनात् ॥ २२ ॥

तथा रहितमौत्सुक्यदुःखेनेति ॥ २३ ॥

त्यक्तं चित्तवाक्कायत्वरारूपया बाधया ॥ २३ ॥

पुनरपि कीदृगित्याह ।

अतिविशिष्टाल्हादादिमदिति ॥ २४ ॥

ટીકાર્થ—તે દેવસ્થાનમાં રૂપ સંપત્તિ ઇત્યાદિ સર્વ વસ્તુ પૂર્વની અપેક્ષાએ સુંદરજ મલે છે. ૨૧

મૂલાર્થ—પરંતુ ગતિ તથા શરીરાદિક પૂર્વ પૂર્વની અપેક્ષાએ હીન હોય છે. ૨૨

ટીકાર્થ—ગતિ એટલે દેશાંતર જવારૂપ અને શરીર એટલે દેહ આદિશબ્દથી પરિચાર તથા પ્રવીચાર વગેરેનું ગ્રહણ કરવું. તે સર્વનું હીનપણું એટલે તુચ્છપણું પ્રાપ્ત થાયછે. કારણ કે, ઉત્તરોત્તર દેવતાના સ્થાનમાં પૂર્વપૂર્વ દેવતાના સ્થાનથી ગતિ પ્રમુખનું અલ્પપણું શાસ્ત્રને વિષે પ્રતિપાદન કરેલું છે. ૨૨

મૂલાર્થ—ઉત્સુકપણાના દુઃખવડે રહિત એવું ઉત્તમ દેવસ્થાનમાં જન્મ થાય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—ઉત્સુકપણાથી રહિત એટલે મન, વચન અને કાયાની ત્વરારૂપ પીડાથી રહિત હોય છે. ૨૩.

વળી તે કેવું છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—વળી તે જન્મ અતિશય આલ્હાદથી યુક્ત હોયછે.૨૪

अतिविशिष्टा अत्युत्कर्षभाजो ये आह्लादादय आह्लादकुशलानुबंधमहाकल्याणपूजाकरणादयः सुकृतविशेषाः तद्युक्तम् ॥ २४ ॥

तच्च्युतावपि विशिष्टदेश इत्यादिसमानं पूर्वेणेति ॥ २५ ॥

सुगममेव नवरं पूर्वेणेति पूर्वग्रंथेन स च विशिष्टे देशे विशिष्ट एव काले स्फीते महाकुले इत्यादिरूप इति ॥ २५ ॥

विशेषमाह ।

विशिष्टतरं तु सर्वमिति ॥ २६ ॥

प्रागुक्तादतिविशिष्टं पुनः सर्वं अत्यंतनिरवद्यजन्म सुंदररूपादि ॥ २६ ॥

कुत एतदित्याह ।

ટીકાર્થ—અતી ઉત્કર્ષને ભજનારા એવા જે આલ્હાદ, આનંદ, કુશલાનુબંધ, મહા કલ્યાણકને વિષે પૂજા કરવી વગેરે સુકૃતો તે વડે યુક્ત એવા દેવસ્થાનને પામે છે. ૨૪

મૂલાર્થ—તે દેવસ્થાનથી ચ્યવ્યા પછી 'સારા દેશમાં જન્મ' ઇત્યાદિ જે પ્રથમ કહ્યું તેમ જાણવું. ૨૫

ટીકાર્થ—વિશિષ્ટ દેશ તથા વિશિષ્ટ કાલ તથા પ્રસિદ્ધ એવું મહાકુલ ઇત્યાદિ જે પૂર્વસૂત્રે કહ્યું છે, તેમ જાણવું. ૨૫

પૂર્વે જે કહ્યું તેમાં વિશેષ કહે છે—

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે સુંદર રૂપાદિ કહ્યાં તેથી અહિં વિશેષ રૂપાદિ જાણવા. ૨૬

ટીકાર્થ—પૂર્વે કહ્યા જે સુંદર રૂપાદિ તેથી અતિશય વિશિષ્ટ એવા નિર્દોષ જન્મ તથા સુંદર રૂપાદિ અહિં જાણવા. ૨૬

તે શ્યાથી જાણવા તે કહે છે,

क्लिष्टकर्मविगमादिति ॥ २७ ॥

दौर्गत्यदौर्भाग्यदुःकुलत्वादिपर्यायवेद्यकर्मविरहात् ॥ २७ ॥

अयमपि ।

शुभतरोदयादिति ॥ २८ ॥

शुभतराणामतिप्रशस्तानां कर्मणां परिपाकात् ॥ २८ ॥

असावपि ।

जीववीर्योल्लासादिति ॥ २९ ॥

મૂલાર્થ—અશુભ કર્મનો નાશ થવાથી પૂર્વોકત નિર્દોષ જન્મ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—દરિદ્રતા, દુર્ભાગીપણું, દુષ્કુલતા ઇત્યાદિ પર્યાયવડે વેદવા યોગ્ય એવા અશુભકર્મનો નાશ થવાથી સર્વ પદાર્થ વિશેષ સુંદર પામે છે. ૨૭.

આ અશુભકર્મનો વિરહ શાથી થાય છે?

મૂલાર્થ—અતિશય શુભ કર્મનો ઉદય થવાથી અશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૮

ટીકાર્થ—અતિશય પ્રશસ્ત એવા કર્મોનો પરિપાક થવાથી અશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૮

તે પ્રશસ્તકર્મનો ઉદય શાથી થાયછે?

મૂલાર્થ—જીવના વીર્યના અધિક પણાથી શુભ કર્મનો ઉદય થાય છે. ૨૯

जीववीर्यस्य परिशुद्धसामर्थ्यलक्षणस्य उल्लासादुद्रेकात् ॥ २९ ॥

एषोऽपि ।

परिणतिवृद्धेरिति ॥ ३० ॥

परिणतेस्तस्य तस्य शुभाध्यवसायस्य वृद्धेरुत्कर्षात् ॥ ३० ॥

इयमपि ।

तत्तथा स्वभावत्वादिति ॥ ३१ ॥

तस्य जीवस्य तथास्वभावत्वात् परिणतिवृद्धिस्वरूपत्वात् परिपके हि भव्यत्वे प्रतिक्षणं वर्द्धत एव जीवानां शुभतराः परिणतय इति ॥ ३१ ॥

किंच प्रभूतोदाराण्यपि तस्य भोगसाधनानि, अयत्नोपन-

ટીકાર્થ—પરિશુદ્ધ સામર્થ્ય રૂપ જીવના વીર્યના અધિકપણાથી અતિશય શુભકર્મનો ઉદય થાય છે. ૨૯

એ જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસશાથી થાય છે. ?

મૂલાર્થ—જીવની પરિણતિની વૃધ્ધિથી જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ થાય છે. ૩૧

ટીકાર્થ—પરિણતિ એટલે તે તે શુભ અધ્યવસાયના ઉત્કર્ષથી જીવના વીર્યનો ઉલ્લાસ થાય છે. ૩૧

જીવની પરિણતિની વૃદ્ધિ શાથી થાય છે. ?

મૂલાર્થ—પરિણતિની વૃદ્ધિ થવાનો જીવનો સ્વભાવ છે, માટે ૩૨

ટીકાર્થ—જીવનો તેવો સ્વભાવ છે; એટલે જીવનું પરિણતિ વૃદ્ધિ પામવાનું સ્વરૂપ છે, તેથી પરિણતિની વૃદ્ધિ થાય છે. કારણ ભવ્યપણું પરિપાક પામતાં ક્ષણે ક્ષણે જીવની શુભ પરિણતિઓ અતિશય વૃદ્ધિ પામે છે. ૩૨

મૂલાર્થ—અતિશય ઉદાર એવા ભોગ ભોગવવાના સાધનો બંધ હેતુના અભાવે કરી ઉદાર સુખના સાધનોજ થાય છે, તે પ્રય-

तत्वात् प्रासंगिकत्वादभिष्वंगाभावात्कुत्सिताप्रवृत्तेः शुभानुबंधित्वाडुदारसुखसाधनान्येव बंधहेतुत्वाभावेनेति ॥ ३१ ॥

प्रभूतानि प्रचुराण्युदाराण्युदग्राणि किंपुनरन्यथारूपाणीत्यपिशब्दार्थः । तस्य पूर्वोक्तजीवस्य भोगसाधनानि पुरपरिवारांतःपुरादीनि उदारसुखसाधनान्येवेत्युत्तरेण योगः कुत इत्याह अयत्नोपनतत्वात् अयत्नेन अतुल्लाढपुण्यप्रकर्षोदयपरिपाकाक्षिप्तत्वात्, तथाविधपुरुषकाराभावेनोपनतत्वाद्ढौकितत्वात्, तदपि कुत इत्याह, प्रासंगिकत्वात् कृपिकरणे पलालस्येव प्रसंगोत्पन्नत्वात्, एतदपि अभिष्वंगाभावात्,

---

त्न विना प्रसंगथी प्राप्त थाय छे, कारण के, तेमां अति आसकितनो अभाव होवाथी, कुत्सित कर्ममां प्रवृत्ति न होवाथी अने शुभ कर्मनुं अनुबंधपणुं रहेल होवाथी. माटे पूर्वे कहेला पुरुषने प्रभूत भोगना साधन उदार सुखना साधनज थाय छे. एम उत्तरोत्तर हेतु जाणवा.

टीकार्थ—प्रभूत एटले मोटा एवा पूर्वे कहेला जीवना नगर, परिवार, अंतःपुर इत्यादि जीवना भोग साधनो, ते सर्व बंध हेतुना अभावे करी अति उदार सुखना साधनज थायछे, अन्यथा प्रकारना अप्रभूत अने अनुदार एवा भोगना साधन बंधना हेतु न थाय, तेमां शुं कहेवुं ? ए अपि शब्दनो अर्थ छे. अतिसुखना साधन भोगना थाय छे, ते उपर पांच हेतु बतावेछे. प्रयत्नविना ते प्राप्त थायछे, एटले अतिशय मोटा पुण्यना प्रकर्षना उदयना परिपाकथी खेंचाता, ते सधळा भोग साधन एनीमेळे आवी मळे छे; एटले ते प्रकारना पुरुषप्रयत्न विना ते प्राप्त थायछे, ते शाथी थायछे ? प्रासंगिक पणाथी मळेछे एटले जेम खेती करतां पराळ उत्पन्न थायछे, तेम ए भोग साधन एनीमेळे प्रसंगे प्राप्त थायछे, ते शाथी ? के आसक्तिना अभावथी एटले भरत वगेरेनी पेठे

नरतादीनामिव निविमगृद्ध्यजावात् अयमपि कुत्सितामप्रत्तेः कुत्सितेषु नीतिमार्गोत्तीर्णेषु जोगसाधनेष्वप्रत्तेरियमपि शुजानुबंधित्वात्, मोक्षप्राप्तिनिमित्तार्यदेशदृढसंहननादिकुशलकार्यानुबंधविधायित्वात्किमित्याह, उदारसुखसाधनान्येव उदारस्यान्यातिशायिनः सुखस्यैव शरीरचित्ताह्लादरूपस्य साधनानि जनकानि, नत्विहलोकपरलोकयोरपि दुःखस्य । अत्रैव तात्त्विकं हेतुमाह, बंधहेतुत्वाजावेन, बंधस्य कुगतिपातहेतोरशुजकर्मप्रकृतिलक्षणस्य हेतुत्वं हेतुजावः, प्रक्रांतभोगसाधनानामेव तस्याजावेन, इदमुक्तं जवति, प्रजूतोदाराण्यपि जोगसाधनानि बंधहेतुत्वाजावादुदारसुखसाधनान्येव तस्य जवंति, बंधहेतुत्वाजावश्चायत्नोपनतत्वादिकादुत्तरोत्तरहेतुजीजजूताद्धेतुपंचकादिति ॥ ३२ ॥

बंधहेतुत्वाजावमेव विशेषतो जावयन्नाह ।

અતિગાઢ આસક્તિના અભાવથી, તે શાથી બને છે? કે અનીતિ માર્ગને મુકી નીતિ માર્ગે પ્રવૃતિ થાય છે માટે, તે પણ શાથી છે? શુભાનુબંધિપણાથી એટલે મોક્ષ પ્રાપ્તિના નિમિત્તરૂપ આર્ય દેશ, દઢ સંહનન [શરીરનોબાંધો] ઇત્યાદિ કુશલ કાર્યના અનુબંધપણાથી, એ કારણોથી કહ્યું છે કે તે ઉદાર સુખના સાધનજ છે, એટલે અન્ય સુખના કરતાં અતિશય અધિક સુખને ઉત્પન્ન કરનારા એટલે શરીર તથા ચિત્ત એ બંનેને આલ્હાદરૂપ સુખને ઉત્પન્ન કરનારા છે, પણ આ લોક તથા પરલોકમાં દુ:ખને ઉત્પન્ન કરનારા નથી, એવા તે ભોગ સુખના સાધન છે. આ સ્થલે તાત્ત્વિક હેતુ કહે છે કે, બંધ હેતુનો અભાવ છે માટે એટલે કુગતિમાં પડવાનું નિમિત્તરૂપ જે અશુભ કર્મ પ્રકૃતિ લક્ષણ વાળા બંધનું હેતુપણું આ દેખાડેલા ઉદાર ભોગ સાધનો ને નથી માટે, આ કહેલી વાતનું તાત્પર્ય એ છે કે તે ઘણાં ઉદાર એવા ભોગ સાધનોને બંધ હેતુ પણાના અભાવથી ઉદાર સુખના સાધનજ તે પુરૂષને થાય છે. જે બંધ હેતુનો અભાવ છે તે પ્રયત્ન શિવાય પ્રાપ્ત થાય છે,ઇત્યાદિ ઉત્તરોત્તર હેતુ અને તેના હેતુભૂત પાંચ હેતુઓથી બંધ હેતુનો અભાવ જાણવો. ૩૨

હવે તે બંધ હેતુપણાના અભાવને વિશેષથી ભાવના કરતા કહે છે,

अशुभपरिणाम एव हि प्रधानं बंधकारणं तदंगतया तु वाह्यमिति ॥ ३३ ॥

अशुभपरिणाम एव हियस्मात्प्रधानं मुख्यं बंधकारणं नरकादिफलपापकर्मबंधनिमित्तं नत्वन्यत्किंचित् तदंगतयात्वशुभपरिणामकारणतया पुनर्वाह्यमंतःपुरपुरादिबंधकारणमिति ॥ ३३ ॥

कुत इत्याह ।

तदभावे बाह्यादल्पबंधभावादिति ॥ ३४ ॥

तदभावे अशुभपरिणामाभावे बाह्याज्जीवहिंसादेरल्पबन्धभावात्तुच्छबन्धोत्पत्तेः ३४

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામજ બંધનું મુખ્ય કારણ છે અને અશુભ પરિણામના કારણપણે કરીને બાહ્ય એવા અંતઃપુરાદિક તે બંધના કારણ છે. ૩૩

ટીકાર્થ—અશુભ પરિણામ મુખ્યપણે કર્મના બંધનું કારણ છે, એટલે નરકાદિક ફલવાલા પાપકર્મ તેના બંધનું નિમિત્ત થાય છે, પણ બીજું કાંઇ પાપકર્મ કાંઇ બંધ થવાનું નિમિત્ત થતું નથી અને બાહ્ય એવા અંતઃપુર તથાપુર પ્રમુખ જે કર્મબંધના કારણ કહ્યાં છે,તે અશુભ પરિણામ થવાનાં નિમિત્ત કારણપણે કહેલા છે, પણ મુખ્ય કર્મબંધનું કારણ તો અશુભ પરિણામજ છે. ૩૩

અશુભ પરિણામ બંધનું મુખ્ય કારણ છે, તે શી રીતે ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામનો અભાવ છતાં બાહ્ય એવા જીવહિંસાદિકથી અલ્પ બંધ થાય છે, માટે. ૩૪

ટીકાર્થ—તે અશુભ પરિણામના અભાવ સતે બાહ્ય એવા જે જીવહિંસાદિક તેનાથી અલ્પ બંધપણું છે, તે હેતુ માટે જે અશુભ પરિણામ છે તેજ મુખ્ય કર્મબંધનું કારણ છે. ૩૪

एतदपि कथमित्याह ।

वचनप्रामाण्यादिति ॥ ३५ ॥

वचनस्यागमस्य प्रामाण्यात्प्रमाणभावात् ॥ ३५ ॥

एतदेव भावयन्नाह ।

बाह्योपमर्देऽप्यसंज्ञिषु तथाश्रुतेरिति ॥ ३६ ॥

बाह्यः शरीरमात्रजन्यः स चासावुपमर्दश्च बहुतमजीवोपघातरूपः तत्रापि किं पुनस्तदभावे इत्यपिशब्दार्थः । असंज्ञिषु संमूर्छजमहामत्स्यादिषु तथाल्पतया बंधस्य श्रुतेः 'असन्नी खलु पढमं' इत्यादेर्वचनस्य सिद्धांते समाकर्णनात् । तथाहि, असंज्ञिनो महामत्स्यादयो योजनसहस्रादिप्रमाणशरीराः, स्वयंभूरम-

---

અશુભ પરિણામનો અભાવ છતાં બાહ્યહિંસાદિકથી અલ્પબંધ થાય છે, એ શી રીતે? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તીર્થંકરના વચનનું પ્રમાણ છે. માટે, ૩૫

ટીકાર્થ—વચન એટલે આગમનું પ્રમાણ પણું છે, અશુભ પરિણામને કર્મબંધ થવાનું મુખ્ય કારણપણું છે. માટે, ૩૫

તેની ભાવના કરતા કહે છે.

મૂલાર્થ—બાહેર થયેલી હિંસા છતાં પણ અસંજ્ઞિ જીવોને વિષે પૂર્વે કહ્યું તેમ શાસ્ત્રમાં સંભલાય છે, માટે. ૩૬

ટીકાર્થ—બાહ્ય એટલે માત્ર શરીરથી થયેલ ઉપમર્દ એટલે હિંસા અર્થાત્ શરીરથી થયેલો ઘણા જીવોનો ઉપઘાત, અતિશય ઘણા જીવોનો ઉપઘાત ન થતાં તો અલ્પબંધ હોય તેમાં શું કહેવું? એ अपि શબ્દનો અર્થ છે. અસંજ્ઞી એટલે સંમૂર્છિમ એવા મહા મત્સ્યાદિ પ્રાણીઓ, તેમને વિષે તે પ્રકારના અલ્પબંધનું શ્રવણ થાય છે.—સિદ્ધાંતમાં સંભલાય છે, તે આ પ્રમાણે 'અસંજ્ઞી જીવ પ્રથમ નરક સુધી જાય છે.'

ઇત્યાદિ વચનોનું સિદ્ધાંતમાં શ્રવણ થાય છે.તે વિષે વિસ્તારથી કહેછે" અસંજ્ઞી એવા મહામત્સ્યાદિ કે જેઓ એક સહસ્રયોજન વગેરેના પ્રમાણવા-

णमहासमुद्रमनवरतमालोडयमानाः, पूर्वकोट्यादिजीविनोऽनेकसत्त्वसंघातसंहारकारिणोऽपि रत्नप्रजापृथिव्यामेव उत्कर्षतः पल्योपमासंख्येयजागजीविषु चतुर्थप्रतरवर्तिनारकेषु जन्म लजन्ते न परतः । तंदुलमत्स्यस्तु बाह्योपमर्दाजावेऽपि निर्निमित्तमेवापूरितातितीव्ररौद्रध्यानोंतर्मुहूर्तमायुरनुपाल्य सप्तमनरकपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायुर्नारक उत्पद्यते इति, परिणाम एव प्रधानं बंधकारणमिति सिद्धं जवतीति ॥ ३६ ॥

एवं सति यदन्यदपि सिद्धिमास्कंदति तद्दर्शयति ।

एवं परिणाम एव शुजो मोक्षकारणमपीति ॥ ३७ ॥

एवं यथा अशुजबंधने तथा परिणाम एव शुजः सम्यग्दर्शनादिर्मोक्षकारणमपि मुक्तिहेतुरपि किं पुनर्बंधस्येत्यपिशब्दार्थः ॥ ३७ ॥

ला शरीरथी युक्त छे, स्वयंभूरमण महासमुद्रने निरंतर डोलनारा छे, पूर्व कोटी वगेरे प्रमाण सुधी जीवनारा छे अने अनेक प्राणीओना समूहने संहार करनारा छे, तोपण पेहेली रत्नप्रभा पृथिवीमांज उत्कर्षथी पल्योपमना असंख्येय भागना आयुष्यवाला अने पेहेली नरकना चोथा पाथडाने विषे वर्त्तता एवा जे नारकी, तेने विषे जन्मने प्राप्त करे छे, पण तेथी आगळ जता नथी. अने तंदुल मत्स्य के जे बहारथी जीवहिंसानो अभाव छतां पण निमित्त विना अतितीव्र रौद्रध्यान करनार होवाथी अंतर्मुहूर्त्त आयुष्य पालीने सातमी नरकभूमिमां तेत्रीश सागरोपमनी आयुष्ये युक्त एवो नारकी उत्पन्न थाय छे, तेथी परिणाम एज बंधनुं प्रधान कारण छे, ए वात सिद्ध थाय छे. ३६.

एम छतां पण बीजी वात सिद्ध थाय छे, ते दर्शावे छे—

मूलार्थ—मोक्षनुं कारण पण शुभ परिणामज छे. ३७

टीकार्थ—ए प्रकारे जेम अशुभबंधने विषे परिणामज कारण छे, तेम मोक्षनुं कारण पण सम्यग् दर्शनादि शुभ परिणाम छे, एटले मोक्षनुं कारण परिणाम छे, तो बंधनुं कारण थाय, तेमां शुं कहेवुं ? एम अपि शब्दनो अर्थ छे. ३७

कुत इत्याह ।

तदभावे समग्रक्रियायोगेऽपि मोक्षासिद्धेरिति ॥ ३८ ॥

तस्य शुभपरिणामस्याभावे समग्रक्रियायोगेऽपि परिपूर्णश्रामण्योचितबाह्यानुष्ठानकलापसंभवेऽपि किंपुनस्तदभावे इत्यपिशब्दार्थः । मोक्षासिद्धेः निर्वाणानिष्पत्तेरिति ॥ ३८ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

सर्वजीवानामेवानंतशो ग्रैवेयकोपपातश्रवणादिति ॥ ३९ ॥

सर्वजीवानामेव सर्वेषामपि व्यवहारार्हाणां प्राणिनामनंतशोऽनंतान् वारान् ग्रैवेयकेषु विमानविशेषेषूपपातस्योत्पत्तेः श्रवणाच्छास्त्रे समाकर्णनात् ॥ ३९ ॥

મોક્ષનું પણ કારણ શુભ પરિણામ છે, એ શાથી જાણવું ?

મૂલાર્થ—શુભ પરિણામનો અભાવ અને સંપૂર્ણ ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી, માટે. ૩૮

ટીકાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ એટલે પરિપૂર્ણ મુનિપણાને ઉચિત એવા બાહ્ય અનુષ્ઠાનના સમૂહનો સંભવ છતાં પણ શુભ પરિણામનો અભાવ છતાં મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી, તો સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ ન છતાં મોક્ષની સિદ્ધિ ક્યાંથી થાય ? એમ अपि શબ્દનો અર્થ છે ૩૮

સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષનો અભાવ શાથી કહો છો ?

મૂલાર્થ—સર્વ જીવોને પણ અનંતવાર ગ્રૈવેયકને વિષે ઉપપાત થયેલો છે, એમ શાસ્ત્રથી શ્રવણ થાય છે, માટે ૩૯

ટીકાર્થ—વ્યવહાર રાશિમાં વર્ત્તતા એવા સર્વ જીવોને અનંતવાર ગ્રૈવેયક વિમાનને વિષે ઉત્પન્ન થવાનું શાસ્ત્રમાં શ્રવણ છે, તે માટે શુભ પરિણામ વિના સંપૂર્ણ ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષ થતો નથી. ૩૯

यदि नामैवं ततः किं सिद्धमित्याह ।

समग्रक्रियाऽभावे तदप्राप्तेरिति ॥ ४० ॥

समग्रक्रियाऽभावे परिपूर्णश्रामण्यानुष्ठानाऽभावे तदप्राप्तेः नवमग्रैवेयकोपपाताप्राप्तेः तथाचावाचि

" आणोहेणाणंता मुक्का गेवेज्जगेसुयसरीरा । न य तत्थाऽसंपुन्नाए साहु किरियाइ उववाउत्ति" १ ॥ ४० ॥

उपसंहरन्नाह ।

સર્વ જીવોની અનંતવાર ઉત્પત્તિ ગ્રૈવેયકને વિષે સંભળાય છે, તે ઉપરથી અહિં શું સિદ્ધ થયું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો અભાવ થતાં તે નવમા ગ્રૈવેયકની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૪૦

ટીકાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો અભાવ એટલે પરિપૂર્ણ શ્રમણપણાની ક્રિયાના આચરણનો અભાવ, તે થતાં નવમા ગ્રૈવેયકને વિષે ઉત્પત્તિની પ્રાપ્તિ નથી, માટે શુભ પરિણામ વિના સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

તેને માટે શાસ્ત્રમા કહેલું છે—" સામાન્યપણે સર્વ જીવોએ ગ્રૈવેયકને વિષે અનંતા શરીર મુકયા છે, એટલે અનંતિવાર ત્યાં ઉત્પન્ન થયા છે, એવું ભગવંતનું વચન છે. અને એ ગ્રૈવેયકને વિષે અસંપૂર્ણ એવી સાધુ ક્રિયાએ કરી ઉત્પન્ન થવું થતું નથી. માટે સંપૂર્ણ સાધુ ક્રિયા છતાં પણ જો સમ્યગ્ દર્શનાદિરૂપ શુભ પરિણામ ન હોય તો જીવને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે મોક્ષનું પણ પ્રધાન કારણ તેવી રીતના શુભ પરિણામ છે." १ ४०

હવે ચાલતા પ્રસંગની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

इत्यप्रमादसुखवृद्ध्या तत्काष्टासिद्धौ निर्वाणावाप्तिरितीति ॥४१॥

इत्येवमुक्तनीत्याऽप्रमादसुखस्याप्रमत्ततालक्षणस्य वृध्ध्योत्कर्षेण तस्य चारित्रधर्मस्य काष्टासिद्धौ प्रकर्षनिष्पत्तौ शैलेश्यवस्थालक्षणायां निर्वाणस्य सकलक्लेशलेशाविनिर्मुक्तजीवस्वरूपलाभलक्षणस्यावाप्तिर्लाभ इतिः परिसमाप्ताविति ॥ ४१॥

यत्किंचन शुभं लोके स्थानं तत्सर्वमेवहि । अनुबंधगुणोपेतं धर्मादाप्नोति मानवः ॥ ४२ ॥ इति ।

यत्किंचन सर्वमेवेत्यर्थः शुभं सुंदरं लोके त्रिजगल्लक्षणे स्थानं शक्राद्यवस्थास्वभावं तत्सर्वमेव हि स्फुटं, कीदृशमित्याह, अनुबंधगुणोपेतं जात्यस्वर्णघटितघटादिवत्, उत्तरोत्तरानुबंधसमन्वितं धर्मादुक्तनिरुक्तादाप्नोति लभते मानवः पुमान्,

---

મૂલાર્થ—આ પ્રકારે અપ્રમાદ સુખની વૃદ્ધિવડે ચારિત્ર ધર્મની મોટી સિદ્ધિ થતાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૧

ટીકાર્થ—એવી રીતે કહેલ નીતિવડે અપ્રમત્તપણારૂપ લક્ષણવાલા સુખની વૃદ્ધિવડે ચારિત્ર ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ થતાં શૈલેશીકરણની અવસ્થાને વિષે નિર્વાણનો લાભ થાય છે, એટલે સમસ્ત ક્લેશના લવમાત્રથી રહિત એવા જીવ સ્વરૂપનો લાભ થવારૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહિં इति શબ્દ સમાપ્તિ અર્થમાં છે. ૪૧

મૂલાર્થ—જે કાંઇ લોકને વિષે ઇંદ્રાદિકના પ્રગટ શુભસ્થાન કહેવાય છે, તેને ઉત્તરોત્તર શુભ ગુણે સહિત એવો મનુષ્ય ધર્મથી પામે છે. ૪૨

मानवग्रहणं च तस्यैव परिपूर्णधर्मसाधनसहत्वादिति ॥ ४२ ॥

तथा– धर्मश्चिंतामणिः श्रेष्ठो धर्मः कल्याणमुत्तमम् ।
हित एकांततो धर्मो धर्म एवामृतं परम् ॥ ४३ ॥ इति

एतन्निगदसिद्धमेव परं यत्पुनः पुनर्धर्मशब्दोपादानं तद्धर्मस्यात्यंतादरणीयताख्यापनार्थमिति ॥ ४३ ॥

तथा–चतुर्दशमहारत्नसद्भोगान्नृष्वनुत्तमम् ।
चक्रवर्त्तिपदं प्रोक्तं धर्महेलाविजृंभितम् ॥ ४४ ॥

चतुर्दशानां महारत्नानां सेनापति–गृहपति–पुरोहित–गज–तुरग–वर्धकि–स्त्री–चक्र–छत्र–चर्म–मणि–काकिणी–खड्ग–दंड–लक्षणानां सद्भोगात् परानपेक्षि-

---

परिपूर्ण धर्मसाधन करवामां समर्थपणुं छे.एम जणाववाने माटे कर्युंछे. ४२

મૂલાર્થ—વળી ધર્મ તે શ્રેષ્ઠ એવો ચિંતામણિ છે, ધર્મ ઉત્તમ કલ્યાણરૂપ છે, ધર્મ એકાંતે હિતકારક છે અને ધર્મ એજ પરમ અમૃત છે. ૪૩

ટીકાર્થ—આ શ્લોકનો અર્થ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણેજ છે, પરંતુ જે વારંવાર ધર્મ શબ્દનું ગ્રહણ કર્યું છે તે ધર્મનું અત્યંત આદરવાપણું પ્રસિદ્ધ કરવાને માટે છે. ૪૩

મૂલાર્થ—ચૌદ મહા રત્નોના ભોગથી મનુષ્યને વિષે ઉત્તમ ગણાતું એવું ચક્રવર્ત્તીનું પદ ધર્મની લીલાનો માત્ર વિલાસ છે, એમ કહેલું છે ૪૪.

ટીકાર્થ—સેનાપતિ, ગૃહપતિ, પુરોહિત, હાથી, અશ્વ, વર્દ્ધકિ (મીસ્ત્રી) સ્ત્રી, ચક્ર, છત્ર, ચર્મ, મણિ, કાકિણી, ખડ્ગ અને દંડ વગેરે ચૌદ મહારત્નોનો

तया सुंदरजोगात् नृषु नरेषु मध्येऽनुत्तमं सर्वं प्रधानं किं तदित्याह चक्रवर्त्तिपदं चक्रधरपदवी प्रोक्तं प्रतिपादितं सिद्धांते धर्महेलाविजृंभितम् धर्मलीलाविलसितमिति ॥ ४३ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मबिंदुवृत्तौ धर्मफलविधिः
सप्तमोऽध्यायः व्याख्यातः

સદ્ભોગ એટલે પરની અપેક્ષા રહિત સુંદર ઉપભોગ, તેનાથી મનુષ્યોને વિષે ચક્રવર્ત્તીનું પદ એટલે ચક્રવર્તીની પદવી સિદ્ધાંતમાં ધર્મની લીલાનો વિલાસ છે, એમ કહેલું છે. ૪૩

શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિવિરચિત ધર્મબિન્દુની વૃત્તિમાં **ધર્મફલવિધિ**
નામે સાતમો અધ્યાય તથા તેની વ્યાખ્યા સમાપ્ત થઇ.

समाप्तः सप्तमोध्यायः ।

अष्टमः अध्यायः ।

अधुनाष्टम आरभ्यते । तस्य चेदमादिसूत्रम् ।

किं चेह बहुनोक्तेन तीर्थकृत्त्वं जगद्धितम् ।
परिशुद्धादवाप्नोति धर्माभ्यासान्नरोत्तमः ॥ १ ॥ इति ।

किंचेत्यभ्युच्चये, इह धर्मफलचिंतायां बहुना प्रचुरेणोक्तेन धर्मफलेन यत-स्तीर्थकृत्त्वं तीर्थकरपदलक्षणं जगद्धितं जगज्जंतुजातहिताधानकरं परिशुद्धादमलीम-

---

અધ્યાય આઠમો.

હવે આઠમા અધ્યાયનો આરંભ કરવામાં આવે છે, તેનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—વધારે શું કહેવું ? ઉત્તમ પુરૂષ અતિ શુદ્ધ ધર્મના અભ્યાસથી જગતને હિતકારી એવા તીર્થંકરપણાને પામે છે. ૧

ટીકાર્થ—'किं च' એ અભ્યુચ્ચય અર્થમાં છે. આ ધર્મફલની ચિંતાને વિષે ધર્મનું ઘણું ફલ કહેવું, તેથી શું ? જેથી નરોત્તમ એટલે સ્વભાવથીજ બીજા સામન્ય પુરૂષોમાં પ્રધાન એવો પુરૂષ નિર્મલ ધર્મના અભ્યાસથી જગત જીવના હિતને કરનાર એવા તીર્થંકરપણાને પામે છે, તે વાત

सादवाप्नोति लभते धर्माभ्यासात् प्रतीतरूपान्नरोत्तमः स्वभावत एव सामान्यापरपुरुषप्रधानः । तथाहि । तीर्थंकरपदयोग्यजंतूनां सामान्यतोऽपि लक्षणमिदं शास्त्रेषूद्घुष्यते । यथा एते आकालं परार्थव्यसनिनः उपसर्जनीकृतस्वार्थाः, उचितक्रियावंतः, अदीनभावाः, सफलारंभिणः, अदृढानुशयाः, कृतज्ञतापतयः, अनुपहतचित्ताः, देवगुरुबहुमानिनः, तथा गंभीराशया इति ॥ १ ॥

. ननु यदि तीर्थकृत्त्वं धर्मादवाप्नोति तथापि कथं तदेव प्रकृष्टं धर्मफलमिति ज्ञातुं शक्यमित्याह ।

नातः परं जगत्यस्मिन् विद्यते स्थानमुत्तमम् ।
तीर्थकृत्त्वं यथा सम्यक् स्वपरार्थप्रसाधकम् ॥ २ ॥ इति ॥

दर्शावे छे. तीर्थंकर पदने योग्य एवा जीवोनुं लक्षण सामान्यथी पण शास्त्रोमां आ प्रमाणे कहेलुं छे—"ए योग्य पुरुषो जीवता सुधी पारका अर्थने साधवाना व्यसनवाला, पोताना अर्थने गौण करनारा, उचित क्रिया आचरनारा, दीनभाव वगरना, सफल आरंभवाला, पश्चात्ताप नहीं करनारा, कृतज्ञताना स्वामी, जेमनुं चित्त हणायुं नथी तेवा, देवगुरुनुं बहु मान करनारा अने गंभीर आशयवाला होय छे ते पुरुषो तीर्थंकर पदने योग्य होय छे. १

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, જો તીર્થંકરપણું ધર્મથી પમાય છે, તો તે તીર્થંકરપણું ધર્મનું ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે, એમ શી રીતે જાણી શકાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—આ જગતને વિષે સારી રીતે પોતાના અને પરના અર્થને સાધનારૂં જેવું તીર્થંકરપણું છે, તેવું બીજું કોઇ ઉત્તમ સ્થાન પોતાના તથા પરના અર્થને સાધનારૂં નથી. ૨

न नैव अतः तीर्थकृत्त्वात्परमन्यत् जगत्यस्मिन्नुपलभ्यमाने चराचरस्वभावे विद्यते समस्ति स्थानं पदमुत्तमं प्रकृष्टं तीर्थकृत्त्वमुक्तरूपं यथा येन प्रकारेण सम्यग् यथावत् स्वपरार्थप्रसाधकं स्वपरप्रयोजननिष्पादकम् ॥ २ ॥

एतदेव भावयति ।

पंचस्वपि महाकल्याणेषु त्रैलोक्यशंकरम् ।
तथैव स्वार्थसंसिद्ध्या परं निर्वाणकारणम् ॥३॥ इति ॥

पंचस्वपि नपुनरेकस्मिन्नेव क्वचिन्महाकल्याणेषु गर्भाधानजन्मदिनादिषु त्रैलोक्यशंकरं जगत्त्रयसुखकारि तीर्थकृत्त्वमित्यनुवर्त्तते । इत्थं परार्थसाधकत्वमुक्त्वा स्वार्थसाधकत्वमाह । तथैव त्रैलोक्यसुखकरणप्रकारेण स्वार्थसंसिद्ध्या क्षायिकसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रनिष्पत्त्या परं प्रधानं निर्वाणकारणं मुक्तिहेतुरिति ॥ ३ ॥

ટીકાર્થ—પૂર્વે જેનું સ્વરૂપ કહેલું છે, અને પોતાના અને પરના અર્થને રૂડા પ્રકારે સાધનારૂં જે તીર્થંકરપણું આ ચરાચર જગતમાં ઉત્તમ સ્થાનરૂપ છે, તેનાથી બીજું કોઇ ઉત્તમ સ્થાન નથીજ. ૨

તીર્થંકરપણું સ્વપરાર્થનું સાધક છે, તેજ અર્થની ભાવના કરે છે.

મૂલાર્થ—તીર્થંકરપણું પાંચ એવા પણ મહા કલ્યાણકને વિષે ત્રણ લોકને સુખ કરનારૂં છે, તેમજ પોતાના અર્થને સાધવાથી મોક્ષનું ઉત્કૃષ્ટ કારણ છે. ૩.

ટીકાર્થ—તે તીર્થંકરપણું, ગર્ભાધાન, જન્મદિવસ વગેરે પાંચ કલ્યાણકને વિષે ત્રણ લોકમાં સુખ કરે છે, પણ એક કલ્યાણકને વિષે સુખ કરે છે એમ નથી એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. આ પ્રકારે પરાર્થનું સાધકપણું કહી હવે સ્વાર્થનું સાધકપણું કહે છે. તેવી રીતે ત્રણ લોકના સુખને કરવાને પ્રકારે સ્વાર્થની સિદ્ધિ એટલે ક્ષાયિક સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની સિદ્ધિ તે વડે પ્રધાન એવું મોક્ષનું કારણ તીર્થંકર પણું છે. ૩

इत्युक्तप्रायं धर्मफलमिदानीं तच्छेषमेव तदग्रमनुवर्णयिष्याम इति ॥ ४ ॥

सुगममेव परं तच्छेषमिति धर्मफलशेषम् ॥ ४ ॥

एतदेव दर्शयति ।

तच्च सुखपरंपरया प्रकृष्टजावशुद्धेः सामान्यं चरमजन्म तथा तीर्थकृत्त्वं चेति ॥ ५ ॥

तच्च तत्पुनर्धर्मफलशेषमुदग्रं परंपरया उत्तरोत्तरक्रमेण प्रकृष्टजावशुद्धेः सकाशात् किमित्याह। सामान्यं तीर्थकरातीर्थकरयोः समानं चरमजन्म अपश्चिमदेहलाजलक्षणं तथेति पक्षांतरोपक्षेपे तीर्थकृत्त्वं तीर्थकरजावलक्षणं चः समुच्चये॥५॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે ધર્મનું બહુધા ફલ કહ્યું, હવે તેનું અવશેષ જે ઉત્કૃષ્ટ ફલ તેનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સુગમ છે. શેષ એટલે ધર્મનું બાકી રહેલું ઉત્કૃષ્ટ ફલ. ૪

ધર્મનું અવશેષ ઉત્કૃષ્ટ ફલ દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—તે ધર્મનું શેષ ફલ સુખની પરંપરાએ કરી ઉત્કૃષ્ટ ભાવની શુદ્ધિ થવાથી સામાન્યપણે છેલ્લું જન્મ અને તીર્થંકરપણું એ બે ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે. ૫

ટીકાર્થ—તે ધર્મ ફલનું મોટું શેષ—ફલ ઉત્કૃષ્ટ ફલ એ છે કે, ઉત્તરોત્તર સુખની પરંપરાના ક્રમે કરીને ભાવની વિશેષ શુદ્ધિ થવાથી એક તો સામાન્ય એટલે તીર્થંકર તથા અતીર્થંકર—એ બંનેને સરખું એવું છેલ્લું જન્મ તથા તીર્થંકરપણું એ બે ધર્મના ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે. અહિં च શબ્દનો અર્થ સમુચ્ચયમાં છે. ૫

तत्राक्लिष्टमनुत्तरं विषयसौख्यं, हीनजावविगमः, उदग्रतरा संपत्, प्रभूतोपकारकरणं, आशयविशुद्धिः, धर्मप्रधानता, अवंध्यक्रियात्वमिति ॥ ६ ॥

तत्र सामान्यतश्चरमजन्मनि अक्लिष्टं परिणामसुंदरमनुत्तरं शेषभोगसौख्येभ्यः प्रधानं विषयसौख्यं शब्दादिसेवालक्षणं, हीनजावविगमः, जातिकुलविजववयोऽवस्थादिन्यूनतारूपहीनत्वविरहः, उदग्रतरा प्राग्जवेभ्योऽत्यंतोच्चा संपत् द्विपदचतुष्पदादिसमृद्धिः तस्यां च प्रजूतस्यातिजूयिष्ठस्योपकारस्य स्वपरगतस्य करणं विधानं अतएव आशयस्य चित्तस्य विशुद्धिः अमालिन्यरूपा, धर्मप्रधानता धर्मैकसारत्वं, अतिनिपुणविवेकवशोपलब्धयथावस्थितसमस्तवस्तुतत्त्वतया अवंध्या अनिष्फला क्रिया धर्मार्थाद्याराधनरूपा यस्य तद्भावस्तत्त्वम् ॥ ६ ॥

મૂલાર્થ—તે સામાન્ય ચરમ ભવને વિષે કલેશ રહિત અને અને પ્રધાન એવું વિષય સુખ મલે છે, હીન ભાવનો નાશ થાય છે, તથા અતિશય મોટી સંપત્તિ મલે છે,ઘણા ઉપકાર કરાય છે, અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે, ધર્મને વિષે પ્રધાનતા થાય છે અને સર્વ ક્રિયાની સફળતા થાય છે. ૬

ટીકાર્થ—તે સામાન્ય ચરમ ભવને વિષે કલેશરહિત એટલે પરિણામે સુંદર અને શેષ ભોગના સુખોથી પ્રધાન એવું વિષય સુખ થાય છે, એટલે શબ્દાદિ પાંચ વિષયો ભોગવાય છે. હીન ભાવનો નાશ થાય છે એટલે જાતિ કુલ, વૈભવ, વય, અવસ્થા ઇત્યાદિકની ન્યૂનતા રૂપ હીનપણાનો નાશ થાય છે. અતિશય ઉંચી એટલે પૂર્વભવથી અત્યંત ઉચ્ચ એવી દ્વિપદ (દાસ દાસી) અને ચતુષ્પદ (પશુ) વગેરેની સમૃદ્ધિ અને તેમાં અતિશય પોતાનો અને પરનો ઉપકાર કરવો, એથીજ આશય—હૃદયની વિશુદ્ધિ એટલે અમલિનતા થાય છે. ધર્મનુંજ એકસારપણું એટલે અતિનિપુણ એવા વિવેકથીપ્રાપ્ત થયેલ યથાર્થ સર્વતત્ત્વવડે ક્રિયાની સફળતા થાય છે, એટલે ધર્મ અર્થઅને કામની સેવારૂપતા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા પદાર્થો ચરમ જન્મને વિષે પ્રાપ્ત થાય છે. ૬

तथा—विशुद्ध्यमानाऽप्रतिपातिचरणावाप्तिः, तत्सात्म्यभावः भव्यप्रमोदहेतुता, ध्यानसुखयोगः, अतिशयर्द्धिप्राप्तिरिति ॥ ७ ॥

विशुद्ध्यमानस्य संक्लिश्यमानविलक्षणतया अप्रतिपातिनः, कदाचिदप्यभ्रंशभाजः, चरणस्य चारित्रस्यावाप्तिर्लाभः, ततश्च तेन विशुद्ध्यमानाप्रतिपातिना चरणेन सात्म्यं समानात्मता तत्सात्म्यं तेन सहैकीभाव इत्यर्थः, तेन भावो भवनं परिणतिरिति, भव्यप्रमोदहेतुता भव्यजनसंतोषकारित्वं, ध्यानसुखयोगः ध्यानसुखस्यारोपसुखातिशायिनः चित्तनिरोधलक्षणस्य योगः अतिशयर्द्धिप्राप्तिः अतिशयर्द्धेरामर्षौषध्यादिरूपायाः प्राप्तिः ॥ ७ ॥

ततश्च कालेन—

મૂલાર્થ—શુદ્ધ અને જેનો નાશ થતો નથી એવા ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે ચારિત્રની સાથે આત્માનો એકીભાવ થાય છે, તે ભવ્ય જનને પ્રમોદનું કારણ થાય છે. ધ્યાનના સુખનો યોગ થાય છે, અને અતિશય ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭

ટીકાર્થ—હીનપણાથી વિલક્ષણ હોવાથી વિશુદ્ધ એવા અને ક્યારે પણ જેનો નાશ થતો નથી, એવા ચારિત્રનો લાભ થાય છે તે પછી વિશુદ્ધ અને અવિનાશી એવા ચારિત્રની સાથે એકી ભાવરૂપ પરિણતિ થાય છે એટલે ભવ્ય જનના પ્રમોદનું કારણ થાય છે એટલે ભવ્ય જનને સંતોષ કરવાનું કારણપણું પ્રાપ્ત થાય છે. ધ્યાન સુખનો યોગ થાય છે એટલે સમગ્ર સુખોને ઉલ્લંઘન કરે તેવા ચિત્તનો નિરોધ કરવારૂપ લક્ષણ છે જેનું તેવા યોગ થાય છે અને આમર્ષ ઔષધિ વગેરે લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭

પૂર્વોક્ત ગુણ પ્રાપ્ત થયા પછી કાલે કરીને—

अपूर्वकरणं, क्षपकश्रेणिः, मोहसागरोत्तारः, केवलाभिव्यक्तिः, परमसुखलाभ इति ॥ ८ ॥

अपूर्वाणां स्थितिघातरसघातगुणश्रेणिगुणसंक्रमापूर्वस्थितिबंधलक्षणानां पंचानामर्थानां प्राच्यगुणस्थानेष्वप्राप्तानां करणं यत्र तदपूर्वकरणमष्टमगुणस्थानकं। ततश्च क्षपकस्य घातिकर्मप्रकृतिक्षयकारिणो यतेः श्रेणिर्मोहनीयादिप्रकृतिक्षयक्रमरूपा संपद्यते, क्षपकश्रेणिक्रमश्चायं, इह परिपक्वसम्यग्दर्शनादिगुणो जीवश्चरमवर्त्ती अविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतान्यतरगुणस्थानकस्थः प्रवृध्दतीव्रशुद्धध्यानाधीनमानसः, क्षपकश्रेणिमारुरुक्षुरपूर्वगुणस्थानकमवाप्य प्रथमतः चतुरोऽनंतानुबंधिनः क्रोधादीन् युगपत् क्षपयितुमारभते ततः सावशेषेष्वेतेषु मिथ्यात्वं क्षपयितुमुपक्रमते । ततस्तदवशेषे मिथ्यात्वे च क्षीणे सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं च क्रमेणो छिनत्ति । तदनंतरमेवाबद्धायुष्कोऽनिवृत्तिकरणं नाम सकलमोहापोहे-

---

મૂલાર્થ—અપૂર્વકરણ (આઠમા ગુણસ્થાન)ને પામે છે, પછી ક્ષપકશ્રેણી કરે છે, પછી મોહરૂપ સમુદ્રને ઉતરે છે, પછી કેવલજ્ઞાની થઇ પરમ સુખ (મોક્ષ)ને લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. ૮

ટીકાર્થ—અપૂર્વ કરણ એટલે પ્રથમના ગુણસ્થાનમાં ન પ્રાપ્ત થયેલા એવા જે સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણ શ્રેણિ, ગુણ સંક્રમ તથા અપૂર્વ સ્થિતિબંધ લક્ષણવાલા પાંચ અર્થ જેમાં કરવામાં આવે છે, તે અપૂર્વકરણ નામે આઠમું ગુણ સ્થાનક કહેવાય છે, તે પછી ક્ષપક એવો સાધુ એટલે ઘાતિકર્મની પ્રકૃતિને ક્ષય કરનાર એવો મુનિ તેની શ્રેણી એટલે મોહનીયાદિ કર્મ પ્રકૃતિના ક્ષયક્રમ રૂપ જે શ્રેણી તે ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્ષપક શ્રેણિનો ક્રમ આ પ્રકારનો છે. સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણ જેના પરિપક્વ થયા છે, એવો ચરમ શરીરી જીવ એટલે અવિરત, દેશવિરત, પ્રમત્ત સંયત અને અપ્રમત્ત સંયત એ ચારમાંથી કોઈ એક ગુણસ્થાનમાં રહેલો જીવ વૃદ્ધિ પામતા એવા અતિશય તીવ્ર અને શુદ્ધ એવા ધ્યાનને પોતાનું મન આધીન કરી, ક્ષપક શ્રેણિને આરોહણ કરવાની ઇચ્છાવાલો થઇ અપૂર્વ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી પ્રથમથીજ ચાર એવા અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિકને એકી સાથે નાશ કરવાનો આરંભ કરે છે, તે પછી

कसहं नवमगुणस्थानकमप्यारोहति । तत्र च तथैव प्रतिक्षणं विशुध्यमानः कियत्स्वपि संख्यातेषु भागेषु गतेष्वष्टौ कषायान् अप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणसंज्ञितान् क्रोधादीनेव क्षपयितुमारभते । क्षीयमाणेषु च तेष्वेताः षोडशप्रकृतीरध्यवसायविशेषान्निद्रानिद्रा१ प्रचलाप्रचला२ स्त्यानर्द्धि३ नरकगति४ नरकानुपूर्वी५ तिर्यग्गति६ तिर्यगानुपूर्वी७ एकेंद्रिय८ द्वींद्रिय९ त्रींद्रिय१० चतुरिंद्रियजातिनाम११ आतपनाम १२ उद्योतनाम १३ साधारणनाम १४ स्थावरनाम १५ सूक्ष्मनाम १६ लक्षणाः क्षपयति । ततोऽष्टकषायावशेषपक्षये यदि पुरुषः प-

---

ते અનંતાનુબંધી ક્રોધાધિક કાંઇક અવશેષ રહે સતે મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરવા માંડે છે, તે પછી અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિકના અવશેષનો તથા ક્ષય કરવા માંડેલું મિથ્યાત્વ એ બંનેનો ક્ષય કરે છે. તે પછી સમ્યક્ મિથ્યાત્વ એટલે મિશ્રપુંજ અને સમ્યક્ત્વ એટલે શુદ્ધપુંજ એ બંને અનુક્રમે ખપાવે એટલે પ્રથમ મિશ્રપુંજને અને પછી શુદ્ધપુંજને ખપાવે ત્યાર બાદ જેણે આયુષ્ય બાંધ્યું નથી, એવો જીવ સર્વ મોહને નાશ કરવામાં એકકું એવું અનિવૃત્તિ કરણ નામનું જે નવમું ગુણસ્થાનક છે, તે ઉપર આરોહણ કરે છે અને તેમાં પૂર્વોક્ત રીતને અનુસારે પ્રતિક્ષણે શુદ્ધ થતો એ ગુણસ્થાનના કેટલાએક સંખ્યાતા ભાગ જતાં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એવા નામવાલા ક્રોધાદિ આઠ કષાયોને નાશ કરવાનો આરંભ કરે છે, અને તે આઠ કષાય ક્ષય કરવા માંડતાં આ સોળ પ્રકૃતિઓનો કોઈ જાતના અધ્યવસાય વિશેષે કરીને નાશ કરે છે, તે સોળ પ્રકૃતિઓના નામ આ પ્રકારે છે—૧ નિદ્રાનિદ્રા, ૨ પ્રચલા પ્રચલા, ૩ સ્ત્યાનર્દ્ધિ, ૪ નરક ગતિ, ૫ નરકાનુપૂર્વી, ૬ તિર્યગ્ગતિ, ૭ તિર્યગાનુપૂર્વી, ૮ એકેંદ્રિય, ૯ દ્વીંદ્રિય, ૧૦ ત્રીંદ્રિય, ૧૧ ચતુરિંદ્રિય જાતિ નામ, ૧૨ આતપ નામ, ૧૩ ઉદ્યોત નામ, ૧૪ સાધારણ નામ, ૧૫ સ્થાવર નામ અને ૧૬ સૂક્ષ્મ નામ—એ સોળ લક્ષણવાલી પ્રકૃતિઓને ખપાવે તે પછી આઠ કષાયના અવશેષ એટલે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણના શેષનો ક્ષય કરે. ત્યાર બાદ શ્રેણિ કરનાર જો પુરુષવેદી હોય તો નપુંસકવેદને ખપાવે, તે પછી સ્ત્રીવેદને ખપાવે અને તે પછી

तिपत्ता ततो नपुंसकवेदं ततः स्त्रीवेदं ततो हास्यादिषट्कं ततः पुनः पुरुषवेदं क्षपयति । यदि पुनर्नपुंसकं स्त्री वा तदा पुरुषवेदस्थाने स्ववेदमितरवेदद्वयं च यथा जघन्यप्रथमतया क्षपयति । ततः क्रमेण क्रोधादीन् संज्वलनान् त्रीन् अतः बादरलोभं चात्रैव क्षपयित्वा सूक्ष्मसंपरायगुणस्थाने च सूक्ष्मं सर्वथा विनिवृत्तसकलमोहविकारां क्षीणमोहगुणस्थानावस्थां संश्रयते । तत्र च समुद्रमतरणश्रांतपुरुषवत् संग्रामांगणविनिर्गतपुरुषवद्वा मोहनिग्रहनिश्चलनिबद्धाध्यवसायतया परिश्रांतः सन्नंतर्मुहूर्त्तं विश्रम्य तद्गुणस्थानकद्विचरमसमये निद्राप्रचले चरमसमये च ज्ञानावरणांतरायप्रकृतिदशकं दर्शनावरणावशिष्टं प्रकृतिचतुष्कं च युगपदेव क्षपयति

હાસ્યાદિક વગેરે છને ખપાવી પુરૂષવેદને ખપાવે અને જો ક્ષપક શ્રેણિ કરનાર નપુંસક હોય અથવા સ્ત્રી હોય તો પુરૂષવેદને ઠેકાણે પોતાના વેદને ખપાવે અને પછી બાકીના બે વેદને ખપાવે એટલે જો ક્ષપક શ્રેણિ કરનાર નપુંસક હોય તો પ્રથમ સ્ત્રીવેદને અને પછી પુરૂષવેદને ખપાવે ત્યાર બાદ પોતાના વેદને ખપાવે. જો સ્ત્રી વેદ હોય તો પ્રથમ નપુંસક વેદને અને પછી પુરૂષ વેદને અને પછી પોતાના વેદને ખપાવે,ત્યાર પછી અનુક્રમે સંજ્વલન ક્રોધાદિક ત્રણ કષાયને ખપાવે, પછી બાદર લોભને એજ ગુણ સ્થાનમાં ખપાવીને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનમાં સૂક્ષ્મ લોભને ખપાવે છે, તેને ખપાવ્યા પછી સર્વ પ્રકારે સર્વ મોહ વિકાર જેમાં નિવૃત્ત થયો છે, એવી ક્ષીણ મોહ ગુણસ્થાનકની અવસ્થાનો આશ્રય કરે છે. ત્યાં સમુદ્રને તરી થાકેલા પુરૂષની પેઠે તથા સંગ્રામરૂપ આંગણામાંથી યુદ્ધ કરી નીકલેલા પુરૂષની પેઠે મોહનો નિગ્રહ કરવામાં નિશ્ચલ અધ્યવસાય બાંધવાથીપરિશ્રાંત થયેલો તે જીવ તે બારમા ગુણસ્થાનમાં વિશામો લઇને તે ગુણસ્થાનના બીજા ચરમ સમયને વિષે એટલે છેલ્લા સમયથી પ્રથમ રહેલા સમયને વિષે નિદ્રા અને પ્રચલા એ બે પ્રકૃતિને ખપાવે અને ચરમ સમયને વિષે જ્ઞાનાવરણની પાંચ અને અંતરાયની પાંચ એ દશ પ્રકૃતિ તથા દર્શનાવરણની અવશિષ્ટ પ્રકૃતિ ચાર એ રીતે ચૌદ પ્રકૃતિને સાથેજ ખપાવે છે. આ ક્ષપક શ્રેણી વિષે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે જેણે આયુષ્ય બાંધેલ નથી, તેને ઉદ્દેશીને છે. જેણે આયુષ્ય બાંધેલ છે, તે તો સાત

बद्धायुः पुनः सप्तकक्षयानंतरं विश्रम्य यथानिबद्धं चायुरनुभूय भवांतरे क्षपकश्रेणिं समर्थयत इति ।

यश्चात्रापूर्वकरणोपन्यासानंतरं क्षपकश्रेणेरुपन्यासः स सैद्धांतिकपक्षापेक्षया, यतो दर्शनमोहसप्तकस्यापूर्वकरणस्य एव क्षयं करोतीति तन्मतं, न तु यथा कर्मग्रंथिकाभिप्रायेण । विरतसम्यग्दृष्ट्याद्यन्यतरगुणस्थानकचतुष्टयस्य इति ततो मोहसागरोत्तारः मोहो मिथ्यात्वमोहादिः स एव सागरः स्वयंभूरमणादिपारावारः मोहसागरः तस्मादुत्तारः परपारमाप्तिः । ततः केवलाभिव्यक्तिः केवलस्य केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणस्य जीवगुणस्य ज्ञानावरणादिघातिकर्मोपरतावभिव्यक्तिराविर्भावः । ततः परमसुखलाभः परमस्य प्रकृष्टस्य देवादिसुखातिशायिनः सुखस्य लाभः प्राप्तिः ॥ उक्तं च ।

પ્રકૃતિને ખપાવ્યા પછી—એટલે ચાર અનંતાનુબંધીની અને ત્રણ દર્શન મોહનીયની—એમ સાત પ્રકૃતિ ખપાવીને વિશ્રાંતિ લે છે અને પછી પોતે જેવી રીતે આયુષ્ય બાંધ્યું છે, તેવી રીતે ભોગવીને અન્ય ભવમાં ક્ષપકશ્રેણીનો પ્રારંભ કરે છે.

અહિં અપૂર્વ કરણ કર્યા પછી ક્ષપકશ્રેણિનું કહ્યું છે, તે સૈદ્ધાંતિકની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. જેથી અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનમાં રહેતા દર્શન મોહનીના સપ્તકનો ક્ષય કરે છે, એવો તે સૈદ્ધાંતિકનો જે અભિપ્રાય તેને સ્વીકારીને કહેલું છે, પરંતુ કર્મગ્રંથના અભિપ્રાય પ્રમાણે કહેલું નથી. કર્મગ્રંથના કરનારનો અભિપ્રાય એવો છે કે,—અવિરતક સમ્યગ્ દષ્ટિ ઇત્યાદિ ચાર ગુણસ્થાનકમાંથી ગમે તે ગુણસ્થાનમાં રહેલા જીવ ક્ષપકશ્રેણિ કરે તે પછી મિથ્યાત્વ મોહાદિરૂપ સ્વયંભૂરમણ પ્રમુખ સમુદ્ર તેમાંથી ઉતરવું થાય છે, એટલે સામે પાર જવાય છે. તે પછી કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શન રૂપ જીવનો ગુણ પ્રગટ થાય છે, એટલે જ્ઞાનાવરણાદિ ઘાતિકર્મનો નાશ થતાં આત્મ ગુણ પ્રગટ થાય છે. તે પછી દેવતાના સુખથી અધિક એવા સુખનો લાભ થાય છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

" यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महासुखम् ।
वीतरागसुखस्येदमनंतांशे न वर्त्तते " ॥ १ ॥ इति ।

अत्रैव हेतुमाह ।

सदारोग्याप्तेरिति ॥ १० ॥

सदारोग्यस्य भावारोग्यरूपस्य आप्तेर्लाभात् ॥ १० ॥

इयमपि कुत इत्याह ।

भावसंनिपातक्षयादिति ॥ ११ ॥

भावसंनिपातस्य पारमार्थिकरोगविशेषस्य क्षयादुच्छेदात् ॥ ११ ॥

संनिपातमेव व्याचष्टे ।

" આ લોકને વિષે જે કામ સુખ છે અને દેવ લોકને વિષે જે દિવ્ય મહાસુખ છે, તે સઘલું એકત્ર કરીએ તો પણ વીતરાગના સુખનો અનંતમો ભાગ પણ ન થાય. ૧ ૯

પરમ સુખનો લાભ થાય છે, તેનું કારણ દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—નિરંતર આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઇ છે, માટે પરમસુખનો લાભ થાય છે. ૧૦

ટીકાર્થ—ભાવ નિરોગતા રૂપ આરોગ્યનો લાભ થયો છે માટે. ૧૦

નિરંતર ભાવ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ પણ શાથી થઇ છે? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવ સંનિપાતનો નાશ થયો છે, માટે સદા આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઇ છે. ૧૧

ટીકાર્થ—ભાવ સંનિપાત એટલે પારમાર્થિક રોગ વિશેષ જે તેનો ક્ષય થાય છે. ૧૧

ભાવ સંનિપાતનું સ્વરૂપ કહે છે.

रागद्वेषमोहा हि दोषास्तथा तथात्मदूषणादिति ॥१२॥

रागद्वेषमोहा वक्ष्यमाणलक्षणाः हि स्फुटं दोषाखयसंनिपातरूपाः । अत्र हेतुमाह । तथा तथा तेन तेन मकारेण अभिष्वंगकरणादिना आत्मनो जीवस्य दूपणाद्विकारमापणात् ॥ १२ ॥

तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्येति न्यायाद्रागादीनेव तत्त्वत आह ।

अविषयेऽभिष्वंगकरणाद्राग इति ॥ १३ ॥

अविषये प्रकृतिविशरारुतया मतिमतामभिष्वंगानर्हे स्त्र्यादौ वस्तुनि अभिष्वंगकरणाच्चित्तप्रतिबंधसंपादनात्किमित्याह रागो दोषः ॥ १३ ॥

तत्रैवाग्निज्वालाकल्पमात्सर्यापादनाद्द्वेष इति ॥१४॥

મૂલાર્થ—તે તે પ્રકારે આત્માને દૂષિત કરવાથી રાગ, દ્વેષ અને મોહ એ ત્રણ ત્રિદોષ રૂપ ભાવ સંનિપાત કહેલ છે. ૧૨

ટીકાર્થ—જેમનું લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા રાગ દ્વેષ અને મોહ એ ત્રણ ભાવ સંનિપાત રૂપ પ્રગટ ત્રિદોષ છે, તેનું કારણ દર્શાવે છે, તે તે પ્રકારે આસકિત કરાવવી વગેરે કરી જીવને વિકાર પમાડે છે, તેથી રાગ, દ્વેષ અને મોહને ભાવ સંનિપાત કહેવાય છે. ૧૨

સ્વરૂપ, ભેદ અને પર્યાય એ ત્રણે કરીને વ્યાખ્યા કરવી એવો ન્યાય છે, તેથી તત્ત્વથી રાગાદિકનુંજ સ્વરૂપ કહે છે.

મૂલાર્થ— અયોગ્ય વિષયોને વિષે આસકિત કરવી એ રાગ કહેવાય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—સ્વભાવથી નાશવંત પણાને લઈને બુદ્ધિમાન પુરૂષોને આસકિત કરવાને અયોગ્ય એવાં જે સ્ત્રી આદિ પદાર્થ તેમાં મનની જે આસકિત કરવી, તે રાગ રૂપ દોષ કહેવાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—તેજ નાશવંત પદાર્થને વિષે આસક્તિ થતાં અગ્નિની જ્વાલા જેવો મત્સર કરવો તે દ્વેષ રૂપ દોષ કહેવાય છે. ૧૪

तत्रैव कचिदर्थेऽभिष्वंगे सति अग्निज्वालाकल्पस्य सम्यक्त्वादिगुणसर्वस्वदाहकतया मात्सर्यस्य परसंपत्त्यसहिष्णुत्वलक्षणस्यापादनाद्विधानात् द्वेषो दोषः ॥ २४ ॥

हेयेतरभावाधिगमप्रतिबंधविधानान्मोह इति ॥ १५ ॥

इह निश्चय नयेन हेयानां मिथ्यात्वादीनामितरेषां चोपादेयानां सम्यग्दर्शनादीनां भावानां । व्यवहारतस्तु विषकंटकादीनां स्रक्चंदनादीनां च अधिगमस्यावबोधस्य प्रतिबंधविधानात् स्खलनकरणान्मोहो दोषः ॥ १५ ॥

अथैतेषां भावसंनिपातत्वं समर्थयन्नाह ।

सत्स्वेतेषु न यथावस्थितं सुखं स्वधातुवैषम्यादिति ॥१६॥

ટીકાર્થ—તેજ કોઇ સ્ત્રી આદિ પદાર્થને વિષે આસક્તિ થતાં સમ્યક્ત્વાદિ ગુણનો સર્વ પ્રકારે દાહકરી નાશ કરે છે માટે અગ્નિની જ્વાલા જેવો જે પરની સંપત્તિને ન સહન કરવા રૂપ લક્ષણ વાલા મત્સરને કરવાથી દ્વેષ નામનો દોષ કહેવાય છે. ૧૪

મૂલાર્થ—ત્યાગ કરવાયોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થના જ્ઞાનનો અટકાવ કરવો તે મોહ નામનો દોષ કહેવાય છે.૧૫

ટીકાર્થ—આ સ્થલે નિશ્ચયનયવડે કરીને હેય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય એવા મિથ્યાત્વ વગેરેનો અને ઉપાદેય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવા સમ્યગ્ દર્શન વિગેરેનો ભાવ તેમનું અને વ્યવહારનયવડે વિષ તથા કાંટા પ્રમુખ હેય પદાર્થનો અને માલા ચંદન પ્રમુખ ઉપાદેય પદાર્થના જ્ઞાનનો પ્રતિબંધ કરવાથી—અટકાવ કરવાથી મોહ નામનો દોષ થાય છે. ૧૫

એ રાગ, દ્વેષ અને મોહ—એ ત્રણ ભાવ સંનિપાત છે, એમ જણાવતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ રાગ, દ્વેષ અને મોહ છતાં યથાર્થ સુખ ન થાય કારણ કે, આત્માની મૂલ પ્રકૃતિનું વિષમપણું થાય છે. ૧૬

सत्स्वेतेषु रागादिषु न नैव यथावस्थितं पारमार्थिकं सुखं जीवस्य अत्र हेतुः स्वधातुवैषम्यात्। दधति धारयंति जीवस्वरूपमिति धातवः सम्यग्दर्शनादयो गुणाः स्वस्यात्मनो धातवः तेषां वैषम्यात् यथावस्थितवस्तुस्वस्वरूपपरिहारेणा-न्यथारूपतया जवनं तस्मात्। यथाहि वातादिदोषोपघाताद्धातुषु रसासृगादिषु वैषम्यापन्नेषु न देहिनो यथावस्थितं कामभोगजं मनः समाधिजं वा शर्म किंचन लभन्ते तथा अमी संसारिणः सत्त्वाः रागादिदोषवशात्सम्यग्दर्शनादिषु मलीम-सरूपतां प्राप्तेषु न रागद्वेषमोहोपशमजं शर्म समासादयंतीति ॥ १६ ॥

अमुमेवार्थं व्यतिरेकत आह ।

क्षीणेषु न दुःखं निमित्ताभावादिति ॥ १७ ॥

ટીકાર્થ—રાગાદિ છતાં જીવને યથાર્થ એટલે જેવું છે, તેવું સુખ થતું નથી. તેનું કારણ કહે છે, પોતાના ધાતુનું વિષમપણું થવાથી એટલે જીવના સ્વરૂપને ધારણ કરે તે ધાતુ કહેવાય સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણો તે ધાતુ, તેમનું વિષમપણું થવાથી જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાતું નથી, પણ અન્ય પ્રકારે જણાય છે તે ઉપર દષ્ટાંત આપે છે. જેમ વાયુ પ્રમુખ દોષના ઉપઘાતથી રસ, રૂધિર વગેરે ધાતુઓનું વિષમપણું થતાં દેહધારી પ્રાણીઓને જેમ કામ ભોગ-નું અથવા મનની સમાધિનું કાંઇ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, તેમજ આ સંસારી જીવોને રાગાદિ દોષના વશથી સમ્યગ્દર્શનાદિ અતિશય મલિનરૂપપણાને પામતાં રાગદ્વેષ અને મોહના ઉપશમથી જે સુખ થવું જોઇએ તે સુખ રાગ દ્વેષ અને મોહના ઉદયથી જીવને પ્રાપ્ત થતું નથી. ૧૬

એ અર્થને વ્યતિરેકપણે—ઉલટીરીતે કહે છે—

મૂલાર્થ—રાગાદિ ક્ષીણ થતાં દુઃખ નથી, કારણકે જીવને દુઃખ થવાના રાગાદિ નિમિત્ત કારણનો અભાવ છે. ૧૭

क्षीणेषु रागादिषु न दुःखं भावसंनिपातजं समुत्पद्यते कुत इति चेदुच्यते निमित्ताभावान्निबंधनविरहादिति ॥ १७ ॥

तर्हि किं स्यादित्याह ।

आत्यंतिकभावरोगविगमात् परमेश्वरतावाप्तेस्तत्तथास्वभावत्वात् परमसुखभाव इतीति ॥ १८ ॥

आत्यंतिकः पुनर्भावाभावेन भावरोगाणां रागादीनां यो विगमः समुच्छेदः तस्मात् या परमेश्वरतायाः शक्रचक्राधिपाद्यैश्वर्यातिशायिन्याः केवलज्ञानादिलक्षणाया आप्तिः प्राप्तिः तस्याः परमसुखभाव इत्युत्तरेण योगः कुत इत्याह । तत्तथास्वभावत्वात्, तस्य परमसुखलाभस्य तथा स्वभावत्वात् परमेश्वरतारूपत्वात् परमसुखभावः संपद्यते इति वाक्यपरिसमाप्ताविति ॥ १८ ॥

टीकार्थ—रागादि क्षीण थतां भावसंनिपातथी थयेलुं जे दुःख ते उत्पन्न नथी थतुं शा माटे ? तेनुं कारण कहे छे. दुःखना कारण जे रागादि तेनो विरह थाय छे, माटे. १७

ज्यारे दुःख न थाय त्यारे शुं थाय ? ते कहे छे.

मूलार्थ—भावरोगनो अत्यंतनाश थवाथी परमेश्वरपणानी जे प्राप्ति तेवडे परम सुखनो लाभ थाय छे,कारणके, परमसुखना लाभनो तेवा प्रकारनो स्वभाव छे. १८

टीकार्थ—रागादिक जे भावरोग तेमनो [१]विगम एटले विच्छेद, ते थवाथी ईंद्र, चक्रवर्त्ती वगेरेना ऐश्वर्यने अतिक्रमण करती अने केवलज्ञानादि लक्षणवाली परमेश्वरतानी जे प्राप्ति तेनुं नाम परमसुख लाभ कहेल छे. ए उत्तरनी साथे संबंध छे, ते परम सुख लाभ कहेवानुं कारण शुं छे ? के परम सुख लाभने परमेश्वरतारूपपणुं छे, माटे जे परम सुख उत्पन्न थाय छे, अहिं इति शब्द वाक्यनी समाप्तिने देखाडे छे. १८

---

१ फरीथी न थवुं ए प्रकारनो नाश.

इत्थं तीर्थकरातीर्थकरयोः सामान्यमनुत्तरं धर्मफलमभिधाय सांप्रतं तीर्थकरत्वलक्षणं तदभिधातुमाह।

देवेंद्रहर्षजननमिति ॥ १९ ॥

देवेंद्राणां चमरशक्रादीनां हर्षस्य संतोषस्य जननं संपादनमिति ॥१९॥

तथा पूजानुग्रहांगतेति ॥ २० ॥

पूजया जन्मकालादारभ्यानिर्वाणप्राप्तेस्तत्तन्निमित्तेन निःपादितया अमरगिरिशिखरमज्जनादिरूपया योऽनुग्रहो निर्वाणबीजलाभरूपो जगत्त्रयस्याप्युपकारः तस्यांगता कारणभावः। भगवतो हि प्रतीत्य तत्तन्निबंधनाया भक्तिभरनिर्भरामरमनुजप्रभृतिप्रभूतसत्त्वसंपादितायाः पूजायाः सकाशात् भूयसां भव्यानां

એવી રીતે તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બંનેનું સામાન્યપણે પ્રધાન એવા ધર્મનું ફલ કહીને હવે તીર્થંકર પણા રૂપ લક્ષણવાલું મોટું ધર્મફલ કહેવાને ગ્રંથકાર કહે છે.

મૂલાર્થ—દેવેંદ્રોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનારૂ તીર્થંકરપણું છે. ૧૯

ટીકાર્થ—દેવેંદ્રો એટલે ચમરેંદ્ર, શક્રેંદ્ર વગેરે ઇંદ્રો તેમને હર્ષ—સંતોષ ઉત્પન્નકરનાર એવું તીર્થંકરપણું છે. ૧૯

મૂલાર્થ—પૂજા વડે જગતના અનુગ્રહનું કારણરૂપ તીર્થંકરપણું છે. ૨૦

ટીકાર્થ—પૂજા એટલે પ્રભુના જન્મકાલથી માંડીને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ સુધી તે નિમિત્તવડે મેરૂ પર્વતના શિખર ઉપર સ્નાન વગેરે કરવા રૂપ પૂજા, તે વડે અનુગ્રહ એટલે મોક્ષ બીજના લાભ રૂપ ત્રણ જગતનો ઉપકાર તેની અંગતા એટલે કારણ રૂપ છે. ભગવંતને ઉદ્દેશી ભગવંત જેનું કારણ છે, એવી અને ભક્તિના સમૂહ વડે ભરપૂર એવા ઈંદ્રાદિકના સમૂહ રૂપ પ્રાણીઓએ

मोक्षानुगुणो महानुपकारः संपद्यते इति ॥ २० ॥

तथा प्रातिहार्योपयोग इति ॥ २१ ॥

प्रतिहारकर्म प्रातिहार्य तच्चाशोकवृक्षादि यदवाचि ।

" अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टिः दिव्यो ध्वनिश्चामरमासनं च । भामंडलं दुंदुभिरातपत्रं सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥ १ ॥

तस्योपयोग उपजीवनमिति ॥ २१ ॥

ततः परंपरार्थकरणमिति ॥ २२ ॥

परं प्रकृष्टं परार्थस्य परमप्रयोजनस्य सर्वसत्त्वस्वस्वभाषापरिणामिन्या पीयूषपानसमधिकानंददायिन्या सर्वतोऽपि योजनमानभूमिभागयायिन्या वाण्या अन्यैश्च

संपादन करेल पूजाथी घणां भव्य प्राणीओने मोक्षने अनुसरतो सम्यक्त्वादि लाभ रूप महान् उपकार थाय छे. २०

मूलार्थ—वळी अष्ट महा प्रातिहार्यनो उपयोग थाय छे. २१

टीकार्थ--प्रतिहारनुं कर्म ते प्रातिहार्य, ते अशोक वृक्ष वगेरे छे, आठ प्रकारना प्रातिहार्य छे, तेने माटे कह्युं छे के,

" १ अशोक वृक्ष, २ देवे करेली पुष्प वृष्टि, ३ दिव्य ध्वनि, ४ चामर, ५ सिंहासन, ६ भामंडल, ७ दुंदुभि अने ८ छत्र, ए आठ जिनेश्वरोना प्रातिहार्य छे. " १

ते प्रातिहार्यनो उपभोग करनारुं तीर्थंकरपणुं छे. २१

मूलार्थ—ते पछी उत्कृष्ट अर्थने करनारुं तीर्थंकरपणुं छे. २२

टीकार्थ—पर एटले उत्कृष्ट अर्थ-प्रयोजन तेनुं करण एटले, सर्व प्राणीओने पोतपोतानी भाषा रूपे परिणाम पामती, अमृतना पानथी पण अधिक आनंद आपनारी अने सर्वथी पण एक योजन सुधीना भूमि भाग सुधी जनारी—व्यापनारी वाणी अने बीजा ते ते विचित्र उपायो (नाना

तैस्तैश्चित्रैरुपायैः करणं निष्पादनमिति ॥ २२ ॥

एतदेव ' अविच्छेदेन ' इत्यादिना ' इतिपरंपरार्थकरणं ' एतदंतेन सूत्रकदंबकेन स्फुटीकुर्वन्नाह ।

अविच्छेदेन जूयसां मोहांधकारापनयं हृद्यैर्वचनज्ञानुज्ञिरिति ॥ २३ ॥

अविच्छेदेन यावज्जीवमपि जूयसामनेकलक्षकोटिप्रमाणानां जव्यजंतूनां मोहांधकारस्याज्ञानांधतमसस्यापनयनमपसारः हृद्यैर्हृदयंगमैर्वचनज्ञानुज्ञिर्वाक्यकिरणैः ॥ २३ ॥

मोहांधकारे चापनीते यत्स्यात्प्राणिनां तदाह ।

सूक्ष्मज्ञावप्रतिपत्तिरिति ॥ २४ ॥

પ્રકારના ઉપાયો) વડે પારકો મોક્ષ રૂપ અર્થ સંપાદન કરનાર તીર્થંકર પણું છે. ૨૨

એને ઉત્કૃષ્ટ પર પ્રયોજનને ' अविच्छेदेन ' એ સૂત્રથી આરંભી ' इति परंपरार्थकरणं ' એ સૂત્ર પર્યંત સૂત્રોના સમૂહ વડે સ્ફૂટ કરતાં કહેછે.

મૂલાર્થ—મનોહર વચન રૂપ કિરણો વડે ઘણાં પ્રાણીઓના મોહ રૂપ અંધકારનો નાશ કરવો, એવું તીર્થંકરપણું છે. ૨૩

ટીકાર્થ—અવિચ્છેદ એટલે યાવજ્જીવિત લાખો, કરોડો ભવ્ય પ્રાણીઓના અજ્ઞાન રૂપ અંધકારનો પોતાના વચન રૂપ કિરણો વડે નાશ કરવો, એવું તીર્થંકર પણું છે. ૨૩

પ્રાણીઓનું મોહાંધકાર દૂર થયા પછી જે થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સૂક્ષ્મ ભાવ એટલે જીવાદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે. ૨૪

सूक्ष्माणामनिपुणबुद्धिभिरगम्यानां भावानां जीवादीनां प्रतिपत्तिरव-बोधः ॥ २४ ॥

ततः श्रद्धामृतास्वादनमिति ॥ २५ ॥

सूक्ष्मभावेष्वेव या श्रद्धा रुचिः सैवामृतं त्रिदशभोजनं तस्यास्वादनं हृदयजिव्हया समुपजीवनमिति ॥ २५ ॥

ततः सदनुष्ठानयोग इति ॥ २६ ॥

सदनुष्ठानस्य साधुगृहस्थधर्माभ्यासरूपस्य योगः संबंधः ॥ २६ ॥

ततः परमापायहानिरिति ॥ २७ ॥

परमा प्रकृष्टा अपायहानिः नरकादिकुगतिप्रवेशलभ्यानर्थसार्थोच्छेदः ॥ २७ ॥

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ એટલે સામાન્ય બુદ્ધિ વાલાઓને અગમ્ય એવા જીવાદિ ભાવનો બોધ થાય છે. ૨૪

મૂલાર્થ—તે પછી શ્રદ્ધા રૂપ અમૃતનું આસ્વાદન થાય છે. ૨૫

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ ભાવને વિષે રૂચિ થવા રૂપ દેવતાનું ભોજન જે અમૃત તેનું આસ્વાદન એટલે મન રૂપ જિંહા વડે ગ્રહણ કરવું થાય છે. ૨૫

મૂલાર્થ—તે પછી સારા અનુષ્ઠાનનો યોગ થાય છે. ૨૬

ટીકાર્થ—સદનુષ્ઠાન એટલે સાધુ ધર્મ અથવા ગૃહસ્થ ધર્મના અભ્યાસ રૂપ સારી ક્રિયા તેનો સંબંધ થાય છે. ૨૬

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્કૃષ્ટી અનર્થની હાનિ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટી, અનર્થની હાનિ એટલે નારકાદિ કુગતિમાં પ્રવેશ થવાથી પ્રાપ્ત થયેલા મોટા અનર્થના સમૂહનો અતિશય નાશ થાય છે. ૨૭

ततोऽपि उपक्रियमाणभव्यप्राणिनां यत्स्यात्तदाह।

सानुबंधसुखभाव उत्तरोत्तरः प्रकामप्रभूतसत्त्वोपकाराय अवंध्यकारणं निर्वृत्तेरिति ॥ २८ ॥

सानुबंधसुखभाव उत्तरोत्तर उत्तरेषु प्रधानेपूत्तरः प्रधानः प्रकामः मौदः प्रभूतः अतिबहुः यः सत्त्वोपकारः तस्मै संपद्यते स चावंध्यकारणं अवंध्यो हेतुः निर्वृतेर्निर्वाणस्य ॥ २८ ॥

निगमयन्नाह।

इति परंपरार्थकरणमिति ॥ २९ ॥

इत्येवं यथा प्रागुक्तं परंपरार्थकरणं तस्य भगवत इति ॥ २९ ॥

તે પછી ઉપકાર કરવા માંડેલા ભવ્ય પ્રાણીઓને તીર્થંકર પ્રભુના વચનથી જે લાભ થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—અતિશયે શ્રેષ્ઠ એવા અવિચ્છિન્ન સુખ ભાવ પ્રાણીઓના મોટા ઉપકારને અર્થે થાય છે અને તે મોક્ષનું અવંધ્ય-સફલ કારણ છે, એટલે અધિકથી અધિક સુખની પરંપરાએ કરી યાવત્ મોક્ષ સુખનો સાચો હેતુ છે. ૨૮

ટીકાર્થ—ઉત્તરોત્તર એટલે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન એવો નિરંતર સુખભાવ જે અતિશય ઘણો પ્રાણીઓનો ઉપકાર કરે છે અને તે સાનુંબંધ સુખ ભાવથી થયેલ ઉપકાર મોક્ષનું સત્ય કારણ છે. ૨૮

તે ઉત્કૃષ્ટા પરાર્થ કરવાના સ્વરૂપની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટા પારકા અર્થનું કરવું તે તીર્થંકરપણાનું ફલ છે. ૨૯

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહેવા પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનનું પર જીવોના ઉત્કૃષ્ટા પ્રયોજનનું કરવા પણું છે. ૨૯

सांप्रतं पुनरप्युभयोः साधारणं धर्मफलमाह ।

भवोपग्राहिकर्मविगम इति ॥ ३० ॥

परिपालितपूर्वकोट्यादिप्रमाणसयोगकेवलिपर्यायपर्ययोरंते भवोपग्राहिकर्मणां वेदनीयायुनामगोत्ररूपाणां विगमो नाशो जायते ॥ ३० ॥

ततः निर्वाणगमनमिति ॥ ३१ ॥

निर्वाति देहिनो यस्मान्निति निर्वाणं सिद्धिक्षेत्रं जीवस्यैव स्वरूपावस्थानं वा तत्र गमनमवतारः ॥ ३१ ॥

तत्र च पुनर्जन्माद्यभाव इति ॥ ३२ ॥

હવે ફરીવાર સામાન્ય ચરમ જન્મ અને તીર્થંકરપણું એ બંનેનું સાધારણ ધર્મ ફલ કહે છે.

મૂલાર્થ—ભવોપગ્રાહી એવા વેદનીયાદિ ચાર અઘાતિ કર્મનો નાશ થાય છે. ૩૦

ટીકાર્થ—પૂર્વ કોટી આદિ પ્રમાણ વાલું સયોગિ કેવલી પર્યાયપણું જેમણે પરિપાલન કરેલું છે એવા તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બંને ચૌદમા ગુણઠાણાને અંતે ભવોપગ્રાહી કર્મ એટલે વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર રૂપ ચાર કર્મ તેનો નાશ થાય છે. ૩૦

મૂલાર્થ—તે પછી તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બંનેનું નિર્વાણ-મોક્ષ ગમન થાય છે. ૩૧

ટીકાર્થ—દેહધારી પ્રાણી જેથી નિર્વાણ પામે તે નિર્વાણ-મોક્ષ કહેવાય છે, એટલે સિદ્ધક્ષેત્ર અથવા જીવનું પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવું તેને વિષે ગમન કરવું, તે નિર્વાણ ગમન કહેવાય છે. ૩૧

મૂલાર્થ—તે મોક્ષ પ્રામ્યે સતે ફરીવાર જન્મ વગેરેનો અભાવ થાય છે. ૩૨

पुनर्द्वितीयतृतीयादिवारं यज्जन्मादीनां जन्मजरामरणप्रभृतीनामनर्थानामभावः आत्यंतिकोच्छेदः ॥ ३२ ॥

अत्र हेतुः ।

वीजाभावतोऽयमिति ॥ ३३ ॥

वीजस्यानंतरमेव वक्ष्यमाणस्याभावात् अयं पुनर्जन्माद्यभाव इति ॥३३॥

वीजमेव व्याचष्टे ।

कर्मविपाकस्तदिति ॥ ३४ ॥

कर्मणां ज्ञानावरणादीनां विपाक उदयः तत्पुनर्जन्मादिवीजमिति ॥३४॥

न च वक्तव्यमेषोऽपि निर्वाणगतो जीवः सकर्मा भविष्यति इत्याह ।

ટીકાર્થ—તે મોક્ષમાં બીજીવાર, ત્રીજી વાર ઇત્યાદિ થનારા જન્મ, જરા અને મરણ વગેરે અનર્થોને અભાવ થાય છે, અત્યંત ઉચ્છેદ થાયછે. ૩૨

મોક્ષ પામ્યા પછી ફરીવાર જન્મ મરણાદિન થવામાં કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—એ જન્માદિકને અભાવ બીજના અભાવથી થાય છે. ૩૩

ટીકાર્થ—બીજ જે આગળ કહેવામાં આવશે, તેના અભાવથી આ પુનર્જન્મ વગેરેનો અભાવ થાય છે, એટલે બીજ વિના જેમ અંકુરા ન થાય તેમ કર્મ બીજ વિના જન્માદિ થતા નથી. ૩૩

તે જન્મ મરણાદિકના કારણ રૂપ બીજને કહે છે.

મૂલાર્થ—જન્માદિકનું બીજ કારણ કર્મનો વિપાક છે. ૩૪

ટીકાર્થ—જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મને જે ઉદય તે જન્માદિકનું બીજ કારણ છે. ૩૪

મોક્ષમાં ગયેલા જીવ પણ કર્મ સહિત થશે એમ કહેવું નહીં, કહે છે.

अकर्मा चासाविति ॥ ३५ ॥

अकर्मा च कर्मविकलश्चासौ निर्वाणशरणो जीवः ॥ ३५ ॥
भवतु नाम अकर्मा तथापि पुनर्जन्माद्यस्य नविष्यतीत्याह ।

तद्वत एव तद्ग्रहः इति ॥ ३६ ॥

तद्वत एव कर्मवत एव तद्ग्रहः पुनर्जन्मादिन्नावः ॥ ३६ ॥

ननु क्रियमाणत्वेन कर्मण आदिमत्त्वप्रसंगेन कथं सर्वकालं कर्मवत एव तद्ग्रह इत्याशंक्याह ।

तदनादित्वेन तथान्नावसिद्धेरिति ॥ ३७ ॥

મૂલાર્થ—નિર્વાણ ગતજીવ કર્મ રહિત થયા તે ફરીથી કર્મ સહિત થવાના નથી ૩૫

ટીકાર્થ—મોક્ષમાં ગયેલ જીવ કર્મ રહિત થાય છે. ૩૫

ભલે નિર્વાણ ગત જીવ કર્મ રહિત હો તથાપિ તેને ફરીથી જન્મ મરણાદિક થશે, તે શંકાનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—કર્મવાલાને જ ફરીથી જન્મ વગેરે થાય છે. ૩૬

ટીકાર્થ—કર્મ સહિત એવા જીવનેજ ફરીથી જન્મ મરણાદિક થાય છે, કર્મ રહિતને જન્માદિ થતા નથી. ૩૬

અંહી કોઈ શંકા કરે કે, જેને જીવ કરે તે કર્મ કહેવાય છે, એવી વ્યુત્પત્તિથી કર્મને આદિપણાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો, તો તે વડે સર્વ કાલકર્મવાળાનેજ તે જન્માદિકનું ગ્રહણ કેવી રીતે થાય ? એટલે પ્રથમ એકલો જીવ હશે તેણે કર્મ કર્યાં ત્યારે તે સકર્મ થયો. આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—તે કર્મના અનાદિ ભાવે કરી કર્મવાલાનેજ જન્માદિકનું ગ્રહણ થાય એવા ભાવની સિદ્ધિ થાય છે માટે. ૩૭

तस्य कर्मणः कृतकत्वेनाप्यनादित्वेन द्वितीयाध्यायप्रपंचितयुक्त्या तथाभावस्य तद्वत एव तद्ग्रहरूपस्य सिद्धेर्निष्पत्तेरिति ॥ ३८ ॥

ननु,

ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य कर्त्तारः परमं पदम्। गत्वागच्छंति भूयोऽपि भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥

इति वचनप्रामाण्यात्कथं नाकर्मणोऽपि जन्मादिग्रह इत्याशंक्याह।

सर्वविप्रमुक्तस्य तु तथा स्वभावत्वा—
न्निष्ठितार्थत्वान्न तद्ग्रहणे निमित्तमिति ॥३९॥

सर्वेण कर्मणा विप्रमुक्तस्य पुनस्तथास्वभावत्वात्तत्प्रकाररूपत्वात्किमित्याह

ટીકાર્થ—તે કર્મનું કરવાપણું છે, તોપણ બીજા અધ્યાયમાં કહેલ સવિસ્તર યુક્તિવડે કર્મનું અનાદિપણું સિદ્ધ કરેલ છે, તેથી તથાભાવ એટલે કર્મવાલાનેજ પુનર્જન્માદિકનું ગ્રહણ થાય, એ ભાવની સિદ્ધિ થાય છે, એ કારણથી કર્મરહિત એવા સિદ્ધ મહારાજને ફરીથી જન્માદિક થતાં નથી. ૩૮

કોઈ શંકા કરે કે, "ધર્મ તીર્થના કરનારા જ્ઞાની પુરૂષો મોક્ષમાં જઇને તીર્થનો ઉચ્છેદ દેખીં ફરીથી પાછા સંસારમાં આવે છે." ૧ આવા વચનના પ્રમાણથી કર્મરહિત ને જન્માદિનું ગ્રહણ કેમ ન થાય? આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—સર્વથા કર્મથી મુકત થયેલાને તેવા પ્રકારના સ્વભાવને લઇને પોતાના પ્રયોજનને સંપૂર્ણ કરનારા એવા મોક્ષના જીવને પુનર્જન્માદિ ગ્રહણ કરવામાં કોઇ નિમિત્ત રહ્યું નથી. ૩૯

ટીકાર્થ—સર્વ કર્મથી મુકાએલ છે, તેનું તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ છે, તેથી તેમજ તેણે સર્વ પ્રયોજન પૂર્ણ કરેલ છે, તેથી એ જીવને જન્માદિ ગ્રહણ

निष्ठितार्थत्वात् निष्पन्ननिःशेषप्रयोजनत्वाद्धेतोः नैव तद्ग्रहणे जन्मादिग्रहणे निमित्तं हेतुः समस्तीति । अयमभिप्रायः यो हि सर्वैः कर्मभिः सर्वथापि विप्रमुक्तो भवति न तस्य जन्मादिग्रहणे किंचिन्निमित्तं समस्ति निष्ठितार्थत्वेन जन्मादिग्राहकस्वभावाभावात् । यश्च तीर्थनिकारलक्षणो हेतुः कैश्चित्प रिकल्प्यते सोऽप्यनुपपन्नः कषायविकारजन्यत्वात्तस्येति ॥ ३९ ॥

एवं च सति यत्सिद्धं तदाह ।

नाजन्मनो जरेति ॥ ४० ॥

न नैव अजन्मनः उत्पादविकलस्य जरा वयोहानिलक्षणा संपद्यते ॥४०॥

કરવામાં કોઇ પણ કારણ નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જે જીવ સર્વ કર્મોથી સર્વથા મુકાયો છે, તેને જન્માદિ ગ્રહણ કરવામાં કાંઈ પણ નિમિત્ત નથી. કારણ કે, તેને સર્વ પ્રયોજનની સમાપ્તિ થઈ છે, તેથી જન્માદિકને ગ્રહણ કરાવનાર જે સ્વભાવ તેનો અભાવછે અને કોઇએ કલ્પેલો તીર્થના ઉચ્છેદ કરવારૂપ લક્ષણવાલો હેતુ પણ ઘટતો નથી. કારણ કે, તે હેતુને કષાયરૂપ વિકારથી ઉત્પન્ન થવાપણું છે. ભાવાર્થ એવો છે કે, જેને કષાય રહી ગયા હોય તેને એવો વિચાર થાય કે, "મારૂં તીર્થ ઉચ્છેદ થયું છે, તેથી હું અવતાર લઇને ફરીથી તેનું સ્થાપન કરૂં." પણ જેને સર્વથા કર્મનો ક્ષય થયેલ છે, તેને એવો વિચાર આવેજ નહીં. ૩૯

એમ થતાં જે સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જન્મરહિત થયેલા જીવને જરાવસ્થા હોતી નથી. ૪૦

ટીકાર્થ—જન્મ-ઉત્પત્તિ રહિત એવા પુરૂષને વયનો નાશ થવારૂપ જરાવસ્થા ઉત્પન્ન થતી નથી. ૪૦

एवं च न मरणजयशक्तिरिति ॥ ४१ ॥

नेति प्रतिषेधे मरणजयस्य प्रतीतरूपस्य संबंधिनी शक्तिर्बीजरूपेति ॥४०॥

तथा न चान्यउपद्रव इति ॥ ४२ ॥

न च नैव अन्यः तृष्णाबुभुक्षादिः उपद्रवो व्यसनं ॥ ४२ ॥

तर्हि किं तत्र स्यादित्याशंक्याह ।

विशुद्धस्वरूपलाभ इति ॥ ४३ ॥

विशुद्धं निर्मलीमसं यत्स्वरूपं तस्य लाभः प्राप्तिः ॥ ४३ ॥

तथा आत्यंतिकी व्याबाधानिवृत्तिरिति ॥ ४४ ॥

अत्यंत भवा आत्यंतिकी व्याबाधानिवृत्तिः शरीरमानसव्यथाविरहः ॥४४॥

મૂલાર્થ—જન્મ અને જરાનો અભાવ થતાં મરણનું ભય રહેતું નથી. ૪૧

ટીકાર્થ—જે મરણના ભયની બીજરૂપ શક્તિ તે રહેતી નથી. ૪૧

મૂલાર્થ—વળી સિદ્ધના જીવને બીજો પણ કોઈ ઉપદ્રવ રહેતો નથી. ૪૨

ટીકાર્થ—વળી મોક્ષમાં તૃષા, ક્ષુધ વગેરે અન્ય ઉપદ્રવ રહેતા નથી. ૪૨

ત્યારે મોક્ષમાં શું હોય છે? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—અતિ શુદ્ધ એવા સ્વ સ્વરૂપનો લાભ થાય છે. ૪૩

ટીકાર્થ—કર્મ મલથી રહિત એવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૩

મૂલાર્થ—દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—શરીર અને મન સંબંધી પીડાનો અત્યંત ઉચ્છેદ થાયછે. ૪૪

तामेव विशिनष्टि ।

सा निरुपमं सुखमिति ॥ ४५॥

सा आत्यंतिकी व्याबाधानिवृत्तिः निरुपममुपमातीतं सुखं ॥ ४५ ॥

अत्र हेतुः ।

सर्वत्राप्रवृत्तेरिति ॥ ४६ ॥

सर्वत्र हेये उपादेये च वस्तुनि अप्रवृत्तेरव्यापारणात् ॥ ४६ ॥

इयमपि कथमित्याह ।

समाप्तकार्यत्वादिति ॥ ४७ ॥

તે અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિને વિશેષપણે દેખાડે છે.

મૂલાર્થ—દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ એજ નિરૂપમ સુખછે.૪૫

ટીકાર્થ—શરીર તથા મન સંબંધી દુઃખની સર્વથા નિવૃત્તિ તે ઉપમા રહિત સુખ છે. ૪૫

સિદ્ધના જીવને એવું નિરૂપમ સુખ છે, તેનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—સિદ્ધના જીવને સર્વ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ નથી, તેથી એ નિરૂપમ સુખ છે. ૪૬

ટીકાર્થ—ત્યાગ કરવા યોગ્ય તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવા કોઇ પણ પદાર્થ ઉપર સિદ્ધના જીવોની પ્રવૃત્તિ રહી નથી તેથી તેમને અનુપમ સુખ છે. ૪૬

સિદ્ધના જીવોને કોઇ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ નથી, એ શાથી કહો છો ?

મૂલાર્થ—કરવા યોગ્ય કાર્યની સમાપ્તિ થઇ છે, માટે. ૪૭

समाप्तानि निष्ठितानि कार्याणि यस्य स तथा तद्भावस्तत्त्वं तस्मात्॥४७॥

अत्रैवाभ्युच्चयमाह ।

न चैतस्य क्वचिदौत्सुक्यमिति ॥ ४८ ॥

न नैव चः समुच्चये एतस्य निर्वृतस्य जंतोः क्वचिदर्थे औत्सुक्यं कांक्षारूपम् ॥ ४८ ॥

ननु किमेतन्निषिध्यत इत्याह ।

दुःखं चैतत्स्वास्थ्यविनाशनेनेति ॥४९॥

दुःखं पुनरेतदौत्सुक्यं कथमित्याह स्वास्थ्यविनाशनेन स्वास्थ्यस्य सर्व-

---

ટીકાર્થ—જેના કેવળ જ્ઞાનાદિ કાર્ય સંપૂર્ણ થયા છે, એવા સિદ્ધને કોઇ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ કરવાની રહી નથી, માટે તેમને સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ છે. ૪૭

એ વાતની સર્વ રીતે પુષ્ટિ કરતા કહે છે

મૂલાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને કોઇ કાર્ય કરવામાં ઉત્સુકપણુ રહેતુ નથી. ૪૮

ટીકાર્થ—નિર્વૃત એટલે મોક્ષ પામેલા જંતુને કોઇ પદાર્થને વિષે વાંછારૂપ ઉત્સુકપણુ રહેતુ નથી. च નો અર્થ સમુચ્ચયમાં છે, એટલે સિદ્ધની સર્વત્ર અપ્રવૃત્તિ છે, એવો અર્થ થાય છે ૪૮

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, સિદ્ધના જીવને ઉત્સુકપણાનો નિષેધ કેમ કરો છો? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—સ્વસ્થપણાના સુખનો નાશ કરવાથી એ ઉત્સુકપણુ દુઃખરૂપ છે. ૪૯

ટીકાર્થ—એ ઉત્સુકપણુ તે દુઃખરૂપ છે, તેનો ઉત્તર આપે છે. સર્વ સુખનુ મૂલ રૂપ જે સ્વસ્થપણું, તેનો નાશ કરીને ઉત્સુકપણું દુઃખ-

सुखमूलस्यापनयनेन ॥ ४९ ॥

यदि नामौत्सुक्यात्स्वास्थ्यविनाशस्तथापि कथमस्य दुःखरूपतेत्याशंक्याह।

दुःख शक्त्युद्रेकतोऽस्वास्थ्यसिद्धेरिति ॥ ५० ॥

दुःखशक्तेर्दुःखबीजरूपाया उद्रेकत उद्भवात् सकाशादस्वास्थ्यस्य आत्मन्येवास्वस्थतारूपस्य सिद्धेः संभवात् ॥ ५० ॥

अस्वास्थ्यसिद्धिरपि कथं गम्या इत्याह।

अहितप्रवृत्त्येति ॥ ५१ ॥

अहितप्रवृत्त्या अहितेषु दुःखशक्त्युद्रेकवशसंजातास्वास्थ्यनिवर्तकेषु वस्तुषु

રૂપ છે. ૪૯

જો કે ઊત્સુકપણાથી સ્વસ્થપણાનો વિનાશ થાય છે, તો પણ એ ઊત્સુકપણાને દુઃખરૂપતા કેમ છે? એવી શંકા કરી તેનો ઊતર આપે છે—

મૂલાર્થ—દુઃખનું બીજરૂપ ઉત્સુકપણાની ઉત્પત્તિ થવાથી અસ્વસ્થપણાની સિદ્ધિ થાય છે તેથી. ૫૦

ટીકાર્થ—દુઃખશક્તિ એટલે દુઃખના બીજરૂપ જે શકિત તેના ઊત્પન્ન થવાથી આત્માને વિષે અસ્વસ્થપણાની ઊત્પત્તિ થાય છે, માટે ઊત્સુકપણું દુઃખરૂપ છે. ૫૦

અસ્વસ્થપણાની સિદ્ધિ કઈ રીતે જાણવામાં આવે છે? તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—અહિતકારી વસ્તુને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અસ્વસ્થતા જણાય છે. ૫૧

ટીકાર્થ—અહિતકારી વસ્તુને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અસ્વસ્થપણું જણાય છે, એટલે દુઃખની શકિતના અધિકપણાને લઇને ઉત્પન્ન થયેલ

मनःप्रीतिप्रदप्रमदादिषु प्रवृत्त्या चेष्टनेन ॥ ५१ ॥

अथ स्वास्थ्यस्वरूपमाह ।

स्वास्थ्यं तु निरुत्सुकतया प्रवृत्तेरिति ॥ ५२ ॥

स्वास्थ्यमस्वास्थ्यविलक्षणं पुनर्निरुत्सुकतया औत्सुक्यपरिहारेण प्रवृत्तेः सर्वकृत्येषु ॥ ५२ ॥

एवं च सति यत्सिद्धं तदाह ।

परमस्वास्थ्यहेतुत्वात्परमार्थतः स्वास्थ्यमेवेति ॥ ५३ ॥

परमस्वास्थ्यहेतुत्वात् चित्तविप्लवपरिहारेण प्रकृष्टस्वावस्थाननिमित्तत्वात् परमार्थतः तत्त्ववृत्त्या स्वास्थ्यमेव निरुत्सुकतया प्रवृत्तिरिति संबध्यते सा च जगवति

અસ્વસ્થપણાને ઉત્પન્ન કરનાર એવી મનને પ્રીતિ ઉપજાવનાર સ્ત્રી વિગેરે વસ્તુને વિષે પ્રવર્ત્તવાથી અસ્વસ્થપણું જણાય છે. ૫૧

હવે સ્વસ્થતાનું સ્વરૂપ કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્સુકપણાએ (ઉછાંછળાપણાએ) રહિત પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વસ્થપણું પ્રગટ થાય છે. ૫૨

ટીકાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે ચપલતા મુકીને પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઈ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. ૫૨

એમ સ્વસ્થપણું સિદ્ધ થતાં શી સિદ્ધિ થઇ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્કૃષ્ટા સ્વસ્થપણાનું કારણપણું છે, તેથી પરમાર્થપણે નિરૂત્સુકપણે પ્રવૃત્તિ છે, એજ સ્વસ્થપણું જાણવું. ૫૩

ટીકાર્થ—પરમ સ્વસ્થપણાના કારણને લઇને એટલે ચિત્તના ઉપદ્રવના પરિહારવડે ઉત્કૃષ્ટ એવા પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવાના નિમિત્તને લઇને પરમાર્થથી એટલે તત્વ વૃત્તિથી નિરૂત્સુકપણે પ્રવૃત્તિ છે, તેજ સ્વસ્થપણું

केवलिनि समस्ति इति सिद्धं यत्तुत न तस्य क्वचिदौत्सुक्यमिति । ननुजवेऽपवर्गे चैकांततो निस्पृहस्य कथं विहितेतरयोरर्थयोरस्य प्रवृत्तिनिवृत्ती स्यातामिति । उच्यते द्रव्यत एव पूर्वसंस्कारवशात् कुलालचक्रभ्रमवत् स्याताम् ॥ ५३ ॥

एतद् जावयन्नाह ।

भावसारे हि प्रवृत्त्यवृत्ती सर्वत्र प्रधानो व्यवहार इति ॥ ५४ ॥

जावसारे मानसविकल्पपुरःसरे हिशब्दः पूर्वोक्तजावनार्थः । प्रवृत्त्यप्रवृत्ती सर्वत्र विहितेतरयोरर्थयोर्विषये । किमित्याह । प्रधानो जावरूपः व्यवहारो

જાણવું. તે નિરૂત્સુક પ્રવૃત્તિ કેવલી ભગવાનને વિષે રહેલી છે, તેથી તે કેવલી ભગવાનને કોઇ ઠેકાણે ઉત્સુકપણું નથી, એ વાત સિધ્ધ થઇ. અહિં કોઇ શંકા કરે કે, સંસાર તથા મોક્ષને વિષે એકાંત નિસ્પૃહ એવા કેવલી ભગવાનને યોગ્ય અર્થમાં પ્રવૃત્તિ અને અયોગ્ય અર્થમાં નિવૃત્તિ કયે પ્રકારે થાય છે? તે શંકાનો ઉતર આપે છે. પૂર્વ સંસ્કારને લઇને કુંભારના ચક્રના ભમવાની પેઠે દ્રવ્યથીજ એ બંને કરવા યોગ્યમાં પ્રવૃત્તિ અને ન કરવા યોગ્યમાં નિવૃત્તિ થાય છે. ૫૩

કેવલીને દ્રવ્યથી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ છે, એ વાતની ભાવના કરતા કહે છે.

મૂલાર્થ—જેમાં ભાવજ સારરૂપ છે એવી પ્રવૃત્તિ તથા અપ્રવૃત્તિ એ સર્વ સ્થાને પ્રધાન વ્યવહાર છે. ૫૪

ટીકાર્થ—સર્વ કરવા યોગ્ય અર્થને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને ન કરવા યોગ્ય અર્થને વિષે અપ્રવૃત્તિ (નિવૃત્તિ) કરવી, તે જો મનના વિકલ્પ પુર્વક હોય તો તે પ્રધાન વ્યવહાર કહેવાય છે. એટલે લોકાચાર રૂપ ભાવ વ્યવહાર કહેવાય છે. કહેવાની મતલબ એવી છે કે, કોઇ સારા અથવા નઠારા કામને વિષે મનની એકાગ્રતા પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી,

लोकाचाररूपः इदमुक्तं भवति येव मनःप्रणिधानपूर्विका क्वचिदर्थे प्रवृत्तिर्नि-वृत्तिर्वा तामेव तात्त्विकीं तत्त्ववेदिनो वदंति न पुनरन्यां, यतोऽनाभोगादिभिः प-रिपूर्णश्रामण्यक्रियावंतोऽपि अभव्यादयो न तात्त्विकश्रामण्यक्रियावत्तया समये व्यवहृताः । तथा संमूर्छनजमत्स्यादयः सप्तमनरकपृथिवीप्रायोग्यायुर्बंधनिमि-त्तमहारंभादिपापस्थानवर्त्तिनोऽपि तथाविधभावविकलत्वान्न तदायुर्बंधं प्रति प्र-त्यलीभवंति, एवं सयोगकेवलिनोऽपि सर्वत्र निःस्पृहमनसः पूर्वसंस्काराद्वि-हितेतरयोरर्थयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती कुर्वंतोऽपि न भावतस्तद्वंतो व्यवह्रियंते इति ॥ ५४ ॥

अत्रैवाभ्युच्चयमाह ।

प्रतीतिसिद्धश्चायं सयोगसचेतसामिति ॥ ५५ ॥

અથવા નિવૃત્તિ કરવી તેને તત્ત્વવેત્તાઓ તાત્ત્વિક એટલે ભાવરૂપ પ્રવૃત્તિ અથવા નિવૃત્તિ કહે છે પણ મનના પ્રણિધાન વિનાની જે પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ છે તેને ભાવરૂપ કહેતા નથી, તેથી મુનિપણાની દ્રવ્યક્રિયા જેમને પૂર્ણ થયેલી છે એવા અભવ્યાદિકને અનાભોગ વગેરેથી તેમની ક્રિયા થાય છે. માટે સિદ્ધાંતમાં સત્ય મુનિભાવની ક્રિયાના કરનાર કહ્યા નથી. વલી સાતમી નરકની પૃથ્વીને પામવા યોગ્ય એવા આયુષ્યના બંધના કારણરૂપ જે મહારંભાદિ પાપસ્થાનને સેવનારા સંમૂર્છિમ મત્સ્ય વગેરે પણ તેવા મનની ક્રૂરતારૂપ ભાવથી રહિત છે, તેથી સાતમી નરકના આયુષ્યને બાંધવા સમર્થ થતા નથી. તેમ સંસાર અને મોક્ષ બંનેમાં નિઃસ્પૃહ મનવાલા સયોગ કેવલી પણ વિહિત અને અવિહિત એવા અર્થને વિષે પૂર્વ સંસ્કારના વશથી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કરે છે, તો પણ તેમને ભાવથી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિના કરનારા કહ્યા નથી. ૫૪

એજ વાતની પુષ્ટિ કરતાં કહે છે.—

મૂલાર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન લક્ષણ યોગવડે સાવધાન મનવાલા મહા મુનિઓને પોતાના અનુભવવડે પૂર્વે કહેલા અર્થ સિદ્ધ જ છે. ૫૫

प्रतीतिसिद्धः स्वानुभवसंवेदितः चः समुच्चये अयं पूर्वोक्तार्थः सद्योगेन शुद्धध्यानलक्षणेन ये सचेतसः सचित्ताः तेषां संपन्नध्यानरूपामलमानसाः महामुनयः स्वयमेवामुमर्थं प्रतिपद्यंते न पुनरत्र परोपदेशमाकांक्षंते इति ॥ ५५ ॥

अथ प्रस्तुतमेवाह ।

सुस्वास्थ्यं च परमानंद इति ॥ ५६ ॥

निरुत्सुकप्रवृत्तिसाध्यस्वास्थ्याद्यदधिकं स्वास्थ्यं तत्सुस्वास्थ्यमुच्यते तदेव परमानंदो मोक्षसुखलक्षणः ॥ ५६ ॥

कुत इत्याह ।

तदन्यनिरपेक्षत्वादिति ॥ ५७ ॥

ટીકાર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન લક્ષણવાલા સારા યોગે કરી સાવધાન એવા પુરૂષોને પૂર્વે કહેલો અર્થ પોતાના અનુભવમાં સિદ્ધ છે તે વાત જણાવે છે. (અહિં च શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે) ધ્યાન રૂપ નિર્મલ મન જેમને પ્રાપ્ત થયેલું છે, એવા મહામુનિઓ પોતાની મેલેજ પૂર્વે કરેલા અર્થને અંગીકાર કરે છે, તેમાં બીજાના ઉપદેશની અપેક્ષા રાખતા નથી. ૫૫

હવે ચાલતા પ્રસંગને કહે છે—

મૂલાર્થ—અતિશય સ્વસ્થપણું એજ પરમાનંદ (મોક્ષ) કહેવાય છે. ૫૬

ટીકાર્થ—નિરૂત્સુકપણાએ (ઉછાંછલાપણાએ) રહિત એવી પ્રવૃત્તિ વડે સાધ્ય યોગ્ય એવા સ્વસ્થપણાથી અધિક એવું સ્વસ્થપણું, તે સુસ્વાસ્થ્ય કહેવાય છે. તેજ મોક્ષના સુખરૂપ લક્ષણવાલો પરમાનંદ (ઉત્કૃષ્ટ આનંદ) કહેવાય છે. ૫૬

તે પરમાનંદ શાથી કહેવાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—તે આત્માથી બીજી વસ્તુની અપેક્ષા રહી નથી તેથી મોક્ષ સુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૭

तस्मादात्मनः सकाशादन्य स्तदन्यः स्वव्यतिरिक्तः तन्निरपेक्षत्वात्॥५७॥

नन्वन्यापेक्षा किं दुःखरूपा यदेवमुच्यते इत्याह ।

अपेक्षाया दुःखरूपपत्वादिति ॥ ५८ ॥

प्रतीतार्थमेव ॥ ५८ ॥

एतदेव भावयति ।

अर्थांतरप्राप्त्या हि तन्निवृत्तिर्दुखःत्वेनानिवृत्तिरेवेति॥५९॥

अर्थांतरस्येंद्रियार्थरूपस्य प्राप्त्या लाभेन हिर्यस्मात्तन्निवृत्तिः । किमि-
त्याह, दुःखत्वेनार्थांतरप्राप्तेरनिवृत्तिरेव दुःखस्येति ॥ ५९ ॥

ટીકાર્થ—તે આત્માથી બીજી પુદ્‌ગલિક વસ્તુની અપેક્ષા સર્વથા રહિત થવાથી, તેથી મોક્ષ સુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૭

અહિં કોઇ શંકા કરે કે, આત્માથી અન્ય એવી વસ્તુની અપેક્ષા શા માટે દુઃખરૂપ છે? જેથી એમ કહો છો. તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—પારકી અપેક્ષા દુઃખરૂપ છે. માટે. ૫૮

ટીકાર્થ—સુગમ છે. ૫૮

એ વાતની ભાવના કરે છે એટલે પર પદાર્થની અપેક્ષા દુઃખરૂપ છે, એમ ભાવે છે—

મૂલાર્થ—દુઃખરૂપ એવી અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિવડે જે ઇચ્છાની નિવૃત્તિ છે તે દુઃખપણાની અનિવૃત્તિ છે. ૫૯

ટીકાર્થ—ઇંદ્રિયોના વિષય સુખના લાભે કરી જે દુઃખની નિવૃત્તિ કરવી, તે શું કહેવાય છે? દુઃખરૂપ એવી અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ-વિષયસુખની પ્રાપ્તિ તે દુઃખરૂપ છે, માટે વસ્તુગતે તેતે દુઃખની અનિવૃત્તિજ જાણવી. ૫૯

अथैनां निर्वृतौ निराकुर्वन्नाह ।

न चास्यार्थांतरावाप्तिरिति ॥ ६० ॥

न च न पुनरस्य सिद्धस्यार्थांतरावाप्तिः स्वव्यतिरिक्तनावांतरसंबंधः ॥ ६० ॥

एतदेव भावयति ।

स्वस्वन्नावनियतो ह्यसौ विनिवृत्तेच्छाप्रपंच इति ॥६१॥

स्वस्वन्नावनियतः स्वकीयस्वरूपमात्रप्रतिष्ठितः हिर्यस्मादसौ न्नगवान् सिध्दो विनिवृत्तेछाप्रपंचः अत्यंतनिवृत्तसर्वार्थगोचरस्पृहाप्रबंधः ॥ ६१ ॥

आकाशेनापि सह तस्य संबंधं निराकुर्वन्नाह ।

अतोऽकामत्वात्तत्स्वन्नावत्वान्न लोकांतक्षेत्रान्निः ॥६२॥

મોક્ષ થતાં અર્થાંતરની પ્રાપ્તિનો નિષેધ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ મોક્ષના જીવને અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ નથી. ૬૦

ટીકાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને પોતાથી જુદા એવા પુદ્ગલ ભાવ વિગેરે પદાર્થનો સંબંધ નથી. ૬૦

સિદ્ધના જીવને અન્ય પદાર્થનો સંબંધ નથી, તે બતાવે છે—

મૂલાર્થ—સર્વ પદાર્થ સંબધી અભિલાષા જેની નિવૃત્ત થઈ છે, એવા સિદ્ધ ભગવાન્ નિરંતર પોતાના સ્વભાવમાંજ રહેલા છે. ૬૧

ટીકાર્થ—અત્યંત નિવૃત્ત થયેલ છે, સર્વ પદાર્થ સંબંધી અભિલાષા જેમની એવા સિદ્ધ ભગવાન્ પોતાના સ્વરૂપ માત્રને વિષેજ રહ્યા છે. ૬૧

સિદ્ધક્ષેત્રગત આકાશની સાથે પણ સિદ્ધના જીવનો સંબંધ નિષેધ કરતા કહે છે—

મૂલાર્થ—ઇચ્છા નથી માટે અકામ છે અને અકામ છે તેથી અર્થાંતરની અપેક્ષાએ રહિત છે, એ કારણથી સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહેવારૂપ પ્રાપ્તિ છે, તે અર્થાંતર સાથે સંબંધ નથી. ૬૨

अतो विनिवृत्तेच्छाप्रपंचत्वात् यदकामत्वं निरभिलाषत्वं तस्मात् यत्तत् स्वभावत्वं अर्थांतरनिरपेक्षत्वं तस्मान्न लोकांतक्षेत्राप्तिः सिद्धिक्षेत्रावस्थानरूपा आप्तिरर्थांतरेण सह संबंधः ॥ ६२ ॥

एतदपि भावयति।

औत्सुक्यवृद्धिर्हि लक्षणमस्या हानिश्च समयांतरे इति ॥ ६३ ॥

औत्सुक्यस्य वृद्धिः प्रकर्षः हियस्मात् लक्षणं स्वरूपमस्याः अर्थांतरप्राप्तेः हानिश्चौत्सुक्यस्यैव भ्रंशः समयांतरे प्राप्तिसमयादग्रेतनसमयलक्षणे ॥ ६३ ॥

ટીકાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ કરવાની ઈચ્છાનો પ્રપંચ ગયો છે, તેથી તેને નિરભિલાષપણું પ્રાપ્ત થયેલ છે, અને તે કારણથી આત્માથી અન્ય પદાર્થમાં નિરપેક્ષપણું પ્રાપ્ત થયું, અને તે પ્રાપ્ત થવાથી સિદ્ધના જીવને રહેવાના સ્થાનરૂપ લોકાંત ક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો પણ સિદ્ધ મહારાજ અન્ય પદાર્થમાં નિરપેક્ષ થયા છે, માટે આકાશરૂપ અન્ય પદાર્થની સાથે સિદ્ધના જીવનો સંબંધ ન જાણવો. ૬૨

સિદ્ધક્ષેત્રનો સંબંધ છતાં પણ સંબંધની ના કહી, તેની ભાવના કરતા કહે છે.

મૂલાર્થ—સિદ્ધિક્ષેત્રરૂપ અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ કરવારૂપ ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિની બીજા સમયમાં હાનિ થાય છે. ૬૩

ટીકાર્થ—ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિએ અર્થાંતર પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ છે અને તે ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિ સિદ્ધના જીવને પેહેલા સમયમાં હોય છે, અને તેનો નાશ સિદ્ધના જીવને બીજા સમયમાં થાય છે, એટલે સિદ્ધક્ષેત્ર સાથે સંબંધ થવા રૂપ જે અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ કરવામાં ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિ તેનો બીજા સમયમાં નાશ થાય છે. ૬૩

ननु किमिदमौत्सुक्यलक्षणं सिद्धे नास्त्यत आह ।

न चैतत्तस्य भगवत आकालं तथावस्थितेरिति ॥ ६४ ॥

नच नैव एतदर्थांतरप्राप्तिलक्षणमनंतरोक्तं तस्य सिद्धस्य भगवत आकालं सर्वमप्यागामिनं कालं यावत्तथावस्थितेः प्रथमसमयादारभ्य तथा तेनैव प्रथमसमयसंपन्नेनैकेन निष्ठितार्थत्वलक्षणेन स्वरूपेणावस्थानात् ॥ ६४ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

कर्मक्षयाविशेषादिति ॥ ६५ ॥

कर्मक्षयस्य कार्त्स्न्येन सिध्दत्वप्रथमक्षण एव संजातस्य सर्वक्षणेषु अवि-

---

કોઇ શંકા કરે કે, એ અર્થાંતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું શું સિદ્ધને વિષે નથી? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—સિદ્ધ ભગવંતને અર્થાંતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું નથી, કારણકે, યાવત્કાલ સુધી તેમનું તેમજ રહેવાપણું છે માટે. ૬૪

ટીકાર્થ—પાછલ કહેલ અર્થાંતર પ્રાપ્તિ થવા રૂપ ઉત્સુકપણું તે સિધ્ધ ભગવંતને નથીજ, કારણકે આગામી (આવતા) એવા સર્વકાલમાં તે ભગવંતને તેજરૂપે રહેવાપણું છે માટે એટલે પ્રથમ સમયથી આરંભીને તે પ્રકારે પ્રથમ સમયમાં સમાપ્ત કરેલ પોતાના સર્વ કર્મક્ષય કરવારૂપ અર્થને સિદ્ધ કરી એક સમયની ઉર્ધ્વગતિ કરીને લોકને અંતે પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવાપણું છે. એજ પ્રકારે સદાકાલ રહેવાપણું છે, એથી સિદ્ધના જીવને અર્થાંતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું નથી. ૬૪

સદાકાલ (એકરૂપે) સ્વરૂપમાં રહેવાપણું છે, એ શાથી કહો છો? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—કર્મ ક્ષય થવામાં અવિશેષપણું છે માટે. ૬૫

ટીકાર્થ—સિદ્ધપણું પામવાના પ્રથમ ક્ષણને વિષે સર્વ પ્રકારે કર્મ

शेषात् अभेदात् ॥ ६५ ॥

एवं सति यत्सिद्धं तदाह ।

इति निरुपमसुखसिद्धिरिति ॥ ६६ ॥

इत्येवमौत्सुक्यात्यंतिकनिवृत्तेर्निरुपमसुखसिद्धिः सिद्धानां श्रद्धेया ॥६६॥

अथोपसंहरन्नाह ।

सद्ध्यानवह्निना जीवो दग्ध्वा कर्मेंधनं भुवि ।
सद्ब्रह्मादिपदैर्गीतं स याति परमं पदम् ॥ ६७ ॥

सद्ध्यानवह्निना शुक्लध्यानलक्षणज्वलज्ज्वलनेन करणभूतेन जीवो भव्यजंतुविशेषः दग्ध्वा भस्मसात्कृत्वा कर्मेंधनं भवोपग्राहि कर्मलक्षणं भुवि मनुष्यक्षेत्र-

---

क्षय थया छे, तेनुं सर्व क्षणोने विषे एक रूपपणुं छे, पण तेमां भेद नथी, तेथी सिद्ध भगवंतनुं सदाकाल तेजरूपे रहेवापणुं छे. ६५

एम थतां जे वात सिद्ध थइ ते कहे छे.

मूलार्थ—ए प्रकारे सिद्ध भगवंतने निरुपम सुखनी सिद्धि थइ. ६६

टीकार्थ—प्रथम कह्या प्रमाणे उत्सुकपणानी अत्यंत निवृत्ति थवाथी सिद्धना जीवोने निरुपम सुखनी सिद्धि थइ, एम श्रद्धा करवी. ६६

हवे आ ग्रंथनी समाप्ति करतां कहे छे.

मूलार्थ—आ मनुष्य क्षेत्ररूप पृथ्वीने विषे जीव शुक्ल ध्यानरूप अग्निवडे कर्मरूपी इंधणाने बाळी सुंदर एवा सद्‌ब्रह्म विगेरे पदथी शास्त्रमां गायेला एवा परमपद (मोक्ष) ने पामे छे. ६७

टीकार्थ—मनुष्य क्षेत्ररूप पृथ्वीने विषे शुक्लध्यान लक्षणवाळा बलता अग्निवडे भव्य प्राणी भवोपग्राही कर्मरूप काष्टनो नाश करी सुंदर

लक्षणायां किमित्याह सद्ब्रह्मादिपदैः सद्भिः सुंदरैःब्रह्मादिपदैः ब्रह्मलोकांता-दिभिर्ध्वनिभिर्निर्गीतं शद्धितं स आराधितशुद्धसाधुधर्मो जीवो याति प्रतिपद्यते परमं पदमिति ॥ ६७ ॥

न च वक्तव्यं अकर्मणः कथं गतिरित्याह ।

पूर्वावेधवशादेव तत्स्वभावत्वतस्तथा ।

अनंतवीर्ययुक्तत्वात्समयेनानुगुण्यतः ॥ ६८ ॥ इति

पूर्वावेधवशात् पूर्वं संसारावस्थायां य आवेध आवेशो गमनस्य तस्य वशः तस्मात् एवेत्यवधारणे तत्स्वभावत्वतः स ऊर्ध्वगमनलक्षणो बंधनमुक्तत्वेनैरंडबी-जस्येव स्वभावो यस्य स तथा तद्भावस्तत्वं तस्मात् तथेति हेत्वंतरसमुच्चये अनंत-वीर्ययुक्तत्वादपारसामर्थ्यसंपन्नत्वात्समयेनैकनानुगुण्यतःशैलेश्यवस्थावष्टब्धक्षेत्रमपेक्ष्य

એવા બ્રહ્મ, લોકાંત ઇત્યાદિ પદવડે કરીને કહેલા પરમપદને શુદ્ધ સાધુ ધર્મને આરાધન કરનારો જીવ પામે છે. ૬૭

કર્મ રહિત થયેલા સિદ્ધના જીવની ઉર્ધ્વગતિ કેમ હોય? એવી શંકા કરવી નહીં, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પૂર્વની સંસારી અવસ્થાના ગમનના સંસ્કારને વશથી કર્મ રહિત થયા પછી પણ ઉર્ધ્વગમન કરે છે, એમ સંબંધ કરવો, વળી તેવી રીતના સ્વભાવપણાથી તેમજ અનંતવીર્યે યુક્તપણાથી એક સમયે કરી સમશ્રેણિ આશ્રીને ઉર્ધ્વગમન કરી પરમપદને પામે છે. ૬૮

ટીકાર્થ—પૂર્વ એટલે સંસારી અવસ્થાને વિષે જે ગમન કરવાનો આવેશ હતો, તેના વશથી એક સમયની ઉર્ધ્વગતિ કરી મોક્ષ પામે છે, તથા બંધનથી મુકાયેલા એરંડના બીજની પેઠે ઊંચા જવાના સ્વભાવને લઇને તેમજ અનંતવીર્યથી યુક્તપણાને લઇને એટલે અપાર સામર્થ્યથી યુક્ત પણાને લઇને શૈલીશી અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થયેલા આકાશરૂપ ક્ષેત્રને આશ્રીને સમશ્રેણિપણે એક સમયમાં પરમપદને જીવ પામે છે. એ ક્રિયાપદ પૂર્વના

नाविःकर्त्तुमुदारतां निजधियो वाचां न वा चातुरी
मन्येनापि च कारणेन न कृता वृत्तिर्मयासौ परम् ।
तत्त्वाभ्यासरसात्सुपात्तसुकृतोऽन्यत्रापि जन्मन्यहं
सर्वादीनवहानितोऽमलमना भूयासमुच्चैरिति ॥ १ ॥

આ ટીકામે મારી પોતાની બુદ્ધિની ઉદારતા પ્રગટ કરવાને કરી નથી, તેમ વાણીની ચાતુરી દેખાડવા ને કે બીજા કોઇ કારણને લઇને કરી નથી, પરંતુ તત્ત્વના અભ્યાસના રસથી પુણ્યને ઉપાર્જન કરી બીજા જન્મમાં પણ સર્વ દુઃખની હાનિ થવાથી મારૂં મન અતિશય નિર્મલ થાય, એવી ઇચ્છાથી મેં આ ટીકા કરેલી છે. ૧

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचिता धर्मबिंदु-
प्रकरणवृत्तिः समाप्ता ।

प्रत्यक्षरं निरूप्यास्या ग्रंथमानं विनिश्चितम् ।
अनुष्टुभां सहस्राणि त्रीणि पूर्णानि बुध्यताम् ॥ १ ॥

એવી રીતે શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિએ રચેલ ધર્મબિંદુ પ્રકરણની ટીકા સમાપ્ત થઇ.

આ ગ્રંથના ટીકાના અક્ષરે અક્ષરની ગણત્રીથી નિશ્ચય કર્યો છે કે, તેનું પ્રમાણ અનુષ્ટુપ્છંદના ત્રણ હજાર શ્લોકનું છે, એમ જાણવું. ૧

